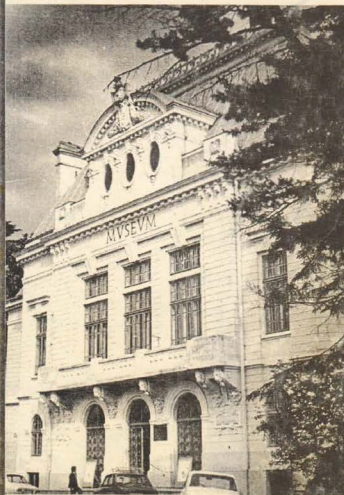

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

ACTA MOLDAVIAE SEPTENTRIONALIS

III
2004

02140,

8259

MUZEUL JUDEȚEAN BOTOȘANI

**ACTA MOLDAVIAE
SEPTENTRIONALIS**

**III
2004**

Redactor coordonator Ionel BEJENARU

Volumul de față include teme de ISTORIE, MEMORIALISTICĂ,
CIVILIZAȚIE-CULTURĂ, MUZEOGRAFIE, RESTAURARE-CONSERVARE,
ETNOGRAFIE, NOTE. COMENTARIII. IDEI,
vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani, „Hierasus”,
fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI

NORDUL BUCOVINEI ÎN PERIOADA LUI ȘTEFAN CEL MARE

NICOLAI BODNARIUC

Perioada istorică medievală a Bucovinei de Nord în timpul marelui domnitor Ștefan cel Mare și Sfânt în prezent are o importanță foarte mare. Acest vast teritoriu de la Siret până la Nistru, care în Evul Mediu a fost parte componentă a statului Moldova din toate punctele de vedere, acum aflat în componența unui nou stat, stă în fața unor mari schimbări social-politice.

Actualii istorici ucraineni din Cernăuți se stăruie în orice publicație pe tema *Bucovina Medievală* să simplifice importanța statului moldovenesc în istoria Bucovinei de Nord.

La venirea lui pe tron, Ștefan cel Mare găsea o Moldovă prost gospodărită și îngenunchată în fața Poloniei și Ungariei. Pentru domnii care l-au precedat, Moldova era o moșie personală, pe care o sacrificau spre a-și satisface ambițiile lor, și nu o țară, căreia trebuiau să-i închine toată puterea de muncă spre a o întări, spre a o ridica, pentru a face din ea un participant activ și independent al vieții politice, militare și diplomatice din sud-estul Europei.

O dată cu urcarea pe tronul Moldovei a lui Ștefan cel Mare, pentru care patria era mai presus de orice, a făcut totul ca să-i asigure independența. El a început întărirea și consolidarea statului din interior, acordând aceeași atenție ca și întregii țări și Bucovinei de Nord, în care a început reconstruirea și întărirea cetății Hotin și granițelor nord-vestice, pe râul Prut, până la Sneatin.

Dezvoltarea social-economică în această perioadă în Bucovina de Nord nu se deosebea cu nimic de dezvoltarea celorlalte ținuturi din statul Moldova.

La sat, ca și în întregul stat, predomină creșterea animalelor și agricultura, se dezvolta meșteșugăritul, creșteau noi sate, atestările istorice ale cărora le găsim într-o mulțime de documente emise în cancelaria Marelui Voievod Ștefan. În așa fel în hrisoavele emise de cancelaria slăvitului domnitor în anul 1490, găsim date despre satele și bisericile cu preoți din actualele raioane Storojineț, Vijnița a ținutului Cernăuți. În alte documente găsim multe sate din actualele raioane Noua Suliță, Hotin, Herța, Hliboca.

În perioada domniei șui Ștefan cel Mare începe creșterea și dezvoltarea orașelor Cernăuți, Hotin, care se dezvoltau ca centre administrative și comerciale.

În ziua de astăzi după cercetările arheologice se poate spune că aproape în fiecare sat din regiunea Cernăuți se descoperă obiecte medievale moldovenești. La suprafața solului se întâlnesc foarte des cioburi de oale din lut datate cu sec. XIV - XV, XVI - XVIII. care dau dovadă la o dezvoltare înfloritoare a ținutului în această perioadă.

Bineînțeles că Marele Voievod acorda o mare atenție acestui ținut, situat la hotar cu Polonia care pretindea la aceste teritorii. Despre însemnătatea acestui ținut ne vorbește și însăși capitala Moldovei, orașul Suceava, care se află în apropierea Cernăuților și a Hotinului.

În acea vreme partea de nord a Moldovei, sau Țara de Sus, cum i se mai spunea, prezintă un masiv deluros, acoperit în mare parte cu păduri seculare. Lipseau căi bune de comunicație, ceea ce crea obstacole vrăjmașilor, care doreau să o cucerească. Râurile Nistru, Prut, Siret creau și ele greutăți în calea oștirilor inamice, trecerile peste ele fiind limitate.

Nistru, bunăoară, putea fi trecut la vadurile din Halici, Niznirov, Mihalce, Uscie și Hotin. Prutul avea două vaduri – la Zeleniv și Cernăuți Din Haliția, de la Lviv, sau Lemberg, cum figurează acest oraș în cronicile moldave, duceau două căi de comunicație importante. Primul – spre Podolia și Rusia Roșie, prin Buceaci și Huseatin, al doilea – spre Pocuția prin Rohatin, Halici, Stanislav, Kolomeia și Sneatin. Din Pocuția spre Moldova erau mai multe drumuri. Pornind de la Sneatin se putea trece vadul pe la Zeleniv și de aici în sus pe drumul ce șerpuia printre drumuri, spre Bobești și Storojineț, unde el se unea cu șoseaua ce ducea din Pocuția de vest către Roman și Iași. De la Sneatin mai era un drum, care trecea pe lângă Șipinți, Lujeni, Lencăuți, drept la vadul Prutului de la Cernăuți. De la târgul Cernăuțiului o lua prin Cuciurul Mare, Codrul Cozminului, Mihuceni, Dimca, Hliboca, către vadul Siretului la Stârcea și acolo se unea cu drumul dinspre Storojineț. Mai exista și un drum de pădure, „drumul Sârbului”, numit astfel de populația locală care pornea de la Cernăuți prin Molodia, Cozmin, Godinești, Prevorochia și Oprișeni spre vadul Siretului de la Stârcea.

În acest teritoriu al Țării de sus existau și cetăți ridicate de mâinile localnicilor. Este vorba despre cetățile Hotin, Suceava, Neamț, Țețina. Dacă primele trei erau foarte puternice și aveau un rol strategic în planurile de apărare, despre mica cetate de la Țețina nu spun nimic cronicarii din a doua jumătate a sec. XV.

Cel mai însemnat eveniment din nordul Bucovinei bineînțeles că a fost lupta din Codrii Cozminului, luptă ce a ridicat și mai mult puterea statului moldovenesc, în urma căreia s-a acordat o atenție și mai mare a acestor pământuri, a fost alipită Pocuția și au fost întărite granițele din nordul țării, mai ales în anii 90 ai sec. XV.

În prezent unii istorici ucraineni din Cernăuți încearcă să dea acestor evenimente istorice din Codrii Cozminului un alt înțeles. Ei afirmă că nu au existat mai multe drumuri care să lege Galiția de Moldova, ci numai unul, pe care Ioan Albert a intrat și a ieșit din Moldova. Cauza principală de năvălire asupra Moldovei ar fi fost nedorința lui Ștefan cel Mare de a se uni pentru a lupta împotriva turcilor. Lupta de la Codrii Cozminului este apreciată de către ei ca fiind un atac neașteptat asupra polonilor, care se retrăgeau după ce au încheiat pace la Suceava cu Ștefan cel Mare, care le-a promis că le dă voie să părăsească țara. Lupta de la Cozmin este apreciată prin faptul că Ștefan a năpustit asupra polonilor ostile turcilor și ungarilor care i-au venit în ajutor, în așa mod rezolvând și problema plății pe care trebuia s-o facă față de aliați. Aceste neînțelegeri intenționate confirmă încă o dată necesitatea de a publica niște lucrări fundamentale privind istoria Nordului Bucovinei, care în prezent se află în componența statului Ucraina.

Despre seriozitatea acestei campanii împotriva Moldovei, cu mercenari bine pregătiți, vorbesc și unele descoperiri arheologice, efectuate în ultimul timp. În noiembrie 2003, în satul Strilețkii Kut, în apropierea Cernăuților, a fost descoperită o sabie. Cercetările au dat dovadă, că este o sabie de cavaler, ce se purta la șaua calului. Este o sabie de tip „venețian”, care au apărut în sec. XV și au fost folosite până la începutul sec. XVI. Este evident că sabia a fost pierdută de către un oștean de-al regelui Ioan Albert, care se retrăgea după înfrângerea din Codrii Cozmin și în acest loc au trecut vadul Prutului spre Sneatin.

Pentru a clarifica toate evenimentele istorice, care au avut loc în Nordul Bucovinei în Evul Mediu, este nevoie de o muncă temeinică a istoricilor români din Bucovina și România, pentru a putea prezenta opiniei publice noi lucrări științifice, care ar combate materialele falsificate de către unii istorici contemporani.

LUPTA DE LA LIPNIC

MIHAI ONILĂ

Printre glorioasele lupte purtate de Ștefan cel Mare pentru apărarea ființei naționale de la Baia (1467), Vaslui (1475), Valea Albă (1476), din Codrii Cozminului (1497) etc, a fost și cea de lângă localitatea Lipnic. Aici la 20 august 1469 (1470) oștile moldovene, conduse de voievodul țării, urmărind pe invadatorii tătari, veniți din regiunea r. Volga îi surprind în dumbrava de la Lipnic și obțin o strălucită victorie.

În ajunul invaziei hoardelor tătare situația internațională a Moldovei era instabilă. De aceea, îndată după lupta de la Baia Ștefan trimite o solie regelui Cazimir, la 1 ianuarie 1468 informându-l de cele întâmplate, îi cere sprijinul pentru viitoarele încercări la care se aștepta să fie supus de către Matias Corvin. La 28 iulie 1465, la Suceava în prezența unei solii poloneze, el își asuma din nou angajamentele de fidelitate față de regele Cazimir și față de coroana polonă în termenii cei mai riguroși, cu privire la dreptul său de inițiativă pe plan extern, angajându-se să presteze omagiul de vasalitate de-ndată ce avea să fie convocat de rege.

Retragerea precipitată a lui Matias Corvin din Moldova și eșecul final al campaniei sale a lăsat situația politică de la gurile Dunării neschimbată. Voievodul Țării Românești, Radu cel Frumos, prejudecat și el de pierderea Chilieii, fusese silit să-și amâne reacția în funcție de interesele superioare ale Imperiului Otoman, prins la acea dată într-o confruntare cu Ungaria și Veneția. De aceea el nu dorea să se lase atras într-un război cu Moldova și eventual cu Polonia, care susținea acțiunea lui Ștefan la Chilia. Dar în 1468, în rezultatul încheierii armistițiului ungaro-otoman, conjunctura se modifică. Radu cel Frumos cu susținerea sultanului și în potriva regelui Ungariei, a pregătit acțiunea care deschidea un conflict prelungit între cele două state românești pentru controlul gurilor Dunării și exploatarea comercială și vamală a marelui drum comercial care lega Marea Neagră de Europa Centrală. La sfârșitul anului 1468 relațiile dintre cei doi domni se aflau într-o stare de criză. Atacul lui Radu s-a dezlănțuit în 1469, când este semnalată o acțiune navală otomană pe țărmul apusean al Mării Negre, la gurile Dunării. Primejdia care amenința concomitent Moldova din partea Valahiei, Imperiului Otoman și a Ungariei era invocată de Ștefan

în iulie 1469, când își motiva neprezența sa în Polonia, unde urma să presteze omagiul de vasalitate regelui Cazimir¹.

Cu tătarii din Crimeea, Moldova avea relații bune. Aceasta se referă, mai ales, pe timpul hanilor Hagi Ghirai bătrânul și Megli Ghirai fiul, care au dovedit înțelepciune în fața lumii, cârmuind cu blândețe și au ținut pace în regiunea Mării Negre. Mai mult ca atât, ei erau prietenii lui Cazimir al Poloniei, deci și a Moldovei. Alții erau tătarii de peste Volga. Aici se afla tătărima sălbatică de odinioară așa cum îi adusese Sabetai-Behadîr și Batie-Han. Între hani din Crimeea și cei de peste Volga erau mari divergențe. Mamak-Han, care se așezase de curând în kuriltai și se numise, după obicei împărat al lumii, „vroia să bea lapte de iapă din tivda lui Menghil”. El deja îi trimisese mesaj să se pregătească pentru pedeapsă. Principalul în ce îl învinuia era că el trădase tătărima în fața Europei.

Astfel, în vara anului 1469, emisarii săi din pustie îi adusese vestea că se ridică hoardele de dincolo de Volga ale lui Mamak-Han. Auzind acestea, Mengli Chirai-Han, trimite curieri la castelanii Podoliei să-i înștiințeze că Mamak, îndată după seceriș, va ataca Lehia. După care aceștia sosesc și la Suceava, unde îl înștiințează pe Ștefan că Mamak va ataca și Moldova².

După ce tabunurile lui Mamak-Han a trecut Nipru s-a rupt în trei părți. Două au lovit în Polonia în direcțiile Camenița, Jitomir, Rujmir și Volin în Podolia. Atunci, regele Poloniei Cazimir în alianță cu oastea rusească condusă de Israil Iaroslavski starostele Belzului și al Helmului și-au concentrat forțele în localitatea Trembole și opresc înaintarea tătarilor. A treia parte a fulgerat pieziș spre Moldova. Trecând Nistru în mai multe locuri s-au avântat în pradă spre Prut.

„Ridicatu-s-au mulțime de tătari de peste Volga, și au venit în țară să prade” – menționa Nicolae Costin³.

O parte au mers spre Lăpușna, alții s-au îndreptat spre ținuturile Botoșani și Suceava. Deoarece după Nistru câmpia se termină și se încep păduri seculare, văi adânci și dealuri înalte, călărimii pustiului îi venea cu mult mai greu să înainteze, decât în Polonia. De aceea în majoritatea cazurilor ei se mișcau mai mult pe șleahuri – drumuri de tranzit. Un asemenea drum era cunoscu care venea de la Dubăsari prin văile orheene și sorocene, prin localitățile Lipiņ, Paustovo, Romancovo și Hotin. De aceia tătarii sunt prinși și bătuți lângă șleah.

Mare urgie se abătuse peste țară. Locuitorii erau arși de vii pentru ca să trezească groază și supunere. Atunci pârčălabbii de Orhei și Soroca, ca și cetele de călărași – săteni, cu moșie de danie din partea domnitorului, care erau strajă împotriva tătarilor, nu existau încă, dar ștafetele de la graniță sosiră la timp la Suceava cu veste că se prăpădește ținutul dintre Prut și Nistru. Atunci domnitorul porni cu o oaste în

¹ *Istoria Românilor*, București, 1864, v. IV, p. 371

² Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, p. 121

³ Mihnea I., *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Długosz*, Iași, 1996, p. 50

număr de circa 1500-2000⁴ de viteji și de boieri dintre Nistru și Prut și întâlniră hoardele tătare lângă localitatea Lipiņ, într-o dumbravă de lângă șleah. Aici la 20 august 1469 (1470) s-a încins o cumplită încăierare între hoardele tătare și oastea lui Ștefan cel Mare. Conform informațiilor lui Dlugosz lupta se desfășură în trei etape. În primele două moldovenii zdrobiră tătarii, iar în a treia pierdură. Cât de veridic este această informație nu se știe, căci în a treia etapă, menționează același autor, Ștefan a luat prizonieri pe fratele și feciorul lui Mamak, și în toate izvoarele se arată că tătarii au fost distruși și urmăriți până la vadul de lângă Naslavcea. „Ce, prinzând de veste Ștefan Vodă, le-au ieșit în întâmpinare la o dumbravă, la Lipiņi, aproape de Nistru, avgust 20, și lovindu-i Ștefan vodă, i-au înfrîntu și i-au gonit și multă moarte au făcut într-înșii”⁵.

În ce privește anul în care a avut loc lupta sunt două păreri. Prima se bazează pe Letopisețul de la Putna în care este indicat anul 1470 și luna 20 august. „În anul 6978 (1470) August 20, venit-au o mare mulțime de Tătari și i-au biruit Ștefan Voievod la Dumbrava de la Lipnița, aproape de Nistru⁶...” De aceeași părere este și Grigore Urche în cronica sa: „Venit-au mulțime de oaste tătarească și au intrat în țară să prade, în anul 6978 (1470). Iară Ștefan Vodă prinzând de veste, le-au ieșit înainte la o dumbravă, ce se cheamă la Lipiņi, aproape de Nistru; și au lovit cu oastea sa August 20⁷...” Cronica moldo-polonă, atribuită unui cărturar anonim polon ce frecventa des curțile moldovenești, arată de asemenea că, tătarii după ce au prădat Podolia, s-au abătut asupra Moldovei, unde au fost înfrânți de Ștefan cel Mare, la Lipnic, tot în ziua de 20 august 1470⁸. Istoricul Dimitrie Onciul susține că în august 1470 tătarii au invadat Moldova, instigați de turci pentru arderea Brăilei lui Radu cel Frumos. Atacul s-a produs printr-o serie de jafuri, iar la întoarcere au fost ajunși de Ștefan și în dumbrava de la Lipnic, hoardele tătare au fost înfrânte⁹.

A doua părere care susține că bătălia a avut loc tot la 20 august dar în 1469, are la bază „Cronica Polonica” a lui Dlugosz. El menționează că anume în acest an „Tătarii au intrat în număr mare în Podolia și adecă oaste alcătuită din fugari, hoji și pribegi, ziși în limba lor Cazaci, având șef pe Mayak sultanul și adică în 2 detașamente, iar altul a intrat în Moldova (Valachia). Această din urmă oaste tătarească a fost de 2 ori bătută de Moldoveni (a Valachis), pe care i-a ajutat configurația teatrului de luptă. La a treia ciocnire a fost măcel între Tătari”¹⁰. Această părere a fost susținută și de N. Iorga în „Istoria armatei românești”¹¹.

⁴ Costin N., *Scrieri*. Chișinău, 1990, p. 140

⁵ N. Iorga. *Istoria armatei românești*, Vălenii de Munte, 1910, vol. I, p. 134

⁶ *Ibidem*, p. 135

⁷ Costin N., op. cit., p. 140

⁸ Urzică D., op. cit., p. 9

⁹ *Letopisețul Țării Moldovei*. Chișinău, 1990, p. 42

¹⁰ Urzică D., op. cit., p. 9

¹¹ Onciul D., *Istoria românilor*, București, 1914, p. 72

Cine are dreptate este greu de spus, cert este însă, că dacă ar fi avut loc lupta de la Lipnic în 1469 atunci Ștefan cel Mare ar fi menționat în iulie 1469, când motiva neprezența sa în Polonia, unde urma să prezinte omagiul de vasalitate regelui Cazimir.

În ce privește locul luptei, dumbrava de la Lipiņ, cuprindea pe atunci o așezătură împădurită, plină de luminișuri și poiene de margine de codru. Ea era între podișul împădurit al Ciuhurului, afluent al Prutului – spre apus, văile împădurite ale Hârtoșului și Curecheștilor (un deal) – spre miază-noapte, valea împădurită a Solonețului, afluentul Cuboltei – spre miază-zi, și valea Cuboltei, afluent al Răutului – spre răsărit. Această dumbravă, străbătută în curmeziș de vechiul șleah, închidea către trecerea văii împădurite a râului Soloneț, afluent al Cuboltei, o străveche așezare moldovenească, situată în mijlocul codrului, depărtată cu 5 km spre miază-zi locul actualului sat, Lipnic, și la circa 8 km depărtare de apa Nistrului. Această așezare, Lipiņ, înconjurată de vechea dumbravă, a dispărut iar locul ei i se spune astăzi de localnici „Săliștea”¹²

În ce privește lupta din dumbrava, se menționează că s-a încins o cumplită încăierare, oastea moldovenească îmbulzindu-i pe tătari în acea dumbravă „Ca într-un voloc și i-au hăcuit cu săbiile în toată după amiaza aceea, 20 august”¹³. O parte care au scăpat au fost ajunși la Nistru (se presupune la vadurile de lângă Naslavcea și Mereșeuca) și înecați. Foarte puțini au ajuns la Mamak, care se afla mai sus de Mogilău. Toată prada le-a fost luată. Referitor la acestea Grigore Ureche menționa: „Iară Ștefan Vodă... și dând războiul vitejește, i-au risipitu și multă moarte și perire au facutu întrânșii și pre mulți le-au prinsu vii și le luă tot pleanul...”¹⁴. Mai mult decât atât, fratele și feciorul hanului (Sian Sidi Ahmed și Emin Sidi Mamak) au fost luați prizonieri. Mai târziu hanul trimite o solie în Moldova în număr de 100 de oameni, care cere lui Ștefan să-i elibereze, amenințându-l cu pedeapsă. Atunci domnitorul mâniat de obrăznicia tătarilor îl rupe în patru pe feciorul hanului în față soliei, iar pe ia o trage în țepă, cu excepția unuia, căruia îi taie nasul și îl trimite la Mamak să-i transmită răspunsul. Fratele hanului a fost întemnițat în Cetatea Alba, cu scopul de a-l folosi împotriva lui Mamak pe viitor. Dar nu reușește că în februarie 1473 acesta evadează¹⁵

Explicațiile biruinței fulgerătoare a lui Ștefan cel Mare asupra tătarilor pot fi găsite și în specificul strategiei și tacticii oastei moldovenești. Ea era capabilă să întrebuițeze o serie întregă de procedee tactice moderne: folosirea inteligentă a terenului, căreia i se adăugau lucrări de organizare; utilizarea manevrelor în timpul bătăliei; comandament unic; interdicția luptelor individuale; angajarea luptelor numai de către trupe capabile să le câștige. De asemenea, oastea moldovenească era foarte

¹² Mihnea I., op. cit., p. 50

¹³ N. Iorga, *Istoria armatei românești*, Vălenii de Munte, 1910, vol. I, p. 135

¹⁴ Urzică D., op. cit., p. 24

¹⁵ *Letopisetul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 42

mobilă. Posedând un număr foarte mare de cai, se putea deplasa cu repeziciune, mai ales că marșurile acestei oștiri nu erau îngreunate de convoaiele de aprovizionare, hrana necesară purtând-o cu ei, iar punctele de aprovizionare erau pregătite dinainte, la adăpost de ochii inamicului, dar cunoscute de moldoveni.

Tot atunci după victorie, întors din codrii Sorociei, Ștefan își curăți cugetul înflăcărat de luptă prin sfințirea, la 3 septembrie, a mănăstirii Putna. „...iar după ce s-au întors venit-au și au sfințit hramul preasfintei născătoare de Dumnezeu de la Putna, cu mâna preasfințitului mitropolit Kir Teoctist, și episcopul Tarasie, fiind de față egumenii tuturor mănăstirilor și întreg clerul preoțesc în număr de 64 de inși, Septembrie în 3, sub arhimandritul Ioasaf¹⁶”.

De asemenea, după zdrobirea tătarilor, domnitorul fiind conștient că primejdia de la răsărit poate veni oricând, întărește cetățile Orhei, numindu-l aici pârcălab pe un boier de încredere Gangur¹⁷. După biruință Ștefan trase învățământul ce trebuia: el făcu cetate la Orhei, așezând acolo un pârcălab care se întâmpină încă din Octombrie al acestui an, și împărți pământ în „pustie” străjerilor celor noi ai graniței¹⁸”.

Astfel în condițiile internaționale instabile pentru Moldova, voievodul Ștefan cel Mare reușește la 20 august 1469 (1470) să zdrobească hoardele tătare ce se abătuseră asupra țării. Din mâinile hoardei jefuitoare au fost eliberați locuitorii robiți, iar prada a fost întoarsă în satele din care fusese furată. Apoi, pentru a nu mai fi surprins de asemenea incursiuni, Ștefan cel Mare a reorganizat apărarea graniței de răsărit a țării, ridicând o cetate nouă la Orhei în frunte cu pârcălabul Gangur și constituie cetele de călărași-săteni cu moșie de danie, care au constituit pe viitor straja hotarelor de răsărit a țării.

---

¹⁶ N. Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904, P. 123

¹⁷ *Istoria Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 42

¹⁸ Bogdan I., *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, vol. I, p. 180

LUPTA DE LA LIPNIC REZUMAT

Printre glorioasele lupte purtate de Ștefan cel Mare pentru apărarea ființei naționale de la Baia (1467), Vaslui (1475), Valea Albă (1476), din Codrii Cozminului (1497) etc., a fost și cea de lângă localitatea Lipnic. Aici la 20 august 1469 (1470) oștile moldovene, conduse de voievodul țării, urmărind pe invadatorii tătari, veniți din regiunea r. Volga îi surprind în dumbrava de la Lipnic și obțin o strălucită victorie.

În baza informațiilor cronicarilor: Ian. Dlugosz, Gr. Ureche, N. Costin și a istoricilor: N. Iorga, D. Onciu, I. Minea, comunicarea prezintă o sinteză a luptei de la Lipnic, prezentând situația internațională a Moldovei din ajunul invaziei tătarilor, părerile istoriografice referitor la anul, locul luptei și importanța victoriei obținute în această luptă pentru Moldova.

ȘCOLI GRECEȘTI ÎN MOLDOVA SECOLELOR XVII-XIX

GHEORGHE MACARIE

Alături de biserica cu călugări greci (numeroase – numai în Iași principalele mănăstiri și biserici erau închinat Muntelui Athos, Ierusalimului sau Alexandriei având personal monahal care slujea în grecește), școala în limba greacă era un liant de seamă al membrilor comunităților elene din Iași sau celelalte orașe, mai mari, ale Moldovei. Dealtfel, școlile acestei comunități, ca și ale altor minorități, erau departe de a fi independente, pe întreg parcursul evului mediu, dar și după aceea de biserică; chiar și atunci când acestea, în secolul XVII, cunosc o formă instituționalizată, întemeiate de domnitori și cu un consiliu de epitropi laici, ele erau în continuare tutelate de biserică. Biserica furniza, în mare măsură, cadrele didactice, sediul (de obicei în chiliile unei mănăstiri de vază) sau în proxima apropiere a acesteia, dar și condițiile materiale pentru buna funcționare a acesteia. Practic, școlile instituționalizate din secolele XVII-XVIII cu hrisov de întemeiere, statut și regulament au fost precedate de școlile cu caracter elementar, cu 2-3 sau mai mulți elevi, ținute de dascălul sau unul din preoții bisericii, eșalonate pe diferite perioade de timp în funcție de cerere, condiții sau de evenimentele care puteau afecta în bine sau în rău procesul de învățământ. Atunci când intervalul de timp era mai îndelungat, bazându-se, între altele, și pe practica săptămânală a serviciului religios, elevii, mai vârstnici, puteau deveni candidați, atunci când erau considerați vrednici, la preoție. De acest gen era școala românească de la Sf. Nicolae-domnesc din Iași, școală care s-a menținut până în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, și așa vor fi fost și școlile, de aceeași configurație, de la mănăstirile zise grecești de pe întreg cuprinsul principatelor române – mănăstiri și școli care ne-au furnizat nu o dată modelele. Una din acestea era școala grecească de la mănăstirea închinată Teodorei-Suceava, care a supraviețuit cu greu anului 1821, având câțiva elevi, între care viitorul pictor-profesor Gheorghe Panaiteanu Bardasare, transferați ulterior învățământului mai bine organizat, de la **Trei Ierarhi**. La biserica Sf. Sava – închinată Ierusalimului -, o astfel de școală avea să evolueze într-un seminar teologic grec în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Practic, o istorie a învățământului în limba greacă de pe teritoriul Moldovei nu se

poate dispensa de studiul acestor școli neinstituționalizate, funcționând sporadic, în funcție de posibilități și necesități.

Istoria învățământului în limba greacă în Moldova consemnează drept primele școli cu limbă de predare greacă (alături de alte limbi – slavona, latina, respectiv româna) colegiile de la Hârlău (1552-1561), și Cotnari (1561-1563) și cel cu o viață mai îndelungată – întemeiat în 1640 de Vasile Lupu la Iași, lângă mănăstirea **Trei Ierarhi**. Ținem să precizăm că aceste școli, culminând cu **Academia domnească** din secolul al XVIII-lea erau în mare măsură de limbă greacă, dar nu grecești – în sensul de confesionale, aparținând întru totul minorității elene, cum era cea de la Brașov. Colegiul lui V. Lupu, dar și **Academia domnească** din Iași al cărei început poate fi fixat în 1707, erau **școli domnești**, de stat, întemeiate cu hrisov de către domnitori, cu statut și regulamente de funcționare hotărâte de puterea laică și confirmate de cea spirituală, respectiv consiliul episcopilor format în marea lor majoritate de laici. Frecventată, uneori prioritar, de către grecii din Moldova, de cei din patria mamă cotropită de turci sau de cei din întinsa lor diasporă, greci ce-și mențin naționalitatea sau sunt pe cale de a se asimila poporului țării în care au intrat **Academia domnească** din Iași devine o vatră a spiritualității elene dar concomitent și un centru de formare al tineretului studios autohton. Instituția la care ne referim a desemnat un spațiu de perpetuare și de emulare a valorilor spirituale elene – spațiu accesibil în mare măsură grecilor stabiliți în țară sau în trecere, dar și românilor fie ei fii de boieri, de negustori, de clerici sau meseriași – dar nu o școală confesională, cu caracter închis sau cel puțin afectat în special unei minorități.

A fost un prilej fericit de confluență între două culturi, cea română și cea greacă, reînnoind și prin cadrul învățământului, mai mult sau mai puțin organizat, o tradiție mai mult decât bimilenară.

În colegiul lui Vasile Lupu de lângă **Trei Ierarhi** se predă în limbile slavonă, greacă și în limba țării. Înființarea școlii în 1640-1641, nu echivalează cu momentul prim al introducerii limbii grecești în învățământul Moldovei. În limba greacă s-a predat în colegiul înființat de Alexandru Vodă Lăpușneanu la Hârlău – colegiu care funcționase între 1552-1561, dispunând ca limbi de studiu slavona cancelariei oficiale a țării, dar și greaca clasică. Din păcate, la fel de efemer și spre deosebire de primul – chiar utopic – se va dovedi **Colegiul de la Cotnari** înființat de Despot Vodă cu iluzia unei adevărate **Academii I**, în timpul scurtei sale domnii (1561-1563). Dintre invitații de prestigiu din Europa occidentală de atunci se încumetase să răspundă invitației doar profesorul și poetul Johann Sommer Pimensis, care-și începu activitatea; celălalt, Listarhos Hermodoros din Zante a făcut cale întoarsă înainte de a pune piciorul în Moldova în care avu loc deja năsprasnica moarte a cititorului princiar al abia urzitei **Academii de la Cotnari**... Cum era și firesc, documentele despre această instituție, spulberată punitiv ca și alte înfăptuiri ale lui Despot Vodă au dispărut. Puținele referințe asupra acestei **schola latina** și mai ales confesiunea religioasă (protestantă)

căreia acestea îi aparțineau nu lasă nici un dubiu asupra politicii religioase a ctitorului-utopic și inadecvat în privința intențiilor sale în raport cu reabilitarea spirituală a Moldovei secolului al XVI-lea. De altfel, prin profilul ei religios ca și prin componența corpului de elevi aparținând minorității catolice sau, probabil, și celei protestante din Moldova, școala devenea o enclavă restrânsă în cadrul populației ortodoxe – mai mult decât majoritatea a Moldovei. De altfel, înființarea ei la Cotnari, localitate atunci cu două-trei biserici catolice - centrul în care, ca și la Baia sau Trotuș, locuitorii erau prioritari urmașii ai coloniștilor sași unguri – nu era întâmplătoare. Programa școlii va fi reeditată pe aceea a colegiilor apusene – trepte intermediare spre universitățile Occidentului, în cadrul cărora, în tinerețe, Despot Vodă însuși s-a format și, episodic, a și predat. Analogiile cu acest gen de școli ca și referințele din opera editată a principalului (poate singurul, pentru început) profesor al acestei școli, Sommer2, ne duc la constatarea că în Moldova actuala școală - ca și cea din Târgoviște – a constituit primul cadru instituționalizat care a promovat studiul marilor clasici antici - greci și romani - direct în limba în care aceștia le-au redactat. Evident, nu erau singurele locuri prilejuind contactul românilor din cele trei principate cu cultura greacă. Nu numai un Nicolaus Olahus (secolul al XVI-lea) se va fi adăpat direct de la sursele culturii grecești; registrele colegiilor de învățământ superior din Cracovia indicau moldoveni înscriși în matricolele lor încă din secolul al XV-lea.

Noul colegiu ctitorit de Vasile Lupu în toamna anului 1640 completa ansamblul celei mai strălucite ctitorii ale vremii sale - cea a mănăstirii **Trei Ierarhi**, neprețuit tezaur de artă și viață spirituală în care, peste un an erau aduse și adăpostite aici moaștele Sfintei Paraschiva, iar ca urmare a închinării sfântului lăcaș Muntelui Athos, călugării greci se și instalaseră aici. Edificiul cu două nivele al colegiului constituit pe ulița Ciubotărească (devenită ulterior a Feredeelor) se afla cam în spatele actualei Mitropolii a Moldovei și Bucovinei întreaga celelalte locașuri de cultură ale perimetrului **Trei Ierarhilor** - biserica și tipografia, aceasta din urmă debutând în activitate din decembrie 1642 prin acel magnific decret sinodal al patriarhului Partenie al Constantinopolului în urma încheierii lucrărilor Sfântului Sinod al ortodoxiei, desfășurat la Iași în 1642 sub înalta oblăduire a domnitorului Vasile Lupu.

Noul colegiu³ ctitorit de domnitorul iubitor de cultură cu concursul unor oameni de primă mărime a culturii române: mitropolitul Varlaam al Moldovei, învățatul logofăt Eustatie, Petru Movilă - mitropolit al Kievului, probabil și cronicarul Grigore Ureche, a fost instalat într-o clădire special construită pe ulița **Ciubotărească** din spatele **Trei Ierarhilor** și a perimetrului de mai târziu al Mitropoliei. Știm, fie și cu oarecare aproximație, anul primului an de învățământ: 1641-1642; nu știm și nu se poate ști ultimul an al ființării acestei prestigioase instituții. Prezumția enunțată nu se datorează numai precarității documentelor care au avut soarta lor în urma deselor incendii, invazii turco-tătare, ci și faptului că aceste instituții, înaintea ultimului mare incendiu din 1723 - care distrugea definitiv clădirea - a avut „pauze” de ani în

activitatea lui, pauze cauzate nu numai de amintitele evenimente, ci și schimbărilor frecvente de domni în Moldova celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea, domni de a căror bunăvoință depindea finanțarea instituției. Oricum, în ciuda întreruperilor, nu prea mari, informațiile păstrate concură în demonstrarea unei anumite continuități a acestei instituții divizată, la un moment dat, după abandonarea localului distrus, în chiliile mănăstirilor ieșene vecine **Barnovschi** și **Sf. Sava**. Treptat, colegiul lui Vasile Lupu, în deplină continuitate sau după una din „pauzele” activității sale generate de factorii amintiți, se transformă în școala domnească a **Academiei**. Înființarea, la Iași, în 1707, a acestei școli de către Antioh Vodă Cantemir, ca și cealaltă, din 1714, la București, la care se referă succesiv scrisoarea ieromonahului-profesor Atanasie către Hrisant Notara, ca și cea a lui Iacob Manu⁴, directorul **Academiei** din București, din 3.IV.1714, marchează, dincolo de orgoliul succesiv al ctitorilor, tot atâtea **reorganizări** ale acestei forme de învățământ care încep în Iași, în același an 1640. Evident, anul propus - 1707 - pentru **Academia domnească** din Moldova⁵ nu este vulnerabil. El marchează o nouă dată, dar și o nouă orientare în învățământul în limba greacă din capitala Moldovei, diferit de cel al **Colegiului** înființat cu peste șase decenii în urmă. Școala, prin structura ei, avea alte modele. Impulsionată în apariția ei de Antioh Cantemir, mai mult ca sigur și de învățatul său frate, școala avea să beneficieze, în timpul domnitorului fanariot Nicolae Mavrocordat, de sprijinul aceluiși ierarh care a avut același rol în Țara Românească, fiind organizator și autor al programei cursurilor Academiei domnești din timpul domnitorului Constantin Brâncoveanu - patriarhul Ierusalimului - , Hrisant Notara. Anii amintiți nu marchează o ctitorie absolută, ci un act de continuitate a acestei instituții de învățământ superior, fondată în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino.

Colegiul lui Vasile Lupu a avut ca prim rector pe Sofronie Pociapțki - profesor cu experiența aceleiași funcții la **Colegiul** din Kiev, înființat de învățatul ierarh Petru Movilă. Devenit egumen al **Trei Ierarhilor**, el va inaugura o tradiție - directorul colegiului va fi concomitent starețul mănăstirii, în ale cărei chilii se vor stabili profesorii - cei mai mulți monahi ai acestei mănăstiri - denumită ca protectoare a școlii „mănăstirea dascălilor”. În acești ani, 1640-1642, interval în care debutează aici, concomitent, activitatea școlii și cea a tipografiei, perimetrul **Trei Ierarhilor** va deveni în egală măsură o vatră a culturii grecești dar și a celei românești. Pentru menținerea școlii și a mănăstirii, Vasile Lupu le va înzestra, între altele, cu venitul moșiilor a trei sate (Răchiteni, Tămășeni și Iuganii).

Pentru început, Sofronie Pociapțki, discipol al lui Teofil Corydaleu - cu care era în corespondență - și adept al umanismului Renașterii dobândit în colegiile apusene, școala a promovat o linie apropiată Occidentului⁶. Se preda în limbile slavonă și română, dar mai cu seamă în latină - limbă în care studiasse Ignatie Ievlevic în Polonia, dar și alți profesori ai colegiului, de aceeași formație umanistă. Între profesori

se remarcă și românul Eustatie - logofăt al lui Vasile Lupu - alcătuitor al unui prim corp de legi și traducător al lui Herodot.

Fie ea și aproximativă, data enunțată mai sus - 1646 - dată marcând o etapă în învățământul ieșean - este și un reper cronologic marcând ascensiunea politică, dar și culturală, a elementului grec în viața capitalei Moldovei din secolul al XVII-lea. Este o pondere care va atinge apogeul în secolul al XVIII-lea (după 1711) - secolul domniilor fanariote. Fenomenul infiltrării tot mai accentuate a grecilor în suprastructura administrativă, ecleziastică și culturală a epocii fanariote va fi anticipat în peste jumătate de veac mai înainte - în epoca lui Vasile Lupu.

Un rol deosebit va fi avut, în climatul intelectual al școlii, Meletie Sirigul, originar din Creta, marele predicator al Patriarhiei de la Constantinopole. Participant în 1642 la Sfântul Sinod din Iași, el se va remarcă în mod deosebit, deopotrivă în ambianța culturală a orașului, dar și la Curtea domnească. S-au succedat între profesori Benedict de Vatopedi - numit așa, probabil, după mănăstirea sa de metanie, plecat ulterior la Moscova, unde va înființa o tipografie - și Paisie Ligaridis - fost mitropolit de Gaza, emigrat în Moldova unde a fost profesor între 1648-1654, plecat și el în cele din urmă în Rusia⁷. Probabilitatea participării unuia dintre profesorii amintiți la procesul de învățământ al **Academiei domnești** din Iași este firească dacă avem în vedere vremurile tulburi de care această instituție are parte - consecință a instabilității domniilor intervalului amintit.

Dincolo de erudiția și aptitudinile lor pedagogice formative, ambii dascăli, ca și ceilalți colegi, reeditau condiția itinerantă a cărturarului grec în căutarea unui rost al existenței și a unei noi patrii în locul celei căzute în robie. Mai statornici se vor dovedi Theodor Trapezuntios și Nicolae Kerameos, care predaseră și ei - cu intermitențe - la colegiu: primul până spre 1695, dându-și obștescul sfârșit, e înmormântat la mănăstirea Cetățuia, chiar în anul sfințirii acesteia (1672).

Clădirea colegiului, distrusă de focul din 1723, va adăposti cursurile de teologie, filozofie, drept, limbile română, greacă și slavonă, de matematică și retorică, muzică și astronomie. Sunt discipline care contemporaneizau colegiul ieșean cu instituții similare existente la acea dată în Europa occidentală sau în sud-estul acesteia. Dacă **Școala Patriarhiei** din Constantinopole era reînființată la 1624, colegiile de la Bar, Kamenija și Kiev erau întemeiate la 1632, în timp ce acelea de la Atena și Ioanina vor lua ființă ulterior, în 1645.

Cu toate piedicile determinate de schimbarea frecventă a domniilor, incendiilor sau invaziilor turco-tătare, Colegiul, ca și biblioteca aferentă, înființată concomitent (1640-1641) își vor continua activitatea, dascălii acestora activând pe multiple planuri; viața grea, dificultățile ieșite din nestatornicia vremurilor îi scoteau nu o dată din chiliile (majoritatea erau călugări), în care ar fi preferat să se abandoneze îndeletnicirilor intelectuale. Îi găsim peste tot unde era nevoie de cărturari ca ei. Erau utilizați ca traducători, redactau corespondența Curții domnești cu țările străine, erau

corectori și supraveghetori ai activității tipografiilor, sau - frecvent - erau profesorii odraslelor principilor sau privilegiaților vremii. Astfel, Natanail Colonarius era profesorul celor patru fii ai domnitorului Mihai Racoviță; Irimia Kakavelas - era, concomitent, predicator la Mitropolie, supraveghetor al tipografiei grecești, la Cetățuia, poate profesor la Colegiu, dar și - în particular - principal dascăl al fiului domnitorului Constantin Cantemir, viitorul voievod al Moldovei și cărturar de renume european, primul membru român al Academiei de la Berlin - Dimitrie Cantemir (1673-1723). Alegerea lui ca profesor de către domnitor se dovedise mai mult decât inspirată. Irimia Kakavelas beneficiase nu numai de cultura răsăritului ortodox, ci și de aceea a Occidentului. Își susținuse doctoratul la Leipzig, vorbea și scria în limba țării de adopțiune - română - și în cea maternă - greacă -, cunoștea limbile latină, ebraică și italiană.

Din păcate activitatea colegiului lui Vasile Lupu, după frumosul lui debut și după realizările obținute, avea să sufere din plin mai toate vicisitudinile unor vremuri frământate și nestatornice; fiecare schimbare de domnie determină modificări (nu întotdeauna bune) în conducerea, organizarea și, mai ales, finanțarea școlii. Vasile Lupu, pe la 1646, renunță la profesorii aduși de la Kiev în favoarea profesorilor greci. Se creează un precedent care, în scurt timp, devine tradiție. Practic, învățământul superior la Colegiul lui Vasile Lupu și la instituția care îi va urma, **Academia domnească** fondată în 1707 de Antioh Cantemir, va fi în mare măsură una de limba greacă. Faptul va fi determinat nu atât de existența coloniei grecești din Iași, aflului de elevi greci din rândul acesteia sau - mai ales - din întinsa diasporă greacă - școala era o instituție domnească, de stat -, cât faptului arhicunoscut și omniprezent al consacrării limbii grecești ca limbă a științelor - echivalând în Orientul ortodox al evului mediu ca latina folosită concomitent în Occidentul catolic.

Cu toate întreruperile cauzate de războaie sau instabilități financiare se poate vorbi de o continuitate a învățământului superior în limba greacă în Moldova, începând din 1646, o dată cu intrarea profesorilor greci în **Colegiul** lui Vasile Lupu și terminând cu 1821 - anul în care firmanul imperial din Constantinopol închide o școală - măsură punitivă, integrabilă represaliilor otomane îndreptate împotriva mișcărilor de eliberare națională ale grecilor.

După începuturile grele ale Academiei din vremea domnitorilor Antioh Cantemir și Mihai Racoviță, hrisovul din 1728 al domnitorului Grigore Ghica (școala se mutase după 1723 - anul în care vechea clădire a colegiului din strada Feredeelor este distrusă de un incendiu, în localurile nou construite de pe lângă mănăstirile vecine - **Sf. Sava și Barnovschi**) reorganizează învățământul, stabilindu-i cele trei secții: în limba greacă, slavonă și română (funcționând în cadrul aceleiași instituții). Deși a fost bogat înzestrat cu veniturile a trei moșii, colegiul era într-un veșnic deficit financiar. Egumenii greci ai **Trei Ierarhilor** nu au respectat prevederile testamentare ale donatorului și fondatorului complexului mănăstiresc de la **Trei Ierarhi** - prevederi

stipulând, între altele, și întreținerea **Colegiului** din veniturile moșiiilor donate - astfel încât **Academia domnească** de limbă greacă, succesoarea de drept a **Colegiului**, a trebuit să apeleze și să fie sprijinită financiar prin alte mijloace ținând de averea statului sau de cea a particularilor. Pe la 1748 (conform celor legiferate de hrisovul lui Grigore Ghica) școala era întreținută din cotizațiile la care erau impuși de membrii clerului înalt - dregătorii, chiar funcționarii mai mărunți⁹. Situația nu s-a modificat mai târziu, cel mult s-au schimbat contribuabilii. Astfel, în ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, întreținerea Academiei intra în sarcina preoților de rând din țară, taxați cu câte 2 lei la Sfântul Gheorghe și la Sfântul Dumitru¹⁰. Situația se va menține și mai departe. Hrisovul din 1803 al domnitorului Alexandru Moruzi reflectă aceeași situație la care domnia adaugă (evident din impozitele publice) încă 1.800 lei¹¹. Este de înțeles procesul pe care îl intenționează Gh. Asachi (1788-1869) - mentor al școlii naționale - **Trei Ierarhilor**, mănăstire care nu-și mai îndeplinise de două secole obligațiile pe care și le asumase la jumătatea secolului al XVII-lea - acelea de a sprijini material școala.

Există, în istoriografia românească, un capitol referitor la ajutorul financiar și moral imens pe care biserica și statul Moldovei, ca și cel al Valahiei (Țării Românești) l-a dat, incontestabil dezinteresat, mănăstirilor grecești din Athos sau celor aparținând de patriarhiile din Constantinopole, Alexandria, Ierusalim și Antiohia, dar există și un capitol similar al ajutorului dat, pe întreg parcursul secolelor XVII-XVIII și chiar în primele decenii ale secolului XIX, pe care românii l-au dat școlilor grecești din Iași și din provincie, în frunte cu **Academia domnească** de limbă greacă din capitala Moldovei. Acest fenomen s-a extins și asupra altor școli grecești existente în afara frontierelor principatelor române din întinsa diasporă greacă. Este un capitol care ar trebui restudiat.

După hrisovul din 1748 al lui Grigore Ghica, asistăm practic la o ascensiune lentă, dar sigură, devenită spectaculoasă în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea al Academiei din Iași. În 1766, Academia se folosea de un local nou, construit pe locul actualului spațiu verde din fața Mitropoliei: imobilul cu două nivele, cu fațada spre strada principală a orașului (actuala stradă Ștefan cel Mare și Sfânt) va adăposti perioada de glorie a acestei instituții, până la 1821 când va fi, prin firmanul sultanului, desființată. Școala, finanțată din visteria domnească, va fi pusă sub protecția Mitropoliei. Reorganizată, cunoaște o perioadă de avânt, dominată de figurile celor mai buni profesori din existența sa: Nikifor Theotokis, Iosif Mesiodax, Chiriac Cercel Zerzulis; Daniel Philippides. Ștefan Dungas, Dimitrie Govdelas, la începutul secolului al XIX-lea. Se instituie și reglementează regimul inspecției școlare (1734), dar mai ales acela - în premieră în învățământul nostru - al obligativității școlare. Legea obligativității învățământului din timpul domniei ctitorului României moderne - domnitorul Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) - era anticipată în 1749, în Moldova, prin hotărârea lui Nikiforos - primul și ultimul mitropolit grec al Moldovei... Se

sprijină accesul la Academie și al celor de jos; exista un număr de elevi săraci, dar silitori la învățătură, care primeau burse. Judecând după disciplinele programului de învățământ și, mai ales, după orientările manualelor folosite - **Academia** din Iași capătă, în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, configurația celor mai avansate instituții de acest gen ale epocii. Prin componența etnică și apartenența geografic-teritorială a elevilor, școala aparține în egală măsură Moldovei dar și contextului sud-est european.

Cei mai mulți dintre domnitori se simt obligați să instituie, dacă nu reforme esențiale, cel puțin să ia o serie de hotărâri menite a pune ordine în învățământ. Nu o dată, aceste măsuri consemnate în hrisoave frumos scrise în limba română, purtând iscălitura domnitorului, a mitropolitului și ai altor membri ai protipendadei, marchează adevărate faze ale dezvoltării învățământului. Este cazul celebrului hrisov din 1766 al domnitorului Grigore Alexandru Ghica. Se instituie controlul statului asupra învățământului; învățăceii sunt avertizați în privința eventualei lor ascensiuni sociale; slujbele și rangurile domnești vor fi condiționate de gradul de pregătire intelectuală a aspiranților¹². Hrisovul citat constituie un document de excepție consemnând un moment de apogeu al dezvoltării învățământului în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea - reprezentativ pentru mentalitatea și nivelul gândirii pedagogice românești la răscrucea dintre sfârșitul evului mediu și zorii societății românești moderne.

Întâmpinarea (raportul) redactat de mitropolitul Iacov Stamate între 1792-1793 cuprinde o adevărată micronografie a școlii, acesta referindu-se la programul de învățământ și la structura școlii, baza ei materială (susținută, ca întotdeauna, din bugetul public - impozitele speciale, pentru școală, pe care le plăteau toți preoții țării), metodele didactice, condiția profesorilor de clinică și latină (se consemnează mai departe ca limba greacă să fie limba de predare a filozofiei și în genere a științelor) etc.

Întregul documentar este străbătut de tendința de modernizare a învățământului implicit de aliniere a lui la exigențele pedagogiei europene. Venerația merge nu numai spre **dumnezeiescul Platon** dar și spre **adâncul Montesquieu**,¹³ se simte influența lui Pestalozzi și J.J. Rousseau. O atenție deosebită se acordă predării **epistimurilor** (științelor) - **vederat încă este că o Academie fără epistimuri este ca o casă fără ferești**¹⁴. Un capitol întreg este consacrat rolului limbii grecești în sistemul de predare pentru dascălii **epistimurilor** (științelor). Deși nu exclude eventualitatea ca unele științe cu o terminologie mai radicală, de specialitate, să se predea în una din limbile moderne de circulație internațională (franceza) totuși având în vedere posibilitățile vaste ale limbii grecești clasice de a exprima noțiunile abstracte, mitropolitul Moldovei susține ca predarea științelor să se facă mai departe în limba lui Platon.

Raportul, certificând noile exigențe din învățământ, este scris spre finalul unei perioade în care s-au succedat cei mai buni profesori din istoria **Academiei** ieșene: Nikiforos Theotokis, Iosif Mesiodax, Chiriac Cercel Zerkulis etc. - profesori și mari cărturari de profil enciclopedic, formați la **Școala Patriarhiei** din Constantinople,

dar desăvârșiți în universitățile Occidentului care vor da o nouă orientare învățământului, pe măsura marilor transformări ale secolului următor.

Important pentru o istorie a ideilor și a civilizației țării în care își va continua activitatea această Academie era stipularea, în unul din hrisoavele vremii, a unei noi condiții la ridicarea în ranguri și în diversele demnități domnești. Ascensiunea socială începe să fie condiționată și de ținuta profesională - nu numai de avere și apartenența socială. În consecință **cinstea și mila domnească se va da după procopseala învățaturii.**¹⁵ Așa cel puțin avertiza în 1785 hrisovul prințului Alexandru Mavrocordat - fără să credem că la sfârșitul epocii fanariote, dominate de corupție și inechități sociale s-a dat curs acestei înalte prerogative; ideea ei este totuși demnă de reținut.

Evident, se schimbă statutul cadrului didactic, asimilat, odinioară, **grămăticilor**, ei sunt acum mai bine plătiți și intră mai des în atenția curții domnești; însăși școlile ca instituții - **aceste maici de obște**, cum erau numite în hrisovul lui Ioan Theodor Callimachi din 1759 - au o altă trecere. Elogiul profesorului și al rolului său în propășirea societății - elogiu pe care-l înălța un elev al **Academiei Mihăilene** în amintirea profesorului Vasile Fabian la 7.IV.1836 - era practic anticipat și pregătit cu aproape un secol mai înainte.

Judecând după o statistică fie și sumară a cursanților ei (bazată pe o arhivă păstrată fragmentar) **Academia domnească** din Iași era departe de a fi rezervată odraslelor unei elite sociale. Profesorii înșiși se plâneau episodic de inexistența interesului pentru carte din partea odraslelor boierimii nu prea încântate să se complice într-un riguros și obositor proces de instruire. O mărire a numărului de fii de boieri - ca elevi ai Academiei de la mitropolie se constată la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, când promovarea în ierarhia slujbelor și rangurilor la curte depindea și de atestatul de absolvire al Academiei.¹⁷ Alături de numele trădând protipendada societății Moldovei (Canta, Callimachi, Hrisoverghi, Rosetti, Sturza, Kogălniceanu, Carp, Conachi, Miclescu, Balș etc.) găsim mulți elevi reprezentând starea a treia (fii de negustori, meșteșugari, preoți de rând, slujitori la curte etc.) Pentru mulți din aceștia din urmă, aflați, din diverse motive, în penurie financiară, domnitorul fanariot Al. Moruzi instituie, în 1803, circa 40 de burse ce puteau fi câștigate respectând un emulativ principiu al competitivității...¹⁸

De altfel ultimele decenii ale sfârșitului secolului al XVIII-lea și primii ani ai secolului următor se înscriu unei perioade de apogeu. Au fost momente de la începutul acestui interval când practic **Academia** din Iași câștigase un ascendent profesional față de aceea din București - mai veche și mai organizată decât cea din capitala Moldovei. Domnitorul Scarlat A. Callimachi (1812-1819) a dat celei mai înalte școli a țării o atenție deosebită, cu atât mai mult cu cât însuși fiul său, Alexandru, era elev al acesteia. Peste un an, el devenea - spre disperarea invidiosului Dimitrie Govdelas - și elev al cursurilor de ingineri hotarnici, ținute de Gh. Asachi în limba română. Corpul

didactic se diversifică cu o serie de profesori de prestanță ca Ștefan Dungas – de filozofie –, Gheorghe Terapianos de literatură greacă, românul Gheorghe Ioan pentru limba greacă, Cristian Flechtenmacher pentru limba latină, Dimitrie Govdelas fost student la Göttingen și Berlin – la matematici – disciplină predată și de românul Gheorghe Asachi. Un profesor de marcă a fost și Daniil Philippidis (1770–1832) fost student al Academiei din București care s-a desăvârșit formația apoi la Paris, judecând după comenzile de cărți pe care le făcea la Paris prin intermediul celebrului om de cultură care a fost Barbié Du Bocage – titluri de renume din literatura franceză, matematicile lui Mauduit și Bézout, lucrările lui Lalande, Kant și Condillac, scrierile lui J.J. Rousseau, Voltaire¹⁹ etc.

Numeroase numere din λογιος ερμης ziarul coloniei grecești din Viena - cu circulație în principatele românești – cuprind dări de seamă referitoare la examenele Academiei domnești din Iași.

Folosindu-ne de aceste date ne-am permite să reconstituim ambianța examenelor din iulie 1818 ținut la clasa de ingineri hotarnici a lui Gh. Asachi. Se știe că Gh. Asachi realizează prima breșă în cadrul Academiei grecești din Iași, reușind să realizeze, între 1813-1819, în cadrul acestei școli, eminentamente grecești, o secție românească care a dat prima promoție de ingineri hotarnici-geolozieni pregătiți în limba română din cadrul învățământului autohton. Examenul, evenimentul didactic, bine pregătit, având ca mentor unul din cei mai învățați cărturari români s-a realizat cu aprobarea și concursul unuia din ultimii domnitori fanarioți - Scarlat Callimachi - în climatul de suspiciune invidioasă al Academiei grecești. Ne permitem să detaliem acest examen din 12.VII.1818 al secției lui Gh. Asachi frecventat de reprezentanți ai elitei sociale românești dar și grecești (participa însuși fiul domnitorului ca reprezentant al Curții dar și ca elev) - examen atât de reprezentativ pentru climatul normal, chiar prietenesc al elevilor aparținând celor două etnii.

Conflictul cunoscut între Gh. Asachi și profesorul Dimitrie Govdelas, respectiv și alți profesori și clerici greci, conflict eșalonat pe parcursul a aproape două decenii, nu poate fi generalizat și în rândul elevilor greci și români.

Desfășurării exemplare a examenului din 12.07.1818 al clasei lui Gh. Asachi i s-a asociat o interesantă expoziție a elevilor - prima de acest gen în capitala Moldovei - de desene și planuri topografice. Multe din lucrările expuse erau reprezentative pentru interesul crescând pentru istorie - interes specific unei epoci de regenerare și ridicare a conștiinței naționale. Eram cu numai aproape trei ani înainte de sfințirea oficială a drapelului Eteriei în curtea **Trei Ierarhilor** și de izbucnirea concomitentă în Valahia a mișcării de eliberare națională și socială a lui Tudor Vladimirescu. În Iașul în care printre membrii comunității elene, dar și în mediul autohton al boierilor și negustorilor români, circulau portretele lui Alexandru cel Mare, litografiate la Viena, harta și manifestele lui Rhigas - cu rolul lor în acea mișcare de resurrecție națională a grecilor din Grecia și în tot cuprinsul Balcanilor, publicul avea prilejul de a admira pe

pereții sălii de expoziție - reflex a altei mișcări de resurrecție a spiritului național, de astă dată al românilor - monumentalul **Arc de Triumf**²⁰ al lui Ștefan cel Mare - eroul național al rezistenței antiotomane - sau cel al unei clădiri în stil neoclasic - omagiind amintirea celebrului Publius Ovidius Naso - exilat la Constanța (Tomis) pe meleagurile strămoșilor noștri. Atrăgea atenția o hartă a Palestinei cu denumirile localităților în limba greacă, oferită Patriarhului Ierusalimului, dar, mai ales, planul unei clădiri monumentale, perpetuând permanentele, de altă dată ale artei clasice grecești - realizată de elevii lui Asachi ca un omagiu adus Greciei renăscânde. Lucrarea era dedicată școlii insulei Chios - un mesager urmând să o ducă acolo cu formalitățile de rigoare. Reprezentative pentru spiritul public din Moldova și Țara Românească, expoziția și examenul elevilor lui Gh. Asachi aduceau un omagiu nu numai strălucitelor tradiții ale culturii elene, ci constituiau și un elevat manifest al relațiilor dintre cele două popoare.

O analiză a principalelor obiecte predate la **Academia domnească** din Iași ar fi semnificativă pentru nivelul cunoștințelor, exigențele profesorilor, orientarea generală a învățământului și gradul lor, receptare, cuceririlor științelor europene. Manualele grecești folosite la academiile din Iași și București devin, nu o dată, având în vedere sursele lor, tot atâtea căi de penetrare a luminilor Europei occidentale.

Limba de predare în **Academia domnească** din Iași era, ca și în instituția similară din București, greaca - evident cea clasică - echivalentul în mediul intelectual al Orientului ortodox, al latinei din Occidentul catolic medieval. Se uzau de manuale tipărite sau în manuscris circulând de la o serie de elevi la alți. Numărul mare de manuale - parte în manuscris - de caiete de teme, rezumate și exerciții - păstrate cele mai multe la **Biblioteca Academiei Române** - București certifică această situație. Gramatica limbii grecești se preda după manualele lui Teodor Gazis și Constantin Lascaris. Se foloseau și manualele lui Ilarion Cigoalas și, mai ales, cel al lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, fostul profesor și director al **Marii Școli a Patriarhiei** din Constantinopole între 1665 - 1671. Ediția gramaticii sale, editată în 1745, dimpreună cu cea a lui Mihail Singhelul (în tipografia lui Nicolae Glykei) a fost atât de populară încât a fost depistată și în orașele de provincie. Un exemplar al ei păstrat până prin 1955 în lăstăriea colecției a folcloristului D. Furtună (astăzi, în proprietatea **Bibliotecii Universității** din Iași) certifica circulația acesteia spre sfârșitul secolului al XVIII-lea în orașele de provincie din nordul Moldovei - Dorohoi și Botoșani. Ulterior erau mult folosite gramaticile realizate de Ștefan Comitas, Neofit Ducas și Dimitrie Darvari, tipărite succesiv în 1800, 1804, și 1806. La Iași s-au folosit și gramaticile de greacă clasică și de neogreacă ale lui Constantin Vardalagos (editate mai târziu) cu atât mai mult cu cât acestea erau accesibile și îndatorate gramaticilor moderneale Occidentului.

Se predă statornic literatura clasică - texte din Homer, Xenophon, Sofocle, Lucian din Samosata, Herodian și Theorast. De multă trecere se bucurau **Viețile**

paralele ale oamenilor iluștri a lui Plutarh - în ediții mai vechi sau mai noi ca aceea a lui A. Corais. Între 1803-1806, comentarii după textele acestui istoric făcea la Iași profesorul Grigorie din Creta. Dincolo de familiarizarea elevilor cu tezaurul literaturii clasice, valorile de altădată erau, nu o dată, receptate și în raport cu exigențele prezentului; era cazul **Discursurilor lui Isocrate** în care critica indirectă a neajunsurilor sociale predispucea comparativ la situația grecilor din primii ani ai sec. XIX. Elogiul antic al reginei orașelor - **Atena** - se comenta la **Academia** din București în raport cu starea de decădere a acestui oraș după cucerirea otomană - trezind legitime sentimente de revoltă în cadrul deșteptării conștiinței naționale ale tinerilor greci. Același fenomen se putea petrece și la instituția similară din Iași; având în vedere componența etnică a cursanților, transmisiunea acestei stări de fapt pe fondul trezirii conștiinței naționale a generațiilor de români din primele două decenii ale secolului trecut nu trebuie exclusă.

Studiul valorilor clasice nu era din partea profesorilor sau a elevilor un act de evaziune. Este interesantă, pe acest fond al aspirațiilor spre libertate și eliberare specifice generațiilor care vor pregăti și vor participa la luptele eteriștilor sau în cazul românilor la cele ale lui Tudor Vladimirescu - este reacția unor cărturari ca Iosif Mesiadax de la **Academia** din Iași sau cea a lui Constantin Vardalagos la instituția similară din București, față de antichitatea clasică căreia îi opunea nu o dată cuceririle moderne ale descoperirilor științifice. O spunea răspicat la Iași însuși directorul **Academiei** - profesorul Iosif Mesiadax: *să înceteze acea idee preconcepțată că numai ceea ce ne-a dat antichitatea greacă este bun. Europa de astăzi întrece în înțelepciune până și vechea Iliadă*²¹. Era combătută astfel persistența îndelungată asupra operelor clasice cărora li se opuneau tratatele lui Newton, Leibniz, Hans Christian Wolff, Locke, Condillac, René Descartes²² ș.a. La acestea se vor adăuga, cel puțin mai târziu în lecturile lui D. Philippidis de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, I. Kant, J.J. Rousseau, Mauduit, Bézout, Lalande, La Caille, Fourcroy etc. Acesta era nivelul de cunoaștere al disciplinelor moderne al unui profesor²³ numit, în 1803, la **Academia domnească** din Iași!

Predarea filozofiei în țările române pe parcursul secolului al XVIII-lea este sensibilă la aceste mutații. În secolul al XVII-lea și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, la București, dar și la Iași, de necontestată autoritate se bucura filozofia lui Aristotel, așa cum era cunoscută la noi, sub forma comentariilor lui Theofilos Corydaleos (1570-1646) - cel mai de seamă reprezentant al curentului neoaristotelic din Orientul ortodox²⁴ și, în genere, al vechiului umanism grecesc. Existența manuscriselor grecești conținând tratatele lui Corydaleu, între care cel mai vechi din 1669 (existent la **Biblioteca Universității** din Iași), confirmă această situație. Dupăuciderea patriarhului Chiril Lukaris, celebrul retor al **Patriarhiei** din Constantinople, Meletie Sigiros l-a denunțat pe Corydaleu ca eretic, acuzându-l de calvinism. Contestat în Orient ca și în Occident, neoaristotelismul a fost privit cu înțelegere în

principatele române în care autonomia acestora în cadrul Imperiului Otoman se răsfrângea și în evitarea, în numeroase situații, a controlului prea strâns **Patriarhiei** din Constantinopol. Ariadna Comariano-Cioran avea dreptate să constate că *filozofia lui Corydaleu suscită un interes deosebit pentru noi, fiindcă face parte, poate, mai mult din cultura română decât din cea greacă.*²⁵

În cea de a doua jumătate a secolului al VIII-lea, predarea filozofiei coincide cu audiența largă a științelor pozitive la cele două academii. Este perioada în care noul director al **Academiei** din Iași - Iosif Mesiodax - opune meritelor filozofilor antichității clasice nume ca Newton, Descartes, Leibniz și H. Ch. Wolff. Încă o dată în plus, această școală aflată într-un principat necunoscut, la marginea **Tartariei**, cum o mai considerau destui în Occident, era sincronă - cel puțin în ceea ce privește orientările științelor și gândirii sociale- cu cuceririle Occidentului iluminist.

Ca disciplină fundamentală a principiilor existenței, **Metafizica** a fost la loc de cinste între obiectele predate la **Academia** de la Iași. Din păcate, se știu nu prea multe lucruri despre predarea acestor discipline. Vicisitudinile vremurilor au dus la dispariția manualelor, manuscriselor etc.; nu numai profesorul Dimitrie Govdelas se plângea de pierderea manuscriselor sale în devastările turcilor la locuințele grecilor din Iași în represiunile din vara anului 1821. Este un motiv pentru care istoricii **Academiei domnești** din Iași nu au putut reconstitui cu fidelitate continuitatea predării acestor discipline. La început se vor fi folosit manualele lui Evghenie Vulgaris. Având în vedere formația și admirația profesorilor ieșeni Ioan Furneos și Nicolae Cercel Zerkoulis pentru opera discipolului lui H. Ch. Wolff - filozoful Fr. Ch. Baumeister - era firesc ca **Metafizica** acestuia să constituie un manual de bază în academiile de la Iași și București. Această lucrare tradusă de Ioan Furneos a circulat în mediul profesorilor și elevilor de la **Academia** din Iași. O dovedește existența unui manuscris din 1801, copiat de un Rosetti - elev al Academiei ieșene - traducere și rezumat după Baumeister. Manuscrisul²⁶ aparținuse și bibliotecii **Academiei** din Iași sau circulase în mediul școlăresc al acesteia: *Metafizica din cei mai noi, sau din scrierile lui Baumeister etc., adunată și tradusă în limba elenă încă și cu adăsurii prea multe și cu însemnări nu puțin adăugită de Ioan Forneiu, de origine din Agrafe. Iar acum pentru întâia oară prescrisă și bine corectată etc., anul 1801. În Școala domnească grecească din Moldavia.* Tot în acest mediu circulară **Elementele de Metafizică** (Στοιχεία μεταφυσικής).

Nu putem face abstracție de manuale de morală cu rol deosebit în formarea personalităților elevilor, în asanarea moravurilor și în armonizarea relațiilor interumane. Această finalitate o aveau analizele - des practice - ale **Discursurilor lui Isocrate**. Este posibil - dat fiind rolul patriarhului Hrisant Notara în organizarea, în 1714, a învățământului și tipografiei grecești din cadrul mănăstirii **Sf. Sava** (Iași) - ca elevii Academiei de aici să fi folosit manualul Ηθικη φιλοσοφία într-o traducere din latină făcută de nepotul acestuia, Dimitrie Notaras, la București, în 1717. Un

adevărat document al gândirii sociale îl constituie manualul de **Morală** folosit de Iosif Mesiodax la **Academia** din Iași. Era tradus și completat după **La filosofia morale esposta e proposta ai giovani** a filozofului Muratori - vestit savant iluminist al secolului al XVIII-lea italian. Ștefan Dungas a fost, se pare, ultimul profesor care a predat acest obiect la **Academia** din Iași.

Pe aceeași linie și cu aceeași finalitate circulau **hristoițiile** - manualele de bună purtare, anticipând **Codul manierelor elegante** din secolul al XIX-lea. O prelucrare după **Hristoiția** în greacă a lui Vizantios a aparținut și lui Chezarie Daponte; nu este exclus ca acest text să fi fost răspândit în Moldova, cu atât mai mult cu cât la Palatul domnesc, dar și în mediile familiilor marilor boieri, se dezvoltă o viață, nu o dată, condusă de regulile etichetei. Până când influența franceză le va înlocui, **Hristoiția** aceasta va fi folosită până la răscrucea dintre veacul al XVIII-lea și cel următor. Naum Râmniceanu a pregătit, în 1829, o ediție bilingvă greco-română. Anton Pann a prelucrat și el una, prin 1834. În 1823, Teodor Verescu - cadru de predare la școala românească din Roman - o mai folosea.

O atenție deosebită i s-a dat ca obiect de predare în **Academia domnească** din Iași, **Logicii** - văzută ca instrument de abordare a filozofiei. Evident, având în vedere trecerea de care s-a bucurat Theofil Corydaleu, neumbrită în principatele române de consecințele suprimării lui Kiril Lukaris, se va fi folosit **Logica** acestuia. Existența unor manuscrise o confirmă. Cele mai multe dovezi relevă circulația **Logicii** lui Evghenie Vulgaris, editată la Leipzig în 1766, dedicată domnitorului Grigore Alexandru Ghica, cunoscută în Moldova și prin manuscrise **Λογική εκ παλαιών και νέων συνερανισθειςα**. Atenția de care s-a bucurat între profesorii și elevii **Academiei** era firească, dacă ne gândim la permeabilitatea acestei lucrări, la filozofia lui H. Ch. Wolff, la ideile unor gânditori ca Gassendi, Newton, Descartes, Leibniz etc., a căror utilizare era văzută atunci ca și acum, ca o garanție a progresului. Evghenie Vulgaris sintetiza, în manualul său, ideile celebrului John Locke sau lucrările dedicate logicii ale lui J.B. Duhamel și Edmé Purchot. Manualul lui Evghenie Vulgaris era cel mai răspândit la noi. Un manuscris, ce a circulat în epocă la noi, ne întărește în această opinie. Este vorba de manuscrisul descris de Constantin Erbiceanu în „Revista teologică”, III, p. 45-46.

Generalizarea manualului intriga neglijarea acestuia de către unii profesori. Un progres l-a constituit predarea logicii după traducerea lucrării cu același titlu a discipolului lui Wolff - Baumeister - tradusă de acesta din limba latină în greacă de Nicolae Varcosi - secretar al domnitorului Constantin Moruzi și profesor particular al copiilor acestuia. Traducerea sa din 1756 va fi tipărită postum, în 1795, dedicată lui Alexandru Moruzi - pe atunci domnitor al Țării Românești. Cititorii români (mai ales cei din Ardeal) puteau folosi traducerea în limba română realizată de Samuil Micu, în 1781, tipărită în 1799. Ca manual, elevii **Academiei domnești** de la Iași, puteau folosi și traducerea unuia dintre profesorii ei - Ioan Furneos din Agrafa - care traducea, din

limba latină în cea greacă, textul lui J.G. Heineccius din Halle, sub titlul **Elementa philosophiae rationalis et moralis**.

Un eveniment semnificativ pentru predarea logicii la **Academia** din Iași l-a constituit traducerea de către D. Philippidis a **Logicii** lui Etienne Bonnot Condillac, apărută la Viena în 1801. Manualul a fost folosit mult timp în ambele academii domnești, de la București și de la Iași. Pasiunea pentru Condillac a evoluat la unii dintre elevi și profesori spre un adevărat cult pentru acest fondator al logicii moderne. Unul dintre acești entuziaști adepți ai marelui savant francez a fost și cărturarul Daniil Philippidis; s-a pasionat de **Logica** lui Condillac la Paris, unde studentul moldovean a studiat în intervalul 1790-1795. Stabilite, în vara anului 1796, la Iași, ca profesor al celor doi copii ai marelui vistiier lordachi Balș (Ioan și Alexandru), el cerea corespondentului și prietenul săi - omul de știință Barbié du Bocage - într-o foarte lungă listă de cărți și **Les oeuvres** de Condillac²⁷. În scrisoarea din 7.V.1801 informa pe același corespondent despre imprimarea traducerii sale în neogreacă a **Logicii** lui Condillac²⁸. Traducerea era salutăată cu deferență omului de știință de către Barbié du Bocage în scrisoarea acestuia²⁹ către D. Philippides, din 7.VI.1801. Cărturarul francez primea un exemplar la Paris prin intermediul vărului profesorului ieșean - Antim Gazi - și promitea o recenzie, apărută, ulterior, în „Magasin Encyclopedique“ (1801, p. 247-249). Înainte de vechea traducere în limba română a lui Vasile Vârnăv, cei interesați l-au pătruns pe Condillac prin aceste traduceri și prelucrări în greacă. Cazul **Logicii** lui Condillac este semnificativ. Nu o dată, transmiterea culturii europene s-a realizat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și primele două decenii ale secolului următor, înainte de intensificarea influenței culturii franceze, **prin intermediul limbii grecești**.

Mult studiată era și **retorica**; arta de a convinge era necesară nu numai pe amvoanele bisericilor, dar mai ales în fața demnitarului, la curtea domnească și, în genere, în fața celor puternici de care depindeau dreptatea și, mai ales, favorurile. Boală veche, bizantină, discursul encomiastic era un adevărat passe-partout în toate problemele. La început se va fi folosit **Retorica** lui Corydalco, având în vedere că primul rector al **Colegiului** lui Vasile Lupu corespundea cu el. Nu este exclus să se fi folosit în Iași, ca și în București, **Retorica** lui Al. Mavrocordat Exaporitul $\Sigma\upsilon\nu\psi\iota\varsigma$ $\tau\epsilon\chi\nu\iota\sigma$ $\rho\eta\tau\omicron\rho\iota\kappa\eta$ ca și manualele lui Anastasios Papavasiliopoulos, traduse în greacă din limba latină, în 1702, care au circulat și la Iași. O copie din 1771 era, pe la 1885, în Biblioteca **Mitropoliei** din Iași, fiind expusă cu ocazia a 50 de ani de la înființarea **Academiei Mihăilene**, în expoziția jubiliară din palatul vechii Universități. Probabil că manualul original al lui Constantin Vardalagos. **Retorica** ($\rho\eta\tau\omicron\rho\iota\kappa\eta$ $\tau\epsilon$ $\chi\upsilon\eta$), a avut cea mai mare audiență. Ne duce la această concluzie nu numai izvorul documentar (mai multe exemplare erau dăruite de însuși autorul, Academiei din Iași³⁰), ci și aderența **Logicii** lui Vardalagos la optica modernă a acestei discipline. Se folosesc, din belșug, operele iluminiștilor francezi (Voltaire, Marmontel, D'Alambert,

Montesquieu), familiari celor mai mulți dintre profesorii Academiei de la Iași, dar și cele ale englezilor (Roger Bacon, Pope, Adam Smith ș.a.)

Perioada de apogeu a **Academiei** din Iași din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea coincide cu intervalul de maximă audiență a științelor pozitive în programul acestei instituții. Raportul citat al mitropolitului Iacov Stamati, referitor la starea învățământului din 1792-1795, este semnificativ pentru această stare de spirit³¹.

Manualul de matematici superioare al lui Nikiforos Theotokis³² (apărut mai târziu, la Moscova, în 1798-1799) a fost anticipat în predarea lui la **Academia** din Iași, unde autorul a fost unul dintre profesori. Era primul tratat modern de matematici de la noi, care se ridica la nivel european, nu numai prin apelul la Newton, Ch. Wolff, Leibniz etc. ci și prin interpretările personale relevând originalitate și spirit critic. Manualul includea aritmetica, algebra, geometria, trigonometria, calculul diferențial și integral.

Iosif Mesiodax se va orienta spre matematicienii francezi André Tacquet și abatele Lacaille; alinierea la nivelul occidental al disciplinei era mai pronunțată decât la Theotokis; numelor mari amintite ale secolului al XVIII-lea le erau adăugate altele, unele reprezentând gândirea franceză - Descartes, Maupertuis, Lalande. Contribuțiile individuale nu lipsesc - profesorul și directorul **Academiei** din Iași nefiind un simplu compilator. Profesorii ulteriori vor alterna între sursele germane și cele franceze. Astfel, Nicolae Cercel Zerzoulis va fi dominat de autoritatea profesională a lui Christian Wolff, din care a tradus aritmetica, geometria și trigonometria. O copie din 1801 cuprinde traducerea lui Nicolae Cercel Zerzoulis după Ch. Wolff. Este vorba de **Tratate foarte introductive în elementele matematice de ale prea matematicului și prea învățatului Volf Ch. German** cu osteneala și studiul lui Nicolae Cercel, apoi cu osârdia, prescrierea și punerea în ordine a domnului Ilie Nicolae Rosetti³³. În **Moldova Daciei, în școala clinică de științe în anul 1801**. Textul după care traduce sau, mai bine zis, prelucrează Nicolae Cercel Zerzoulis este **Elementa matheseos universae** al învățatului german. Daniil Philippidis, format la Paris, va preda după cursurile profesorului pe care l-a avut, Mauduit. După manualele franceze (ale lui Bézout) va preda și Gh. Asachi la cursurile sale de ingineri hotarnici (1813-1819) - firește, traduse în limba română. Dimitrie Govdelas, format într-un climat spiritual îndatorat culturii germane, va reînnoi preferința pentru matematica lui Wolff.

De apreciazabilă circulație s-a bucurat, în Iași, manualul lui Dimitrie Govdelas, **Elemente de aritmetică** (Στοιχεια Αριθμητικης), în 1818. Doctor și profesor de artele libere ale filozofiei, Dimitrie Govdelas dedică cartea domnitorului Scarlat Callimachi: *Prea înălțatului, prea piosului și de Dumnezeu păzitul stăpân Domnului domn Scarlat Alexandru Callimachi Voevod, prea mărețului principe al întregii Moldovlahii în prea mic semn sfânt de recunoștință vecinică autorul o dedică*³⁴. Economic, plin de toate locurile comune ale retoricii clasice, autorul era totuși onest când își prezenta cartea ca o ofrandă: *o primă pârgă a Academiei*. Oricum, cu D.

Govdelas se încheie un capitol în predarea acestei discipline la românii și grecii din Iași. Predarea ei ulterioară la **Academia Mihăileană** (1835) și **Universitate** (1860) avea, într-un trecut apropiat, o bază solidă cu cadre formate și câteva manuale sincrone celor mai bune realizări ale Occidentului. Ele nu aparțineau numai trecutului și nu erau în hiatus față de ce avea să vină. Opera didactică (de profesor dar și de autor de manuale) a lui Gh. Asachi - coleg la aceeași instituție cu profesorul Govdelas și alți profesori greci - constituie un exemplu de continuitate, dar și de tranziție spre noul învățământ modern în limba română.

Predarea fizicii în principatele române constituie ea însăși un capitol - poate cel mai aderent la imaginea deschiderii celei de a două jumătăți a secolului al XVIII-lea spre lumea cuceririlor moderne ale Occidentului din secolele XVII-XVIII. Prin manuscrisele și edițiile tipărite ale manualelor - certe ca utilitate între 1750-1821 - lașul este reprezentativ în raport cu Bucureștiul, deși lotul documentelor aparținând Colegiului Sf. Sava din secolul al XIX-lea, moștenitor al manuscriselor și imprimatelor vechii **Academii domnești** de la Sf. Sava, este mai bogat față de cel din capitala Moldovei; evident, având în vedere relațiile dintre cele două instituții de învățământ, din Iași și din București, ca și de schimbul de profesori și cărți dintre ele, manualele au circulat succesiv între ele.

Manualul lui Nichifor Theotochis, **Elemente de fizică** (Στοιχεία φυσικῆς εκ νεωτέρων συγγραμμῶν), apărut la Leipzig între 1766-1767, este îndatorat fizicii moderne nu numai prin inserarea multiplelor descoperiri - consecințe ale experiențelor -, dar și prin modul general de abordare al fenomenelor fizice; îndatorat, firește, marilor mutații din gândirea iluminiștilor europeni din secolul al XVIII-lea. Prin Theotokis, fizica se separă ca obiect de filozofie unde, la început, era înglobată. Elevii i-au cunoștință pentru prima oară de descoperirile referitoare la *structura discontinuă a materiei, la compunerea forțelor, la hidrostatica lichidelor*³⁵. Dacă nu au folosit decât puține instrumente pentru experiențele de laborator, sigur, elevii își anticipau imaginea lor în desenele meticuloase realizate ale cursului. Dealtfel, mai toți profesorii își aveau manualul lor, nu atât tradus, ci prelucrat după un altul din Occident. Un astfel de manual putea fi cel al lui Iosif Mesiodax - rămas inedit - dar și cel al lui Nicolae Cercel - care va fi folosit **Elementele** lui Newton ca și **Fizica experimentală** a olandezului Pierre van Musschenbroek. Nu este exclusă nici folosirea **Fizicii**, mai precis a **Culegerii de fizică pentru grecii care se gândesc și iubesc învățătura**, compilată din limba germană și franceză de către Rhigas Velestinlis Tesalianul (Φυσικῆς ἀπανθισμα...).

În Iași, numele lui Rhigas era pe buzele multora din grecii din capitala Moldovei, unde circulau nu numai chipul lui Alexandru Macedon, harta sau manifestele sale revoluționare. **Fizica** lui Rhigas putea fi folosită mai degrabă ca lectură în afara școlii și, evident, de cititorii de toate vârstele; se combăteau superstițiile, se inserau marile descoperiri ale științelor din ultimele două secole, se

încuraja gândirea descătușată de prejudecățile evului mediu, luând ca deviză *Cine gândește liber, gândește bine*³⁶.

Ultimul mare profesor de fizică al **Academiei** de la Iași a fost Daniil Philippidis (1755-1832). Era pregătit excelent la Paris, unde s-a instruit între 1790-1795. Începându-și cursurile la **Academia domnească** în 1803, el va folosi manualul de fizică al lui Brisson, pe care îl tradusese încă din 1801. În scrisoarea din 27.X.1803 către Barbié du Bocage își arată intenția să tipărească această lucrare³⁷.

În scrisoarea din 9.IV.1792, D. Philippides cerea aceluiași corespondent, într-o lungă listă de cărți comandate, **Optica** lui La Caille - ultima ediție - pe care a și tradus-o ulterior³⁸. Deși anumite instrumente didactice le va fi folosit la predarea fizicii și Nikiפורos Theotokis, lui D. Philippidis îi revine meritul de a fi făcut primele demonstrații cu instrumente și aparate pentru experiențe de fizică în fața elevilor, dar și a altor categorii de public. La 26.IX.1801 comanda, prin cunoscutul său prieten de la Paris, instrumente matematice³⁹. La 31.III.1802 așteaptă să-i vină un microscop de felul celui pe care îl văzuse la profesorul Despărcieux⁴⁰. La 20.VIII/I.IX.1802, D. Philippidis certifica lui Barbié du Bocage primirea coletelor cu instrumente de matematică (un echer, un compas, o riglă, o ruletă, un raportor, o busolă, un grafometru cu lentile), dar și cu aparate necesare experiențelor de fizică (o mașină electrică, o butelie de Leyda, o mașină pneumatică cu două corpuri de pompe, emisfere de Magdeburg, un recipient cu sonerie pentru experiențe relevând situația sunetului în vid, termometre, un cadran solar etc.)⁴¹.

Deși i s-a mai dat puțină atenție, chimia este și ea în vederile programei **Academiei** din Iași. Ca și în cazul acestor discipline, la școală profesorii uzează de manualele reprezentanților iluștri ai disciplinei. Elogiul unanim îl viza pe marele Lavoisier⁴².

Daniel Philippide adaptează pentru elevi tratatul lui Antoine François Fourcroy. Stefan Dungas a predat la Iași chimia în ultima perioadă a existenței acestei școli. Se pare că elevii au avut prilejul să asiste la primele experiențe chimice.

Programele de învățământ nu neglijau **Geografia**. Păuă la apariția, în 1795, a volumului tradus după C. Buffier, **De obște gheografie** (geografie universală) a lui Amfilohie Hotiniul, românii, ca și grecii din principatele române, s-au folosit de surse grecești. Românii aveau deja o tradiție - dacă nu în predarea obiectului, sigur într-o anumită recunoscută vocație geografică, care i-a determinat și pe unii din românii stăpâniți de același dor și mister al pământului necunoscut să se aventureze pe alte îndepărtate meleaguri. Este cazul devenit de notorietate universală al spătarului Milescu, trimis de țarul Rusiei, în serviciul căruia era, în misiune la împăratul Chinei (1675-1676) - călătorie care a prilejuit interesantul său memorial și cunoscuta **Descriere a Chinei**, renumită în întreaga lume. Stolnicul Constantin Cantacuzino tipărise în 1700, la Padova, o hartă a Țării Românești (Valahiei), iar Dimitrie Cantemir, învățatul domn al Moldovei (1673-1723) realizase și el una a Moldovei, ca

anexă la **Descriptio Moldaviae** (1716), redactată la cererea **Academiei** din Berlin, al cărui membru devenise.

Folosirea, ca prime manuale, a geografiilor lui Hrisant Notara (Σισαγιη εισ τα γεωγραφικα και σφαιρικα) din 1716, sau cea a Mitropolitului Meletie al Atenei (γεωγραφια παλαια και Νεα) din 1728, este posibilă având în vedere circulația acestor lucrări în toată diaspora greacă. Nu este exclus ca în aceeași situație să fi fost și geografia tradusă din latinește de Dimitrie Notara, la îndemnul unchiului său - patriarhul Hrisant Notara. Este geografia al cărei manuscris îl avea și Chezarie Daponte în sejurul său ieșean. **Geografia** lui Gheorghe Fațeaș era tradusă în limba română din greacă - circulând în ambele limbi. O copiau un călugăr de la Episcopia Romanului, în 1780 și un dascăl, Alexandru Athanasiu, din Dărnănești - Piatra Neamț, în 1786. Primul manual original, alcătuit special pentru elevii săi, a fost acela scris de Nechifor Theotokis - tipărit postum, în 1806. Ca urmaș al acestuia, Iosif Mesiodax a elaborat și el un manual de geografie, tipărit în 1781 - manual realizat prin asimilarea contribuțiilor moderne la studiul acestei discipline. Era prima oară când elevii greci și români de la **Academia** din Iași se familiarizau, între altele, cu faptele marilor explorări și marile descoperiri geografice de la Magelan și până la James Kook. Cartograf al curții domnești din Iași, Iosif Mesiodax a alcătuit o hartă care, mai târziu, a servit lui Rhigas să-și redacteze cunoscuta sa hartă. Nu ne surprinde că Rhigas a notat în dreptul localității natale a lui Mesiodax - Cernavoda din Dobrogea - **patria lui Mesiodax**. Era un omagiu adus cartografului de la Iași, dar și un act de fidelitate față de harta lui I. Mesiodax, unde găsim aceeași însemnare.

Pe aceeași linie a valorificării surselor moderne ale disciplinei se axează și lucrarea lui Daniil Philippidis (scrisă în colaborare cu vărul său, Grigorie Costandas⁴³), **Νεωτερικη γεωγραφια**.

Lucrarea s-a bucurat de succes, nu numai în Moldova, care i-a devenit autorului o a doua a sa patrie, ci și în cercurile pariziene. Dealtfel, aceasta a fost prezentată în periodicele „Magasin Encyclopedique“ sau în „Nouvelles Annales de Geographie“.

Sfârșitul secolului al XVIII-lea înseamnă, în mare măsură, și la români și la grecii din țările românești, resuscitarea sentimentului istoriei și descoperirea istoricității - fie că era vorba de pasiunea pentru arheologie, de exhumarea tezaurului de documente și manuscrise, dar, mai ales, de punerea în valoare a marilor personalități ale trecutului - simboluri ale conștiinței naționale. Emergența preocupărilor de domeniul cercetărilor istorice coincide și cu o criză a conștiinței - specifică marilor mutații sociale și marilor răscruci ale istoriei - criză a vechilor valori, a mentalităților și instituțiilor vetuste. Evident, istorie se făcea și se discuta și înainte de secolul al XVIII-lea. Cărturarii greci de la **Academia domnească** trăiau și predau în țările românești în care apelul la istorie din **Letopisețul** (cronica) lui Miron Costin era o constantă. Istorismul profesorilor greci de la Iași și de la București venea pe un

teren fertil. Apelul la cunoașterea istoriei se constituie firesc: *Cel ce nu-și cunoaște și istoria patriei, e un copil în țara sa!* - avertiza cărturarul D. Philipiides din Iași, în a sa **Istoria a României** din 1816.

Operele părintelui istoriei Herodot, ale lui Xenofon, Plutarh sau Herodian erau și mai înainte folosite în exercițiile de gramatică și retorică ale elevilor celor două academii din principatele române. Ceea ce aduce nou ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea, dar mai ales primele două decenii ale secolului al XIX-lea, este asocierea, alinierea istoriei la aspirațiile prezentului. Eroii antichității - personaje literare sau figuri de stil, altă dată - devin modele și devize ale aspirațiilor militante ale prezentului. Comparația între trecutul de glorie al acelor eroi și cetăți trezea nostalgia recuperărilor, dar și militantismul tinerilor care se vor înrola sub steagul Eteriei. Erau aspecte care, departe de a aparține numai tinerei generații ale grecilor, erau comune tuturor popoarelor sud-est europene; e adevărat că grecii reprezentau fermentul principal.

Ceea ce impresionează este aflul mare al cărților de istorie. În principate circulă traducerea în neogreacă a **Istoriei** lui Charles Rollin. Exemplare din cele 16 volume ale lucrării, de formatul și structura unei enciclopedii, se găseau în bibliotecile academiilor din Iași și din București. Lucrare de mare popularitate, aceasta era proiectată pentru a apărea fragmentar în **Istoria de aur** (Χρυσή Ιστορία), în tipografia lui Vernardos din Iași. În paralel, circulau versiuni românești parțiale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și primele decenii ale secolului următor. Un manual cu trecere a fost **Éléments de l'histoire générale ancienne et moderne** al abatelui Millot. Mult apreciat ca manual în școală, el a fost tradus (parțial) și în limba română, în 1798. Destinată elevilor, era și o istorie generală a Darvaris. O **Istorie universală extrasă din diferiți istorici vechi și noi alcătuită pe scurt** de Nicolae Polienis, apare la Iași, în tipografia lui M. Vernardos (1820). În 1885 se expuneau, în **Expoziția Jubiliară**, 5 din cele 8 volume în manuscris, din care apăruseră, în tipografia lui Vernardos, doar primul volum. Români și grecii din principatele române se puteau documenta asupra istoriei principatelor, țărilor din jur sau de mai departe, nu numai din aceste istorii, ci și din lucrări speciale ca **Istoria Greciei** a lui Oliver Goldsmith, tradusă în grecește de Dimitrie Alexandridis, în 1806. 213 exemplare din **Istoria** tradusă de Popa Eftimiu din germană au circulat în Moldova și Țara Românească - dintre acestea, numeroase printre elevii celor două academii. **Istoria Rusiei**, tipărită în 1787, este o traducere greacă din limba germană. În anul următor, este tradusă din grecește în limba română, la mănăstirea Pângărați, din Moldova; **Istoria Americii** (Ιστορία της Αμερικής) a lui W. Robertson este tradusă de Gheorghe Vendotis în neogreacă, în 1792-1794. Români aveau o versiune în limba lor tipărită la 1816, la Budapesta. Este impresionant interesul pentru evenimentele apropiate devenite ulterior istorice - revoluția franceză sau viața lui Napoleon Bonaparte.

Activitatea de traducere a lucrărilor de istorie a românilor nu este deloc neglijabilă, având în vedere popularizarea lor în cercurile culturale din afara țării.

Asfel, la Iași, în 1734, Lazăr Scriba traducea în greacă *Ιστορια συνοπτικη των ηγεμογων Ο υγγροβλαχιας τε και ιστορια Μολδ αβιας*, păstrată în cadrul manuscrisului grec nr. 516 din **Biblioteca Academiei Române**. În grecește s-a tradus și cronica lui Neculai Costin (manuscris grec nr. 235, din aceeași bibliotecă). În 1795 era publicată traducerea în greacă a operei lui Dimitrie Cantemir - **Întâmplările Cantacuzinilor și Brâncovenilor**, mult apreciată în epocă, realizată de Gheorghe Zaviras. **Istoria** lui Mihai Cantacuzino era tipărită la Viena, în 1806. Un rol deosebit l-au avut cercetările istoricilor ulteriori - **Istoria Daciei (Ιστορια της Δακτις)** a lui Dionisie Fotino și **Istoria României (Ιστορια της Ροϋμανιας)**, tipărită în 1816, a lui D. Philippidis.

*Dragul meu prieten, redactez în grecește Istoria României, adică a țării dintre Tisa, Nistru și Dunăre (...). Voi imprima la Iași această lucrare - îl informa D. Philippidis pe Barbié du Bocage*⁴⁵. Cursul evenimentelor a hotărât altfel - tipărirea cărții se va termina la Leipzig, în 1816. Nicolae Iorga îl considera pe D. Philippides primul istoric care a folosit în lucrările de specialitate numele generic de **România** pentru teritoriile țărilor române unite, succesiv, la 24 ianuarie 1859 (Moldova și Țara Românească) și 1 decembrie 1918 (Basarabia, Transilvania și Bucovina de Nord)

Oricum, extraordinara înflorire a istorismului românesc de după 1830 (publicarea documentelor din arhive, editarea cronicelor țării, elaborarea și tipărirea de lucrări, numeroase volume, studii și articole consacrate istoriei naționale) avea în urmă cronicile țării și noul spirit românesc al resurecției naționale, dar și aceste numeroase istorii (originale sau traduceri din greacă) au stimulat, sigur, acest proces.

Dacă **Academia domnească** începuse, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, să fie dominată de odraslele protipendadei și în general de cei mai mult sau mai puțin favorizați de soartă, într-un context în care ultimii domni fanarioți - unii dintre ei adevărați cărturari - încep a condiționa repartizarea slujbelor și demnităților curții și de nivelul pregătirii intelectuale, **Școala lancasteriană** - în limba greacă - înființată la Iași de Gheorghios Cleobulos, cu concursul tânărului boier Neculai Rosetti-Roznovanu și sprijinul financiar al principatului Moldovei - este a celor mulți. Metoda învățaturii rapide a lui Joseph Lancaster din Anglia în mare vogă, într-un moment în care imperativul alfabetizării unui număr din ce în ce mai mare de elevi era în contratimp cu numărul mic al învățătorilor, implicit cu posibilitățile financiare de a-i plăti, se răspândesc și în celelalte țări europene. Era eficientă și practică; un număr impresionant de elevi (pentru acele timpuri) erau instruiți și controlați prin intermediul monitorilor. Neculai Rosetti-Roznovanu, coborând el însuși dintr-o familie de greci emigrată în Moldova secolului al XVII-lea, românizată pe parcursul secolului al XVIII-lea, își însușise metoda la Paris, unde frecventa cursurile **Colegiului Plesis**,

devenind, concomitent, partizan al Eteriei (între hârtiile sale s-a păstrat un exemplar din jurământul ce-l prestau cei ce deveneau membrii acesteia). A devenit membru la **Société pur L'enseignement élémentaire** (Societatea pentru învățământul elementar) din Paris, care promova metoda lancasteriană. Acțiunea era sprijinită și de mitropolitul Veniamin Costachi și de ceilalți doi icrarhi ai Moldovei, episcopii de Roman și de Huși, astfel încât succesul acesteia fu asigurat de la bun început. Toți aceștia, alături de tânărul boier Neculai Rosetti-Roznovanu aveau să devină sprijinitorii de nădejde ai acestei instituții.

Având în vedere că învățământul elementar în limba română, în Moldova, dar și în Țara Românească era apanajul mănăstirilor și dascălilor bisericilor de mir, inițial, această școală era integral pusă la dispoziția grecilor, cu atât mai mult cu cât nevoia de învățători în Grecia continentală, peninsulară și insulară și, în genere, în întregă diasporă greacă, era acută. Profesorul Gheorghios Cleobulos, angajat pentru a veni la Iași, era cunoscut în cercurile eteriștilor de la Paris ca și prietenul și protectorul său Nicolae Rosetti-Roznovanu - corespondent al lui Ioan Capo d'Istria și apropiat în capitala Franței al fratelui acestuia - August Capo d'Istria. Dealtfel, lancasterienii erau eteriști sau, cel puțin, simpatizanți ai acestora. Scriitorul Ion Ghica (1816-1897) ce-și cunoștea bine generația sa dar și pe cea anterioară, vedea în învățătorii formați la **Școala lancasteriană** din Iași pe viitorii propagandiști ai insurecției naționale din 1821, respectiv pe combatanții acesteia.

Școala⁴⁶ se deschide cu oarecare întârziere, la 1.III.1820, cu 80-100 elevi. Cunoscu doar două sesiuni de examen (cum era și firesc, în 1821 activitatea ei se întrerupse) dar consecințele ei au fost deosebit de benefic-eficiente în rândurile grecilor de pretutindeni și nu numai în domeniul învățământului. Cursanții intrați erau divizați în două secții - o parte (mică) care avea o oarecare pregătire la clasa adulților - destinați pentru viitoarele posturi de învățător - și o alta (majoritatea elevilor) de vârstă fragedă, pentru a fi alfabetizați. S-au folosit ca materiale didactice tabelele lancasteriene tipărite la Paris, în 1819.

În 1825 acestea au fost traduse și în limba română, fundamentând metoda și în învățământul românesc. S-au organizat două sesiuni de examene, în iulie 1820 și la 28 octombrie 1820, evident, rezultatele au întrecut așteptările. Examenele erau onorate prin prezența protectorului școlii - Neculai Rosetti-Roznovanu - dar și a mitropolitului țării - Veniamin Costachi, a unor înalți dregători ca marele postelnic Iacovache Rizos Nerulos etc. Urmărind locul de origine al elevilor - viitorii învățători - ca și acela al stabilirii lor ulterioare, întvedem eficientul rol al școlii în alfabetizarea și ridicarea culturală a copiilor de pe întreg teritoriul actualei Grecii. Enumerarea localităților în care absolvenții **Școlii lancasteriene** au fost repartizați este cel mai bun argument în această privință⁴⁶.

Elevii - absolvenți ai celor două serii din 1820 - recompuneau geografic, după locul lor de origine, însăși imaginea Greciei insulare, peninsulare și continentale,

diaspora din Asia Mică fiind și ea prezentă. Cum era firesc, mulți se întorc dornici de a-și începe profesia de învățător în locurile de obârșie. Mulți sunt din insule. Ieromonahul Iacob Teodoridis pleca la Hydra obârșiei sale ca și Acachios din Larisa, Mihail Alexandrakis plecă în insulele ionice, Calinic și Gheorghe Vaos în Creta, Gheorghe Malisinos în Patmos, Neofit în Chios etc. Ca o excepție, absolvenții Antonie și Anastasie Hristopoulos rămân în Moldova, fiind repartizați la școala din Botoșani unde era, de asemenea, o colonie greacă. Sunt și absolvenți originari din Atena dar și din Asia Mică și de pe alte meleaguri ale diasporei. Urmărind reperele geografice și itinerariile lor profesional-spirituale, reeditezi, nu o dată, pe acelea ale lumii grecești din Imperiul bizantin de odinioară.

Dacă **Academia domnească** de limba greacă din Iași, dar și cea din București, și-a desfășurat activitățile didactice vreme de aproape două veacuri, școala lui Gheorghe Cleobulos a ținut mai puțin de un an (evenimentele anului 1821 întrerupându-o), dar și într-un caz și în celelalte, consecințele lor au fost - fără exagerări - nesferat de mari. Prima instituție se va remarca în domeniul învățământului superior, al circulației ideilor, științelor - cealaltă se va ilustra într-un sector mai limitat, dar practic - cel al luminării celor mulți. prin lichidarea neștiinței de carte. Ambele instituții, prin mesajul și consecințele lor, depășesc frontierele celor două țări românești (atunci separate), este un spațiu al căror locuitori le-au fost mai mult decât gazde ospitaliere care le-au ocrotit și sprijinit material, înscriindu-le într-un spațiu aparte spiritual mai larg - cel al penetrării civilizației europene în perimetrul Balcanilor, dar și mai departe... Metoda lancasteriană utilizat și promovată la Iași, concomitent cu aplicarea ei în metropole europene ca Londra, Paris, era fructificată într-un mediu grecesc de amploare - cel al orașului Smirna din Asia Mică, prinsese în Atena, Sparta, numeroasele insule grecești, era așteptată în Crimeea imperiului rus. Traduse și imprimate la Iași, în limba română, în 1825, de către mitropolitul Moldovei, tabelele didactice au impus - nu pentru puțini ani - metoda învățământului elementar românesc în perioada lui de pionierat.

Finanțarea școlii (chiria localului, salariul lui Gheorghe Cleobulos etc.) a fost sarcina **Eforiei** orașului Iași, din bugetul țării. Mihail Suțu (Soutzos), ultimul domn fanariot al Moldovei, s-a pus el însuși chezaș, Neculai Rosetti-Roznovanu - inițiatorul acțiunii - a contribuit personal, substanțial, la reușita acesteia; el l-a contactat la Paris pe Cleobulos, i-a editat, în 1819, în capitala Franței, materialul didactic, i-a oferit locuință în palatul său din Ulița domnească (actuala Ștefan cel Mare și Sfânt), sau la țară, în confortabilul conac de la Stânca, dotat cu celebra lui bibliotecă, l-a gratulat pe parcurs și recompensat la sfârșit (pe profesor. dar și pe elevii absolvenți) cu generoase daruri..

În spatele tuturor acestor prestigioase manifestări pedagogice cu consecințe benefice pentru învățământul grec, dar și pentru cel românesc, întrezărim ajutorul dezinteresat al boierului Roznovanu, al altor boieri, al domniei, al țării care a ocrotit

această manifestare Este un fapt pe care pedagogul de talent, omul de inițiativă, dar și de caracter, Gheorghe Cleobulos, nu-l uită atunci când în discursul său de încheiere al unui ciclu de învățământ, spune: *Gloria Moldovei este mare și ea va intra în istoria omenirii, pentru că a contribuit cea dintâi în mare măsură și generos la renașterea morală și redresarea tinerimii grecești ortodoxe...*⁴⁷

*

Evident, în Moldova, **Academia domnească** de limbă greacă din Iași era singura școală de rang academic, dar nu era singura instituție de învățământ în care se preda în grecește din Moldova. În provincie, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, erau, în diferite orașe, alte școli unde se preda exclusiv în limba greacă sau în greacă și română. În afară de aceste școli domnești exista și un altfel de învățământ-particular. Majoritatea boierilor mari, dar chiar și cei mijlocii, aveau dascălul lor grec sau român cunoscător al limbii grecești care preda greaca copiilor solicitantului. La aceștia se mai adaugă, uneori, de-a lungul celor 2-3 sau mai mulți ani, cât dura „învățătura“, alte persoane din anturajul familiei beneficiare. Evident că aceste „școli“ nu au lăsat arhive; informații despre ele se pot găsi tangențial în anumite memorii, scrisori sau condici de socoteli ale caselor boierești. Ele erau numeroase de vreme ce hrisoavele domnești includ măsuri limitative pentru a nu se stingheri învățământul domnesc, reglementat și controlat de stat⁴⁸.

Hrisovul domnesc dat școlilor din Moldova la 1766 de către domnitorul Moldovei, Grigore Alexandru Ghica, include școli în fiecare ținut al țării. La cele 21 de școli din aceste ținuturi se preda în limba română; la Botoșani, Galați, Bârlad și Focșani – orașe cu colonii grecești mai importante – existau și școli elinești⁴⁹. Treptat, și aceste școli vor asocia, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, și limba română alături de alte obiecte. Așa arăta în 1792 Școala elinească din Botoșani, înființată prin hrisovul domnitorului Ion Theodor Callimachi din 1759. Aceste școli erau, în general, elementare; elevii învățau să scrie și să citească, noțiuni elementare de aritmetică și cunoștințe corolare serviciului religios.

Printre cele mai bune școli din provincie era cea din Galați, din incinta mănăstirii Mavropol. Hrisovul domnitorului Al. C. Moruzi din 29.V.1803 constă în această stare de fapt. Înființată cu 38 de ani mai înainte, școala deservea populația greacă, dar era frecventată și de copiii românilor doritori să cunoască greaca. Școala era reglementată de stat, măsurile și prevederile acestuia erau supravegheate pentru buna lor aplicare și desfășurare de către o epitropie compusă din patru boieri, dar – semnificativ pentru demografia acestui oraș de pondere comercială – și din trei negustori. Instituția avea un caracter elementar, dar practic; în afară de cunoștințele de scris-citit-socotit, rugăciunile și practicile religioase, elevii învățau să redacteze zapise (contracte comerciale și alte acte necesare în practica afacerilor). Debutând ca o școală

elinească, școala existentă, încă din 1858, va continua ca o școală mixtă, greacă dar și română. Se pare că la aceeași situație se ajunge și la celelalte școli elinești din Botoșani, Focșani și Bârlad.

Este interesant că și în ținutul Sucevei, intrat după 1775 în componența imperiului habsburgic, se perpetua mai departe școala greacă. Este vorba de școala mănăstirească, de nivel elementar, de la mănăstirea grecească **Teodoreni** de lângă Burdujeni-Suceava. În deceniul trei mai exista, de vreme ce aici își începea învățătura viitorul pictor Gheorghe Panaiteanu Bardasare; fiind însă destul de precară, acesta se va transfera ulterior la **Ghimnazia Vasiliană** din curtea **Trei Ierarhilor**.

Anul 1821, an al mișcărilor lui Tudor Vladimirescu și al celei eteriste a lui Alexandru Ipsilanti, școlile se închid în Iași, dar și în majoritatea celorlalte orașe din provincie. **Academia domnească** de la Iași care furnizase, ca și cea din București, numeroși ostași batalioanelor Eteriei este desființată prin decret imperial⁵⁰. Cei șapte ani (1822-1829) de prohibiții și restricții petru grecii din principate, care atrage după sine și preluarea spre administrare – timp de șapte ani – a averilor mănăstirilor închinat etc., desființează aproape total învățământul în limba greacă din principate. Aceste evenimente nu vor fi singurele cauze care duc la dispariția treptată, în Moldova, a limbii grecești ca limbă de predare. Instaurarea domniilor pământene (1822) consfințește un nou proces, anticipat de eforturile anterioare ale cărturarilor români – introducerea limbii române ca limbă de predare în cadrul învățământului național – modern organizat, indiferent de grad. Incinta **Trei Ierarhilor** devine în primele decenii și, de fapt, pe întreg parcursul secolului al XIX-lea – vatra de regenerare a învățământului românesc.

Mai mult, limba greacă încetează treptat de a mai avea ponderea de mai înainte, ca limbă de circulație în sud-estul Europei. Relațiile progresiv-dezvoltate ale Moldovei cu celelalte țări străine după tratatul de la Adrianopole (1829) acordă acest regim limbii franceze, cunoscută deatfel de marea boierime; acedarea la cunoașterea acestei limbi este generală începând cu deceniile 3-4 (în școli de stat, particulare sau cu profesori la domiciliu).

Folosită doar în câteva școli cu un număr restrâns de elevi, limba greacă încetează practic de a mai fi limbă de predare, cu excepția a două-trei școli (pensioane) cu un număr restrâns de elevi, dar și la acestea se predă, în paralel, franceza. Este cazul pensionului lui Chiriac Trandafir (existent prin 1814) care, în anul de învățământ 1837-1838, mai avea 27 de elevi⁵¹ cărora li se preda greaca, franceza și germana; în același an, școala greacă a lui Gh. Panaite avea, în Iași, 21 de elevi, iar cea din Botoșani, a lui N. Panaiti – 19, în timp ce, la Bacău, Panaite Grecu preda grecește doar la 9 elevi. Puțini elevi avea și pensionul de limbă greacă a lui Kukulli, de vreme ce acesta se autodesființează la deschiderea, în același an – 1835-, al Academiei Mihăilene, unde fostul director – proprietar al pensionului menționat – devine profesor de greacă. O eventuală excepție confirmă regula: Profesorul N. Cucuba are, într-

adevăr, în școala sa de la Iași, 44 elevi; numărul mai sporit al acestora se datora faptului că profesorul predă aici, pe lângă limba greacă, franceza și germana.

Prioritate o va avea, în învățământ, limba națională. Astfel, în zone delimitate în primul rând de localitățile rurale, ca în ținutul Fălciu, cei șase **dascăli** (învățători – majoritatea provenind din rândul clerical) de la cele șase școli ale ținutului aveau 132 elevi cărora li se predă numai în limba română (firește, la cursul elementar); situația e similară la Suceava (un dascăl cu 20 elevi), la Burdujeni, Hârlău, Ștefănești, Tutova, Târgu Ocna. Este firesc ca în ținuturile cu localități mai dezvoltate, unde afluența grecilor se făcea resimțită ca și activitatea comercială (este cazul ținutului Covurlui), să apară câte o școală în care se predă numai grecește (e adevărat, la un număr de doar 15 elevi); predă aici prof. Vertor. Exemplul este oarecum izolat dacă-l raportăm la cei 302 elevi din ținut. Înșiși grecii de rând sunt conștienți de rolul limbii franceze ca limbă de circulație internațională, astfel că în acest ținut școlile cu câte 20 elevi ale lui Gh. Loghiototu și Panaite Caragi predă, în paralel, greaca și franceza. În noul context politic intern și internațional, elevii (unii din ei greci), frecventează în acest ținut școlile lui Spiridon, respectiv Ștefanache în care se predă, în paralel, în limbile română și greacă. Era firesc ca școala cea mai frecventată, la Roman, să fie cea a profesorului Ion Sava Hagiolu, care predă româna, greaca și rusa (în Moldova, Rusia era socotită putere protectoare, iar Turcia - suzerană). De asemenea, în ținutul Putnei, în care în școli se predă majoritar în limba română, la școala prof. Mina Papaftiu predându-se celor 25 elevi în românește și grecește. Greaca se menține și în virtutea tradiției și conservatorismului părinților elevilor. Astfel, pensionul lui Gh. Maier, din ținutul Putnei, cu un număr de 11 profesori la cei 21 elevi, se predă franceza și germana, alături de cursurile de **clavir și zugrăvit**, dar și elina. La fel, la **pensionul de demoazele**, ținut de Maria Burada și soțul ei, vornicul Tudorachi Burada, se predă, în 1831, și greaca, alături de franceză, muzică ș.a.

Din motive de ritual religios, greaca se menține până în 1850 la **Școala de psaltichie**, înființată în 1851, de boierul Costache Ruset, pe lângă biserica **Stratenia** din Botoșani, ctitorită de el. După numai două decenii, greaca dispăruse ca limbă de conversație de la curtea domnească. Scrisorile se scriau și ele în limba țării sau în limba franceză. Scrisorile redactate într-o limbă greacă îngrijită, chiar elegantă, pe care domnitorul Mihail Sturza le scria în deceniul patru al secolului al XIX-lea, erau o dovadă de prețuire, nu lipsită de galanterie, pe care domnitorul ținea s-o arate celui mai apreciat și apropiat colaborator al său, prințul N. Șuțu, ce își păstra în anturajul cotidian al familiei sale limba părinților și strămoșilor săi – greaca⁵². Dar același înalt dregător al lui M. Sturza și Grigore Al. Ghica era sceptic, în cotextul unei societăți intrate pe făgașul unei modernizări rapide, asupra persistenței limbii eline în programul colegiului (Academia Mihăileană) care, **atât de anevoioasă, atât de grea chiar și pentru copiii din Grecia, n-a făcut decât să încarce, o dată în plus, elevul moldovean, cu o sarcină și cu o pierdere de timp inutilă și stearpă**⁵³.

Oricum, limba greacă se menținea ca limbă străină în **Ghimnazia Vasiliană**, înființată în 1828, la **Trei Ierarhi**, unde era predată de prof. Metaxa și Gh. din Terapia, la 1830, dar și la **Academia Mihăileană**, după 1835, la clasa I și a II-a de umanioare. Ca și la franceză și latină, elevii exersau, în cadrul obiectului, realizând lucrări; elevul C. Strat realizează, în anul de învățământ 1836-1837, **Cuvinte olintiatice a lui Demosten[e]**, iar colegul său, Mihai Cerchez. **Ecuba**, tragedie a lui Euripidis⁵⁴.

Până la apariția viitoarelor manuale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, se foloseau, pentru cei ce debutau în cunoașterea limbii, **Abecedar mare, coprinzător de gramatica grecească nouă și dialoguri** ca și volumul **Caligrafia grecească și franțuzească**, pe piață la sfârșitul deceniului IV al secolului al XIX-lea. Circula, încă din 1834, **Sintaxa limbii elene** de G. Ioanid⁵⁵. Tot acum, apărea ediția a III-a din **Aecedar greco-român cu frumoase dialoguri, rugăciuni, legi moralicești, idei fizicești, geograficești și istoricești, cules din mai multe cărți pentru învățătura copiilor** de Gh. Pleșoianu. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, limba greacă clasică se va menține în cursul superior al liceelor și, evident, la Facultatea de litere și filozofie a **Universității** din Iași – nou înființată, în 1860. Școlile cu limba de predare greacă dispar temporar în deceniile VI-VII, pentru a apărea ca școli confesionale numai acolo unde populația greacă era numeroasă (Galați).

NOTE

1. **Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova**, Ed. Lumina, Chișinău, 1991, p. 75.
2. **Istoria învățământului din România** (coordonator: Ștefan Pascu), Editura didactică și pedagogică, București, 1983, p. 121-122.
3. Ștefan Bârsănescz, **Schola latina de la Cotnari**, București, 1957, passim.
4. J.A. Sommer și A.M. Graziani, **Viața lui Despot Vodă**, Institutul European Iași, 1998, passim.
5. Ariadna Camariano-Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, Editura Academiei R.S.R., București, 1971, p. 70-72.
6. Gabriel Bădărău, **Contemporaneitatea Colegiului Vasilian de la Trei Ierarhi, o nouă treaptă în dezvoltarea învățământului din Moldova**, în „Teologie și viață”, II (LXVIII), 1993, nr. 11-12, p. 153.
7. C. Sathas, C. Erbiceanu și E. Legrand presupun a fi fost profesor și la **Colegiul din Iași**. Documentata monografie a Ariadnei Camariano-Cioran nu-l menționează în timp ce Fr. Pall îl consideră pe Paisie Ligaridis doar în trecere prin Iași, în drum spre Rusia.
8. În general cercetările mai noi îl rețin pe I. Cacavelas doar ca strălucit profesor particular în Iași punând sub semnul întrebării prezența lui ca profesor la colegiu.
9. Cf. **Hrisov de la domnul Grigore Ghica Voevod pentru școale**, din 1748, în A.D. Xenopol și C. Erbiceanu: **Serbarca școlară de la Iași – Acte și documente**, Tipografia națională, Iași, 1885, p. 185-189.
10. Cf. **Raportul mitropolitului Iacob Stamate dintre anii 1792-1803 în op. cit.**, p. 191-192.
11. Cf. **Hrisovul lui Alexandru Constantin Moruzi V.V. domn al Țării Moldovei**, în Th. Codrescu: **Uricarul** (ed. a II-a), Tipografia Buciumul Român, Iași, vol. I, 1892, p. 24-30.
12. Cf. **Hrisovul lui Grigore Alexandru Ghica** (Ghika), publicat în Th. Codrescu: **Uricarul**, Tipografia Buciumul Român, Iași, I, 1852, p. 71-76.
13. Cf. **Raportul mitropolitului Iacob Stamate dintre anii 1792-1803 în op. cit.**, p. 195.
14. Idem, p. 194.
15. Cf. Th. Codrescu: **Uricarul**, Tipografia Buciumul român, II, 1852, p. 265.
16. Cf. **Cuvânt funeral** în A.D. Xenopol și Constantin Erbiceanu, **op. cit.**, p. 215-221.
17. Cf. Ariadna Camariano-Cioran, **Academiile domnești din București și Iași**, Editura Academiei, București, 1971, p. 209.
18. Cf. **Hrisovul lui Alexandru Moruzi** (1803), n Th. Codrescu: **Uricarul**, Tipografia Buciumul Român, Iași, vol. III, 1892, p. 28-29.

19. Cf. **Correspondence de Daniel Demetrius Philippides et de J.D. Barbié du Bocage (1794-1819)**, publié avec une introduction et des notes par Alexandre Ciorănescu, préface par C. Tsourkas, Institute for Balkan Studies, Salonic, 1965.

20. λογισ ερμης, Viena, 1819, p. 564-568.

21. Apud Ariadna Camariano, *op. cit.*, p. 111.

22. Idem. *op. cit.*

23. Cf. scrisoarea lui D. Philippides către Barbié du Bocage din Iași, 15/27.IV.1801, în vol. **Correspondance de D. Philippides et de J.D. Barbié du Bocage**, *op. cit.*, p. 54.

24. Cf. și lucrarea lui Cléobule Tsourkas, **Les Débuts de l'enseignement philosophique et de la libre pensée dans les Balkans. La vie et l'oeuvre de Théolophile Corydalée (1570-1646)**, București, 1948.

25. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 141.

26. A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, **Serbarea școlară de la Iași**, *op. cit.*, 1885, p. 361

27. Cf. scrisoarea citată din vol. **Correspondence le D. Philippides et de J.D. Barbié du Bocage**, *op. cit.*, p. 54.

28. Idem, p. 57.

29. Ibidem, p. 60.

30. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 136.

31. Cf. **Raportul mitropolitului Iacov Stamate în Uricarul**, ed. a II-a, Tipografia Buciumul Român, Iași, 1892, vol. III, p. 19-21.

32. Cf. Florica Câmpian, **Nichifor Theotokis și cărțile lui de matematică**, în „Analele științifice ale Universității Al. I. Cuza”, secțiunea Matematică, X, 1964, fasc. 1.

33. A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 366.

34. Cf. **Bibliografie românească veche**, ed. cit., vol. III, p. 265.

35. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 156-157.

36. L. Vranusis, **Rigas, un patriot grec din Principate**, traducere de Atanasie Papapanu, Ed. Eminescu, București, 1980, p. 768.

37. Cf. **Correspondance Correspondence le D. Philippides et de J.D. Barbié du Bocage**, *op. cit.*, p. 99.

38. Idem, p. 36.

39. Ibidem, p. 64.

40. Ibidem, p. 73.

41. Ibidem, p. 84.

42. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 176.

43. Ibidem, *op. cit.*, p. 186.

44. Cf. A.D. Xenopol și C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 381.

45. Cf. **Correspondance Correspondence le D. Philippidis et de J.D. Barbié du Bocage**, (scrisoarea din I.V.1814), ed. cit., p. 130.

46. Cf. Ariadna Camariano-Cioran, *op. cit.*, p. 91-92.

47. Cf. discursul lui Cleobulos (λογοιτος ερμης), 1821, Wien, p. 125-129.

48. Cf. **Hrisovul lui Ioan Theodor Callimachi** (1759), în Th. Codreanu, **Uricarul, I**, 1852, p. 64-71.

49. Ștefan Pascu (coordonator), **Istoria învățământului din România**, Editura didactică și pedagogică, București, 1983, vol. I, p. 248-249.

50. M. Guboglu, **Catalogul documentelor turcești**, București, 1960, vol. I, p. 282-283.

51. Datele statistice de aici și passim sunt luate din adresa nr. 6885/aprilie 1837 a **Ministerului din năuntru**, publicate în V. A. Urechia, **Istoria școalelor de la 1800-1864**, Imprimeria Statului, București, 1892,, vol. I, p. 375-276.

52. N. Șuțu, **Memoriile principelui Nicolae Șuțu**, traducere de Georgeta Penelea Filitti, Editura Fundației culturale române, București, 1997, p. 159.

53. Idem, p. 210.

54. V.A. Urechia, *op. cit.*, vol. I, p. 371.

55. V.A. Urechia, *op. cit.*, p. 337 și 273-274.

UN EPISCOP AL ROMANULUI ÎN SINAXARUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE TEODOSIE al II-lea

FLORIN ȚUSCANU

PRELIMINARII

Viața bisericească din Moldova în secolul al XVII-lea, a fost dominată de doi ierarhi cărturari: Varlaam și Dosoftei

În acest zbuciumat veac au avut loc evenimente deosebit de însemnate atât pentru țară, cât și pentru Biserică: introducerea tiparului și tipărirea primei cărți românești de învățătură – Cazanica lui Varlaam, 1643. Smodul de la Iași, Aducerea moaștelor Sf.Parascheva de la Constantinopol; apariția primei cărți în versuri la noi – Psaltirea lui Dosoftei.

În a doua decadă a acestui veac, a păstorit temporar, Episcopiiile de la Rădăuți și Roman, precum și mitropolia Moldovei, un ierarh inezestrat cu alese daruri – TEODOSIE al II-lea, care a avut o moarte mucenicească, fiind decapitat de tătari în anul 1694, pentru că a tăinuit averea schitului Brazi, din Vrancea, ctitorie a sa, locul unde-și petrecea bătrânețile

Poate nimeni nu a surprins și caracterizat mai bine acele vremuri decât cronicarul Ion Neculce: "Of! Of! Of! săraca Țară a Moldovei, ce nărocire de stăpâni c-aceștia ai avut! Ce sorți de viață ț-au căzut! Cum au mai rămas om trăitor în tine, de mare mirare este..."¹

Ucenicii săi, precum și poporul dreptcredincios, încă de timpuriu l-au considerat sfânt, iar schitul Brazi, unde a fost înmormântat, a devenit loc de pelerinaj încă din veacul al XIX-lea.

---

¹ Ion Neculce, Letopisețul Țării Moldovei, precedat de „O samă de cuvinte”. Ediție îngrijită de Iorgu Iordan, București, 1968, p.63

Mai mulți cercetători au încercat să-i creioneze viața și activitatea, dedicându-i frumoase pagini de cronică.²

Anul acesta în luna martie, Sf. Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, a analizat memoriul pentru canonizarea sa, înaintat de către Episcopia Buzăului, pe raza căreia se află schitul Brazi, iar la 5 octombrie a.c. într-o amplă procesiune, ierarhul martir – TEODOSIE al II-lea, a fost trecut în sinaxarul B.O.R., în rândul sfinților mucenici, fiind serbat la 22 septembrie

I. Slujind lui Dumnezeu și oamenilor...

Mitropolitul Moldovei TEODOSIE al II-lea, care face subiectul acestei comunicări, s-a născut în zona Vrancei, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, provenind dintr-o familie de mazili, buni creștini din zona schitului Brazi (Panciu), așezământ monastic despre care tradiția locală spune că își are începuturile în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt.³

Având încă de tânăr chemare spre viața monahală, a intrat în mănăstirea Brazi, ca frate, apoi s-a îndreptat spre mănăstirea Bogdana (Bacău) unde s-a călugărit, iar mai târziu va ajunge **egumen**.

La îndemnul său, un evlavios boier moldovean – Solomon Bărlădeanu – va recitorea „din temelii” mănăstirea, devenind ctitor principal al acesteia, alături de egumenul Teodosie.⁴

Din ascultarea de egumen la Bogdana s-a remarcat, fiind ales de către soborul ierarhilor Moldovei, **episcop de Rădăuți**, spre sfârșitul anului 1669, confirmat de domnul țării – Gh. Duca

² Cel dintâi dintre biografi a fost episcopul Romanului Melchisedec Ștefănescu, CRONICA ROMANULUI ȘI A EPISCOPIEI DE ROMAN, vol. I, Buc., 1874; NOTIȚE ISTORICE ȘI ARHEOLOGICE ADUNATE DE PE LA 48 DE MĂNĂSTIRI ȘI BISERICI ANTICE DIN MOLDOVA, Buc., 1885; Nicolae Iorga, ISTORIA BISERICII ROMĂNEȘTI, Ediția a II-a, Buc., 1928, vol. I, N. Dobre, ISTORIA BISERICII ROMĂNE, secolul al XVII-lea, curs litografiat, Buc., 1910; Șcarlat Porcescu, EPISCOPIA ROMANULUI, Roman, 1984; Mircea Păcurariu, ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMĂNE, Ed. Institutului Biblic, Buc., 1992; Gr. Popescu, Gion Ionescu, Contribuții la Istoria Bisericii Ortodoxe Române. DATE NOI DESPRE MITROPOLITUL TEODOSIE AL II-LEA AL MOLDOVEI, în revista „Biserica Ortodoxă Română”, anul CIV, 1986, nr. 5-6; Protosinghel Glicherie Lovin, MĂNĂȘTIREA BOGDANA, județul Bacău, Chișinău, 1926

³ Pr. Gr. Popescu, G.D. Ionescu, „SCHITUL BRAZI”, Editura Episcopiei Buzăului, 1991, lucrare tipărită cu binecuvântarea P.S. Epifanie – episcopul Buzăului și al Vrancei.

⁴ Protos. Glicherie Lovin, MĂNĂȘTIREA BOGDANA, județul Bacău, Chișinău, 1926, p. 8 - 9, unde se arată că Teodosie a fost primul egumen al mănăstirii Bogdana recitoretă din temelii de marele logofăt Solomon Bărlădeanu.

După alegerea episcopului Dosoftei, în scaunul mitropolitan de la Iași, Teodosie a fost ales în demnitatea de **episcop al Romanului** (iulie 1671). În anul 1674, într-o perioadă deosebit de tulbură prin care trecea Moldova, domnitorul Ștefan Petriceicu, după numai trei luni de domnie a fost nevoit să-și părăsească tronul, refugiindu-se în Polonia, împreună cu mitropolitul Dosoftei.

Noul domn – Dumitrașcu Cantacuzino, a încuviințat ierarhilor Moldovei să aleagă **mitropolitul țării**.

Din cei trei candidați: Teodosie al Romanului, Sofronie al Hușilor și Serafim al Rădăușilor, a fost ales potrivit tradiției moștenite, episcopul Romanului – TEODOSIE. Pentru a nu fi confundat cu un alt mitropolit al Moldovei de la începutul secolului al XVII-lea, ce a purtat același nume, Teodosie (1605-1608), istoricii l-au numit: TEODOSIE al-II-lea.⁵

Din păcate relațiile mitropolitului cu domnitorul vor fi tensionate, având în vedere că Dumitrașcu Cantacuzino era un om al turcilor, având o conduită imorală și excese privind „jefuirea” țării.

Vlădica Teodosie a păstorit ca mitropolit doar un an – (apr. 1674 – ante 10 mai 1675).⁶

Deși scurtă, această perioadă a fost tristă și plină de evenimente neplăcute pentru locuitorii țării, dar și pentru bisericile Moldovei. Iarna grea din 1674 - 1675 și năvălirea tătarilor, veniți o dată cu turcii care-l aduseseră ca domn pe Dumitrașcu Cantacuzino în 1674, au adus multă amărăciune.

Cronica lui Ion Neculce ilustrează acele „vremuri de bejenie” astfel: „Deci au intrat tătarii în țară ca lupii într-o turmă de oi, de s-au așezat pe oameni... Iar tătarii sunt lupi apucători, pradă, robesc, bat și căznesc pe creștini... Pre mulți au și robit furis, femei, fete, copii...”⁷

Suferințele poporului sfășiau inima părintelui spiritual al Moldovei. În multe rânduri el a cerut domnitorului și boierilor, ca măcar ei să aibă milă față de țărani și țargoveții jefuiți de tătari.

Suferința mitropolitului s-a amplificat atunci când „păgânii” au început cu sălbăticie să jefuiască bisericile și „să de-brace de podoabă mănăstirile Moldovei.”⁸

Ca să fie pe placul turcilor, însuși domnul țării săvârșea nelegiuiri. De aceea, mitropolitul Teodosie, asemeni lui Ioan Botezătorul, nu s-a sfiit să vină plin de curaj înaintea domnitorului și să-l mustre.

⁵ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, ISTORIA BISERICII ORTODOXE ROMÂNE, vol. III, Buc., 1997, p.541. Este vorba Teodosie Barbovschi, fost episcop de Rădăuți, + 23 febr. 1608, înmormântat la Sucevița

⁶ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române, vol. III, Buc., 1997, p. 542

⁷ Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasa Luca, manuscrisul „Mihail”, Editura „Zamfira și Paul Mihail”, Buc., 1980, p.18.

⁸ Ibidem, p.18

Reacția lui Dumitrașcu Cantacuzino n-a întârziat. Tătarii s-au retras în Crimeea în primăvara anului 1675, iar voievodul și-a continuat farădelegile, în primul rând l-a îndepărtat din scaun pe mitropolit, „*alungându-l din casă afară cu necinste*”.

Persecuția împotriva acestuia va continua și după părăsirea mitropoliei, fiind „închis” la mănăstirea Sf. Sava din Iași.

La câteva luni însă, prigonitorul lui Teodosie își va pierde tronul, iar noul domn, Antonie Ruset îl va readuce pe mitropolitul Dosoftei din exil.⁹

Vlădica Teodosie va fi eliberat din detenție și începând de acum înainte, viața sa se va acoperi cu fapte mari, pline de smerenie.

S-a retras în ținuturile natale ale Vrancei, viețuind o vreme la mănăstirea Sf. Ioan din Focșani, apoi la Bogdana și în cele din urmă la bătrânețe, s-a retras la schitul Brazi, loc mult îndrăgit de dânsul.

Era mereu în căutarea liniștii sufletești, a rugăciunii, dar nu a neglijat nici treburile gospodărești, ctitorind noi schituri: TROTUȘANU, cu hramul Sf. Nicolae, SCÂNTEIA și MUȘINOAIELE.¹⁰

Mulți creștini îl căutau, mulți îl ajutau cu cele trebuincioase schitului, mulți dintre aceștia făcând danii (case și pământuri) schiturilor.

Dar încercările și suferințele lui nu au încetat nici acum. În anul 1688 a fost răpit în taină de către trimișii lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării românești și închis pentru 10 săptămâni la mănăstirea Cotroceni, pentru a mărturisi sub presiuni dure, ce știa despre fostul episcop al Strehaiei – Daniil (1662 – 1679;+1688), înmormântat de către Teodosie la schitul Brazi.

Chiar dacă cei doi ierarhi au fost apropiați, Teodosie nu a putut da mărturie despre bunurile episcopului Daniil.¹¹

Scăpând și de această ispită, se va reîntoarce la schitul său în Vrancea. La Brazi, va ridica o biserică pe care o va și picta prin zugravul Mihai il. Din documentele vremii putem afla trăsăturile nobile ale ierarhului. Era apropiat semenilor săi, cărora le venea în ajutor cu sfaturi și asistență în cazul tranzacțiilor, sau chiar al judecăților.

Semnătura sa ca martor, dădea autoritate actelor, obligând la respectarea întocmai a prevederilor și mențiunilor din cuprinsul acestora. Este suficient a cerceta volumele din culegerea de documente moldovenești, aflate în păstrare la Arhivele Statului din București, pentru a ne edifica în acest sens.¹²

⁹ Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu, Op.Cit., vol.II, București, 1992, p.96

¹⁰ Pr. Grigore Popescu, G.D. Ionescu, SCHITUL BRAZI, Editura Episcopiei Buzăului, 1991, pp.8-10.

¹¹ Pr.Prof.Dr.MirceaPăcurariu.Op.Cit..vol.H.p.166

¹² CATALOGUL DOCUMENTELOR MOLDOVENEȘTI din Direcția Arhivelor Centrale, cinci volume și un supliment,București, 1975

Martiriul și cinstirea ierarhului martir

În vara anului 1694, după 15 august, tătarii au invadat din nou Moldova ajungând și la schitul Brazi. Bătrânul ierarh Teodosie mai cunoscuse urgia acestui neam păgân, în iarna anului 1674. pe când era mitropolit la Iași

Cunoștea firea sălbatică și sângeroasă a tătarilor și cum nu s-a temut de ei în vremea năvălirii precedente. n-a avut teamă nici acum.

Tătarii i-au cerut „aurul și argintul”, adică odoarele bisericești și refuzând a face această blasfemie, a fost lovit și torturat pentru a dezvălui taina. Bătrânul nu le-a spus însă nimic, fapt pentru care i-au tăiat capul, lăsându-l într-o baltă de sânge.

La Mitropolia Moldovei din Iași, se păstrează un document privind sfârșitul proin (fostului) mitropolitului Teodosie de la schitul Brazi, în care se amintește despre descoperirea miraculoasă a moaștelor sale.¹³

Documentul datează din 1839 - 1840 și este scris de ieroschimonahul Dimitrie, egumen al schitului Brazi, care îl înștiința pe mitropolitul Moldovei cele întâmplate: „Am săpat pe rând și am găsit tot trupul și scoțându-l l-am spălat cu vin și l-am așezat într-un sicrius. Am găsit și o cărămidă mare sub cap scriind numele lui, dar capul era cu gura în jos pe cărămidă, precum a fost tăiat de tătari...”¹⁴

Ceva mai târziu, **arhimandritul Antonie Dumbravă** – egumenul mănăstirii Bogdana, scria în 1857: „La schitul Brazi din tinutul Putnei, se află și acum țidva capului său, scoasă din mormânt și păstrată cu mare cinste.”¹⁵

O altă dovadă a cinstirii aduse mucenicului Teodosie, este mărturisirea făcută de un alt sfânt al Moldovei – **Antipa de la Calapodești**, din vremea când era novice la schitul Brazi, în anul 1840, fiind martor la descoperirea moaștelor mitropolitului Teodosie. Iată ce relatează Sf. Antipa:

„M-am învrednicit a vedea aceste moaște, m-am atins de ele și erau bine mirostoare.”¹⁶

La 6 mai 1842, osemintele martirului au fost prohodite de un sobor de slujitori, apoi ele au fost așezate într-un mormânt nou, zidit în partea de nord a paraclisului subteran. Din însemnările egumenului Dimitrie aflăm că „sicrișul” a fost „dus în peșteră, într-o ocnită, ca să stea spre vesnică pomenire.”¹⁷

¹³ Protos.Glicherie Lovin, Op.cit...pp.15-17 14 Ibidem.p.17

¹⁴ Ibidem, p. 17

¹⁵ Victor G. Cădere, Însemnări despre unele mănăstiri și schituri din Moldova. în rev. „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, nr. 9 - 10, 1964, pp. 516 - 522.

¹⁶ Pr. Dr. Paul Mihail, Viața cuviosului ieroschimonah român Antipa, în rev.”Ortodoxia”, 1991, nr.4, p.160

¹⁷ Protos Glicherie Lovin, Op.cit., p.17

După două luni, același egumen consemna că „acolo în peșteră se slujește Sfânta Liturghie”, fapt ce confirmă evlavia ce o aveau încă de timpuriu călugării, față de acest mucenic.

De curând au fost descoperite rămășițele pământești ale mitropolitului Teodosie, la Brazi, în urma lucrărilor de reconstrucție a schitului, inițiate de P.S. Epifanie – episcopul Buzăului și al Vrancei.

Pe baza mărturiilor documentare privind viața, activitatea, suferința în dreapta credință, precum și moartea sa mucenicească, Comisia Sinodală pentru canonizarea sfinților români, a înaintat Sf. Sinod al B.O.R. un memoriu – proiect – privind trecerea în rândul sfinților a mitropolitului.

Luând act de aceasta, Sf. Sinod întrunit la 3-5 martie 2003, a hotărât canonizarea SF. IERARH MUCENIC TEODOSIE DE LA M-rea BRAZI și prăznuirea acestuia la 22 septembrie.

I s-a întocmit slujba, de către P.S. *Ioachim Băcăuanul*, arhiereul vicar al episcopiei Romanului, care este membru în comisia pentru canonizarea sfinților români, I s-a pictat chipul pe icoană de către P.C. *arhid. Gabriel Sibiescu* din Buzău și a fost trecut în calendarul B.O.R.

Consacrarea sa a avut loc la 5 octombrie 2003, la Mănăstirea Brazi, unde în prezența patriarhului Teoctist, înconjurat de un impresionant sobor, dar și de mulțime mare de credincioși și pelerini, a fost proclamat sfânt act prin care Biserica a „legiferat” ceea ce poporul a „declarat” cu mai bine de 150 de ani în urmă.

III. În loc de concluzii

Mitropolitul Moldovei TEODOSIE al II-lea, apare astăzi în lumina făcliilor de pomenire, în fața creștinilor mileniului al treilea, ca o adevărată icoană a spiritualității românești, prin viața sa curată pusă în slujba lui Dumnezeu și a oamenilor

Activitatea sa pastoral-gospodărească s-a ridicat la rang de virtute, pentru că toată agoniseala sa, a folosit-o exclusiv pentru cele 6 lăcașuri de cult, ctitorite sau refăcute de dânsul și care au devenit în timp adevărate oaze de cultură și spiritualitate. Roadele lor persistă până azi în amintirea comunităților monahale de aici și chiar dincolo de limitele acestora.

Cazul schitului Brazi care a fost reînviat în 1991, este un exemplu în acest sens. Cercetându-i viața, vom vedea că nu a fost altceva decât jertfă și dăruire, o însoțire benevolă cu martirajul.

El a trăit 20 de ani din mila creștinilor și niciodată nu s-a înfricoșat de moarte, căci el nu se temea de cei careucid trupul, ci de cei careucid sufletul

A suportat cu răbdare și smerenie toate, și umilința și suferința, nu din vreo vină personală, ci din conjunctura vremurilor în care a trăit.

Considerăm că trecerea sa în sinaxarul Bisericii Ortodoxe Române este un act

de dreptate și recunoștință față de toate neodihnele sale.

Să ne plecăm și noi fruntea cu pietate în fața icoanei sale și să rostim cu glas de rugăciune: „...mult nevoitorule mucenice TEODOSIE roagă-te pentru noi cei care cu dragoste săvârșim pomenirea ta și ne întărim duhovnicește din lucrarea ta...”¹⁸

---

¹⁸ Acatistul Sf. Ierarh Mucenic Teodosie de la mănăstirea Brazi, întocmit de pr. Gngore Popescu de la biserica "Popa Soare", București, aprobat de Sf. Sinod prin hotărârea nr 821 din 4-5 martie 2003.

PREOCUPĂRI DE ORIENTALISTICĂ–TURCOLOGIE ÎN ROMÂNIA DE LA MAREA UNIRE PÂNĂ LA INSTAURAREA REGIMULUI COMUNIST (1918-1948)

DAN PRODAN

1918 a fost unul din cei mai importanți ani din istoria bimilenară a poporului român. În acest an s-a desăvârșit *procesul de formare a statului național unitar român*, prin unirea cu Regatul a Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei propriu-zise, Maramureșului, Crișanei și Banatului (aprilie–1 Decembrie 1918). Acest eveniment politic, corolar firesc al evoluțiilor și acumulărilor seculare, a impus profunde transformări în toate domeniile de manifestare ale societății, culturii și civilizației românești, relațiile externe ale României Mari și istoriografia națională incluzându-se între acestea.

Peste trei decenii (1948), regimul politic comunist a cuprins întreaga societate românească, celelalte forme de manifestare materială și spirituală (economia, viața socială, cultura, societatea, libertățile fundamentale ale omului etc.) fiind remodelate după matricea sistemului totalitar comunist. Din nou, însă de data aceasta malefic, o evoluție politică și-a pus amprenta asupra unor acumulări cantitative și calitative cultural-științifice, deturnându-le într-o direcție totalitaro-dirijisto-ideologică obiectivele și motivațiile, formele de manifestare și finalitățile didactico-științifice, și nu în ultimul rând, rolul de “punte culturală” între două sau mai multe popoare. Și istoriografia românească *post 1948* a fost trecută prin sita dirijisto-ideologică marxist-leninist-stalinistă și subordonată factorului politic, impunându-i-se astfel un “nou suflu”, “noi motivații și finalități” doctrinar-ideologice comuniste, teme “prioritare” de cercetare, subiecte *tabu* etc. Și *preocupările românești de turcologie*, domeniu firesc al istoriografiei naționale din deceniile III-V ale secolului al XX-lea, au suferit același “tratament”, urmările negative fiind percepute în anii următori.

Doresc astfel să urmărim evoluția preocupărilor românești de orientalistă-turcologie între aceste două evenimente politice fundamentale în istoria contemporană a României¹, ambele influențând puternic cultura și istoriografia românească, primul

¹ Prezenta contribuție succede firesc și complementar studiilor mele anterioare, cu aceeași tematică, referitoare la perioada 1878 - 1918: Dan Prodan, *Preocupări de orientalistă-turcologie în România în perioada c. 1875-1950. Considerații introductive*, în “A. M. S.”, I, 1999, Botoșani, pp. 7-82; idem,

(1918) într-o manieră benefică, stimulatorie, oferind trei decenii de democrație reală națiunii și societății românești, în toate domeniile lor de manifestare, iar al doilea (1948) într-o formă malefică, restrictivă și ideologizantă, impunând brutal modelul totalitar comunist.

Pe plan politic, în perioada 1918–1948 între România și Turcia nu au existat probleme în litigiu ce să pericliteze prietenia și colaborarea din intervalul 1878–1916. Turcia avea interese importante economico-politico-strategice în Marea Neagră și în zona balcanică, iar România interese multiple vitale în zona Strâmtoarelor și la sudul Dunării. Armonizarea și promovarea acestor interese comune au avut ca rezultat o politică de prietenie și colaborare profundă, sinceră și activă, între cele două țări și popoare (și rezolvarea prin tratative și acorduri oficiale a problemei emigrației turcești din Dobrogea în Turcia a contribuit la aceasta), de cooperare fructuoasă în cadrul Înțelegerii Balcanice, la conferințele de la Lausanne și Montreux. Acest parteneriat nu a fost influențat negativ sau alterat de derularea celei de-a doua conflagrații mondiale, fiind un model de cooperare zonală pontico-balcanică.

*

Evoluția gândirii istorice și a istoriografiei românești în perioada ce îmi stă în atenție a fost puternic influențată de realizarea și de urmările marelui act istoric de la 1 Decembrie 1918. *Formarea statului național unitar român* a permis istoricilor români consacrați, dar și celor în formare, să-și îndrepte atenția cercetărilor și finalizărilor științifice spre domenii deloc sau puțin avute în vedere în perioada antebelică; aceasta a dus, benefic, la studierea unei palete largi de manifestări ale vieții umane, materiale și spirituale. Acest pronunțat eclecticism, deconcertant la prima vedere, dar obiectiv justificat și încadrabil în însăși evoluția generală a societății contemporane interbelice românești, la o analiză temeinică, având ca origine “revitalizarea gândirii istorice [românești – n. D. P.], fenomen explicabil desigur după o mare conflagrație”², iar ca urmare o diversitate a preocupărilor și a contribuțiilor istoriografice (între care se încadrau, firesc și organic, și cele de *orientalistică turcologie*), este o primă caracteristică a peisajului istoriografic interbelic românesc³.

Preocupări de orientalistă-turcologie în România între Independență și Marea Unire (1878 - 1918), în “A. M. S.”, I, 1999, Botoșani, pp. 83-178

² Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică* (infra abreviat *Istorie și istorici*), Editura Junimea, Iași, 1989, p. 52

³ Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, Tipografia Universității din București, 1976, p. 234. Această caracteristică a fost subliniată, în 1931, și de istoricul C. C. Giurescu: “Generația istoricilor dinainte de război a avut ca preocupare centrală problema care forma idealul întregii societăți românești: unitatea națională. Generația de azi a văzut împlinit acest ideal. Ea se găsește acum în fața unor probleme care au căpătat o nouă valoare: probleme sociale, economice, culturale. De aceea istoriografia, continuând

Desăvârșirea unității naționale românești, ce a “eliberat” din sfera luptei naționale importante energii istorice creatoare, a însemnat și instituționalizarea cercetărilor istorice, prin întemeierea unor noi universități la Cluj și Cernăuți (cu facultăți de istorie), și a unor institute de cercetări de profil, prin implicarea tot mai activă a Statului român în susținerea materială și morală a acestor demersuri cognitive. Rezultatele nu au întârziat să apară: creșterea cantitativă și calitativă a cercetărilor și studiilor istorice, organizarea tot mai temeinică, lărgirea și adâncirea muncii științifice, apariția unor noi și variate tematic periodice de specialitate de nivel european, școli românești post-universitare la Paris și Roma, sporirea spiritului critic până la “hipercriticismul” tinerilor istorici grupați în “noua școală” din anii '30, intensificarea cercetărilor în arhivele românești și străine și continuarea editării colecțiilor de documente interne și externe etc.⁴

Istoriografia românească a fost capabilă, în perioada interbelică, “să se alinieze din mers, prin ce avea mai bun, la exigențele istoriografiei europene”⁵, prin studiile și lucrările istorice proprii, prin conturarea unui ideal de sinteză istorică (N. Iorga și C. C. Giurescu), deziderat ce “e mereu în față, sever și intangibil, ca o «fata morgana» în pustiu”⁶, prin conferințe la universități străine, prin numeroase prietenii personale și colaborări științifice cu mari istorici ai lumii, prin participarea semnificativă la congrese internaționale de istorie, unde au fost formulate și lansate inițiative de elaborare a unor noi sinteze de istorie universală (N. Iorga sau Gh. I. Brătianu) etc.

În acest cadru general de evoluție⁷, sumar schițat în paginile anterioare, *preocupările românești de orientologică turcologie*, existente încă din perioada antebelică, au continuat să se dezvolte, impunând fără drept de apel, ca o necesitate obiectivă, *disciplina turcologie* în cadrul istoriografiei românești interbelice.

---

preocupările anterioare, va da de azi înainte tot mai multă atenție acestor chestiuni din trecutul nostru” (vezi *Cuvânt înainte*, în “R.I.R.”, I, 1931, fasc. I, București, p. 4; idem, *Amintiri*, vol. I, Editura Sport-Turism, București, 1976, p. 287).

⁴ *Ibidem*, pp. 235–237.

⁵ Al. Zub, *op. cit.*, p. 52

⁶ *Ibidem*, p. 318.

⁷ Fredrick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Editura “Institutul European”, Iași, 1996, pp.66–74: istoriografia românească la “vârsta de argint 1918–1944”

1. Descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor istorice documentare și cronistice otomane, ale altor surse istorice europene sau orientale referitoare la istoria Imperiului otoman și/sau a relațiilor româno-otomane între secolele XIV–XX

În perioada interbelică a continuat activitatea științifică de cercetare a arhivelor interne și externe, de traducere și editare a izvoarelor documentare și cronistice otomane, orientale și europene (cu referire la istoria Imperiului otoman și/sau a relațiilor româno-otomane)descoperite.

Astfel, în marea colecție *Hurmuzaki*, Nicolae Iorga a terminat de editat seria “documentelor grecești privitoare la istoria românilor”, partea a III-a, anii 1560–1820, în care au fost incluse 425 de documente inedite și editate, dar greu accesibile, în limba greacă, sau traduceri grecești ale unor documente otomane, despre legăturile domnilor români cu Patriarhia din Istanbul, despre relațiile româno-otomane în perioada amintită etc.⁸

În aceeași colecție, istoricul I. I. Nistor a publicat trei volume (XIX/1+2, XX și XXI) de documente și “rapoarte austriece” referitoare la relațiile româno-otomane între anii 1782–1836, între care și unele piese documentare otomane (*fermân-e*, scrisori vizirale, alte documente, în special în vol. XIX), în traducere germană, descoperite în arhivele din Viena, Budapesta sau Lwow⁹

Andrei Veress, în cele 11 volume ale colecției sale¹⁰, a publicat numeroase izvoare documentare și cronistice otomane după traduceri în limbile maghiară, germană, italiană, polonă, sârbă sau latină, fără a folosi însă originalele acestora sau a realiza versiunile în limba română direct după textele originale.

Mihai Costăchescu a publicat două documente importante privind începutul relațiilor moldo-otomane: scrisoarea dată de voievodul Petru al III-lea Aron lui Mihail–Mihul logofătul pentru a merge să plătească sultanului otoman primul “*harâç* molodovenesc”, datată “Vaslui, 1456, iulie–septembrie”, și scrisoarea lui Mehmed al

⁸ Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente referitoare la istoria românilor*, vol. XIV, *Documente grecești privitoare la istoria românilor*, publicate după originale sau după copiile Academiei Române și tipărite de Nicolae Iorga, partea a III-lea, 1560–1820, București, 1936, XLIV p. +588 p

⁹ *Ibidem*, vol. XIX/1 (1782–1797), *Rapoarte austriece*, București, 1922; vol. XX/2(1798–1812), *Rapoarte austriece*, Cernăuți, 1938; vol. XX (1813–1827), *Rapoarte austriece*, Cernăuți, 1941; vol. XXI (1828–1836), *Rapoarte austriece*, București, 1942, toate editate de I. I. Nistor

¹⁰ Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I–XI, *Acte și scrisori (1527–1690)*, București, 1929–1939.

II-lea către amintitul voievod, datată însă greșit "1456, octombrie 5", ambele în limba slavonă, cu traduceri în românește¹¹.

În afara marilor colecții de documente anterior amintite, astfel de izvoare istorice au mai fost publicate în articole sau studii cu o mai mică sau mai mare întindere, semnate de turcologi sau de alți istorici români cu preocupări permanente sau ocazionale de *turcologie*, ultimii cu sprijinul unor traducători care cunoșteau limba turcă, sau traducându-le ei înșiși după ediții în diferite limbi europene.

Astfel, Nicolae Iorga, marele istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-otomane, a publicat în traducere românească, după varianta în limba germană din ediția critică de documente otomane realizată de turcologul Fr. Kraelitz (Viena, 1921). "actul" acordat de sultanul Mehmed al II-lea negustorilor din Cetatea Albă, la 9 iunie 1456, susținând că localitatea de emiteră a documentului se afla în Serbia¹². S-au adăugat apoi alte trei acte otomane: scrisoarea trimisă de sultanul Selîm al II-lea lui Ferdinand de Habsburg pentru a-i solicita comunicarea condițiilor pentru reînnoirea păcii otomano-habsburgice și a-i cere predarea lui Bogdan Lăpușneanu (1572); *bercît*-ul acordat de sultanul Osmân al II-lea lui Alexandru Iliăș al Moldovei în 1620, în care se făceau referiri la valoarea tributului și la viitorul comportament al domnului moldav; scrisoarea marelui vizir Köprülü Mehmed *pâșâ*, adresată boierilor și clerului Țării Românești, prin care li se comunica numirea ca domn a lui Mihnea al III-lea Radu (28 ianuarie 1658)¹³. Nicolae Iorga le-a tradus din limba germană, după ediția realizată de Jan Rypka (1933). Pentru secolul al XVIII-lea, a publicat două *arz*-uri în limba turco-osmană, din arhiva lui Nicoale Mavrocordat, redactate de boierii și clerul ortodox din Țara Românească sau din Moldova și adresate sultanului Mustafa al III-lea (c. 1760). Traducerile au fost însoțite de o clară fotocopy a primului document, metodă modernă de editare a izvoarelor istorice; în schimb, editorul nu a menționat numele traducătorului documentelor din limba turco-osmană în românește¹⁴. A publicat și comentat "două porunci turcești" adresate domnului Moldovei, Mihai

¹¹ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, *Documente externe (1387-1458)*, Iași, 1932, d. 233, pp. 797-800; d. 234, p. 801.

¹² Nicolae Iorga, *Actul lui Mohamed al II-lea pentru Cetatea Albă (1456)*, în "R. I.", an X, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1924, București, p. 105; vezi și regestul realizat de Damian P. Bogdan în *Creșterea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române*, București, 1937 (-1942), p. 16.

¹³ Idem, *Noi porunci turcești către Domnii noștri (1572-1658)*, în "R. I.", an XX, nr. 10-12/Octombrie Decembrie 1934, pp. 381-383.

¹⁴ Idem, *Două arzuri ale țării către sultan în secolul al XVIII-lea*, în "A. A. R. M. S. I.", s. III, t. XVI, 1935, nr. 10, București, pp. 206-210 + 1 pl., vezi și recenziile favorabile a C. Grecescu în "R. I. R.", vol. V-VI/1935-1936, București, p. 520.

Racoviță, în 1722 și 1726, referitoare la trasarea hotarului moldo-transilvan¹⁵. A oferit noi informații istorice despre ultima invazie a tătarilor (din *Bucak*) în Moldova (1758), pe baza valorificării unui "nou document"¹⁶. Tot secolului fanariot îi aparțin alte trei documente în limba greacă cu traducerea în românește: scrisori semnate de clerici, boieri sau de Alexandru Ypsilanti-vodă, piese documentare ce au fost redactate și în fotocopii¹⁷. Nicolae Iorga a insistat și asupra formularelor documentelor fanariote, publicând 72 de astfel de "începuturi de scrisori" în limba greacă, redactate între 1774-1807, descoperite într-un caiet cu scrisori aparținând familiei domnului Ypsilanti. Istoricul român a susținut că aceste formulare erau de origine bizantină, preluate ulterior de fanarioți¹⁸.

Nicolae Iorga a tradus și publicat în limba română originalul grecesc al scrisorii mitropolitului Timotei către papa Pius al V-lea, în care epistolă a fost incorporat și ordinul (din 1571) a sultanului Selîm al II-lea adresat lui Alexandru al II-lea Mircea, domnul Țării Românești. Padișahul otoman l-a anunțat pe conducătorul muntean că a cucerit insula Cipru și i-a ordonat să facă cunoscută întregii țări această mare victorie. Apoi să-și unească propria armată cu cea a sultanului și să atace insula Corfu, Veneția și Roma. Dar a urmat înfrângerea navală otomană de la Lepanto și toate aceste planuri s-au spulberat¹⁹.

Istoricul român a tradus, publicat și comentat inscripția în limba greacă a bisericii ortodoxe din satul Elsani de lângă Ohrida, inscripție datată 1407-1408. Acest izvor epigrafic a ridicat problema identificării fiului lui Băyezîd I care a stăpânit această zonă în timpul *interregnum*-ului otoman, fiu pe care Nicolae Iorga l-a identificat ca fiind Mûsâ Çelebi, cel care a avut legături politice și cu Mircea cel Bătrân²⁰.

La aceste izvoare istorice s-au mai adăugat republicarea și comentarea a două scrisori sultanale originale în limba greacă, adresate dogelui Veneției: a lui Selîm I din

---

¹⁵ Idem, *Două porunci turcești către domnul Moldovei, Mihail Racoviță vv., din 1722 și 1726, pentru îndreptarea hotarului cu Transilvania*, în "A.A.R.M.S.I.", s. II, t. XXVIII, 1905-1906, București, 1906, pp. 511-513

¹⁶ Idem, *Prădăciunea tătarilor de la 1758, după un nou document*, în "R.I.", anul II, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1916, București, pp. 26-27

¹⁷ Idem, *Trei rare documente fanariote*, în "A.A.R.M.S.I.", s. III, t. XVII, 1935, nr.2, București, pp.29-36+2 pl.; vezi și recenzia favorabilă semnată de C. Grecescu în "R.I.R.", vol. V-VI/1935-1936, București, pp. 520-521.

¹⁸ Idem, *Formularul fanariot*, în "A.A.R.M.S.I.", s. III, t. XVII, 1935, nr. 5, București, pp. 188-134.

¹⁹ Idem, *Ordinul lui Selim II către Alexandru-Vodă al Țării Românești (1572)*, în "R.I.", an XI, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1925, București, pp. 153-155.

²⁰ Idem, *Une inscription grecque sous le Sultan Mousa, 1407-1408, dans la region d'Ohrida*, în "R.H.S.E.E.", X^e année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1933, Bucarest, pp. 11-12.

25 octombrie 1513 și a lui Süleymân I din 13 noiembrie 1529, în ultima fiind descrisă campania otomană antimaghiară din 1526²¹.

Bizantinistului clujean Nicolae Bănescu i s-au prezentat, cu ocazia unei călătorii de studii la Veneția, în 1925, “opt scrisori turcești”, pe care fostul voievod și domn al Țării Românești, Mihnea al II-lea, mazilit atunci la Tripoli în Libia²², le-a adresat diferiților înalți demnitari otomani din capitala Imperiului otoman pentru a obține, în primul rând, mutarea într-o localitate din “Turcia europeană”, apoi, în măsura posibilităților, reconfirmarea sultanală în scaunul domnesc de la București. Scrisorile, șase dintre ele datate, au fost redactate la 18 septembrie 1584 sau la 1 octombrie același an, după calculele cronologice ale “interpretului” Gh. Iogu, care le-a tradus în limba română. Prof. N. Bănescu a introdus în anexa studiului său fotocopiile clare ale celor opt scrisori, acesta fiind primul exemplu din perioada interbelică în care editarea unor documente otomane a fost însoțită de facsimile bine realizate tehnic. Și astăzi acestea din urmă pot fi folosite cu succes atât în scop științific cât și, mai ales, didactic. N. Bănescu a sesizat corect că aceste scrisori ofereau o imagine inedită și interesantă atât despre “decăderea politică a țărilor noastre în epoca de înainte de Mihai Viteazul”, prin ingerințele repetate ale Porții Otomane în viața politică internă românească, cât și despre “dedesubturile afacerii” numirii unui domn pe un tron românesc²³. Gh. Iogu a calculat greșit datele scrisorilor în calendarul creștin gregorian; cele corecte sunt: 25 septembrie și 8 octombrie 1584²⁴. N. Bănescu nu a răspuns la întrebarea cum au ajuns aceste scrisori în orașul lagunelor.

Apreciind după aspectul “tehnic” al fotocopiilor atașate studiului lui N. Bănescu, personal cred că sunt *scrisorile originale*, în eventualitatea în care nu au fost redactate *în dublu exemplar*, pentru a mări siguranța ajungerii lor la destinatari. În ultimul caz, în arhivele Veneției se păstrau *dublețele*, prima serie de scrisori fiind înmănată destinatarilor stambulioți. Dacă au fost redactate *într-un singur exemplar*, atunci prezența lor în orașul dogilor ar putea fi explicată în două moduri: fie ele nu au mai fost expediate (puțin probabil !), rămânând în “arhiva” familiei lui Mihnea al II-lea “Turcitul”. Fie au fost expediate, destinatarii au luat act de conținutul lor, iar

²¹ Idem. *Deux lettres grecques de Sultans*, în “R.H.S.E.E.”, XVIIe année, n-os 1-3/Janvier-Mars 1940, Bucarest, pp. 1-6

²² Vezi Gh. David, *1584-1585: Un principe român în Africa de nord*, în “M.I.”, s.n., anul XXVII, nr. 1/310-ianuarie 1993, București, p. 88

²³ N. Bănescu. *Opt scrisori turcești ale lui Mihnea II "Turcitul"*, în “A.A.R.M.S.I.”, s. III, t. VI, m. 8, 1926, București, pp. 177-191+8 pl.

²⁴ Vezi și Mihail Guboglu, *Tabelele sincronice. Datele Hegirei și datele erei noastre cu o introducere în cronologia musulmană (măra abreviat: Tabelesincronice)*. București, 1955, p. 199. Eroarea a fost sesizată și de C. I. Karadja, *Calcularea datelor Hegirei*, în “R.I.”, anul XVII, nr. 4-6/Aprilie-Iunie 1931, București, pp. 144-147, care a greșit și el în încercarea de a le calcula corect, folosind însă un sistem de calcul învechit și inexact, din sec. XVIII.

trimisul lui Mihnea, pentru asigurarea secretului demersurilor de culise la Istanbul ale "surghiunitului valah", le-a "recuperat" și le-a readus expeditorului. Cum au ajuns la Veneția? *Încă* nu se pot face decât speculații. Revenite *deja*, într-un mod sau altul, în "arhiva" lui Mihnea "Turcitul", aceste scrisori au ajuns la Veneția sau la Murano, în deceniile următoare, cu unul dintre membrii familiei acestuia.

Dumitru Z. Furnică a publicat traduceri în limba franceză a 12 documente otomane din fondul de 215 acte otomane diverse copiate din arhivele otomane, traduse în limba franceză și depuse la Academia Română la sfârșitul secolului al XIX-lea. Din cele 12 piese arhivistice, una este *hätt-i hümayün*-ul din 19 august 1564 (greșit datat: 1565!) adresat regelui Poloniei, 6 *fermân*-e trimise voievodului Moldovei Alexandru Lăpușneanu, 2 voievodului Țării Românești, Petru cel Tânăr, unul *hün*-ului tătar, unul vameșilor otomani de la Dunăre și ultimul *kādî*-ilor de pe traseul Dunăre-Istanbul, toate documentele emise între anii 1560-1568. Toate aceste piese documentare au un "caracter economic", referindu-se la trimiterea de cereale, animale, cherestea etc. din Țările Române la Istanbul sau la cetatea Ozu (Özü sau Oçakov), la rezolvarea unor litigii comerciale, fixarea parității anumitor monede etc.²⁵ Din cele 12 documente publicate, 10 au datarea cronologică greșită, dar vina revenea traducătorilor din limba turco-osmană în franceză, și nu lui D. Z. Furnică care, de altfel, nici nu cunoștea limba turcă.

Dr. Andrei Antalfy din Târgu Mureș, bun cunoscător al limbilor osmană, arabă, persană și al scrisului cu alfabet arab, a publicat doar în traducere românească două documente descoperite într-o colecție de scrisori păstrate în Biblioteca egipteană din Cairo²⁶. Este vorba despre o *jetihnâme* în limba turco-osmană referitoare la cucerirea cetăților Chilia și Cetatea Albă de către armata otomană condusă de sultanul Bâyezid al II-lea, în iulie-august 1484, și despre varianta persană rezumată a primeia, cu enumerarea pompoasă a titlurilor oficiale ale anterior amintitului sultan, cu elogiul în "stil oriental" al virtuților lui etc. A. Antalfy, analizând cele două scrisori și colecția în care au fost descoperite, a ajuns la concluzia că "scrisoarea persană nu este decât o simplă prelucrare a celeilalte [turcești-compl. D.P.]"²⁷. Scrisorile publicate ofereau informații noi și interesante despre înverșunatele lupte româno-otomane, despre importanța strategico-economică a celor două cetăți etc., iar prin elementele de cronologie conținute au contribuit la o mai bună cunoaștere a derulării evenimentelor petrecute în sudul Moldovei în vara anului 1484. Deși traducătorul avea "frumoase

²⁵ Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc. 1472-1868*, Tipografia "România Nouă", București, 1931, pp. XVII-XVIII, 3-14 (doc nr. 3-14).

²⁶ Dr. Andrei Antalfy, *Două documente din Biblioteca Egipteană de la Cairo despre cucerirea Chiliei și Cetății Albe în 1484*, în "R.I.", an XX, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1934, București, pp. 33-42; vezi și nota bibliografică a lui Petre P. Panaitescu în "R.I.R.", vol. IV/1934, București, p. 367.

²⁷ *Ibidem*, p. 35.

copii fotografice” ale celor două scrisori, aceste necesare “accesorii tehnice” nu au fost însă atașate la sfârșitul textului, probabil că dotarea tehnică precară a editurii nu a permis aceasta.

Orientalistul mureșan a studiat și culegerea de documente a lui Ahmed Feridün Ruksanzāde și i-a stabilit valoarea științifică ca izvor pentru istoria românilor. După ce a sintetizat toate informațiile istorice despre viața și operele *kātib*-ului și *nișancı*-ului Ahmed Feridün, orientalistul român a precizat că *Münşa'at es-Selātin* (*Scrisori ale sultanilor*), principala compilație documentară a lui Ruksanzāde, prezintă un anumit interes pentru istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu. Culegerea include copiile a cinci “scrisori” și a jurnalului expediției sultanului Süleymān I în Moldova în 1538, pe care le-a tradus din turco-osmană în română²⁸. Dintre cele cinci “scrisori”, patru prezintă importanță: “înalta scrisoare” a lui Köprülü Mehmed *pāşā* trimisă boierilor din Țara Românească (28 ianuarie 1658); “înalta scrisoare” a aceluiași către *hān*-ul tătarilor din Crimeea (noiembrie 1659); “înaltul *berāt*” trimis lui Alexandru Iliăș (septembrie 1620), în care a fost rezumat conținutul *hāt-i himāyīn*-ului acordat domnului moldav anterior pomenit și s-a precizat valoarea *hurūc*-ului pe care trebuia să-l plătească anual: 560.000 *ākçe*-le; copia “scrisorii imperiale” trimise de Selīm al II-lea lui Maximilian al II-lea de Habsburg (august 1572)²⁹. A. Antalffy nu a încercat să dateze cronologic aceste “scrisori”, deși informațiile istorice din cuprinsul lor permiteau acest lucru. Scrisorile n-le 1, 3 și 4 au fost publicate în traducere românească chiar în același an, 1934, și de Nicolae Iorga, dar după variantele în germană realizate de turcologul Jan Rypka (1933). Dar ceea ce nu a remarcat sau nu a subliniat în scris atât A. Antalffy cât și Nicolae Iorga este faptul că, din cele șase piese documentare referitoare la istoria românilor incluse în *Münşa'at es-Selātin*, doar două (cele din 1538 și 1572) au fost introduse personal de Ruksanzāde, celelalte patru (din sec. XVII) fiind selectate de altcineva, poate de alcătuitoarii edițiilor din 1848-1849 sau 1858, ambele apărute la Istanbul. Ultimele patru izvoare istorice pot fi considerate “scrisori” pseudo-Ruksanzāde.

H. Dj. Siruni, alt bun cunoscător al limbilor turcă, arabă și persană și al scrisului cu alfabet arab, a publicat în românește 11 scrisori dintr-o “corespondență necunoscută în limba turcească” a lui Scarlat Calimachi, domnul Moldovei (1812-1819), cu diferiți demnitari otomani, opt documente epistolare fiind traduse parțial (fără formulele de început sau de încheiere) iar trei rezumate. Șase scrisori au fost expediate, iar cinci primite de domnul moldav în intervalul 1809-1815; prin acest set

²⁸ Idem, *Münşa'at al-Selātin al lui Ruksanzāde Ahmed Feridun, et-tevkii (pomenit și supt numele de Ahmed Feridun Bei nișancı) ca izvor pentru istoria românilor*, în “B.C.I.R.”, nr. XLI, 1934, București, pp. 5-8; vezi și nota bibliografică a lui Petre P. Panaitescu în “R.I.R.”, vol. IV/1934, București, p. 367, care a subliniat atât valoarea cât și importanța traducerilor.

²⁹ *Ibidem*, pp. 8-23.

epistolar s-au transmis informații despre diferite evenimente interne și externe din intervalul temporal amintit; datările scrisorilor (doar în ani¹) sunt corecte, cu o singură excepție (dar poate fi o simplă greșală de tipar). Autorul nu a menționat fondul documentar unde a descoperit scrisorile și nici nu le-a însoțit cu fotocopii³⁰

Același turcolog a mai publicat, în traducere românească, alte patru documente otomane referitoare la revoluția din Țara Românească din 1821 și la urmările politice ale acesteia asupra Principatelor Române (1822). Primele două documente sunt scrisori ale pașei de Silistra, Mehmed Selîm, din iulie–august 1822 adresate recent numitului domn al Moldovei, Ioniță Sandu Sturza; ultimele două sunt scrisori primite de Grigore Dimitrie Ghica, domnul Țării Românești (1822–1829), de la înalți funcționari otomani de pe linia Dunării, prin care i se “recomanda” să cerceteze și să soluționeze două cazuri de abuz și de neplată a unei datorii contractate în timpul evenimentelor din 1821, după care să informeze despre “realitatea faptelor” și “rezultatul cercetărilor”³¹. Traducătorul a menționat locul de depozit arhivistic al documentelor; datarea cronologică a scrisorilor este exactă; dar H. Dj. Siruni nu a însoțit traducerea cu fotocopiile originalelor.

Cercetarea și traducerea unor documente din “fondul turcesc” de la Arhivele Statului din București i-au permis lui H. Dj. Siruni să publice noi izvoare documentare otomane despre relațiile româno–otomane în evul mediu. Astfel, a publicat în traducere românească 21 de documente otomane din perioada decembrie 1759–decembrie 1774, referitoare la aspecte puțin sau deloc cunoscute ale relațiilor complexe dintre Țara Românească și Imperiul otoman, accentul fiind pus pe “o năvălire necunoscută a bandelor turcești” în centrul și estul Munteniei în aprilie–mai 1769³². Primele șapte documente (n-le I–VII), datate decembrie 1759–septembrie 1763, se refereau la “decretul împăărătesc” din 1759 ce interzicea intrarea în Țara Românească a militarilor otomani, construirea pe pământ românesc a taberelor de iarnă și la aplicarea acestuia pentru soluționarea unor conflicte și treceri ilegale de frontieră în zona Dunării. Următoarele patru piese arhivistice (n-le VIII–XI), datate 9–25 mai 1769, ofereau informații despre urmările (morți, răniți, pagube materiale etc.) “năvălirii bandelor turcești”, plecate din Giurgiu, în zona București și în estul Munteniei (aprilie–mai 1769). Prin ultimele zece documente (n-le XII–XXI), datate octombrie–decembrie 1774, s-a adus la cunoștința boierilor munteni și a funcționarilor

³⁰ H. Dj. Siruni, *O corespondență necunoscută în limba turcească a lui Șarlar Calimaclu, Domnul Moldovei*, în “R.I.”, anul XVII, nr. 7–9/ Iulie–Septembrie 1931, București, pp. 177–185.

³¹ Idem, *Documente turcești referitoare la evenimentele din 1821–1822*, în “A. R.”, vol. IV/1940, București, pp. 259–263; vezi și nota bibliografică a lui Ioan N. Neda în “R.I.R.”, vol. XI–XII/1941–1942, București, p. 485.

³² Idem, *O năvălire necunoscută a bandelor turcești în Țările Române la 1769 (după documente turcești din Arhivele Statului)*, în “R. A.”, nr. IV/1. 1940, București, pp. 6–68+4 pl

otomani de pe linia Dunării, de la Cladova până la Brăila, că s-a încheiat pacea otomano-rusă la Küçük Kaynarca, că *re'āyā*-lele (supușii creștini) din Principatele Române trebuiau protejate împotriva abuzurilor autorităților locale, că era necesar să fie împiedicate trecerile “răufăcătorilor” otomani la nordul Dunării, pentru a evita excesele și jafurile de genul celor săvârșite în 1769³³. Din aceste documente a rezultat cu claritate realitatea istorică, subliniată și de H. Dj. Siruni, că Țările Române nu erau provincii otomane, ci și-au păstrat entitatea și autonomia statală, că ele erau considerate “grânarele (*kilar*) Pragului nostru al fericirii”, că anumiți funcționari otomani de pe linia Dunării interveneau abuziv în “afacerile judiciare” ale Țării Românești, încălcând “autonomia juridică” a acesteia. O introducere³⁴, un glosar³⁵ și șase fotocopii completau informațiile istorice oferite de aceste documente. Comparativ cu studiile anterioare semnate de turcologul român, se observă cu această ocazie un pas înainte în ceea ce privește însușirea și aplicarea unei concepții și metode științifice de editare a documentelor otomane. Titlul studiului reflectă doar parțial tematica documentelor traduse și ar fi fost necesar ca autorul să fi ținut cont în formularea titlului de toate piesele documentare publicate cu acea ocazie.

Tot din “fondul turcesc” de documente de la Arhivele Statului din București, turcologul H. Dj. Siruni a mai publicat zece documente otomane, date între august 1822–februarie 1827, reîncritoare la: împrumuturile și cheltuielile făcute de domnul Țării Românești, Grigore Dimitrie Ghica (cu ocazia numirii sale pe tronul “valah”), în august–septembrie 1822, la Istanbul și Silistra (doc. n-le I și II); activitatea *beizade*-lelor Moldovei (Nicolachi Sturza) și Țării Românești (Costachi Ghica) la Istanbul, în calitate de *bāškāpukehāyā*-le ale părinților lor, domnii în funcție ai Principatelor Române, tinerii “reprezentanți diplomatici” având reședința în cartierul Çengel-Köy, pe țărmul asiatic al Bosforului (o scrisoare trimisă lui Ionijă Sandu Sturza și șase lui Grigore Dimitrie Ghica de diferiți funcționari otomani–doc. n-le III–VII, IX–X): valoarea “sumelor obișnuite anuale” plătite de Țara Românească vistieriei otomane în timpul primului “domn pământean” anterior amintit și modalitatea de achitare a datoriei acestuia (doc. nr. VIII)³⁶. O substanțială introducere³⁷ (în prima parte fiind analizate evenimetele legate de numirea “domnilor pământeni” în iulie 1822 iar în ultima “viața cotidiană” a *beizade*-lelor la Çengel-Köy), și glosarul cuvintelor turcești a cartierelor Istanbulului, a numelor diplomaților străini și a

³³ *Ibidem*, pp. 26–55.

³⁴ *Ibidem*, pp. 6–25.

³⁵ *Ibidem*, pp. 56–68, vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decet–Nicoară Beldiceanu, în *K.M.R.*, p. 345.

³⁶ *Idem*, *Două beizadele la Çengel Köy, în lumina documentelor turcești din Arhivele Statului*, în “*A. R.*”, nr. V/1940, București, pp. 303–310.

³⁷ *Ibidem*, pp. 275–302.

“demnitarilor turci pomeniți în text”³⁸ au completat acest studiu. Lipsesc fotocopiile unor documente, cerințe tehnice cu care ne obișnuisem deja. Cred că editura unde se tipărea periodicul “Arhiva Românească” nu avea dotarea tehnică pentru a le realiza.

În biblioteca Institutului de Istorie Universală din București, H. Dj. Siruni a cercetat un manuscris otoman din secolul al XVIII-lea, în fapt o înșiruire de note de protocol dintre anii 1698–1782, destinate a alcătui o “culegere de ceremonii și obiceiuri” din Istanbul, în care izvor istoric a descoperit “mai multe note despre ceremonii cu care erau primiți domnii români la curtea din Stanbul” și pe care le-a tradus în limba română³⁹. În *Introducere* a oferit informații generale despre acest manuscris, subliniindu-i rolul important în reconstituirea vieții cotidiene din capitala otomană în secolul al XVIII-lea și insistând asupra informațiilor istorice despre prezența domnilor români la curtea sultanală. A trecut succint în revistă informațiile oferite de călătorii europeni, de cronicarii otomani și de cărturarul Dimitrie Cantemir în legătură cu acest subiect; a stabilit, pe baza studierii acestor izvoare istorice, etapele și “formalitățile” investirii unui domn român la Poarta Otomană⁴⁰.

Traducerea în limba română a pasajelor textului otoman cu referiri la români⁴¹, cu interesante și documentate *adnotări*⁴², a fost însoțită de transliterația originalului otoman în alfabet latin⁴³ și de transcrierea unor paragrafe în alfabet arab⁴⁴. Această ediție a fost completată cu un *indice*⁴⁵, *bibliografie*⁴⁶ și cu încă 16 planșe în care au fost reproduse stampe și desene contemporane ce ilustrau viața cotidiană otomană în secolul al XVIII-lea. Această nouă contribuție a turcologului român, adevărată ediție critică a fragmentelor publicate din importantul manuscris otoman, a reprezentat cea mai bine realizată și cea mai completă lucrare a lui H. Dj. Siruni în domeniul publicării documentelor otomane, la nivelul cerințelor științifico-tehnice europene în această sferă de activitate. Existența “triadei” științifico-tehnicometodologică: text otoman în alfabet arab–transliterație în alfabet latin–traducere în

³⁸ *Ibidem*, pp. 311–314; vezi și nota bibliografică favorabilă semnată de Ilie Corfus în “R.I.R.”, vol. VI-XII/1941–1942, București, p. 483.

³⁹ *Domnii români la Poarta Otomană*, după un manuscris turcesc conținând note și însemnări despre ceremonii și recepțiunile din Palatul Împărațesc din Stanbul între anii 1698–1782, tradus și adnotat de H. Dj. Siruni, București, 1941, 124 p. + XXI planșe, în colecția “Studii și Cercetări”, nr. LV, a Academiei Române.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 3–10

⁴¹ *Ibidem*, pp. 11–31.

⁴² *Ibidem*, pp. 33–92

⁴³ *Ibidem*, pp. 93–106

⁴⁴ *Ibidem*, pl. I–V.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 107–117.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 119–122

românește a permis ca această carte să poată fi folosită și ca material didactic aplicativ pentru studenții sau cercetătorii care doreau să se specializeze în acest domeniu al *turcologiei* românești.

Toate aceste calități ale lucrării au fost șesizate de către unii istorici și arhiviști contemporani⁴⁷, fără specializare în *turcologie*, care au recenzat elogios această carte. Unul dintre ei, Dumitru Imbrescu, a formulat câteva "reflecții" pe marginea contribuțiilor lui H. Dj. Siruni (elaborate până în 1942) într-o recenzie cu un titlu semnificativ: *Studii de turcologie în România*⁴⁸. D. Imbrescu a apreciat că "ne-a lipsit omul care să facă începutul [studiilor de turcologie– compl. D.P.]. În fine, s-a găsit. Nu ne mai rămâne decât ca brazda bărbătească trasă de el în cercetarea materialului istoric turcesc să fie dusă mai departe, fără întreruperi și șovăiri, de alți cercetători"⁴⁹. Turcologul Mihail Guboglu a considerat însă, poate pe baza unor resentimente personale, că studiul lui H. Dj. Siruni din 1941 "nu este decât o traducere aridă, fără o sistematizare și cercetare mai adâncă a materialului"⁵⁰. Personal, regret faptul că H. Dj. Siruni nu a transcris în alfabet arab *toate pasajele* referitoare la domnii români din acest manuscris deosebit de important⁵¹ și, în ultimă instanță, faptul că nu a elaborat (sau nu a reușit obiectiv să o finalizeze!) ediția critică a *întregului manuscris* cu 224 p., ceea ce i-ar fi conferit o recunoaștere europeană a pregătirii și activității sale științifice de turcolog.

H. Dj. Siruni a publicat în traducere românească 13 documente otomane din intervalul mai 1578–iulie 1826, din același fond de *Documente turcești* de la Arhivele Satului din București, referitoare la unele litigii de hotar româno-otomane pe linia Dunării⁵². În considerațiile introductive autorul a trecut în revistă caracteristicile

⁴⁷ Aurelian Sacerdoțeanu, *H. Dj. Siruni, Domnii români la Poarta otomană*, în "R. A.", vol. IV/2, 1941, București, pp. 403–404; N. Camariano, *Studiul lui H. Dj. Siruni, Domnii români la Poarta Otomană*, în "R. F. R.", vol. IX/5, 1942, București, pp. 475–476; Cornelia Bodea, în aceeași publicație, vol. IX/8, 1942, București, pp. 477–478; note bibliografice semnate de C. Grecescu în "R.I.R.", vol. XI–XII/1941–1942, București, p. 468, de Al. Iordan în "B.", VII, 1/1944, Bucarest, p. 277; de V. Mihalea, în "R.I.", vol. XXIX, nr. 7–12/Iulie–Decembrie 1943, București, p. 304 ("bazată pe un manuscris inedit, este o lucrare de mare însemnătate la lămurirea raporturilor româno-otomane"), în "Arhivele Olteniei", an XX, 1941, nr. 113–118, Craiova, p. 333; de Mihai Berza în "R.H.S.E.E.", XV/IIIe année, 1941, Bucarest, p. 291, de A. Decer–Nicoară Beldiceanu, în *K.M.R.*, p. 345.

⁴⁸ În "Ramuri. Revistă literară", an XL, nr. 3–6/martie–iunie 1944, Craiova, pp. 159–162.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 161

⁵⁰ Mihail Guboglu, *Paleografia și diplomația turco-osmană. Studii și album* (infra abreviat: *Paleografia*), Editura Academiei, București, 1958, p. 19

⁵¹ Pe care Franz Babinger l-a menționat în mod expres în *Quelques problèmes d'études islamiques dans le sud-est-européen*, în "L'Europe Orientale", no. 7/1937 (no. 34), Paris, (1935–)1937, p. 108.

⁵² H. Dj. Siruni, *Acte turcești privitoare la hotarele dunărene ale țării românești*, în "R. A.", nr. V/1, 1942, București, pp. 129–165

orgaizării administrativ-teritoriale, militare și juridice ale "Turciei europene", în special a regiunilor de la sudul Dunării și de pe litoralul nord-vestic al Mării Negre. A subliniat, în urma prelucrării informațiilor oferite de aceste piese documentare, două mari adevăruri istorice: că între Țara Românească și Imperiul otoman a existat o frontieră riguros determinată și bine cunoscută, autoritățile românești și cele otomane obligându-i pe supușii lor să o respecte cu strictețe; și că populația *kazâ*-lelor otomane de la nordul Dunării era în majoritate covârșitoare românească ("romanitatea raialelor"—după formula turcologului român)⁵³. Pot să adaug aici încă un mare adevăr istoric demonstrat indirect și de aceste documente: conservarea entității statal-naționale și a autonomiei interne românești. Șapte fotocopii clare ale celor mai importante documente au fost inserate în această contribuție, iar un "glosar de cuvinte turcești și geografice" oferă explicațiile necesare înțelegerii termenilor otomani întâlniți în aceste izvoare istorice.

Cu o finalitate didactică declarată, H. Dj. Siruni a întocmit o culegere de fotocopii⁵⁴ a 28 de documente otomane din intervalul mai 1578–octombrie 1824, referitoare la diferite aspecte ale relațiilor româno-otomane, păstrate la Arhivele Statului din București, fondul *Documente turcești*. Fiecare document reprodus în fotocopia bine realizată tehnic este însoțit de un scurt rezumat în românește și de transliterația parțială a textului otoman în alfabet latin. Este de reproșat că tocmai într-o astfel de lucrare, cu un pronunțat caracter didactico-formativ, autorul nu a introdus transliterația integrală și traducerea riguroasă a textului otoman. Nici ordinea cronologică a redactării documentelor nu a fost respectată cu strictețe. Din titlu ne este dat să înțelegem că după fasc. I, publicată deja, ar urma fasc. II, ce n-a mai fost însă tipărită niciodată. Majoritatea documentelor incluse în culegere au mai fost publicate anterior de către autor în traducere integrală românească, în diferite contribuții ale sale, ceea ce ar explica, poate, una din "neîmplinirile" tehnico-metodice amintită în rândurile anterioare. Aceste "scăderi" nu știrbesc însă prea mult importanța și valoarea didactico-științifică și caracterul de pionierat ale acestei *culegeri*.

Mihai Regleanu a publicat traducerea românească a zece documente otomane trimise de Înalta Poartă lui Alexandru Dimitrie Ghica, primul domnitor "regulamentar" al Țării Românești (1834–1842), din intervalul aprilie 1834–martie

⁵³ *Ibidem*, pp. 129–134; vezi notele bibliografice semnate de C. Grecescu, în "R.I.R.", vol. XIII/1943, fasc. III, București, p. 99, Aurel Decei–Nicoară Beldiceanu, în *K.M.R.*, p. 345

⁵⁴ *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*, seria turcă, fasc.I (nr.1–28), de H. Dj. Siruni, Tiparul "Cartea Românească" S.A., București, 1943, 8 p.+28 planșe.

1838⁵⁵. Traducerea românească a acestor documente a fost realizată în anii domniei lui Alexandru Dimitrie Ghica, iar cele două variante ale actelor (în limbile turco-osmană și română) au fost inserate într-o condică a Secretariatului domnitorului, păstrată la Arhivele Statului din București, unde a fost descoperită de M. Regleanu. Documentele conțin porunci ale conducerii otomane, trimise amintitului domnitor, referitoare la organizarea unor instituții și servicii statale în Țara Românească în perioada aplicării prevederilor Regulamentului Organic. Șapte documente au fost date greșit, probabil chiar de la traducerea în limba română (mijl. sec. XIX), sau ulterior, în urma transcrierii lor în condică. Descoperind doar *copiile* documentelor, M. Regleanu a renunțat la realizarea facsimilelor transcrierilor. Însă a precizat că va mai publica “și alte șaisprezece documente turcești din aceeași vreme, cu traducere în limba greacă”, dar nu a mai reușit să materializeze acest proiect.

F. C. Nano a întocmit și a publicat o culegere⁵⁶ a “tratadelor și a altor legăminte ale României” din perioada 1354–1937(-1943), în care a inclus c. 125 de astfel de documente otomane sau europene, originale ori apocrife, traduse în limba română, majoritatea publicate anterior în mari colecții românești sau străine de documente externe. Această culegere, nefiind însă o ediție critică de documente externe, oferea doar o imagine de ansamblu asupra relațiilor “diplomatico-juridice” româno-otomane în intervalul temporar precizat.

Gen. Radu R. Rosetti a publicat aprox. 60 de documente otomane referitoare la Țările Române⁵⁷, din intervalul 1725–1849, traduse integral sau rezumate în românește de Gh. Iogu, translator în M. A. S. al României. Aceste izvoare istorice, păstrate în secția *Manuscrise a B. A. R.*, deși aveau o valoare istorică secundară, puteau contribui totuși, a apreciat autorul, la o mai bună și mai completă cunoaștere a relațiilor româno-otomane la începutul epocii moderne.

Maria Matilda Alexandrescu-Dersca a publicat traducerea în franțuzește a *fërmân-ului*, din iunie 1764, al sultanului Mustafa al III-lea adresat lui Grigore Alexandru Ghica, domnul Moldovei (1764–1767), a analizat și a integrat acest document în contextul “raporturilor de economie dirijată turco-române în secolul al

⁵⁵ Mihai Regleanu, *Zece documente turcești din vremea lui Alexandru Ghica l'odă*, în “B.”, vol. II-III/1939–1940, București, 1940, pp. 319-330; vezi și notele bibliografice semnate de Nistor Camariano, în “R.I.R.”, vol. XVI/1946, fasc. II, București, p. 207 și de Aurel Decei–Nicoară Beldiceanu, în *K.M.R.*, p. 344.

⁵⁶ F. C. Nano, *Cronica tratadelor și a altor legăminte ale României, 1354–1937*, vol. I, 1938; vol. II, 1938; vol. III, 1942; Supliment, 1943, București.

⁵⁷ Gen. Radu R. Rosetti, *Câteva scrisori și documente turcești preivitoare la țările noastre*, în “A.A.R.M.S.I.”, s. III, t. XXIII, 1940, m. 2, București, pp. 17–25; vezi și nota bibliografică a lui C. Grecescu în “R.I.R.”, vol. XI–XII/1941–1942, București, p. 467.

XVIII-lea”⁵⁸. O copie a acestui document și traducerea lui în franțuzește se găseau la B. A. R., colecția *Documente turcești*, fiind realizate la sfârșitul secolului al XIX-lea de funcționarii Legației române de la Istanbul. O fotocopie a *fermân*-ului, imprimată însă din greșeală “în oglindă”, însoțea traducerea; lipsea transliterația textului otoman în alfabet latin.

Mihail Guboglu a întocmit inventarul “manuscriselor orientale” păstrate la B.A.R.⁵⁹, insistând în mod special asupra documentelor otomane (originale sau copii) de diferite categorii, în număr de câteva sute, ale căror traducere și editare în limba română se impuneau cu necesitate. Odată intrate în circuitul științific intern și extern, ele ar fi contribuit la o mai bună cunoaștere a caracterului relațiilor româno-otomane în evul mediu și în epoca modernă.

Inițiativa publicării acestor documente otomane a aparținut anterior istoricului C. C. Giurescu, profesor de Istoria Românilor la Facultatea de Litere și Filosofie din București și director al Institutului de Istorie Națională din același oraș, care anunțase în 1941 chiar o viitoare ediție a amintitelor izvoare istorice, sub auspiciile acestui institut⁶⁰. Dar această ediție, concepută probabil în spirit critic, nu a mai apărut niciodată. Ar fi interesant de știut cărui turcolog român i-ar fi încredințat C. C. Giurescu această “misiune”: lui H. Dj. Siruni ? Lui Aurel Decei ?

Nu a mai văzut lumina tiparului nici catalogul documentelor turco-osmane aflate al *Arhivele Statului București*. Catalogul a fost întocmit de H. Dj. Siruni între anii 1940–1942, în urma cercetării, inventarierii și traducerii aproape în întregime, în românește, a respectivului fond documentar. Precizez că pentru această activitate arhivistico-științifică turcologul amintit a fost angajat de Arhivele Statului din București în 1940, în calitate de “colaborator extern”⁶¹.

V. Mihordea a întocmit un volum de *Documente privitoare la suveranitatea (sic!) otomană în Principate*, anunțat fie “sub tipar”, fie “în pregătire”, pe coperta a IV-a a revistei “Balcania”⁶², dar care culegere de documente nu a mai fost editată

⁵⁸ Maria-Mailda Alexandrescu-Dersca, *A propos d'un firman du sultan Mustapha III*, în “B.”, vol. VII–2/1944, Bucarest, pp. 366–391+1pl

⁵⁹ Ion I. Nistor, *Manuscrisele orientale din Biblioteca Academiei Române cu inventarul lor*, în “A.A.R.M.S.I.”, s. III, t. XXVIII/1946, nr. 4, București, pp. 77–126 (*inventarul* întocmit de Mihail Guboglu, pp. 93–126).

⁶⁰ Vezi nota bibliografică semnată de C. C. Giurescu în “R.I.R.”, vol. XIII/1943, fasc. III, București, p. 104.

⁶¹ Mihail Guboglu, *H. Dj. Siruni la 80 de ani*, în “R.A.”, an XLVII, vol. XXXII, nr. 2/1970, București, pp. 652–665; Nicolae M. Ghinea, *H. Dj. Siruni (1890–1973)*, în “R.A.”, anul L, vol. XXXV, nr. 2, 1973, București, pp. 413–414; vezi și “R.A.”, IV/1, 1940, București, pp. 116; 404; 466; “R.A.”, V/1, 1942, București, p. 168.

⁶² Vezi “B.”, vol. IV/1941, VI/1943, VII,1/1944, VII,2/1944, VIII/1945, București.

niodată. Lipsa altor informații mă împiedică să ofer noi detalii “tehnice” despre acest nepublicat volum de documente.

Aurel Decei a publicat textul otoman și traducerea în limba română a “confesiunii creștine” a patriarhului Ghenadie al II-lea Scholarios, adresată sultanului Mehmed al II-lea⁶³. Textul otoman, cu “caractere noi turcești”, a fost însoțit de facsimilele formei originale cu caractere arabe. Același orientalist-turcolog a descoperit și publicat copia contemporană (din noiembrie-decembrie 1490) a “tratatului de pace al sultanului Mehmed cu Moldova”, pe care l-a datat în 1479⁶⁴. Transliterația în alfabet latin și traducerea în românește au fost însoțite de fotocopii ale textului tratatului în alfabet arab.

În perioada interbelică, în urma cercetărilor în arhive, biblioteci sau muzee (publice sau particulare) din România și din străinătate, au fost descoperite, traduse și editate în țara noastră cronici sau fragmente de cronici, biografii, relatări și jurnale de călătorie etc. otomane, orientale sau occidentale despre relațiile complexe româno-otomane/orientale în evul mediu.

C. Brătescu a tradus din limba latină fragmentele *Itinerarium*-ului călugărului franciscan Guillaume de Rubruck referitoare la spațiile carpatice și nord-pontice, pe care le-a străbătut în timpul soliei la curtea marelui *hân* mongol Môngke, în 1253–1254⁶⁵. Același autor a tradus din limba franceză fragmentele din relatările de călătorie ale lui Ibn Battuta referitoare la Dobrogea în anul 1330 (sau 1331)⁶⁶. Acestea au fost singurele traduceri românești (parțiale) din relatările de călătorie ale amintitorilor peregrini, realizate în istoriografia românească în perioada interbelică.

Nicolae Iorga, marele istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno-otomane, a subliniat, pentru prima dată în istoriografia națională, însemnătatea deosebită a izvoarelor narative otomane pentru scrierea istoriei poporului român în evul mediu. A realizat o succintă trecere în revistă a edițiilor de cronici otomane apărute în Europa de Vest și Centrală, comparând aceste reușite cu situația precară din istoriografia românească și propunând alcătuirea unui *corpus* cu toate fragmentele și

⁶³ Aurel Decei, *Versinnea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios. scrisă la cerea sultanului Mehmed II*, extras din vol. *Omagiul Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, la 20 de ani de arhiepiscopie*, Sibiu, 1940, 39 p.; vezi notele bibliografice semnate de C. C. Giurescu în “R. I. R.”, XIV, 1944, fasc. I, p. 139: (“acest studiu este o valoroasă contribuție în domeniul turcologiei”) și de Nicolae Beldiceanu, în *K. M. R.*, p. 337.

⁶⁴ Idem, *Treatatul de pace-sulh năme-încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în “R. I. R.”, vol. XV/1945, fasc. IV, București, pp. 465–494 (reeditat în idem, *Relații româno-orientale, culegere de studii*, E. Ș. E., București, 1978, pp. 118–139, fără facsimilele textului în alfabet arab).

⁶⁵ E. Brătescu, *Itinerariul fratelui Wilhelm de Rubricus, din ordinul fraților minoriși în anul mântuirii 1253. în părțile răsăritene*, în “An. D.”, anul II, nr. 4/1924, pp. 507–535.

⁶⁶ Idem, *Ibn Battuta, un călător arab prin Dobrogea în sec. XII*, în “An. D.”, anul IV, nr. 2/1923, pp. 138–148.

informațiile din cronicile otomane referitoare la istoria românilor: "O concluzie se desface din acest studiu. *Trebuie să avem și noi, stând la un loc, tot ce ne privește în cronicile osmanilor.* Dar pentru aceasta *ne trebuie orientaliști* (subl. N. I.). Nu e o rușine că până azi nu avem nici unul?"⁶⁷. Apoi a selectat, a tradus în românește și a comentat fragmente din *Tevārîh-i âl-i 'Osmân*, ed. Fr. Giese, 2 vol., Breslau-Leipzig, 1922-1925, cu informații despre: Mircea cel Bătrân, Vlad Dracul, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare⁶⁸. Nicolae Iorga a mai prezentat și cronica marelui vizir Rustem-pâșă, ed. L. Forrer, Leipzig, 1923, cu informații despre cucerirea Chilie și Cetății Albe de către otomani (1484) și despre expediția sultanului Süleymân I împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (1538). De asemenea, ca o paralelă la cronica lui Rustem-pâșă, a tradus fragmente din "istoriile lui Marco Guazzo" despre luptele moldo-otomane din perioada 1475-1484⁶⁹. La sfârșitul acestui studiu, autorul a atras atenția istoricilor români asupra operelor cronicarului otoman Nasuh Matrakçı și culegerii de documente a lui Ahmed Feridün, cu informații despre campania lui Süleymân I împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (1538)⁷⁰. A tradus din limba germană, după ediția realizată de Theodor Seif (1925), și a comentat un fragment din cronica lui Şükrullâh bin Şehabeddîn Ahmed, referitor la expediția sultanului Mehmed I *Kirişçi* împotriva Țării Românești (1416-1417): refacerea cetăților Isaccea, Yeni Kale și Giurgiu, distruse anterior de "ghiaurii cei fără de minte", cucerirea cetății Severin, impunerea acestei țări la plata haraciului și încheierea păcii (*barış*) cu "valahii"⁷¹.

Marele istoric român a tradus și a editat în românește fragmentele din cronica lui Jehan de Wavrin referitoare la luptele românilor împotriva otomanilor în 1445, la care lupte a participat și nepotul cronicarului, Walerand de Wavrin (1445)⁷².

În ceea ce privește istoria relațiilor bizantino-otomane în secolul al XIV-lea, a analizat *Istoria romantică a lui Yakub-çelebi*, scrisă de un catalan anonim la sfârșitul

⁶⁷ Nicolae Iorga, *Cronici turcești ca izvor pentru istoria românilor*, în "A.A.R.M.S.I", s. III, t. IX, 1928, m. I. București, p. 22 (reeditat în idem, *Desprecronicari și cronici*, ediție îngrijită de Damaschin Mioc, E.Ș.E., București, 1988, p. 288).

⁶⁸ *Ibidem*, pp. 3-15 (pp. 276-283, ed. 1988).

⁶⁹ *Ibidem*, pp. 16-22 (pp. 283-288, ed. 1988).

⁷⁰ *Ibidem*, p. 22 (p. 288, ed. 1988).

⁷¹ Idem, *O nouă mențiune turcească despre români*, în "R.I.", anul XXVIII, nr. 1-12/1942, București, p. 26.

⁷² *Cronica lui Wavrin și românii*, ed. Nicolae Iorga în "B.C. I. R.", vol VI, București, 1927, pp. 57-148. *Cronica* a fost analizată și comentată de istoricul român în studiul său *Les aventures "sarrasines" des français des Bourgognes au XIe siècle*, Cluj, 1926, 52 p., în seria "Université de Cluj Publications de l'Institut de l'histoire générale. Mélanges d'histoire générale"

acelui veac, cu informații istorice interesante despre domnia lui Murād I⁷³. În această "producție literară pe fond istoric", autorul anonim a descris aventurile "romantice" ale "moștenitorului legitim" al tronului otoman, Yakub Çelebi, fiul lui Murād I, fratele lui Bāyezîd I. Autorul, contemporan cu evenimentele narate, a călătorit prin Imperiul otoman și prin Orientul Apropiat.

Referitor la cucerirea Constantinopolului de către otomani, Nicolae Iorga a analizat și a editat două surse narative referitoare la acest eveniment⁷⁴, incluse în *Codul* grecesc al prințului Alexandru Ypsilanti, *cod* aflat la B. A. R. Aceste izvoare au titlurile: I. *Pentru începutul Țarigradului*, și II. *Pentru robia prea-slăvitei cetăți a Țarigradului (1453)*. Nicolae Iorga le-a atribuit lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care le-a scris inițial în limba greacă, după anul 1680. Aceste relatări sunt izvoare istorice narative deosebit de importante referitoare la evenimentul descris. Datele istorice sunt exacte, personajele reale, atmosfera timpului veridică.

Nicolae Iorga a tradus și a comentat informațiile cuprinse în incunabulul german *Geschichte/ von der Turkey* [autor Jörg von Nürnberg], tipărit la Memmingen în 1482, despre luptele moldo-otomane de la Vaslui (1475) și Valea Albă (1476) și ecoul lor în spațiul german⁷⁵. (Ulterior, în 1943, C. I. Karadja va edita această cronică a lui Jörg von Nürnberg, cu un substanțial studiu introductiv.)

Dorind să contribuie la realizarea dezideratului formulat de Nicolae Iorga încă din 1928 (acela de a se întocmi o culegere de cronici turcești referitoare la români), orientalistul din Târgu Mureș dr. Andrei Antalfy a studiat "cartea de călătorii" a celebrului *Globetrotter* otoman Evliyâ Çelebi, *Seyahâtnâme*, și a tradus în românește fragmentele referitoare la călătoria acestuia prin Moldova, în 1659⁷⁶. În prefață orientalistul transilvănean a analizat sumar viața și opera cunoscutului călător, insistând în mod deosebit asupra călătoriilor acestuia prin Țările Române (1651–1666) încadrându-le atât în desfășurarea evenimentelor politico-militare ale vremii, cât și în structura ediției I, turcești, în zece volume, Istanbul, 1897–1938, a *Seyahâtnâme*⁷⁷

⁷³ Nicolae Iorga, *Contributions catalannes à l'histoire byzantine. I. I. histoire romantique de Yakoub Tchélébi*, Ed. "J. Gamber", Paris, Imprimeria "Datina Românească", 1927, pp. 3–8. Receditată cu același titlu în "R.H.S.E.E.", IV, 1927, București, pp. 308–314.

⁷⁴ Idem. *Une source négligée de la prise de Constantinople*, extras din "Académie Roumaine. Bulletin de la section historique", tome XIII, 1927, Bucarest, 70 p. (introducere, pp. 1–10; textul prinei relatări în românește, pp. 11–15, și în franceză, pp. 48–52; textul celei de-a doua relatări în românește, pp. 16–30, în slavonă, pp. 31–47 și în franceză, pp. 52–70).

⁷⁵ Idem. *Une nouvelle source sur les campagnes de Mehmet II contre Étienne le Grand, prince de Moldavie*, în "R. H. S. E. E.", XIe année, n-os 10–12/Octobre–Décembre 1934, Bucarest, pp. 341–342

⁷⁶ Dr. Andrei Antalfy, *Călătoria lui Evliyâ Çelebi prin Moldova în anul 1659 (traducere din textul turcesc)*, în "B.C.I.R.", vol. XII/1933, București, pp. 3–56

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 3–11.

Călătorul turc a descris localitățile din Dobrogea, Țara Românească și Moldova prin care a trecut, portul, obiceiurile, viața cotidiană a locuitorilor, a enumerat principalele dregătorii din Moldova și a descris principalele lor caracteristici etc.⁷⁸

Dr. Andrei Antalfy i-a prezentat această traducere lui Nicolae Iorga (în august 1932), însoțită de o interesantă scrisoare, în care traducătorul îl ruga pe marele istoric să se pronunțe asupra valorii lucrării. Andrei Antalfy l-a mai informat pe Nicolae Iorga că în vara anului 1931 a făcut cercetări în bibliotecile din Istanbul, căutând noi manuscrise otomane cu informații despre români.⁷⁹ Nicolae Iorga a răspuns la 8 noiembrie 1932 printr-o scrisoare în care a apreciat că "lucrarea domniei-tale e de o mare valoare", publicând-o în anul următor.⁸⁰

Orientalistul transilvănean a mai analizat și tradus integral în românește toate pasajele referitoare la români⁸¹ din *Tevârih-i âl-i 'Osmân (Istoriile dinastiei otomane)*, după textul turcesc cu alfabet arab al ediției critice elaborate de dr. Friedrich Giese (1922). În partea introductivă a reluat principalele concluzii la care a ajuns traducătorul și editorul dr. Fr. Giese referitoare la filiația dintre aceste cronici otomane. Apoi a tradus 14 fragmente referitoare la români, între anii 1389-1485, din aceste cronici, cele mai bine ilustrate "momente" fiind acțiunile militare antiotomane conduse de lăncu de Hunedoara și Ștefan cel Mare. A. Antalfy a tradus *Tevârih-i âl-i 'Osmân* prin sintagma "vechea cronică otomană", ceea ce este incomplet. Cum însuși Andrei Antalfy a precizat, traducerea în limba română s-au făcut după textele în limba turco-osmană, dar variantele românești nu au fost însoțite de textul original în alfabet arab și de transliterația acestuia în "caractere noi turcești".

Constantin Moisil a tradus în limba română fragmente din cronicile lui Tursun *hey* și Mehmed Neşri referitoare la luptele sultanului Mehmed al II-lea cu Vlad Țepeș (1462) și Ștefan cel Mare (1476)⁸², insistând apoi asupra confruntării sârbo-otomane de la Kossovo sau Câmpia Mierlelor (1389), cum a fost prezentată în cronică aceluiași Neşri.⁸³ Traducătorul nu a menționat însă ediția din care a tradus respectivele fragmente, dar, nefiind orientalist-turcolog, nu a putut folosi ediția lui Mehmed Arif *hey*, în alfabet arab, Istanbul, 1914-1916, fără ajutorul unui filolog român specialist în domeniu. Mult mai sigur este faptul că C. Moisil a folosit ediția în limba maghiară a

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 12-56.

⁷⁹ Biblioteca Academiei Române, *Correspondență N. Iorga*, vol. CCCXCI, 1932, f. 19, București.

⁸⁰ Apud Valeriu Nițu, *Antalfy Endre*, în Ioan Chioreanu, Ladislau Kocziány, Valeriu Nițu, *Profiluri mureșene*, vol. I, Târgu Mureș, 1971 (308 p.), p. 275 (fotocopia scrisorii).

⁸¹ Dr. Andrei Antalfy, *Vechea cronică otomană, editată de Friedrich Giese, ca izvor pentru istoria Românilor (traducere din limba turcească)*, în "R. I.", anul XXIII, nr. 1-3/1937, București, pp. 217-235

⁸² Constantin Moisil, *Spicături din cronicarii turci*, în "Revista Societății «Tinerimea Română»", an IV, nr. 6-7/februarie-martie 1923, București, pp. 195-202.

⁸³ *Ibidem*, loc. cit., an IV, nr. 9-10/mai-iunie 1923, București, pp. 259-276.

redus valoarea sarcinilor fiscală--materiale impuse celor două principate românești, ele ar fi fost interesate în susținerea eforturilor comune otomano--tătare de apărare împotriva pericolului rusesc⁸⁸.

Marcela C. Karadja a comentat informațiile istorico--geografice inedite referitoare la Țările Române în primele decenii ale secolului al XVIII-lea, cuprinse în "memoriile" sau *însemnările* unui funcționar otoman care a activat în cetatea Hotin⁸⁹. În această originală și inedită "oglină otomană" a Europei central--sudice și estice, datată c. 1740, au fost descrise Țara Românească (*Iflāk*), Moldova (*Boğdân*), *Bucak*, cetatea *Oçakov (Özü)*, Crimeea etc.

Preotul Vasile Radu, cu temeinice studii de limbă și literatură arabă la Institutul Catolic din Paris (1921--1927), completate cu cele de filologie orientală la *École des Langues Orientales Vivantes* și de la *École des Hautes Études*, a realizat traducerea și editarea în limba franceză a textului în arabă a relatărilor de călătorie ale lui Paul din Alep, secretarul patriarhului Macarie al Antiohiei. Secretarul sirian l-a însoțit pe înaltul prelat "cerșetor", după expresia lui Nicolae Iorga⁹⁰, în călătoria acestuia prin Orientul Apropiat, Moldova, Țara Românească și Rusia (1653--1657).

În studiul preliminar, V. Radu a precizat că traduceri anterioare în limbile engleză (a lui Belfour), rusă sau română, ultimele realizate de B. P. Hașdeu, Emilia Cioran sau Gh. Popescu--Ciocănel, erau defectuoase, ceea ce impunea o nouă versiune într-o limbă de circulație internațională, bazată pe manuscrisele în limba arabă ale relatărilor de călătorie. Traducătorul a analizat amănunțit cele trei manuscrise de bază ale relatărilor: de la Biblioteca Națională din Paris, de la British Museum din Londra și cel păstrat la Sankt Petersburg, ajungând la concluzia că Paul din Alep a povestit cu exactitate tot ceea ce a văzut, aceste însemnări având o mare valoare istorică⁹¹. Apoi a publicat ediția critică, incompletă însă, datorită morții sale premature, a relatărilor de călătorie, textul arab și traducerea în limba franceză⁹². Ediția critică realizată de V.

⁸⁸ Vezi recenzia semnată de Seit Abdurrahman în "R.I.R.", vol. III, 1933, București, p. 420.

⁸⁹ Marcela C. Karadja, *Principatele Române văzute de un funcționar turc din secolul al XVIII-lea*, în "Arhivele Olteniei", anul XII, nr. 5--8/mai--august 1933, Craiova, pp. 263--278.

⁹⁰ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călătorii*, vol. I, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Angheliescu, Editura Eminescu, București, 1981, pp. 235--245 (cap. XX).

⁹¹ Vasile Radu, *l'oyage du patriarche Macarie d'Antioche. Etude preliminaire. Valeur des manuscrits et des traductions*, I, Paris, 1927, 99 p. + IX pl.

⁹² Idem, *l'oyage du patriarche Macarie d'Antioche. Texte arabe et traduction française par ...*, II, Paris, 1930, în "Patrologia Orientalis", t. XXII, fasc. I, pp. 19--194; *ibidem*, III, Paris, 1933, *loc. cit.*, t. XXIV, fasc. 4, pp. 201--364; *ibidem*, IV, Paris, 1949, *loc. cit.*, t. XXVI, fasc. 5, pp. 603--720 (traducere incompletă, până la descrierea orașului Kiev din Ucraina, inclusiv)

Radu s-a bucurat de o bună primire în cercurile științifice din țară și din străinătate, fiind recenziată favorabil de istorici și filologi⁹³.

Gh. Zerva, "cancelarul Legației României din Ankara", a tradus în limba română pasajele referitoare la călătoria *Globetrotter*-ului Evliyâ Çelebi prin Țara Românească și Moldova în perioada august–octombrie 1660⁹⁴. Traducătorul a folosit ca text de bază ediția în limba turcă cu alfabet arab a celebrei *Seyahâtname*, vol. IV.

N. Firu a tradus în limba română, din aceeași *Carte de călătorii* a neobositului pelerin Evliyâ Çelebi, pasajele referitoare la cucerirea cetății Oradea de către otomani în 1660⁹⁵. A folosit ca text de referință fragmentele din amintita *Carte* traduse în limba maghiară și incluse în culegerea *Török Történetirök*, vol. III, Budapesta, 1916. Tot din limba maghiară și din aceeași culegere, G. Postelnicu⁹⁶ și egumenul Serapion⁹⁷ au tradus fragmentele referitoare la cetatea Timișoarei și la Bantul otoman la mijlocul secolului al XVII-lea. Au fost reeditate însemnările de călătorie ale *Globetrotter*-ului otoman prin Dobrogea⁹⁸, publicate de Goran I. Cialicoff în 1912, după traducerea în limba bulgară efectuată de D. G. Gadjanoff.

Anterior tuturor acestor traduceri din vasta operă a lui Evliyâ Çelebi, cu referiri la români, C. I. Karadja a schițat o imagine de ansamblu asupra uriașei surse de informații istorico-geografice numită *Seyahâtname*, comentând⁹⁹ traducerea

⁹³ Recenzie favorabilă la vol. I–II semnată de istoricul C.C. Giurescu în "R.I.R.", an I, vol. I, fasc. IV, 1931, București, pp. 421–424; vezi și privirea de ansamblu asupra vieții și operei lui Vasile Radu realizată de același istoric, în *loc. cit.*, vol. X, 1940, București, pp. 491–493. Maria Matilda Alexandrescu–Dersca Bulgaru a apreciat că ediția critică realizată de V. Radu era cea mai bună traducere într-o limbă europeană a relatărilor de călătorie ale lui Paul din Alep. Cu mult superioară, prin concepție și abordare, traducerilor anterioare realizate de Emilia Cioran și de Gh. Popescu–Ciocânel, ediția în limba franceză a lui V. Radu a fost folosită ca text de bază pentru cea mai bună traducere în limba română, elaborată de M.M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru (*Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, 1976, E.Ș.E., București, *introducere*, pp. 4–20, și *text*, pp. 21–307). Vezi și diac. prof. Emilian Vasilescu, *Orientalistica română*, în "O.R.P.R.", anul VIII, nr. 4/octombrie–decembrie 1956, București, pp. 622–623.

⁹⁴ Gh. Zerva, *Călătoria lui Evlyâ Çelebi–İsfendi*, în "B.C.I.R.", vol. XVI, 1937–1938, București, pp. 247–281.

⁹⁵ N. Firu, *Evlyâ Çelebi, călător turc, despre ocuparea cetății Oradea de către turci. Traducere din ungurește*. Oradea, 1939, 32 p.

⁹⁶ G. Postelnicu, *Descrierea Timișoarei de către un călător turc în veacul al XVII-lea*, în "Analele Banatului", anul I, nr. 1/1928, Timișoara, pp. 57–64.

⁹⁷ Egumenul Serapion, *Un călător turc prin Banat în veacul al XVII-lea*, în "Banatul", anul III, nr. 1/1928, Timișoara, pp. 6–10.

⁹⁸ *Din descrierea călătoriei lui Evlyâ Çelebi în Dobrogea (pe la jumătatea veacului XI'II)*, traducere de G. I. Cialicoff, în "A. D.", anul II, nr. 2/1919, București, pp. 134–146.

⁹⁹ C. I. Karadja, *Un istoric turc despre noi*, în "R.I.", an IX, nr. 1–3/ianuarie–Martie 1923, București, pp. 92–93.

fragmentară în limba engleză a acestei *Cărți de călătorii*, realizată de orientalistul-turcolog austriac Joseph von Hammer-Purgstall¹⁰⁰. Istoricul român a subliniat pasajele și informațiile despre români din această *Carte*, ediția în limba engleză fiind singura accesibilă istoricilor români din perioada interbelică, alături de fragmentele publicate în limba maghiară. Un grup foarte restrâns de istorici și filologi turcologi putea folosi ediția în limba turcă cu alfabet arab, și astfel au apărut traduceri în românește efectuate de dr. Andrei Antalffy și Gh. Zerva.

Cartea de călătorii a lui Evliyâ Çelebi s-a situat și în atenția tinerilor turcologi (pe atunci !) Gh. I. Constantin și Mihail Guboglu. Primul a prezentat, în cadrul Institutului de Istorie Națională din București, la 27 iunie 1946, comunicarea *Călătorul Evlia Çelebi la Dunărea de jos*¹⁰¹, la discuții participând și Mihail Guboglu. E foarte posibil ca autorul, discipol și colaborator al lui Franz Babinger, să fi folosit ediția în limba turcă, cu alfabet arab, a *Seyahâtname*, alături de traduceri în românește apărute până atunci. Al doilea turcolog a susținut, tot în vara anului 1946, dar la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice din București, conferința cu titlul *Călătoriile lui Evliyâ Çelebi ca izvor pentru istoria Țărilor Române*¹⁰², pe baza valorificării ediției turcești și a traducerilor românești din *Seyahâtname*.

Mihail Guboglu a mai susținut, la același institut bucureștean, la 6 iunie 1945, și comunicarea *Românii în cronicile turcești din secolul al XV-lea*¹⁰³, ca rezultat al valorificării cronicilor otomane din acest secol, ale căror ediții se găseau în biblioteca Institutului de Turcologie de la Iași (1940–1945). Autorul a admis că un detașament “valah” a participat la lupta de la Ankara (1402). În comentariile pe marginea acestei comunicări s-au folosit termenii de *turcolog* și *turcologie* pentru a-l caracteriza pe autor și domeniul istoric în care efectuează studii și cercetări de specialitate. O comunicare cu același titlu Mihail Guboglu a susținut, probabil în intervalul octombrie 1942–iunie 1943, și la Institutul de Istorie “A. D. Xenopol” din Iași, în prezența directorului de atunci, istoricul Al. V. Boldur. La Institutul de Turcologie, al cărui asistent era, Mihail Guboglu a prezentat, în anul universitar 1941–1942 sau, poate, în cel următor, comunicarea *Istoriografia otomană și importanța ei pentru Istoria Țărilor Române*, moderator fiind Franz Babinger, directorul de studii al acestei instituții¹⁰⁴.

¹⁰⁰ I. von Hammer-Purgstall, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa... by Evliya Efendi*, vol. I–III, London, 1834, 1848, 1850.

¹⁰¹ Vezi “R.I.R.”, XVI, 1946, fasc. II, București, p. 227

¹⁰² Mihail Guboglu, *Crestomație turcă. Izvoare narative privind istoria Europei orientale și centrale (1263–1683)*, București, 1977, p. 812, n. 13.

¹⁰³ Vezi “B.”, VIII, 1945, București, p. 336, și “R.H.S.E.E.”, XXIIe année, 1945, București, p. 326

¹⁰⁴ Dan Prodan, *op. cit.*, pp. 191–192 și nota 189; Anca Radu, *Profesorul Mihail Guboglu la 70 de ani*, în “A.I.T.A.X.I.”, XIX, 1982, Iași, p. 924.

Este regretabil faptul că cele patru comunicări nu au fost publicate în perioada imediat următoare suținerii lor, ceea ce ar fi constituit tot atâtea contribuții importante la realizarea, parțială deocamdată, a dezideratului formulat de Nicolae Iorga încă din 1928.

Th. N. Trâpcea a făcut o prezentare generală a vieții și cronicii rimate ale lui Suzi Çelebi, cu numele adevărat Muhamed Effendi ibn Abdullâh. În cronică sa, intitulată *Gazavât-nâme-i Ali Beğ Mihaloğlu*, și dedicată vestitului comandant de *akıncı*-ii Mihaloğlu Ali Beğ, a descris faptele de arme ale stăpânului său la mijlocul secolului al XV-lea, din Carintia și până la Giurgiu, și marea poveste de dragoste dintre temutul *akıncı*-u și frumoasa Maria, fiica unui boier muntean. În concluzie, Th. N. Trâpcea a subliniat că “opera lui Suzi Çelebi este bine apreciată în istoriografia turcească și ocupă un loc de seamă în istoria literaturii turcești. Ea mai prezintă însă interes și pentru istoriografia românească”¹⁰⁵. Nefiind turcolog, autorul prezentării nu a putut folosi manuscrisul original și nici nu a tradus pasajele referitoare la români din această cronică.

Turcologul german Franz Babinger a descoperit la Istanbul, în Muzeul Revoluției, *fondul M. Cevdet*, nr. 228, manuscrisul original în care erau descrise viața, activitatea politică, opera filosofică etc. ale *şeyh*-ului reformator Bedr ed-dîn Mahmūd, la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor. Manuscrisul, elaborat de nepotul *şeyh*-ului, Halil bin İsmâ’il, a fost copiat pentru editare de Ibrâhîm Hakkı Konyalı din Istanbul și publicat de Franz Babinger la Iași, în 1943¹⁰⁶, pe când era director al Institutului de Turcologie din acest oraș. Editarea manuscrisului, ca al II-lea volum, partea I, al seriei “Publicațiunilor Institutului de Turcologie”, s-a realizat prin multiplicarea fotografică a copiei realizate de Ibrâhîm Hakkı Konyalı, în bune condiții grafice. Transcrierea cu caractere arabe este cursivă, îngrijită, inteligibilă, semnele de vocalizare bine redade, textul fiind ușor de citit și de tradus. Volumul putea fi folosit atât de către specialiștii turcologi, cât și ca manual didactic de către studenți la seminarul de paleografie turco-osmană¹⁰⁷. În partea a II-a editorul Franz Babinger, cu sprijinul științific al aceluiași Ibrâhîm Hakkı Konyalı, a intenționat să realizeze transliterația textului din alfabetul arab în cel “nou turcesc”, iar un studiu introductiv urma să analizeze această interesantă biografie și să-i fixeze locul și rolul în cadrul

¹⁰⁵ Th. N. Trâpcea, *Din cronică rimată a lui Suzi Çelebi*, în “B”, vol. V, 1/1942, București, pp. 433–444.

¹⁰⁶ *Die Vita (Menâqibnâme) des Schejch Bedr ed-dîn Mahmūd, gen. Ibn Qâdi Samanna*, von Chalil bin İsmâ’il bin Schejch Bedr ed-dîn Mahmūd, I. Teil: *Urtext* nach der einzig erhaltenen Handschrift im Revolutions-Museum zu Istanbul (Sammlung Muallim Cevdet, Nr. 228), Alleinvertrieb Ausserhalb Rumâniens und der Turkei; Otto Harrassowitz, Leipzig C₁, 1943, 126 p.

¹⁰⁷ Vezi Dan Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940–1945)*, în “C.L.S.O.”, nr. 2, coordonatori: conf. univ. dr. Mihai Maxim și asist. univ. Bogdan Murgescu, București, 1993, pp. 192–193

istoriografiei otomane din secolul al XV-lea. Textul astfel pregătit pentru tipar a fost însă distrus în mare parte, la 16 martie 1945, când un incendiu produs de bombardamentul aliaților asupra orașului Würzburg a mistuit locuința lui Franz Babinger din acest oraș nord-bavarez¹⁰⁸. Partea a II-a va fi editată, cu un studiu introductiv, abia peste două decenii decătre Abdülbakı Gölpinarlı¹⁰⁹.

Această ediție a *Menâkıhnâme*-lei s-a bucurat de o bună primire în rândul turcologilor români și străini. Astfel, M. M. Alexandrescu-Dersca a apreciat că acest manuscris era o mină de informații de cel mai mare interes pentru viața *șeyh*-ului reformator, istoria Peninsulei Balcanice în intervalul 1360–1416, și relațiile politice româno-otomane la începutul secolului al XV-lea¹¹⁰. Aurel Decei și Nicoară Beldiceanu au subliniat, în plus, necesitatea ca manuscrisul în alfabet arab să fie transliterat în alfabet latin, iar o introducere la text să valorifice istorico-filologic bogăția și diversitatea informațiilor pe care acesta le conținea¹¹¹.

Aurel Decei a descoperit, printre manuscrisele păstrate la geamia Süleymaniye din Istanbul, o copie inedită a unei *Fetihnâme-i Karaboğdân* (1538), pe care a atribuit-o cronicarului otoman Nasuh Matrakçı (acesta era și autorul unei alte *fetihnâme-i Karaboğdân*, păstrată la Topkapı Sarayı Kütübhanesi, fond Revan Köşkü, no. 1284). Aurel Decei a transliterat în alfabet latin textul cu caractere arabe, a expus și a analizat informațiile oferite de acest izvor cronicistic inedit. Și-a exprimat intenția de a publica cele două *fetihnâme*-le, cu o traducere în limba română și cu un studiu critic¹¹², proiect nematerializat însă.

Cercetările unor istorici români, în perioada interbelică, în diferite arhive, biblioteci sau muzee publice sau private, din țară sau din străinătate s-au concretizat în descoperirea câtorva mii de documente turco-osmane, orientale sau emise în cancelariile statelor vest- și central-europene, cu referire specială la Imperiul otoman sau la relațiile româno-otomane. Astfel, Nicolae Iorga, Aurel Decei, N. Bănescu, H. Dj. Siruni, A. Antalfy, Ion I. Nistor, D. Furnică, M. M. Alexandrescu-Dersca, M. Regleanu, Andrei Veress, R. Rosetti, Mihail Guboglu etc. au introdus în circuitul istoriografic documente inedite scrise în limbile turco-osmană, persană, greacă, sau traduse anterior în germană, polonă, franceză, latină, italiană etc. Toate aceste izvoare istorice au contribuit la o mai bună cunoaștere a istoriei economice, sociale, politice,

¹⁰⁸ Franz Babinger, *Schriftenverzeichnis, 1910 bis 1961*, München, 1962, p. 32

¹⁰⁹ Abdülbakı Gölpinarlı, editor, Halil bin İsmâ'il bin Şeyh Bedrüddin Mahmûd, *Sımavna Kâdisioğlı Şeyh Bedreddin menâkıhi*, Istanbul, 1967, XLIV+127 p.

¹¹⁰ Notă bibliografică în "B", VII, 1/1944, București, p. 251–252.

¹¹¹ Aurel Decei, Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, în "Oriens", II/1949, Leiden, pp. 334–335.

¹¹² Aurel Decei, *Un "Fetihnâme-yi Karaboğdân" (1538) de Nasuh Matrakçı*, în vol. *Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü)*, O.Y.M., Istanbul, 1953, pp. 113–124. Această contribuție a fost anunțată încă din 1945 (vezi "R.I.R.", XIV, 1944, București, fasc. IV, p. 353).

militare etc. a Imperiului otoman și a caracterului complex, dar și particular, al relațiilor româno-otomane în evul mediu.

Istoricii turcologi români, prin pregătirea de specialitate, au tradus aceste documente direct din limba turco-osmană în limba română. Unii istorici ne-turcologi au apelat pentru aceasta la traducători profesioniști; alții au folosit ca ediție de bază variantele în limbile germană, franceză, italiană, polonă etc. ale unor astfel de izvoare istorice scrise.

În ceea ce privește metoda editării, în unele cazuri, documentele în alfabet arab (sau fotocopii bine realizate ale originalelor) au fost însoțite de transliterații în alfabetul latin, de traduceri în limba română și de analize și aprecieri critice. În alte cazuri, transliterația în alfabet latin era însoțită de traducerea în limba română. De cele mai multe ori, din diferite motive (lipsa documentului original sau a unei fotocopii bine realizate tehnic, lipsa caracterelor arabe din dotarea editurilor românești, numărul limitat de pagini al spațiului tipografic, indiferența autorului etc.), doar traducerea românească a izvorului istoric era însoțită de o succintă introducere.

În 1940 Arhivele Statului din București l-au angajat pe turcologul român H. Dj. Siruni să cerceteze, să traducă, să catalogheze și să publice documentele turco-osmane din cadrul acestei instituții. S-a lansat în acei ani ideea de a publica catalogul acestor documente, intenție nefinalizată însă datorită lipsei fondurilor bănești necesare și, ulterior, arestării turcologului român de către ruși în 1945.

În cadrul Institutului de Istorie Națională din București, istoricul C. C. Giurescu a propus editarea celor 215 documente turco-osmane, traduse în limba franceză, de la Biblioteca Academiei Române. Dar această ediție critică de documente turco-osmane, probabil sub îngrijirea lui H. Dj. Siruni sau Aurel Decei, nu a văzut niciodată lumina tiparului.

Nu a apărut nici volumul de *Documente privitoare la suveranitatea (sic!) otomană în Principate*, realizat de V. Mihordea în cadrul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din București și anunțat prin intermediul revistei "Balcania". Deși nu se specifică ce categorii de documente ar fi intrat în volum, presupun că cele turco-osmane dețineau o pondere însemnată.

Eșecurile acestor inițiative editoriale, ce ar fi aliniat o dată în plus turcologia românească interbelică la standardele calitative și cantitative ale celei mondiale, au făcut ca prezentarea și publicarea documentelor turco-osmane să se facă *doar* prin intermediul unor studii sau articole cu o importanță și consistență istoriografică mai mare sau mai mică.

Istorici și filologi români, dintre care unii cu specializare în orientalistă, și-au îndreptat atenția și asupra cronicilor și relatărilor de călătorie turco-osmane și orientale, cu referire la relațiile multiple româno-otomane/orientale în evul mediu.

Primul pas, temeinic și cu caracter programatic, l-a făcut același Nicolae Iorga în 1928. Traducerea fragmentelor din cronicile și relatările de călătorie otomane-

orientale referitoare la români s-a făcut fie direct din limba în care au fost scrise (A. Antalfy, Vasile Radu, Gh. Ioșu, Mihail Guboglu, turcologul german Franz Babinger, Aurel Decei), fie după edițiile în limbi europene ale acestor izvoare istorice (germană, engleză, maghiară)–(Nicolae Iorga, C. Moisil, C.I. Karadja, N. Firu, Th. Trăpcea).

La toate acestea s-au adăugat unele cronicile occidentale, catalane, franceze și germane, referitoare la istoria Imperiului otoman și la luptele antiotomane purtate de români în secolul al XV-lea (traduse și prezentate de Nicolae Iorga și C.I. Karadja). Deși nu sunt cronicile otomane propriu-zise, prin concepție, elaborare și limbă, totuși acestea completează și lămuresc informațiile oferite de izvoarele narrative otomane, oferind o imagine și o percepere a evenimentelor de pe poziția “celuilalt”, a “europeanului”, a “partenerului de conflict”. Din acest motiv ele nu au putut fi ignorate în prezenta analiză.

2. Preocupări de orientalistă–turcologie cu conținut istoric

Acest domeniu al activității orientalistico–turcologice a avut cea mai importantă pondere în cadrul preocupărilor generale istoriografice din România, din perioada interbelică, analizate în prezenta contribuție. Cele mai numeroase și cele mai incitante contribuții turcologice, unele cu caracter de pionierat, pot fi incluse în categoria de preocupări amintită în subtitlu.

În cadrul preocupărilor de orientalistă–turcologie cu conținut istoric s-au conturat trei direcții tematice:

1. istoria populațiilor turcice, a tătarilor, a găgăuzilor, a otomanilor și a Imperiului otoman;

2. istoria relațiilor complexe româno–otomano/orientale în evul mediu și în epoca modernă;

3. istoria teritoriilor românești aflate sub ocupație vremelnică otomană (*re'āyā-le* sau *kazā-le*).

2.1. Contribuții orientalistico–turcologice românești la istoria populațiilor turcice, a tătarilor, găgăuzilor, otomanilor și a Imperiului otoman

La rândul lor, aceste contribuții pot fi încadrate tematic în articole și studii ce au tratat fie *a)* aspecte politico–economice ale evoluțiilor populațiilor și popoarelor turcice amintite și ale formațiunilor lor statale, fie *b)* realitățile și concepțiile religioase–culturale ale acestor mari comunități umane și reflectarea lor în istoriografia ex–sovietică.

Astfel, în ceea ce privește *prima categorie tematică*, voi prezenta respectivele contribuții în ordinea cronologică a subiectelor tratate și nu a apariției lor în periodicele de specialitate sau în volume independente.

Orientalistul Aurel Decei a analizat un fragment din opera geografului persan Gardizî. *Zayn al ahhâr (Podoaba istoriilor)*, alcătuită la mijlocul secolului al XI-lea e.c., în care autorul a descris configurația geografică și etnică de la nordul Mării Negre, între Caucaz-Volga și Carpați-Dunăre, în secolele X-XI¹¹³. Gardizî a oferit informații prețioase despre etapele migrației ungarilor și despre zonele geografice unde s-au așezat aceștia (la estul Dunării, în Panonia), apoi bulgarii (la sudul fluviului), cât și despre "un popor din Imperiul Roman, și toți sunt creștini și pe ei [ungurii] îi numesc N-n-d-r". În urma unei pertinente analize comparatiste, Aurel Decei a ajuns la concluzia "că în geograful persan Gardizî, la 1050, sunt pomeniți românii creștini" din Imperiul Roman, "așezați în Carpați, la miazănoapte de Dunăre, fiind deosebiți răspicat de slavi și de unguri, între care trăiesc"¹¹⁴. Două fotocopii din anexă redau pasaje în alfabet arab ale *Podoabei istoriilor*, ce conține informațiile pe care le-a analizat orientalistul român. Prin această contribuție, Aurel Decei a prezentat pentru prima dată istoriografiei românești textul și informațiile lucrării lui Gardizî referitoare la realitățile etnice în mișcare de la nordul Mării Negre în secolele X-XI e.c. și la continuitatea poporului român în spațiul său de formare, la cumpăna dintre milenii.

I. Ferenț a cercetat fenomenul migrării cumanilor peste teritoriul românesc (c. 1050-c. 1200), sedentarizarea unor triburi ale acestora în zona carpato-dunăreană (c. 1100-c. 1200) și organizarea în zona Carpaților de curbură a unei *Episcopii catolice a cumanilor*, cu reședința episcopală în cetatea Milcovului (Crăciuneii), pe râul cu același nume (1227-1228). Această dioceză (1228-1241) a fost subordonată direct papei de la Roma (1229). Autorul a folosit în special izvoarele istorice occidentale, mai ales documente în limba latină emise de cancelaria papală de la Roma¹¹⁵.

Aurelian Sacerdoțeanu a studiat cauzele, desfășurarea, impactul și urmările în diferite domenii ale existenței umane ale mării invazii mongole dintre anii 1237-1241 în Europa estică și Centrală¹¹⁶. Prin această îndrăzneală și originală lucrare, tânărul medievist român a urmărit să realizeze o expunere precisă a evenimentelor istorice de la începutul secolului al XIII-lea, din Asia Centrală și din Europa estică și Centrală, prin analiza tuturor categoriilor de izvoare istorice ce erau accesibile atunci. Se adaugă apoi studierea influențelor mongolo-tătare asupra sud-estului european și, în special, asupra

¹¹³ Idem, *Asupra unui pasaj din geograful persan Gardizî (a. 1050)*, extras din vol. *Omagiu fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu*, București, 1936, 28 p.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 26.

¹¹⁵ Ioan Ferenț, *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, 1931, 152 p.

¹¹⁶ Aurelian Sacerdoțeanu, *Marea invazie tătară și sud-estul Europei*, București, 1933, 91 p.+1 hartă.

spațiului geografico-istoric românesc. Acest ultim aspect se integra într-un orizont interacțional mult mai larg: influența “orientală” generală (bulgară, maghiară, pecenegă, cumână, mongolo-tătară, turco-otomană) asupra amintitului spațiu european¹¹⁷. După ce a prezentat evoluția generală politico-juridică, militaro-organizatorică, economico-culturală, cuceririle teritoriale ale statului mongol central-asiatic la începutul secolului al XIII-lea¹¹⁸, A. Sacerdoțeanu a analizat, pe baza izvoarelor istorice cunoscute, motivația, hotărârea de declanșare, planul de acțiune, pregătirea, desfășurarea, direcțiile de penetrare ale mongolilor în cadrul mării invazii dintre anii 1237–1241. Au fost descrise amănunțit luptele invadatorilor cu popoarele din aceste zone: ruși, români, poloni, ungari, sârbo-croați, distrugerile materiale și pierderile umane, retragerea neașteptată a mongolilor, motivată de moartea intempestivă a marelui *hân* și de urmările acestui eveniment¹¹⁹. Autorul a studiat apoi impactul cuceririlor mongole asupra Europei estice și Centrale pe plan politic, militar, comercial, religios, ideologic etc.¹²⁰. În concluzie, autorul a afirmat că amintita mare invazie mongolă asupra “bătrânei Europe” a făcut, pentru prima dată în istorie, legătura dintre popoarele Asiei Centrale și cele ale Europei estice și Centrale. Această nouă și inedită lume mongolă a determinat preocuparea europenilor de a-l cunoaște pe “celălalt” partener de conviețuire, pe “mongol sau tătar”, prin călătoriile misionarilor sau ambasadurilor europeni, ceea ce a dus la descoperiri geografice, dialog și alianțe politice, la preluarea unor inovații practice sau teoretice mongole, la intensificarea legăturilor comerciale etc. Dar, din punct de vedere politic, sud-estul Europei a rămas sub o puternică dominație mongolă, beneficiind destul de puțin de aceste influențe și legături reciproce. În secolul următor se va delimita precis individualitatea etnico-religioasă-statală a formațiunilor politice de aici: Țările Române vor oscila continuu, pentru apărarea propriei independențe statale, între Regatele catolice ungar și polon, *Hânăt*-ul tătarilor și Imperiul otoman musulman¹²¹.

Această lucrare a fost recenzată favorabil de către critica istorică românească, prin pana marelui medievist Ilie Minea, întemeietorul școlii istorice ieșene de medievistică¹²²: “este una din cele mai bune lucrări care s-au scris în ultimul timp la noi în legătură cu istoria veche românească. Cu o bogată orientare bibliografică, autorul arată fazele mării statului mongol până la invazia din anul 1241. (...) Cea mai bună, cea mai de seamă [contribuție-compl. D. P.] din câte s-au scris în general în

¹¹⁷ *Ibidem*, pp. 3–5

¹¹⁸ *Ibidem*, pp. 5–23.

¹¹⁹ *Ibidem*, pp. 24–66.

¹²⁰ *Ibidem*, pp. 66–73

¹²¹ *Ibidem*, pp. 73–74.

¹²² Vasile Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, 1985, pp. 86–94; Al. Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Editura Junimea, Iași, 1989, pp. 181–183

legătură cu marea invazie tătară și urmările ei¹²³. Deși unele concluzii ale acestei lucrări au fost amendate de cercetările istorice din ultimele șase decenii¹²⁴, ea a fost cea mai importantă contribuție românească din perioada interbelică dedicată subiectului amintit, valoarea ei istorică crescând prin faptul că autorul cunoștea foarte bine urmările “influenței orientale mongolo-tătare” asupra spațiului românesc în feudalismul timpuriu și dezvoltat. Lipsa unei traduceri într-o limbă de circulație internațională a privat această contribuție de recunoașterea, în lumea istoricilor, atât a valorii sale științifice, cât și a întâietății apariției în raport cu marile sinteze de istorie a mongolilor din deceniile IV-VII ale secolului al XX-lea.

Ilie Gherghel a analizat, încă din 1912, informațiile cronicii istoricului persan Rașid od-Dîn referitoare la invazia mongolilor în spațiul românesc în 1241 și la prezența românilor la nordul Dunării în secolul al XIII-lea, folosind traducerea franceză a respectivelor pasaje din *Histoire des Mongols depuis Thinguiz-Khan jusqu'à Timour Bey ou Tamerlan*, vol. II, Haga-Amsterdam, 1834, de Mouradjea d'Ohson, și concluziile pertinente ale cercetărilor orientalistului Gustav Strakosh-Grassman. Cercetătorul român a concluzionat că “Basarab ban” din compilația *Djāmi' ot Tevārīkh* nu are nici o legătură cu istoria timpurie a românilor. A admis în schimb identitatea “Cara-Oulag”-ilor, pomeniți în aceeași operă în limba persană, cu românii de la nordul Dunării inferioare¹²⁵.

Asupra aceluiași pasaje ale cronicii persanului Fāzl ol-lāh Rașid od-Dîn a revenit și Titus Hotnog, care a folosit tot traducerea în limba franceză a acestora, preluată din amintita sinteză a lui de Mouradjea d'Ohson, *Histoire des Mongols*, vol. II. T. Hotnog a ajuns la concluzia că expresia “Bezerenbam” trebuie citită “de Zeren ban” și că desemnează pe banul de Severin, care a luptat în 1241 împotriva hoardei tătare condusă de Orda, în zona Severinului. Acest dregător local, nenominalizat, era probabil un comandant peceneg sau cuman și conducea o oaste de aceeași naționalitate¹²⁶. Ipoteza lui T. Hotnog, care nu era orientalist și nu a folosit manuscrisul original al cronicii istoricului persan, criticată și respinsă de filologul Vasile Bogrea¹²⁷ sau acceptată de istoricul Oreste Tafrafi¹²⁸, s-a dovedit a fi greșită.

¹²³ În “C.I.”, vol. X-XII/1934-1936, nr. 1, Iași, pp. 400-402.

¹²⁴ Șerban Papacostea, *România în secolul al XIII-lea. Între Cruciată și Imperiul Mongol*, Editura Enciclopedică, București, 1993, 188 p. (în special pp. 84-114).

¹²⁵ Ilie Gherghel, *Zur Nachricht des Raschid ad Din Fadlallah über "Bazaran-ban" und "Cara-ulag". Ein Beitrag zur walachischen Geschichte des 13. Jahrhunderts*, Sonderabdruck, Hermannstadt, 1912, 14 p.

¹²⁶ Titus Hotnog, “Bezerenbam” din cronică persană a lui Fa'ezel-Ullah-Rachid. *Studiu istorico-filologic*, Tipografia “Moderna”, Iași, 1919, 24 p.

¹²⁷ În recenzia la contribuția lui T. Hotnog, în “Anuarul Institutului de istorie națională”, Cluj, I, 1921-1922, pp. 318-321, Vasile Bogrea a analizat critic respectivul articol, arătând că T. Hotnog, “improvizat, pentru trebuința cauzei, orientalist”, a forțat explicațiile sale, bazându-se pe unele prezumții și derivații

Marele orientalist-turcolog român Aurel Decei a dovedit, peste o jumătate de secol, că acel controversat personaj a fost castelanul polon Wladimir Brzeze-Brzesk din Sandomierz, iar ținuturile pe care le-a străbătut Orda în timpul mării invazii din 1241 făceau parte din regiunea Opolji-Opolia-Oppeln din Silezia, și nu din spațiul geografico-istoric românesc¹²⁹

În anul 1940 au fost editate în țara noastră traduceri românești a două importante studii referitoare la *istoria găgăuzilor*, scrise de G. D. Balascefi¹³⁰ și de A. I. Manoiț¹³¹. În prima contribuție, a cărei traducere din grecește s-a realizat la îndemnul lui H.S. Tanrıöver, ambasadorul Turciei în România, și cu sprijinul turcologului Franz Babinger și a orientalistului V. Laurent, sub patronajul Institutului de Istorie Universală de la Iași, autorul a studiat legăturile politice între Imperiul bizantin condus de împăratul Mihail al VIII-lea Paleologul, și statul oguzilor seldjukizi, întemeiat de sultanul Izzeddîn Kaykavus și de legendarul Sarı Saltük Dede, pe țărmul vestic al Mării Negre. În concluzie s-a afirmat că statul turcilor oguzi-seldjukizi, fondat în 1263 și condus de Sarı Saltük Dede, Balica, Dobrotiță, Teodor și Ioanchoș, a fost independent 130 de ani, cu un exarh creștin propriu, subordonat direct patriarhului ortodox de la Constantinopol. Urmașii supușilor oguzi ai sultanului Kaykavus s-au numit *găgânzi*, de la numele acestuia, locuind în Dobrogea și în nord-estul Bulgariei.

A. I. Manoiț a trecut sumar în revistă, în lucrarea sa (tradusă din limba bulgară tot cu sprijinul lui Humdullâh Suphî Tanrıöver), principalele momente din istoria uzilor (sec. VIII-XIII), pe de o parte, principalele ipoteze și teorii referitoare la originea, numele, caracteristicile etc. găgăuzilor din istoriografia europeană, pe de altă parte. În concluzie, istoricul bulgar a afirmat că găgăuzii erau urmașii triburilor turcice (pecenegi, uzi, cumani), care au trecut Dunărea și s-au așezat în Peninsula Balcanică.

---

sau similitudini filologice artificiale, că nu a consultat bibliografia problemei, că nu a clarificat datele chestiunii, a cărei lămurire cădea în sarcina viitoarelor cercetări

¹²⁸ Oreste Tafrali, *Monuments Byzantins de Courte de argeș*, Librairie Orientaliste Paul Genthner, Paris, 1931 (352 p.), pp. 284–288; *Bezerenbam* al lui Fazel ed-din nu era nici "banul Basarab", nici alt voievod muntean, cum au crezut unii istorici români de până atunci, ci conducătorul Banatului de Severin, întemeiat de regele ungar Béla al IV-lea și amintit documentar pentru prima dată în 1233 (=ideile "tezei seducătoare" a lui T. Hotnog)

¹²⁹ Aurel Decei, *Invazia tătarilor din 1241-42 în ținuturile noastre după Djâmi' ot-Tevârîkh a lui Fazl al-lâh Râșid od-Dîn*, în "R.R.H.", tome XIIe, no. 1/1973, Bucarest, pp. 101–121, inclus în idem, *Relații româno-orientale*. Culegere de studii, E.Ș.E., București, 1978, pp. 193–208

¹³⁰ G. D. Balascefi, *Împăratul Mihail VIII Paleologul și statul oguzilor pe țărmul Mării Negre*, ediție întocmită după textul grecesc, cu o introducere de Gh. I. Brătianu, Tipografia "Presa Bună", Iași, 1940, 35 p. Vezi și nota bibliografică din "R.I.R.", X, 1940, București, p. 437

¹³¹ A. I. Manoiț, *Originea găgăuzilor*, I, traducere după originalul bulgăresc de N. Batzaria, Tipografia Universul, București, 1940, 51 p.

Uzii au traversat fluviul după 1224, stabilindu-se pe țărmul vestic al Mării Negre, în Deliorman și în Dobrogea, unde locuiesc și în prezent. Uzii creștinați au fost numiți *găgăuzi* = *uzi, oguzi, dreptcredincioși*, adică creștinați sau creștini. Limba de origine turcică și religia creștin-ortodoxă sunt comune întregii populații de găgăuzi. Manoff a respins astfel ipoteza lui Balascef, prezentată anterior. La sfârșitul studiului său, Manoff a enumerat 102 localități din Bulgaria estică, Dobrogea și Basarabia locuite în întregime sau parțial de găgăuzi.

Am insistat asupra acestor două contribuții, cu traduceri lor în limba română, din trei motive: ele reprezentau expresia nivelului cercetării istorico-filologice sud-est europene asupra subiectului amintit; respectivele articole au fost puse astfel la dispoziția istoricilor români, această atitudine fiind o ilustrare a preocupărilor de turcologie de la Iași și București; aceste studii, în original sau în traducere românească, au influențat cercetările și lucrările de popularizare sau de specialitate referitoare la *istoria găgăuzilor*, semnate de autori români: Mihail Ciachir, Mihail Guboglu, Olga Necrasov etc.

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca a studiat un aspect important din evoluția tânărului stat otoman la începutul secolului al XV-lea: conflictul politico-militar dintre *otomanul Bâyezîd I și turco-asiaticul Timur Lenk*—cel Șchiop, încheiat cu marea luptă de la Ankara (1402)¹³². Autoarea și-a propus să sublinieze cauzele, caracterul, desfășurarea, deznodământul și urmările amintitului conflict, văzut ca rezultat al permanentei contradicții dintre vechile populații turcice de stepă, seminomade, reunite forțat în state politice efemere, și turcii sedentarizați, în acest caz otomanii, făuritori ai unui imperiu viabil, în Anatolia și Balcani, și ai unei civilizații superioare, urbane¹³³.

În *capitolul I* a fost trecută în revistă situația politico-militară și religioaso-ideologică a *Europei în fața problemei Orientului*¹³⁴. Apoi autoarea a analizat *Cauzele campaniei lui Timūr în Anatolia*¹³⁵; antagonismul politico-militaro-ideologic între cei doi conducători islamici; politica de cuceriri dusă de Bâyezîd I în Anatolia și nemulțumirea dinastiilor locale, care au cerut ajutorul lui Timūr; intervenția acestuia în litigiile din Asia Mică, în calitate pe care și-a autoasumat-o de justițiar și garant al ordinii și păcii în lumea islamică.

¹³² Maria Matilda Alexandrescu-Dersca, *La campagne de Timūr en Anatolie (1402)*. Bucarest, 180 p. + 5 hărți, prezentată și acceptată ca teză de doctorat la Universitatea din București, 1940, conducători științifici fiind Nicolae Iorga și Franz Babinger, ediția a II-a, fără modificări și completări, la Editura Variorum Reprints, London, 1977.

¹³³ *Ibidem*, pp. 6-7.

¹³⁴ *Ibidem*, pp. 8-29.

¹³⁵ *Ibidem*, pp. 30-40.

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca a descris în *capitolele III și IV: Prima expediție a lui Timūr în Anatolia (1400)*¹³⁶ și *Campania din 1402 (februarie-iulie)*¹³⁷ din punct de vedere al organizării și desfășurării militaro-logistice. Epilogul acestor confruntări, *lupta de la Ankara*¹³⁸, datată de autoare la 28 iulie 1402, a fost analizat pe plan militar: efectivele participante și dispunerea lor pe câmpul de luptă, desfășurarea bătăliei, rezistența, retragerea și capturarea învinsului Băyezîd I. *Ultimele operațiuni militare* ale lui Timūr în Anatolia (iulie 1402–primăvara 1403) au fost studiate în *capitolul al VI-lea*¹³⁹

Urmăririle și consecințele campaniei anatoliene au fost subliniate în capitolul următor: în conflictul dintre cele două tabere otomanii au fost învinși, tânărul imperiu din Anatolia și Balcani intrând într-o perioadă de criză internă complexă. Dar elementele otomane de rezistență (vigoarea și stabilitatea "rasei otomane" din Anatolia și Balcani, politica conciliantă, tolerantă față de minoritățile supuse) au fost mai puternice decât pericolul disoluției, reprezentat de Timūr cel Șchiop sau de statele central-europene. Catastrofa de la Ankara și războiul intern pentru tronul otoman au întrerupt pentru un timp procesul organizării Imperiului otoman pe baza fuziunii inițiativelor militare *gâzî* cu manifestările înaltei culturi musulmane. Eșecul de la Ankara a contribuit la consolidarea elementului otoman în Balcani și la reorientarea către sud-estul Europei a direcției de expansiune otomană în secolul al XV-lea: cucerirea Constantinopolului a fost consacrarea definitivă a acestei tendințe. Campania lui Timūr și lupta de la Ankara au fost evenimentele memorabile ce au marcat pregnant cursul istoriei otomanilor în prima jumătate a secolului al XV-lea¹⁴⁰. Un *appendix*, o *anexă* documentară, *bibliografia* subiectului și *indicele* general au completat această importantă contribuție istorică¹⁴¹.

Publicarea ei într-o limbă de circulație internațională, sub patronajului Institutului de Turcologie de la Iași, i-a asigurat circulația în lumea științifică europeană. Istoricii români au recenzat elogios această monografie istorică. Bizantinistul Nicolae Bănescu a apreciat că era o documentată și importantă contribuție istorică la elucidarea cauzelor și evoluțiilor politico-militare, necunoscute până atunci, legate de acest moment crucial din istoria otomanilor. Autoarea a folosit izvoare occidentale și orientale (în special otomane), edite și inedite, redând în *anexe* importante mărturii cronistice¹⁴². Medievalistul Mihai Berza a subliniat multitudinea și

¹³⁶ *Ibidem*, pp. 41–53.

¹³⁷ *Ibidem*, pp. 54–68.

¹³⁸ *Ibidem*, pp. 68–79.

¹³⁹ *Ibidem*, pp. 80–96.

¹⁴⁰ *Ibidem*, pp. 97–111.

¹⁴¹ *Ibidem*, pp. 112–177.

¹⁴² În "R.I.", vol. XXIX, nr. 7–12/Iulie–Decembrie 1943, București, pp. 292–293.

varietatea surselor istorice edite (orientale și occidentale) folosite de autoare, la care s-au adăugat unele inedite. În urma analizei critice a acestora și a folosirii unei bogate bibliografii istorice, Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca a reușit să ofere o imagine de ansamblu veridică și o descriere detaliată a subiectului studiat, integrând aceste evenimente în cadrul istoriei universale asiatico-europene¹⁴³.

Asupra aceluiași aspecte au insistat și Petre S. Năsturel¹⁴⁴, A. Decei și N. Beldiceanu¹⁴⁵. Turcologul Ettore Rossi¹⁴⁶ și bizantinistul F. Dölger¹⁴⁷ au recenzat-o favorabil, apreciind noutatea și importanța istoriografică a acestei contribuții în bibliografia subiectului tratat.

Mult mai reținut în aprecieri a fost turcologul Halil Inalcık, care a reproșat autoarei că nu a folosit unele contribuții științifice turcești și europene, sau anumite izvoare documentare și narative otomane și occidentale accesibile cercetării istorice. Aceste carențe au lăcut ca anumite afirmații și concluzii formulate de Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca să nu fie destul de fundamentate istoric pentru a fi acceptate de criticul recenzor turc. Această monografie era departe de a fi clarificat toate aspectele necunoscute și întrebările legate de acest mare eveniment istoric din evoluția statului otoman. Era necesar să fie reabordate critic și reconsiderate istoric cauzele, urmările și locul campaniei lui Timūr și a luptei de la Ankara (1402) în cadrul istoriei universale. Însă această viitoare rescriere a istoriei acestui eveniment va trebui să țină seama de contribuția autoarei române, realizată cu un mare efort intelectual, zel și râvnă, după cum a subliniat și Franz Babinger în *Cuvânt înainte*¹⁴⁸.

Însă adevărul în legătură cu această monografie era la mijloc, între aprecierile laudative ale istoricilor români și străini (care nu erau totuși *turcologi*, cu excepția lui E. Rossi) și considerațiile critice ale lui Halil Inalcık, cel mai promițător *osmanist* al generației sale. A fost o contribuție istorică îndrăzneală despre un subiect până atunci inedit, ce a încercat, și în mare parte a reușit, să completeze un mare gol în literatura istorică de specialitate. Ținând cont de perioada când a fost scrisă (1937-1940) și de faptul că arhivele, bibliotecile și muzeele din Turcia erau greu sau deloc accesibile (să nu uităm sprijinul în documentare acordat autoarei de Humdullâh Suphî Tanrıöver și de Franz Babinger), a fost o lucrare meritorie a unui istoric ne-turc, care a încercat și a reușit în general să abordeze subiectul "din afară", neutru, critic și obiectiv, independent de orice emoții partizane naționaliste. În concluzie, *La campagne de Timūr en Anatolie (1402)* a fost o monografie a timpului său, produsul unui anumit

¹⁴³ În "R.H.S.E.E.", XXIIe année, 1945, Bucarest, pp. 325-327.

¹⁴⁴ În "Revue des Études Byzantines", IV, 1946, Paris, pp. 261-262.

¹⁴⁵ Aurel Decei-N. Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 334

¹⁴⁶ În "O. M.", XXVIII, 1948, Roma, p. 224

¹⁴⁷ În "B. Z.", XLIII, 1950, pp. 141-142.

¹⁴⁸ În "Belleten". XI. Cilt, sayı: 41-44, T.T.K.B., Ankara, 1947, pp. 341-345.

nivel al cunoștințelor științifice referitoare la acest subiect, al etapei inițiale a accesului la izvoarele istorice inedite din arhivele, bibliotecile sau muzeele turcești și al concepției istorice fundamentată pe aceste premise informaționale. A fost, de asemenea, o temeinică contribuție a preocupărilor românești de turcologie la dezvoltarea turcologiei mondiale.

C. I. Karadja a oferit câteva "detalii" în legătură cu tratativele otomano-suedeze desfășurate la Stockholm, în 1729 și 1732, pentru lichidarea datoriilor contractate de "regele ostaș" Carol al XII-lea la însuși sultanul Ahmed al III-lea (3.000.000 de taleri de argint suedezi)¹⁴⁹. Sumele de bani datorate de statul suedez diferiților "creditori orientali" și cifrate la 300.000 de taleri de argint suedezi fuseseră achitate încă din 1725¹⁵⁰. În urma unor îndelungate discuții, suedezi s-au angajat să predea la Istanbul autorităților otomane un vas mare de război înarmat corespunzător. Dar, navigând către capitala otomană, acesta s-a scufundat în Golful Biscaya, la destinație ajungând doar însoțitorul său, un vas mai mic de război cu 32 de tunuri¹⁵¹.

N. P. Smochină a analizat, pornind de la mărturiile lui Grigore Orlik, fiul hatmanului ucrainean în exil în capitala otomană, Filip Orlik, evenimentele politico-militare derulate la Istanbul în 1730, ce au provocat detronarea sultanului Ahmed al III-lea. Aceste evoluții, caracterizate exagerat ca fiind o "revoluție turcă", au avut o anumită influență asupra Moldovei și Țării Românești, autorul conturând intensitatea "ecourilor" schimbării de conducere din capitala otomană asupra celor două "provincii vasale"¹⁵². Publicarea în anexă a amintirilor lui Grigore Orlik a oferit istoriografiei române un inedit și interesant izvor memorialistic ucrainean despre anul 1730 în isoria otomană¹⁵³.

Mihail Guboglu a prezentat sintetic principalele mărturii istorice și ipoteze științifice referitoare la găgăuzi. Aceștia erau o populație care vorbea limba turcă, de credință creștin-ortodoxă, locuind în Basarabia centrală și sudică, în Dobrogea și în nord-estul Bulgariei. Găgăuzii erau urmașii uzilor sau oguzilor, care, la rândul lor, formau o ramură a tûrcilor sau türk-oguzilor, amintiți în izvoarele istorice din secolul VIII e.c.. În secolele X-XI au fost localizați în nordul Mării Negre, iar între 1036—1224, sub presiunea cumanilor, s-au așezat în valuri succesive în Dobrogea. Începând cu anul 1259 sultanul seldjuikid Izzeddin Kaykavus s-a așezat cu 10.000 de supuși în

¹⁴⁹ C. I. Karadja, *Detalii asupra ambasadelor turcești la Stockholm din 1729 și 1732*, în "R.I.", an XIII, nr. 7-9/iulie-septembrie 1927, București, pp. 272-278.

¹⁵⁰ *Ibidem*, pp. 272-273.

¹⁵¹ *Ibidem*, pp. 276-277.

¹⁵² N. P. Smochină, *Revoluția turcă din 1730. Contribuții la studiul politicii după o nouă sursă*, în "Moldova Nouă", I, 1936, Iași, pp. 408-424.

¹⁵³ *Ibidem*, pp. 424-433; vezi și nota bibliografică semnată de M. Sânzianu în "R.I.R.", VII, 1937, fasc. I-IV, București, p. 222.

Dobrogea, în 1261 întemeind un *beylik* creștin seldjukido-găgăuz, în care populația găgăuză avea o pondere importantă. În secolul al XIV-lea acest *beylik* oguz sau găgăuz a fost condus de Balica, Dobrotici și Ivanko. După ocuparea Dobrogei de către otomani, la începutul secolului al XV-lea, unele grupuri de găgăuzi creștini nu au putut fi asimilate de civilizația otomană. Ele au migrat în Moldova sau Basarabia, silite și de distrugerile cauzate de războaiele ruso-otomane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. După 1812, rușii i-au așezat pe găgăuzi în *Budjak*, în sudul Basarabiei, unde ultimii au întemeiat numeroase sate cu nume găgăuze. Era absurdă ipoteza originii bulgare a găgăuzilor. Limba găgăuză este limba turcă populară necontaminată cu elemente lexicale arabe și persane, ultimele alcătuind "limba cultă" oficială otomană. În perioada interbelică găgăuzii din N-V Bulgariei au fost supuși unui proces de bulgarizare, în timp ce statul român a respectat drepturile constituționale și particularitățile etnice ale acestei minorități naționale¹⁵⁴

Această sumară incursiune în istoria găgăuzilor nu a adus nimic nou față de informațiile științifice cunoscute la sfârșitul anilor '30, aspect subliniat și de autor, fiind în fapt o sinteză a teoriilor lui Balascef și Manoff, pe care le-am prezentat anterior¹⁵⁵. Articolul era un rezumat al lucrării de licență cu același titlu, susținută de autor la Universitatea din Cernăuți, în octombrie 1938. În legătură cu această scurtă contribuție trebuie să mai subliniez două aspecte: faptul că Mihail Guboglu l-a numit pe istoricul danez W. Thomsen *turcolog* ceea ce era corect, dovedindu-se odată în plus realitatea că individualizarea *turcologiei* în cadrul *orientalisticii* s-a concretizat la sfârșitul secolului al XIX-lea, această evoluție fiind cunoscută și acceptată în lumea istoricilor în prima jumătate a secolului următor.

Semnând această contribuție, Mihail Guboglu a menționat că era "unul dintre asistenții Universității din Cernăuți, doctor în literatură și filosofie", aspect ce trebuie înțeles în sensul de "*doctorand*"¹⁵⁶ în literatură și filosofie (subl. D. P.)" După examenul de licență (octombrie 1938), Mihail Guboglu a urmat la Universitatea din Cernăuți cursurile pentru doctorat, sub îndrumarea istoricului Ioan I. Nistor, îndrumat fiind și de bizantinistul Vasile Grecu. Subiectul lucrării de doctorat a fost tot *Găgăuzii în lumina istoriei*. În 1941 teza de doctorat era deja redactată, autorul sperând să o poată publica în anul următor. George-Mihail Dragoș a văzut și a consultat un

¹⁵⁴ Mihail Guboglu, *Tarih Karşısında Gagauzlar (Găgăuzii în lumina istoriei)*, în ziarul "Türk Birliği", nr. 19/6 Eylül 1939, Bazarcik, Romanya, p. 3. O variantă dezvoltată a acestui articol a fost publicată în ziarul "İkdam" ("Stăruința") din Istanbul, în anul 1939 (mai multe părți), vezi idem, *Orientalistica română*, p. 331; idem, *Contributions Roumaines*, p. 469.

¹⁵⁵ Idem, *Orientalistica română*, p. 331

¹⁵⁶ *A.N.R.I.J.I., fond U.I., F.I.F.*, d. 5/1939, f. 79

exemplar dactilografiat al acesteia, pentru elaborarea unui studiu al său¹⁵⁷. Dar teza nu a mai fost tipărită și nici autorul nu și-a mai susținut, în anii tulburi ai celui de-al doilea război mondial, doctoratul. Un exemplar, sau poate unicul exemplar, dactilografiat al lucrării s-a aflat în marea bibliotecă de specialitate a profesorului Mihail Guboglu (mort în mai 1989) până la sfârșitul anului 1990, când a fost trimis nepotului său, cu același nume, domiciliat la Moscova. Textul dactilografiat avea 700 de pagini, după cum mi-a declarat doamna Ecaterina Guboglu în 1991. De altfel, nu am descoperit încă nici un document sau referire oficială, din perioada septembrie 1939–iulie 1945, în care să se menționeze că Mihail Guboglu ar fi obținut titlul de doctor în istorie, specializarea *turcologie*. Și este puțin probabil să găsem în viitor astfel de acte, deoarece, în octombrie 1966, turcologul s-a înscris, la Universitatea din București, pentru susținerea unui nou examen de doctorat¹⁵⁸.

Ulterior, Mihail Guboglu a revenit asupra problemei istoriei, limbii, culturii și civilizației găgăuzilor, prezentând stadiul cercetărilor în domeniul *găgăuzologiei* în jurul anului 1984¹⁵⁹. Cu această ocazie, turcologul român a oferit noi informații despre teza sa de doctorat, elaborată între anii 1938–1940. În prima parte a lucrării, autorul a ordonat și a enumerat ipotezele și considerațiile istorice referitoare la originea și evoluția etnică ale găgăuzilor. Mihail Guboglu a acceptat originea etnică oguzo-turcică a acestora. În partea a doua a tezei s-a ocupat mai mult cu studierea limbii, literaturii populare și a folclorului găgăuzilor. Până în 1985 autorul a publicat din această teză de doctorat doar unele subcapitole¹⁶⁰.

Mihail Guboglu a întocmit listele cronologice cu sultanii și principalii mari dregători otomani între secolul al XIV-lea—sfârșitul secolului al XIX-lea¹⁶¹. Această contribuție făcea parte dintr-o lucrare mai cuprinzătoare a autorului, *Monarhi turci și mari dregători otomani*, ce s-a dorit a fi o introducere cronologică—instituțională la istoria turcilor și a ramurii lor otomane, de la primele formațiuni statale (sec. VII e.c.)

¹⁵⁷ George-Mihail Dragoș, *Fauna și flora României în toponimia Basarabiei. Elemente turcești*, în "Buletinul Institutului de Filologie Română «Alex. Philippide»—Iași", vol. VII–VIII/1940–1941, p. 199.

¹⁵⁸ A.N.R.I.D.A.I.C.B., *fond Aurelian Sacerdoțeanu*, d. 81/1966–1977, ff. 24–25.

¹⁵⁹ Mihail Guboglu, *Çağauzların «Türkçe» Dili Edebiyatı ve Tarihi hakkında Araştırmalar. Bibliyografya Kaynakça Denemesi (Cercetări în legătură cu limba «turcă», literatura și istoria găgăuzilor. Bibliografie Analiza izvoarelor)*, în "V-ci Milletlerarası Türkoloji Kongresi", Istanbul, 23–28 Eylül 1985, Tebliğler, I. Türk Dili, Cilt 2, E.F.B., Istanbul, 1987, pp. 63–72.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 66. Pentru stadiul actual al cercetărilor în domeniul găgăuzologiei, vezi Mihaela Babușka, *Considerații generale privind originea și evoluția istorică a găgăuzilor*, în "C.L.S.O.", nr. 2, 1993, București, pp. 7–15; Constantin Rezachevici, *Găgăuzii*, în "M.I.", s.n., anul XXXI, nr. 5 (362)/mai 1997, București, pp. 60–63; nr. 6 (363)/iunie 1997, pp. 64–68; Andrei Oișteanu, *Găgăuzii. Istorie și etnogeneză*, în idem, *Mitos și Logos. Studii și eseuri de antropologie culturală*, ediția a II-a ilustrată, revăzută și adăugită, Editura Nemira, București, 1998, pp. 296–310.

¹⁶¹ Mihail Guboglu, *Sultani și mari dregători otomani*, în "H.", VII, 1947, București, pp. 49–136.

până la prăbușirea Imperiului otoman (1922)¹⁶². După o scurtă introducere și precizări generale referitoare la transliterația din alfabetul arab în cel latin și la cronologia turco-otomană, autorul a schițat sumar liniile generale de evoluție a istoriei otomane și a întocmit lista sultanilor Imperiului otoman, cu explicațiile și completările necesare¹⁶³. În continuare Mihail Guboglu a alcătuit listele cronologice ale marilor viziri otomani (cu explicații despre instituția viziratului)¹⁶⁴, *şeyh-iil-Islām*-ilor (marele *Muñfiyât*)¹⁶⁵, marilor *kapūdān-i* (kapudanatul)¹⁶⁶ și *kādī-’asker*-ilor (*kādī-’askerlik*-ul)¹⁶⁷. Deși nu a reușit niciodată să publice în întergime anterior amintita lucrare, ceea ce ar fi constituit o noutate în istoriografia turcologică românească și o prioritate în cea europeană, totuși capitolele ce au văzut lumina tiparului în 1947 și în 1958¹⁶⁸ reprezentau pași importanți către o istorie cronologico-instituțională a Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, ce se dorea a fi scrisă în țara noastră în deceniile următoare.

Menționez că în 1941 și Aurelian Sacerdoțeanu a întocmit o listă cronologică sumară cu sultanii otomani din sec. XIV–încep. sec. XX, cu unele greșeli de datare, dar cu finalități didactice, pentru studenții Școlii de Arhivistică din București¹⁶⁹.

Viața tumultuoasă, activitatea militară și politică, personalitatea multilaterală a făuritorului Turciei moderne, Mustafa Kemāl Atatürk, au atras atenția unor intelectuali români, care au studiat ascensiunea și opera unuia dintre cei mai mari oameni politici ai lumii din prima jumătate a secolului al XX-lea. Astfel, Th. Martinescu¹⁶⁹, Petre Gheață¹⁷⁰ și Dragoș Gheorghe¹⁷¹ au prezentat cititorilor români profilul uman, militar, politic, cultural etc. al “părintelui” Turciei naționale și al turcilor secolului al XX-lea¹⁷².

¹⁶² *Ibidem*, loc. cit., pp. 51–52, n. 4 (structura acestei lucrări pe capitole).

¹⁶³ *Ibidem*, pp. 49–65.

¹⁶⁴ *Ibidem*, pp. 66–82.

¹⁶⁵ *Ibidem*, pp. 83–95.

¹⁶⁶ *Ibidem*, pp. 95–105.

¹⁶⁷ *Ibidem*, pp. 105–136

¹⁶⁸ Idem, *Paleografia și diplomatica turco-osmană. Studii și album*, Editura Academiei, București, 1958, pp. 102–108, 115–116.

¹⁶⁹ A. Sacerdoțeanu, *Liste de Siverani. Imperiul Otoman*, în “H.”, I, 1941, București, pp. 156–157.

¹⁶⁹ Th. Martinescu, *Mustafa Kemāl*, București, 1930, 62 p.

¹⁷⁰ Petre Gheață, *Atatürk*, București, 1935; idem, *Lu pul cenușiu*, București, 1939, 220 p.

¹⁷¹ Dragoș Gheorghe, *Kemāl Atatürk omul și opera*, Cluj, 1945, 42 p.

¹⁷² Zezi și Anca Gheață, *La personnalité et l'époque de Kemāl Atatürk dans l'historiographie roumaine*, în “C.L.S.O.”, nr. 2, 1993, București, pp. 133–135.

Turcia lui Atatürk a fost subiectul monografiei economistului G. Nicolae Mănescu¹⁷³. „Această lucrare asupra Turciei de astăzi este rezultatul activității ce am desfășurat timp de 15 ani ca reprezentant al intereselor comerțului românesc în Turcia. (...) În această lucrare, având caracter de documentare economică (subl. D.P.), am căutat să scot la iveală, pe baza unei bogate documentări, rezultatele obținute în fiecare ramură economică”¹⁷⁴, astfel caracterizându-și autorul propria prezentare generală a Turciei moderne.

La începutul monografiei sale, N. Mănescu a prezentat “geografia fizică, umană și politică a Turciei”¹⁷⁵, insistând în mod deosebit asupra reformelor îndrăznețe îndeplinite de Atatürk. Apoi autorul a analizat realitățile și perspectivele din *agricultura* (cu principalele plante de cultură), *domeniul forestier*, *creșterea animalelor* (cu respectivele categorii de animale) și *bogățiile minerale* (cu principalele categorii de cărbuni, petrol, metale și nemetale) ale acestei țări¹⁷⁶.

O atenție deosebită a acordat N. Mănescu analizei evoluției industriei turcești¹⁷⁷, insistând asupra factorilor ce au determinat industrializarea tinerii republici, planurilor de industrializare și aplicării acestora, configurației principalelor ramuri industriale. Căile de comunicație (terestre, navale și aeriene)¹⁷⁸ și comerțul exterior al Turciei¹⁷⁹ au fost următoarele realități economice analizate de autor. Cu această ocazie economistul român a realizat cea mai completă sinteză cu caracter economic din perioada interbelică referitoare la “schimburile economice dintre România și Turcia” în intervalul 1880–1938 (evoluție istorică, legislație comercială, structura, valoarea și balanța exporturilor și importurilor reciproce)¹⁸⁰.

N. Mănescu a analizat în continuare, în capitolul *Finanțele Publice*, structura bugetelor Turciei pentru anii financiari 1929 – ... –1938, monopolurile statului și datoria publică, impozitele directe și indirecte (valoarea lor, ponderea în buget etc.), sistemul monetar, de credit (principalele bănci de stat și particulare), schimbul valutar și valoarea lirei turcești¹⁸¹.

Această “monografie economică a Turciei”, pe nedrept uitată sau ignorată astăzi, este cea mai pertinentă și cea mai completă analiză interbelică a subiectului,

¹⁷³ Dr. Nicolae Mănescu, *Turcia de astăzi*, Tipografia “Cartea Românească”, București, 1939, 407 p.

¹⁷⁴ *Ibidem*, *Introducere*, p. 7.

¹⁷⁵ *Ibidem*, pp. 9–47.

¹⁷⁶ *Ibidem*, pp. 48–145.

¹⁷⁷ *Ibidem*, pp. 146–185.

¹⁷⁸ *Ibidem*, pp. 186–208.

¹⁷⁹ *Ibidem*, pp. 209–264.

¹⁸⁰ *Ibidem*, pp. 264–302.

¹⁸¹ *Ibidem*, pp. 305–397.

realizată la sfârșitul anilor '30 de un specialist român recunoscut în acest domeniu, "consilier economic al României în Turcia și Grecia". Temeinica lucrare reprezintă, în acest context, punctul de vedere al analiștilor economiști români referitor la evoluția economică a unei țări prietene, așezată într-o zonă geografico-politico-economică unde România avea puternice și constante interese.

Contribuțiile istoriografice ale lui N. Iorga, circumscrise tematicii acestui subcapitol, au tratat subiecte diverse și au acoperit aprox. 12 secole. Într-un studiu special am insistat în detaliu asupra acestora, subliniind locul și rolul lor în opera istorică a lui Iorga și în evoluția turcologiei românești interbelice¹⁸²

*

În *a doua categorie* tematică poate fi încadrat articolul de popularizare a *Islâm-ului* în România, semnat de dr. Andrei Antalfy¹⁸³. În prima parte a articolului, autorul a amintit faptul că în România existau condiții concrete, obiective, de dezvoltare a orientalisticii: relațiile româno-otomane în sec. XIV-XIX, prezența unei "mase mai mult sau mai puțin compacte de musulmani" sau de găgăuzi creștini în țara noastră, operele istorice în acest domeniu ale lui Dimitrie Cantemir și Nicolae Iorga. Dar exista în România interbelică "o aproape completă lipsă de interes, o aproape totală inerție" în valorificarea acestor avantaje și în continuarea cercetărilor amintitorilor orientaliști români de renume mondial. În această situație critică, Andrei Antalfy s-a hotărât să abordeze și să clarifice, în plan general, teoretic, "chestia izvoarelor orientale ale istoriografiei române", și să arate, cu scop practic, "marele folos ce poate să-l aducă studiul islamului, pe care, sub acest raport, îl putem considera ca una din științele auxiliare ale istoriografiei române". După ce a amintit de traduceri din limba arabă a *Kur'ân-ului*, realizată de Silvestru Octavian Isopescu și a *Călătoriei patriarhului Macarie al Antiohiei*, începută de Vasile Radu, Andrei Antalfy a descris organizarea și funcționarea *Universității florilor (Medreset ul-giamiat ul-Azhar)* din Cairo, unde el însuși a fost "student tolerat" între anii 1903-1905¹⁸⁴.

Precizând că acest articol de popularizare era "destinat să fie o modestă orientare introductivă în studiul teologiei muhammedane, (...) prima încercare de a aborda acest subiect în limba română", în partea a II-a autorul a explicat termenii de *Islâm* și *muslim*, a enumerat cele patru izvoare din care derivă doctrinele și percepțiile

¹⁸² Dan Prodan, *Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei*, în "A.M.S.", II, 2002, Botoșani, pp. 91-102, 103-112, 125-126; vezi și idem, *Preocupări de orientalistică-turcologie în opera lui Nicolae Iorga*, în "A.I.I X.I.", XXXVIII, 2001, Iași, pp. 222-223; A. Decei, N. Beldiceanu, *K.M.R.*, pp. 339-342.

¹⁸³ Dr. Andrei Antalfy, *Sistemul religios al islamului*, I-IV, în revista "Scânteieri", 1938-1940, Târgu Mureș.

¹⁸⁴ *Ibidem*, I. loc. cit., anul I, nr. 5-6/1938, pp. 3-9.

acestei religii: *Kur'ân-ul, Sunna* sau *Hadith* (tradiția), *Idjma'* (Consensul comun) și *Kıyyās* (analogia). Dintre acestea, a analizat și comentat succint *Kur'ân-ul*¹⁸⁵

În partea a III-a a oferit informații despre *Sunna (Hadith), Idjma'* și *Kıyyās*¹⁸⁶. În partea a IV-a Andrei Antalfy a amintit succint principiile generale ale dogmaticii islamice, clasificate în: *illāhiyyat*, dogme referitoare la Allāh: *an-nubūviyyat*, dogmele în legătură cu misiunea profetului Muhammad; *as-san'āiyyat*, percepțiile de credință independente de primele două categorii¹⁸⁷. În partea a V-a Andrei Antalfy a explicat dogmele religioase din categoria *illāhiyyat*: Allāh a creat tot ce se află pe lume; credința în existența îngerilor (*mal'āyyika*); credința în cărțile inspirate de Allāh; acesta a trimis în mijlocul arabilor pe Muliammad, profetul său, cu misiunea de a le predica și a le face cunoscut cultul și religia islamică; credința musulmanilor în minunile profetului lor Muhammad; admiterea dogmei imaculatei concepții a lui Isus Christos de către Fecioara Maria¹⁸⁸.

Acest articol nu a putut fi publicat în întregime, datorită evenimentelor tragice prin care a trecut România în lunile iunie–septembrie 1940; dogmatica islamică nu a fost, așadar, explicată în întregime, iar partea practică (practica religioasă islamică), ce urma să constituie un alt capitol, *Sistemul juridic al Islām-ului*, nu a mai văzut nici ea lumina tiparului. Părțile ce au fost publicate pot constitui o *introducere explicativă* actualizată la traducerea în limba română a *Kur'ân-lui* realizată de S. O. Isopescu și editată în 1912.

Tot în legătură cu “Biblia” sfântă a musulmanilor trebuie menționată și traducerea în limba română a copiei latinești a comentariilor lui D. Cantemir la *Kur'ân*, ediție realizată de profesorul de liceu Ioan Georgescu¹⁸⁹.

Istoricul C.I. Karadja a prezentat istoricilor români metoda lui Ideler de calculare a datelor Hegirei în calendarul creștin, pentru a oferi posibilitatea datării documentelor otomane și a stabilirii cronologiei faptelor amintite în acestea¹⁹⁰. Dar metoda era greoaie, cu multe calcule, a căror logică și succesiune nu a fost explicată, iar rezultatele nu ofereau garanția exactității istorice. Dar succinta prezentare încerca, parțial, să umple un gol în istoriografia românească, ceea ce se va realiza abia peste un

¹⁸⁵ *Ibidem*, II, *loc. cit.*, anul I, nr. 7–8/1938, pp. 1–7.

¹⁸⁶ *Ibidem*, III, *loc. cit.*, anul II, nr. 1–2/1939, pp. 1–5.

¹⁸⁷ *Ibidem*, IV, *loc. cit.*, anul II, nr. 3–6/1939, pp. 5–10.

¹⁸⁸ *Ibidem*, V, *loc. cit.*, anul III, nr. 1–4/1940, pp. 12–16.

¹⁸⁹ Principele Dimitrie Cantemir, *Despre Coran. După copia latinească de la Academia Română, acum mai întâi tâlmăcit și tipărit în românește*, de prof. Ioan Georgescu, în “An D.”, an VII, 1927, pp. 67–121 (și extras, 59 p.).

¹⁹⁰ C. I. Karadja, *Calcularea datelor Hegirei*, în “R.I.”, anul XVII, nr. 4–6/aprilie–iunie 1931, București, pp. 144–147.

sfert de secol, cu lucrarea clasică, devenită indispensabilă fiecărui orientalist-turcolog, elaborată de regretatul Mihail Guboglu¹⁹¹.

Dacă Andrei Antalfy a popularizat *Islām*-ul în rândul cititorilor români creștini, Aurel Decei a analizat situația inversă, în care, cu aproape cinci secole în urmă (1453), patriarhul ortodox Ghenadius II Scholarios a prezentat în scris tânărului sultan Mehmed II Fâtîh sinteza principiilor fundamentale ale dogmaticii creștin-ortodoxe¹⁹². Turcologul român a tradus în românește versiunea turcească a acestei *confesiuni creștine*, insistând asupra amintitei *omologhii* (ce era, în primul rând, o operă apologetică, fiind adresată unui muhammedan, deci unei persoane de altă religie), “văzută prin prisma *Islām*-ului, pentru o mai bună înțelegere a opozițiilor și identităților” dintre cele două sisteme religioase¹⁹³. Copia *omologhiei*, pe care a descoperit-o autorul la *Preussische Staatsbibliothek* din Berlin, a fost realizată de “lanache din Egipt” (lanache Misirliul), “supus” al lui Matei Basarab și “slugă” al lui Istrati, al doilea vistier al amintitului mare voievod și domn. “Publicarea acestui text turcesc al *Omologhiei*, a concluzionat Aurel Decei, pe lângă valoarea intrinsecă a traducerii pentru dogmatică, dovedește așadar încă o dată întinsele și adâncile preocupări de ordin spiritual-cultural ale boierimii noastre¹⁹⁴, căreia îi aparțineau Matei Basarab și Istrati vistierul.

Cu caracter istoriografic este analiza pe care Mihail Guboglu a făcut-o evoluției *orientalisticii* în Rusia țaristă și în fosta U.R.S.S. până în 1948¹⁹⁵. Autorul a definit orientalistica ca fiind “o disciplină ce urmărește colecționarea materialului privitor la Orient și întreprinderea de studii și cercetări pentru cunoașterea lui sub toate aspectele și raporturile. În sfera sa largă sunt cuprinse în primul rând: lingvistica și filologia, istoria literaturii și a religiilor, arta și arheologia, istoria politică și economică”¹⁹⁶. Apoi a subliniat principalele realizări ale orientalisticii ruse înainte de 1918,

¹⁹¹ Mihail Guboglu, *Tabelele sincronice. Datele hegirei și datele erei noastre, cu o introducere în cronologia musulmană*, București, 1955, LXIII + 330 (la p. LIII critica metodei lui Ideler)

¹⁹² Aurel Decei, *Versiunea turcească a confesiunii patriarhului Ghenadie II Scholarios, scrisă la cererea sultanului Mehmed II*, extras din vol. *Omagiu Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului, la douăzeci de ani de arhipăstorie*, Sibiu, 1940, 39 p. Acest studiu a fost publicat și în limba turcă; idem, *Patrik II. Gennadiyos Skolarıyos'un Fatih Mehmed için yazdığı Ortodoks İtikatnâmesinin Türkçe Metni*, în “Fatih ve İstanbul”, I. yılı, no. 1/1953, İstanbul, pp. 99-116; idem, *Gennadiyos İtikatnâmesinin Metni*, în “Fatih ve İstanbul”, II. yılı, no. 7-12/1954, İstanbul, pp. 203-210.

¹⁹³ *Ibidem*, pp. 27-33.

¹⁹⁴ *Ibidem*, p. 39; vezi și notele bibliografice semnate de C. C. Giurescu în “R.I.R.”, XIV, 1944, fasc. I, București, p. 139 sau de N. Beldiceanu în *K. M. R.*, p. 337.

¹⁹⁵ Mihail Guboglu, *Orientalistica în U.R.S.S.*, în vol. “Comunicări și conferințe. Istorie-Filologie”, an academic 1947-1948, Institutul de studii româno-sovietic. Secția de istorie-filologie, Editura Cartea Rusă, București, pp. 11-44.

¹⁹⁶ *Ibidem*, loc. cit., p. 11.

concluzionând că "(...) existau câteva nuclee de orientologică științifică și un oarecare număr de instituții care se ocupau cu problemele Orientului în mod direct sau indirect. Acestea erau însă cu totul insuficiente pentru studiul și cercetarea Orientului. (...) Orientalistica burgheză din Rusia țaristă, deși realizase progrese vădite și avea merite deosebite în unele domenii, n-a putut să creeze o bază solidă pentru dezvoltarea acestei discipline, care dispunea și dispune de un vast câmp de investigație științifică"¹⁹⁷

După 1918 s-au înființat un mare număr de institute de cercetări orientologice în U.R.S.S. (cu periodicele lor de specialitate) ce au reunit orientaliști de renume internațional, care au elaborat lucrări fundamentale în domeniu, au participat la expediții științifice în Orient și la congrese, conferințe de orientologică etc. Principalele direcții ale activității științifice a orientaliștilor sovietici au fost: descoperirea și adunarea materialului istoric, lexicografic, folcloristic, etnografic etc. referitor la popoarele din Orient; istoria popoarelor din Orientul sovietic; realizarea vastului program de traduceri în limba rusă din categoria monumentelor literaturilor orientale; cercetări și studii folclorice, lingvistice, filologice, didactice, etnografice, arheologice, istoria artelor, arhitecturii, teatrului, muzicii, picturii și artelor minore orientale¹⁹⁸.

"(...) Dacă am încerca să facem o comparație între orientologică sovietică și aceea din epoca țaristă, la concluzionat autorul, (...), se poate afirma că și cantitativ și mai ales calitativ, sovieticii au reușit să realizeze în decurs de numai trei decenii (1918–1947 – compl. D. P.) ceea ce țariștii nu realizaseră în trei veacuri"¹⁹⁹

Această concluzie este în unele privințe exagerată, pentru că a fost formulată sub presiunea influenței sovietice în România la sfârșitul anilor '40. Pe de altă parte, pentru că minimalizează realizările calitative și cantitative ale orientologicii ruse, faptul că acestea au fost preluate de cea sovietică. Autorul ignoră realitatea că majoritatea orientaliștilor ziși "sovietici" s-au format și au activat științific și didactic în timpul țarismului²⁰⁰

La sfârșitul expunerii sale, Mihail Guboglu a lansat un necesar și îndreptățit apel pentru reunirea activităților orientologice românești într-un institut *ad-hoc* și impulsivarea cercetărilor atât în acest domeniu, cât și în cel al legăturilor româno-otomano/orientale și al influențelor reciproce în sec. XIV–XIX. Viitorii specialiști

¹⁹⁷ *Ibidem, loc. cit.*, pp. 23–25.

¹⁹⁸ *Ibidem, loc. cit.*, pp. 26–43.

¹⁹⁹ *Ibidem, loc. cit.*, p. 44

²⁰⁰ Vezi și idem, *Sarcinile actuale ale istoricilor sovietici ai Orientului*, în "Analele româno-sovietice. Seria Istorie-Filologie", anul III, nr. 2/aprilie–iunie 1950, București, pp. 95–100.

orientaliști români puteau fi formați științific la Institutul de Orientalistică al Academiei de Științe al U.R.S.S. din Moscova²⁰¹.

Mihail Guboglu a subliniat cu claritate faptul că una din ramurile *orientalisticii* era *turcologia*, promișând că va elabora alte două contribuții complementare aceleia pe care am analizat-o: *Figuri de orientaliști ruși și sovietici și Turcologia în U.R.S.S.*²⁰², care ar fi interesat în mod deosebit, dar aceste proiecte nu au mai văzut lumina tiparului.

2.2. Contribuții orientalistico-turcologice românești la istoria relațiilor complexe româno-otomane/orientale în evul mediu și în epoca modernă

În cadrul acestei direcții tematice, contribuțiile turcologice românești au analizat aspecte generale sau particulare ale: *a)* relațiilor politico-economice româno-tătaro/otomane; *b)* relațiilor juridico-diplomatice între statalitatea românească și cea otomană; *c)* realizărilor și influențelor arhitectonice între cele două civilizații materiale; *d)* aspectelor și interferențelor cultural-tipografice între cele două entități spirituale.

În sintezele de istorie a românilor, semnate de Nicolae Iorga²⁰³ sau de C.C. Giurescu²⁰⁴ relațiile seculare complexe româno-mongolo/otomane au fost integrate organic în cadrul general al evoluției istorice a poporului nostru în spațiul geografico-politic carpato-dunăreano-pontic. Analiza istorică a acestor relații a urmărit să sublinieze caracteristicile generale și particulare ale interferențelor pe multiple planuri româno-mongolo/tătare (sec. X-XIX) sau româno-otomane (sec. XIV-XIX), capitole sau subcapitole distincte fiind consacrate acestor legături interetnice.

De asemenea, în monografiile consacrate unor mari voievozi și domni români, sau în studiile de politică externă promovată de aceștia (Mircea cel Bătrân²⁰⁵, Vlad Dracul²⁰⁶, Ștefan cel Mare²⁰⁷, Alexandru Lăpușeanu²⁰⁸, Mihai Viteazul²⁰⁹ sau

²⁰¹ *Ibidem*.

²⁰² *Ibidem*, loc. cit., p. 11; n. 1; p. 21, n. 1.

²⁰³ Nicolae Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III-X, București, 1937-1939; idem, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, vol. III-X, Bucarest, 1937-1945.

²⁰⁴ C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I-III/1-2, București, 1935-1946

²⁰⁵ Petre P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Editura Casei Școalelor, București, 1944, 354 p. Vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei-Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 342. V. Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrân*, Gherla, 1924.

²⁰⁶ Ilie Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1928

²⁰⁷ Ioan Ursu, *Ștefan cel Mare, domn al Moldovei de la 12 aprilie 1457 până la 2 iunie 1504*, București, 1923.

Dimitrie Cantemir²¹⁰), “politica otomană” a Țărilor Române pe care le-au condus a fost studiată plecându-se de la realitățile concrete interne românești și internaționale din sud-estul Europei în secolele respective.

Referitor la *primul aspect* al relațiilor româno-mongole, C. Necșulescu a studiat desfășurarea și urmările năvălirii uzilor prin spațiul românesc în Imperiul Bizantin²¹¹. La începutul contribuției autorul a prezentat situația politică din Imperiul Bizantin și apoi izvoarele și informațiile istorice despre patria de origine și triburile uzilor, așezările, ocupațiile, obiceiurile și relațiile acestora cu pecenegii și cumanii, pătrunderea și așezarea uzilor în Imperiul Bizantin (c. 1050–1065). În urma trecerii uzilor prin spațiul românesc pe la mijlocul secolului al XI-lea e.c. au rămas unele vestigii toponimice: Uzolamna (lac sud-dunărean lângă Siliștriu), Uz (sat în Ardeal), Uzul (afluent al Trotușului), Oituz (trecătoare în Carpații de curbură), populația găgăuză (urmașii creștini ai uzilor)²¹².

Aurel Decei, reanalizând lingvistic și istoric două capitole din *Carmen miserabile* a călugărului Rogerius, a ajuns la concluzia că “(...) prin *canesii* lui Rogerius nu sunt desemnați cnezii români. (...) Rogerius vorbește așadar în pasagiile citate ale impresionantului său “cântec de jale” despre chanii Tătarilor și nu despre cnejii noștri români”²¹³. S-a eliminat astfel falsă ipoteză ce susținea prezența cnejilor români în relatarea călugărului Rogerius și s-au lămurit unele aspecte “etnico-organizatorice” ale mării invazii tătare în centrul Europei și în spațiul românesc la mijlocul secolului al XIII-lea²¹⁴.

Virgil Șotropa a trecut în revistă invaziile tătarilor prin Valea Rodnei în Transilvania în intervalul 1241–1717. Autorul a analizat izvoarele istorice referitoare la aceste incursiuni în perioada amintită și a concluzionat că ele au lăsat urme adânci în amintirea și groază în sufletul localnicilor, la care s-au adăugat pierderile umane și

²⁰⁸ N. C. Bejenaru, *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935, 131 p.

²⁰⁹ Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol. I, 301 p., II, 231 p., București, 1935. Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936.

²¹⁰ Ilie Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași, 1926, G. Pascu, *Viața și operele lui Dimitrie Cantemir*, București, 1924

²¹¹ C. Necșulescu, *Năvălirea uzilor prin Țările Române în Imperiul Bizantin*, în “R.I.R.”, IX, 1939, București, pp. 185–204.

²¹² *Ibidem*, pp. 195–204; vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei - N. Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 342.

²¹³ Aurel Decei, “*Canesii*” călugărului Rogerius, în vol. *Omagiu lui Ioan Lupșa la împlinirea vârstei de 60 de ani. August 1940*, București, 1943, pp. 211–220.

²¹⁴ Vezi nota bibliografică semnată de Ion Ionașcu în “R.I.R.”, XIV, 1944, fasc. I, București, p. 131, și de M. P. Dan în “B.”, VIII, 1945, Bucarest, p. 297.

distrugerile materiale provocate grupurilor etnice ce locuiau în Transilvania de Nord²¹⁵.

Istoricul medievist Petre P. Panaitescu nu a elaborat o lucrare separată referitoare la relațiile româno-otomane în timpul lui Mircea cel Bătrân, dar a analizat aceste realități politico-diplomatice în diferite capitole ale monografiei consacrate marelui voievod și domn muntean²¹⁶. Relațiile româno-otomane, componentă fundamentală a politicii externe a lui Mircea cel Bătrân, au fost analizate în contextul mai larg al evoluțiilor politico-diplomatice din sud-estul Europei la sfârșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor. Astfel, în partea a II-a, capitolul al IV-lea, *Mircea cel Bătrân și lupta de la Cossovo*, autorul a afirmat că marele oștean muntean și detașamentul său militar nu au participat la amintita confruntare armată²¹⁷. În capitolul al VI-lea, *Rovine*, a analizat antecedentele, cauzele, desfășurarea și urmările mării bătălii datată la 10 octombrie 1394. După luptă, a conchis Petre P. Panaitescu, în Țara românească s-a instalat o dualitate a conducerii, Mircea împărțind puterea cu Vlad I "Uzurpatorul", sprijinit de otomani. Acesta din urmă a plătit pentru prima dată tribut otomanilor în 1394/1395²¹⁸. În capitolele următoare, *Nicopole* și *De la Nicopole la Ankara*, medievistul român a studiat caracteristicile relațiilor româno-otomane și permanența primejdiei Semilunii la Dunărea de jos în perioada 1396–1402. În acest context politico-militar complex, Mircea nu a plătit niciodată tribut lui Băyezid I, impunându-se ca principe al unei țări independente²¹⁹. În ultimul capitol al monografiei, *Epoca mării politici a lui Mircea în sud-estul Europei*, Petre P. Panaitescu a studiat caracteristicile politicii balcanice a "făcătorului de sultani" Mircea cel Bătrân în perioada *interregnum*-ului otoman de la începutul secolului al XV-lea²²⁰.

În *addenda* medievistul român a recenzat studiul lui Franz Babinger, publicat în 1943, despre începutul instaurării dominației otomane asupra Țărilor Române²²¹. A acceptat anul 1394 ca dată a primului tribut plătit de Țara Românească sultanului otoman, dar nu de către Mircea, ci de către Vlad I "Uzurpatorul", protejatul otomanilor, dar a respins anul 1393 ca dată a luptei de la Rovine²²².

²¹⁵ Virgil Șotropa, *Tătarii în Valea Rodnei*, în "A.I.I.N.C.", vol. III/1924–1925, Cluj, pp. 255–274.

²¹⁶ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, Editura Casa Școalelor, București, 1944, 365 p.

²¹⁷ *Ibidem*, pp. 215–223.

²¹⁸ *Ibidem*, pp. 240–248.

²¹⁹ *Ibidem*, pp. 261–291.

²²⁰ *Ibidem*, pp. 308–344.

²²¹ Franz Babinger, *Beginn der Türkensteuer in den Donaufürstentümern (1394 bzw. 1455)*, în "S.O.F.", VIII, Band, nr. 1–2/1943, München, pp. 1–21.

²²² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, pp. 355–362.

Petre P. Panaitescu a analizat raporturile politico-militare dintre Mircea cel Bătrân și tătari la începutul secolului al XV-lea²²³. După o scurtă trecere în revistă a relațiilor româno-tătare în secolul al XIV-lea, autorul a precizat că în 1401 o armată tătară a trecut prin Moldova și Țara Românească în Imperiul otoman, unde a participat la marea bătălie de la Ankara (1402), în tabăra lui Bâyezîd I. Acest mare grup războinic era în fapt o armată în exil, ce nu mai putea, după lupta de la Worskla (1399), să rămână în *Hânât-ul* Hoardei de Aur, fiind așadar în căutarea unui stăpân militar și a unui patron spiritual. Mircea cel Bătrân a încercat să folosească această facțiune armată rivală urmașilor marilor hani mongoli ca mercenari în războiul anti-otoman, dar rebelii tătari au refuzat. Ca urmare, marele voievod și domn i-a trecut în sudul Dunării inferioare, iar Bâyezîd I, aflat deja în conflict cu Timūr, le-a acordat protecție militară și spirituală.

Aurel Decei a reluat problema trecerii la sudul Dunării inferioare, în Imperiul otoman, a acestei grupări armate dizidente tătare, ajungând la concluzia că era condusă de căpetenia tătară Aktav, că sultanul Bâyezîd I le-a permis să se așeze în imperiul său, că au luptat în tabăra otomană în marea bătălie de la Ankara (1402)²²⁴.

În legătură cu marea și decisiva confruntare armată de la Ankara (29 iulie 1402), în istoriografia românească interbelică s-a acceptat ideea, pe baza unor greșeli de editare și, apoi, de interpretare, ale unor cronici otomane, că Mircea cel Bătrân, cu un detașament militar, ar fi participat direct, alături de sultanul Bâyezîd I, la sângeroasa ciocnire cu Timūr Lenk.

Nicolae Iorga²²⁵ și Andrei Antalfy²²⁶, comentând informațiile vechilor cronici otomane despre această luptă, au acceptat ipoteza participării unui corp muntean condus de însuși Mircea la marea confruntare. Aurel Decei a reluat studiul cronicilor otomane și ale variantelor lor, ajungând la concluzia că: "Corolarul este așadar: sârbii cu "Vulk oğlu" l-au ajutat pe Baiazid în lupta de la Ankara (subl. D. P.). (...) Putem, așadar, afirma cu certitudine că Mircea cel Bătrân nu l-a ajutat, nici personal, nici altfel, pe Baiazid I la lupta de la Ankara, lăsând această cinste pe seama cui i se

²²³ Idem, *Mircea l' Ancien et les Tartares*, în "R. H. S. E. E.", vol. XIX, nr. 2/1942, Bucurest. pp. 438-448; vezi și nota bibliografică, cu aprecieri pozitive, semnată de Aurel Decei-Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 343, și de I. D. Ștefănescu, în "R.I.R.", XIV, 1944, fasc. II, București, pp. 423-424

²²⁴ Aurel Decei, *Etablissement de Aktav de la Horde d'Or dans l'Empire ottoman au temps de Yildirim Bâyezîd*, în vol. omagial *Zeki Velidi Toğan'a Armağanı*, Istanbul, 1955, pp. 77-92.

²²⁵ Nicolae Iorga, *Cronicile turcești*, ed. 1988, p. 276.

²²⁶ Andrei Antalfy, *Câteva însemnări scurte*, II, în "R.I.", anul XX, n-le 1-3/Ianuarie-Martie 1934, București, pp. 205-206. Vezi și nota bibliografică semnată de C. Grecescu în "R.I.R.", IV, 1934, București, p. 398.

cuvenea – “Vulk oğlului” sârb, și înlăturând pentru totdeauna confuzia”²²⁷. Totuși temeinica demonstrație istorico-filologică nu l-a convins pe Andrei Antalfy, care a continuat să-și susțină²²⁸ punctul de vedere formulat în 1934.

Nicoară Beldiceanu a reluat studiul problemei, analizând informațiile cronicii lui Oruç bin ‘Adil și Enverî referitoare la lupta din 1402. Aceste două izvoare cronistice fuseseră editate în 1925 și, respectiv, 1928, dar nu fuseseră folosite de Aurel Decei în analiza sa. Concluzia la care a ajuns Nicoară Beldiceanu a fost că “(...) il résulte comme un fait certaine qu’un contingent roumain a participé à la bataille d’Ankara. (...) Nous croyons que les Valaques rappelés dans les chroniques déjà citées sont des Valaques balkaniques. (...) Nous sommes d’avis que les Valaques requis comme participant à la bataille d’Ankara sont des Valaques balkaniques et que leur mention dans Enveri et Urug comme combattant à coté des Turques est la plus ancienne”²²⁹. Cred că plusul de informații istorice și de interpretare științifică introdus în circuitul istoriografic prin contribuția lui Nicolae Beldiceanu a contribuit definitiv la elucidarea problemei “prezenței” lui Mircea pe câmpul de luptă de la Ankara.

C. Brătescu a reanalizat diferitele izvoare istorice occidentale și orientale accesibile referitoare la marea confruntare militară de la Varna (1444), insistând asupra cauzelor, desfășurării și, mai ales, urmărilor tragice înfrângerii a armatei creștine de pe litoralul bulgăresc al Mării Negre. Aceste urmări, amplificate în timp și de ecurile expediției pe Dunăre a flotei cruciate conduse de Walerand de Wavrin (1445), s-au concretizat, în cazul Dobrogei, în reconsiderarea de către otomani a

²²⁷ Aurel Decei, *A participat Mircea cel Bătrân la lupta de la Ankara?*, în “R. I. R.”, VII, 1937, fasc. III–IV, București, pp. 355–357 (întregul articol la pp. 339–357); reeditare înidem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, E. Ș. E., București, 1978, pp. 13–14 (întregul articol la pp. 5–14); vezi și nota bibliografică semnată de N. Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 337.

²²⁸ Andrei Antalfy, *Vechea cronică otomană*, p. 218: “Interesanta știre despre participarea Românilor în armata lui Baiezîd I, la lupta dată între acesta și Timur–Lenk, nu departe de Ankara (...); noi susținem că vocalizarea corectă a consoanelor V–L–K trebuie să fie *Yalak* și că în această înfățișare vocalică a cuvântului ni s-a păstrat, după toată probabilitatea, un termen curent în vechea limbă turcească, având aceiași accepțiune ca *Eflak* (subl. A. A.)”. La p. 220, traducerea pasajelor din *Tevârikh-i âl-i ‘Osmân* efectuată de autor: “Asemenea a venit și oastea din *Yalahia*. (...). Numai (oastea) fiul(tui) prințului de *Yalahia*, care era o oaste a necredincioșilor, aceea a mai luptat. (...) După aceea și fiul (prințului) de *Yalahia* văzu că cu lupta nu mai merge, (fiindcă) au rămas singuri. El asemenea își luă armata, fugi la o parte (și) plecă (subl. D. P.)”

²²⁹ Nicoară Nădejde–Beldiceanu, *Les roumaines ont ils participé à la bataille d’Ankara?*, în “B.”, VIII, 1945, Bucarest, pp. 150; 153 (întregul articol la pp. 145–153); vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei în *K.M.R.*, p. 336.

rolului strategic-militar al acestei provincii și prin mărirea capacității de apărare în fața atacurilor terestru-navale ale creștinilor²³⁰.

Aurel Decei a republicat și a analizat scrisoarea în limba latină a negustorului-patrician din Ragusa (Dubrovnik), Pasquale de Sargo, aflat în serviciul despotului sârb Djurdj Brancovici din Smederevo pe Dunăre, trimisă sicilianului A. Ansalò, la Arta în Acarnania. Această scrisoare, puțin cunoscută și folosită de istoriografe, "e un izvor de prim rang al evenimentelor premergătoare dezastrului de la Kosovo, prin faptul că ne furnizează informații precise și complete asupra stării armatei lui Huniade", cu cinci săptămâni înainte de marea confruntare cu otomanii. Scrisoarea fusese redactată la 11 septembrie 1448 în tabăra armatei lui Iancu de Hunedoara de la Subotica, pe râul Morava²³¹. Turcologul român a mai lămurit și circumstanțele luptei dintre un corp de oaste ungaro-transilvan și altul otomano-muntean pe linia Dunării, în august 1448, ciocniri armate neînregistrate în istoriografia română²³². Pasquale de Sargo a menționat că armata lui Iancu, în număr de 72.000 de combatanți, era alcătuită și din 3.000 de călăreți moldoveni, la care se adăugau 4.000 de arcași munteni, conduși de "însuși domnul Valahilor". Aurel Decei a concluzionat că detașamentul muntean era condus de pretendentul la tronul Țării Românești Dan al III-lea, care a căzut "ca un erou pentru creștinătate în a doua bătălie de la Kosovo". Corpul de cavalerie din Moldova, fără a i se fi putu stabili conducătorul, fusese trimis în sprijinul lui Iancu de către domnul Petru al II-lea, obedient politicii generale românești, cu orientare antiotomană, promovată de viteazul său cumnat²³³. Izvorul istoric epistolar valorificat de turcologul român a permis elucidarea unor necunoscute ale istoriei românilor la mijlocul secolului al XV-lea: numărul luptătorilor lui Iancu înainte de lupta de la Kosovo, diferite aspecte ale "politicii românești" ale viteazului strateg român, participarea detașamentelor muntean și moldovean la amintita confruntare; numele conducătorului arcașilor munteni etc.

Virginia Vasiliu (-Sacerdoțeanu) a subliniat caracterul și principalele momente (bătălia de la Lipnic/Lipinți din 1469/1470, campania antimoldavă din vara anului 1476 etc.) ale relațiilor tătar-moldovenești în timpul lui Ștefan cel Mare²³⁴.

Valerian Popovici a studiat relațiile politico-militare dintre Mihai Viteazul și otomani în perioada 1599-1601²³⁵, anii în care marele voievod și domn muntean a

²³⁰ C. Brătescu, *Dobrogea în 1444. Lupta de la Iarna*, în "A.D.", vol. II, nr. 2/aprilie-iunie 1919, București, pp. 96-115.

²³¹ Aurel Decei, *Oastea lui Iancu Huniade înainte de bătălia de la Kosovo (1442). Scrisoarea lui Pasquale de Sargo*, în "R.I.R.", XVI, 1946, fasc. I, București, pp. 40-44.

²³² *Ibidem, loc. cit.*, pp. 44-47

²³³ *Ibidem, loc. cit.*, pp. 47-50; vezi și nota bibliografică semnată de N. Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 338.

²³⁴ Virginia Vasiliu, *Les tatars et la Moldavie au temps d'Etienne-le-Grand, prince de Moldavie*, în "R.H.S.E.E.", VIIe année, n-os 3-6/Avril-Juin 1931, Bucarest, pp. 188-191.

înfăptuit prima unire politică a românilor în evul mediu. În perioada anterioară acțiunii sale în Ardeal, Mihai Viteazul era în bune relații politice cu otomanii, obținând neutralitatea acestora prin mijloace diplomatico-financiare. Unirea Țării Românești cu Transilvania a fost o surpriză pentru conducerea și lumea otomană, ceea ce i-a determinat pe înalții demnitari otomani să poarte tratative cu domnul unificator, în martie 1600, fără să se încheie însă un acord de pace, dorit de ambele părți. Înainte de unirea cu Moldova, Mihai s-a asigurat de pasivitatea militară a comandanților otomani de pe linia Dunării. Desăvârșirea unirii românilor nu a provocat la Istanbul o reacție imediată de adversitate sau de violența la adresa lui Mihai și a românilor. Dealtfel, otomanii nici nu aveau forțele militare necesare pe linia Dunării; majoritatea armatei otomane era concentrată pe frontul din Ungaria. În condițiile politico-militare complexe din vara și toamna anului 1600, Mihai Viteazul a acceptat să poarte tratative cu otomanii, oferind prin solul său tribut sultanului pentru a-i câștiga neutralitatea și a consolida unirea îndeplinită. Dar cercurile conducătoare și opinia publică otomane au fost împotriva încheierii unei păci cu viteazul domn român. Există deja o înțelegere politico-militară otomano-polonă împotriva lui Mihai Viteazul. După înfrângerea de la Mirăslău (septembrie 1600) și până la uciderea sa (august 1601), otomanii au manifestat o atitudine de evidentă și accentuată dușmănie la adresa lui Mihai Viteazul, iar vestea uciderii domnului unificator a produs la Istanbul o reală satisfacție.

În concluzie, V. Popovici a afirmat că "relațiile lui Mihai vodă Viteazul cu Turcii din 1600–1601 sunt un aspect secundar al activității marelui domn. Axa principală a conduitei sale a fost statornicirea unui nou statut politic în regiunea carpato-dunăreană, cu ajutorul creștinilor și alături de aceștia". Tratativele dintre Mihai și otomani din martie–septembrie 1600 s-au purtat cu știrea imperialilor; "după toamna anului 1600 nu a mai fost loc pentru tratative între Mihai Viteazul și Turci"²³⁶. Deși relațiile politico-diplomatice dintre Mihai Viteazul și otomani în perioada amintită au fost mai puțin prezentate în contextul general sud-est și central european, totuși contribuția lui V. Popovici a fost singura din perioada interbelică ce a tratat și a lămurit acest important aspect particular al politicii externe a viteazului voievod și domn român.

Medievistul Petre P. Panaitescu, în monografia consacrată marelui conducător român²³⁷, a prezentat și analizat relațiile acestuia cu otomanii în cadrul general al realităților și evoluțiilor politico-diplomatice din Europa central-sudică, la sfârșitul secolului al XVI-lea și la începutul celui următor. În capitole sau subcapitole speciale

²³⁵ Valerian Popovici, *Mihai vodă Viteazul și Turcii în anii 1600–1601. Contribuție la istoria lui Mihai Viteazul*, în "C.I.", anii X–XII (1934–1936), nr. 1, pp. 156–176, nr. 2, pp. 3–25, Iași, 1936.

²³⁶ *Ibidem*, pp. 24–25; vezi și nota bibliografică a lui C. Grecu în "R.I.R.", V–VI, 1935–1936, București, p. 558.

²³⁷ Petre P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936

autorul a mai prezentat *luptele cu turcii* din perioadele noiembrie 1594–1597²³⁸, 1598–1599²³⁹, toamna anului 1600²⁴⁰. În această îndrăzneță monografie, apreciată la superlativ de “școala nouă” de istorie din România interbelică sau respinsă cu obstinație de Nicolae Iorga și discipolii săi, deși bazată pe puține izvoare istorice documentaro–cronistice otomane, politica antiotomană promovată de Mihai Viteazul a fost încadrată relațional în războiul habsburgo–otoman dintre anii 1593–1606, subliniindu-se caracterul național românesc și creștin al acesteia.

La baza unei scrisori inedite descoperite la Bibliothèque Nationale–Paris, C. C. Giurescu a analizat un episod al relațiilor româno–otomane pe plan politico–militar: rivalitatea dintre Vasile Lupu și Matei Basarab și reflectarea ei în jocurile de culise ale înalților funcționari otomani de la Istanbul. În decembrie 1639 Matei Basarab l-a învins pe compatriotul său la Ojogeni, iar la Istanbul vizirul Mehmed Tabani Büyük, “sprijinitorul” ambițiosului domn al Moldovei, a fost ucis din ordinul energicului sultan Murād IV²⁴¹.

Gh. I. Năstase a analizat din punct de vedere geografic problema “hotarului” lui Halil-pāșā²⁴², trasat în zona Basarabiei Centrale. După ce a amintit principalele repere cronologice ale evoluției teritoriale a Bucak-ului otoman (1484, 1538, 1595), autorul a precizat că în 1595 un mare grup de tătari crimeeni s-a așezat în dreapta Nistrului, în cele “7 sate hănești” într-o zonă cuprinsă între Nistrul inferior–sudul cetății Bender–râul Botna–sudul Cetății Albe. Conflictele generate de vecinătatea moldo–tătară în Basarabia Centrală au impus, la mijlocul secolului al XVII-lea, intervenția autorităților otomane. Acestea, prin Halil-pāșā de Silistra, au încercat o rezolvare a acestor neînțelegeri, prin trasarea unui “hotar” pe aliniamentul: râul Ialpug–“Valul lui Traian”–râul Nistru, la sud de Bender, prin anii 1668–1672. După 1711 tătarii din Bucak au ocupat și s-au așezat într-o fâșie de teren de la nordul “hotarului lui Halil-pāșā” și paralelă cu această linie de demarcație, zonă numită “cele două ceasuri”. Domnii Moldovei i-au tolerat pe tătari aici, ultimii plătind dări. După pacea de la Kūçuk Kaynarca, stăpânirea efectivă a domnilor Moldovei a revenit (1775) până la amintitul hotar. În concluzie, zona “celor două ceasuri” a fost o fâșie de teren lungă de c. 80 km, cu o lățime între 10–15 km, cu o suprafață între 800–1200 km². Ea a fost colonizată cu locuitori moldoveni după 1775. Însă între Ialpug și Prutul inferior tătarii au mai stăpânit pământul și au locuit până în 1807, când teritoriul a fost ocupat de

²³⁸ *Ibidem*, pp. 109–127

²³⁹ *Ibidem*, pp. 147–150.

²⁴⁰ *Ibidem*, pp. 233–234.

²⁴¹ C. C. Giurescu, *Uciderea vizirului Mohammed Tabani Buic, sprijinitorul lui Vasile Lupu. O scrisoare inedită*, în “R. I.”, XII, nr. 1–3/Ianuarie–Martie 1926, București, pp. 99–103.

²⁴² Gh. I. Năstase, “Hotarul lui Halil-Pașa” și “cele 2 ceasuri” (*Schițarea unei probleme de geografie istorică și politică moldovenească*), extras, București, 1932, 44 p.+1 h.

armata rusească. Prin studiul său de geografie istorico-politică, Gh. I. Năstase a lămurit problema controversată a originii și traseului "hotarului lui Halil-pășă" și a suprafeței fâșiei "celor două ceasuri" din centrul Basarabiei, dintre lalrug și Nistru.

H. Dj. Siruni a tradus și publicat în limba română lucrarea preotului armean Hugas Ingigian referitoare la *pāšālik*-ul din Oçakov (cetate la vărsarea Bugului în Marea Neagră), în componența căruia intrau și *livā'*-lele *Bucak*, *Dobruca* și *Silistre*. Autorul armean a oferit interesante și inedite informații geografico-istorice și demografice despre teritoriile românești riverane Mării Negre și aflate sub stăpânire otomană în secolul al XVIII-lea²⁴³

M.M. Alexandrescu-Dersca a tradus în limba franceză și a analizat *fermān*-ul sultanului Mustafa III, din iunie 1764, trimis domnilor Ștefan Racoviță în Țara Românească și Grigore Alexandru Ghica în Moldova²⁴⁴. Acest important document oferea informații interesante despre "les rapports d'économie dirigée turco-roumains dans la seconde moitié du XVIIIe siècle"²⁴⁵. Necesitatea aprovizionării preferențiale și sigure a Istanbulului cu produse de consum de strictă necesitate și cu materii prime pentru activitatea meșteșugărească i-a determinat pe sultanii otomani de la mijlocul secolului al XVIII-lea să emită o serie de "decrete imperiale", prin care interziceau exportul în țările Europei Centrale a unor produse alimentare românești de strictă necesitate și consolidau monopolul (*mubāy'ua*) otoman asupra anterior amintitului export românesc. *Fermān*-ul sultanului Mustafa III, din iunie 1764, conținea toate detaliile de ordin "tehnic" necesare pentru îndeplinirea procedurilor și finalităților impuse de această situație. Autoarea a caracterizat relațiile comerciale româno-otomane în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ca fiind "dirijate, îndreptate" către asigurarea aprovizionării constante și sigure a mării metropole Istanbul cu produsele alimentare primare. "Le firman, a afirmat M.M. Alexandrescu-Dersca în concluzie, (...) fournit un exemple frappant du régime de contrainte imposé aux principautés par les besoins alimentaires d'une capitale surpeuplée et improductive d'une part, et de l'autre par la nécessité de soutenir, pour des raisons fiscales, les privileges octroyés aux corporations commerciales (*esnāf*) de cette capitale"²⁴⁶.

Acest studiu de caz al tânărului turcolog român, bazat pe interpretarea unui important document sultanal otoman, a oferit o interesantă imagine de ansamblu

²⁴³ Pr. Hugas Ingigian, *Pașalikul din Uzu. Sângeacul din Ozu sau Ociakov unde intră și Țărarul din Buceac sau l'essaravia* (sic!), traducere de H. Dj. Siruni, în "Ani. Revistă de Cultură Armeană", anul I, vol. IV/noiembrie 1936, București, pp. 65–69. Vezi și nota bibliografică semnată de M. Sănăzianu în "R.I.R.", VII, 1937, fasc. I–IV, București, p. 219

²⁴⁴ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca, *À propos d'un fermān du sultan Mustafa III*, în "B.", VII, 2, Bucarest, pp. 363–391

²⁴⁵ *Ibidem*, p. 363.

²⁴⁶ *Ibidem*, p. 364; vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei–N. Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 334.

asupra caracterului și evoluției relațiilor economico-comerciale româno-otomane în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Ipoteza emisă de autoare a fost acceptată în istoriografia românească, și abia cercetările în imensele arhive otomane, întreprinse în ultimele două-trei decenii, au nuanțat concluziile formulate de M.M. Alexandrescu-Dersca acum mai bine de jumătate de secol. De altfel, trebuie precizat faptul că relațiile economico-comerciale “dirijate” româno-otomane din perioada amintită nu erau “exclusiviste” în direcția Principatele Române-Istanbul, ci au existat exporturi românești și în Polonia, Transilvania, Imperiul Habsburgic etc., pe care *fermân*-ul din 1764 le recunoștea, declarându-le însă “ilegale” și interzicându-le în consecință.

În cadrul studiului său *Activitatea politică a lui Manuk bey Mirzaianț*, H. Dj. Siruni a consacrat un capitol special legăturilor de prietenie, de colaborare și de afaceri financiar-comerciale dintre armeanul Manuk Mirzaianț și *Bayrâktâr* Mustafa *pâșă*, *a'yân* de Rusçuk²⁴⁷. Folosind documente otomane și armenesti inedite, autorul a urmărit să clarifice prin această contribuție “(...) un épisode de la vie de Manouk-Bey: celui de ses relations avec Bairakdar Moustafa Pacha et son rôle dans les événements de l'année 1808, événements décisifs non seulement pour l'Empire ottoman, mais aussi pour l'histoire des peuples riverains du Danube”²⁴⁸.

Istoricul Siruni a prezentat principalele date biografice referitoare la bogatul și influentul armean²⁴⁹, cât și la puternicul și ambițiosul *a'yân* de Rusçuk²⁵⁰. În ceea ce privește relațiile dintre cele două personalități, autorul a concluzionat că “Bairaktar Mustafa *pâșă* entrait dans l'arène politique dans un moment où l'Empire ottoman traversait une crise des plus graves. Il (...) trouva dans la personne de Manouk un aide précieux. Celui-ci était non seulement un conseiller estimé, mais aussi son homme de confiance”²⁵¹. *Manuk bey* avea o puternică influență asupra lui Mustafa *pâșă*, folosindu-l într-un mod subtil pe acesta pentru a păstra pacea și securitatea cotidiană într-o zonă întinsă în jurul Rusçukului, atât în folosul locuitorilor de la Dunărea de jos, cât și pentru propriile sale interese financiar-comerciale²⁵².

A'yân-ii din zona Dunării de jos urmăreau cu interes evenimentele politice ce se derulau la Istanbul și în celelalte provincii ale Imperiului otoman în timpul domniei sultanului reformator Selîm al III-lea (1789-1807). Încercările de modernizare în spirit occidental a instituțiilor vastului imperiu, întreprinse de îndrăznețul *pâdișîh*, au scindat clasa politică și societatea otomană în două tabere: reformistă, căreia i s-a

²⁴⁷ H.Dj. Siruni, *Bairakdar Moustafa Pacha et Manouk Bey. "PrincedeMoldavie"*, în “B.”, vol. VI/1943, Bucarest, pp. 53-100.

²⁴⁸ *Ibidem*, p. 58

²⁴⁹ *Ibidem*, pp. 53-58; 66-71.

²⁵⁰ *Ibidem*, pp. 58-62.

²⁵¹ *Ibidem*, p. 62

²⁵² *Ibidem*, pp. 65-66.

alăturat și Mustafa-*pāšā*, și cea antireformistă, în care *yeniçeri*-ii și *ulem*'-lele jucau un rol important. Victoria celei din urmă a însemnat secolul reformelor *Nizâm-i cedid* și detronarea lui Selîm al III-lea (29 mai 1807), dar și intrarea intempestivă pe scena politică otomană a ambițiosului *Bayrâktâr*²⁵³.

Cu sprijinul unei puternice armate organizate și înarmate conform sistemului militar occidental, *Bayrâktâr* Mustafa *pāšā* a intrat în Istanbul, l-a detronat pe incapabilul și mediocrul sultan Mustafa al IV-lea, l-a urcat pe tron pe fratele acestuia, Mahmūd al II-lea, a fost numit mare vizir (iulie 1808) și a început activitatea, pe cât de îndrăzneată, pe atât de primejdioasă, de reintroducere a reformelor inițiate de Selîm al III-lea. Primul pas l-ar fi constituit neutralizarea din rădăcini a corpurilor de *yeniçeri*²⁵⁴. Dar opoziția forțelor antireformiste a fost prea puternică iar greșelile politice ale lui Mustafa *pāšā* prea mari pentru ca acesta să înfăptuiască în timpul scurtului său mare vizirat obiectivele propuse. Lăsînd deoparte prudența și moderația sa politică caracteristice și ignorând în mod repetat sfaturile pertinente și realiste date de confidentul său Manuk *hey*, marele vizir a pierdut simțul realității politico-militaro-sociale și sprijinul foștilor săi adepți. A fost ucis la 16 noiembrie 1808, în urma unui atac-surpriză al forțelor militare antireformiste²⁵⁵.

Manuk *hey*, pe care Mustafa *pāšā* l-a numit, printr-o "mare adresă vizirală", "principe al Moldovei" (22 septembrie 1808), confidentul marelui vizir la Istanbul în lunile octombrie-noiembrie 1808, a reușit să scape cu viață din aceste tragice și înșăngerate evenimente, să părăsească Istanbul și să se stabilească la București²⁵⁶.

Acest studiu al orientalistului-turcolog H.Dj. Siruni, asupra căruia am insistat în detaliu, a fost o importantă contribuție la elucidarea desfășurării evenimentelor politice din Imperiul otoman la începutul secolului al XIX-lea (mai ales între anii 1807–1808), la înțelegerea raporturilor complexe și dinamice dintre conservatorismul și reformismul otoman, dintre zonele provinciale/periferie (în cazul nostru Dunărea de jos–Rusciuk), veritabile centre locale de putere, și marea capitală Istanbul (unde erau inițiate și, paradoxal, înecate în sânge încercările oamenilor politici otomani de înnoire a instituțiilor statale imperiale). Trebuie să mai adaug și sublinierea obiectivă de către autor a rolului pe care l-a jucat Manuk *hey* (cu o importantă activitate financiar-comercială și politică în spațiul românesc) pe lângă *a'yân*-ul și, apoi, marele vizir adept și promotor al înnoirii: *Bayrâktâr* Mustafa *pāšā*: om de încredere și sfătuitor politic.

²⁵³ *Ibidem*, pp. 71–76.

²⁵⁴ *Ibidem*, pp. 76–82.

²⁵⁵ *Ibidem*, pp. 82–85, 91–96.

²⁵⁶ *Ibidem*, pp. 86–91, 96–100.

Contribuția lui Siruni a fost recențată favorabil în țara noastră²⁵⁷, iar publicarea ei în limba franceză i-a asigurat circulația în istoriografia mondială. Totuși, orientalistul sovietic A. F. Miller nu a folosit și nu a citat în clasică sa monografie consacrată lui Mustafa pâșă²⁵⁸ studiul turcologului român.

Tot în legătură cu epoca reformelor în Imperiul otoman, Cornelia C. Bodea a publicat fragmente din însemnările de călătorie în “Turcia” (ms. nr. 2446 de la *B.A.R.*) ale transilvăneanului Moise Nicoară, care, stabilit în Țara Românească, a vizitat Peninsula Balcanică otomană și capitala sultanală în 1814 și 1831²⁵⁹. Din aceste impresii de călătorie reieșea modul în care au fost percepute de către un român cauzele, caracterul, evoluția și finalitatea transformărilor din societatea otomană inițiate de sultanul reformator Mahmūd al II-lea, care fusese întronat de *Bayrâktâr* Mustafa pâșă.

Turcologul Aurel Decei a elaborat pentru *Islām Ansiklopedisi* articolele referitoare la Țările Române și la relațiile complexe româno-otomane în evul mediu și în epoca modernă. Astfel, în articolul *Boğdân (Moldova)* a oferit datele esențiale despre geografia și istoria acestui pământ românesc (mil. IV î.e.c.–1878). Un loc important l-a ocupat analiza relațiilor moldo-otomane (1420–1859), legături ce aveau la bază ‘*ahdnâme*-lele (capitulațiile) acordate de sultanii otomani conducătorilor moldavi. Autorul a acceptat ca dată a plății primului tribut al Moldovei către sultanul Mehmed al II-lea anul 1455, preluând necritic informația din studiul lui Franz Babinger publicat în 1936, datare ce s-a dovedit ulterior a fi eronată. O bibliografie selectivă a întregit analiza turcologului român²⁶⁰

Despre *Eflāk (Țara Românească)* autorul a făcut o prezentare geografico-istorică (mil. I î.e.c.–1878) și bibliografică, insistând asupra caracterului relațiilor valaho-otomane (1368–1878), bazate pe ‘*ahdnâme*-le. În ceea ce privește politica antiotomană a lui Mircea cel Bătrân, a preluat ideile generale din monografia medievistului P. P. Panaitescu consacrată viteazului voievod (1944)²⁶¹. În articolul *Erdel (Ardeal, Transilvania)*, elaborat în colaborare cu istoricul turc M. Tayyib Gökbiğgin, a schițat coordonatele geografice și istorice (mil. III î.e.c.–1920) ale evoluției acestei provincii intracarpătice românești, accentul punându-se pe relațiile

²⁵⁷ Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 345; Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 326; idem, *Contributions roumaines*, p. 466; idem, *Paleografia*, p. 19.

²⁵⁸ A.F. Miller, *Mustafa paşa Bairaktar. Ottomanskaia Imperia v naceale XIX-ogo veka*, Moskva-Leningrad, 1947, 508 p.; traducere franceză: *Mustapha Pacha Bairaktar*, Bucarest, 1975, 466 p.

²⁵⁹ Cornelia C. Bodea, *Les réflexions d'un Roumain sur l'époque du Tanzimat en Turquie*, în “R.H.S.E.”, XIV-e année, n-os 4-6/Avril-Juin 1977, Bucarest, pp. 150-163 și n-os 10-12/Octobre-Décembre 1937, pp. 307-333

²⁶⁰ Aurel Decei, *Boğdân*, în *Islām Ansiklopedisi*, 2-că Cilt. Istanbul, 1949, pp. 697-705.

²⁶¹ Idem, *Eflāk*, loc. cit., 4-că Cilt, Istanbul, 1945, pp. 178-189.

complexe transilvano-otomane (1391–1699). În perioada 1541–1688, în care Transilvania a fost principat autonom sub protecție tributară otomană, la baza acestor legături au stat *'ahdnâme*-lele acordate de sultanii otomani principilor ardeleni. Autorul a conturat și evoluția cantitativă a *harâç*-ului plătit de această provincie. O bogată bibliografie tematică a completat această prezentare²⁶²

Aurel Decei a oferit informații geografice, istorice și bibliografice și despre Porțile de Fier sau trecătoarea Cazanelor, subliniind rolul acestora și a regiunii înconjurătoare în cadrul relațiilor și vecinătății româno-otomane²⁶³

În articolul *Fenerler (Fanarioți)* turcologul român a sintetizat informațiile istorice și contribuțiile istoriografice referitoare la acest grup etno-politico-diplomatico-cultural. Fanarioții erau de origine greacă și locuiau în cartierul *Fener* din Istanbul, de unde derivă și numele lor. Din rândul acestora s-au recrutat și membrii corpului dragomanilor (interpreților, traducătorilor), fie pe lângă consulatele statelor occidentale în capitala otomană, fie pe lângă curtea sultanală stanbuliote. Din rândul marilor familii fanariote au fost numiți, de către sultan, domni în Moldova și Țara Românească, în perioada 1711/1716–1821. Fanarioții au jucat un important rol de intermediari, de mediatori atât între Imperiul otoman și statele europene, cât și între imperiul sultanilor și Principatele Române, pe plan politic, diplomatic, cultural etc., între sec. XVII–încep. sec. XIX²⁶⁴

Aurel Decei a fost singurul orientalist-turcolog român care a elaborat articolele referitoare la Țările Române și la spațiul carpato-dunărean incluse în prestigioasa *İslâm Ansiklopedisi*. Aceasta nu era în fapt decât traducerea în limba turcă a ediției I din *Encyclopaedia of Islam*, vol. I–IV + supl., Leiden, 1908–1937, la care s-au adăugat alte articole referitoare la turcii otomani, elaborate de istoricii turci. Aurel Decei, a cărui activitate științifică turcologică se bucura de o înaltă apreciere în Turcia, a avut astfel posibilitatea să prezinte, pe baza interpretării izvoarelor istorice din arhivele, bibliotecile și muzeele publice sau private otomane, descoperite de el însuși, și a literaturii istorice de specialitate, adevăratul caracter al relațiilor pe diferite planuri româno-otomane în secolele XIV–XIX. În felul acesta au fost prezentate istoriografiei mondiale și punctele de vedere ale istoriografiei românești referitoare la subiectele istorice amintite anterior.

În România aceste contribuții ale lui Aurel Decei au fost bine primite și elogios recenzate de istoricii români, C.C. Giurescu, de exemplu, apreciindu-le la justa lor valoare științifică²⁶⁵.

²⁶² Idem, *Erdel, loc. cit.*, 4-că Cilt, Istanbul, 1945, pp. 293–306

²⁶³ Idem, *Demir-Kapı, loc. cit.*, 3-că Cilt, Istanbul, 1945, pp. 523–526

²⁶⁴ Idem, *Fenerler*, în "I. A.", IV-că Cilt, 1946. Istanbul, pp. 547–550.

²⁶⁵ Astfel, despre colaborarea lui Aurel Decei la *İslâm Ansiklopedisi*, C.C. Giurescu a specificat: "Trebuie subliniat cu deosebită satisfacție faptul că Aurel Decei, cel mai de seamă dintre orientaliștii români și

Istoricul Gh. I. Brătianu a trecut sumar în revistă relațiile româno-otomane de-a lungul secolelor, cu ocazia constituirii Înțelegerii Balcanice (februarie 1934) și a vizitei ministrului turc al Afacerilor Externe, Tevfik Rüştü Aras, la București (mai 1934)²⁶⁶. Turcii au fost populații uralo-altaice cu o înrâurire deosebită asupra trecutului istoric românesc: începând din sec. X e.c. pegegegii, cumanii, mongolo-tătarii, osmanlâii-otomanii au influențat evoluția istorică a poporului băștinaș din spațiul carpato-danubiano-pontic. Dominația otomană asupra Țărilor Române, cu diferite grade de intensitate, a durat între 1369–1878. După Războiul de independență, românii nu i-au mai considerat pe otomani “vrăjmași ereditari”, ci i-au respectat și stimat. Autorul a insistat în mod deosebit asupra renașterii Turciei moderne sub conducerea lui Mustafa Kemâl Atatürk, exprimându-și speranța că aceasta va promova o politică externă diametral opusă celei duse de fostul Imperiu otoman, că va fi un exemplu demn de urmat și pentru alte țări europene.

Acest succint editorial a oferit opiniei publice românești principalele caracteristici și coordonate evenimentiale ale evoluției relațiilor complexe româno-otomano/turce între sec. XIV–1934.

Preocupările istoriografice ale lui N. Iorga, circumscrise tematicii abordate în acest subcapitol, au fost analizate într-un studiu special, unde am precizat locul și rolul acestora în opera istorică a Magistrului de la Vălenii de Munte și în evoluția turcologiei românești interbelice²⁶⁷

*

Abordarea *relațiilor juridico diplomatice* otomano-române în secolele XIV–XIX a fost *a doua direcție* tematică în cadrul preocupărilor românești de turcologie cu conținut istoric.

I.D. Condurachi a studiat problema reprezentanților oficiali ai domnilor Moldovei la Istanbul în secolul secolul al XVII-lea²⁶⁸. În primul capitol al contribuției

---

posesorul unei biblioteci de specialitate unice în România, a fost însărcinat cu redactarea articolelor care privesc poporul român în “Islâm Ansiklopedisi”, e o garanție de competență și obiectivitate” (notă bibliografică în “R.I.R.”, XVI, 1946, București, fasc. IV, p. 402: *F:flāk. I:flāk*) Aceleași aprecieri despre *Erdel, Erdil ve ya Erdelistan*, *loc. cit.*, p. 402, sau despre *Demir-Kapr*: “expunere sintetică asupra “Porților de Fier” sau “Cazanelor Dunării” a eminentului nostru orientalist” (*loc. cit.*, fasc. I, p. 111)

²⁶⁶ Gh. I. Brătianu, *Din legăturile noastre cu turcii*, în “Mișcarea”, an XXVII/1934, nr. 994/ Joi 24 mai 1934, București, pp. 1–2

²⁶⁷ Dan Prodan, *Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei*, în „A.M.S.”, II, 2002, Botoșani, pp. 91–98; idem. *Preocupări de orientalisticii-turcologie în opera lui Nicolae Iorga*, în „A.I.I.X.I.”, XXXVIII, 2001, Iași, pp. 222–223; A. Decei - N. Beldiceanu, *K.M.R.*, pp. 339–342.

²⁶⁸ Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în secolul al XVII-lea* București, Tipografia “Cultura”, 1920, 71 p.

autorul a analizat *începuturile relațiilor politice ale Moldovei cu Turcia*: primele contacte militare au avut loc în 1420, în 1432 și în 1454. Doi ani mai târziu, în 1456, Petru Aron a plătit sultanului otoman primul tribut al Moldovei. Domnii moldoveni, începând cu Ștefan cel Mare, au plătit constant otomanilor tributul anual. Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea conducătorii otomani s-au amestecat tot mai mult în treburile interne ale Moldovei, Istanbulul fiind locul unde se decidea soarta domnilor acestei țări²⁶⁹

În capitolul următor, I.D. Condurachi a studiat statutul și atribuțiile *persoanelor prin intermediul cărora se întrețineau raporturi politice cu turcii*: solii, ostaticii, protectorii și agenții sau "capucheaiialele". Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea cei mai importanți reprezentanți ai domnului Moldovei la Istanbul au fost *agenții* sau "capucheaiialele". Prima *kapukehâyâ* a fost boierul Duca, agentul lui Petru Șchiopul. Puteau activa una sau mai multe *kapukehâyâ*-le, nici o reglementare sau tradiție nefixând numărul lor. În principiu, acestor agenți nu li se cereau calități speciale, dar complexitatea vieții politico-diplomatice de la Istanbul impunea, obiectiv, prezența unor persoane cu însușiri deosebite, cu o bogată experiență diplomatică, culte, cunoscătoare a limbilor străine ce se vorbeau în capitala imperiului. Erau numiți cei mai importanți boieri divaniți, unii fii ai domnilor aflați pe tron, în mod excepțional anumiți diplomați sau oameni de afaceri străini²⁷⁰

Atribuțiile *kapukehâyâ*-lelor au fost astfel sintetizate de autor: să promoveze interesele și să apere tronul și viața domnului pe care îl reprezenta în relațiile cu sultanul și înalții demnitari otomani; să predea la Istanbul tributul anual al țării; să fie intermediar în transmiterea știrilor și informațiilor de la domn la otomani și viceversa; să întrețină bune relații diplomatice cu reprezentanții statelor vecine; să informeze pe domn despre eventualele intrigi și pericole ce i-ar fi amenințat tronul și să încerce să le contracareze prin plata unor mari sume de bani înalților demnitari otomani; să mențină legătura cu reprezentanții bisericii creștin-ortodoxe din Imperiul otoman; să rezolve problemele organizatorico-financiare ale misiunii lor la Istanbul²⁷¹.

Kapukhâyâ-lele nu se bucurau de imunitate diplomatică, securitatea vieții lor nu era garantată, aceasta fiind la bunul plac și la libera apreciere a conducătorilor otomani. Pentru activitatea lor, acești agenți domnești erau recompensați cu sume de bani sau cu moșii în Moldova. Ei îl informau periodic, în scris sau verbal, prin curieri speciali, pe domni în legătură cu derularea misiunii lor la Istanbul și cu evoluția evenimentelor din capitala otomană. Sediul misiunii lor era la *Boğdân Sarây*, format din locuințe și camere oficiale, grupate în jurul bisericii ortodoxe²⁷².

²⁶⁹ *Ibidem*, pp. 9–16.

²⁷⁰ *Ibidem*, pp. 16–50.

²⁷¹ *Ibidem*, pp. 51–54.

²⁷² *Ibidem*, pp. 54–70.

Contribuția lui I.D. Condurachi nu avea bibliografia izvoarelor istorice folosite și a lucrărilor științifice utilizate, ceea ce mă împiedică să fac aprecieri în legătură cu baza informațională ce a stat la originea elaborării ei. Oricum, acest studiu a sintetizat informațiile izvoarelor istorice editate în țară și peste hotare și concluziile cercetărilor referitoare la relațiile româno-otomane apărute până prin 1920. Personal, am recunoscut unele afirmații și concluzii preluate din sinteza otomană a lui Nicolae Iorga, *G.O.R.*, vol. I–III. Nu cred că autorul știa limba turco-osmană și că folosea alfabetul arab, sau că ar fi făcut cercetări în arhivele otomane. Pe de altă parte, lucrarea lui I.D. Condurachi era și o invitație adresată istoricilor români din perioada interbelică de a continua cercetările în legătură cu acest incitant subiect.

Biró Vencel a studiat originea, caracteristicile și evoluția statutului politico-juridico-diplomatic al solilor Transilvaniei la Istanbul în perioada suzeranității otomane asupra provinciei românești intracarpatică²⁷³. Această analiză a fost făcută doar pe baza interpretării izvoarelor istorice documentaro-narative maghiare, transilvănene, germane etc. și a traducerilor în diferite limbi europene ale unor surse istorice otomane de aceeași categorii. Necunoscând limba turcă și alfabetul arab, autorul nu a putut întreprinde cercetări directe, nemijlocite, în arhivele, bibliotecile sau muzeele din Istanbul (cum a efectuat, de exemplu, contemporanul său Imre Karácson în perioada 1907–1911). Biró Vencel a considerat că însuși instituția solilor ardeleni la Istanbul era o dovadă clară a statutului politico-juridico-militar etc. specific pe care îl avea Transilvania în relațiile complexe cu Imperiul otoman. Reprezentanții diplomați ardeleni apărau și promovau interesele complexe transilvane la Istanbul, iar uneori și pe cele moldovene și muntene. Autoritățile otomane, centrale și provinciale, acordau solilor ardeleni același statut politico-juridico-diplomatic și același tratament ca și reprezentanților diplomați ai marilor puteri europene. *Kapukehâyâ*-lele Transilvaniei își aveau reședința la *Erdel Sarây*. De o importanță istorică deosebită sunt tabelele cu numele solilor ardeleni la Istanbul și a “învățăceilor” transilvăneni trimiși în capitala sultanală să învețe limba turco-osmană, pentru ca ulterior să poată fi folosiți în activitatea diplomatică, aceste liste acoperind perioada 1543–1688²⁷⁴. Historicul clujean nu a încadrat însă analiza sa segmentială în sfera mai cuprinzătoare a studierii caracterului și evoluției relațiilor complexe, pe multiple planuri, transilvano-otomane în perioada 1541–1688/1699. Trecând peste aspectele amendabile subliniate anterior, contribuția lui Biró Vencel, prin sistematizarea informațiilor istorice din diferite surse, tabelele și listele întocmite,

²⁷³ Biró Vencel, *Erdélyi Követei a Portán (Solii Ardealului la Poartă)*, Cluj, 1921, 140 p. Vezi și Călin Felezu, *Statutul*, 1996, pp. 54–56. Vezi și Csetri Elek, *Biró Vencel (Égy igaz ember és történelméről portréjához)*–[B. V. – Portretul unui adevărat om și istoric], în “Keresztesy Szó”, I, nr. 20/1990, Cluj-Napoca, p. 7.

²⁷⁴ Biró Vencel, *op. cit.*, pp. 113–137; Călin Felezu, *Statutul*, pp. 333–356.

concluziile formulate, a reprezentat un “pas înainte” istoriografic în problema abordată.

Aurel H. Golimas a reluat și extins studiul problemei reprezentanților oficiali ai domnilor Moldovei la Istanbul (în intervalul sec. XVI–1829), coroborat cu o analiză și o încercare de clasificare a “poruncilor Porții către Moldova” în aceeași perioadă²⁷⁵

Autorul a prefătat studiul său cu un capitol în care a încercat să stabilească *inceputul legăturilor de drept ale Moldovei cu turcii*²⁷⁶. După ciocniri militare și contacte diplomatice sporadice în intervalul 1420–1455, “în 1456, și poate înainte de 29 iulie”, Petru III Aron a “închinat” țara otomanilor, angajându-se, împreună cu boierii țării, să le plătească un “peșcheș” (nu tribut!) anual de 2.000 de galbeni. Supunerea la plata unui peșcheș a lui Petru Aron era departe de a fi o subjugare sau o știrbire a neatârării țării. Suntem în fața unei închinări sau capitulații, și aceasta nu implica vasalitate²⁷⁷. “Închinarea” Moldovei la otomani a durat până în 1538, când această țară românească a devenit vasală Porții Otomane. În 1496 Ștefan cel Mare “s-a închianat Porții”, plătind un “peșcheș” de 4.000 de galbeni și “primind un act formal scris, poate un Hatt-i-htimaiun”. Cu toate acestea, “în 1496 situația *de jure* a Moldovei era aceea de pe timpul lui Petru vodă Aron”. În cadrul acestei categorii de relații moldo–otomane s-a impus necesitatea ca domnul Moldovei să fie reprezentat la Istanbul de persoane cu un statut juridico-diplomatic special: soli, ostatici (“agenți extraordinari”) și “capuchehăi, agenți permanenți”. “Începutul instituției capuchehăilor trebuie socotit după moartea lui Ștefan cel Mare”²⁷⁸, a afirmat Aurel H. Golimas.

Tânărul istoric a apreciat corect că Moldova “s-a închinat” și a plătit primul “peșcheș” otomanilor în 1456, respingând anul 1455, propus de turcologul german Franz Babinger. A greșit însă datând mult controversatul act al sultanului Mehmed II din 5 octombrie [1455] în anul următor, 1456. Datorită unei erori de logică istorică, a inversat “cauza” cu “efectul” tatonărilor diplomatice otomano–moldave din intervalul octombrie 1455–iulie 1456.

O formă dezvoltată a acestui prim capitol al contribuției lui Aurel H. Golimas fusese deja publicată²⁷⁹, iar o sinteză a întregii lucrări a apărut la sfârșitul anului 1943²⁸⁰

²⁷⁵ Aurel H. Golimas, *Despre capuchehăile Moldovei și poruncile Porții către Moldova până la 1829. Contribuții la cunoașterea rapoartelor de drept dintre Moldova și turci (infra abreviat: Despre capuchehăile Moldovei)*, Iași, 1943, II+152 p.

²⁷⁶ *Ibidem*, pp. 1–17.

²⁷⁷ *Ibidem*, pp. 5–6

²⁷⁸ *Ibidem*, pp. 14–17

²⁷⁹ Idem, *Sensul închinării de la Vaslui a lui Petru vodă Aron. Din legăturile de drept ale Moldovei cu Poarta Otomană*, extras din revista “Cuget Moldovenesc”, nr 9–12/Septembrie–Decembrie 1940, Iași, 18

După ce a insistat asupra “agenților extraordinari” ai Moldovei la Istanbul, soli, ostateci și protectori²⁸¹, autorul s-a oprit asupra “agenților permanenți” ai țării est-carpătice în capitala otomană: “capuchehăile”

Instituția “capuchehailăcului” a fost organizată la sfârșitul secolului al XV-lea sau la începutul celui următor, funcționând în perioada “închinării” (până în 1538) ca un simbol al suveranității externe a Moldovei, iar după acest an, ce marca începutul “vasalității” țării est-carpătice, ca reprezentanță permanentă a domnului moldav la Istanbul. Agentul permanent se numea “capuchehaie”, cuvântul fiind “de origine turco-persană, (...) și înseamnă *stăpânul casei, intendentul unei gospodării, administratorul curții, căpătând numai în urmă și înțelesul de reprezentant, agent* (subl. D. P.)” Un sinonim folosit des în epocă a fost *vechil*²⁸²

Desemnarea “capuchehăilor” se făcea de către domnul Moldovei, în perioadele de *interregnum* de caimacamul sau caimacamii acesteia, de înalții funcționari otomani sau, indirect, de diplomații marilor puteri europene, care trebuiau să-și promoveze și să-și apere propriile interese între Carpații Orientali, Nistru și Dunărea inferioară. Domnul Moldovei putea numi în acest “post foarte important pentru siguranța domniei” o rudă apropiată sau “boieri cu caftane și ranguri, cu aptitudini, înzestrați și culți”. Nu se cunoaște nici un caz în care funcția ar fi fost obținută de o “față” bisericească. Toți trebuiau să fie “activi” pe plan politico-diplomatic, să cunoască și să vorbească “limba turcă”, să aibă sau să-și creeze legături vaste cu toți factorii determinanți din viața politică constantinopolitană²⁸³

Nu a existat o lege sau o cutumă ce să fi stabilit un anumit număr al “capuchehăilor” Moldovei la Istanbul. În funcție de mai mulți factori, subiectivi și obiectivi, au activat una sau două, trei, patru, cinci ori chiar șase “capuchehăi” simultan. În caz de pluralitate, mai ales în “secolul fanariot”, domul desemna un șef al misiunii diplomatice, numit “bașcapuchehaia”. La fel ca numărul acestor agenți, nici durata serviciului lor nu era stabilită legal sau cutumiar, putând fi de la câteva luni la câțiva ani. “Capuchehăile” erau ajutate în misiunile lor de un “personal de serviciu”

---

p.; vezi nota bibliografică semnată de M. Sânzăianu în “R.I.R.”, XIII, 1943, București, fasc. I, pp. 121-122; Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 339.

²⁸⁰ Idem, *Din politica Moldovei față de turci*, în revista “Cetatea Moldovei”, an IV, vol. XI, nr. 12/decembrie 1943, Iași, pp. 289-295. Autorul a oferit o imagine de ansamblu asupra relațiilor complexe, pe multiple planuri, moldo-otomane în perioada 1420-1829, concluzionând că Moldova a luptat să se mențină pe linia unei politici independente față de turci: “(...) Această politică (...) a fost în funcție și de oamenii ce o dirijau”. Pomind de la faptul că la Iași exista catedra de Turcologie onorată de Franz Babinger, Aurel H. Golimas a propus intensificarea cercetării și cunoașterii “raporturilor turco-moldovene” (p. 295).

²⁸¹ Idem, *Despre capuchehăile Moldovei*, pp. 18-25.

²⁸² *Ibidem*, pp. 26-32.

²⁸³ *Ibidem*, pp. 33-40.

recrutat fie din Moldova, fie din Istanbul, sau mixt, din ambele spații geografico-politice²⁸⁴.

Pentru îndeplinirea în bune condiții și cu finalitățile dorite a misiunilor lor la Istanbul, “capuchehăile” au cheltuit întotdeauna mari sume de bani trimise special din țară. “Interesul Moldovei trebuia susținut prin orice mijloace”. Activitatea lor era răsplătită de către domn prin acordarea de sume de bani sau “donajii”, ce constau în sate sau moșii. “Abia în «secolul fanariot» acești agenți permanenți au fost recompensați cu sume de bani acordate regulat”. Sfera de activitate și îndatoririle “capuchehăilor” au fost sintetizate de Aurel H. Golimas astfel: să apere domnia, viața și demnitatea domnilor Moldovei, când acestea erau amenințate; să afle și să anihileze orice complot împotriva domnului și țării, informându-l rapid și corect pe acesta; să mijlocească corespondența între conducătorul Moldovei și înalții dregători otomani, insistând când era cazul pentru emiterea rapidă a unor acte oficiale otomane necesare domnului; să participe la solemnitățile de investitură ale stăpânului lor desfășurate la Istanbul; să întrețină relații diplomatice prietenești cu reprezentanții oficiali ai marilor puteri europene în capitala otomană; să ofere daruri și sume de bani înalților demnitari otomani, cu ocazia marilor sărbători religioase musulmane; să intervină pentru rezolvarea problemelor religioase ale comunității creștin-ortodoxe din Istanbul și din Imperiul otoman; să facă demersurile și pregătirile necesare în vederea desfășurării în condiții deosebite a unui eveniment matrimonial din familia domnului; de a lua parte la toate festivitățile organizate de sau în cinstea sultanului, marelui vizir sau a altor mari demnitari otomani, a le oferi consistente “atenții” din partea domnului Moldovei și de “a face spionaj” pentru acesta; de a-l îngropa creștinește pe domnul Moldovei ucis de otomani la Istanbul sau de a-i trimite în secret rămășițele pământești în țară²⁸⁵.

Statutul juridico-diplomatic al “capuchehăilor” Moldovei la Istanbul nu a fost, până în 1774, prin tratatul de la Küçük Kaynarca, fixat printr-o reglementare oficială bilaterală otomano-moldavă. Agenții permanenți ai Moldovei nu s-au bucurat de imunitatea și siguranța persoanei și misiunii, fiind considerați de otomani ca reprezentanți ai conducătorului unei țări “închinată” sau “vasale”. Ei puteau fi muștrați, maltratați, închiși sau chiar uciși. După 1774 “capuchehăile” au fost acceptate, cel puțin teoretico-juridic, ca membri ai corpului diplomatic european acreditat oficial la Istanbul. În continuare, autorul a inventariat “numele de capuchehăi cunoscute”²⁸⁶, care au rezidat în secolele XVI–XVII în “palatul” oficial al agenției Moldovei din Stanbul: Bogdan Sarai²⁸⁷. În acest context, Aurel H. Golimas a considerat, în mod eronat, că otomanii au atribuit Moldovei numele “Bogdania”,

²⁸⁴ *Ibidem*, pp. 41–51

²⁸⁵ *Ibidem*, pp. 52–67.

²⁸⁶ *Ibidem*, pp. 68–98.

²⁸⁷ *Ibidem*, pp. 99–107. Despre biserica ortodoxă a acestei reședințe vezi pp. 108–112.

“Cara-Bogdania” sau “Bugdania” plecând de la marea producție de grâu (în turco-osmană “bugday, bogday”) ce se obținea în țară în mod obișnuit.

În partea a doua a lucrării sale, autorul a studiat “Poruncile Porții către Moldova până în 1829”, ca forme de manifestare documentară a “raporturilor de drept” moldo-otomane în sec. XV–XIX. După o privire de ansamblu asupra documentelor oficiale otomane adresate Moldovei și a emitenților lor, tânărul istoric a încercat o clasificare și o analiză a acestor izvoare istorice în funcție de cancelaria de redactare: acte sultanale elaborate în cancelaria imperială (*hatt-ı hümayün, hatt-ı şerif*); aceeași categorie, elaborată în cancelaria marelui vizir (*fermân-e*, cu principalele categorii: *hüküm fermânı, fermân de mazilire, zapt-fermânı, menzil fermânı, katl fermânı, itlak fermânı*, “ferman de metaxuri”, *imtiyaz fermânı, rüthe fermânı*; apoi *berât-ı hümayün, sened-ı hümayün* și *irade-yi hümayün*). La acestea s-au adăugat ordinele vizirale scrise în cancelaria marelui vizir: *buyuruldu, mektub* sau *kayıme*. De asemenea, domniile Moldovei au mai primit *fatvâ-le, yarlık-uri* sau *hüccet-e*²⁸⁸.

Descrierea acestor categorii de documente a fost completată cu analiza obligațiilor protocolare ale domnului și boierilor Moldovei față de primirea respectivelor porunci sultanale, vizirale etc.²⁸⁹

Contribuției lui Aurel H. Golimas i-au lipsit atât *bibliografia tematică* cât și *indicele* necesar pentru o rapidă și eficientă consultare a lucrării.

Autorul și-a extins cercetările și asupra instituției “caimacamlâcului” în Moldova²⁹⁰ în “secolul fanariot”, însă studiul a rămas în manuscris, fiind publicate doar două subcapitole²⁹¹.

Lucrarea lui Aurel H. Golimas a fost bine primită și favorabil recenzată de către istoricii români. Astfel, Nistor Camariano a apreciat că această contribuție “vine să completeze și să întregască tot ce s-a publicat până acum (în 1943 - compl. D.P.) în această direcție, de altfel foarte puțin. Autorul (...) însă nu a putut să utilizeze și numeroasele documente turcești ce se află în arhivele noastre, care așteaptă să fie cercetate de viitorii noștri *turcologi* (subl. D. P.). (...) Nu putem decât prețui pe autor

²⁸⁸ *Ibidem*, pp. 108–145.

²⁸⁹ *Ibidem*, pp. 146–152.

²⁹⁰ *Ibidem*, pp. 135–136, n. 10: *Despre caimacamii Moldovei* (ms.).

²⁹¹ Idem, *Diarhii sau caimacamii?*, în “Arhiva”, an V, vol XI, 1938, Iași, pp. 75–83; idem, *Les caimacams inconnus du prince Jean Mavrocordat et la date de son arrivée a Iassy*, în “B.”, VI/1943, Bucarest, pp. 518–519. A definit amintita instituție în Principatele Române și s-a nominalizat pe cei patru *kaymakam-i* numiți de fostul domn Constantin Mavrocordat în iunie 1743, până la sosirea fratelui său Ioan Mavrocordat la Iași în octombrie același an

pentru strădania sa de a alcătui o lucrare care va fi de mare folos nu numai istoricilor români, ci și celor străini, mai ales greci și turci (...)²⁹²

Am analizat amănunțit această contribuție a lui Aurel H. Golimas atât pentru a sublinia progresul realizat de cercetările turcologice românești referitoare la acest subiect, comparativ cu lucrarea lui I. D. Condurachi din 1920 (pe care autorul a citat-o de câteva ori), cât și pentru a contura stadiul acestor cercetări către sfârșitul celui de-al doilea război mondial. După cum se observă din notele lucrării, realitate subliniată și de recenzorul N. Camariano, Aurel H. Golimas nu a folosit izvoare istorice otomane, atât de necesare în cercetarea sa, pentru că nu avea cunoștințele necesare de limbă și paleografie turco-osmană. Evident, lucrarea era deficitară din acest punct de vedere, concluziile formulate fiind provizorii; articularea relațională dintre părțile I și II era destul de slab realizată. Cu toate acestea, contribuția a fost folosită în istoriografia românească până prin anii '70, după care noile cercetări asupra subiectului și editarea altor documente, în special grecești²⁹³, referitoare la acesta, au permis conturarea unei imagini mai veridice și mai clare despre rolul "capuchehăilor" Moldovei la Istanbul, numeroase semne de întrebare primindu-și acum răspunsul riguros argumentat.

Despre capuchehăile Moldovei ... a fost o lucrare a unui *neturcolog*, însă cu certe preocupări de *turcologie*, referitoare la un aspect al relațiilor juridico-diplomatice româno-otomane între secolele XV--XIX.

La origine această contribuție a fost o teză de doctorat, definitivată la sfârșitul anului 1940 și tipărită la Iași abia în 1943. Informațiile inedite și interesante pe care Aurel H. Golimas mi le-a oferit în decembrie 1990, prin intermediul a două scrisori, îmi permit să deschid aici o mică paranteză. La Universitatea din Iași tânărul istoric Aurel H. Golimas a participat la cursurile și seminariile de istorie turco-osmană susținute de Franz Babinger în cadrul Catedrei de Turcologie, începând cu luna octombrie 1937. A intrat însă în conflicți cu irascibilul și vindicativul turcolog german atunci când a susținut că Moldova a plătit primul "peșcheș" otomanilor în vara anului 1456, după "închinarea" de la Vaslui. Se știe că Franz Babinger a susținut că 1455 a fost anul "celui dintâi bir al Moldovei către sultan". După decesul mentorului și conducătorului său de doctorat, profesorul Ilie Minea (februarie 1943), Aurel H. Golimas a depus lucrarea pentru susținerea examenului de doctorat la Facultatea de

²⁹² În "R.F.R.", anul XI, nr. 3/martie 1944, București, pp. 704-705. Vezi și notele bibliografice semnate de C.C. Giurescu în "R.I.R.", XIII, 1943, București, fasc. III, p. 104 și de Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 339.

²⁹³ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742). Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, traducerea textului grecesc, studiu introductiv, note și comentarii, glossar și indice de Adriana Camariano-Cioran, Editura Academiei, București, 1985. 306 p.; aceste rapoarte au fost analizate anterior de același istoric în studiul său *Rapoartele inedite ale capuchehăilor lui Constantin Mavrocordat (august 1741-decembrie 1742)*, în "S.R.d.I.", anul XIV, nr. 4/1961, București, pp. 939-968.

Litere și Filosofie din București, decan fiind istoricul Gh. I. Brătianu, prieten cu Franz Babinger. Acesta din urmă i s-ar fi plăns lui Gh. I. Brătianu de atitudinea “sfidătoare” și “impertinentă” a tânărului candidat. Comisia de doctorat era constituită din: Gh. I. Brătianu, președinte; N. Bănescu, C. C. Giurescu, Victor Papacostea, Sauciuc-Săveanu. Gh. I. Brătianu a încercat să-l combată pe curajosul doctorand în legătură cu anul primului tribut al Moldovei către sultanul cuceritor și cu alte “chestiuni”, dar Aurel H. Golimas și-a susținut ferm punctele sale de vedere, iar ceilalți membri ai comisiei i le-au acceptat, candidatul fiind declarat “doctor în istorie” cu calificativul “magna cum laude”. Trecând peste unele nuanțe subiective ale amintirilor octogenarului Aurel H. Golimas, un adevăr rămâne evident: ranchiunosul Franz Babinger a încercat și prin mijloace extraștiințifice să-și impună concluziile cercetărilor sale istorice, iar Gh. I. Brătianu, în virtutea prieteniei dintre ei, a încercat, până la un anumit punct, să-l ajute...²⁹⁴

*

O altă direcție de cercetare în cadrul acestei categorii de preocupări de turcologie a fost studierea problemei “tratatelor” de pace moldo-otomane în secolele XV-XVI.

Reamintesc faptul că încă din 1908 istoricul Constantin Giurescu a susținut teza inexistenței unor astfel de “tractate” moldo-otomane în secolele XV-XVII, cele prezentate de boierii moldo-munteni în 1772, la Focșani, diplomaților ruși și austrieci fiind considerate simple “falsuri patriotice”. Această teză s-a impus în istoriografia românească până la începutul anilor ‘40, când noile izvoare istorice documentar-cronistice (în special turco-osmane) publicate, și alte cercetări științifice referitoare la acest subiect au impus o reevaluare a datelor problemei și a concluziilor (provizorii) formulate anterior.

Tânărul istoric Nicoară Nădejde-Beldiceanu (viitorul mare turcolog din perioada postbelică) a reluat studierea “problemei tratatelor Moldovei cu Poarta”, folosind informațiile edite, însă nevalorificate până atunci, ale cronicii lui Ibrahim Peçevi²⁹⁵

Pe baza interpretării acestei noi mărturii cronistice, autorul a apreciat că un “tratat de pace” între domnul Ștefan cel Mare și sultanul Băyezid al II-lea s-a încheiat în intervalul 1487-martie 1489. Prin acest “tratat” s-au fixat hotarele dintre Moldova și Imperiul otoman după pierderea cetăților Chilia și Cetatea Albă în tragica vară a anului 1484; domnul Moldovei era obligat să plătească sultanului un tribut anual de

²⁹⁴ Arhiva personală Dan Prodan, scrisorile lui Aurel H. Golimas din 3 și 14 decembrie 1990.

²⁹⁵ Nicoară Nădejde-Beldiceanu, *Problema tratatelor Moldovei cu Poarta în lumina cronicii lui Peçevi*, în “B.”, nr. V/1, 1942, București, pp. 393-407.

4.000 de galbeni, ce trebuia predat personal de Ștefan cel Mare la Istanbul din doi în doi ani²⁹⁶.

În 1514 s-a încheiat un "tratat" între Bogdan al III-lea și Selim I, act juridic ce "nu făcea altceva decât să reînnoiască pe cel pe care am văzut că l-a încheiat Ștefan cel Mare cu Înalta Poartă, cu diferența că acum birul se ridica de la 4.000 la 8.000 de galbeni"²⁹⁷.

La sfârșitul expediției militare a sultanului Süleymân I Kânûnî împotriva lui Petru Rareș al Moldovei (septembrie 1538), conducătorul otoman i-a impus noului domn Ștefan Lăcustă un "nou tratat", ale cărui clauze au fost cuprinse într-un *herât*: plata anuală a unui tribut mărit, ce va fi dus de însuși domnul țării la Istanbul, din doi în doi ani; ocuparea de către otomani a sud-estului Moldovei și transformarea acestei regiuni în *re'âyâ*; noul domn primea o "gardă turcească" pentru a-l proteja. Aceste noi "impuneri" otomane au schimbat "vechile raporturi dintre Moldova și Înalta Poartă. De acum înainte Moldova devine cu adevărat vasală imperiului, iar tributul pe care-l plătește constituie nu o garanție a neamestecului turcesc în politica internă și externă, ci un semn de supunere"²⁹⁸.

În concluzie, Nicoară Nădejde-Beldiceanu a afirmat că între Moldova și Imperiul otoman s-au încheiat mai multe "tratate de pace": între 1487 și 1489, reînnoit probabil în 1514. Al treilea în 1538, când "Moldova devine cu adevărat vasală Imperiului turcesc". Toate aceste acte juridice au demonstrat cu claritate faptul că între cele două entități statale "au existat o serie de tratate", iar viitoarele cercetări în Arhivele otomane din Turcia vor duce la descoperirea a cel puțin unuia dintre aceste atât de controversate dar și de căutate "tratate"²⁹⁹.

Studiul lui Nicoară Nădejde-Beldiceanu a pus pentru prima dată, în mod tranșant, sub semnul întrebării concluziile negativiste, devenite clasice, ale lui C. Giurescu din 1908. Studiul viitorului turcolog român a fost bine apreciat în epocă, iar o recenzie a sa a fost inclusă într-o prezentare pentru străinătate a contribuțiilor românești de orientalistă între anii 1936-1946³⁰⁰.

Previțiunea formulată de Nicoară Nădejde-Beldiceanu la sfârșitul studiului său se adevăra în 1945, când turcologul Aurel Decei a publicat comentariul istoric și textul copiei unui "tratat de pace-sulhnâme" încheiat între Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare și datat de autor în "1479"³⁰¹.

²⁹⁶ *Ibidem*, pp. 394-398.

²⁹⁷ *Ibidem*, pp. 398-400.

²⁹⁸ *Ibidem*, pp. 401-405.

²⁹⁹ *Ibidem*, p. 407.

³⁰⁰ Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, pp. 335-336.

³⁰¹ Aurel Decei, *Tratatul de pace-sulhnâme-încheiat între sultanul Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare la 1479*, în "R.I.R.", XV, 1945, fasc. IV, București, pp. 465-494+4 pl., reprodus în idem, *Relații româno-*

La *Süleymâniye Kütüphanesi* din Istanbul, Aurel Decei a descoperit în *fondul Esad Efendi, nr. 3369*, un codice miscelaneu ce includea și copia anterior amintitului act juridic. Prin acest tratat sultanul cuceritor “i-a iertat vina” lui Ștefan cel Mare de se a fi ridicat la luptă cu arma în mână împotriva sa, și “am înnoit legământul contractual” cu viteazul voievod, care redevenea “unul dintre servitorii” padișahului. Tributul era mărit de la 3.000 la 6.000 de galbeni anual, iar Ștefan se va considera “prieten prietenului și dușman dușmanului” otomanilor. În schimbul acestor condiții politico-financiare, Ștefan cu familia și averea sa, Moldova cu locuitorii și bunurile lor “nu vor mai suferi nici un atac din partea mea și a beilor sangeacurilor și din partea celorlalți robi ai mei”³⁰²

Textul descoperit de turcologul român, fiind doar o copie a unui act oficial, nu fusese datat, ceea ce deschidea un nou subiect de discuție: anul în care a fost încheiat tratatul. Pentru a încadra cât mai veridic din punct de vedere cronologic acest tratat, autorul a trecut sumar în revistă principalele momente ale relațiilor moldo-otomane începând cu 1456, când “Moldova acceptase să plătească tribut turcilor”. După marile confruntări militare moldo-otomane din 1475 și 1476, au urmat câțiva ani de relativă liniște la frontierele dintre cele două state, favorabili pentru discuții bilaterale și încheierea unui “tratat de pace”. Aurel Decei a considerat că “anul închinării lui Ștefan a fost 1479”, concluzie la care a ajuns coroborând înfrumășările oferite de mai multe izvoare istorice documentaro-cronistice otomane și europene³⁰³.

În ultima parte a studiului său, Aurel Decei a analizat poziția Țărilor Române în secolele XV–XVII în raport cu Imperiul otoman, în cadrul mult mai larg al normelor dreptului juridic musulman, ajungând la concluzia, ce rezultă și din prevederile “tratatului din 1479”, că statele românești nu au fost cucerite cu sabia și anexate imperiului sultanilor, ci și-au conservat autonomia internă și unele inițiative de politică externă. În felul acesta Țările Române au dobândit și păstrat “o situație specială” în relațiile cu Imperiul otoman³⁰⁴.

Patru fotocopii bine realizate tehnic ofereau specialiștilor textul în alfabet arab al acestui atât de important izvor istoric otoman pentru studierea și înțelegerea caracterului relațiilor juridice moldovo-otomane spre sfârșitul domniei lui Mehmed al II-lea *Fâtih*.

---

orientale, culegere de studii, E.Ș.E., București, 1978, pp. 118–139, fără reproducerea textului tratatului în alfabet arab. Voi folosi ultima ediție a studiului.

³⁰² *Ibidem*, pp. 123–126.

³⁰³ *Ibidem*, pp. 118–121; 127–133.

³⁰⁴ *Ibidem*, pp. 134–139.

Studiul lui Aurel Decei, cu foarte puține excepții, a fost bine primit și apreciat în istoriografia românească³⁰⁵, fiind considerat o contribuție de referință la cercetarea subiectului amintit, bazată pe o adevărată revelație documentară. Concluziile sale rămân valabile încă și astăzi, cu excepția “datării” (“1479”), ce a fost reconsiderată (1480–ianuarie/aprilie 1481). Documentul descoperit și concluziile analizei și interpretării acestuia au dovedit caducitatea teoriei negativiste a lui C. Giurescu din 1908

Nicolae Grigoraș a respins datarea (provizorie!–“1479”) propusă de Aurel Decei pentru “tratatul de pace” între Mehmed al II-lea și Ștefan cel Mare și, implicit, existența unui astfel de act juridic încheiat între cei doi conducători. Istoricul ieșean a argumentat că tratatul, a cărui copie a fost publicată de turcologul român, datează din timpul sultanului Băyezîd al II-lea și a fost încheiat cu Ștefan cel Mare, după 6 martie 1486³⁰⁶

Dar Aurel Decei nu a considerat *imuabilă*, ci *relativă* (“o mărturie categorică în această privință nu posedăm” sau “până la o probă contrarie”) datarea “tratatului” în “1479”, deci nu se justifică tonul și atitudinea exagerat de critice la adresa studiului turcologului român. Cu atât mai mult cu cât causticul “recenzor” nu a citit *cu atenție* traducerea în limba română a copiei “tratatului”, la începutul căreia caligraful a notat în deplină cunoștință de cauză “tratatul de pace al sultanului Mehmed-*fi-i țărăna uşoarâ* (subl. D. P.) cu Moldova” (sau cu “moldoveanul”–aș completa eu), ceea ce înseamnă fără posibilitate de negare, că acest act juridic a fost acordat *anterior datei de 3 mai 1481!* Însă N. Grigoraș a ignorat intenționat această precizare clară și 12 pagini ale contribuției sale au devenit o aridă înșiruire de date și fapte istorice preluate din diferite surse și studii istorice, fără a putea însă demonstra ideea preconceptută amintită anterior.

Mai interesante au fost analiza istorică și afirmațiile autorului din a doua parte a articolului său, unde a încercat să demonstreze că în anul 1486, după 6 martie, sultanul Băyezîd II a încheiat pacea cu Ștefan cel Mare³⁰⁷

După parcurgerea articolului lui N. Grigoraș se pot sublinia trei adevăruri: două legate de interpretarea istorică a izvoarelor și faptelor istorice și altul de metodologie–deontologie istorică. În primul rând, a început să se accepte în istoriografia românească postbelică realitatea obiectivă că la baza relațiilor speciale româno–otomane în evul mediu au stat “tratatele”–acte juridice “acordate” de sultanii otomani domnilor români. Existența lor obiectivă nu mai putea fi negată sau pusă sub semnul întrebării. În al doilea rând, autorul a intuit corect că în 1486 s-a încheiat un “tratat de

³⁰⁵ Aurel Decei – Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 338; Mihail Guboglu, în *Paleografia*, pp. 132; 165, a reproduces acest izvor istoric: fotocopiile, transliterația în alfabet latin și traducerea în limba română

³⁰⁶ N. Grigoraș, *A existat un tratat de pace între Mehmed II și Ștefan cel Mare?*, Iași, 1948, 25 p.

³⁰⁷ *Ibidem*, pp. 12–25.

pace” între sultanul Băyezid al II-lea și domnul Ștefan cel Mare. În *al treilea rând*, studierea relațiilor româno-otomane trebuie să se facă de către specialiștii *orientaliști turcologi*, folosirea și interpretarea corectă a izvoarelor istorice turco-osmane jucând un rol foarte important în cadrul acestei investigații. În cazul în care această problemă este abordată de către *ne turcologi*, cum a fost și exemplul lui N. Grigoraș, aceștia trebuie să utilizeze traducerea izvoarelor istorice otomano-orientale cu foarte mare atenție, pe de o parte, să renunțe la ideile preconcepute și să abordeze tratarea studiului *sine ira et studio*, pe de altă parte. În caz contrar, nu se fac decât deservicii istoriei ca știință, se consumă inutil timp, hârtie, cerneală ...

Cercetătorul transilvănean Georg Müller a studiat problema “stăpânirii turcești în Transilvania” și a “poziției juridice a acesteia față de Poarta otomană în epoca Principatului (1541–1688)”³⁰⁸. În *Cuvântul înainte* autorul a menționat faptul că a efectuat cercetări doar în arhivele transilvănene și ungare, unde a descoperit numeroase documente referitoare la subiectul abordat, valorificate ulterior în cadrul lucrării. A folosit, de asemenea, doar bibliografia de specialitate apărută în Transilvania, România, Ungaria, Austria etc. până în 1918 inclusiv. Cartea a fost editată în cadrul Secției din Sibiu a Institutului pentru studiul Europei Est–Orientale din București, director fiind marele istoric al Imperiului otoman și al relațiile româno-otomane, *orientalistul sui-generis* Nicolae Iorga. Neștiind limba turcă și neputând descifra documentele turco-osmane scrise în alfabet arab, Georg Müller nu a efectuat cercetări în arhivele turcești și nu a putut folosi lucrările istoricilor turci (în alfabet arab) apărute până la sfârșitul Primului război mondial. Cu aceste carențe de documentare, unele concluzii formulate de autor au fost relative, provizorii.

În primul capitol al lucrării Georg Müller a analizat raporturile juridice dintre Poarta Otomană și Principatul Transilvaniei³⁰⁹. După ce a punctat principalele caracteristici ale suzeranității Imperiului otoman asupra unor teritorii limitrofe acestuia, exercitată în evul mediu, autorul a definit “statutul de protecție/apărare” de care a beneficiat Transilvania din partea sultanului otoman în perioada Principatului. În schimbul obligațiilor de protecție și apărare, asumate de Poarta Otomană, împotriva unor atacuri externe (din partea habsburgilor, polonilor sau a unor domni extracarpatici “haini” sau “rebeli”), Principatul era obligat să plătească un tribut anual și “daruri sau cadouri” sultanului otoman, Transilvania devenind “vasală” sau “tributară” acestuia. Otomanii au ocupat unele cetăți de la frontariile Transilvaniei, atât pentru a o “proteja”, cât și pentru a interveni rapid în caz de “hainire” a unui principe. Dar sultanul nu a anexat niciodată Principatul, transformându-l în *pāşalık* otoman, nici măcar după “episodul Gh. Răkóczi II (1657–1660)”.

³⁰⁸ Georg Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältnis Siebenbürgens zur Pforte, 1541–1688*, Tipografia I.S.E.E.O., Sibiu, 1923, 148 p

³⁰⁹ *Ibidem*, pp. 5–31: *Das Fürstentum und die Pforte*

Autorul a studiat în continuare relațiile complexe dintre principiile transilvan și Poarta Otomană³¹⁰; dreptul juridic al acestui conducător de a fi ales de Dietă și conformat de sultan, poziția demnității princiare în Transilvania, dreptul de căsătorie, exercitarea funcției pe plan intern și extern, “obligațiile de supunere” ale principelui față de padișahul otoman: tributul anual, detașamentul militar pus la dispoziția comandanților otomani, strângerea de informații politico-militare din zona Europei Centrale, atitudinea față de dezertorii otomani sau români extracarpatici etc. Otomanii nu au intervenit în organizarea internă a Principatului și nu au încercat niciodată să o modifice. Transilvania a fost autonomă pe plan intern, guvernându-se după propriile sale legi seculare. Toate aceste caracteristici ale raporturilor transilvano-otomane au fost stipulate în *‘ahdnâme*-lele și *berât*-ele “acordate” de sultanii otomani principilor transilvăneni în perioada 1541–1688.

În ultimul capitol al contribuției sale, Georg Müller a cercetat problema reprezentăției diplomatice a Transilvaniei la Istanbul³¹¹. După o privire de ansamblu asupra acestei instituții diplomatice, autorul a insistat asupra funcției de șef sau conducător al acestei reprezentanțe diplomatice: criteriile obiective și subiective ale numirii în funcție, condiționată, în general, de calitatea de membru al Dietei Principatului; numărul acestor *kapukehâyâ*-le (numite de autor *kapitihâ*) și durata serviciului lor, sfera și modul de activitate diplomatică, ceremonialul de investitură în țară și de prezentare în fața autorităților otomane la Istanbul, cheltuielile de călătorie în capitala de pe Bosfor și de întreținere acolo etc.³¹².

Acest “șef” (*bâșkapukehâyâ*) avea în subordine, în anumite perioade sau împrejurări istorice, alte *kapukehâyâ*-le, numite de autor “reprezentați permanenți” la Istanbul. Georg Müller a stabilit criteriile și condițiile ce trebuiau îndeplinite pentru a fi numit în funcție și a activa la Istanbul, necesitatea cunoașterii și folosirii limbii turco-osmane, statutul juridic al acestui agent atât în cadrul reprezentanței, cât și în raport cu marii demnitari otomani sau cu ambasadorii marilor puteri europene, durata și sfera de activitate, “colegii de serviciu” și “personalul din cancelarie”, costurile de călătorie și întreținere la Istanbul³¹³ etc.

Un rol important în activitatea acestei reprezentanțe diplomatice l-a jucat traducătorul, interpretul sau “tâlmaciul de limbă turcă”, care mijlocea relațiile oficiale și comunicarea cu “ceialalți” din afara reprezentanței: autoritățile otomane, diplomații europeni etc. Au fost angajați atât “tâlmaci” sau “d̄ragomani” turco-greco-levantini, agreați de conducătorii otomani, cât și traducători transilvăneni, selectați dintre “studenții transilvăneni” care învățau limba turco-osmană la Istanbul, și cu care

³¹⁰ *Ibidem*, pp. 30–70: *Der Landesfürst und die Pforte*.

³¹¹ *Ibidem*, pp. 70–142: *Die siebenbürgische Gesandtschaft bei der Pforte*.

³¹² *Ibidem*, pp. 70–96.

³¹³ *Ibidem*, pp. 97–129.

kapukehâyâ-lele întrețineau strânse relații de serviciu, urmărind și îndrumând metodică și calitatea “pregătirii” acestora³¹⁴.

Reprezentanța diplomatică a Transilvaniei își avea sediul în “siebenbürgische Haus”, *Erdel-Sarây*, cumpărată probabil de la vreun particular stambuliot și restaurată într-un stil arhitectonic transilvan. “Casa transilvăneană” se găsea în cartierul *Fanar (Fener)*, pe unul din dealurile din apropierea Cornului de Aur. În vecinătatea sa se găseau *Boğdân-Sarây* și *Iflâk-Sarây*, sediile misiunilor diplomatice ale celorlalte două țări românești³¹⁵.

Bibliografia izvoarelor și lucrărilor istorice cercetate și folosite de Georg Müller întreaga în mod necesar structura echilibrată și judicios proporționată a acestei lucrări³¹⁶.

Nicolae Iorga a recenzat această contribuție chiar în anul publicării sale, apreciind-o ca fiind de o mare precizie și minuție cronologică, elaborarea ei presupunând îndelungate cercetări pregătitoare și o tenace parcurgere a izvoarelor istorice transilvano-ungare. Georg Müller a expus “condițiile de drept” în care “Transilvania principilor maghiari autonomi” a ajuns sub suzeranitatea și protecția otomană. Marele istoric român a reluat principalele idei și concluzii ale cărții recenzate, aducând interesante și necesare completări, de pe poziția *orientalistului sui-generis* care aprecia evoluția și manifestarea “fenomenului otoman”, a “chestiunii orientale” și a relațiile româno-otomane la nivel global, la scara Europei Centrale și de Est. Din acest punct de vedere, Nicolae Iorga a apreciat că, pentru o mai bună înțelegere a subiectului abordat, cercetarea ar fi trebuit fi făcută într-o manieră mai consecventă și dintr-o perspectivă mai cuprinzătoare, pentru a fixa și perioadele distincte ale “autonomiei politice” a Transilvaniei în raport cu Imperiul otoman. Recenzorul a propus trei etape “politice” ale acestei situații *de jure*: 1) “la început prestigiul regalității maghiare a persistat”: Ioan Zápolya și fiul său Ioan Sigismund Zápolya (1540–1571); 2) “epoca dinastiei Báthory” (1571–1602); 3) “personalitățile noilor dinastii: Bocskai, Rákóczi, Apafi” (1605–1690). Făcând abstracție de aceste “precizări și completări”, Nicolae Iorga a apreciat în încheiere că maniera de abordare și de finalizare a acestei interesante cercetări dovedea că Georg Müller a înțeles, din perspectivă istorică, particularitățile subiectului tratat și că a elaborat o lucrare istorică de multă vreme necesară în istoriografia românească și europeană a problemei³¹⁷.

³¹⁴ *Ibidem*, pp. 130–138.

³¹⁵ *Ibidem*, pp. 138–143.

³¹⁶ *Ibidem*, pp. 143–148.

³¹⁷ Nicolae Iorga, în “B.I.E.E.S.O.”, X-e année, n-os 7–12/Juillet–Décembre 1923, Bucarest, pp. 83–89.

Observații și completări interesante și pertinente referitoare la lucrarea lui Georg Müller a formulat și V. Zaborovschi³¹⁸, punând mai mult accentul pe rivalitatea otomano-habsburgică pentru Transilvania și, pornind de la această realitate istorică, pe specificitatea statutului Principatului în raport cu Imperiul otoman, în comparație cu cel al țărilor românești extracarpătice. Aceste aspecte ale relațiilor otomano-transilvane au fost mai puțin abordate, după opinia recenzorului, de către autorul sibiian.

Lucrarea lui Georg Müller a fost o îndrăzneță contribuție la studierea relațiilor transilvano-otomane în epoca Principatului, abordate doar prin prisma izvoarelor istorice central-europene (transilvănene, ungare, habsburgice). Inițiată și finalizată sub auspiciile Institutului pentru studiul Europei Est-Orientale din București, condus de Nicolae Iorga, *Die Türkenherrschaft in Siebenburgen* a fost o lucrare ce ilustra nivelul de dezvoltare atins de istoriografia românească la începutul perioadei interbelice. Faptul că a fost scrisă într-o limbă de circulație europeană i-a facilitat accesul în istoriografia internațională, reprezentând punctul de vedere românesc referitor la subiectul istoric abordat.

După un sfert de secol, istoricul clujean Ștefan Pascu a reluat studiul problemei Transilvaniei sub suzeranitate otomană, perioada 1541-1691³¹⁹. Inspirându-se în mod evident din contribuția, anterior analizată, a lui Georg Müller, dar folosind și noile studii, articole și ediții de izvoare istorice pe această temă apărute până în 1948, autorul a subliniat caracteristicile generale ale evoluției politice, economice, sociale, culturale, religioase etc. ale provinciei românești intracarpătice în perioada precizată. Șt. Pascu a interpretat doar izvoarele istorice deja cunoscute, maghiare, germane, românești, poloneze etc., fiindu-i inaccesibile cele otomano-orientale, indispensabile unei astfel de analize istorice. În aceste condiții, această contribuție, profitabilă pe plan metodologic-didactic, dar deficitară din punct de vedere al surselor istorice folosite, nu a depășit limitele lucrărilor istoriografice românești consacrate acestei teme, publicate până în 1948. Studiul lui Ștefan Pascu nu a reprezentat însă acel atât de necesar "pas înainte" istoriografic în definirea statutului Transilvaniei în raporturile complexe cu Imperiul otoman ci, mai degrabă, a fost o invitație adresată istoricilor turcologi români pentru clarificarea tuturor aspectelor acestei probleme.

Alt istoric clujean, Ioan Lupaș, a analizat una din cele mai agitate și mai tensionate perioade din istoria Transilvaniei, și anume a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când această provincie românească, cu o individualitate bine stabilită în sistemul politic central-european, a trecut de sub suzeranitatea-protecția otomană sub

³¹⁸ V. Zaborovschi, *Ceva despre situația de drept internațional a Țărilor Române supți Turci*, în "R.I.", anul X, nr. 7-9/Iulie-Septembrie 1924, București, pp. 191-194.

³¹⁹ Ștefan Pascu, *Transilvania în epoca Principatului. Timpul suzeranității turcești, 1541-1691*, Cluj, 1948.

ocupația efectivă habsburgică³²⁰. Neînd, ca și G. Müller sau Șt. Pascu, *turcolog*, I. Lupaș a interpretat *doar* izvoarele istorice europene, edite sau inedite, la care a avut acces, direct sau indirect. Autorul a ajuns astfel la concluzia că această schimbare de statut (politic, juridic, militar etc.) al Transilvaniei s-a datorat decăderii politico-militare a Principatului, determinată, în primul rând, de eșecurile lui Gh. Rákóczi al II-lea și de înfrângerea Țărilor Române în războiul antiotoman desfășurat între 1658–1660. Pe de altă parte, ruperea echilibrului politico-militar central-european de către otomani prin atacul și asediul Vienei în 1683, urmate de contraatacul austro-polon, retragerea armatei sultanale și cucerirea Ungariei centrale și sudice de către habsburgi au dus, inevitabil, la intrarea trupelor austriece în Transilvania și ocuparea provinciei de către acestea. Deși nu a putut folosi *izvoarele istorice otomano orientale*, fără de care nu se poate realiza o analiză completă a acestor evoluții, totuși I. Lupaș a prezentat veridic contextul general central-european și particular transilvănean în care s-au derulat faptele istorice politico-diplomatice și militaro-strategico-tactice amintite anterior.

Sinteza istorică, *bazată în primul rând pe analiza izvoarelor istorice otomano orientale*, despre statutul complex al Transilvaniei în raport cu Imperiul otoman (mijlocul secolului al XVI-lea–sfârșitul celui următor) rămânea totuși un deziderat major al istoriografiei turcologice românești, realizat parțial abia peste jumătate de veac³²¹.

Turcologul H. Dj. Siruni a studiat titulatura ce era acordată domnilor români în documentele emise de cancelariile sultanale sau vizirale în secolele XVI–XIX³²². Această nouă abordare istorică continua și completa studiul anterior al aceluiași istoric despre numirea și instalarea domnilor români la București și Iași³²³. Autorul a folosit ca bază documentară pentru noua sa contribuție documentele otomane de la Arhivele Statului din București, pe care izvoare istorice le-a catalogat în anii 1940–1941. În legătură cu folosirea acestora în istoriografia românească, H. Dj. Siruni a subliniat un trist adevăr, anume valorificarea “insuficientă a izvoarelor (...) turcești, unele din ele fiind necunoscute direct până acum, altele nefiind utilizate decât în mod indirect, în

³²⁰ Ioan Lupaș, *Sfârșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, București, 1943.

³²¹ Cristina Feneșan, *Constituirea Principatului autonom al Transilvaniei*, E. E., București, 1997, 347 p.; Călin Felezeu, *Juridical Statute of the Transylvanian Principality in Relation with the Sublime Porte*, în “Bulletin of the Center for Transylvanian Studies”, volume III, nr. 1, January 1994, Cluj-Napoca, 1994, 56 p.; idem, *Statutul Principatului Transilvaniei în raporturile cu Poarta Otomană (1541–1688)*, Editura “Presa Universitară Clujeană”, Cluj-Napoca, 1996, 383 p.

³²² H. Dj. Siruni, *Haşmetlii. Pe marginea titlaturii domnilor români în cancelaria otomană*, în “H.”, an II, 1942, București, pp. 139–202.

³²³ Idem, *Domnii români la Poarta otomană*, București, 1941, 124 p. + XXI pl.

măsura în care fuseseră cercetate de străini, spre a fi reproduse apoi în literatura istorică românească, de multe ori într-o formă cu totul schimbată sau alterată³²⁴.

La începutul studiului său, turcologul român a oferit informații generale despre cancelaria sultanală din Istanbul, titulatura padișahilor (*'invan*), a marilor viziri, și cea acordată de conducătorii otomani “suveranilor străini” din Europa și Asia Centrală³²⁵. În continuare autorul a enumerat și explicat denumirile date de otomani Țărilor Române: *Eflāk* (Țara Românească), *Boğdān* (Moldova), *Erdel* (Ardeal) etc. Referitor la “locul Țărilor Române în organizația administrativă a Imperiului Otoman”, autorul a diferențiat două situații politico-juridice: cea *de jure*, în care otomanii susțineau că Țările Române “erau considerate dintre *eyālet*-ele Imperiului Otoman”, și cea *de facto*, ilustrată de adevărul istoric obiectiv că statele românești “(...) nu erau niște provincii făcând parte din sistemul administrativ al imperiului, ci țări autonome, legate cu imperiul numai prin unele obligațiuni determinate”³²⁶.

În ceea ce privește “denumirea domnilor români în textele turcești”, H. Dj. Siruni a enumerat și explicat titlurile de *voivoda*, *voivoda-beg/bey*, *mir*, *hakim*, *ban*, *celebi*, *prens* sau *ghiavur-efendi*³²⁷. “Semnele onorifice ale Domnilor Români”, acordate de înalții demnitari otomani cu ocazia investirii în funcție, au fost: o cabaniță de postav roșu, blănită cu piei de zibelină; un steag (*sancak*, *bayrak*, *'alem*); două tuiuri (*tuy*); o “cușmă brodată cu aur” (*işkūf* sau *kuka*); un cal (*at*) cu harnașamentul frumos împodobit; un buzdugan (*topuz*). “În timp ce Țările Române au stat sub suzeranitatea turcilor, domnii români n-au purtat coroană”, a afirmat autorul³²⁸.

“Turcii consideră pe cei doi Domni ai Țării Românești și al Moldovei ca doi prinți streini cu oarecare dependență de Poartă, ca doi pași cu două sau trei tuiuri. Domnii se bucură de acele onoruri exterioare care sunt rezervate Khanului tătar; ei erau considerați totodată ca ambasadorii Porții pe lângă guvernele creștine, și îndeosebi pe lângă cele vecine. Prin ei Poarta culegea știrile necesare despre acele țări unde nu aveau reprezentanți; de aceea Domnii urmăreau situația țărilor europene, raportând-o Porții. (...) Această misiune încredințată de înalții demnitari otomani domnilor români dovedea încrederea de care se bucurau Domnii români spre a îndruma dispozițiunile Înaltei Porți”³²⁹.

Referitor la titlaturile domnilor români în documentele otomane, H. Dj. Siruni a selectat numeroase “formule” din “poruncile împărătești și vizirale” pe care le-a redat în traducere românească. În aceste “expresii” se găsea “un interesant și bogat

³²⁴ Idem, *Haşmetlii*, p. 139.

³²⁵ *Ibidem*, pp. 140–151.

³²⁶ *Ibidem*, pp. 151–158.

³²⁷ *Ibidem*, pp. 158–163.

³²⁸ *Ibidem*, pp. 193–168.

³²⁹ *Ibidem*, pp. 169–171.

mozaic de epitete date Domnului”, pe care autorul le-a enumerat într-un capitol special. Dintre toate, cel mai important epitet era “titlul de *Haşmetlü*, pe care îl întâlnim aproape în toate adresele demnitarilor turci, celelalte epitete schimbându-se după caz. Acest titlu de *Haşmethü* corespunde celui de «Majestatea Sa» de astăzi, (...) și însemnează «plin de magnificență, de majestate, majestuos». Era deci rezervat exclusiv suveranilor streini, atât împăraților cât și regilor. (...) Întrebuițând acest epitet, demnitarii turci recunoșteau în mod tacit continuitatea suveranității românești asupra țărilor locuite de Români, cu toate că ele erau subjugate vremelnice, iar pe Domni îi considerau ca niște capi de stat”³³⁰.

Însuși titlul de *Haşmetlü* acordat de demnitarii otomani domnilor români dovedea “locul cu totul excepțional al Țărilor Române în rândul celorlalte ținuturi subjugate, (...) erau țări închinete, nicidecum anexate, (...) țări cu oarecare dependență economică, cu unele restricțiuni vremelnice în domeniul politic”. Principatele Române erau considerate de către otomani grânarele Istanbulului, produsele agricole românești fiind vândute acolo “în anumite condițiuni”³³¹.

Această lucrare a lui H.Dj. Siruni a fost recenzată favorabil în revistele de specialitate, fiind considerată o importantă contribuție, bazată pe studierea, interpretarea și valorificarea documentelor otomane de la Arhivele Statului București, la clarificarea raporturilor complexe româno-otomane în evul mediu³³².

O atitudine critică la adresa acestei contribuții a adoptat turcologul Mihail Guboglu. Acesta i-a reproșat lui H.Dj. Siruni lipsa unei metode științifice în abordarea subiectului, titlul nu i se părea “prea nimerit”, iar studiul nu era decât “o îngrămădire de adrese, titulaturi și diverse formule diplomatice ale cancelariei sultanilor”³³³. Însă critica negativistă a lui Mihail Guboglu, cu o puternică tentă subiectivă, era exagerată.

Analizând obiectiv acest studiu al lui H.Dj. Siruni, trebuie subliniată soliditatea bazei documentare: izvoarele istorice otomane *inedite* referitoare la Țările Române, de la Arhivele Statului București. Apoi, contribuția e necesar să fie privită ca o continuare și o completare a celei din 1941. Chiar dacă exemplele de titulaturi folosite de autor par, pentru un nespecialist, livrești, stereotipe și lipsite de importanță, cu toate că unele afirmații nu sunt destul de fundamentate documentar iar altele se dovedesc, într-o anumită măsură, puțin “forțate”, totuși concluziile generale formulate de H.Dj.

³³⁰ *Ibidem*, pp. 171–184; 189–200.

³³¹ *Ibidem*, pp. 184–189; 200–202.

³³² Vezi recenziile și notele bibliografice semnate de Gh. Drulă, în “R.I.R.”, XIII, 1943, București, fasc. IV, p. 171; N. Bănescu, în “R.I.”, vol. XXIX, nr. 7–12/Iulie–Decembrie/1943, București, pp. 303–304; Aurel Decei–Nicoară Beldiceanu, *op. cit.*, p. 345.

³³³ Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 326; idem, *Contributions roumaines*, p. 466; idem, *Paleografia*, p. 19.

Siruni au fost confirmate de cercetările turcologice din ultima jumătate de secol referitoare la caracterul "aparte" al relațiilor seculare româno-otomane.

Același H.Dj. Siruni a tradus, prefațat și publicat în limba română informațiile despre Țările Române în evul mediu³³⁴ cuprinse în masiva lucrare a preotului armean Hugas Ingigian, *Geografia celor patru părți ale lumii*, vol. VI, Veneția, 1804, pp. 163–226.

În primele șase capitole ale "mărturiilor" sale, H. Ingigian a oferit informații despre numele, întinderea geografică, granițele și populația Țărilor Române, formele de relief, climatul, activitatea economică, obiceiurile și limba locuitorilor acestora, principalele evenimente istorice de la nordul Dunării inferioare, începând cu getodacii și până la începutul secolului al XIX-lea³³⁵.

Pentru preocupările românești de turcologie din perioada interbelică, mult mai valoroase sunt capitolele următoare, al VII-lea – al XII-lea. În cel despre *guvernarea* Principatelor Române, autorul a precizat că "peste Moldova și Valahia supraveghea câte un bei pus de Imperiul otoman și având gradul de pașă cu două sau trei tuiuri. Lor li se dădeau aproape aceleași onoruri ca și Hanilor tătărăști. Beiul are și funcția de ambasador al Înaltei Porți pe lângă Statele creștine. Prin aceștia Înalta Poartă este reprezentată mai ales în statele vecine și prin ajutorul lor Imperiul primește diferite știri despre acele țări unde ea nu are ambasador"³³⁶. Referitor la administrația internă a Principatelor Române, "beiul se deosebea de pașă prin funcționarii săi și prin fel de fel de legi și de ceremonii care sunt moștenite dela foștii principii ai Moldovei și Valahiei"³³⁷.

În continuare H. Ingigian a descris "semnele de investitură" (cuca, cabanița, calul, sabia, steagul, buzduganul) acordate de sultan domnilor numiți la București și Iași, ceremonia de intrare în capitalele anterior amintite și de investire aici, statutul politic, juridic, administrativ, diplomatic și militar al Principatelor Române în raport cu Imperiul otoman, rangurile boierești românești³³⁸.

Toate aceste informații au fost completate cu alte aprecieri referitoare la sigiliul și venitul Țărilor Române, titlurile domnului, organizarea militară, religioasă și administrativ-teritorială a Principatelor Române³³⁹. Concluzia ce se desprinde din aceste foarte interesante și importante "mărturii armenesti" ale lui H. Ingigian este că

³³⁴ Părinte Hugas Ingigian (1758–1843), *Mărturii armenesti despre români. Valahia și Moldova, eialete guvernate de principii străini*, prefață și traducere de H. Dj. Siruni, în "A.A.R.M.S.I.", s. III, t. IX, 1929, București, 62 p.

³³⁵ *Ibidem*, pp. 7–33.

³³⁶ *Ibidem*, p. 33.

³³⁷ *Ibidem*, p. 34.

³³⁸ *Ibidem*, p. 34–43.

³³⁹ *Ibidem*, p. 43–62.

Țările Românești nu au fost niciodată cucerite de otomani și transformate în *pāşālik*-uri, ci au continuat să rămână entități statale ce se administrau după legi proprii românești, dar aflate în raporturi de dependență–protecție (“eyalete”) față de Imperiul otoman. Ele erau “guvernaate de principii străini”, adică de *conducători ne-otomani*, români sau fanarioți. Faptul că în principatele române s-a păstrat instituția domniei era încă o dovadă clară că acestea erau “separate” prin teritoriu, conducător, administrația internă, inițiative de politică externă, populație etc. de Imperiul otoman propriu-zis.

Traducerea acestui izvor istoric narativ armenesc a reprezentat o importantă contribuție la alcătuirea unui *corpus* de “mărturii străine” despre statutul complex al Țărilor Române în raport cu Imperiul otoman în evul mediu. Observatorul imparțial și obiectiv care a fost H. Ingigian a sesizat, în general corect, caracterul particular al relațiilor româno–otomane, iar observațiile sale, inserate în amintita sa descriere generală a lumii, au putut fi cunoscute și folosite de istoriografia europeană de la începutul secolului al XIX-lea. Mai mult decât atât, informațiile istorico–geografice oferite de H. Ingigian au influențat, într-o anumită măsură, și direcțiile de cercetare istorică ale armenistului și turcologului H. Dj. Siruni, acesta ocupându-se în mod special după 1938 cu studiul relațiilor româno–otomane în secolele XVI–începutul secolului XIX, pe baza valorificării *izvoarelor istorice otomane inedite* aflate în România.

Referitor la acest domeniu al preocupărilor turcologice românești, se poate concluziona că s-au conturat *trei* direcții de cercetare istorică: *prima*, referitoare la *kapukehâyā*-lele domnilor români la Poarta Otomană (I.D. Condurachi, A.H. Golimas, G. Müller); *a doua*, despre “tratatele” româno–otomane în evul mediu (N. Beldiceanu, Aurel Decei, N. Grigoraș); iar *a treia*, mai cuprinzătoare, a avut în vedere statutul complex al Țărilor Române în raport cu Imperiul otoman (G. Müller, H.Dj. Siruni, A.H. Golimas, Aurel Decei). Toate aceste cercetări, întreprinse de specialiști turcologi sau de istorici medievaliști, având la bază izvoare istorice otomane și/sau românești/europene, au subliniat, în general corect, caracterul relațiilor complexe româno–otomane în secolele XV–XIX.

*

Al treilea domeniu al cercetărilor privind relațiile multiple româno–otomane a fost cel referitor la *influențele orientale* în arhitectura românească și la monumentele arhitectonice românești la Istanbul.

Preotul orientalist Vasile Radu a studiat legăturile spirituale ce au existat între Mănăstirea Sfântul Spiridon Vechi din București și patriarhul Silvestru al Antiohiei, pornind de la cele două inscripții bilingve, în limbile greacă și arabă, ce se găseau deasupra ușii de la intrare și pe icoana amintitului Sfânt. Descifrarea celor două

inscripții arabe a oferit informații istorice foarte interesante: acest ansamblu monahal a fost refăcut de domnul Constantin Mavrocordat în 1747 și închinat scaunului patriarhal al Antiohiei. La mijlocul secolului al XVIII-lea patriarhul itinerant, "peregrin", al Antiohiei, Silvestru, se afla în Țara Românească. V. Radu a oferit informații inedite despre călătoria patriarhului Silvestru al Antiohiei prin Țara Românească la mijlocul secolului al XVIII-lea. Cele două inscripții arabe au fost tipărite cu alfabet arab, ceea ce constituia o noutate în domeniu, și traduse în românește și franțuzește³⁴⁰

Marcel Romanescu a descris și studiat vestigiile arhitectonice ale "monumentelor românești" din fosta capitală otomană: *Boğdân Sarây, Vlâh Sarây*, Biserica Sf. Gheorghe din Fanar, Biserica Sf. Maria Muhliotisa, Palatul lui Dimitrie Cantemir³⁴¹. Istoricul C.C. Giurescu a afirmat despre această contribuție că era un "articol prețios atât prin informațiile ce cuprinde cât și prin îndemnul la cercetări noi pe care-l dă (...) Articolul d-lui Romanescu e un argument în plus pentru înființarea unui institut de cercetări istorice la Stanbul și pentru crearea unei catedre de limbă și istorie turcească la una din universitățile românești (subl. D. P.)"³⁴²

Minodora Ignat a cercetat influențele orientale în tehnica construcției și ornației unor monumente arhitectonice din Moldova în secolele XVII–XVIII. Autoarea a ajuns la concluzia că astfel de influențe au existat, dar în general ele au fost adaptate la specificul arhitectonic românesc³⁴⁵.

Nicolae Iorga a descris sumar, din punct de vedere istorico-arhitectonic, moscheele construite în fostele *kazâ*-le otomane înființate la nordul Dunării inferioare, pe pământ românesc. Până în perioada interbelică s-au păstrat moscheele de la Mangalia (datând din secolul al XVII-lea, cu cimitir), Siliștra (din secolul al XVI-lea), Brăila, Ismail, Hârșova. Despre moscheea de la Ismail, Nicolae Iorga a afirmat că era cel mai vechi monument arhitectonic otoman de pe pământ românesc, datând din perioada c. 1485–c. 1520. Dar această afirmație este eronată, pentru că otomanii au anexat *Bucak*-ul, deci și localitatea Ismail, abia în 1538. În cea ce privește moscheea de la Mangalia, ea a fost restaurată după 1918, iar cele mai frumoase pietre sepulcrale din cimitirul acesteia au fost fotografiate³⁴⁴. Fotografii alb-negru ale acestor moschei

³⁴⁰ Preot Vasile Radu, *Mănăstirea Sf. Spiridon și Patriarhul Silvestru al Antiohiei*, în "R. I. R.", vol. III, 1933, București, pp. 11–31.

³⁴¹ Marcel Romanescu, *Monumentele românești la Stanbul*, în "Boabe de grâu", nr. 6/iunie 1932, București, extras, 15 p.

³⁴² Vezi nota bibliografică semnată de C.C. Giurescu în "R. I. R.", vol. III, 1933, București, p. 118.

³⁴³ Minodora Ignat, *Influențe orientale în arhitectura moldovenescă*, în "Arta și Arhitectura", fasc. IX–X, 1936, București, pp. 25–32. Vezi nota bibliografică în "R. I. R.", VII, 1937, București, fasc. II, p. 224.

³⁴⁴ Nicolae Iorga, *Moschei pe pământ românesc*, în "B. C. M. I.", anul XXII, nr. 62/Octombrie–Decembrie 1929, Vălenii de Munte, pp. 184–187

au completat explicațiile lui Nicolae Iorga. Turcologul german Franz Babinger a tradus în limba germană inscripțiile în alfabet arab ale acestor pietre tombale³⁴⁵.

În domeniul amintit anterior preocupările de turcologie au fost mult mai modeste, atât cantitativ cât și prin sfera de cuprindere a subiectelor abordate. Importanță rămâne însă invitația, subînțeleasă sau expres formulată, adresată de autori celorlalți istorici, de a continua această direcție de cercetare și de a aborda și alte subiecte circumscrise acesteia, neglijate sau sumar tratate până atunci.

*

Al patrulea și ultimul domeniu al preocupărilor de turcologie privind relațiile complexe româno-otomane a fost cel referitor la interferențele culturalo-istoriografico-tipografice româno-orientale în secolele XVI–XVIII

Dan Simionescu și Emil Muracade au studiat tipăriturile românești pentru arabi în secolul al XVIII-lea. După moartea patriarhului Atanasie IV Dabbas (1724), care fusese încurajat și sprijinit material de Constantin Brâncoveanu în tipărirea cărților bisericești pentru arabii din Orientul Apropiat, activitatea tipografică a fost supravegheată de către diaconul Abdullâh Zakhar (1680–1748). Patriarhul Silvestru al Antiohiei, urmașul lui Atanasie IV, a tipărit la Iași și București, între 1745–1747, următoarele cărți religioase pentru arabi: *Condac-ul*, Iași, 1745 (în limbile greacă și arabă, cu cheltuiala lui Ioan Mavrocordat); *Arbitrul adevărului și expunerea dreptății*, Iași, 1746; *Cina cea divină*, Iași, 1747; *Psaltirea*, București, 1747; *Colecția scrisorilor a două sinoade convocate la Constantinopol despre catolicismul în Siria*, București, 1747³⁴⁶.

C.C. Giurescu a cercetat cele două tipărituri “turcești” imprimate la București–Snagov în 1701 și 1768³⁴⁷. Prima dintre ele, *Liturghia greco-arabă*, ediție bilingvă

³⁴⁵ Cristina Feneșan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în “R.E.S.E.E.”, XXXIIe année, n-os 3–4/1994, Bucarest, pp. 320–321, scrisoarea lui Babinger către Iorga din 5 decembrie 1930.

³⁴⁶ Dan Simionescu, Emil Muracade, *Tipar românesc pentru arabi în secolul al XVIII-lea*, în “Cercetări Literare”, III, 1939, București, extras. 32 p. Vezi și notele bibliografice semnate de Ioan I. Neda în “R.I.R.”, X, 1940, București, p. 479 și de Aurel Decei – Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 345. A se consulta și *Literatură română. Dicționar cronologic*, coordonatori I. C. Chițimia și Al. Dima, E.Ș.E., București, 1979, pp. 59–60.

³⁴⁷ C. C. Giurescu, *Livres turcs imprimés à Bucarest (1701 et 1768)*, în “R.I.R.”, XV, 1945, fasc. III, București, pp. 275–286; vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei – Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 399. A se consulta și *Literatură română*, pp. 48–49, unde s-a afirmat că în “1701–apare la Snagov *Liturghia greco-arabă*, imprimată sub supravegherea lui Ignatie Pytianos. Este o mărturie importantă a rolului pe care îl are Țara Românească în timpul lui Constantin Brâncoveanu în răspândirea culturii și apărarea ortodoxiei”.

greacă–turcă“, imprimată doar cu alfabet grecesc pentru ambele limbi, a fost prima carte cu text în limba turco-osmană din istoria tipografiei românești. Ea mai conținea și textul unui *fermân* acordat de sultanul Murād al III-lea la doi negustori occidentali în 1587. Tipograful Ignatie Pytianos a supravegheat imprimarea acestei cărți.

A doua carte religioasă imprimată la București a fost *Catehismul creștin (Învățătura creștină)* (1768), cu text grec și turco-osman doar în alfabet grecesc. Cartea mai conținea și textul turco-osman în alfabet grecesc al epistolei/scriorii enciclice a lui Paisie, patriarhul Constantinopolului, din august 1727. Aceste două importante cărți religioase erau destinate activităților religioase ale populației creștine ce vorbea limba turco-osmană din Anatolia și Siria. Textele turco-osmane cercetate de C.C. Giurescu și reproduse în articol au fost traduse de turcologul Aurel Decei, bun prieten și colaborator al amintitului istoric.

Aurel Decei a completat informațiile oferite de studiul lui C.C. Giurescu, analizând un exemplar al *Ceaslovului grecesc și arăbesc* tipărit de Antim Ivireanul la Snagov–București, în 1702, cu banii oferiți de domnul Constantin Brâncoveanu³⁴⁸. A tradus și publicat cele trei *ex libris*-uri de pe respectivul exemplar și *exhortația* (“cuvânt către cititor”) lui Antim Ivireanul de pe ultima pagină a *Ceaslovului*. În partea a doua a studiului său, Aurel Decei a republicat traducerea românească a *foii de titlu*, a *versiunilor* și a *prefaței Învățăturii creștinești* (1768), studiată de C.C. Giurescu.

O altă direcție de cercetare turcologică în domeniul anterior amintit a urmărit *interferențele culturale istoriografice româno otomane* în secolele XVIII–XX.

Astfel, Gh. Duzinchevici a analizat manuscrisul românesc al unei istorii a Imperiului otoman, izvor istoric narativ aflat la Biblioteca *Ossolineum* din Lwow, la cota **ms. 5835/III**³⁴⁹. Titlul acestui manuscris este: “Chipurile împăraților turcești, dimpreună cu istoriile lor scrise pe scurt, în ce fel au urmat unul după altul, de la cel dintâi până la cel de acum la împărăție”, respectiv de la “Osmân I la Ahmed al III-lea. Manuscrisul nu avea menționată data la care a fost scris, iar analiza internă a sa nu a permis să se afle dacă era un original sau o copie a unuia elaborat anterior. Gh. Duzinchevici a putut preciza însă că textul de bază a fost redactat după anul 1710. Autorul manuscrisului original nu e cunoscut, nu era totuși român. El a folosit izvoare cronistice pe care nu le-a numit. Acest text era însoțit de portretele a 27 de sultani, desenate de mână, în diferite culori. În concluzie, Gh. Duzinchevici a afirmat că originalul a fost redactat într-o limbă străină și că a circulat prin Principatele Române

³⁴⁸ Aurel Decei, *Din tipăriturile orientale la București, în secolul XVIII-lea*, în “R.I.R.”, XV, 1945, București, fasc. III, pp. 365–371; A se consulta și *Literatura română*, p. 49; vezi și nota bibliografică semnată de Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 338

³⁴⁹ Gh. Duzinchevici, *Unecunoscută istorie a Imperiului turcesc în manuscris românesc*, în “R.I.R.”, IV, 1934, București, pp. 289–291

în manuscris, sau, poate, chiar tipărit. Acest "compendiu" de istorie otomană a fost tradus sau rezumat în limba română de un cărturar român sau, poate, de unul străin cunoscător al limbii noastre. Manuscrisul de față era fie originalul traducerii, fie o copie a sa. Prelucrarea în limba română s-a realizat după mulți ani de la elaborarea originalului (după 1710), spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Victor Papacostea a analizat o altă "istorie" a sultanilor otomani, întocmită de cărturarul Dionise Fotino³⁵⁰ în limba greacă. Titlul manuscrisului lui Dionise Fotino este: "Prescurtarea generală a istoriei otomane, de la Othman cel dintâi până la Sultanul Mahmud, cel ce stăpânește acum, cu multe anecdote și cu toate chipurile împăraților, naturale(...)". Fiecare biografie imperială era însoțită de portretul sultanului respectiv, realizat în acuarelă și peniță, autorul dovedindu-se a fi un fin și înzestrat portretist. Manuscrisul includea 33 de biografii sultanale, dintre care doar primele 26 erau însoțite de portretele respective. Dionise Fotino nu a mai reușit să deseneze și chipurile ultimilor șapte sultani, ale căror biografii le-a întocmit totuși. Cărturarul cu preocupări de istorie otomană a elaborat opera sa în două etape: între 1800–1807 și, ulterior, în intervalul 1819–1821. Ca izvoare istorice a folosit lucrările lui Hacci Khalifa și alte scrieri istorice otomane sau creștine neidentificate însă (posibil bizantine–Ducas, și italiene–Paolo Giovio). În ceea ce privește concepția istorică ce a stat la baza elaborării contribuției lui D. Fotino, Victor Papacostea a precizat că autorul nu a realizat o înlănțuire cronologică a evenimentelor, ci a preferat o tratare anecdotică–nativă a subiectului ales. Dionise Fotino a încercat să încadreze datele istorice într-un plan de idei generale: evoluția istoriei otomanilor a parcurs două faze: *măriră și decăderea* puterii otomane, asemănătoare cu sau poate inspirată din concepția istorică a lui Dimitrie Cantemir. În centrul expunerii se afla persoana și personalitatea sultanului, referirile la supușii acestuia erau sporadice iar unele biografii lipseau în totalitate. Dionise Fotino s-a dovedit a fi un temperament înclinat spre satiră și ironie, un fin observator al personajelor și evenimentelor pe care le-a descris. A condamnat și ridiculizat absolutismul sultanilor, slăbiciunea clasei politice otomane și intrigile din cadrul acesteia, decadența statului și societății otomane. Istoria românilor și a relațiilor româno–otomane a fost foarte puțin tratată, aproape ignorată, în această contribuție biografică. În a doua etapă a redactării, autorul a intenționat să introducă în lucrarea sa relatările câtorva episoade sângeroase din istoria medie a românilor.

În concluzie, Victor Papacostea a subliniat faptul că această scriere a lui Dionise Fotino a fost a patra contribuție de istorie otomană din spațiul cultural românesc, după manuscrisul anonim de la Mănăstirea Cașin (sec. XVII), sinteza elaborată de principele cărturar umanist moldav Dimitrie Cantemir (1714–1716) –

³⁵⁰ Victor Papacostea, *Viețile sultanilor. Scriere inedită a lui Dionise Fotino*, în "R.I.R.", IV, 1934. București, pp. 175–214.

publicată postum (1734–1745) și compilația alcătuită de boierul muntean lenăchiță Văcărescu (1788–1794) – editată de Al. Papiu–Ilarian (1863).

Victor Papacostea a comparat manuscrisul românesc descoperit de Gh. Duzinchevici la Biblioteca Ossolineum din Lwow cu scrierea lui Dionisie Fotino, *Viețile sultanilor*, pentru a stabili posibilele legături dintre ele³⁵¹. A ajuns astfel la concluzia că “manuscrisul găsit în biblioteca Ossolineum nu este o lucrare originală, ci o traducere (subl. V. P.)”, asemănarea dintre ele fiind foarte mare în primele capitole “*Manuscrisul de la Ossolineum cuprinde traducerea în românește a unei lucrări mai vechi, pe care și Fotino a cunoscut-o și a folosit-o pentru o parte din biografiile sale. (...) Originalul acestei scrieri, necunoscută nouă, a fost întocmit în grecește (subl. D. P.)*” Această compilație, completată cu portretele color ale sultanilor otomani până la Ahmed al III-lea inclusiv, ar fi circulat în mediile intelectuale grecești în secolul al XVIII-lea și la începutul celui următor. Poate că însuși Dionisie Fotino a luat hotărârea de a întocmi biografiile sale sultanale pornind tocmai de la această mică scriere ilustrată, pe care ulterior a completat-o și dezvoltat-o cu noi informații, conform concepției sale despre *mărirea și decăderea* puterii otomane. Numele autorului grec al scrierii ilustrate și cel al traducătorului ei în limba română rămân încă necunoscute istoriografiei. Tot ce se poate presupune despre compilatorul grec este că era un om de cultură, aparținând orientului greco–musulman, “(...) un spirit viu, deprins cu meșteșugul scrisului istoric, capabil de discernământul și de sinteza faptelor”³⁵².

Însă atât Gh. Duzinchevici cât și Victor Papacostea nu au subliniat faptul că autorul grec locuia și își desfășura activitatea la Istanbul, se bucura de încredere și era primit la *Topkapı Sarayı*, de unde a putut procura copii color ale portretelor sultanilor otomani, imaginare sau reale, de la ‘Osmân I la Ahmed al III-lea. Nu s-a insistat nici asupra unei posibile legături și filiații dintre compilația în grecește și *Istoria Imperiului Otoman* scrisă de principele cărturar moldav Dimitrie Cantemir. A fost prima redactată anterior celei de-a doua urcări pe tronul de la Iași a marelui orientalist moldav (1710)? A avut acesta posibilitatea să o aducă în bagajele sale la Iași, apoi să se retragă cu ea în Imperiul țarist rus și să o folosească la redactarea celebrei sale opere (1714–1716)³⁵³? Sau mica culegere de biografii sultanale nu este decât un rezumat tradus în grecește al *Istoriei cantemiriene*, după edițiile engleză (1734–1735), franceză (1743) sau germană (1745)? Sau cele două contribuții cu valoare științifică

³⁵¹ Idem, *O istorie a țarilor în românește. Nouă asupra manuscrisului găsit la Biblioteca Ossolineum*, în “R.I.R.”, V–VI, 1935–1936, București, pp. 393–399.

³⁵² *Ibidem*, p. 394.

³⁵³ “A.I.E.S.E.E”, *Dimitrie Cantemir. Historian of South-East European and Oriental Civilisations*, extracts from “The History of the Ottoman Empire”, edited by Alexandru Duju and Paul Cernovodeanu, with a foreword by Professor Halil Inalcik, president of the “A.I.E.S.E.E”, Bucarest, 1973, pp. 11–29.

inegală au fost independente una de alta, fiind rezultatele unor preocupări paralele de istorie otomană, conform concepțiilor istorice ale începutului secolului al XVIII-lea, aparținând unor medii culturale diferite: grec stambuliote și românesc?

A doua direcție de cercetare în acest domeniu al preocupărilor românești de *turcologie*, mult mai modest reprezentată decât celelalte anterior amintite și analizate, s-a axat pe studierea *activității de istoric orientalist sui-generis* a lui Nicolae Iorga și a bibliografiei românești despre “Orient” în deceniul 1936–1946.

Maria-Matilda Alexandrescu–Dersca, studentă, colaboratoare și discipolă a lui Nicolae Iorga (care i-a fost și îndrumător și conducător de doctorat) a analizat principalele coordonate ale activității de “istoric al Imperiului otoman” a acestuia în perioada 1896–1940³⁵⁴.

În debutul activității sale de istoric, la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul celui următor, tânărul Nicolae Iorga a cercetat fondurile arhivistice și marile biblioteci din Europa Centrală și de Vest, descoperind numeroase și importante izvoare istorice documentar–cronistice referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor româno–otomane. Aceste izvoare istorice au fost publicate în principalele sale colecții de documente din perioada anterior amintită, analizate și integrate în primele sale studii și cărți referitoare la evoluțiile politice din Orient (sec. XIV–XV) și la ascensiunea puterii otomane sub primii sultani *gâzi*.

Toate aceste noi și importante surse istorice, împreună cu altele editate anterior și cu bibliografia subiectului tratat au constituit pilonii pe care Nicolae Iorga și-a fundamentat opera sa capitală în acest domeniu, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach der Quellen dargestellt*, Gotha, vol. I–V, 1908–1913. Autoarea a analizat succint cele cinci masive volume ale sintezei otomane, subliniind originala și îndrăzneța concepție istorică promovată de Nicolae Iorga în abordarea acestei experiențe istorice unice: Imperiul otoman, caracterul obiectiv și echidistant al analizelor și interpretărilor istorice, eliberate de orice subiectivism, sentimentalism sau atitudine partinică, puterea intuiției istorice și clarviziunea concluziilor, integrarea organică a istoriei otomane în ce a Europei de Est și Centrale, Asiei de Vest și Africii de Nord, soluțiile radicale politico–economice, social–culturale etc. propuse de autor pentru modernizarea colosului otoman și pentru rezolvarea numeroaselor probleme interne și externe cu care se confrunta acesta la începutul secolului al XX-lea etc.

În concluzie, Maria-Matilda Alexandrescu–Dersca a afirmat că *G.O.R.* este “une oeuvre bien composée, appuyée sur une ample information, puissée à des sources si souvent directes, servie par un profond jugement, par une puissante vision de choses et par une étonnante divination de leur sens, et qui laisse à l’esprit une sensation d’équilibre et de plénitude, est réellement une grande oeuvre historique”. Această

---

³⁵⁴ Maria-Matilda Alexandrescu–Dersca, *Nicolae Iorga, historien de l’Empire Ottoman*, în “B.”, VI, 1943, Bucarest, pp. 101–122

sinteză ocupă un loc important în dezvoltarea istoriografiei referitoare la Imperiul otoman, fiind o operă de istorie universală ce reînnoia în totalitate "imaginea" despre imperiul sultanilor, prin introducerea în structura acestuia a unor capitole despre viața economică, socială, cultural-spirituală a întinsului conglomerat multinațional și a provinciilor³⁵⁵.

Obiectiva analiză a tinerei autoare, ținând cont că a fost realizată doar la trei ani de la sfârșitul tragic al marelui istoric, a fost bine apreciată în istoriografia românească³⁵⁶. Ea a constituit un "ghid informațional" indispensabil pentru orice istoric care folosește sau analizează *G.O.R.*, prima abordare istoriografică a preocupărilor de orientalistă-turcologie ale polyvalentului autor și, totodată, o subtilă invitație la intensificarea cercetărilor istoriografice asupra uriașei opere științifice a polihistorului Nicolae Iorga.

Aurel Decei și Nicoară Beldiceanu au întocmit bibliografia contribuțiilor științifice românești referitoare la "Orient"³⁵⁷, elaborate în intervalul 1936-1946. Precizând de la început că noțiunii istorico-geografice de "Orient" i s-a acordat accepțiunea cea mai largă, fără vreo limitare doar la Orientul islamic, conform concepțiilor istorice de la sfârșitul anilor '40, autorii au enumerat și recenzat sumar 109 articole și cărți referitoare la subiectul amintit anterior, câte le-au fost accesibile la Istanbul, unde Aurel Decei era în misiune diplomatică iar Nicolae Beldiceanu urma cursuri de limbă și paleografie turco-osmană, arabă și persană.

Această sumară și selectivă "bibliografie orientală" a fost prima și unica lucrare de acest gen din istoriografia românească de la mijlocul secolului al XX-lea. Deși limitată temporal doar la un deceniu, poate cel mai prolific din punct de vedere al cantității și calității preocupărilor românești de orientalistă *ante* 1948, amintita contribuție s-a dorit a fi și o carte de vizită a istoriografiei "orientale" din țara noastră în cadrul producțiilor istorice mondiale în acest domeniu. Indirect, *bibliografia "orientală" românească 1936-1946* a subliniat și necesitatea obiectivă a întocmirii unui astfel de catalog și ghid istoriografic cel puțin pentru întreaga perioadă interbelică, dacă nu chiar pentru intervalul temporal ce a început cu 1878.

³⁵⁵ *Ibidem*, pp. 117-122.

³⁵⁶ Vezi notele bibliografice semnate de Mircea Ionescu-Voicana, în "R.I.R.", XVI, 1946, București, fasc. II, p. 208, Mihai Berza, în "R.H.S.E.E.", XXII-e année, 1945, Bucarest, pp. 360-361. Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 334.

³⁵⁷ Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, pp. 333-342.

2.3. Contribuții turcologice la istoria teritoriilor românești (*re'āyā-le* sau *kazā-le*) aflate sub ocupația otomană până în 1829/1878

Această *categorie de preocupări turcologice*, cu primele contribuții elaborate înainte de Primul război mondial, a cunoscut o evoluție semnificativă, sub raport calitativ și cantitativ, în perioada interbelică.

Folosindu-se de izvoare istorice diverse, românești și străine, istoricii noștri au abordat diferite aspecte ale evoluției acestor *re'āyā-le* (*kazā-le*) în cadrul Imperiului otoman în secolele XIV–XIX. Teritoriile românești sub administrație otomană au fost (în ordinea cronologică a intrării lor în componența Imperiului otoman): Dobrogea, Turnu, Giurgiu, Bender/Tighina, Brăila, Banat, Oradea și Hotin.

Dobrogea, provincie românească dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră, a intrat în componența Imperiului otoman în timpul scurtei dar zbuciumatei domnii a lui Mihail I (1418–1420), fiul lui Mircea cel Bătrân. A revenit în cadrul statului român abia peste patru secole și jumătate, în 1878, în urma participării glorioase a armatei române la războiul antiotoman pentru cucerirea independenței (1877–1878) și a prevederilor tratatului de pace de la Berlin (iunie–iulie 1878). Integrarea Dobrogei în cadrul statului român a impus o cercetare și o cunoaștere profundă a realităților complexe din această provincie. Regimul proprietății agrare musulmane din Dobrogea, problemă de ordin legal-administrativ, a fost studiat și lămurit de juristul George Filitti³⁵⁸.

Turcologul Aurel Decei a elaborat pentru *Islām Ansiklopedisi*, articolul referitor la această provincie seculară românească³⁵⁹. Autorul a prezentat principalele date geografice și istorice (sec. VI î.e.c.–1940) despre acest teritoriu, completând expunerea cu o bibliografie selectivă a subiectului studiat. Prin această temeinică și obiectivă schiță geografico–istorico–bibliografică, Aurel Decei a expus punctul de vedere românesc asupra istoriei, apartenenței etnice și a statutului juridic ale provinciei devenită *re'āyā* otomană, ceea ce a contribuit la combaterea, în istoriografia mondială, a teoriilor neștiințifice “expansionist–istorice” ale bulgarilor sau sovieticilor. Recenzorul C.C. Giurescu a subliniat seriozitatea, obiectivitatea și competența cu care turcologul român a abordat subiectul studiat, dar și ocazia ce i s-a oferit de a colabora la această importantă enciclopedie și de a expune punctul de vedere istoric românesc asupra unui teritoriu național revendicat pe nedrept de către bulgari³⁶⁰.

³⁵⁸ Georges Filitti, *La propriété foncière dans la Dobroudja d'après les lois ottomanes*, Bucarest, 1881, 47 p.

³⁵⁹ Aurel Decei, *Dobruca*, în *Islām Ansiklopedisi*, 3-ncu Cilt, fasc. 28, Istanbul, 1945, pp. 628–643.

³⁶⁰ Notă bibliografică semnată de C.C. Giurescu în “R.I.R.”, XVI, 1946, București, fasc. II, p. 200.

Apostol D. Culea a elaborat o lucrare monografică despre trecutul, prezentul și perspectivele de evoluție și dezvoltare ale Dobrogei³⁶¹ în perioada interbelică, contribuția având și un rol de popularizare a cunoștințelor și informațiilor despre această provincie românească maritimă în rândul cititorilor din România. Autorul a prezentat Dobrogea din punct de vedere istorico-geografic, caracterul ei etnic românesc, cultura românească în această provincie până în 1877–1878. Un moment important din istoria acestuia a fost anul 1878, când a revenit în cadrul tănărului stat românesc. Autorul a analizat cauzele, desfășurarea și urmările colonizărilor “altor neamuri” în Dobrogea, perspectivele dezvoltării agriculturii, creșterii animalelor, grădinaritului, fondului forestier, industriei, pescuitului, comerțului, transporturilor, finanțelor, exploatarea bogățiilor subsolului, învățământului și culturii românești,

Alexandru P. Arbore a studiat problema colonizărilor tătaro-turcești în Dobrogea în evul mediu³⁶². Autorul a afirmat că “elementul etnic cel mai numeros” ce a populat acest teritoriu în sec. XV–XIX a fost cel turco-tătar. O primă colonizare masivă turcă, 10.000–20.000 de familii conduse de legendarul Sarı Saltūk Dede, s-a realizat în 1262–1263. După lupta de la Varna (1444) colonizarea a continuat, astfel că în timpul lui Mihai Viteazul elementul turco-tătar a devenit majoritar în Dobrogea. Relatările lui Paul de Alep, Evliyâ Çelebi și ale altor călători prin Dobrogea au menționat preponderența elementului etnic turco-tătar și în secolul al XVII-lea și în prima jumătate a celui următor.

După începerea războaielor ruso-otomane în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, turco-tătarii au emigrat sau au fost strămuțați cu forța. Aceste mișcări de populație au continuat, din diferite cauze, și în secolul al XIX-lea. Pentru acel secol și pentru primele două decenii ale celui următor autorul a analizat și stabilit numărul și repartitia pe teritoriul Dobrogei a populației turco-tătare, folosind diferite categorii de izvoare istorice. Ultima colonizare masivă de tătari în Dobrogea s-a realizat în timpul războiului din Peninsula Crimeea (1853–1855). După Primul război mondial ponderea numerică a elementului turco-tătar s-a diminuat continuu, iar decăderea economico-socialo-financiară a acestuia s-a accentuat. Colonizarea turco-tătară a influențat în mod deosebit toponimia și hidronimia din Dobrogea. La sfârșitul secolului al XIX-lea aceste denumiri erau în majoritate (62%) de origine turco-tătară, Al. P. Arbore întocmind chiar o listă cu numeroase exemple.

Al.P. Arbore a oferit ulterior noi informații despre configurația etnico-demografică a “Dobrogei sudice” din perioada otomană până la al doilea război

³⁶¹ A. D. Culea, *Cât trebuie să știe oricine despre Dobrogea. Trecutul-Prezentul-Viitorul*, Editura Casa Școalelor, București, 1928, 260 p

³⁶² Al.P. Arbore, *Contribuțiunea la studiul așezărilor tătarilor și turcilor în Dobrogea*, în “A.D.”, vol. II, nr. 2/aprilie–iunie 1919, București, pp. 213–260

balcanic (1913)³⁶³. Folosind date toponimice, lingvistice și istorice autorul a demonstrat că otomanii s-au așezat temeinic în această zonă la începutul secolului al XVII-lea, găgăuzii (turci creștini) au colonizat intens litoralul Mării Negre la începutul secolului al XIX-lea. Celelalte populații conlocuitoare au fost de origini etnice diferite (cerchezi, arabi, greci), și au activat intens pentru a ocupa locul elementului turco-otoman, care a început să imigreze în Imperiul otoman după 1878. În acest conglomerat de etnii elementul băștinaș românesc a fost peren și autorul a reușit să contureze o imagine sugestivă și convingătoare a acestui mare și inconfundabil adevăr istoric³⁶⁴.

Autorul a continuat și în anii următori să studieze evoluția demografică și configurația etnică a Dobrogei până la începutul secolului al XX-lea³⁶⁵, oferind informații și despre alte populații care au locuit în acest spațiu istoric³⁶⁶. A cercetat și problema "Cotului Bugeacului", acea fâșie de teren de la nordul Dobrogei și sud-vestul Basarabiei, oferind prețioase informații despre acest "ținut de hotar dobrogean"³⁶⁷.

Studiile lui Al. P. Arbore au fost importante contribuții la clarificarea trecutului istorico-etnico-demografic al Dobrogei, constituind totodată și o bază de plecare pentru noi cercetări în această direcție, ce se impuneau a fi efectuate mai ales în arhivele turcești. Publicate însă într-o revistă de istorie locală ("Analele Dobrogei"), aceste articole au fost pe nedrept ignorate de unii istorici români, sau sporadic folosite și citate de alți cercetători ai trecutului Dobrogei.

Un studiu asupra componentei etnice, răspândirii și evoluției demografice a populației Dobrogei a întreprins și Constantin Brătescu³⁶⁸. Folosind izvoare istorice edite și inedite românești, est și central-europene și otomane (unele păstrate în Dobrogea, altele traduse în limbi europene), autorul a ajuns la concluzia că elementul

³⁶³ Idem, *Caracterul etnografic al Dobrogei sudice din epoca turcească până la 1913*, în "An.D.", an XIX, vol. 2/1938, Cernăuți, pp. 77–120. Vezi și nota bibliografică semnată de I. Velicu în "R.I.R.", VIII, 1938, București, p. 332.

³⁶⁴ Idem, *O încercare de reconstituire a românilor în Dobrogea*, în "An.D.", anul III, nr. 2/1922, Constanța, pp. 237–291.

³⁶⁵ Idem, *Contribuție la studiul tătarilor din Dobrogea*, în "An.D.", an X, nr. 2/1929, pp. 222–238.; idem, *Formațiuni etnografice în Dobrogea*, în "An.D.", an X, nr. 1/1929, pp. 15–52; idem, *Noi informații etnografice, istorice și statistice asupra Dobrogei*, în "An.D.", an XI, nr. 1/1930, pp. 65–94.

³⁶⁶ Idem, *Câteva însemnări asupra cerchezilor, grecilor și arabilor în Dobrogea*, în "An.D.", an III, nr. 5/1922, pp. 501–512.

³⁶⁷ Idem, *Cotul Bugeacului. O încercare de reconstituire istorică a unui ținut de hotar dobrogean*, în "An.D.", an II, nr. 3/1921, pp. 332–359.

³⁶⁸ C. Brătescu, *Populația Dobrogei la începutul secolului al XX-lea*, în "An.D.", an II, nr. 1/1921, Constanța, pp. 3–28; idem, *Doă statistici etnografice germane în Dobrogea [1916–1918]*, în "A.D.", an II, nr. 1/1919, Constanța, pp. 60–71.

românesc a fost peren și majoritar, cu excepția unor perioade istorice, că alături de acesta au mai locuit, pașnic și constructiv, și alte populații: turci, tătari, găgăuzi, bulgari, greci, arabi, cerchezi etc. După 1878 a început procesul de imigrare a otomanilor în Imperiul otoman, condiții în care statul român a sprijinit creșterea ponderii economice, demografice, cultural-religioase etc. a românilor în Dobrogea. Concluziile cercetărilor lui C. Brătescu au concordat, în general, cu cele ale lui Al. P. Arbore.

Juristul I.N. Roman³⁶⁹ a studiat problema proprietății imobiliare din Dobrogea în perioada 1858–1916 și modul cum s-a realizat transferul către statul român (după 1878) a fostului fond funciar stăpânit de statul otoman în această provincie.

Statutul juridic al pământurilor din Dobrogea a fost stabilit prin *Codul sau legea proprietății funciare otomane* din 21 aprilie 1858. Această importantă reglementare funciară otomană a stabilit existența a 5 categorii de pământuri: 1) *mülk*, proprietatea absolută; 2) *miriye*, proprietatea fiscolei otoman, domeniul public otoman, dată în folosință particularilor în anumite condiții; 3) *mevkufiye*, “bunuri de mână moartă”, proprietatea instituțiilor religioase și de binefacere; 4) *metrukiye*, bunuri de folosință publică; 5) *mevat*, pământuri “moarte”, recultivate, părăsite. Autorul a explicat sumar caracteristicile generale juridice ale fiecărei categorii de pământuri anterior enumerate, precizând faptul că în Dobrogea otomană întreaga suprafață de pământ fusese proprietate *miriye* (a statului otoman), și în aceste condiții și realități juridice a fost trecut în proprietatea statului român. Acest transfer juridic interstatal a fost stabilit prin legea din 1882 refcritoare la Dobrogea. În continuare aceeași reglementare a legiferat și acțiunea de vânzare a domeniilor funciare ale statului român unor particulari, pentru colonizare și cultivare, în condiții financiare avantajoase.

I.N. Roman a urmărit în continuare acest proces de vânzare-cumpărare a pământurilor din Dobrogea, întocmind, după datele recensămintelor din 1903 și 1905, statistici și clasificări pe categorii de suprafețe a proprietăților private din această provincie românească. După un deceniu, a concluzionat autorul, prin 1914–1916, proprietatea privată din Dobrogea depășea 720.000 ha, stăpânită de cultivatorii români în proporție de 72–75%.

Același autor, în continuarea și completarea cercetărilor efectuate de C. Teodorescu³⁷⁰, la sfârșitul secolului al XIX-lea, a trecut în revistă câteva momente importante din dezvoltarea culturii românești în Dobrogea în ultimul secol al stăpânirii

³⁶⁹ I.N. Roman, *Proprietatea imobiliară rurală din Dobrogea. Condițiile ei juridice și chipul cum se stăpânește*, în “A.D.”, vol. II, nr. 1/ianuarie–martie 1919, București, pp. 47–59. Același autor publicase anterior, pe aceeași temă, o lucrare de mai mare întindere, *Proprietatea rurală în Dobrogea*, Tipografia “Ovidiu”, Constanța, 1907, 359 p.

³⁷⁰ C. Teodorescu, *Istoricul școalelor române din Dobrogea sub turci*, în “Convorbiri Didactice”, anul III, nr. 3/1897, București.

otomane³⁷¹. S-a dovedit astfel că populația românească a reușit să-și mențină identitatea și continuitatea cultural-religioasă sub ocupația otomană și să reziste încercărilor oficiale de islamizare, prin intermediul școlilor românești, a legăturilor culturale cu românii din stânga Dunării, a răspândirii și folosirii cărților românești tipărite în spațiul carpatic, a conservării tradițiilor și obiceiurilor strămoșești, a existenței unei intense și bine organizate vieți monahale românești etc.

Majoritatea contribuțiilor analizate anterior au fost publicate în două reviste de istorie locală, “Arhiva Dobrogei”³⁷² și “Analele Dobrogei”³⁷³. Aceste publicații au urmărit să facă cunoscut tuturor românilor trecutul istoric zbuciumat al acestei provincii, să promoveze punctul de vedere al istoriografiei naționale asupra evoluției și componenței etnico-demografice și a apartenenței politice a respectivului teritoriu românesc, să integreze istoria Dobrogei în istoria României, din care logic, organic și firesc făcea parte și, nu în ultimul rând, să stimuleze cercetările istorice referitoare la aspectele necunoscute sau puțin cunoscute din trecutul Dobrogei “otomane”.

*

Referitor la *re'āyā-ua* (*ka-zā-ua*) *Turnu*, Mihail Popescu a studiat sursele de venituri ale acstui teritoriu retrocedat Țării Românești în 1829, pe baza analizei recensământului locuitorilor și al “averilor” acestora efectuat în satele din jurul fostei cetăți de “cinovnicul” Nicolae Popescu în februarie–martie 1830³⁷⁴. După o scurtă introducere în care a insistat asupra condițiilor istorice în care otomanii au ocupat și organizat militar, juridic, economic etc. amintitele teritorii românești, transformându-le în veritabile capuri de pod otomane pe pământ creștin, autorul a lămurit condițiile în care s-a realizat amintitul recensământ, la sugestia generalului rus Jeltuhin și din dispoziția Divanului Țării Românești. În anexă M. Popescu a publicat în limba română 19 importante documente inedite legate de această catagrafie și actele finale propriu-zise ale acestei necesare acțiuni administrative.

³⁷¹ Ioan N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877*, în “An.D.”, anul III, nr. 3/1922, Constanța, pp. 355–398

³⁷² A fost “Revista Societății pentru cercetarea și studierea Dobrogei”, redactor Constantin Moisil, vol. I a apărut la București în 1915. Conținea studii de valoare științifică medie, ale unor autori locali puțin cunoscuți, fără colaborare națională. În vol. II/1919 s-au publicat contribuții științifice mult mai temeinice, iar la vol. III/1920 a colaborat, alături de alți istorici români, însuși marele Nicolae Iorga.

³⁷³ A fost “Revista Societății culturale dobrogene” de la Constanța, redactor C. Brătescu. A apărut la Constanța (1920–1923) trimestrial și la Cernăuți (1924–1938), anual. Au colaborat la acest anuar intelectuali dobrogeni și oameni de știință din marile centre universitare românești.

³⁷⁴ Mihail Popescu, *Raiata Turnul. Venituri și catagrafie*, în “R.A.”, vol. III, nr. 1–2 (6–7)/1936–1937, București, pp. 254–282; vezi și recenzia, cu aprecieri pozitive, semnată de Aurel Decei–Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 344.

Radu I. Perianu a analizat copia unui plan topografic al *re 'ăyă*-lei Turnu realizat în toamna anului 1831³⁷⁵. Pe baza acestui releveu, autorul a trasat hotarele “istorice” ale fostei *re 'ăyă*-le, folosind și informațiile oferite de o *hudut-năme* otomană din 13 octombrie 1578, de scrisoarea boierilor munteni din 1764, adresată autorităților otomane, de hotărnicile din 1700 și 1767. R. I. Perianu a concluzionat că prin 1829–1830 pe fostul teritoriu otoman locuiau aprox. 14.800 de persoane. El a mai subliniat trista realitate că “studiile” despre *re 'ăyă*-le din perioada interbelică erau “slabe” din punct de vedere științific, că autorii acestora nu folosiseră în analizele lor documentația necesară, îndeosebi cea turco-osmană.

*

După *Dobrogea*, *Brăila* a fost *re 'ăyă*-ua (1539–1829) de care cercetătorii români s-au interesat cel mai mult. Rezultatele investigațiilor acestora au fost publicate în periodicul de istorie locală “Analele Brăilei”, apărut în orașul de pe Dunăre în perioada 1929–1940³⁷⁶, cât și în marile reviste istorico–arhivistice românești din perioada interbelică.

N. Iorga a scris o serie de articole referitoare la Brăila românească “otomană” și “postotomană”, reușind să sublinieze sintetic principalele coordonate ale evoluției și dezvoltării acestui oraș în secolele XIV–XIX. Trecând în revistă secolele de istorie românească ale Brăilei, autorul a afirmat că această localitate a fost la origine *satul lui Brăilă*, sat de pescari așezat pe Dunărea inferioară, din care s-a dezvoltat ulterior un port, atestat documentar pentru prima dată în 1368. Întreținea puternice legături comerciale cu Brașovul. Portul Brăila devenise poarta răsăriteană a comerțului ce tranzita prin Brașov. “Toate înărfurile Apusului treceau către Răsărit prin Brăila”, a conchis Nicolae Iorga. A fost și reședința episcopală³⁷⁷. Marele istoric a analizat circumstanțele politico–militare în care Brăila a fost ocupată de către otomani³⁷⁸. Domnul Țării Românești Radu Paisie (1535–1545), refugiat la *hey*-ii dunăreni datorită răzvrătirii boierilor opozanți grupați în jurul banului Șerban, a promis cedarea Brăilei

³⁷⁵ Radu I. Perianu, *Raiaua Turnu. Un plan topografic al raiaiei*, în “R.I.R.”, XIII, 1943, București, fasc. I, pp. 52–60+1 pl.

³⁷⁶ A apărut cu ocazia aniversării a 100 de ani (1829–1929) de la retrocedarea Brăilei Țării Românești. Inițiator și director fiind inginerul Gh. T. Marinescu. Istoricul C. C. Giurescu a apreciat că “această revistă constituie astăzi un instrument de lucru *esențial, indispensabil* pentru cine vrea să cerceteze istoria acestei părți de țară (subl. C. C. G.)”, în monografia sa, *Istoricul orașului Brăila. Din cele mai vechi timpuri până astăzi*, Editura Științifică, București, 1968, p. 7

³⁷⁷ N. Iorga, *Din trecutul istoric al orașului Brăila. Conferință...*, Brăila. Editura Bibliotecii “Petre Armencea”, 1926; 32 p. O variantă rezumată, cu titlul *Din trecutul istoric al Brăilei. Conferință*, în “Neamul românesc”, nr. 121–122/1922. București, pp. 124–132.

³⁷⁸ Idem, *Când și de ce s-a luat Brăila de Turci?*, în “A. B.”, vol. V, nr. 1/1933, Brăila, pp. 3–4

otomanilor în schimbul ajutorului militar al acestora pentru reînscăunarea sa pe tronul de la Târgoviște (iunie 1539). “Răscoala” boierilor “haini” a fost înăbușită cu ajutor militar otoman, Radu a redobândit tronul Țării Românești, iar otomanii, conform promisiunilor voievodului, au ocupat Brăila (iunie–iulie 1539), în lunile următoare zidind o puternică cetate. În 1542 otomanii au înființat *re'âyâ*-ua Brăilei, ce cuprindea 55 de sate și siliști din jurul cetății, destinate a asigura aprovizionarea cu bunurile de consum necesare garnizoanei puternicii fortărețe. Prin întinderea sa, *re'âyâ*-ua Brăilei a devenit cel mai mare și unul din cele mai importante capuri de pod otomane la nordul Dunării.

Pe baza unor documente inedite, N. Iorga a studiat câteva pagini “din viața socială a Brăilei sub turci”, la începutul secolului al XIX-lea. Diferite date oficiale din 1802, 1806, 1811 sau 1816 au oferit informații interesante despre raporturile dintre categoriile sociale românești brăilene și autoritățile locale otomane sau de ocupație rusești (1809–1812). Autorul a mai semnalat și descrierea Brăilei făcută de generalul rus de origine franceză Langeron (în 1809) sau cea inclusă în *Memoires de l'évêque F. L. Bugnion*, Genève, 1876³⁷⁹.

Ca urmare a războiului ruso–otoman început în 1806, Brăila a fost ocupată de armatele țariste (1809–1812). N. Iorga a analizat prevederile păcii de la București (1812) prin prisma referirilor la Brăila și la retrocedarea acesteia autorităților otomane³⁸⁰. Cu ocazia centenarului revenirii Brăilei la Țara Românească (1829–1929), marele istoric român a elaborat un volum omagial în care a prezentat istoria “Brăilei românești” în perioada 1832–1866³⁸¹. În prima parte a acestei monografii autorul a studiat evoluția istorică complexă a acestui port: evenimente politice, clădiri, administrație, locuitori, comerț, armată, medici și spitale, biserici și preoți, școli și biblioteci, personalități și curiozități. În a doua parte a editat 208 documente “brăilene” (dintre anii 1832–1863), descoperite în arhivele Primăriei orașului și depuse ulterior de autor la Arhivele Statului din București. Marele istoric a mai publicat și un articol de o factură aparte, despre “caracteristicile” psihico–culturale ale “brăilenilor” în urma ocupației otomane din evul mediu. N. Iorga a susținut că în orașul și județul Brăila, în urma ocupației otomane aproape triseculare, s-au produs schimbări în psihicul, mentalitatea, comportamentul și atitudinea acestor locuitori, rezultând astfel o “rasă brăileană” în administrație, politică și cultură³⁸². La toate

³⁷⁹ Idem, *Din viața socială a Brăilei sub Turci*, în “A.A.R.M.S.I.”, s. III, t. XIV, 1933, m. 3, București, extras, 13 p.+2 pl.

³⁸⁰ Idem, *Însemnări cu privire la încheierea păcii de la București, ca urmare a războiului ruso–turc din 1806–1812, în urma căruia Brăila reintră în stăpânirea turcească*, în “A.B.”, an II, nr. 1/1930, Brăila.

³⁸¹ Idem, *Cei dintâi ani în noua “Brăilă românească”. Istorie și documente*. Pentru o sută de ani de la întemeierea orașului, Tipografia “Datina Românească”, București, 1929, 127 p. + 3 pl.

³⁸² Idem, *Caracteristici ale brăilenilor*, în “A.B.”, an III, nr. 1/1931, Brăila.

aceste interesante informații s-au adăugat și câteva referitoare la Mitropolia creștin-ortodoxă de la Brăila³⁸³.

Mihail Popescu a redactat un scurt istoric al *re'âyû*-lei și cetății Brăila până în 1829, subliniind principalele momente din "viață otomană" a acesteia și precizând faptul că *re'âyû*-ua Brăila a fost cea mai întinsă teritorial dintre cele trei capuri de pod otomane de pe teritoriul Țării Românești (cuprindea 55 de sate și siliști)³⁸⁴. Același autor a analizat și interpretat statistic recensământul populației și al veniturilor acesteia realizat în iulie 1828, după înfrângerea de către armata rusă a garnizoanei otomane din cetate și retragerea acesteia cu armele din dotare, împreună cu populația otomană ("cu bagaje") ce a dorit să o însoțească, la Silistra. Populația târgului Brăila număra circa 3.500 de persoane. Ținutul fostei *re'âyû*-le a fost împărțit în două plase: Vădeni, cu 18 sate și Balta, cu 20 de sate. Fiecare cap de familie plătea fostelor autorități otomane 30-32 de taleri anual, locuitorii trebuiau să presteze "claca" cu plugurile timp de 3 zile, iar cu mâinile 10-12 zile; fiecare casă plătea primăvara câte 3 taleri³⁸⁵. Noile documente descoperite i-au permis lui M. Popescu să revină cu informații suplimentare despre *re'âyû*-ua și orașul Brăila în crucialul an 1829, cel al retrocedării către Țara Românească³⁸⁶. După retragerea garnizoanei și administrației otomane, comandamentul rus a hotărât dărâmarea cetății Brăilei. Autorul a precizat în ce condiții tehnice și cu ce dotare materială s-a realizat respectiva operațiune de către salahorii români, durata acțiunii (vara anului 1828–sfârșitul anului 1830), "socotelile" cu sumele necesare pentru aceasta încheindu-se în februarie 1831³⁸⁷.

După N. Iorga, cercetătorul și istoricul Mihail Popescu a elaborat cele mai numeroase și cele mai temeinice contribuții la cunoașterea trecutului "otoman" al târgului Brăila și a regiunii înconjurătoare.

Inginerul Gh.T. Marinescu, cu veleități de istoric, inițiatorul editării revistei "Analele Brăilei" și unul din principalii organizatori ai comemorării centenare din 1929³⁸⁸, a prezentat câteva date generale despre Brăila în jurul anului 1830³⁸⁹ și a

³⁸³ Idem, *Despre mitropolia raialei turcești*, în "B.O.R.", an I, VII, nr. 5-6/1939, București, pp. 275-276

³⁸⁴ Mihail Popescu, *Raiaua și cetatea Brăilei*, în "A.B.", anul I, nr. 2-3/1929

³⁸⁵ Idem, *Catagrafia din 1828 a locuitorilor și veniturii din orașul și județul Brăila*, în "A.B.", anul IV, nr. 2-3/1932 pp. 59-82, și broșură-extras, Brăila, 1933; 24 p.; idem, *Catastih de toate familiile ce s-au găsit la Catagrafia în toate satele Brăilei și în orașul Brăila cum mai jos se arată, 1828, Iunie*, în "A.B.", anul IV, nr. 4/1932, pp. 9-64.

³⁸⁶ Idem, *Noi contribuțiuni la cunoașterea orașului și raialei Brăila la 1829*, în "A.B.", anul X, nr. 1/1938

³⁸⁷ Idem, *Dărâmarea Cetății Brăila*, în "A.B.", an VI, nr. 1/1934.

³⁸⁸ Gh.T. Marinescu, *În jurul pregătirii marelui sărbători a Brăilei (100 de ani de la eliberarea de sub turci)*, în "A.B.", anul I, nr. 1/1929.

³⁸⁹ Idem, *Brăila l'eeche*, în "A.B.", anul I, nr. 4-6/1929, pp. 3-36, și extras, Brăila, 1930; 32 p.

trasat linia frontierei *re'ayā*-lei în anul 1808, în ajunul atacurilor armatei țariste, precizând faptul că detașamente militare otomane încălcau în mod repetat această graniță, terorizând populația românească și jefuind bunurile materiale din județele vecine³⁹⁰. Cu ocazia centenarului Brăilei "românești" (1829–1929), același autor a întocmit și editat un prim volum de documente referitoare la Brăila³⁹¹, cu o prefață semnată de N. Iorga, un album comemorativ³⁹² cuprinzând stampe, peceti și medalii privitoare la oraș și la port (sec. XIX–1928), și a elaborat o mini-monografie a orașului și județului Brăila, cu referiri și la perioada "otomană" a acestuia³⁹³.

Gh. Mihăilescu a oferit interesante date demografice despre populația din "câmpia Brăilei" la începutul secolului al XIX-lea³⁹⁴. Același autor a realizat un studiu comparativ asupra evoluției satelor din *re'ayā*-ua Brăilei între anii 1790 (după datele de pe o hartă austriacă)–1828 (după informațiile anterior amintitului recensământ)³⁹⁵. Toate aceste date și informații demo–istorice i-au permis profesorului Gh. Mihăilescu să elaboreze o imagine de ansamblu asupra numărului și repartizării pe localități a populației târgului și zonei Brăila în jurul anului 1828³⁹⁶.

O expunere sintetică asupra istoriei *re'ayā*-lei Brăila, fără informații inedite sau interpretări originale, a realizat și Șerban Ciuntu³⁹⁷. T. Bulat, pe baza izvoarelor istorice deja cunoscute, a trasat hotarele *re'ayā*-lei Brăila³⁹⁸ și a precizat teritoriul pe care aceasta s-a întins³⁹⁹.

Ilie Corfus, analizând însemnarea inedită descoperită la B.A.R., a oferit informații despre hotarul *re'ayā*-lei Brăila în 1695⁴⁰⁰. După ce a întocmit un scurt istoric al acestui cap de pod otoman la nordul Dunării inferioare, autorul a precizat că

³⁹⁰ Idem, *Hotarul raialei Brăila în anul 1808*, în "A.B.", anul II, nr. 1/1930.

³⁹¹ Idem, *Documente privitoare la Brăila*, vol. I, Brăila, 1929, XVI+80 p.

³⁹² Idem, *Brăila veche–stampe, plamuri, hărți–Album comemorativ*, Brăila, 1929, XX+XXXII planșe și o hartă.

³⁹³ Idem, *Contribuțiuni pentru monografia orașului și județului Brăila*, Brăila, 1929, 47 p.

³⁹⁴ Gh. Mihăilescu, *Note asupra populației și satelor din câmpia Brăilei*, în "A.B.", anul III, nr. 2/1931 și anul IV, nr. 2–3/1932, pp. 85–90.

³⁹⁵ Idem, *Așezările omenești din raiaua Brăilei la 1828, în comparație cu cele de pe harta austriacă dela 1790*, în "A.B.", anul V, nr. 1/1933, pp. 52–63.

³⁹⁶ Idem, *Populația Brăilei*, în "A.B.", anul IV, nr. 2–3/1932, pp. 106–122.

³⁹⁷ Șerban Ciuntu, *Raiaua Brăilei*, în "A.B.", anul I, nr. 2–3/1929.

³⁹⁸ T. Bulat, *Hotarul Raialei Brăilei*, în "Arhivele Basarabiei", an I, nr. 3/1929, Chișinău (retipărit și în "A.B.", anul IV, nr. 2–4/1932).

³⁹⁹ Idem, *Teritoriul raialelor Hotimului și Brăilei*, în "Analele Basarabiei", anul IV, nr. 4/1927, și anul V, nr. 1/1928, Chișinău.

⁴⁰⁰ Ilie Corfus, *Hotarul raialei Brăila la 1695*, în "R.I.R.", XV, 1945, București, fasc. III, pp. 335–342; vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 337.

desele încălcări de hotar și acaparările de pământuri românești ale otomanilor l-au silit pe domnul Constantin Brâncoveanu să trimită o impozantă delegație de boieri munteni la Istanbul, cu o plângere oficială în legătură cu aceste repetate injoncțiuni la adresa autonomiei teritoriale a țării. Plângerea a fost ascultată și acceptată, iar o delegație mixtă româno-otomană a restabilit (în 1695) hotarul pe vechiul traseu de la mijlocul secolului al XVI-lea.

I.C. Filitti a studiat caracteristicile și modul de organizare “românească” a Brăilei după 1828⁴⁰¹, “sub ocupația rusă”. După delimitarea graniței româno-otomane pe Dunăre în zona Brăilei (octombrie 1830), s-a reînființat județul Brăila cu 2 plase: Vădeni (cu 20 de sate) și Balta (cu 38 de sate). Orașul Brăila a fost condus administrativ de un “magistrat” (1831–1854). S-au înființat: judecătoria (1831) și poliția (1831) județului și orașului Brăila, ca urmare a aplicării Regulamentului Organic, o școală primară (1831), Căpitania portului Brăila (1832), ce a cunoscut o perioadă continuă de dezvoltare etc. Același istoric a analizat și interpretat din punct de vedere administrativ-financiar impunerile de impozite ce trebuiau plătite de locuitorii orașului și județului Brăila în iunie 1831⁴⁰²

Ion Vărtosu a analizat cele trei catagrafii inedite referitoare la Brăila în anul 1837, oferind informații demo-statistice cu privire la populația orașului, eșalonată pe categorii de vârstă, pe meserii, pe cartiere și “mahalale”, origine etnică etc.⁴⁰³ I. Manafu a subliniat principalele momente din istoria Mitropoliei Proilaviei sau Brăilei în timpul ocupației otomane. Această eparhie creștin-ortodoxă a fost înființată pentru enoriașii din *re'âyâ*-lele Brăila, Turnu, Giurgiu, Bender/Tighina, iar de pe la mijlocul secolului al XVII-lea cuprinzându-i și pe cei din nordul Dobrogei otomane sau din “Ucraina hanului tătar”. După revenirea teritoriilor fostelor *re'âyâ*-le Turnu, Giurgiu și Brăila la Țara Românească (1829), această mitropolie și-a încetat activitatea religioasă⁴⁰⁴. Și Ion-Radu Mircea a studiat circumstanțele politico-militare în care otomanii au ocupat Brăila în timpul lui Radu Paisie, acceptând punctul de vedere formulat anterior de N. Iorga⁴⁰⁵

⁴⁰¹ I.C. Filitti, *Primii ani de organizare a Brăilei după eliberarea de sub turci. Sub ocupația rusă de la 1828 la 1834*, în “A.B.”, anul II, nr. 1/1930, pp. 3–24, și extras, 24 p.

⁴⁰² Idem, *Extract de suma plugarilor și muncitorilor locuitorii prin satele acestui Principat sub răspunderea ocupației și de sumele banilor acestei capitați încheiate pe fiecare sat și an. Județul Brăila, 1831, Iunie*, în “A.B.”, anul II, nr. 1/1930, p. 56

⁴⁰³ Ion Vărtosu, *Trei catagrafii pentru Brăila anului 1837*, în “A.B.”, anul XI, nr. 2–3/1939, pp. 19–56

⁴⁰⁴ I. Manafu, *Contribuțiuni la istoria Mitropoliei Proilaviei*, în “A.B.”, anul VIII, nr. 1/1936, pp. 30–54; idem, *Mitropolia Proilaviei*, în “A.B.”, anul XI, nr. 1/1939, pp. 3–32

⁴⁰⁵ Ion-Radu Mircea, *Țara Românească și închinarea raialei Brăilii*, în “B.”, IV, 1941, București, pp. 451–488

Radu I. Perianu, istoricul brăilean care a elaborat în 1911 primul studiu din istoriografia românească despre *Raiua Brăilei*, a adus, după trei decenii, noi contribuții la studiul istoriei și organizării administrativ-teritoriale a Brăilei otomane⁴⁰⁶. Analizând izvoarele istorice editate și inedite ce i-au stat la dispoziție, autorul a precizat condițiile politice în care cetatea românească a fost ocupată și fortificată de otomani în 1540, pentru ca peste doi ani, în 1542, aceștia să ocupe și teritoriul înconjurător, transformându-l în cea mai întinsă *re'âyâ* otomană de la Dunărea inferioară. Folosind un izvor cartografic inedit, planul topografic al fostei *re'âyâ*-le Brăila, întocmit de inginerul Moritz van Ott în 1831, istoricul român a trasat hotarele fostei posesiuni otomane și a enumerat localitățile din interiorul acesteia. De-a lungul celor aproape trei secole de stăpânire otomană fruntariile *re'âyâ*-lei au fost trasate de mai multe ori, acțiuni tehnice pe care R. Perianu le-a amintit și le-a analizat. Hărțile fostei *re'âyâ*-le și recensămintele populației și localităților din regiunea Brăilei i-au permis autorului să precizeze care au fost satele din această provincie otomană, repartizarea pe localități a populației și evoluția demografică la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele trei decenii ale celui următor. Raporturile politice, militare, sociale etc. între domnii Țării Românești și *bey*-ii otomani de la Brăila au fost fie pașnice, fie încordate, în funcție de realitățile politice de pe linia Dunării inferioare, a ciocnirii intereselor otomane și rusești în această zonă, a atitudinii locuitorilor brăileni etc. Autorul a enumerat instituțiile și funcționarii locali otomani care asigurau apărarea, liniștea, ordinea și "obligațiile" economice ale *re'âyâ*-lei: aprovizionarea cetății și a garnizoanei otomane cu mijloacele necesare de subsistență; procurarea și exportul către Istanbul a unor produse de consum cerute de marea capitală otomană.

Această minimonografie a Brăilei otomane a lui Radu Perianu a fost cel mai temeinic studiu despre această *re'âyâ* elaborată în istoriografia română în prima jumătate a secolului al XX-lea. Contribuția a fost rezultatul interpretării izvoarelor istorice (în mare majoritate neotomane) care au devenit accesibile până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial. Indirect, ea a subliniat necesitatea stringentă a asigurării accesului la *izvoarele istorice otomane* referitoare la această *re'âyâ*, fără de care nu se putea scrie o istorie temeinică și completă a amintitei provincii otomane pe pământ românesc.

Radu Perianu a studiat și activitatea educativă în școlile primare din orașul și județul Brăila atât în perioada "otomană"⁴⁰⁷, cât și în cea următoare, "românească"⁴⁰⁸.

⁴⁰⁶ Radu Perianu, *Raiua Brăilei. Noi contribuții*, în "R.I.R.", XV, 1945, fasc. III, București, pp. 287–333+4 pl.; vezi și recenzie, cu aprecieri pozitive, semnată de Aurel Decei - Nicoară Beldiceanu, în *K.M.R.*, p. 344.

⁴⁰⁷ Idem, *O școală primară în județul Brăila la 1796*, în "R.I.R.", XVI, 1946, București, fasc. III, pp. 282–284.

A fost necesar să amintesc și să trec în revistă și contribuțiile istorice referitoare la primele decenii de viață “românească” în orașul și județul Brăila, pentru că urmările complexe ale celor aproape trei secole de stăpânire otomană s-au manifestat în timp, cu diferite grade de intensitate, încă o generație. În perioada 1829–1878 Brăila a fost un important port fluvial la frontiera Țării Românești (apoi, după 1859, a Principatelor Unite, ulterior România) cu Imperiul otoman, în nord-vestul Dobrogei, străveche provincie românească allată și ea, de peste patru secole, sub stăpânire otomană. După 1878 (integrarea Dobrogei în România), Brăila a devenit un port fluvial de interior, totuși cu o importantă activitate comercială și de transport naval de mărfuri și de călători.

*

“Perioada otomană” a cetății *Silistra*, situată la sudul Dunării, unde apele fluviului se bifurcă în brațele Dunărea propriu-zisă și Borcea, cucerită pentru prima dată de otomani în 1388, apoi din nou în 1393, a stat în atenția lui Ioan Micu. Acesta a prezentat principalele momente din tulburata istorie a Silistrei (c. 1388–1878), insistând asupra numelor purtate de cetate în secolele amintite, luptelor româno-otomane și ulterior otomano-ruse pe linia Dunării și trăgând un semnal de alarmă în legătură cu starea precară a ruinelor fortăreței și propunând restaurarea și conservarea ei arheologică⁴⁰⁹.

Victor Gh. Papacostea a precizat conjunctura politico-religioasă în care românii ortodocși din *re'âyâ-ua Silistra* au devenit, forțat, enoriași ai “exarhatului Bulgariei”⁴¹⁰. După 1860 a început acțiunea de separare a Bisericii ortodoxe bulgare de Patriarhia din Constantinopol, sciziune sprijinită neoficial de autoritățile otomane. La 11 martie 1870 sultanul Abdülazîz, printr-un *fermân*, a aprobat înființarea unui “exarhat bulgar”, eparhie ortodoxă ce și-a întins competența religioasă și asupra românilor ortodocși din *re'âyâ-ua Silistrei*. Fiind scos, prin hotărâre sultanală, de sub jurisdicția patriarhiei ecumenice constantinopolitane, aceasta a refuzat recunoașterea oficială a noului și insolitului “exarhat”, între bisericile constantinopolitană și bulgară producându-se o “ruptură” ce a durat și în perioada interbelică.

⁴⁰⁸ Idem, *Istoria școalelor din orașul și județul Brăila, 1832–1864*, București, 1941, 221 p.

⁴⁰⁹ Ioan Micu, *Silistra sub otomani*, în “Universul”, an LVI, nr. 277/1939, București, p. 6. Vezi și nota bibliografică semnată de Ioan M. Neda în “R.I.R.”. IX, 1939. București, p. 494.

⁴¹⁰ Victor Gh. Papacostea, *Trecerea românilor din raiaua Silistrei sub exarhatul Bulgariei*, în revista “Graiul Românesc”, anul II, nr. 8/1928, București.

Ilie Corfus a tradus și comentat jurnalul de campanie inedit al unui medic polon anonim, referitor la asediul cetății Silistra de către ruși în vara anului 1854⁴¹¹. Manuscrisul inedit, intitulat *Scenographia-Memory ezyli Pamiętnik (Scenografie-Memorii sau jurnal)*, a fost descoperit de istoricul român în *Biblioteka Publiczna* din Varșovia, cota 4220. Autorul anonim, ofițer-medec varșovian în armata imperială rusă de operații, a descris campania militară rusă în Principatele Române (iunie 1853–iulie 1854), un loc important ocupându-l operațiunile militare la care a participat direct: cele din Dobrogea și asediul Silistrei (16 mai -- 22 iunie 1854), povestit cu lux de amănunte.

*

Istoria *Banatului otoman* (1522–1718) a constituit subiectul *preocupărilor de turcologie* ale unor istorici bănățeni.

Astfel, G. Postelnicu a analizat succint cauzele, desfășurarea și urmările politico-militare ale asediului și cuceririi Timișoarei de către otomani în 1552⁴¹².

Traian Birăescu a elaborat o primă sinteză despre istoria *Banatului otoman*⁴¹³, folosind și interpretând documente austriece din arhiva secretă a Curții Imperiale din Viena, izvoare cronistice și documentare otomane traduse în germană, preluate din lucrările orientalistului-turcolog Joseph von Hammer-Purgstall despre istoria și organizarea statală otomană și sursele istorice referitoare la Banat și Timișoara editate în limba maghiară de Academia Maghiară în 1886 (diferite *defter-e* și alte acte oficiale în legătură cu administrația *pāşālık*-urilor). Autorul a prezentat caracteristicile generale ale organizării Timișoarei și Banatului în epoca otomană: introducerea organizării politico-militare, social-agrară, administrativ-vamale, sistemul vamal și monetar (cu echivalențele financiare în diferite perioade), regimul juridic al pământului, fiefurile militare și categoriile lor, arendările sau donațiile unor suprafețe de pământ sau surse de venituri. Un rol important în consolidarea stăpânirii otomane l-a avut armata sultanală cantonată în *beylerbeylik*-ul *Temeşvar*-ului. T. Birăescu a descris structura ei organizatorică, categoriile de arme și amplasarea în teritoriul de cetăți, recrutarea de tineri creștini bănățeni etc. Organizarea judecătorească și viața religioasă otomane au fost alte forme de manifestare a stăpânirii Semilunii. Locuitorilor creștini li s-a asigurat libertatea cultului religios; pentru musulmani au fost ridicate moschei în diferite localități. Pe baza analizei unor *defter-e* cu impozitele

⁴¹¹ Ilie Corfus, *Asediul Silistrei din anul 1854. După un manuscris polon contemporan*, în "R.I.R.". XIV, 1944, fasc. I, București, pp. 57–78.

⁴¹² G. Postelnicu, *Asediul Timișoarei în 1551–1552 și cucerirea ei de către turci*, în "Banatul", anul II, nr. 12/1927, Timișoara, pp. 26–31.

⁴¹³ Traian Birăescu, *Banatul sub turci*, Editura "Vreerea", Timișoara, 1934, 52 p. + XI (note) p.

plătite de locuitorii nemusulmani, autorul a explicat caracteristicile generale ale statutului juridico-social al țăranilor creștini, în comparație cu cel al agricultorilor otomani. De asemenea, a urmărit evoluția structurii etnice a provinciei în perioada otomană.

În concluzie, T. Birăescu a afirmat că stăpânirea otomană în Banat de peste un secol și jumătate nu a schimbat aproape cu nimic structura etnică a provinciei. Ocupația Semilunii s-a întins peste o regiune românească, ce tot românească a rămas și după "perioada otomană" din istoria ei.

Același autor a reluat studiul problemei provinciilor românești de la vest de lanțul munților Carpați ocupate de otomani în evul mediu, însă într-un cadru geografico-politic mult mai larg, cel al relațiilor otomano-maghiare în perioada sfârșitul secolului XIV --- începutul secolului XVII⁴¹⁴. Această contribuție a fost de fapt o sistematizare a informațiilor istorice referitoare la acest subiect existente în anii '30 în istoriografia românească și maghiară. După ce a descris modul de organizare a armatelor ungară și otomană, a trecut în revistă relațiile sinuoase politico-diplomatico-militare începând cu domnia regelui Sigismund de Luxemburg și terminând cu primele decenii ale secolului al XVIII-lea. Habsburgii au revendicat moștenirca dinastică ungară și au înaintat către Ungaria și Transilvania. În condițiile penetrării otomanilor în Ungaria s-a produs ocuparea Banatului (1552) de către armata sultanului; înaintarea habsburgică către Buda și Transilvania a impus printre alte măsuri și întărirea *päşalik*-ului Oradei (1660). Regimul ocupației otomane în Ungaria a fost prezentat, comparativ cu cel din Banat, pe baza interpretării unor documente, cronici și *defter*-e otomane publicate de Academia Maghiară la sfârșitul secolului al XIX-lea. Influențele culturale reciproce ungaro-otomane (sec. XVI-XVIII) au completat tabloul complex al relațiilor multiple dintre cele două entități etno-politico-culturale în evul mediu. T. Birăescu a conchis că toate aceste adevăruri istorice incontestabile contraveneau sloganelor tendențioase ale propagandei și istoriografiei oficiale maghiare, conform cărora în evul mediu Transilvania ar fi fost pământ unguresc, Regatul maghiar ar fi devenit campionul luptei antiotomane a țărilor dunărene din Europa Centrală, "națiunea maghiară" își avea originea în evul mediu etc.

O schiță a stăpânirii otomane în Banat a întocmit și Ion Stoia-Udrea⁴¹⁵, pe baza bibliografiei existente și a izvoarelor istorice editate. Acest articol nu conține nimic nou în comparație cu lucrările lui Traian Birăescu. Nicolae Iliescu, în monografia

⁴¹⁴ Idem, *Cultura apuseană. Turcii și maghiarii (Turcii în centrul Europei)*, ediția a II-a. Timișoara, 1935, 85 p.

⁴¹⁵ Ion Stoia-Udrea, *Epoca turcească în Banat*, în "Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie", vol. I, 1943, Timișoara, fasc. II, pp. 85-97. Vezi și nota bibliografică semnată de I. D. Suciu în "R. I.R.", XVI, 1946, București, fasc. III, pp. 315-316.

consecrată Timișoarei⁴¹⁶, a rezervat capitolul al III-lea perioadei în care orașul și cetatea de pe Bega, cu întreaga provincie limitrofă, s-au aflat sub stăpânire otomană.

*

Referitor la *re'āyā*-ua Hotinului (1713–1812), Mihail Popescu a studiat repartizarea populației pe teritoriul acesteia, numărul și mărimea localităților și sursele de venituri la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după datele recensământului populației și așezărilor și hărții provinciei realizate de autoritățile austriece în 1789–1790⁴¹⁷. La începutul articolului autorul a prezentat principalele repere cronologice referitoare la *re'āyā*-ua Hotinului: a fost înființată de otomani, între Prutul superior și Nistrul superior, în 1713–1715; între octombrie 1788–august 1791 s-a aflat sub ocupația austriacă, iar între 1806–1812 sub cea turcească. Prin tratatul de pace (*sulhnāme*) otomano–rus de la București (mai 1812) teritoriul românesc dintre Prut–Nistru–Dunărea inferioară–Marea Neagră a intrat în componența Imperiului țarist. Astfel au luat sfârșit cele nouă decenii de stăpânire otomană în regiunea Hotinului.

Autoritățile austriece, în timpul scurtei lor stăpâniri asupra *re'āyā*-lei, au efectuat un recensământ al populației și așezărilor și o hartă cu caracter administrativ–militar (1789–1790). Regiunea Hotinului a fost împărțită în două unități administrativ–teritoriale: existau: un oraș (Hotin), trei târguri, 153 de sate, 22 de locuri de slobozie, au fost înregistrate 7.080 de familii, cu peste 35.000 de locuitori. În orașul Hotin locuiau 322 de familii, cu peste 1.600 de membri. Toți locuitorii musulmani plăteau comandamentului cetății următoarele dări: haraciul, teșcherul și medzilul; toate acestea, împreună cu venitul vânilor, erau trimise la Istanbul, cu documentele financiare însoțitoare.

În ceea ce privește așezările fostei *re'āyā*-le, în regiunea “de sus” existau: un oraș (Hotin), 53 de sate și 2.744 de familii, cu peste 13.700 de locuitori. În regiunea “de jos” se aflau 3 târguri, 100 de sate și 4.336 de familii, cu aproximativ 21.700 de membri. Harta austriacă a *re'āyā*-lei, în limba germană, a întregit această primă contribuție la istoria Hotinului otoman.

T. Bulat, interpretând din punct de vedere administrativ–teritorial informațiile hărții austriece din 1789–1790, și coroborându-le cu anumite relatări din alte surse istorice, a trasat hotarele între care se întindea teritoriul *re'āyā*-lei Hotinului: la nord,

⁴¹⁶ Nicolae Iliescu, *Timișoara, monografie istorică*, vol. I, Timișoara, 1943, 446 p. (cap. III, pp. 51–72). Vezi și nota bibliografică semnată de I. D. Suciuc în “R.I.R.”, XIV, 1944, București, fasc. IV, pp. 433–434.

⁴¹⁷ Mihail Popescu, *Veniturile Raialei Hotinului în timpul stăpânirii turcești*, în “R.A.”, II, nr. 4–5/1927–1929, București, pp. 394–402 + 1 h., și extras, București, 1930, 10 p. + 1 h.

Nistrul superior; la est, pârâul Ciuhur; la sud, Prutul superior; la vest, pârâul Răchitna⁴¹⁸.

Dr. Simeon Reli a studiat viața religioasă și organizarea bisericească a populației *re'ayā*-lei Hotinului, cu referire specială la perioada ocupației austriece (1788–1792)⁴¹⁹. După 1713, *pāșā* din Hotin i-a subordonat pe supușii moldoveni creștini conducerii religioase a mitropolitului Brăilei (Proilaviei). Datorită distanței mari între Hotin și reședința mitropolitană, s-a înființat în *re'ayā*-ua pruto–nistreană o eparhie proprie, o episcopie, la o dată încă necunoscută; la mijlocul secolului al XVIII-lea episcop de Hotin era Antim (din 1759); în 1766 a fost menționat în izvoarele istorice Neofit; apoi au păstorit Amfilofie (1768–1780) și Chiril (1783–1788). Astfel, sub stăpânirea otomană, episcopia creștină a Hotinului a fost păstorită de mitropoliții Proilaviei (Brăilei), care numeau, de cele mai multe ori, un episcop în cetatea de pe Nistru. De câte ori otomanii erau izgoniți din Hotin, eparhia aceasta trecea sub ocârmuirea episcopului de Rădăuți.

În perioada octombrie 1788–februarie 1792 *re'ayā*-ua Hotinului s-a aflat sub ocupație militară austriacă, cu importante urnări și asupra vieții și organizării religioase a creștinilor de aici. Împăratul Iosif al II-lea a introdus în noul teritoriu ocupat administrația militară, ulterior cea civilă. A ordonat efectuarea unui recensământ al populației și așezărilor, întocmirea hărții provinciei, transformarea vechii școli bisericești moldave în școală împărătească laică, în scopul germanizării populației locale. Catedrala episcopiei ortodoxe a fost transformată în catedrală romano-catolică, iar eparhia ortodoxă a fost subordonată episcopului Bucovinei. După retragerea austrieșilor s-a revenit la vechea organizare bisericească ortodoxă.

Între 1806–1812 *re'ayā*-ua Hotin s-a aflat sub ocupație rusească. Eparhia ortodoxă de aici a fost păstorită de mitropolitul Gavriil Bănulescu de la Iași. Începând cu mai 1812, în urma tratatului de pace otomano–rus de la București, Basarabia moldavă, *re'ayā*-lele Bender (Tighina) și Hotin au intrat *de jure* în componența Imperiului țarist. În 1813 eparhia Hotinului a fost înglobată în arhiepiscopia Chișinăului și Hotinului, organizată de ocupații ruși și păstorită de același mitropolit Gavriil Bănulescu–Bodoni.

Alte informații de ordin religios–cultural despre episcopia Hotinului și enoriașii săi ortodocși au oferit în studiile lor și Ștefan Berechet⁴²⁰, Veniamin Pocitan

⁴¹⁸ T. Bulat, *Teritoriile raialelor Hotinului și Brăilei*, în "Analele Basarabiei", an IV, nr. 4/1927 și an V, nr. 1/1928, Chișinău.

⁴¹⁹ Dr. Simeon Reli, *Raiata Hotinului în timpul ocupației austriece și legăturile ei bisericești cu Episcopia Bucovinei, 1788–1792 (Contribuție la istoria Episcopiei Hotinului)*, în "Candela", anul XXI, nr. 1–3/1930. Cernăuți, extras, 32 p.

⁴²⁰ Ștefan Berechet, *Episcopia Hotinului*, în "B O R.", anul XLII, nr. 12/1924, Bucurcești, pp. 709–717 și nr. 1/1925, pp. 35–42.

Ploeșteanul⁴²¹, Tit Simedrea⁴²² sau Al. Papadopol–Calimachi⁴²³. Dar acești autori nu s-au referit în mod expres și la *re'āyā*-ua Hotinului (evenimente politico–militare, organizare administrativ–teritorială, evoluții demografice etc.).

*

Despre *re'āyā*-lele Giurgiu (c. 1418–1829), Bender/Tighina (1538–1812) și Oradea (1660–1688/1699) cercetătorii români nu au elaborat, în perioada 1918–1948/1950, contribuții istorice care să fi fost rezultatul unor preocupări constante sau ocazionale de *turcologie*.

*

Mihail Popescu a realizat o privire de ansamblu istorico–militaro–arhitectonică asupra cetăților “otomane” de la frontierele Moldovei și Țării Românești în secolele XV–XIX (primele trei decenii)⁴²⁴. Autorul a oferit succinte informații istorico–militare și geografico–arhitectonice despre următoarele 13 cetăți “otomane”: Hotin, Bender, Chilia, Ismail, Brăila, Hârșova, Silistra, Rusciuk, Giurgiu, Nicopole, Lom, Vidin și Orșova. 24 de reproduceri alb–negru, cu o grafică excelentă, însoțeau și completau expunerea lui M. Popescu. În concluzie, autorul a afirmat că aceste cetăți reprezentau “inelele lanțului stăpânirii turcești, ce a încătușat Principatele Române, de la un capăt la altul, timp mai bine de patru secole”⁴²⁵. Autorul nu s-a oprit însă și asupra cetăților “otomane” din regiunea Banat–Crișana, cele mai importante fiind Timișoara (1552–1718) și Oradea (1660–1688/1699). Cu toate aceste lipsuri, contribuția lui M. Popescu, un minialbum istoric, a fost singura lucrare de acest gen din istoriografia românească în perioada interbelică.

Autorii români ai contribuțiilor referitoare la *re'āyā*-lele (*kazā*-lele) otomane pe pământ românesc nu au putut folosi, cu o singură și lăudabilă excepție, turcologul Aurel Decei, izvoarele istorice otomane despre acest interesant și incitant subiect. Și

---

⁴²¹ Veniamin Pocitan Ploeșteanul, *Vechea Episcopie a Hotinului*, în “B.O.R.”, anul L, nr. 1–4, 6, 9, 11/1932, pp. 14–22; 106–118; 198–208; 295–299; 401–408; 577–585; 712–720; anul LI, nr. 1–2/1933, pp. 31–42 (și extras), București.

⁴²² Tit Simedrea, *Vechea Episcopie a Hotinului. Contribuții*, în “B.O.R.”, anul LXI, nr. 1–3/1943, București, pp. 11–32 (și extras)

⁴²³ Al. Papadopol–Calimachi, *Amfilohie Hotinul*, în “R.I.A.F.”, anul III, vol. V, fasc. II/1885, București, pp. 319–330.

⁴²⁴ Mihail Popescu, *Cetățile turcești din prejurul Principatelor Române*, în “B.C.M.I.”, anul XX, fasc. 52/Aprilie–Iunie 1927, București, pp. 76–87.

⁴²⁵ *Ibidem*, p. 87.

aceasta din două motive: nu aveau cunoștințele elementare de limbă și paleografie turco-osmană; uriașele arhive, biblioteci și muzee otomane nu erau organizate pe criterii moderne, iar consultarea fondului de documente sau manuscrise se făcea foarte greu, după depășirea unor piedici de ordin subiectiv sau obiectiv. Din aceste cauze, acești autori au folosit și interpretat în cercetările lor *doar* izvoarele istorice “creștine” românești, central și vest-europene. Puținele izvoare otomane cercetate fuseseră anterior traduse în diferite limbi europene. În această situație viziunea istorică a fost unilaterală, românească-central europeană, fără a se cunoaște și exprima și “opinia celuilalt”, a “turcului cuceritor”. S-a impus și s-a autoimpus astfel o limitare a bazei informaționale ce a afectat caracterul și veridicitatea concluziilor formulate, realitate pe care autorii au subliniat-o, dar nu au putut-o depăși.

3. Preocupări de orientalistică– turcologie cu finalități didactice–de cercetare în acest domeniu

Mai multe motive au impus necesitatea stringentă a înființării și dezvoltării în România a unei suprastructuri didactico-formative și științifice-de cercetare în domeniul *orientalisticii turcologiei* în primii ani ai perioadei interbelice

Istoria relațiilor complexe româno-otomane de peste o jumătate de mileniu (1369–1878) se cerea abordată și de pe poziția “celuilalt partener de dialog”, a centrului de putere de la Istanbul. După 1878 relațiile României independente cu fostul suzeran-protector, acum egali din punct de vedere al dreptului internațional al statelor, au fost pașnice, cordiale, chiar de cooperare în anumite probleme și perioade. Se cereau continuate și amplificate *cercetările de orientalistică-turcologie*, constante sau ocazionale, începute în perioada dintre Independență (1878) și Marea Unire (1918). Ele au demonstrat, indirect, cât de puțin se cunoștea în acest domeniu istoric și cât mai era de investigat pentru conturarea unei imagini de ansamblu veridice asupra interferențelor româno-otomane în perioada anterior amintită. Și, mai ales, realitatea că o istorie a relațiilor româno-otomane nu se mai putea concepe și scrie fără folosirea izvoarelor istorice orientalo-otomane și bibliografiei otomano-turcești.

Noul avânt și marea deschidere către domenii de cercetare istorică puțin sau deloc explorate până atunci, manifestate în istoriografia românească după 1918, nu puteau să nu cuprindă și *orientalistica turcologia*. Nivelul ridicat didactico-formativ și științific-de cercetare atins de *orientalistica turcologia* mondială în perioada interbelică determina concertarea eforturilor materiale și didactico-științifice ale statului și istoricilor români pentru reducerea enormului decalaj existent între școlile europene de orientalistică-turcologie și preocupările românești în domeniu. O aliniere a preocupărilor, cercetărilor și realizărilor turcologice românești la standardele europene în domeniu era mai necesară și mai imperativă ca oricând.

Mai ales după 1918 (când s-a desăvârșit formarea statului unitar național român), unitatea și identitatea etnico-politică a românilor în sud-estul Europei trebuiau dovedite, afirmate și impuse și prin raportarea trecutului istoric românesc la evoluția istorică a unuia din cele mai mari și mai importante imperii tricontinentale pe care le-a cunoscut omenirea, Imperiul otoman. Acesta nu a transformat niciodată teritoriul locuit de români în *pāşālik*-uri otomane (cu excepția a 8 *re'ayā*-le de graniță), cum s-a întâmplat, de exemplu, cu Bulgaria, Grecia, Serbia, Albania, Bosnia, Ungaria centrală și de sud etc. Această *individualitate sui-generis* a românilor *vis-à-vis* de colosul otoman trebuia studiată de orientaliștii-turcologi români, istorici și/sau filologi.

Am amintit într-o altă contribuție cum **nu** s-a materializat proiectul de înființare a unei catedre de limbi orientale: turco-osmană, arabă, persană la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din București, deși în bugetul ministerului tutelar pe anul financiar 1906–1907 fuseseră prevăzute fondurile necesare pentru salarizarea unui post de conferențiar⁴²⁶. Cel mai potrivit titular pentru această “conferință” s-a dovedit a fi *atunci* Gh. Popescu-Ciocănel, cu specializare în: ramura orientalisticii la Paris (1902–1906) și cu câteva contribuții filologico-istorice în domeniu. Se bucura chiar, neoficial, de sprijinul unor oficialități din conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice⁴²⁷. Dar ... *n-a fost să fie!*

Peste două decenii, la 30 octombrie 1926, profesorul Ioan Bianu, conștient de necesitatea specializării în România a viitorilor noștri filologi și istorici orientaliști, a propus Consiliului Facultății de Litere și Filosofie din București înființarea unei *catedre de limbi orientale*, în special limbile: *turcă, arabă, tătară, persană și armeană*. “Propunerea a fost considerată de Consiliu ca foarte îndreptățită, dar realizarea ei a fost amânată până se va ivi omul pregătit”⁴²⁸. Într-adevăr, nu exista atunci, în 1926, un orientalist român, filolog sau istoric, care să onoreze, cu finalități concrete, această catedră *in spe*. Dintre orientaliștii români antebelici, Lazăr Șăineanu plecase încă din 1901 în Franța, unde pregătirea sa de specialitate era apreciată la justa ei valoare științifică; fratele său mai mic, Constantin, din motive obiective, nu desfășurase o activitate orientalistă demnă de amintit (1895–1926), fiind în acei ani un obscur profesor de limbă franceză în învățământul liceal. Orientalistul arabist Silvestru Octavian Isopescu a murit încă din 1922. Gh. Popescu-Ciocănel se afla la sfârșitul unei modeste cariere de profesor de liceu în provincie (va muri în 1928 la

⁴²⁶ Dan Prodan, *Preocupări de orientalistică-turcologie în România între Independență și Marea Unire (1878-1918)*, în „A.M.S.”, I, 1999, Botoșani, pp. 129-130.

⁴²⁷ Vezi “C.L.”, anul XLI, nr. 10/Octombrie 1907, București, p. 1036; Th Iordănescu, *O carte rară*, în “C.L.”, anul XLI, nr. 4/Aprilie 1907, p. 434; Marin Popescu-Spineni, *Contribuțiuni la istoria învățământului superior. Facultatea de Filosofie și Litere din București*, Tipografia “Cultura Națională”, București, 1928, p. 44.

⁴²⁸ M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, p. 41.

Ploiești). Un candidat teoretic mai putea fi Gheorghe Iogu, "interpret la Ministerul de Externe", cu temeinice cunoștințe de paleografie și diplomatică turco-osmană, care tradusese chiar în același an, 1926, pentru bizantinistul M. Bănescu, "opt scrisori turcești ale lui Mihnea al II-lea Turcitul". Dar varianta Gh. Iogu, care era filolog, nu a fost luată în considerație. Dr. Andrei Antalfy era profesor de liceu la Târgu Mureș și nu debutase încă în istoriografia românească turcologică. H. Dj. Siruni abia venise în România (în 1922), fiind încă un necunoscut în domeniul turcologiei. Nu a fost agreată nici posibilitatea invitării cu contract a unui orientalist-turcolog, filolog sau istoric, din Republica Turcia sau din țările europene cu vechi și bogate tradiții și realizări în domeniu.

La 28 octombrie 1933, necunoscând sau uitând de proiectul susținut de I. Bianu încă din octombrie 1926, C. C. Giurescu a reiterat, în cadrul unor conferințe publice cu tematică istorică, propunerea înființării unei catedre de orientalistică la una din universitățile românești⁴²⁹. Noua propunere a întrunit azeziunea unor istorici bucureșteni. Dintre aceștia amintesc pe D. Bodin, care dorea în același an "sosirea cât mai curând a sorocului înființării unei *catedre de turcologie* (subl. D. P.) la una din Universitățile românești"⁴³⁰.

Peste 3 ani, la 31 martie 1936, în paginile ziarului "Universul", Nicolae Batzaria, cunoscut traducător din limba turcă și autor al unor nuvele și romane cu tematică turco-orientală, a susținut necesitatea stringentă a înființării unei catedre de "studii turcești", filologico-istorice, întârzierea finalizării acestei inițiative fiind regretabilă și păgubitoare pentru pregătirea specialiștilor români în specialitatea orientalistică-turcologie. După formarea acestora în țară, se recomanda trimiterea lor în Turcia, unde să cerceteze arhivele, bibliotecile și muzeele ce conțineau izvoare istorice otomane referitoare la români în evul mediu și în epoca modernă⁴³¹.

Un apel la pregătirea specialiștilor români în turcologie a făcut și D. Hrisicos, negustor român de origine greacă. Acesta a locuit mai mulți ani la Istanbul și a avut posibilitatea și curiozitatea să afle și să înțeleagă că arhivele, bibliotecile și muzeele din fosta capitală a imperiului conțineau un foarte mare număr de izvoare istorice otomane, multe dintre ele cu referire directă la relațiile româno-otomane. Astfel, viitorii cercetători turcologi români puteau găsi aici răspunsurile la numeroasele întrebări referitoare la trecutul comun româno-otoman⁴³².

În 1947, Constantin Șăineanu a apreciat, subiectiv și exagerat, că studiile de turcologie au devenit în România o "necesitate națională", o "utilitate urgentă și imperioasă", prin intermediul cărora să se formeze specialiștii români în acest

⁴²⁹ Apud Constantin Șăineanu, *Amintiri*, Tipografia "Universul" S.A., București, 1947, p. 66.

⁴³⁰ D. Bodin, în "R.I.R.", III, 1933, București, p. 326

⁴³¹ "Universul" din 31 martie 1936, București; vezi și C. Șăineanu, *op. cit.*, p. 66.

⁴³² C. Șăineanu, *op. cit.*, p. 67.

domeniu istoric și să se realizeze accesul științific la izvoarele istorice turco-orientale⁴³³. Când afirma aceasta, nerealizatul orientalist român pe plan didactico-științific avusese în vedere rezultatele parțiale obținute de istoricii români în domeniul cercetării orientalistico-turcologice și inițiativele didactice de la București și Iași (1935–1943), onorate de Franz Babinger. C. Șăineanu nu ignora nici existența și activitatea Institutului de Turcologie de la Iași (1940–1945) Mai aproape de adevăr a fost realitatea că la sfârșitul anilor '40 activitatea didactico-științifică în domeniul orientalistico-turcologiei devenise o prioritate a învățământului superior și a cercetării istorice românești, aceste imperative fiind însă înțelese și promovate de foarte puțini oameni de cultură români.

Dar după un deceniu de la propunerea lui I. Bianu (1926), reiterată ulterior de C.C. Giurescu și de alți istorici (1933), nu s-a realizat nimic concret în acest sens. Se părea că Statul Român, prin Ministerul Instrucțiunii Publice (sau al Educației Naționale) nu putea sau nu existau destulă înțelegere, inițiativă sau fonduri bănești pentru a face primii pași pe calea înființării unei suprastructuri universitare orientalistico-turcologice. Atunci inițiativa și curajul înnoirii au trecut de la forurile statale decizionale la personalități istorice. N. Iorga, *orientalistul sui-generis* ale cărui studii de orientalistico-turcologie le-am analizat în diverse contribuții⁴³⁴, și-a asumat *răspunderea morală* de a transpune în practică acest deziderat. Însă a înțeles foarte bine că avea nevoie de *sprijinul material* al Statului Român. La urma urmei, dezvoltarea orientalistico-turcologiei românești se dovedea a fi o *cerință națională*, și marele istoric a înțeles că era necesar să cointereneze *material și moral* și Statul Român. Și a mai înțeles N. Iorga că în România acelor ani (1930–1935) nu exista nici un istoric sau filolog orientalist-turcolog care să onoreze o catedră de specialitate ce eventual ar fi înființată la o universitate românească, de preferință la București. Atunci a agreat ideea și posibilitatea colaborării cu un orientalist-turcolog european de notorietate internațională.

Trebuie să deschid aici o mică paranteză și să reamintesc faptul că în cadrul Institutului pentru studiul Europei Est–Orientale (denumit ulterior, din 1924, Institutul pentru studiul Europei Sud–Estice), a existat încă de la înființare (1913–1914) inițiativa didactică a organizării unor *cursuri de limbă turcă*. Însă, în lipsa unui profesor calificat, cu un anumit renume în lumea științifică românească și/sau europeană, ea nu s-a materializat până în 1920. În acest an, la 7 noiembrie⁴³⁵, s-au redeschis cursurile în cadrul acestui institut. Printre aceseta, s-a reluat și cel de *limbă*

⁴³³ *Ibidem*.

⁴³⁴ Dan Prodan, *Preocupări de orientalistico-turcologie în opera lui Nicolae Iorga*, în „A.I.I.X.I.”, XXXVIII, 2001, Iași, pp. 215–228; idem, *Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalistico-turcologiei*, în „A.M.S.”, II, 2002, Botoșani, pp. 72–133.

⁴³⁵ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga (1871–1940)*², I, E.Ș.E.–E.M., București, 1976, p. 77.

turcă, predat însă de persoane care nu erau, prin formația lor universitară, profesori de această disciplină filologică. Într-un *Prospect de cursuri pe anul 1926-1927* al acestei instituții, datat: București, 8 noiembrie 1926, s-a precizat că "Institutul S.E.S.E., al cărui scop este cunoașterea serioasă a țărilor și popoarelor vecine cu noi, sub toate raporturile (istoric, geografic, etnografic, economic și limbă), (...) redeschide cursurile de limbi sud-estice care au funcționat și înainte de război, în localul institutului, cu profesori specialiști, care vor predă gratuit cunoștințe practice de scris, citit și conversație pentru limbile: greacă, nouă și veche, rusă, polonă, cehă, maghiară, sârbă, bulgară și *turcă*. Profesorii care vor predă aceste cursuri sunt: (...) H. Tatarescu, dragoman la Legația turcă: *limba turcă*. Cursurile sunt gratuite, câte două lecții săptămânale de fiecare și se vor începe după 8 noiembrie, îndată ce se va întruni un număr de circa 10 auditori de a urma un curs (subl. D. P.)"⁴³⁶. A fost posibil ca H. Tatarescu să fi predat aceste cursuri și în anii universitari anteriori și posteriori celui amintit în *Prospect*. Probabil că și alți cunoscători de limbă turcă din România, precum: H. Dj. Siruni, Gh. Iogu, dr. Andrei Antalfy, S. Abdurrahman sau V. Magiori, au predat aceste cursuri în cadrul Institutului, după cum a afirmat M. Guboglu⁴³⁷ sau cum ne permite să presupunem corespondența dintre N. Iorga și Andrei Antalfy⁴³⁸. Trecând însă peste "exagerările publicitare" ale acestui *Prospect*, trebuie să reținem dorința lui N. Iorga de a asigura continuitatea *cursului de limba turcă* în cadrul acestei instituții, iar pe de altă parte greutățile pe care le întâmpina în găsirea unei soluții viabile: colaborarea de durată cu un specialist *orientalist-turcolog* din Turcia sau Europa, în lipsa unuia român.

În februarie 1941, după înăbușirea rebeliunii legionare și calmarea spiritelor, în cadrul acestui institut condus, după asasinarea lui Nicolae Iorga, din decembrie 1940 de bizantinistul Nicolae Bănescu⁴³⁹, au reînceput cursurile gratuite de *limbă turcă*, armeană, rusă, polonă, cehă, sârbă, bulgară și neogreacă, în clădirea Ligii Culturale din București, strada Schitu Măgureanu, nr.1, etaj I⁴⁴⁰. Este foarte probabil ca

⁴³⁶ Arhiva Ministerului Apărării Naționale, fond 6559, d. 183, f. 125, apud Gh. Nicolescu, I. Burlacu, V. F. Dobrinescu, *Documente despre Nicolae Iorga în Arhivele militare românești*, în vol. *Nicolae Iorga. Omul și opera*, vol. II, coordonatori Gh. Buzatu și C. Gh. Marinescu, Editura "Plumb", Bacău, 1994, pp. 216-217.

⁴³⁷ Mihail Guboglu, *Nicolae Iorga istoric al Imperiului otoman și al relațiilor româno otomane*, în "A.U.B.I.", anul XXII, nr. 2/1973, București, p. 26

⁴³⁸ Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalfy*, în "T.R.", volume V, nr. 1, Spring 1996, Cluj-Napoca, p. 99.

⁴³⁹ Andrei Pippidi, *Reformă sau declin. A doua perioadă a studiilor sud-est europene în România*, în "R.I.", s.n., t. II, nr. 11-12/1991, București (pp. 641-649), p. 641

⁴⁴⁰ Ioana Ursu, Ioan Lăcustă, *În București, acum 50 de ani (februarie 1941)*, în "M.I.", s.n., anul XXV, nr. 2 (287)/februarie 1991, București, p. 42.

turcologul–armenist H. Dj. Siruni să fi predat cursurile de *limbă turcă* și armeană. (Activitatea științifică–didactică, editorială, de colaborare cu instituții similare din Europa etc. în cadrul Institutului pentru studiul Europei Est–Orientale/Sud–Estice [1913–1948], în sfera mai largă a celei de-a “doua perioade a studiilor sud–estice europene în România” a fost analizată de istoricul Andrei Pippidi⁴⁴¹.)

Opțiunea lui N. Iorga, poate sugerată de orientalistul englez sir E. Denison Ross în aprilie 1935, s-a îndreptat către turcologul german Franz Babinger (n. 1891 la Weiden–Würzburg, Bavaria de Nord), cu un sfert de secol de activitate științifico–didactică în domeniu și cu un important număr de contribuții la istoria politică, militară, instituțională, culturalo–ideologică–religioasă etc. a Imperiului otoman și a sud–estului european “otoman”. Temeinicul său catalog bio–bibliografic *G.O.W.* (1927), pe atunci lucrare fundamentală, este folosit încă și astăzi, la opt decenii de la apariție.

N. Iorga îl cunoștea pe tânărul orientalist–turcolog Franz Babinger încă din anul 1920, de când datează prima scrisoare, dintr-o serie de 18 epistole inedite păstrate în fondul *Correspondență Nicolae Iorga* (431 vol.), aflat la Biblioteca Academiei Române din București⁴⁴². Pe baza parcurgerii și analizei acestei corespondențe, se pot elucida aspectele generale ale colaborării științifice și prieteniei personale ce i-au legat pe cei doi istorici în perioada 1920–1938 (reamintesc că ultima scrisoare din acest uriaș fond de *Correspondență* datează din 1938).

Correspondența dintre anii 1920–1934 inclusiv scoate în evidență caracterul cercetărilor istorice turcologice ale lui Franz Babinger, predilecția sa pentru Peninsula Balcanică, inclusiv Dobrogea, foste “otomane”, cât și continuarea preocupărilor istorice ale lui N. Iorga pentru istoria otomană și a popoarelor balcanice cucerite de către sultani, pentru evoluțiile complexe româno–otomane între secolele XV–XIX. De asemenea, schimbul periodic de studii și articole istorice personale între cei doi savanți a contribuit la întărirea prieteniei dintre ei și la crearea premiselor favorabile unei eventuale colaborări științifico–didactice directe în România.

După discuții semi–oficiale ce au durat mai multe luni (mai–august 1935), Franz Babinger a acceptat invitația de a veni în România, la București, încheindu-se astfel un contract de colaborare științifico–didactică între Franz Babinger și Nicolae Iorga, în calitate de director al Institutului pentru studiul Europei Sud–Estice din capitala României. Contractul, semnat de turcologul german la 18 august la Berlin, iar de istoricul român la 25–26 august la Vălenii de Munte, stipula: Franz Babinger devenea

⁴⁴¹ Andrei Pippidi, *op. cit., loc cit.*, pp. 641–649.

⁴⁴² Dan Prodan, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Correspondență*, în “A.I.X.I.”, XXXIII, 1999, Iași, pp. 171–202; idem, *Franz Babinger în izvoare epistolare (1920–1991)* în „A.M.S.”, III, 2004, Botoșani, pp. 59–63; idem, *Franz Babinger en Roumanie (1935–1943). Etude et sources historiques*, Editions Isis, Istanbul, 2003, pp. 83–93.

de la 1 octombrie 1935 colaboratorul plătit al amintitului institut, pe durata unui an calendaristic. Sfera și temele de cercetare ale turcologului german circumscriau "epoca turcească în Balcani". Remunerația lunară pentru Franz Babinger s-a fixat la 15.000 de lei, acestuia acordându-i-se și un permis de călătorie pe C.F.R., pentru călătoriile sale de studii în Dobrogea și în alte provincii românești locuite de populații musulmane. Durata contractului se va prelungi cu încă un an calendaristic, dacă nici una dintre părți nu-l va denunța până la 1 iulie 1936⁴⁴³

Turcologul german și-a început oficial activitatea științifică în cadrul institutului la 1 noiembrie 1935, susținând conferința (sau prelegerea) de deschidere cu titlul în franceză: *Quelques problèmes d'études islamiques dans le Sud-Est européen*, publicată ulterior⁴⁴⁴.

Franz Babinger a predat cursuri de istorie otomană, limbă și paleografic turco-osmană în Amfiteatrul "Alexandru Odobescu" al Facultății de Litere și Filosofie din București (str. Edgar Quinet), pentru că la Institutului pentru studiul Europei Sud-Estice nu exista o sală pentru prelegeri sau conferințe⁴⁴⁵. Însuși Nicolae Iorga își expunea prelegerile în acest amfiteatru. La aceste cursuri, desfășurate în anii universitari 1935–1936 și 1936–1937, au participat puțini studenți (4–5 în fiecare serie)

Colaborarea științifico-didactică dintre cei doi savanți istorici a încetat *de jure* la 30 septembrie 1937, Franz Babinger fiind ulterior invitat, în urma demersurilor istoricului medievist universalist Gh. I. Brătianu, să-și continue activitatea didactico-științifică la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași⁴⁴⁶. La 12 noiembrie 1937⁴⁴⁷ și la 1 iulie 1938⁴⁴⁸ s-au încheiat contracte oficiale de colaborare între Franz Babinger și Facultatea de Litere și Filosofie din Iași (Institutul de Istorie Generală) și, respectiv, Ministerul Educației Naționale (Facultatea de Litere și Filosofie din Iași), prin care acte juridice turcologului german i s-a încredințat susținerea în limba română a unor cursuri de istorie a Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane, de limbă și paleografie turco-osmană. Remunerația lunară era de 15.000 lei. Lui Franz Babinger i se acorda un permis de călătorie pe C.F.R., pentru călătoriile sale de studii turcologice

⁴⁴³ *A.N.R.D.A.I.C.B., fond M.F.N.*, d. 729/1938, f. 10 (redactat în limba germană, cu semnăturile autografe ale lui Nicolae Iorga și Franz Babinger); Dan Prodan, *Fr. Babinger și N. Iorga*

⁴⁴⁴ În "L'Europe Orientale", VIIe année, 1937, no. 34, Paris, pp. 95–110 (și extras, 16 p.). Vezi *F. B. S.*, p. 30, anul 1937 (nr. 5)

⁴⁴⁵ Conform relatării doamnei Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în scrisoarea din 4 decembrie 1990, adresată mie și păstrată în *Arhivă personală Dan Prodan*.

⁴⁴⁶ *A.N.R.D.A.I.C.B., fond M.F.N.*, d. 729/1938, f. 9.

⁴⁴⁷ *Ibidem*, f. 12.

⁴⁴⁸ *Ibidem*, ff. 3–3v., 4–4v., 5–5v.; *A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.I.F.*; d. 8/1939, ff. 57–57 v. Dan Prodan, *Din tradițiile*, pp. 174–175.

în România. În ultimul contract, cu durată de trei ani “financiari” (1 aprilie 1938–31 martie 1941), s-a prevăzut obligativitatea M.E.N. de a introduce în schema de încadrare a Facultății de Litere și Filosofie din Iași cursurile și seminariile de istorie, limbă și paleografie turco-otomane predate de Franz Babinger, cu salarizarea aferentă, clauză ce s-a materializat începând cu anul universitar 1938–1939.

Acestea au fost coordonatele juridico–didactico–metodologice ce au jalonat *activitatea turcologică-formativă* a lui Franz Babinger la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași în perioada anterior precizată. De la 1 aprilie 1940 (deci începând cu anul financiar 1940–1941!) la Iași a început să funcționeze, în cadrul Facultății de Litere și Filosofie, Institutul de Turcologie, cu Nicolae Iorga – director general onorific, Franz Babinger – director de studii și Mihail Guboglu – secretar științific (ulterior asistent) și bibliotecar⁴⁴⁹. Astfel, *activitatea științifică turcologică* a lui Franz Babinger se va desfășura într-un cadru organizatoric instituționalizat, patronat și sponsorizat de Statul Român, cu urmări benefice pentru viitoarele preocupări istoriografice româniști de turcologie.

În anul financiar 1941–1942 activitatea didactico–științifică a turcologului german la Iași nu s-a desfășurat pe baza unui contract oficial, pentru că anteriorul expirase la 31 martie 1941 iar altul nou nu se încheiase încă. Abia la 1 aprilie 1942 s-a încheiat un nou contract oficial între ministerul de resort și Franz Babinger, prin care prima parte contractantă i-a încredințat turcologului german Catedra de Turcologie din cadrul Institutului cu același nume. Savantul german s-a angajat să predea cursurile, să conducă lucrările de seminar și să susțină examenele de sfârșit de an universitar în limba română, toate aceste activități didactice aflându-se sub incidența Legii învățământului superior. Durata contractului era de 5 ani “financiari” (1 aprilie 1942–31 martie 1947 !), Franz Babinger fiind plătit conform gradului didactic de profesor universitar titular cu 4 gradații. El va conduce și Institutul de Turcologie din Iași. Ministerul titular s-a obligat să includă în bugetele sale anuale sumele necesare pentru asigurarea salarizării lui Franz Babinger⁴⁵⁰.

Acesta a fost cel mai substanțial și mai generos, din punct de vedere al duratei, contract pe care Franz Babinger l-a încheiat cu ministerul de resort în întreaga perioadă “românească” a activității sale didactico–științifice (1935–1943). Dar nu a putut, din motive politico–militare obiective, să se bucure de el decât în ultimele trei luni ale anului universitar 1941–1942 și în cel următor, 1942–1943. În luna iunie 1943, după încheierea cursurilor și a sesiunii de vară a examenelor, turcologul german a fost *iarăși* mobilizat în armata hitleristă⁴⁵¹. Nu a mai revenit, după iunie 1943, în România

⁴⁴⁹ Dan Prodan, *op. cit.*, pp. 180–191; idem, *Franz Babinger en Roumanie*, pp. 175–176.

⁴⁵⁰ *A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.I.F.*, d. 5/1942, f. 379; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 187.

⁴⁵¹ *Ibidem*, d. 2/1944, f. 11; *fond U.I., R.*, d. 2343/1945, f. 187; Dan Prodan, *op. cit.*, pp. 187–188.

în scopuri didactico-științifice legate de Facultatea de Litere și Filosofie și de Institutul de Turcologie din Iași⁴⁵².

Acestea au fost, succint prezentate, coordonatele esențiale ale activității didactice a lui Franz Babinger în România, la București și Iași, între anii 1935–1943.

*

După detașarea asistentului și bibliotecarului Mihail Guboglu de la Institutul de Turcologie din Iași la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice din București (de la 1 august 1945)⁴⁵³, viitorul Institutului ieșean a devenit incert. În aceste condiții nefavorabile, urmărind să asigure existența Institutului de Turcologie și continuitatea activității didactice de specialitate în cadrul acestuia, Consiliul profesoral al Facultății de Litere și Filosofie din Iași a hotărât, în ședința sa din 22 iunie 1945, să intervină la Ministerul Educației Naționale pentru ca acesta, cu sprijinul ferm al Ministerului de Externe, să angajeze cu contract un nou profesor de limbă turcă din străinătate, fie din Republica Turcia, fie din altă țară, pentru a se asigura un succesor al lui Franz Babinger⁴⁵⁴. Deoarece nici după aproape patru luni nu s-a realizat nimic concret în această direcție, Institutul de Turcologie și-a încetat activitatea (octombrie 1945) iar biblioteca sa de specialitate a fost împărțită altor instituții de cercetare științifică în domeniul istoriei⁴⁵⁵.

În aceste condiții vitrege s-a încetat activitatea didactică la Catedra de Turcologie a Institutului omonim din Iași, cea mai reprezentativă unitate de învățământ superior și de cercetare științifică în domeniu, înființată, patronată și finanțată de Statul Român, prin Ministerul Educației Naționale (1940–1945).

Activitatea didactico-științifică în cadrul Institutului de Turcologie de la Iași și modul de organizare și funcționare a bibliotecii de specialitate a acestuia le-am prezentat în monografia consacrată lui Franz Babinger⁴⁵⁶.

*

La a III-a Conferință balcanică, desfășurată la București între 22–28 octombrie 1932⁴⁵⁷, delegația românească a prezentat (în contextul adoptării proiectului unui “Pact balcanic” cu finalitate politică) proiectul de statut al Comisiei de apropiere

⁴⁵² A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.I..F., d. 13/1943, f. 61; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 188

⁴⁵³ *Ibidem*, f. 61; Dan Prodan, *op. cit.*, p. 190.

⁴⁵⁴ *Ibidem*, ff. 61; 80.

⁴⁵⁵ *Ibidem*, f. 87.

⁴⁵⁶ Dan Prodan, *Franz Babingere n Roumanie*, 2003, pp. 167-212

⁴⁵⁷ *Politica externă a României*, p. 200.

intelectuală pentru înființarea unui Institut Balcanic de Cercetări Istorice, cu sediul la Istanbul. Proiectul, întocmit de istoricul și profesorul C.C. Giurescu⁴⁵⁸, a fost aprobat de amintita Comisie și însușit de Conferință. În textul rezoluției votate în plenul adunării s-a precizat: “*Institutul de Cercetări Istorice*. S-a hotărât ca acest institut să-și aibă sediul la Istanbul. El va fi administrat de un comitet de șase membri aleși de consiliu și va avea ca scop: a) să publice texte și documente referitoare la relațiile istorice între țările balcanice; b) să întreprindă săpături sau să ia parte la misiuni științifice; c) să editeze o revistă în limba franceză; d) să deaceamă premii referitoare la cercetări istorice balcanice”⁴⁵⁹. Dar acest institut internațional, în cadrul căruia cercetările de bizantinologie și *turcologie* ar fi fost primordiale, nu a mai fost înființat, deși necesitatea organizării sale a fost subliniată și înființarea solicitată încă de la a doua Conferință balcanică de la Istanbul (20–26 octombrie 1931). Dar imposibilitatea armonizării diferitelor interese “naționale” și a aplanării unor antagonisme seculare între țările balcanice au cauzat eșecul acestei inițiative științifice, ce ar fi contribuit nu numai la apropierea culturală între popoarele sud-est europene (predecesora colaborării politico-diplomatico-militare), dar și la sublinierea aspectelor particulare și caracteristicilor generale ale istoriei acestora în epoca bizantină și, mai ales, *otomană*.

Mai realist și mai practic, Gh.I. Brătianu, profesor de istorie medie universală la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași, a propus înființarea unui *Institut Românesc de Cercetări Istorice și Arheologice la Istanbul*⁴⁶⁰. ”Dacă este vorba să organizăm mai temeinic cercetarea trecutului național și a *legăturilor atât de strânse ce le-au avut țările noastre cu Răsăritul apropiat*, e un *centru* care se impune de la sine atențiunii cercetătorilor, atât prin *situația sa geografică* cât și prin *rolul său în istoria medievală și modernă a Europei orientale*: am numit *Constantinopolul* (subl. D.P.)”, a argumentat Gh.I. Brătianu⁴⁶¹. În acest centru geo-politic și istoric se găseau mari arhive și biblioteci publice și/sau private, ce conțineau un număr impresionant de izvoare istorice turco-otomane și orientale referitoare la relațiile complexe româno-otomane în secolele XIV–XX (primele două decenii). Descoperirea, traducerea, editarea și valorificarea acestor inegalabile și inestimabile surse de informații istorice reprezintă un important act de “recuperare istorică”, ce nu mai poate întârzia. Se mai adaugă, apoi, monumentele și muzeele istorice din Istanbul și Anatolia, cu numeroase izvoare istorice epigrafice, arheologice sau numismatice referitoare la trecutul româno-otoman.

⁴⁵⁸ C.C. Giurescu, *Amintiri*, vol. I, pp. 280–282 (textul proiectului de statut, cu 27 de articole).

⁴⁵⁹ *Apud ibidem*, p. 282 (textul rezoluției); publicat anterior în “R.I.R.”, II, 1932, București, pp. 444–448.

⁴⁶⁰ Gh.I. Brătianu, *Pentru un Institut Românesc de Cercetări Istorice și Arheologice la Constantinopol*, în “R.I.R.”, III, 1933, București, pp. 317–323.

⁴⁶¹ *Ibidem*, p. 318.

La Istanbul existau deja institute al unor țări cu o bogată tradiție a cercetărilor bizantinologice și “orientale”: Institutul rusesc pentru studii bizantine, Institutul asumpționistilor de la Kādıköy (director Vitalien Laurent), Institutul arheologic german (director adjunct Paul Wittek, marele orientalist-turcolog), Institutul francez de arheologie (director A. Gabriel). La toate acestea se adăuga *Institutul de Turcologie (Türkiyât Enstitüsü, înființat în 1925) al Universității din Istanbul (director Mehmed Fuad Köprülü)*. “Din toate aceste puncte de vedere, a insistat Brătianu, *înființarea unui institut românesc de cercetări la Constantinopol se impune ca o necesitate a dezvoltării și progresului științei noastre istorice*”, deoarece “*istoria Imperiului otoman constituie (...) un domeniu de cel mai mare interes pentru toți istoricii perioadei moderne și contemporane* [subl. D.P.]”⁴⁶²

Istoricul român era convins de faptul că “*înființarea unui Institut românesc* [subl. Gh.I.B.] ar fi foarte bine primită atât de organele științifice internaționale care lucrează acolo [în Istanbul - compl. D.P.] , cât și de autoritățile turcești”. În aceste condiții favorabile, “*necesitatea imperioasă a unui centru [românesc - compl. D.P.] de studii orientale*” se putea materializa mai ușor, acordându-i-se “*institutului [românesc - compl. D.P.] de la Constantinopol un rol mai activ în această privință*”⁴⁶³. Gh.I. Brătianu a subliniat cu claritate “*scopurile*” și “*finalitățile*” didactico-științifice, culturale, diplomatice și economico-comerciale ale acestei proiectate instituții: “*Trimiterea câtorva tineri, care să învețe bine limbile și scrierile orientale, ar împlini cea mai gravă lacună a disciplinelor istorice și filologice în România și ar avea rezultate incalculabile pentru progresul lor. S-ar forma în acest fel și elemente cu o pregătire serioasă care ar putea aduce cel mai mare folos serviciului nostru diplomatic în Răsăritul apropiat: Siria, Egipt, Irak, Persia (...) Am putea căuta în Răsărit piețele de desfăcere (...) a produselor noastre. Și în această privință, o ofensivă culturală poate deschide alte drumuri de o importanță cel puțin egală și crea un teren foarte prielnic de înțelegere și de apropiere [între România și statele din Orientul Apropiat și Mijlociu - compl. și subl. D.P.]*”⁴⁶⁴.

Constatănd că materializarea inițiativei înființării unui *Institut Balcanic de Cercetări Istorice la Istanbul* “*întâmpină însă greutăți considerabile*” și știind că lipseau fondurile bugetare, în 1933, an de criză economică, pentru înființarea și organizarea proiectatului institut românesc, Gh. I. Brătianu a propus a se proceda “pe etape”. În prima etapă, trimiterea câtorva bursieri români la Istanbul, care să fie cazați la casa de oaspeți a Institutului francez (propunerea lui A. Gabriel). În a doua etapă, “*înființarea unui așezământ cultural cu local propriu (...) la legațiunea României din Constantinopol, care posedă la Pera un imobil foarte frumos*”. În a treia etapă, se

⁴⁶² *Ibidem*, pp. 320–321

⁴⁶³ *Ibidem*, p. 322.

⁴⁶⁴ *Ibidem*.

impunea “organizarea unei biblioteci proprii” de specialitate, în paralel cu frecventarea, de către bursierii români, și a bibliotecilor celorlalte institute similare din Istanbul⁴⁶⁵.

Dar acest interesant, incitant și încă actual (atât în 1938⁴⁶⁶ cât și în prezent) proiect didactico-științific, nu s-a materializat, cauze obiective și subiective împiedicând înființarea și funcționarea unei “școli românești la Istanbul”, ce ar fi răspuns unei “nevoi esențiale a dezvoltării studiilor istorice” (de orientalistică-turcologie, aș completa eu) și orientării relațiilor internaționale ale României (politice, economice și culturale) și către Orientul Apropiat asiatic. În aceste circumstanțe, înțelegem mai ușor inițiativa și demersurile lui Gh. I. Brătianu de a-l invita și sprijini material și moral pe Franz Babinger să-și desfășoare activitatea didactico-științifică turcologică la Universitatea din Iași (din octombrie 1937).

În cadrul întâlnirii și tratativelor dintre miniștrii de Externe ai României și Turciei, Grigore Gafencu și Şükrü Saraçoğlu, desfășurate între 11-14 iunie 1939 la Ankara, s-a rediscutat, printre altele, și inițiativa înființării unui Institut de Studii și Cercetări Balcanice, cu sediul la Istanbul. S-a hotărât, de comun acord, materializarea acestei inițiative, veche de un deceniu, prin înființarea unei astfel de instituții în orașul de pe Bosfor, cu finalități atât științifico - didactice (studierea istorei ficcărui popor balcanic în particular, a întregii zone balcanice în general și a intereselor comune — economice, politice, diplomatice, militare etc. — ale țărilor din zona carpato-ponto-mediterano-adriatică), cât și politico-culturale (consolidarea alianței dintre membrii Înțelegerii Balcanice)⁴⁶⁷. Însă, în împrejurările politico-diplomatice tensionate și, ulterior, dramatice, din vara și toamna anului 1939, acest Institut nu a mai fost înființat. A eșuat și inițiativa din mai 1944 a lui C.C. Giurescu de a înființa doritul și necesarul Institut Românesc de Cercetări Istorice și Arheologice la Istanbul⁴⁶⁸.

Cursuri de limbă și paleografie turco-osmană și cercetări turcologice s-au organizat și desfășurat și la Institutul de Studii și Cercetări Balcanice (de Balcanologie) de la București, înființat prin decretul-lege nr. 50/2 februarie 1943 și condus de istoricul Victor Papacostea. “Scopurile” acestei instituții, persoană juridică de drept public, au fost precizate în actul oficial de înființare: a încuraja și sprijini cercetările științifice și studiile comparatiste referitoare la istoria, cultura și civilizația popoarelor balcanice; a stabili punți de cooperare intelectuală între instituțiile de

⁴⁶⁵ *Ibidem*, pp. 322–323.

⁴⁶⁶ *Idem*, *De la nécessité d'un Institut roumain d'histoire et d'archéologie à Constantinople*, în *idem*, *Études byzantines d'histoire économique et sociale*, Paris, 1938, pp. 275–279.

⁴⁶⁷ Mehmed Ali Ekrem, *Relațiile româno-turce între cele două războaie mondiale (1918–1944)*, Editura Științifică, București, 1993, pp. 92–93, *Politica externă a României*, p. 229.

⁴⁶⁸ Dr. Ion Calafeteanu, *Aurel Decei nu crede în promisiuni*, în „M.I.”, XXXIV, s.n., nr. 7 (400) - iulie 2000, București, p. 14.

cultură și de cercetări similare din țările balcanice⁴⁶⁹. Evident, nu puteau fi ignorate sau ocolite *cercetările turcologice* referitoare la Peninsula Balcanică, știind că această regiune s-a aflat sub protecția sau ocupația directă otomană aproape jumătate de mileniu, aici stabilindu-se sau fiind colonizați de către autoritățile otomane mari grupuri de turco-osmani, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea.

Victor Papacostea a precizat într-un articol cu caracter de "program de activitate" al noului institut⁴⁷⁰, că nu se poate studia separat viața și istoria unui singur popor balcanic, ci în strânsă conexiune cu a celorlalte, vecine sau mai îndepărtate. Istoria popoarelor balcanice, în toate domeniile de manifestare, se prezintă ca un ansamblu de cercuri neconcentrice ce se întretaie, având astfel arcuri de cerc și suprafețe circulare comune. Studiarea acestui trecut se realizează prin metoda comparatistă, ceea ce presupune o largă cooperare intelectuală, pentru a duce la bun sfârșit investigarea istoriei Balcanilor, descoperirea, prelucrarea și editarea izvoarelor istorice referitoare la această zonă și elaborarea sintezei istorice balcanice. Această nouă disciplină istorică se numește *balcanologie*. O atenție deosebită trebuie acordată studierii condițiilor istorice în care s-a instalat și s-a manifestat pe diferite planuri *stăpânirea otomană în Peninsula Balcanică*, care i-au fost urmările etc. Aceste ultime cercetări se pot realiza prin metode comparatiste, abordarea istorică realizându-se dintr-o perspectivă interdisciplinară, *balcanologie-turcologie*.

Orientalistul-turcolog H.Dj. Siruni a predat cursuri de limbă și paleografie turco-osmană la "Școala de Limbi balcanice" a acestui institut, în perioada februarie 1943-aprilie 1945. (Din ianuarie 1943 până în aprilie 1945 H. Dj. Siruni a predat un "curs liber de limba și literatura turcă" și de paleografie turco-osmană și la Școala Superioară de Arhivistică din București, director: istoricul și profesorul Aurelian Sacerdoțeanu⁴⁷¹. Tot în 1943 acest turcolog a publicat și un prim instrument de lucru util în cercetarea paleografico-diplomatică a documentelor otomane⁴⁷².)

În jurul datei de 1 mai 1945 a fost arestat de agenții sovietici și deportat în Siberia. Cunoscând acest abuz al "aliașilor de la răsărit" și urmările sale pe plan didactic, directorul Victor Papacostea a solicitat decanului F.L.F. din Iași aprobarea detașării asistentului Mihail Guboglu de la Institutul de Turcologie la cel de Studii și

⁴⁶⁹ Republicat în revista acestui institut, "Balcania", VI, 1943, București, pp. 581-583.

⁴⁷⁰ Victor Papacostea, *La Peninsule Balkanique et le problème des études comparées*, în "B." VI, 1943, București, pp. III-XXI. Autorul a detaliat în această contribuție ideile și concepția istorică expuse în *Cuvântul-înainte* la primul număr al revistei istorice "Balcania", 1938, București, pp. III-VI, ce a devenit publicația de specialitate a acestui Institut.

⁴⁷¹ În "H.", III, 1943, București, pp. 151-152, Mihail Guboglu, *H.Dj. Siruni la 80 de ani*, în "R.A.", anul XLVII, vol XXXII, nr. 2/1970, București, p. 654

⁴⁷² H.Dj. Siruni, *Culegere de facsimile pentru Școala de Arhivistică*. Seria turcă, Fasc. I (nr. 1-28), București, 1943.

Cercetări Balcanice din București. Victor Papacostea a argumentat cererea sa prin faptul că “o întrerupere a studiilor [de limbă și paleografie turco-osmană] ar fi dăunătoare progreselor ce au realizat acești elevi până în prezent [aprilie 1945 - compl. D.P.]”⁴⁷³.

Consiliul Profesorat al F.L.F. Iași din 22 iunie 1945, “avizează favorabil, numai dacă Mihail Guboglu acceptă această detașare”⁴⁷⁴. Evident, Mihail Guboglu a fost de acord, astfel că Ministerul Educației Naționale a confirmat, în jurul datei de 20 iulie 1945, această detașare, “pe timp de un an de zile, cu începere de la 1 august 1945”⁴⁷⁵. La 25 iulie același an, Victor Papacostea l-a anunțat pe decanul facultății ieșene că Ministerul Educației Naționale a aprobat detașarea solicitată și, ca urmare a acesteia, Mihail Guboglu “de la 1 August [1945] va fi trecut în statele de salarii ale acestui Institut”⁴⁷⁶.

Mihail Guboglu a predat cursuri de limbă și paleografie turco-osmană la Institutul bucureștean în perioada 1 august 1945–decembrie 1948, când Institutul amintit a fost inclus în cadrul recent înființatei Academii a Republicii Populare Române iar angajarea turcologului a încetat. Turcologul și-a continuat activitatea didactico-formativă în cadrul Institutului de Istorie unde, din octombrie 1950, a predat cursuri și aplicații practice de limbă, paleografie și diplomatică turco-osmană și turcă modernă în cadrul Școlii de limbi slave și orientale⁴⁷⁷.

În paralel cu activitatea didactică desfășurată de noul lector de limbă turco-osmană în cadrul Institutului, Victor Papacostea a încercat o nouă formă de specializare și perfecționare a tinerilor istorici membri ai instituției în domeniul *balcanologiei-turcologiei*, prin trimiterea lor la studii de specialitate la Istanbul. Astfel, în perioada octombrie 1946–octombrie 1948, Nicolae Beldiceanu și Ioan Matei au urmat cursuri de limbi orientale în cadrul Facultății de Litere a Universității din Istanbul, prin mijlocirea ambasadorului român în Republica Turcia, prof. Grigore C. Moisil.

*

O altă modalitate de inițiere și perfecționare în *turcologie* a tinerilor istorici sau filologi români, atunci când în România nu exista o astfel de pregătire didactică sau își desfășura activitatea cu rezultate încă modeste, inerente oricărui început, a fost trimiterea unor bursieri români, deja licențiați, la cursuri de specializare în domeniu în marile centre turcologice ale Europei.

⁴⁷³ A.N.R.D.J.I.: fond U.I., F.L.F., d. 5/1945, f. 110.

⁴⁷⁴ *Ibidem*, d. 13/1943, f. 61.

⁴⁷⁵ *Idem*, fond U.I., R., d. 3/1945, f. 463.

⁴⁷⁶ *Idem*, fond U.I., F.L.F.; d. 7/1945, f. 221. Vezi și Dan Prodan, *Din tradițiile*, pp. 189; 190.

⁴⁷⁷ Vezi „M.I.”, XXXIV, s.n., nr. 10 (403) - octombrie 2000, București, p. 93.

Reamintesc eșecul materializării unei astfel de interesante și necesare inițiative din iunie 1901: orientalistul Constantin Șăineanu, cu pregătire de specialitate la Paris, a fost respins de la acordarea unei meritate burse pentru studiul limbii turco-otomane la Istanbul, din fondul “Adamachi” al Academiei Române, special constituit în acest scop⁴⁷⁸

Nu s-a finalizat nici propunerea lui Iorga, un deceniu mai târziu, de a se înființa burse pentru studiul limbilor orientale, fie prin subvenții de stat, fie prin folosirea sumelor de bani ale unor mecenaji culturali, desemnate prin testament în acest scop (de ex. “averea de un milion [de lei - compl. D.P.] a răposatului Grigore Buiuclu”⁴⁷⁹).

Peste alte două decenii, în 1932, Fundația universitară “C. Vasiliu-Bolnavu” a inițiat două burse pentru studii turcologice în Turcia: prima, acordată pentru cercetarea izvoarelor istorice turco-otomane în legătură cu istoria românilor. A doua, pentru inițiere și specializare în domeniul “filologiei orientale” Durata lor era de doi ani, bursierii fiind obligați să prezinte rapoarte semestriale de activitate și să elaboreze o lucrare științifică în domeniul de specializare al fiecăruia la sfârșitul stagiului. În anul universitar 1932-1933 bursierii au fost: Ioan Năstase (cercetarea izvoarelor istorice otomane) și Felician Brânzeu (“filologie orientală”), ambii licențiați ai Facultății de Litere și Filosofie din București⁴⁸⁰. Cel puțin în anii universitari 1945-1946, 1946-1947 și 1947-1948 în regăsim pe F. Brânzeu în calitate de lector de limbă română la Universitatea din Istanbul, dovadă sigură că acesta a folosit din plin facilitățile acordate prin bursă și s-a specializat în studiul limbilor orientale: turcă, arabă etc. Se inițiasse și în “tainele” alfabetului arab, putând descifra izvoarele istorice otomane, consulta și folosi bibliografia otomano-turcă scrise în acest alfabet⁴⁸¹.

Tot în 1932 Aurel Decei a beneficiat de o bursă pentru studii turcologice la Istanbul, acordată pentru un an de zile de către Universitatea din Cluj. În fosta capitală otomană bursierul Aurel Decei a învățat la “fața locului” limba turcă, a cercetat fondurile de manuscrise din bibliotecile și muzeele turcești, a studiat în bibliotecile institutelor europene de istorie și arheologie (în special la cel german, în 1932, unde director-adjunct era turcologul Paul Wittek⁴⁸²); a vizitat muzeele și monumentele istorice din Istanbul și din împrejurimi. În Turcia viitorul mare orientalist-turcolog român s-a convins de marea importanță a studiilor de turcologie pentru istoria

⁴⁷⁸ Constantin Șăineanu, *op. cit.*, pp. 63-65

⁴⁷⁹ Nicolae Iorga, *Armenii și românii: o paralelă istorică*, în “A.A.R.M.S.I.”, s. II, t. XXXVI, 1913, București, extras, p. 37. Vezi și Dan Prodan, *În tradițiile*, p. 165.

⁴⁸⁰ Nota lui D. Bodin în “R.I.R.”, II, 1932, București, p. 448; C. Șăineanu, *op. cit.*, p. 66.

⁴⁸¹ Vezi “R.I.R.”, XVI, 1946, fasc. I, București, pp. 68; 71; dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Nicoară Beldiceanu - ses études à Istanbul. La correspondance adressée au Prof. Victor Papacostea (14 oct. 1946-28 sept. 1948)*, în “Romano-Turcica”, vol. I, 2003, Editions Isis, Istanbul, pp. 235-248.

⁴⁸² Gh.I. Brătianu, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 322, nota nr. 1.

românilor și a relațiile româno-orientale, de numărul uriaș de izvoare istorice orientale ce se aflau la Istanbul și, mai ales, de necesitatea indispensabilă a cunoașterii și folosirii limbilor turco-osmană, arabă și persană⁴⁸³.

În anul următor, în 1933, Aurel Decei a obținut prin concurs o nouă bursă pentru doi ani (1933–1935) acordată de Academia Română pentru studiul “limbilor orientale” (turca, araba, persana), în marile centre orientalistice europene Paris și Berlin. Istoricul D. Bodin a salutat și apreciat această inițiativă a Academiei Române, caracterizând-o ca un început de drum în domeniul formării didactico-științifice a viitorilor turcologi români⁴⁸⁴. La Paris a urmat cursurile prestigioasei *École Nationale des Langues Orientales Vivantes*, devenind, după susținerea examenelor, diplomat al acesteia în 1935. A avut ca profesori orientaliști celebri: Jean Deny (limba turco-osmană), Gaudefroy-Demombynes (limba arabă), Henry Massé (limba persană). În paralel a urmat cursurile de specializare în istoria și instituțiile statului și civilizației islamice, susținute de Vladimir Minorsky și Gaston Wiet. La Berlin a audiat cursurile și seminariile de “filologie orientală” ale lui Oskar Jaschke (limba turco-osmană), Walter Björkmann (limba arabă) și Sebastian Beck (limba persană). La această activitate didactică s-a adăugat și cea științifică: cercetări și studii în marile arhive, biblioteci și muzee franceze și germane privitoare la izvoarele istorice și la bibliografia turco-otomano-orientală⁴⁸⁵. Reîntors în țară în 1935 cu bogate și temeinice cunoștințe de “filologie orientală” și de istorie otomano-islamică și cu un bogat “bagaj bibliografic”, Aurel Decei și-a susținut, doi ani mai târziu, probabil în lipsa unui orientalist-turcolog român care să-i coordoneze o teză în domeniul turcologiei, doctoratul în istoria feudalismului timpuriu românesc⁴⁸⁶, la Facultatea de Litere și Filosofie din Cluj, cu prof. Ioan Lupăș. Nu știu în ce măsură Aurel Decei a avut posibilitatea să-l întâlnească la Berlin și să dialogheze pe teme de turcologie cu savantul german Franz Babinger.

⁴⁸³ Virgil Ciocâltan, *Cuvânt înainte* la Aurel Decei, *Istoria Imperiului otoman până la 1656*, E.Ș.E., București, 1978, p. 8; Mihai Maxim, *L'heritage scientifique d'un grand orientaliste roumain (Aurel Decei)*, în “R.R.H.”, XIXe année, no. 1/1980, Bucarest, pp. 61–62.

⁴⁸⁴ În “R.I.R.”, III, 1933, București, p. 326: “De aici [influența otomano-orientală asupra românilor - compl. D.P.] și datorită din ce în ce mai simțită de a cunoaște cât mai îndată și izvoarele turcești privitoare la trecutul românesc, care pot fi o mină de nesecate surprize și, în același timp, urmele românești în limba și viața turcească. Gestul Academiei Române de a trimite un bursier [pe Aurel Decei - compl. D.P.] pentru studiul limbii turcești la Berlin și Paris – deși ar fi trebuit, credem, mai nimerit la Istanbul – înseamnă un început în această privință (...)”.

⁴⁸⁵ Virgil Ciocâltan, *op. cit.*, *loc. cit.*, p. 8; Mihai Maxim, *op. cit.*

⁴⁸⁶ Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenesti*, în “A.I.I.N.C.” VII, 1936–1938, Cluj, 1939; în volum separat în “Biblioteca Institutului de Istorie Națională”, Cluj, vol. V, 1939.

Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, în continuarea *inițierii în turcologie* sub conducerea lui Franz Babinger la București (1935–1937), s-a specializat în filologie orientală (limbile turco-osmană, arabă, persană) la *École des Langues Orientales Vivantes* din Paris (1937–1938)⁴⁸⁷.

Demersuri pentru crearea unei “burse pentru studiul limbii turce” ce urma să fie acordată unui licențiat ieșean, au fost întreprinse în 1938 de către Decanatul Facultății de Litere și Filosofie din Iași pe lângă forurile conducătoare ale ministerului tutelar și ale Academiei Române. După cum am mai amintit anterior, din noiembrie 1937 turcologul german Franz Babinger și-a desfășurat activitatea didactico-științifică la Universitatea din Iași, ca invitat cu contract al F.L.F. din acest oraș. El a predat cursuri de limbă și paleografie turco-osmană și de istorie a Imperiului otoman și a relațiilor româno-otomane. Printre studenții secției istorice a Facultății, Franz Babinger a întâlnit și tineri basarabeni sau găgăuzi din sudul Basarabiei, care cunoșteau deja din familie limba turcă-dialectul găgăuz. Turcolog celebru, pasionat cercetător al arhivelor, bibliotecilor și muzeelor din Turcia și din țările ce au avut diverse legături cu otomanii în secolele XIV–XIX, Franz Babinger a înțeles importanța descoperirii, traducerii, studierii și introducerii în circuitul istoriografic a numeroaselor izvoare istorice otomane, scrise cu alfabet arab, referitoare la relațiile complexe româno-otomane în evul mediu. Dar pentru realizarea acestui deziderat era nevoie de tineri istorici sau filologi, bine pregătiți teoretic, care să cunoască și să vorbească *deja* limba turcă, dormici să cerceteze arhivele, bibliotecile și muzeele bogate în izvoare istorice din Turcia sau din alte țări.

La Iași puteau fi îndeplinite unele condiții impuse de această cerință. O puternică *catodă* ieșeană de medievistică românească și universală ilustrată de cunoscuții istorici Ilie Minea, Gh.I. Brătianu, Andrei Oțetea, Ion Hudiță forma pe viitorii cercetători ai relațiilor româno-otomane. Cursurile și seminariile de turcologie ale lui Franz Babinger copletau inițierea în acest domeniu. Tinerii studenți sau licențiați basarabeni ori găgăuzi din sudul Basarabiei vorbitori ai dialectului găgăuz erau cei mai favorizați de acest nou “climat turcologic ieșean”.

Luând în considerare aceste condiții favorabile, este posibil ca Franz Babinger să fi propus înființarea unei burse acordată de forurile tutelare unui licențiat ieșean pentru “studiul limbii turce” și cercetării în bibliotecile, arhivele și muzeele din Turcia. Dacă inițiativa a aparținut lui Franz Babinger (nu am descoperit *încă* nici un izvor istoric ce să menționeze direct sau indirect această posibilitate, dar toate “piesele documentare” din “dosarul bursei” conduc la această ipoteză), el trebuie să se fi consultat în prealabil cu Gh.I. Brătianu și/sau A. Oțetea, care i-au înțeles demersul și i-au promis sprijinul lor.

⁴⁸⁷ Florin Constantiniu, *Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru*, în *F.I.R.*, 1978, p. 32.

O cerere oficială în acest sens a fost înaintată decanului Facultății de Litere și Filosofie din Iași, Iorgu Iordan. Acesta a introdus-o pe ordinea de zi⁴⁸⁸ a Consiliului Profesorat al facultății, din 9 iunie 1938. Astfel, “ în chestiunea creării unei burse pentru studiul limbii turce, Consiliul decide să se ceară Ministerului crearea unei astfel de burse, care este foarte utilă pentru Facultatea noastră⁴⁸⁹”. Gh.I. Brătianu, convocat, nu a participat la discuții. Era la București.

În ziua următoare, 10 iunie 1938, decanul Iorgu Iordan a înaintat ministerului de resort adresa nr. 417, prin care comunica hotărârea Consiliului Profesorat din ziua precedentă în ceea ce privește bursa amintită, precizându-i finalitatea (“să studieze la Istanbul izvoarele turcești ale istoriei românilor”) și amintind că la Iași existau deja unele condiții pentru cercetări turcologice: cursurile și seminariile lui Franz Babinger și studenții găgăuzi originari din sudul Basarabiei⁴⁹⁰.

După vacanța universitară de vară, Consiliul Profesorat al Facultății de Litere și Filosofie din Iași, sprijinind ideea înființării unei noi catedre universitare de specialitate (și Catedra de Turcologie onorată de Franz Babinger a fost rezultatul pozitiv al unei inițiative de acest gen !), a propus la 27 octombrie 1938 trimiterea unui licențiat ieșean în Litere la specializarea în străinătate, în domeniul Lingvisticii indoeuropene. S-a rediscutat și inițiativa înființării unei burse pentru cercetarea arhivelor turcești privitoare la istoria românilor. Subliniind legătura dintre cele două inițiative, prof. Iorgu Iordan a rugat Senatul Universitar să-și însușească respectivele propuneri și să avizeze asupra mijloacelor financiar-administrative de realizare⁴⁹¹. Rectoratul a intervenit pe lângă Ministerul Educației Naționale și, la 28 noiembrie 1938, a comunicat răspunsul primit de la București decanului Iorgu Iordan: se vor avea în vedere cele două burse în străinătate, în limita disponibilităților financiare, la alcătuirea bugetului pe anul financiar 1939-1940⁴⁹².

Pe plan local, Senatul Universitar ieșean, în ședința din 24 noiembrie 1938, “(...) a hotărât că la viitorul buget intern al Universității noastre [pentru 1939 - n. D. P.] să se caute posibilitatea de a prevedea un fond pentru crearea unei burse care să fie atribuită unui licențiat al Facultății de Litere, pentru studierea limbii turce⁴⁹³”.

Peste alte trei săptămâni, la 12 decembrie 1938, Rectoratul a comunicat Decanatului F.L.F. Iași că Academia Română putea acorda *doar* o singură bursă în străinătate, în valoare de 80.000 de lei anual, pe timp de doi ani, și solicita să se

⁴⁸⁸ A.N.R.D.J.J., *fond U.L., F.L.F.*, d. 9/1938, f. 114.

⁴⁸⁹ *Ibidem*, d. 13/1943, f. 290 (cotă nouă: d. 473 bis/1938-1948)

⁴⁹⁰ *Ibidem*, d. 9/1938, f. 100.

⁴⁹¹ *Ibidem*, d. 11/1938, f. 19.

⁴⁹² *Ibidem*, d. 6/1938, f. 249.

⁴⁹³ *Ibidem*, f. 135.

precizeze care din cele două burse propuse anterior (pentru studii turcologice sau pentru Lingvistică indoeuropeană) să fie scoasă la concurs⁴⁹⁴.

Consiliul Profesoral al facultății, desfășurat în aceeași zi, a optat pentru “bursa pentru limba turcă”⁴⁹⁵. În scrisoarea de răspuns, din 14 decembrie 1938, a decanului Iorgu Iordan adresată președintelui Academiei Române, profesor C. Rădulescu-Moțru, s-a apreciat în “cel mai înalt grad” hotărârea înaltului for academic român, comunicându-se că la Iași “Consiliul Profesoral a decis în unanimitate ca bursa să fie acordată pentru studiul arhivelor turcești privitoare la Istoria românilor”. S-a propus ca examenul pentru acordarea bursei să se desfășoare la Facultatea ieșeană de Litere și Filosofie, iar candidații să fie *numai* licențiați ieșeni. S-au argumentat aceste cerințe cu faptul că ideea înființării bursei a fost de origine ieșeană, că Franz Babinger predă cursuri de turcologie la Iași, că aici existau tineri licențiați basarabeni sau găgăuzi, vorbitori ai dialectului găgăuz⁴⁹⁶. În spatele acestei hotărâri “în unanimitate” trebuie să vedem și demersurile ori influența lui Franz Babinger sau Gh.I. Brătianu, posibili artizani ai acestei benefice inițiative.

În aceeași zi și în același sens, decanul Iorgu Iordan a insistat și pe lângă rectorul Universității ieșene⁴⁹⁷, care, prin adresa nr. 4.312/17 decembrie 1938, înaintată Academiei Române, a reconfirmat opțiunea Consiliului Profesoral al F.L.F. din 12 decembrie 1938.

Ca urmare a acestor ultime intervenții ale forurilor universitare ieșene, președintele Academiei Române a comunicat noi precizări în legătură cu această bursă: ea s-a acordat din veniturile Fondului Jacques M. Elias “(...) unui licențiat în litere al Facultății de Litere din Iași, pentru a se specializa în străinătate în studiul arhivelor turcești privitoare la Istoria Românilor”. Valoarea bursei va fi de 80.000 de lei anual, acordată timp de doi ani. Concursul pentru ocuparea ei se va organiza la *Iași*, candidații vor fi *numai* licențiați ieșeni. Decanatul va publica condițiile pentru înscriere, va numi comisia de examinare, va organiza concursul și va comunica academiei numele candidatului admis⁴⁹⁸. În ședința Consiliului Profesoral al Facultății din 26 ianuarie 1939, decanul Iorgu Iordan a comunicat conținutul adreselor oficiale ale Academiei Române către Decanat și Rectorat, s-a desemnat comisia de examen în următoarea componență: președinte, decanul Iorgu Iordan; membri, Ilie Minea, Paul Nicorescu, Andrei Ojetea și Franz Babinger, condițiile și data concursului urmând a se afișa ulterior⁴⁹⁹.

⁴⁹⁴ *Ibidem*, f. 107.

⁴⁹⁵ *Ibidem*.

⁴⁹⁶ *Ibidem*, d. 12/1938, f. 128.

⁴⁹⁷ *Ibidem*, f. 129.

⁴⁹⁸ *Ibidem*, d. 1/1939, ff. 181; 182; 186

⁴⁹⁹ *Ibidem*, d. 13/1943, f. 471.

Cunoscând destinația bursei, profesorul Andrei Oțetea a urmărit, în străinătate, să contacteze oficialitățile turcești, în special reprezentanții Ministerului de Externe, pentru a înlesni și urgenta călătoria de studii în Turcia a viitorului bursier. În acest sens, după cum a afirmat Mihai Spânu⁵⁰⁰, candidat la bursă cu șase decenii în urmă, Andrei Oțetea a discutat cu ministrul de Externe turc, Şükrü Saraçoğlu, la sfârșitul anului 1938 la Geneva, posibilitatea trimerii la Istanbul a unui tânăr român licențiat în istorie, cunoscător al limbii turce.

La sfârșitul lunii ianuarie 1939 Facultatea de Litere și Filosofie Iași a scos la concurs bursa pentru studii și cercetări în Turcia, candidații urmând a îndeplini următoarele condiții: să fie licențiați în istorie ai Universității Mihăilene din Iași; să fie, de preferință, necăsătoriți; să se angajeze a se consacra studiului relațiilor româno-otomane și cercetării arhivelor din Turcia. S-au făcut cunoscute și probele concursului: o lucrare scrisă și un examen oral din istoria Imperiului otoman în raport cu cea a românilor; o probă la limba turco-osmană; bibliografia sumară a istoriei Imperiului otoman. Data concursului: vineri, 3 martie 1939, ora 9⁰⁰ a.m.⁵⁰¹

Datorită faptului că toate cele patru probe obligatorii ale concursului impuneau prezența lui Franz Babinger la Iași, în cadrul comisiei de examinare, examenul din 3 martie 1939 a fost amânat. Aceasta deoarece în prima jumătate a lunii martie același an turcologul german a efectuat o călătorie în Turcia, pentru a achiziționa "(...) cele mai noi și mai importante publicații din literatura turcească [de specialitate - n. D. P.]"⁵⁰² pentru Fundația Culturală "Regele Carol I" din București.

Abia la 20 martie 1939 decanul Iorgu Iordan i-a convocat pentru ziua de 24 a aceleași luni pe cei patru membri, anterior amintiți, ai comisiei de examinare, pentru a proceda la refixarea concursului pentru ocuparea bursei⁵⁰³.

La 24 martie 1939 membrii comisiei de examinare au constatat faptul că s-au înscris pentru concurs candidații: Golimas Aurel, Spânu Mihai, Stan Neculai. După examinarea temeinică a dosarelor prezentate de candidați, comisia a conchis că "(...) un examen în condiții satisfăcătoare și corespunzând intențiilor celor ce au creat bursa nu se poate face în momentul de față. De aceea am amânat ținerea lui pentru începutul lunii iunie a.c. [1939 - n. D.P.]"⁵⁰⁴.

Cine erau candidații?

Golimas Aurel, licențiat în istorie și drept al Universității Mihăilene din Iași, autor al unor articole referitoare la evul mediu românesc, doctorand al lui Ilie Minea cu o teză privind un aspect al relațiilor româno-otomane: *Capuchehăile Moldovei și*

⁵⁰⁰ În scrisoarea pe care mi-a trimis-o la 28 aprilie 1991, aflată acum în *Arhiva personală Dan Prodan*.

⁵⁰¹ *A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.L.F.*, d. 1/1939, f. 188.

⁵⁰² *Ibidem*, ff. 468-469.

⁵⁰³ *Ibidem*, d. 8/1939, f. 82.

⁵⁰⁴ *Ibidem*, d. 1/1939, f. 187.

poruncile Porții către Moldova până în 1829, apreciat de N. Iorga⁵⁰⁵, a audiat prin 1938–1939 prelegerile de istorie otomană și de limbă turco-osmană ale lui Franz Babinger, susținute la F.L.F. din Iași. Dar a intrat în polemică științifică cu turcologul german în legătură cu sensul și semnificația “închinării” lui Petru II Aron din 1456 de la Vaslui și cu anul în care a fost plătit primul “haraci” al Moldovei sultanului Mehmed al II-lea Cuceritorul. În informațiile pe care mi le-a furnizat, Aurel Golimas a pretins că fusese recomandat pentru această bursă de N. Iorga și Gh.I. Brătianu⁵⁰⁶. Dar candidatul Aurel Golimas nu cunoștea limba turcă, după cum mi-a comunicat Mihai Spănu, alt candidat⁵⁰⁷.

Spănu Mihai, licențiat în istorie și drept al facultăților ieșene de profil, discipol al lui Andrei Oțetea, era prin 1938–1939 profesor de istorie la un liceu din Bacău. Vorbea din copilărie limba turcă, dialectul găgăuz, pentru că tatăl său era preot ortodox în satul Țadîr–Lunga din sudul Basarabiei, locuit de populație găgăuză. Din acest sat era originar și tânărul (pe atunci) Mihail Guboglu, viitorul mare turcolog român, pe care Spănu îl cunoștea personal⁵⁰⁸.

Despre al treilea candidat, *Stan Niculăi*, nu dețin informații.

Mihai Spănu mi-a relatat cum s-a pregătit pentru acest concurs: “Prof. Oțetea m-a anunțat să mă pregătesc pentru concurs și mi-a dat *Istoria Imperiului Otoman* în limba franceză și un manual al limbii arabe, în germană. Dar concursul nu s-a mai ținut (subl. D. P.)”⁵⁰⁹. Mai exact, a fost amânat, din martie în iunie 1939, conform datelor oferite de documentele anterior citate.

Probabil că cei trei candidați nu au corespuns exigențelor cerute de un astfel de concurs. Aurel Golimas avea unele contribuții științifice, dar nu cunoștea limba turcă. Mihai Spănu vorbea dialectul găgăuz din copilărie, dar nu publicase nimic. Stan Niculăi? E de presupus că li s-au oferit candidaților încă trei luni de pregătire.

Dar nici concursul din iunie 1939 nu s-a mai ținut. Presupun că a fost iarăși amânat. Nu cunosc motivul acestei noi amânări. E posibil ca Franz Babinger să nu fi fost la Iași. Oricum, în timpul vacanței universitare de vară din 1939 nu s-a întreprins nimic. S-a așteptat începutul noului an universitar 1939–1940.

Între timp, despre bursă și concursul pentru ocuparea ei a auzit și tânărul (pe atunci) *Mihail Guboglu*, turc găgăuz din Țadîr–Lunga, în sudul Basarabiei, consătean

⁵⁰⁵ Care i-a onorat articolul *Lupta decisivă de la Tătăreni și capitularea durahanilor de-așupra Tăuștilor*, Iași, 1935, cu calificativul “excelent”, în monumentală sa operă *Istoria Românilor*, vol. V, *Iteji*, București, 1937, p. 403, n. 4.

⁵⁰⁶ În scrisoarea din 14 decembrie 1990, aflată în *Arhiva personală Dan Prodan*.

⁵⁰⁷ În cartea poștală din 28 octombrie 1991 aflată în *Arhiva personală Dan Prodan*.

⁵⁰⁸ Vezi scrisorile lui Mihai Spănu adresate mie, din octombrie 1990 și aprilie 1991, aflate în *Arhiva personală Dan Prodan*.

⁵⁰⁹ În scrisoarea din 22 octombrie 1990, aflată în *Arhiva personală Dan Prodan*.

cu Mihai Spănu, dar licențiat în istorie al Universității din Cernăuți (octombrie 1938⁵¹⁰). Știind bine că bursa nu fusese acordată până în septembrie 1939, tânărul Mihail Guboglu a înaintat o cerere decanului I.M. Marinescu, la 20 ale lunii, solicitând să i se acorde bursa, sau, cel puțin, înscrierea la concurs, cunoscut fiind faptul că aceasta nu se acorda decât unui licențiat în istorie la Iași. Și-a justificat îndrăznețul demers prin faptul că vorbea bine limba turcă populară, dialectul găgăuz, era familiarizat cu scrierea otoamnă în alfabet arab și studia singur limba turcă cultă și istoria Imperiului otoman⁵¹¹. Decanul I.M. Marinescu nu a respins *ab initio* această cerere (conform condițiilor impuse de comisie nu avea nici o șansă să fie aprobată !), ci a înaintat-o Consiliului Profesorat al facultății, din octombrie 1939⁵¹². Dar “Consiliul din 17. X. 1939 nu ia nici o hotărâre până la sosirea d-lui Babinger”, după cum s-a notat pe originalul cererii⁵¹³. Încă o dată avem dovada faptului că Franz Babinger avea rolul principal, ca turcolog de valoare internațională, în acordarea bursei.

Aceasta nu a fost acordată lui Aurel Golimas, deși a pretins că fusese recomandat pentru ea, după propria-i mărturisire. Dar Franz Babinger nu-l agreea, nu vorbea limba turcă și, în plus, în anii tulburi 1938–1939, dar mai ales după 1 septembrie 1939, ziua declanșării conflictului germano-polonez, preludiul celui de-al doilea război mondial, fusese concentrat ca ofițer în armata română, în zona Bucovinei.

În ceea ce-l privește, Mihai Spănu mi-a mărturisit: “Eu am obținut-o [bursa] din oficiu (...). În toamna [anului] 1939 eram profesor la Bacău și am fost chemat de profesorul Oțetea, care mi-a spus că voi pleca la Istanbul ca bursier al Academiei [Române], bursa “Vasile Adamachi” [corect: “Jacques M. Elias”], *pentru a studia documentele turcești privitoare la istoria României*. Mi-a dat o scrisoare [de recomandare] către ministrul nostru de Externe Alexandru Crețeanu [corect: Grigore Gafencu]. M-a întrebat când voi pleca. Am spus: în vara [anului] 1940, la încheierea anului școlar. Dar în 1940 germanii ocupă vestul Europei; nu se știa care va fi atitudinea Turciei. La 28 iunie [1940] este cedată [rușilor bolșevici] Basarabia. Tatăl meu, la retragere, moare. Rămâne mama cășnică, fratele meu, student în teologie și sora elevă la școala normală, de care urma să am grijă. Așa că nu m-am mai interesat, *dar cred că n-a mai plecat nimeni la Istanbul atunci. Piedică pentru alții era că nu cunoșteau limba turcă* [compl. și subl. D.P.]”⁵¹⁴.

⁵¹⁰ Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 331; idem, *Contributions roumaines*, p. 469.

⁵¹¹ *A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.L.F.*, d. 5/1939, f. 79.

⁵¹² *Ibidem*.

⁵¹³ *Ibidem*.

⁵¹⁴ În scrisorile din 22 octombrie 1990 și 28 aprilie 1991, aflate în *Arhiva personală Dan Prodan*.

Deși nu există mărturii documentare în acest sens, pot afirma că bursa nu a fost acordată lui Mihail Guboglu, nici în toamna anului 1939, și nici în cel următor, pentru că la 1 aprilie 1940 acesta a fost numit secretar științific al Institutului de Turcologie de la Iași⁵¹⁵, înființat la 16 martie 1940⁵¹⁶.

Până la sfârșitul anului 1941 în cadrul Facultății de Litere și Filosofie din Iași nu s-a mai întreprins nimic oficial în legătură cu această bursă și cu modalitatea de acordare a ei. În ședința Consiliului Profesorat al acestei facultăți, din 3 decembrie 1941, s-a discutat, printre altele, și problema unui eventual transfer al Institutului de Turcologie de la Iași la București. Cu această ocazie s-a amintit că "Academia Română a înființat și o bursă, în valoare de 100.000 lei, care să se acorde unui absolvent de la Iași, pentru studiul arhivelor turcești cu privire la Istoria Românilor (subl. D. P.)"⁵¹⁷. Nu s-a precizat în mod direct sau indirect dacă până la acea dată bursa a mai fost acordată sau nu. Totuși, nu cred că a mai beneficiat cineva de ea, în caz contrar s-ar fi specificat, evident, ca o realizare demnă de menționat, acest fapt. În anii următori, până în 1946, în documentele oficiale nu s-a mai făcut nici o referire la această bursă.

Rezultat al unei inițiative didactico-științifice realiste și clarvăzătoare, această bursă și-a așteptat câțiva ani un bursier pe măsură. Poate că l-ar fi avut în persoana lui Mihai Spânu sau Mihail Guboglu, tineri istorici și vorbitori ai limbii turce-dialectul găgăuz, dacă al doilea război mondial nu ar fi fost declanșat. Greutăți materiale, obtuzitatea unor prevederi regulamentare și un climat politic internațional nefavorabil i-au împiedicat pr un tânăr bursier român, oricare ar fi fost el, să întreprindă cercetări istorico-filologice în arhivele, bibliotecile, muzeele etc. din Turcia, cu rezultate ce se doreau fructuoase.

Am amintit anterior, în treacăt, de originala și curajoasa inițiativă a directorului Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din București, profesorul universitar Victor Papacostea, de a trimite doi tineri istorici, angajați ai acestei instituții, Nicoară (Nădejde-) Beldiceanu și Ion Matei, la Istanbul, în toamna anului 1946, pentru continuarea și completarea pregătirii lor istorico-filologice în domeniul turcologiei. Nicoară Beldiceanu a întrținut începând cu octombrie 1946, o intensă corespondență cu profesorul și mentorul său, Victor Papacostea. Recent, doamna Cornelia Papacostea-Danielopolu, fiica marelui balcanolog, a analizat această corespondență

⁵¹⁵ A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 1966/1940, f. 359; idem, fond U.I., F.I., F., d. 2/1940, ff. 133; 140; Dan Prodan, *Din tradițiile*, p. 183

⁵¹⁶ A.N.R.D.J.I., fond U.I., R., d. 1966/1940, ff. 239; 240; d. 2102/1941, f. 133; idem, fond U.I., F.I., F., d. 2/1940, ff. 84; 87; Dan Prodan, *Din tradițiile*, p. 182.

⁵¹⁷ A.N.R.D.J.I., fond U.I., F.I., F., d. 13/1943, f. 313.

(între octombrie 1946 și septembrie 1948) și a publicat fragmente din cele mai reprezentative scrisori⁵¹⁸.

În lipsa unei burse propriu-zise pentru studii istorico-filologice la Istanbul (spre deosebire de situația de la Iași, din 1938–1939, când exista o bursă dar nu a fost nominalizat oficial bursierul și nimeni nu a mai plecat în fosta capitală otomană!) s-a recurs la o formulă “financiară” de compromis, în sensul că salarizarea corespunzătoare unui post de atașat cultural la Consulatul General al României la Istanbul să fie acordată celor doi tineri istorici. În schimbul acestor modeste sume lunare, Nicoară Beldiceanu și Ion Matei efectuau anumite activități “culturale” specifice funcției pe care o ocupau: parcurgeau presa turcă și traduceau în românește articolele solicitate de consulul general, erau la curent cu ultimele apariții editoriale de pe piața turcă de carte, pe care le semnalau și fișau, iar pe cele istorico-filologice le recenzau, facilitau schimbul de cărți și periodice de istorie între Institutul de Studii și Cercetări Balcanice București și unele instituții didactico-științifico-culturale din Istanbul etc. În timpul liber, cei doi au urmat, cu regularitate și asiduitate, cursuri de limbă turcă și arabă la Facultatea de Litere din fosta capitală a sultanilor, cu prof. Helmut Ritter, titularul cursului, și cu prof. Ateș, asistentul acestuia (noiembrie 1946–iunie 1948). Cel care i-a introdus pe Matei și pe Beldiceanu la prof. H. Ritter a fost prof. Felician Brânzeu, lectorul de limba română de la Facultatea de Litere din Istanbul. De asemenea, ei au urmat și cursurile de “caligrafie arabă” (paleografie arabo-osmană) de la Academia de Arte Frumoase din Istanbul (începând din martie 1947).

Concomitent cu activitatea “profesională” și didactică, Beldiceanu și Matei au întreprins unele cercetări în arhivele, bibliotecile și muzeele din Istanbul, în măsura în care acestea erau deschise și accesibile cercetătorilor. Ei au descoperit sau identificat unele izvoare documentar-cronistice otomane referitoare la istoria relațiilor româno-otomane în evul mediu sau a Peninsulei Balcanice sub stăpânirea sultanilor. Aceste revelații documentar-cronistice otomano-orientale vor fi traduse și interpretate din punct de vedere istoric de către cei doi *bursieri sui-generis* în viitoarele lor contribuții științifice.

Spre sfârșitul anului 1948 Institutul de Studii și Cercetări Balcanice din București a fost integrat în Institutul de istorie al Academiei comuniste a Republicii Populare Române. Cei doi tineri istorici au fost rechemăți în țară. S-a reîntors doar Ion Matei. Nicoară Beldiceanu, sfătuit de mentorul său Victor Papacostea, a emigrat în

---

⁵¹⁸ Dr. Cornelia Papacostea-Danielopolu, *Nicoară Beldiceanu*, în “Romano-Turcica”, vol. I, 2003, Editions Isis, Istanbul, pp. 235-248.

Franța, unde va continua cercetările în domeniul *turcologiei*, făcând o prestigioasă carieră științifică și didactică în această ramură a orientalisticii⁵¹⁹

Este de subliniat, în încheiere, ineditul soluției problemei finanțării activității didactico-științifice a celor doi tineri istorici la Istanbul, găsită în urma conlucrării fructuoase dintre prof. Victor Papacostea și prof. Grigore C. Moșil, ambasadorul României în Turcia în acei ani.

4. Preocupări de orientalistică-turcologie cu caracter etnografico-folclorico-istoric

Această categorie de preocupări a avut în centrul atenției studiul inter- și pluridisciplinar al populației găgăuze (turcii creștini) din sudul Basarabiei și din Dobrogea și a celei turco-tătare din provincia dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră.

Găgăuzii din sudul Basarabiei au fost studiați atât de intelectuali care au trăit în mijlocul lor (cazul preotului ortodox Mihail Ciachir), cât și de istorici (Gh. Năstase sau Ion I. Nistor) și antropologi (Olga Necrasov) din Iași sau din București.

Preotul creștin ortodox Mihail Ciachir (Ciakir) a păstorit mai multe decenii în comuna Țadîr/Ceadîr-Lunga (sudul Basarabiei), locuită de populație găgăuză⁵²⁰. A avut astfel ocazia, în decursul anilor, să cunoască foarte bine acest grup etnic și să-i studieze istoria, obiceiurile, religiozitatea, moralitatea, cultura etc. Activitatea științifico-culturală a preotului Mihail Ciachir s-a manifestat în mai multe domenii: istorie-folcloristică, filologie și dramaturgie, toate în strânsă legătură cu trecutul și viața cotidiană a populației găgăuze.

El s-a preocupat de popularizarea *istoriei găgăuzilor* atât în cadrul societății românești cât și în rândul acestei populații de origine turcică. Autorul a precizat că găgăuzii nu aveau o istorie sau o literatură scrise, pentru că nu au avut niciodată un alfabet propriu și nici măcar unul împrumutat de la alte popoare. Din acest motiv, tot patrimoniul cultural găgăuz s-a transmis din generație în generație pe cale orală, prin viu grai. În această situație, trebuiau studiate izvoarele istorice scrise ale popoarelor cu care găgăuzii au intrat în contact în cursul istoriei lor. Mihail Ciachir a trecut în revistă principalele ipoteze formulate de istoricii, filologii sau folcloriștii români sau străini (până prin 1930) referitoare la *originea găgăuzilor*⁵²¹. El a ajuns la concluzia că

⁵¹⁹ Anca Popescu, *✠ Nicoară Beldiceanu (25 februarie 1920 - 19 decembrie 1994). Necrolog*, în „R.I.”, VI, s.n., n-le 5-6/1995, București, pp. 601-602.

⁵²⁰ Mitrofan Ignatiev, *Mihail Ciachir: 50 de ani de activitate pastorală și profesională*, Editura “Curentul”, București, 1931, 8 p.+ ilustrații

⁵²¹ Mihail Ciachir, *Originea Găgăuzilor*, I, în “V.B.”, anul II, nr. 9/septembrie 1933, Chișinău, pp. 15-24 (495-504).

existau șase puncte de vedere referitoare la subiectul studiat: găgăuzii ar fi fost “bulgari turciți prin limbă”; “greci turciți prin limbă”; urmașii turcilor seldjukizi, colonizați în sud-estul Europei în secolul al XIII-lea; urmașii cumanilor-polovților; urmașii cumanilor oguzi (guzi sau uzi); urmașii turcilor oguzi (uzi, torki sau “cușmele negre”)⁵²². În continuare, pe baza studiului lui G.D. Balascef din 1930, pe care l-am analizat în subcapitolul 2.1, Mihail Ciachir a punctat principalele momente din istoria găgăuzilor (sec. IX–c.1820)⁵²³. Mult mai valoroase sunt informațiile pe care autorul le-a oferit despre această populație din sudul Basarabiei, pe baza propriilor sale observații și cercetări: un număr mare de găgăuzi s-au așezat sau au fost colonizați în Basarabia Centrală și de Sud, la începutul secolului al XIX-lea, unde au întemeiat comune-colonii: în 1830 existau 26 de astfel de așezări, în care locuiau, în 1848, circa 5.000 de familii cu aproape 40.000 de “suflete”, numărul acestora ajungând la peste 12.500 în 1930–1934, cu aprox. 100.000 de membri. Colonia Çadır–Lunga a fost întemeiată în 1818. Mihail Ciachir a acceptat punctele de vedere ale cercetătorilor V. A. Moskov (1900) și G.D. Balascef (1930), conform cărora găgăuzii erau urmașii uzilor sau oguzilor, numiți și “torki” sau “cușmele negre”⁵²⁴.

Preotul basarabean a studiat și *religiozitatea găgăuzilor*⁵²⁵, ca o posibilitate de a înțelege mai bine și mai complet trecutul istoric al acestei populații. Găgăuzii erau creștini ortodocși până la fanatism. Ei își manifestau religiozitatea prin: frecventarea regulată a bisericii ortodoxe; pelerinaje la Ierusalim (“hadjalik creștin”–considerat a fi un “lucru sfânt”) și vizitarea locurilor sfinte ale Ortodoxiei: Athos și alte complexe monahale vestite sau a mănăstirilor în general; aducerea de jertfe; alegerea unui sfânt–protector al casei–căminului tinerilor căsătoriți și sărbătorirea zilei numelui aceluia sfânt; promisiuni religioase pentru onorarea îndatoririlor de buni creștini ortodocși; construirea de poduri sau fântâni în amintirea părinților sau rudelor decedate; dăruirea către săraci a unor animale domestice; vizitarea în fiecare sâmbătă a mormintelor părinților și rudelor decedate și arderea tămâiei; alte ceremonii religioase la naștere, botezuri, nunți, înmormântări. Cel care a efectuat pelerinajul la Ierusalim era considerat “hagiu”, “omul lui Dumnezeu”, arătându-i-se un respect deosebit. “Religiozitatea găgăuzilor, a conchis autorul, e mare, sinceră și plină de credință în Dumnezeu, Tatăl Ceresc”. Dar după primul război mondial aceasta a suferit o oarecare alterare, datorită introducerii noului stil calendaristic, a modernizării vieții cotidiene, a

⁵²² *Ibidem*, II, în “V.B.”, anul III, nr. 5/mai 1934, Chișinău, pp. 3–8 (259–264).

⁵²³ *Ibidem*, pp. 8–16 (264–272).

⁵²⁴ *Ibidem*, pp. 16–20 (272–276).

⁵²⁵ Idem, *Religiozitatea Găgăuzilor*, în “V.B.”, anul III, nr. 3/martie 1934, Chișinău, pp. 21–28 (149–156).

tentațiilor cu care-i ispita pe drept-credincioșii găgăuzi societatea capitalistă de consum etc.⁵²⁶

Noi informații despre viața spirituală a găgăuzilor a oferit Mihail Ciachir prin studiul *obiceiurilor religioase* ale acestora. *Curbanale sau sacrificiile religioase*⁵²⁷ săvârșite de găgăuzi își aveau originea în epoca religiei lor politeiste și erau un simbol al raporturilor bune dintre zei și muritori. Curbanul a fost considerat un mijloc tainic de legătură între Dumnezeu și omul muritor. La fel de importantă era și conotația psihologică a acestuia: jertfă săvârșită și închinată lui Dumnezeu, în scopul îmbunătățirii legăturilor dintre Cer și Pământ, prin sacrificii animale sau ofrande din produse agricole. Mai existau, de asemenea, și “curbanul de cerere” (pentru păstrarea sănătății, îndestularea familiei, vindecarea de “boală grea”), “curbanul comunal” (în fiecare an, în ziua hramului bisericii satului), “curbanul de milă sau caritate” (dăruit de un găgăuz unui alt găgăuz, animal viu sau mort, mascul sau femelă). Un vechi obicei religios cerea ca viitorii miri, înainte de cununia ortodoxă, să aleagă pentru noua lor casă un protector ceresc, căruia să i se roage zilnic iar în ziua sfântului respectiv să aducă curban de îndestulare a familiei.

Deosebit de interesante erau și obiceiurile religioase ale găgăuzilor la *naștere și la botez*⁵²⁸. Cam cu o săptămână înainte de naștere viitoarea mamă se împărțea cu Sf. Taine și își procura “ierburile” necesare pentru o naștere ușoară. După nașterea și spălarea copilului se organiza “Kadenia” – “sărbătoarea maternității”, cu care ocazie mama și nou-născutul primeau cuvenitele felicitări și tradiționalele daruri. Copilul era botezat în prima duminică de la naștere. Nașul sau nașa de botez vor fi și nunii de căsătorie ai respectivului adolescent. Cumătrul, odată ales, boteza toți copiii acelei familii. Calitatea de naș sau cumătru era transmisibilă urmașilor, adică după moartea tatălui obligația trecea asupra fiului, sau de la mamă la fiică. După sărbătoarea cumetriei, în a 40-a zi de la naștere, mama aducea copilul la biserică pentru ca să-l “bisericească”. În ceea ce privește viitorul copilului, găgăuzii credeau în fatalismul predestinat, considerând copilăria ca o ascensiune jalonată de divinitate pe drumurile spinoase ale vieții.

Alt moment important din viața unui tânăr sau a unei tinere găgăuze era *căsătoria și nunta*⁵²⁹. După împlinirea vârstei de 18 ani, părinții îi căutau tânărului găgăuz o mireasă, ținând cont de calitățile fizice și morale ale fetei, părinților și

⁵²⁶ *Ibidem*, pp. 24–25; 28 (152–153; 156)

⁵²⁷ *Idem*, *Obiceiurile religioase ale Găgăuzilor. I. Curbanale sau sacrificiile*, în “V.B.”, anul III, nr. 6/iunie 1934, Chișinău, pp. 4–8 (324–328).

⁵²⁸ *Ibidem*, *II. Obiceiurile la naștere și botez*, în “V.B.”, anul III, nr. 7–8/iulie–august 1934, Chișinău, pp. 37–40 (421–424).

⁵²⁹ *Idem*, *Obiceiurile Găgăuzilor la nunta*, în “V.B.”, anul V, nr. 3–4/martie – aprilie 1936, Chișinău, pp. 41–44 (169–172)

rudelor și apoi de starea materială a acestora. După pețirea “în ascuns” urma cererea “oficială” în căsătorie. Se cumpărau apoi hainele necesare pentru nuntă și darurile tradiționale oferite reciproc. Nunta începea la biserica satului: cununia religioasă, cu toată procesiunea de rigoare, și continua la casa mirelui și, ulterior, la casa miresei. Se organiza masa festivă cu muzică, la care participau toți invitații. Ea era completată cu o serată artistică, în care recitatori populari zugrăveau alegoric și la modul teoretic calitățile deosebite ale mirilor, familiilor acestora, rudelor etc.

Un studiu sociologic cât mai complet asupra populației găgăuze nu putea trece cu vederea *moralitatea* acestora⁵³⁰. Mai ales pe baza observațiilor personale, Mihail Ciachir a afirmat că găgăuzii erau foarte religioși, cu o moralitate destul de înaltă în viața familială și socială, evlavioși și cucernici. Dreptatea și cinstea, caritatea, iubirea de pace și ospitalitatea găgăuzilor erau binecunoscute și apreciate. Viața de familie era discretă și patriarhală, bazată pe unirea conjugală și devotamentul reciproc al soților, rolul important al capului familiei și modestia femeilor și fetelor. În “secolul rusesc al Basarabiei”, autoritățile țariste au organizat riguros coloniile găgăuze din sudul provinciei, înființând comunități comunale de conducere (preot, primar, notar, învățator, 3–5 bătrâni găgăuzi), organizând controale periodice în aceste localități (săptămânale sau lunare) și rezolvând problemele apărute între timp, stimulând viața religioasă și comportamentul social adecvat al locuitorilor găgăuzi. Pentru faptele ilegale și antisociale existau pedepse juridice, ce evoluau, în funcție de gravitatea abaterii, de la simpla arestare pentru judecată (3–5 zile), până la tragica deportare în Crimeea, Caucaz sau în Siberia. Aceste pedepse urmăreau, pe de o parte, sancționarea și îndreptarea “faptelor rele” iar pe de altă parte, prevenirea săvârșirii lor. Acest studiu al preotului basarabean a fost bine apreciat de critica de specialitate din România, M. Sânzianu afirmând că prin amintita contribuție s-au oferit “interesante date asupra vieții sociale și administrative a coloniilor de Găgăuzi sub stăpânirea rusească”⁵³¹.

Mihail Ciachir a completat studiul asupra comunității găgăuze cu o contribuție referitoare la spiritul de dreptate și la împărțirea acestuia în cadrul comunelor locuite de găgăuzi în timpul stăpânirii țariste⁵³². Din secolele anterioare găgăuzii au avut proprii lor judecători, oameni bătrâni, cinstiți, respectați, cu experiență în domeniu, care judecau felurite neînțelegeri dintre locuitorii unei comune, pronunțau și aplicau pedepsele respective. Instanța superioară de judecată era “judecătoria generală a comunității găgăuze”, care activa fără procedură scrisă, hotărârile erau luate pe cale orală și pedepsele aplicate imediat. Originea sistemului de judecată găgăuz se găsea în

⁵³⁰ Idem, *Moralitatea găgăuzilor din Basarabia*, în “V.B.”, anul IV, nr. 2/februarie 1935, Chișinău, pp. 36–42 (100–106).

⁵³¹ Notă bibliografică în “R.I.R.”, V–VI, 1935–1936, București, p. 617.

⁵³² Mihail Ciachir, *Dreptatea la Găgăuzii din Basarabia*, în “V.B.”, anul IV, nr. 10/octombrie 1935, Chișinău, pp. 11–14 (643–646).

religiozitatea, mortalitatea și credința în dreptatea și pedeapsa divină. Acesta a fost exercitat în cadrul comunității găgăuze între anii 1812–1871, cât timp au existat “comunele coloniale”. După 1871 acestea au devenit comune obișnuite, intrând sub incidența administrației și sistemului juridic țarist (până în 1917). Judecătoriile comunale ale găgăuzilor au judecat diferite categorii de litigii și infracțiuni, de la ofense verbale până la vătămări corporale și pagube materiale. Pedepsele pronunțate și aplicate au fost: munca zilnică în folosul comunei (1–6 zile); arestul în închisoarea comunală (1–7 zile); amendă până la 3 ruble; lovirea cu varga (1–20 lovituri); mutarea “disciplinară” dintr-o colonie într-alta; exilul în Crimeea, Caucaz sau Siberia (cea mai groaznică pedeapsă pentru găgăuzi⁵³³). Introducerea, după 1871, a administrației, funcționarilor și judecătorilor ruși nu au fost bine primite de găgăuzi, nu au dus la scăderea numărului cazurilor penale.

Autorul a publicat și în dialectul găgăuz contribuțiile sale referitoare la originea istorică a găgăuzilor⁵³³, contribuind astfel la întărirea conștiinței etnice și a solidarității de neam ale acestora. A oferit, de asemenea, învățătorilor din comunele găgăuze un *manual de istorie* ce putea fi folosit cu succes la lecțiile de istorie, pentru sublinierea principalelor momente din trecutul zbuciumat al găgăuzilor.

Fiind și profesor de religie la școala din Ceadăr–Lunga, preotul Mihail Ciachir a tradus în dialect găgăuz, atât pentru uz didactic, cât și în scop religios, *Cartea de rugăciuni pentru găgăuzi*⁵³⁴, *Sf. Evanghelie după Marcu*⁵³⁵, *Psaltirea în limba turco-găgăuză pentru găgăuzi și pentru turci*⁵³⁶, *Evanghelie bisericească*⁵³⁷, la care s-au adăugat *Istoria Bisericii Ortodoxe (Chilisea istorieasî)*, *Liturghia (Liturgia)*, *Ceaslovul (Ceaslov)*, *Molitvenicul (Molehin veyă Molitvennik)*, *Acatist (Akattist)*. Activitatea de *filolog–traducător* a preotului Mihail Ciachir trebuie completată și cu cea de *filolog lexicograf*, el fiind autorul primului *Dicționar găgăuz–român* (1938), contribuție pe care o voi analiza în subcapitolul următor.

O latură mai puțin importantă a activității intelectuale a lui Mihail Ciachir a fost cea de *autor de piese de teatru* (drame și comedii), cu subiecte inspirate din trecutul și

⁵³³ Idem, *Basarabiealî Gagauzların Istorieasî (Istoria Găgăuzilor din Basarabia)*, traducere din revista “V.B.”, anul II, nr. 9/septembrie 1933 și anul III, nr. 5/mai 1934, Tipografia “Țiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1934, 40 p. A fost o variantă îmbunătățită și augmentată a contribuțiilor în limba română, adaptată pentru cititorii găgăuzi

⁵³⁴ *Dua chitahî Gagauzlaricin*, ediția a II-a. traducere de profesor protoiereu Mihail Ciachir, Tipografia “Țiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1935, 66 p.

⁵³⁵ *Ai (Aiozlu) Evangheliea Marcudan gagauzcea (eschi tiurceea)*, traducere de profesor protoiereu Mihail Ciachir, Tipografia “Țiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1935, 62 p

⁵³⁶ *Psaltir Gagauzcea Tiurceea Gagauzlar icin hem Tiurcceler icin (dir)*, Chișinău, 1936

⁵³⁷ *Chilisea Evanghelieasî*, Chișinău, 1937

din viața cotidiană a societății basarabene sau găgăuze de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din primele trei decenii ale celui următor⁵³⁸.

Istoricul și geograful ieșean Gh. Năstase a scris un scurt articol despre populația găgăuză din sudul Basarabiei, oferind, pe baza istoriografiei problemei, o imagine de ansamblu asupra istoriei și vieții cotidiene a acestei comunități. Autorul a precizat că în satul Tupilați (pe valea râului Elan, jud. Vaslui) locuia o astfel de populație, așezată aici la începutul secolului al XIX-lea⁵³⁹.

Profesorul universitar Ioan I. Nistor, în sinteza de istorie a provinciei dintre Prut și Nistru, a afirmat că “găgăuzii sunt un neam de obârșie pecenego-cumano-turcă, care a îmbrățișat legea creștină, dar și-a păstrat limba națională turcească, mai curată ca a turcilor și neatinsă de influența arabă”⁵⁴⁰. Locuind în masă compactă în Dobrogea și în nord-estul Bulgariei, la sfârșitul secolului al XVIII-lea unele familii găgăuze s-au așezat în sudul Basarabiei. După 1812 au fost colonizate în noua provincie rusească tot mai mulți etnici găgăuzi, astfel că în 1817, potrivit datelor statistice ale catagrafiei rusești din acest an, locuiau în sudul Basarabiei 241 de familii găgăuze cu 1.205 “suflete”, reprezentând 0,25% din întreaga populație a “oblastiei Basarabiei”⁵⁴¹.

I.I. Nistor a revenit ulterior asupra problemei așezărilor găgăuze din Basarabia de Sud⁵⁴². După ce a subliniat principalele momente din istoria milenară a acestui “neam de origine pecenego-cumano-turcă, creștinați ortodocși”, a analizat datele demografice ale recensământului populației României din 1930, specificând că în județele Tighina, Cahul, Ismail și Cetatea Albă locuiau 98.172 de găgăuzi. Cele mai importante comune găgăuze erau Ceadăr-Lunga (jud. Tighina), cu 6.022 locuitori, și Vulcănești (jud. Cahul), cu 5.263 de locuitori⁵⁴³. Drepturile și privilegiile găgăuzilor din sudul Basarabiei au fost acordate de autoritățile țariste prin “țarskaia gramota” din 1819 și reconfirmate de autoritățile românești în 1857–1858. Autorul a studiat organizarea administrativ-teritorială, judecătorească, religioasă, mișcările de populație

⁵³⁸ Până în 1927 inclusiv, Mihail Chiachir a scris 6 comedii și drame, ultima dintre ele fiind publicată chiar în acel an: *Telo jenscinî. Sovremennaja drama v 4-ih ciasiiyah (v 7 actah)*, Chișinev, Tipografia Eparhială “Cartea Românească”, 1927, 104 p. in-8’.

⁵³⁹ Gh. Năstase, *Despre Găgăuzi*, în “Revista societății de geografie «Dimitrie Cantemir»-Iași”, I, 1937, apud Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 333 și idem, *Contributions roumaines*, p. 469.

⁵⁴⁰ I.I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1923, XLVIII+455 p.+83 fotografii+2 hărți; am folosit reeditarea din 1991 realizată de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, p. 201.

⁵⁴¹ *Ibidem*, pp. 201; 203.

⁵⁴² Idem, *Așezările bulgare și găgăuze din Basarabia*, în “A.A.R.M.S.I.”, s III, t. XXVI, 1943–1944, m. 13, București, extras, 39 p.

⁵⁴³ *Ibidem*, pp. 15–19.

și evoluția demografică a locuitorilor găgăuzi între anii 1856–1878, decenii în care „județele Cahul, Ismail și Bolgrad s-au aflat sub ocârmuire românească”⁵⁴⁴.

Antropologul dr. Olga C. Necrasov a studiat populația găgăuză din sudul Basarabiei din punct de vedere antropologic⁵⁴⁵, formulând concluzii ce au contribuit la eliminarea unor semne de întrebare referitoare la originea etnică a acestora. Găgăuzii vorbeau limba turcă populară, dar erau creștini ortodocși. Ei locuiau în România în S.E. Basarabiei, în județele Ismail, Cahul, Tighina, Cetatea Albă (c. 70.000–80.000 de persoane) și în Dobrogea (20 000–25.000 de persoane). Găgăuzii din această ultimă provincie se împărțeau în două categorii: *hasâl-gagauz* (“adevărații găgăuzi”) și *găgăuzii bulgari*. Cei din Basarabia au emigrat aici plecând din Dobrogea, la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor. Parcurgând istoriografia problemei originii găgăuzilor, autoarea a conchis că existau patru categorii de ipoteze referitoare la acest subiect: găgăuzii puteau fi: 1) o populație creștină din Balcani, ce a învățat limba turcă sub ocupația otomană; 2) turci trecuți la creștinism; 3) un amestec de diferite grupuri etnice balcanice creștino–islamice; 4) de origine türccico–pecenego–cumană: limba turcă vorbită de ei ar fi o dovadă în acest sens, iar religia creștin–ortodoxă a fost adoptată în urma conviețuirii seculare cu creștinii balcanici și est-europeni⁵⁴⁶.

Autoarea a întreprins o campanie antropologică în sudul Basarabiei, în 1939 și a studiat un eșantion reprezentativ de 180 de *hasâl-găgăuzi* bărbați, cărora le-a analizat și măsurat corpul și talia, craniul, fața și nasul, le-a înregistrat culoarea ochilor, părului și pielii, gradul de pigmentare a acesteia, alte particularități somatice etc.⁵⁴⁷ Concluziile formulate în urma acestor cercetări și a interpretării respectivelor date antropologice sunt deosebit de interesante: subiecții analizați aveau o statură medie–supramijlocie, taliile mijlocii și mari, craniile și fețele rotunjite (majoritatea), nasul înalt și îngust, irisuri în culori deschise, părul brun, caracteristici mongoloide persistente. În ceea ce privește structura rasială, se asemănau cu elementele anatoliano–alpino–dinarice, cu ușoare influențe din zonele geografico–etnice vecine acestora. Structura antropologică a găgăuzilor din Basarabia de Sud se apropia destul de mult de cea a turcilor, ceea ce demonstra o filiație sau o origine etnică comună. Era destul de probabil ca găgăuzii să fie urmașii pecenego–cuman–uzilor din secolele IX–XIII e.c.⁵⁴⁸

⁵⁴⁴ *Ibidem*, pp. 21–25; 36–39.

⁵⁴⁵ Dr. Olga C. Necrasov, *Le problème de l'origine des gagauz et la structure anthropologique de ce groupement ethnique*, Iași, 1940, 32 p.+3 planșe; vezi și nota bibliografică semnată de A. Decei – N. Beldiceanu, în *K.M.R.*, p. 342.

⁵⁴⁶ *Ibidem*, pp. 3–4.

⁵⁴⁷ *Ibidem*, pp. 5–17.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, pp. 22–32.

Referitor la găgăuzii din Dobrogea, nu avem, din perioada interbelică, nici un studiu etnografico-folclorico-antropologico-istoric, cu excepția referirilor sumare din monografiile despre această provincie din revista "Analele Dobrogei" sau din contribuțiile lui T. Kovalski. Populația musulmană turco-tătară din Dobrogea a fost studiată din punct de vedere etno-folcloric de către intelectualii și cercetătorii locali. Astfel, Al.P. Arbore, prin contribuțiile sale (pe care le-am analizat deja în subcapitolul 2.3), a oferit o imagine de ansamblu asupra structurii etnice și evoluției demografice a Dobrogei în perioada: secolul al XIII-lea – c. 1930⁵⁴⁹.

Învățătorul și folcloristul Ion Dumitrescu (–Frasin) a studiat populația tătară musulmană din localitatea Pervelia (Tatlîgeac)–Moșneni, jud. Constanța. Cadru didactic încă de la începutul secolului al XX-lea în acest sat locuit de tătari, a avut ocazia de-a lungul anilor, să observe și să înțeleagă comunitatea musulmană de aici, să-i învețe limba și să se integreze în cadrul ei. Apariția revistei "Analele Dobrogei" i-a oferit ocazia să publice atât observațiile sale referitoare la acești săteni cât și cântece și poezii populare tătărești culese din această zonă.

Tătarii din Pervelia au emigrat aici la sfârșitul secolului al XVIII-lea, după ce *Hănăt*-ul Crimeii a intrat în componența Imperiului țarist rus (1783). Administrația otomană le-a acordat o suprafață de pământ pentru colonizare, au înființat noua așezare și s-au stabilit în ea. De-a lungul timpului, numărul locuitorilor a crescut, ajungând la câteva mii în perioada antebelică⁵⁵⁰. Alte informații oferite de Ion Dumitrescu (–Frasin) se refereau la viața cotidiană a sătenilor, la familia tătară și la raporturile dintre soț și soție, părinți și copii, la ocupațiile acestora etc.⁵⁵¹. În cântecele și poeziile populare tătărești culese, traduse în românește și publicate de acest folclorist⁵⁵² se exprima nostalgia față de locurile natale din Crimeea părăsită forțat, durerea despărțirii de vestigiile unui trecut glorios și de mormintele străbunilor, privațiunile materiale și presiunea psihică la care au fost supuși în timpul deplasărilor, greutatea adaptării la noile condiții și realități geografice, politice, administrative, economice etc. din Dobrogea Centrală. În alte creații populare erau descrise tradițiile și obiceiurile legate de principalele ocupații ale locuitorilor tătari: agricultura, păstoritul etc. sau aspecte ale vieții cotidiene. De asemenea, a fost publicat și un

⁵⁴⁹ Vezi *supra* notele n-le 361–366.

⁵⁵⁰ Ion Dumitrescu–Frasin, *Însemnări despre tătarii din satul Pervelia, com. Tatlîgeac, Constanța*, în "An.D.", anul I, nr. 1/1920, Constanța, pp. 154–177.

⁵⁵¹ Idem, *Note asupra tătarilor din Pervelia*, în "An.D.", anul I, nr. 3/1920, Constanța, pp. 491–494; idem, *Însemnări despre tătarii din Pervelia, loc. cit.*, anul II, nr. 1/1921, Constanța, pp. 115–128.

⁵⁵² Idem, *Folclor tătăresc din Pervelia*, în "An.D.", anul I, nr. 4/1920, Constanța, pp. 633–648; anul III, nr. 2/1922, pp. 309–320; nr. 3/1922, pp. 370–382; anul IX, nr. 1/1928, Cernăuți, pp. 171–184; idem, *Folclordobrogean*, anul II, nr. 2/1921, pp. 261–272.

cântec "patriotic" tătăresc, în care se exprima atașamentul și dăruirea sufletească față de "Dobrogea, patrie vestită", a doua patrie a acestor tătari, după Crimeea seculară.

Ion Dumitrescu (-Frasin), acest "Mihail Ciachir al tătariilor din Pervelia", a descris și sărbătorile religioase anuale la tătari⁵⁵³, insistând asupra sărbătorii *ramazanului*, a colindelor ce se cântă în această lună, a modului de desfășurare a ceremoniilor religioase etc. Aceste colinde aveau și o semnificație religioasă, unele refrene fiind versete în limba arabă preluate din *Kur'an*. Anumite colinde sunt însoțite și de mici scenete cu actori mascați sau travestiți. Nu a fost uitată, evident, sărbătoarea sosirii primăverii, cu descrierea serbărilor organizate cu ocazia "navrezului" ("anului nou"), în luna martie a fiecărui an, cu exemplificări din poeziile și colindele recitate sau cântate în aceste împrejurări. După o absență de șapte ani din localitate, autorului nu i s-a părut că ar fi intervenit schimbări majore în viața cotidiană și în mentalitățile comunității tătariilor din Pervelia (Moșneni). Caracterul patriarhal conservator al societății turco-tătare din Dobrogea a fost una din caracteristicile fundamentale ale culturii și civilizației acestei etnii dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră⁵⁵⁴.

Felician Brânzeu a studiat reflectarea și perceperea figurii lui Vlad Țepeș în literatura turcă din epoca kemalistă⁵⁵⁵. În romanul lui Âli Riza Seifi, *Kazıklı Voyvoda (Țepeș Vodă)*, Istanbul, 1928 (una din ultimele cărți publicate în alfabet arab în Turcia, înainte de introducerea "noilor caractere turcești"), marele voievod și domn muntean apare ca o figură grotescă, un vampir însetat de sânge și mereu în căutarea nocturnă de noi victime, locuind în celebrul său castel din N. E. Transilvaniei, în zona Bistrița-Năsăud, și dorind să se instaleze la Istanbul, cu ajutorul unui turc, Nazmi-bey. Analizând acest roman, circumscris motivului popular al vampirului (strigoifului, stafiei), Felician Brânzeu a ajuns la concluzia că era o adaptare literară a unui text unguresc, în versiune germană, despre Vlad Țepeș. Din punct de vedere folcloric, romanul era o sinteză a mai multor teme literare diverse, universale (*zburătorul*, dragostea dintre un mort și o persoană vie, călătoria în sicriu, frumoasa fără corp), uneori nuanțate cele specifice lumii musulmane. Un alt "roman istoric popular" ce l-a avut ca personaj pe Vlad Țepeș a fost *Akından Akına (Din atac în atac sau Atac după atac)*, Istanbul, 1936, scris de M. Turhan-Tan.

Interconexiunile și influențele reciproce literaro-folclorice turco-românești au fost abordate din două direcții: a) *teme literaro-folclorice otomane în creația populară românească* (analizate de Anton Pann, Lazăr Șăineanu, N. Iorga sau Ion Peretz, în

⁵⁵³ Idem, *Sărbătorile la tătari*, în "An.D.", anul II, nr. 3/1921, Constanța, pp. 372-378

⁵⁵⁴ Idem, *După șapte ani. Tătarii din Moșneni (Pervelia)*, în "An.D.", anul X, nr. 1/1929, Cernăuți, pp. 156-159; în legătură cu folclorul și sărbătorile turco-tătariilor din Dobrogea, a se vedea și Mehmed Ali Ekrem, *Din istoria*, 1994, pp. 157-170.

⁵⁵⁵ Felician Brânzeu, *Vlad l'Empaleur dans la littérature turque*, în "R.I.R.", XVI, 1946, fasc. I, București, pp. 68-71.

deceniile antebelice⁵⁵⁶); *motive populare-fantastice românești în literatura turcă interbelică* (studiul lui F. Brânzeu). Ultimul vector de analiză i-a preocupat însă mai puțin pe turcologii români din perioada interbelică. Cu toate acestea, cele două abordări analitice au format un întreg, completându-se reciproc și demonstrând circulația multidirecțională a temelor și motivelor literaro-folclorice în spațiul geo-istoric de interpătrundere a civilizațiilor din Anatolia - Peninsula Balcanică - România.

5. Preocupări de orientalistică-turcologie cu caracter lingvistic-lexical-didactic

Preocupări românești de orientalistică-turcologie cu această tematică au continuat să existe și în perioada 1919-1948, fără a atinge însă nivelul și importanța științifică de specialitate a celor anterioare anului 1914.

Filologul Vasile Bogrea⁵⁵⁷ a studiat etimologiile unor “elemente orientale din limba română”: cuvinte, onomastici sau toponime, altele decât cele incluse de Lazăr Șăineanu în lucrarea sa din 1900, devenită clasică în domeniul filologiei orientale. Învățăatul clujean a recunoscut că “cercetătorul *per excellentium* al elementelor orientale la noi e d. Lazăr Șăineanu”, iar contribuția sa: *Influența orientală asupra limbii și culturii române* (3 vol., București, 1900) a devenit “biblia elementelor orientale din românește”⁵⁵⁸. Vasile Bogrea a criticat atitudinea unor filologi români de a ignora această ultimă operă filologică, comportament ce a dus fie la explicarea greșită a unor “etimologii turcești”, fie la prezentarea altora ca fiind “noi” și “inedite”. Dar lucrarea lui Lazăr Șăineanu din 1900 era perfectibilă, iar contribuția filologului clujean trebuia apreciată și considerată ca o completare a amintitei monografii. Vasile Bogrea a explicat etimologiile a 28 de termeni “orientali” pătrunși în limba română, a 34 de nume proprii de origine “turcească” și a 3 toponime “turcești” din Dobrogea. El i-a îndemnat pe filologii români să continue cercetările de specialitate referitoare la “elementele orientale” intrate în limba română, pentru a se putea realiza în timp un *corpus* al acestora și a se preciza cu mai mare claritate formele și domeniile de manifestare, intensitatea și urmările “influenței lingvistice orientale” asupra limbii române de-a lungul secolelor.

Gheorghe Iogu a explicat din punct de vedere filologico-istoric etimologiile și semnificațiile cuvintelor “turcești” *bāşhuzuk*, *hākānî* și *çavuş*, intrate și în limba

⁵⁵⁶ Dan Prodan, *Preocupări ... 1878-1918*, pp. 166-169.

⁵⁵⁷ Vasile Bogrea, *Contribuție la studiul elementelor orientale în limba română*, în “D.R.”, vol. I/1920-1921, Cluj, pp. 272-290, reeditată în idem, *Pagini istorico-filologice*, cu o prefață de acad. Constantin Daicoviciu, ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării, Editura Dacia, Cluj, 1971, pp. 260-274, ediție pe care o folosesc în analiza de față.

⁵⁵⁸ *Ibidem*, loc. cit., p. 260.

română, și însemnând “șef de buzuci/trupe neregulate otomane”, “imperial, sultanal, stăpânitor”, și “ceauș, trimis sau sol sultanal”⁵⁵⁹. Trebuie să remarc faptul că acest scurt articol a fost o modestă contribuție a traducătorului Gh. Iogu la explicarea etimologiilor și semnificațiilor istorice ale unor “elemente orientale” intrate în limba română. Bun cunoscător al limbilor orientale vorbite în fostul spațiu geografico-istoric otoman, cu solide cunoștințe și o bogată experiență în domeniul paleografiei turco-osmane, traducător în limba română a “opt scrisori de la Mihnea Turcitul” (1926), translator pentru limba turcă în cadrul Ministerului român de Externe, a scris prea puțin în domeniul “filologiei orientale”, deși pregătirea și experiența sa i-ar fi permis să elaboreze contribuții importante în acest domeniu.

Generalul T. Nicolau a analizat câteva cuvinte de origine turco-osmană intrate în limbajul militar românesc, precizând și cadrul istoric în care s-au realizat aceste împrumuturi lexicale⁵⁶⁰. Totuși, unele explicații sunt discutabile iar altele eronate, datorită faptului că autorul nu era filolog de formație, nu utilizase lucrările lui Lazăr Șăineanu și Th. Löbel în domeniu și nici sintezele de istorie a românilor sau a armatei române existente în istoriografia românească.

Dr. Andrei Antalfy a stabilit etimologia corectă și a explicat din punct de vedere istoric 12 termeni turcești pătrunși în limba română și prezenți în textul *Letopisetului Țării Moldovei*, scris de Ion Neculce⁵⁶¹. Autorul a anunțat că va publica cu altă ocazie “restul identificărilor lexicale” de origine turco-orientală din opera istorică a umanistului I. Neculce, dar această “continuare” nu a mai fost publicată.

Tânărul (pe atunci) filolog clujean Vladimir Drimba a abordat problema influențelor lingvistice bilaterale româno-“orientale” de pe poziția împrumuturilor de cuvinte românești în limba turco-osmană și în dialectul turco-tătarilor din Dobrogea în sec. XVII-începutul sec. XX⁵⁶². Autorul a identificat, pe baza analizei documentelor otomane de la Arhivele Statului București, traduse și publicate de turcologul H.Dj. Siruni, și a dicționarelor limbii turco-osmane existente, următoarele cuvinte românești pătrunse în limba osmană, altele decât cele deja cunoscute: *balta*, *moșiye*, *vornik*, *logofet*, *ispatar*, *vestiyar*, *ustolnik*, *koms*. Parcurgând cântecele și poeziile populare

⁵⁵⁹ Georges Iogu, *Remarques sur l'etymologie et la signification de quelques mots turcs*, în revista “Grai și Suflet”, IV, 1929, București, extras, 7 p.

⁵⁶⁰ General T. Nicolau, *Cuvinte turcești în limbajul armatei române*, în “România Militară”, LXIX, 1932, București, extras, 17 p.; vezi și nota bibliografică semnată de C. Grecescu în “R.I.R.”, III, 1933, fasc. IV, București, pp. 441-442.

⁵⁶¹ Dr. Andrei Antalfy, *Câteva însemnări scurte, II*, în “R. I.”, anul XX, nr. 1-3/Ianuarie-Martie 1934, București, pp. 207-209 (vezi și nota bibliografică semnată de C. Grecescu în “R.I.R.”, IV, 1934, fasc. IV, București, p. 398). A se consulta și Dan Prodan, *L'orientaliste transylvain dr. Andrei Antalfy*, în “T.R.”, volume V, nr. 1/Spring 1996, Cluj-Napoca, p. 95.

⁵⁶² Vl. Drimba, *Elemente românești în limba turcă*, în “D.R.”, vol. XI, 1944-1948, Cluj, 1948, pp. 196-202.

turco-tătare culese de I. Dumitrescu (–Frasin) din zona Pervelia (jud. Constanța) și publicate în “Analele Dobrogei”, VI. Drimba a întâlnit alte împrumuturi românești în acest dialect tūrcic: *babî* (<babă), *doktor* (<doctor), *malai* (<mălai), *german* (<german), *mokan* (<mocan), *nani* (<nani), *aeroplın* (<aeroplan), *mormolok* (<mormoloc).

Autorul a studiat și evidențiat câteva analogii și paralele sintactico–frazeologice turco–române, dând și exemplele lexicale de rigoare⁵⁶³: înlocuirea persoanei I singular cu persoana I plural la modul verbal otoman optativ; înlocuirea cazului acuzativ cu cel dativ la substantiv în limba tūrcică ciuvașă; particola postpozițională locativă *da*, – *de*, atașată substantivelor, prenumelor, numeralilor etc. în limba turco-osmană. Parcurgerea documentelor otomane publicate de H.Dj. Siruni (1940–1943) și a unei noi ediții (1943) a *Poveștii vorbei* scrisă de Anton Pașan i-a permis autorului să identifice alte “analogii” și “paralele” gramaticalo–paronimice otomano–române: schema propozițională osmană: *subiect–(atribut)–complement–verb* sau *complement–(atribut)–subiect–verb*; propoziție interogativă cu particola interogativă la sfârșitul acesteia; așezarea atributului adjectival înaintea substantivului (în titlaturile oficiale). Autorul a completat acest tablou sumar al paralelismelor lingvistice turco–române cu încă 45 de “similitudini” frazeologice–paronimice, din care le amintesc pe cele mai semnificative: “se mănâncă ca câinii”, “așa i-a fost scris”, “bani albi pentru zile negre”, “a bate capul (cuiva)”, “cine sapă groapa altuia cade el într-însa”, “a face din fânțar armăsar” etc.

Continuând cercetările referitoare la influențele lingvistice turco-osmane asupra limbilor balcanice, VI. Drimba a identificat, într-o primă etapă a investigațiilor, 12 “elemente turcești” în dialectul aromân din Peninsula Balcanică⁵⁶⁴: *abdâl* (<*abdal*, “prost, nătărău, imbecil”), *âșcolsun* (<*aşık olsun!*, “să-ți fie de bine!”), *babageân* (<*baba-can*, “voinic, viteaz”), *babandân* (<*babadan babaya*, “din generație în generație”), *căliûz* (<*kılavuz* sau *kılavuz*, “îndrumător, ghid, călăuză”), *cănără*, *cănără* *û* (<*kanara*, “abator”), *căpak'e* (<*kapak*, “acoperitoare, acoperimânt”), *endék* (<*hendek, handak*, “șanț”), *fălăcă* (*û*) (<*falaka*, “falangă”), *hairula, air olsun* (<*hayır ola*, “noroc bun! să fie cu noroc!”), *has* (<*has*, “curat, neamestecat, nefalsificat, veritabil”), *iavâș* (<*yavaş*, “ușor, moale, slab”).

Lingvistul clujean a explicat desinențele de plural aromân *-lâr* și *-ân* ca fiind de origine turco-osmană și, respectiv, persană. Ele au fost folosite la formarea pluralului substantivelor de origine turco-osmană (*pășă–pășălar, așă–așălar, dede–dedeler, Dada Dadalar*) și persano–arabă (denumind ființe) –(*gugâ gugâñ, miulăezim miulăezimañ, nizam nizamiañ, ridif ridifâñ, satrazam satrazamañ, zăraf zărafâñ*

⁵⁶³ Idem, *Paralele sintactice și frazeologice turco române*, *idem loc. cit.*, pp. 202–212.

⁵⁶⁴ Idem, *Note de lexicologie română. Elemente turcești*, în “Studii și Cercetări Lingvistice”, anul I, fasc. II/1950, București, pp. 290–296.

etc.)⁵⁶⁵. Desinența turco-osmană *-ân* a intrat în dialectul aromân direct din limba de origine, mai întâi împreună cu termenii anterior amintiți, apoi s-a individualizat, aplicându-se și la unele substantive persano-arabe. Pluralele aromâne terminate în *-ân* sunt, în general, neregulate, neîncadrându-se în schema gramaticală "normală" de formare a acestui număr al substantivelor. Trebuie să mai amintesc și folosirea adecvată de către Vl. Drimba a termenului de *turcologie*, în contextul istorico-filologic precizat în paginile anterioare

Tangențial, și alți filologi români s-au ocupat de "influența lingvistică orientală" asupra limbii române, cât și de intrarea unor elemente lexicale românești în limbile balcanice și turco-osmană. Astfel, Gorge Pascu a studiat sufixele românești de origine turco-osmană, pluralul substantivelor românești de aceeași proveniență⁵⁶⁶, a încercat să stabilească etimologia unor "elemente orientale" intrate în limba română⁵⁶⁷ sau să întocmească o listă completă a "împrumuturilor" românești în limbile sud-dunărene și în turco-osmană⁵⁶⁸. Dar lucrările și concluziile "filologice" ale lui G. Pascu s-au caracterizat prin superficialitate "științifică", neseriozitate profesională, elaborarea unor etimologii fanteziste, ignorarea voită a bibliografiei de specialitate referitoare la problema studiată⁵⁶⁹.

Doar cu titlu de informație amintesc, în acest context al preocupărilor de turcologie, cercetările dialectologice întreprinse de filologul orientalist polon Tadeusz Kowalski în Dobrogea, în rândul populației turco-tătare musulmane și găgăuze ortodoxe, în septembrie–octombrie 1937⁵⁷⁰. Turcii s-au așezat în Dobrogea cu mai multe secole în urmă. Găgăuzii, turcii creștini, au emigrat în această provincie pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Tătarii investigați lingvistico-istoric de T. Kowalski vorbeau dialectul turco-tătar din Crimeea, stabilindu-se în noua lor patrie cu o generație în urmă, după Războiul pentru Independența de stat a României (1877–1878). Autorul a oferit și informații istorico-geografico-arhitectonice despre locurile de pelerinaj ale musulmanilor din Dobrogea. Aceste cercetări dialectologice ale

⁵⁶⁵ Idem, *Contribuții la studiul morfologiei istorice române. III. Desinența de plural aromân -ÂN*, în *idem loc. cit.*, anul IV, 1953, București, pp. 221–223.

⁵⁶⁶ Gorge Pascu, *Sufixe românești*, București, 1916, pp. 58–66, *passim*.

⁵⁶⁷ Idem, *Beiträge zur Geschichte der rumänische Philologie*, Leipzig, 1920, *passim*.

⁵⁶⁸ Idem, *Rumänische Elemente in den Balkansprachen*, ed. Leo S. Olschki, Genève, 1924, *passim*.

⁵⁶⁹ Vezi și aprecierile critice, dar juste, făcute de Vasile Bogrea, *op. cit., loc. cit.*, ed. 1971, p. 260; Vladimir Drimba, *Elemente românești în limba turcă*, în "DR.", *loc. cit.*, p. 197; Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, pp. 335–336.

⁵⁷⁰ Tadeusz Kowalski, *Compte rendu de l'excursion dialectologique en Dobroudja, faite du 10 Septembre au 10 Octobre 1937*, în "Bulletin international de l'Académie polonaise des Sciences et des Lettres, classe de Philologie", Cracovie, 1938, pp. 7–12. Vezi și nota bibliografică semnată de istoricul P.P. Panaitescu în "R.I.R.", IX, 1939, București, p. 471.

orientalistului cracovian le-au completat pe cele întreprinse anterior de acesta în Bulgaria de Nord–Est, cu caracter filologico–istoric, asupra turcilor musulmani și găgăuzilor creștini⁵⁷¹.

Este foarte probabil că turcologul Franz Babinger, care-l cunoștea personal pe T. Kovalski și cu care purta îndelungi discuții despre populația turco–tătaro–găgăuză, musulmană și ortodoxă, din Dobrogea⁵⁷², a avut un rol important în organizarea și desfășurarea în bune condiții a “excursiei dialectologice” a filologului–orientalist polon în amintita provincie românească. Nu este exclus ca Franz Babinger însuși să-l fi însoțit pe Kovalski în periplul său dobrogean.

În 1940–1941 H.Dj. Siruni lucra la o contribuție despre *Denumiri turcești în limba română*, studiu care, prin 1943, era terminat și, în manuscris, aștepta tipărirea. Conținea un catalog al antroponimelor, toponimelor și hidronimelor “turcești” pătrunse în limba română și întâlnite în documentele otomane de la Arhivele Statului din București, pe care izvoare istorice turcologul român le inventaria, cataloga și traducea. Dar această interesantă contribuție, în condițiile interne grele din anii 1943–1945, nu a mai văzut lumina tiparului⁵⁷³.

*

Pentru uz practic și didactic preotul Mihail Ciachir a întocmit un *dicționar găgăuzo român*⁵⁷⁴, destinat găgăuzilor din Basarabia. În *prefața* bilingvă, în limbile română și găgăuză, lexicograful basarabean a explicat că dicționarul trebuia să fie “ajutorul găgăuzilor de a învăța mai ușor limba română și de a vorbi bine românește”. Limba găgăuză avea mai multe dialecte, dicționarul fiind întocmit în “graiul” găgăuzilor din zona Ceadăr–Lunga, jud. Tighina. În continuare, Mihail Ciachir a prezentat datele istorico–filologice generale referitoare la trecutul și la limba găgăuzilor, estimând că în Basarabia Centrală și de Sud trăiau, prin 1937–1938, aproximativ 100.000 de “suflete” găgăuze⁵⁷⁵. În peste 100 de pagini autorul a prezentat fondul principal de cuvinte al limbii găgăuze, cu echivalentele în românește. La sfârșitul dicționarului, editorii au publicat apăsări despre opera și viața lui Mihail Ciachir (decedat între timp), accentul punându-se pe *activitatea orientalistică*–

⁵⁷¹ Idem, *Les Turcs et la langue turque de la Bulgarie du nord–est*, Warszawa–Krakowe, 1933, 28 p.

⁵⁷² B.A.R., *Corespondență N. Iorga*, vol. 415 (1935), f. 229; Dan Prodan, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, pp. 194–195; idem, *Franz Babinger en Roumanie*, p. 254.

⁵⁷³ H.Dj. Siruni, *O năvălire necunoscută*, p. 25 (*Bibliografie*).

⁵⁷⁴ Prof. preot Mihail Ciachir, *Dicționar găgăuzo (turco)–român*, pentru găgăuzii din Basarabia. Ajutorul găgăuzilor de a învăța mai ușor limba română și de a vorbi bine românește, Editura “Tiparul Moldovenesc”, Chișinău, 1938, 132 p.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, pp. 2–6.

turcologică a acestuia: istoric al găgăuzilor, cercetător al modului de viață găgăuz, traducător, lexicograf, într-un cuvânt “apostol” al răspândirii scrisului și tiparului în rândul acestei comunități turcești–creștin–ortodoxe⁵⁷⁶. E posibil ca Mihail Ciachir să fi avut în vedere, la elaborarea acestui dicționar, vocabularul găgăuz al folcloristului și etnografului rus V. Moșkov, întocmit în jurul anului 1900. Dar lucrarea lexicografică a preotului basarabean a fost mai mult decât o “prelucrare” a lucrării lui V. Moșkov, după cum a afirmat turcologul Mihail Guboglu⁵⁷⁷. A fost în primul rând un *dicționar bilingv găgăuzo-român*, cu finalități bine precizate, reprezentând stadiul de evoluție și dezvoltare al dialectului găgăuz din anii ‘30 ai secolului al XX-lea. Apoi a pus în evidență graiul de la Ceadir–Lunga, fără a-l ignora pe cel din Vulcănești (jud. Ismail). În al treilea rând a fost elaborat de o persoană care s-a integrat în comunitatea găgăuză și a trăit în mijlocul ei peste patru decenii.

Filologul ieșean G. Pascu a identificat și catalogat 1192 de “elemente turcești” intrate în limba macedoneană⁵⁷⁸, completând astfel tabloul general al influențelor lingvistice otomano-orientale asupra limbilor balcanice. Dar unele etimologii propuse de autor sunt discutabile iar altele fanteziste, ceea ce reduce numărul cuvintelor macedonene de origine “turcă” la aproximativ 1.000 de unități lexicale.

Nicolae Papahagi a întocmit o gramatică a limbii turcești, în alfabet latin (“noile caractere turcești”), pentru elevii școlilor cu predare în limba turcă din Dobrogea⁵⁷⁹. Finalitatea didactică a acestui manual, întocmit conform structurii și schemelor gramaticale clasice ale limbii turcești, a făcut ca această contribuție să fie puțin cunoscută și folosită decâtre istoricii și filologii români preocupați de *turcologie*.

6. Preocupări de orientalistă–turcologie referitoare la toponimia – hidronimia türco–tătaro–otomană din România

Cercetările referitoare la numele de locuri și ape le-au continuat pe cele întreprinse în perioada 1878–1918, contribuind astfel la conturarea unei imagini de ansamblu asupra cronologiei, intensității, spațiului geografic de manifestare și persistenței toponimiei și hidronimiei de origine türco–orientală în țara noastră.

⁵⁷⁶ *Ibidem*, pp. 113–132.

⁵⁷⁷ Mihail Guboglu, *Orientalistica română*, p. 338.

⁵⁷⁸ G. Pascu, *Dictionnaire etimologique macédo-roumain*, vol. I–II (în special), Bucurest, 1925, *passim*; vezi și Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 338.

⁵⁷⁹ Nicolae Papahagi, *Gramatica limbei turcești*, București, 1934; vezi și Mihail Guboglu, *op. cit.*, p. 337, care a apreciat-o ca fiind “destul de slabă” din punct de vedere didactico–metodologico–științific.

Filologul ieșean Alexandru Philippide a analizat și catalogat în opera sa reprezentativă⁵⁸⁰ o serie de toponime de origine tûrcică din Moldova: Bahlui, Bârlad, Berheci, Covurlui, Fâlcu, Galați, Tecuci, Tighina, Vaslui etc. Deși etimologiile de origine tûrcică ale unor toponime sunt discutabile iar altele fanteziste⁵⁸¹, totuși majoritatea dintre ele au fost corect explicate din punct de vedere filologico-istoric.

Filologul clujean Vasile Bogrea a studiat toponimia românească de origine tûrcică, ajungând la concluzia că numele localității Macsut din județul Botoșani provenea de la cel al boierului Macsut (<turc. *maksud* = “țintă, țel, scop”), ”vornic de Botoșani în 1712”⁵⁸². În ceea ce privește numele orașelului Abrud, autorul a atras atenția că trebuie luat în considerație și cuvântul tûrcico-cuman *abronđ, ebronđ*=zambilă (*hyacinus orientalis*-floare)⁵⁸³. Referitor la toponimia dobrogeană⁵⁸⁴, V. Bogrea a afirmat că numele Dobrogei derivă de la cel al lui Dobrotici, conducătorul acestei provincii românești în a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Alte toponime erau de origine otomano-orientală: Ceatal (<otom. *çatal* = “bifurcare”), Silistra (< otom. *silistere, silistre* = “flueratul, fluerătura luntrașilor), Balcic (< cum. *balçuk* = “noroi, mocirlă, argilă”), Carasu (otom. *Kara*= “negru, neagră”, *su* = “apă”, “apa neagră”), Tuzla (otom. *tuźlu* = “salină, sărărie”), Satuchioi (= tautologie lingvistică: “sat”[< lat. *fossatum*] + otom. *köy* = “sat”). La aceste etimologii s-au adăugat “notele” și contribuțiile lui V. Bogrea referitoare la onomastica românească și dobrogeană de origine otomano-orientală: Cioplan (<otom. *çoplan* = “steaua ciobanului, Venus, Luceafărul”), Balica (<cumano-otom. *balik/balık* = “pește”)⁵⁸⁵, Bogrea (< otom. *bogrili* > “gârbovit, aplecat, curbat”), Carale (< otom. *Kara Ali* = “Ali cel negru”), Catargi (< arab. *kuťar*, otom. *katar, katarcı* = “șir, serie, lanț, conducător de șir sau de convoi de cămile sau de catări”), Dindar (< otom. *Dundar* = nume propriu otoman)⁵⁸⁶. Deși V. Bogrea s-a ocupat doar tangențial de

⁵⁸⁰ Al. Philippide, *Originea românilor*, vol. II, *Ce spun limbile română și albaneză*, Iași, 1927, pp. 350–379, *passim*, vezi și G. Pascu, *Lingvistică balkanică*, București, 1936, p. 13.

⁵⁸¹ A se vedea doar “Analiza istorico-filologică” a “etimologiilor orientale” propuse de Al. Philippide, făcută de N. Iorga în sinteza sa *Istoria Românilor*, vol. III, *Cititorii*, ediția a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1993, pp. 25–27 și notele de la pp. 27–29 (în special).

⁵⁸² V. Bogrea, *Câteva considerații asupra toponimiei românești*, în “D.R.”, I, 1920–1921, Cluj, pp. 212–213 (ed. cit., 1971, pp. 300–301).

⁵⁸³ Idem, *Din toponimia românească*, în “D.R.”, II, 1921–1922, Cluj, p. 666 (ed. cit., 1971, p. 314).

⁵⁸⁴ Idem, *Note de toponimie dobrogeană*, în “An.D.”, anul II, nr. 1/1921, Constanța, pp. 33–38; 307 (ed. cit., 1971, pp. 309–313)

⁵⁸⁵ Idem, *Note de prosopografie dobrogeană*, în “An.D.”, anul II, nr. 1/1921, pp. 41–43 (ed. cit., 1971, pp. 306–308).

⁵⁸⁶ Idem, *Contribuții onomastice*, în “D.R.”, IV/2, 1924–1926, Cluj, pp. 857–861 (ed. cit., 1971, pp. 316–320).

problema toponimelor de origine türccică–otomană din România, etimologiile propuse de filologul clujean au rezistat criticii filologico–istorice din deceniile următoare explicării lor.

Preotul Mihail Ciachir a catalogat și explicat toponimele turco–găgăuzo–tătare din Moldova Centrală și de Sud, zonă locuită majoritar de către populația găgăuzo–tătară⁵⁸⁷. Aceste deunmiri aveau la origine nume de persoane, animale, plante, fenomene ale naturii etc. găgăuzo–tătare. Importanța științifico–filologico–istorică a acestei contribuții a preotului basarabean a constatat în faptul că explicațiile etimologice au fost corelate cu sublinierea caracteristicilor evoluției istorice, cu tradițiile și obiceiurile, cu viața cotidiană etc. a locuitorilor găgăuzo–tătari.

Titus Hotnog a studiat câteva toponime românești pe care le-a considerat ca fiind de origine cumană: Bahlui, Călmățui, Ciuhru (Ciuhurul), Derehlu, Geamărtălu, Tâslui, Vaslui. Pentru identificarea și explicarea rădăcinilor cuvintelor türccico–cumane, a folosit un dicționar otomano–francez cu carcatere arabe, elaborat de un armean, al cărui nume l-a uitat⁵⁸⁸. Cred că este vorba de lexicograful Diran Kélékian (*Dictionnaire turc-français*, Istanbul, 1911). Consider că era mai potrivit să fi folosit *Codex Cumanicus*, ediția Géza Kunn, vol. I-II, Budapesta, 1880–1883. În ceea ce privește toponimicul *Bender*, de pe malul drept al Nistrului, autorul a acceptat etimologia otomano–persană, “bender”, dar cu accepțiunea de “port, târg sau oraș portuar, radă portuară”, respingând-o pe cea de “poartă”. *Bender* desemna târgul Tighina ca port la Nistru în evul mediu și în epoca modernă⁵⁸⁹. T. Hotnog a identificat, în relatările de călătorie ale unui occidental care a străbătut “Tartaria” la sfârșitul secolului al XVI-lea, numele grecesc al Chiliei, în traducere otomano–tătară: *Bürüburnu Bürüburnu*, “botul lupului”⁵⁹⁰.

C.I. Karadja a lămurit originea și semnificația cuvântului “Karadja”: provenea din limba pecenegă și însemna “căprioară”, cu același înțeles întâlnindu-se și în limba turco–osmană. *Karadja* a devenit numele unei familii de demnitari din zona geografico–politică otomană, despre care familie autorul a oferit unele date istorice⁵⁹¹. *Karadja* a devenit, de asemenea, un toponimic, atestat pentru prima dată în *Alexiada* Annei Comnena, pentru sfârșitul secolului al XI-lea. Pe baza analizei unor documente

⁵⁸⁷ Mihail Ciachir, *Denumiri turco–tătărești în toponimia Moldovei de Sud*, Chișinău, 1934.

⁵⁸⁸ Titus Hotnog, *Câteva nume topice românești de origine cumană*, Iași, 1933, 10 p.

⁵⁸⁹ Idem, *Numele toponimic Bender din Basarabia*, în “R.I.R.”, VIII, 1938, București, pp. 241–242; vezi și Aurel Decei – Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 339

⁵⁹⁰ Idem, *Numele tătăresc al Chiliei la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în “R.I.R.”, VIII, 1938, București, p. 242

⁵⁹¹ C.I. Karadja, *Sur l'origine des Karadja*, în “R.H.S.E.E.”, XVe année, n-os 7–9/Juillet–Septembre 1938, Bucarest, pp. 222–226+ 1 photo.

interne românești, autorul a identificat cinci toponime *Karadja*, cu diferite variante, în spațiul românesc⁵⁹².

George-Mihail Dragoș a studiat “elementele turcești” referitoare la faună și floră din toponimia Basarabiei Centrale și de Sud, zonă locuită de populația găgăuză⁵⁹³. Autorul a pornit de la premisa că pentru a explica etimologia, folosirea și încetățenirea toponimelor găgăuze trebuie lămurită întâi originea etnică a acestei populații. În consecință, a sintetizat concluziile contribuției lui A. Manoff, tradusă în românește în 1940, acceptând ipoteza originii uzo–turcești a găgăuzilor. G.–M. Dragoș a analizat 22 de toponime găgăuze cu tematică faunistică și florală din Basarabia Centrală și de Sud: Almalii, Avdorma, Baccialia, Balaccelea, Balarda, Beșalma, Cajba, Caracurt, Caragaci, Cartal, Catîrgiu, Cazaclia, Comrat, Curbagli, Devlet-Agaci, Duan, Erdec–Burno, Harman, Sarlık, Sasik, Șiicherlik–Chitai, Tabachi. În concluzie, filologul ieșean a afirmat că în zona anterior amintită existau un număr important de toponime turco–găgăuze: 56 de nume de localități, plus zeci de denumiri de dealuri, cursuri de apă, păduri etc., în total peste 80 de exemple. Localitățile cu nume “turcești” erau relativ noi, fiind întemeiate la sfârșitul secolului XVIII-lea și, mai ales, în primele decenii ale celui următor. În această ultimă perioadă noii stăpâni ai Basarabiei, rușii, i-au colonizat pe găgăuzii creștini în sudul amintitei provincii, acești locuitori dând nume de origine “turcească” regiunilor unde s-au așezat și unde au întemeiat “comune colonii”. Cu titlu de informație amintesc faptul că George-Mihail Dragoș i-a numit *turcologi* pe orientaliștii V. Thomson, N. Golubovski și V. V. Radlov, ceea ce era o dovadă în plus a realității că istoricii și filologii români preocupați de *orientalistică*, au receptat și considerat ca o evoluție firească individualizarea *turcologiei* în vastul domeniu al *orientalisticii*, la începutul secolului al XX-lea.

N. Iorga a studiat toponimia din zona Teleormanului, ajungând la concluzia că denumirile de sate din această zonă au fost date după numele sau porecelele întemeietorilor, caracterul natural (geografic și geologic) al locului, forma așezării, ocupațiile locuitorilor etc. Toponimicul *Teleorman* era de origine cumană, însemnând “pădurea nebună” și dovedind, prin el însuși, atât vechimea așezărilor din acest perimetru geografico–istoric, cât și conviețuirea româno–cumană în feudalismul

---

⁵⁹² Idem, *Karadja–nume peceneg în toponimia românească*, în “R.I.”, vol. XXIX, nr. 1–6/Ianuarie–Iunie 1943, București, pp. 87–92; vezi și nota bibliografică semnată de Corina Nicolescu în “R.I.R.”, XV, 1945, fasc. II, București, p. 246.

⁵⁹³ George-Mihail Dragoș, *Fauna și flora în toponimia Basarabiei. Elemente turcești*, în “Buletinul Institutului de Filologie Română «Alex. Philippide»–Iași”, vol. VII–VIII/1940–1941, Iași, pp. 198–223. Vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei – Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, pp. 338–339.

timpuriu⁵⁹⁴. Alte toponime turcico-cumane amintite de autor au mai fost: Bărăgan, Caracal, Călmățui, Comani, Desnățui, Năui, Tâncănau (în general cu terminție în *-ui*). Filologul Iorgu Iordan a analizat numele de localități de origine turco-orientală din țara noastră și le-a inclus în nomenclatorul toponimic general al României⁵⁹⁵.

7. Preocupări de orientalistică-turcologie în domeniul sigilografiei-numismaticii

Preocupările de orientalistică-turcologie în domeniul sigilografiei-numismaticii s-au individualizat sporadic și timid în istoriografia de specialitate din România, începând cu deceniul III al secolului XX. Mai multe cauze au determinat această întârziere: numărul mic al sigiliilor și monedelor otomano-orientale cu inscripții osmane, accesibile cercetării; accesibilitatea și studierea târzie, după 1935, a documentelor otomane financiare-monetare, din diferite depozite și arhive românești; lipsa unor repere bibliografice românești specifice și accesul dificil la cele străine.

Emil Vârtosu a studiat sigiliile românești cu legendă în limba turco-osmană⁵⁹⁶ Pe baza cercetării unui lot relativ redus de izvoare istorice românești (cronici, relatări de călătorie, documente interne și externe), autorul a descoperit trei categorii de astfel de sigilii: "sigilii domnești", "sigilii de beizadele" și "sigilii boierești". Din prima categorie⁵⁹⁷ fac parte sigiliile lui Vasile Lupu al Moldovei, din 1639, Grigore Ghica I al Țării Românești, din 1661, martie și iunie 1672 și Grigore Ghica al IV-lea al Țării Românești, din iunie 1826. Toate cele patru peceti domnești aveau legenda în limba turco-osmană, gravată în caractere arabe.

În ceea ce privește sigiliile fiilor de domni (*beyzâde*-le, beizadele), E. Vârtosu a analizat doar sigiliul inelar, cu text în limba turco-osmană și în caractere arabe, al lui Costache Ghica, fiul lui Grigore Ghica al IV-lea al Țării Românești, *kapukehâyâ* al tatălui său la Istanbul. Cu acest sigiliu a fost autentificat un *takrîr* (raport scris) al

⁵⁹⁴ N. Iorga, *Revelații toponimice pentru istoria neștiută a românilor. I. Teleormanul*, în "A. A. R. M. S. I.", s. III, t. XXIII, 1941, m. 14, București, pp. 333–350, și extras, 18 p., vezi și nota bibliografică semnată de C. Greceanu în "R. I. R.", XI–XII, 1941–1942, București, p. 457. Contribuție recenziată de Gh. Ivănescu în "Buletinul Filologic", IX, 1942, Iași, pp. 206–210 și de I. Donat în "Arhivele Olteniei", XX, nr. 113–118, 1941, Craiova, pp. 279–286.

⁵⁹⁵ Iorgu Iordan, *Rumänische Toponomastik*, Bonn–Leipzig, 1924; 1926, *passim*, idem, *Numiri de localități românești în Republica Populară Română*, București, 1952, *passim*.

⁵⁹⁶ Emil Vârtosu, *Sigilii românești cu legendă în limba turcească. Veacurile XVII–XIX*, în "H.", II, 1942, București, pp. 203–216 + 1 pl. (și extras, București, 1943, 14 p. + 1 pl.).

⁵⁹⁷ *Ibidem*, pp. 203–209.

acestei *beyzade*-le înaintat administrației centrale otomane în anul 1240 H. (august 1824–iulie 1825⁵⁹⁸).

Și unii boieri sau clerici români, cu funcții înalte sau modeste, au folosit sigiliile inelare cu text în limba turco-osmană în alfabet arab, în special către sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor. Autorul a analizat un document oficial, din 15 septembrie 1823, redactat de marii boieri și clerici ai Țării Românești și trimis sultanului Mahmūd al II-lea. Acest document bilingv, scris în greacă și turco-osmană, a fost autentificat cu semnăturile a 65 de demnitari, dintre care 47 însoțite de sigiliile inelare ale respectivilor semnatari. Din aceste 47 de peceti personale, 22 aveau legenda în limba turco-osmană, cu numele boierului și, în unele cazuri, cu anul emiterii sigiliului⁵⁹⁹. La aceste exemple Emil Vârtosu a adăugat “sigiliul inelar turcesc al lui Nicolae Văcărescu, al cărui original în argint ne-a fost arătat de d-ra Elena Văcărescu, în 1932, la Paris”⁶⁰⁰.

În concluzie, autorul a afirmat că “aceste sigilii au fost destinate de la început special pentru relațiile cu Înalta Poartă, deci pentru documente externe, ajungând numai în chip cu totul fortuit a fi folosite uneori și în documentele interne, fără totuși ca valabilitatea acestor din urmă documente să fie pusă vreodată în discuție”⁶⁰¹.

Constantin Moisil a oferit informații despre o licitație, din 1840, de sigilii domnești moldovenești. Printre piesele supuse vânzării figurau și câteva peceti domnești din aur sau din argint, cu “șifre turcești”, adică cu titulatura în limba turco-osmană, în alfabet arab. Ele au aparținut foștilor domni ai Moldovei, Alexandru Calimachi (1795–1799) și Scarlat Calimachi (1806; 1807–1810; 1812–1819). Autorul a mai amintit și despre trei sigilii mici, cu caracater arabe, aparținând unor membri ai familiei domnitoare Șuțu (Mihai și Alexandru), de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale celui următor. C. Moisil a conchis că aceste sigilii domnești românești au fost imprimate numai pe actele oficiale trimise de domnii români înalților demnitari otomani de la Istanbul, în perioada anterior amintită, fiind un “element tehnic” de oficializare și autentificare a respectivelor documente. Era posibil ca domnii români să fi fost obligați de către protocolul și uzanțele politico-diplomatice otomane ale epocii să-și procure și să folosească aceste sigilii personale în relațiile oficiale cu Imperiul otoman⁶⁰².

În domeniul *numismaticii otomane*, turcologul H.Dj. Siruni a elaborat un studiu monografic despre “monetele turcești”, cursul lor valutar în secolele XIV-XIX și circulația lor în Țările Române în intervalul: sfârșitul secolului al XVI-lea – primele

⁵⁹⁸ *Ibidem*, pp. 209–210.

⁵⁹⁹ *Ibidem*, pp. 210–216 + pl.

⁶⁰⁰ *Ibidem*, p. 212.

⁶⁰¹ *Ibidem*, vezi și nota bibliografică semnată de Aurel Decei – Nicoară Beldiceanu în *K.M.R.*, p. 346.

⁶⁰² C. Moisil, *Licitație de sigilii domnești*, în “R. A”, anul V, nr. 1/1942, București, pp. 209–212.

decenii ale secolului al XIX-lea⁶⁰³. Pentru întocmirea acestei contribuții autorul a folosit atât lucrările și cataloagele speciale (mai ales turcești) în domeniul numismaticii otomane cât și documente otomane *inedite* de la Arhivele Statului – București despre relațiile monetar–valutare româno–otomane din timpul primilor domni “pământenii”, Grigore Dimitrie Ghica în Țara Românească și Ioniță Sandu Sturza în Moldova.

Autorul a întocmit un tablou general aproape complet cu toate categoriile de monede otomane (aur, argint, aramă etc.) emise de sultanii otomani de la Orhan la Abdülmecid I, cu denumirile acestor piese, cu localitățile din Imperiul otoman unde au fost imprimate și cu titlurile și greutatea lor în aur, argint, aramă etc.⁶⁰⁴. Un aspect foarte important asupra căruia a insistat H.Dj. Siruni a fost “cursul monedelor turcești”, atât cel “intern”, între piesele otomane din aur, argint, aramă etc. cât și cel “extern”, în raport cu monedele europene din aur și argint ale secolelor respective⁶⁰⁵.

O formă de manifestare a suzeranității–protecției otomane asupra Țărilor Române în evul mediu și la începutul epocii moderne a fost și circulația monedelor otomane din aur, argint sau aramă în spațiul carpato–dunărean. Secolul fanariot a fost perioada maximei prezențe monetare otomane în circuitul financiar intern și extern românesc. Pe baza folosirii unor documente și cronici românești edite sau *inedite*, autorul a specificat ce monede otomane au circulat în Țările Române în perioada istorică amintită, ce greutate, ce titlu și curs valutar “intern” și “extern” aveau, cum erau privite pe piața românească etc.⁶⁰⁶.

În decembrie 1821, iunie și octombrie 1822 au avut loc în Imperiul otoman fixarea unor noi cursuri monetare “interne” și “externe”, în raport cu monedele europene. H.Dj. Siruni a urmărit modalitățile de introducere și aplicare a noilor cursuri monetare în Țara Românească, reacția claselor și categoriilor sociale ale societății românești, ecurile în rapoartele agenților diplomatici ai marilor puteri europene etc.⁶⁰⁷ Interpretând informațiile cu caracter financiar–monetar oferite de documentele românești și otomane sau de rapoartele consulare austriece, franceze, prusace, rusești etc. autorul a explicat cauzele, caracterul și urmările acestor operațiuni monetare din Imperiul otoman, cu repercursiuni negative și asupra Principatelor Române⁶⁰⁸.

O *anexă* documentară cu 11 documente *inedite* otomane sau românești, din perioada august 1822–ianuarie 1828, din timpul lui Grigore Dimitrie Ghica, referitoare

⁶⁰³ H.Dj. Siruni, *Monetele turcești în Țările Române*, în “B.”, II–III, 1939–1940, București, pp. 11–82+VII pl.

⁶⁰⁴ *Ibidem*, pp. 11–17

⁶⁰⁵ *Ibidem*, pp. 18–25.

⁶⁰⁶ *Ibidem*, pp. 25–30

⁶⁰⁷ *Ibidem*, pp. 31–34.

⁶⁰⁸ *Ibidem*, pp. 34–39.

la introducerea noilor cursuri valutare și retragerea de pe piața românească a monedelor false otomane, izvoare istorice de la Arhivele Statului–București⁶⁰⁹, un *glosar*⁶¹⁰, o *bibliografie selectivă*⁶¹¹ și 7 *planșe*, cu reproducerea clară, avers–revers, a 62 monede otomane reprezentative, din argint sau din aur, de la Orhan la Abdülhamîd al II-lea⁶¹², completau această originală și interesantă introducere în istoria monedelor otomane și a circulației lor în Țările Române.

Este necesar să amintesc faptul că titlul acestei contribuții nu reflectă decât parțial conținutul ei. În titlu autorul trebuia să fi făcut o referire și la informațiile generale despre evoluția monedelor otomane, date expuse în subcapitolele I-III și în *glosar*. În unele situații, H.Dj. Siruni nu a subliniat cu claritate importanța informațiilor istorice oferite de documentele inedite sau edite analizate. În subcapitolele V și VI izvoarele scrise folosite nu au fost incluse organic în analiza istorică întreprinsă. Cu toate aceste scăderi, inițiativa abordării subiectului, concizia concluziilor formulate și documentele inedite analizate și publicate în amintitul studiu au impus această contribuție în cadrul istoriografiei turcologice–numismatice românești⁶¹³. Turcologul Mihail Guboglu a caracterizat această contribuție ca fiind “destul de slabă”⁶¹⁴ și lipsită de metodă științifico–didactică⁶¹⁵, dar aceste “concluzii” sunt exagerate și, mai ales, subiective. Studiul lui Siruni a fost, timp de câteva decenii, singura contribuție de acest gen din istoriografia turcologică românească.

Alte contribuții numismatice, însă cu caracter ocazional, de mai mică întindere și importanță istoriografică, s-au referit la “zona monetară” levantină⁶¹⁶, la monede armenesti descoperite la Cetatea Albă⁶¹⁷ sau la cele din aramă emise de califul abbasid Abu’l–Abbas Ahmad an–Nasir ibn al–Mustadi (1193 e.c.)⁶¹⁸.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, pp. 40–55.

⁶¹⁰ *Ibidem*, pp. 56–78.

⁶¹¹ *Ibidem*, pp. 78–79.

⁶¹² *Ibidem*, pp. 81–82+VII pl.

⁶¹³ Aurel Decei–Nicoară Beldiceanu, *K.M.R.*, p. 345.

⁶¹⁴ Mihail Guboglu, *Paleografia*, p. 19.

⁶¹⁵ Idem, *Orientalistica română*, p. 326; idem, *Contributions roumaines*, p. 466.

⁶¹⁶ C. Benaru, *Cu privire la numismatica levantină*, în “B.S.N.R.”, XVIII, 1923, București, pp. 21–25; C.I. Karadja, *Un episod din istoria numismaticii levantine*, în “B.S.N.R.”, XVIII, 1923, București, pp. 48–50.

⁶¹⁷ Gr. Avakhian, *Trei monede ale regilor armeni găsite la Cetatea Albă*, în “B.S.N.R.”, XIX, 1924, București, pp. 10–14.

⁶¹⁸ Matei G. Nicolau, *Monede de aramă a Califului Ennassir Liddin (1193)*, în “B.S.N.R.”, XX, 1925, București, pp. 30–35.

8. Privire de ansamblu asupra preocupărilor românești de orientalistică-turcologie în perioada 1918-1948

Cum era firesc, preocupările românești de orientalistică-turcologie din perioada precizată le-au continuat și le-au amplificat pe cele din intervalul 1878-1918. Au apărut chiar domenii noi, cum a fost cel al preocupărilor sigilografico-numismatice.

A continuat activitatea științifică de *cercetare a arhivelor, bibliotecilor, muzeelor* etc. din România, Turcia, Egipt și alte țări european-asiatice, pentru descoperirea, traducerea și editarea izvoarelor documentare otoman-orientale referitoare la istoria Imperiului otoman și a relațiilor seculare româno-otomano/orientale. În această direcție se pot aminti numele lui N. Iorga, I.I. Nistor, A. Veress, M. Costăchescu, N. Bănescu, D. Z. Furnică, A. Antalffy, H.Dj. Siruni, M. Regleanu, F.C. Nano, gen. R.R. Rosetti, M. Guboglu, A. Decei.

La aceste izvoare documentare s-au adăugat cele *cronistice, biografii, relatări și jurnale de călătorie otomane sau orientale* despre relațiile complexe româno-otomane în evul mediu. Au descoperit, au tradus și au editat astfel de izvoare istorice C. Brătescu, N. Iorga, A. Antalffy, C. Moisil, preotul V. Radu, Gh. Zerva, N. Firu, Th. Trâpcea, A. Decei, Fr. Babinger. Cronici și jurnale de călătorie occidentale despre luptele și relațiile româno-otomane în evul mediu au tradus și au publicat N. Iorga, C.I. Karadja, Fr. Babinger.

Preocupările cu conținut istoric au avut, ca și în perioada 1878-1918, cea mai importantă pondere în cadrul orientalisticii-turcologiei românești din deceniile III-V ale secolului al XX-lea. În cadrul acestor preocupări s-au conturat trei direcții tematice: 1) istoria populațiilor tătice, a tătarilor, a găgăuzilor, a otomanilor și a Imperiului otoman; 2) istoria relațiile complexe româno-otomano/orientale în evul mediu și în epoca modernă; 3) istoria teritoriilor românești aflate sub ocupație otomană vremelnică (*ve 'âyâ-le sau kazâ-le*).

În cadrul **primei direcții tematice**, A. Decei, A. Sacerdoțeanu, T. Hotnog, I. Ferent, M.-M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, C.I. Karadja, N.P. Smochină, M. Guboglu, N. Iorga, N. Mănescu, A. Antalffy etc. au lămurit capitole importante din istoria multiseculară a turchilor, tătarilor, otomanilor și găgăuzilor. Toate aceste contribuții au constituit *o originală istorie a otomanilor și a Imperiului otoman*, elaborată de cercetătorii români. Pe de altă parte, au fost prezentate principalele evenimente și evoluții din trecutul celorlalte populații tătice-mongole studiate.

Mai numeroase, mai bine documentate, introducând în circuitul istoriografic interpretări noi și concluzii originale, bazate și pe analiza izvoarelor istorice otomano-orientale, au fost contribuțiile turcologice românești referitoare la *relațiile complexe româno-otomano orientale* în evul mediu și epoca modernă, pe plan politic, economic, juridic, diplomatic, cultural, arhitectonic etc. Istoricii și cercetătorii C. Necșulescu, A. Decei, V. Șotropa, P.P. Panaitescu, N. Iorga, A. Antalffy, N.

Beldiceanu, H.Dj. Siruni, V. Popovici, C.C. Giurescu, M.-M. Alexandrescu–Dersca Bulgaru, Gh.I. Brătianu, Fr. Babinger, I.D. Coșdurachi, A.H. Golimas, N. Grigoraș, Georg Müller, preotul V. Radu, Dan Simionescu, Gh. Duzinchievici, V. Papacostea etc. au ilustrat, prin contribuțiile lor, această importantă direcție tematică.

Au fost continuate *cercetările*, ce au debutat promițător *ante* 1914, referitoare la *re'āyā-lele sau kazā-lele otomane pe pământ românesc*: Dobrogea, Turnu, Giurgiu, Bender–Tighina, Brăila, Banat, Oradea și Hotin. A. Decei, Al.P. Arbore, I.N. Roman, M. Popescu, R.I. Perianu, N. Iorga, Gh.T. Marinescu, I.C. Filliti, Ion Vârtosu, V. Papacostea, Ilie Corfus, Tr. Birăescu, T. Bulat etc. au studiat condițiile istorice în care s-a instaurat, s-a manifestat și s-a retras stăpânirea otomană din aceste teritorii seculare românești. Au fost scrise astfel noi pagini ale istoriei româno–otomane în secolele XV–XIX, prin prisma acestor “capuri de pod” otomane pe pământ românesc.

În perioada interbelică motive obiective au impus necesitatea stringentă a înființării și dezvoltării în România a unei *suprastructuri didactico–formative și științifice–de cercetare în domeniul orientalisticii–turcologiei*. După încercări nefinalizate de a înființa o “catedră de limbi orientale” într-unul din centrele universitare românești (începând cu 1907), abia în 1935 N. Iorga a reușit să-l angajeze cu contract pe turcologul german Fr. Babinger, la Institutul pentru studiul Europei Sud–Estice din București, pentru a preda cursuri de filologie și de istorie turco–osmană. După doi ani de activitate didactico–științifică în capitala țării (1935–1937), Fr. Babinger și-a continuat aceste preocupări formative–de cercetare la Facultatea de Litere și Filosofie a Universității din Iași (1937–1943). În ceea ce privește activitatea științifico–didactică turcologică desfășurată în cadrul unor institute specializate, ea s-a derulat, însă cu rezultate modeste, la Institutul pentru studiul Europei Sud–Estice (după 1920) și la cel de Studii și Cercetări Balcanice din București (1943–1948), la Institutul de Turcologie din Iași (1940–1945), condus de Fr. Babinger (1940–1943). La aceste institute s-au organizat și desfășurat și cursuri și seminarii de limba turco–osmană și istorie a Imperiului otoman și a relațiile româno–otomane (Fr. Babinger, H.Dj. Siruni, M. Guboglu). În perioada 1932–1948 primii bursieri români (A. Decei, F. Brânzeu, I. Năstase, M.-M. Alexandrescu–Dersca, N. Beldiceanu, I. Matei) au studiat în Turcia, Germania sau Franța limbile turcă–arabă–persană, alfabetul arab și istoria Imperiului otoman.

În cadrul preocupărilor de orientalistică–turcologie cu caracter *etnografico–folclorico–istoric*, M. Ciachir, Gh. Năstase, I.I. Nistor, Olga Necrasov, M. Guboglu, I. Dumitrescu (–Frasin), Al.P. Arbore etc. au studiat populația găgăuză (turci creștini) din sudul Basarabiei și cea turco–tătară din Dobrogea. Rezultatul acestor cercetări pluri- și interdisciplinare s-au adăugat celor antebelice și au contribuit la mai buna înțelegere a particularităților evoluției istorice, a limbii, culturii și civilizației materiale și spirituale ale acestor minorități naționale din România interbelică.

Cercetările turcologice cu caracter *lingvistic-lexical-didactic*, deși nu au atins nivelul, importanța și consistența celor anterioare anului 1914, au fost întreprinse de V. Bogrea, Gh. Iogu, gen. T. Nicoalu, A. Antalffy, VI. Drimba, M. Ciachir, G. Pascu etc. S-a studiat în continuare influența lingvistică turco-”orientală” asupra limbii române; pe de altă parte, ca o noutate, au fost urmărite și catalogate împrumuturile lexicale românești în limba turco-osmană și în alte limbi balcanice. În felul acesta devenea tot mai clar tabloul influențelor lingvistice reciproce româno-balcano/orientale și al vecinătății lingvistice între spațiul latin românesc și cel sud-dunărean-balcanic romanico-slavo-otoman⁶¹⁹.

Terminologia toponimică și hidronimică de origine türccico-otomano-orientală din România a fost cercetată de Al. Philippide, V. Bogrea, M. Ciachir, T. Hotnog, C.I. Karadja, N. Iorga, G.-M. Dan, Iorgu Iordan. A fost astfel ”desenată” cu mai multă precizie harta istorico-geografică a influențelor de această origine în toponimia și hidronimiaromânească.

Un domeniu inedit al preocupărilor românești de turcologie a fost cel *sigilografic numismatic*. E. Vârtosu și C. Moisil au semnalat și au studiat sigiliile românești (domnești, boierești sau ale unor *beyzâde*-le) cu titulatura în limba turco-osmană cu alfabet arab. H.Dj. Siruni a realizat o introducere în numismatica otomană și a urmărit circulația monedelor otomane în Țările Române în secolele XVI (ultimele decenii) – XIX (primele decenii). Modestele realizări în acest domeniu (începând cu anul 1923) au avut drept cauze atât inexistența unor cercetări și studii anterioare referitoare la subiectele amintite, cât și faptului că documentele otomane de la Arhivele Statului din București au fost accesibile turcologului H.Dj. Siruni și altor istorici români abia după 1935. De asemenea, numărul mic de monede otomane descoperite în România până la începutul celui de-al doilea război mondial nu a încurajat cercetările în domeniul numismaticii și a circulației pieselor otomane în spațiul carpato-dunărean.

Realizările orientalistico-turcologice românești din perioada 1918–1948 nu ar fi fost posibile fără contribuțiile științifice în acest domeniu din intervalul 1878–1918 și fără climatul științific, cultural și moral creat de acestea din urmă. Studiile de turcologie din deceniile III–V au fost cele mai importante și cele mai temeinice din întreaga jumătate a secolului al XX-lea, o solidă ”bază de plecare” și un benefic

⁶¹⁹ Contribuțiile lingvistico-filologice ale autorilor citați au făcut posibile și au impulsivat noile cercetări și studii în domeniul *lingvisticii orientale* după 1950: vezi VI. Drimba, *Lingvistica orientală (armenologia, indologia, semtologia, turcologia, sinologia, caucazologia, egiptologia, africanistica)*, în *Istoria lingvisticii românești*, coordonator: acad. Iorgu Iordan, E.Ș.E., București, 1978 (277 p.), pp. 203–206 (în domeniul *lingvisticii turcologice* după 1950, autorul a amintit contribuțiile semnate de Gh.I. Constantin, VI. Drimba, Enver Mamut, Cornelia Călin, Cicerone Poghiric, I. Matei, pp. 204–205); Nadia Angheliescu, VI. Drimba, L. Theban, *Oriental Languages*, în *Currents Trends in Romanian Linguistics*, în ”Revue Roumaine de Linguistique”, XXIII-e année, nr. 1–4/1978, Bucarest, pp. 481–501.

impuls științifico-creativ pentru turcologia românească din a doua jumătate a veacului trecut. În istoriografia românească a secolelor XIX-XX există o „durată lungă” orientalistico-turcologică, unul din cele mai importante și mai reprezentative segmente temporale ale acesteia fiind, prin consistența contribuțiilor tematiche și a realizărilor instituționale, **1918 - 1948**.

Istoria istoriografiei române din perioada **1878 - 1918 - 1948 nu se poate scrie fără a nu analiza contribuțiile de orientalistică-turcologie**, fără a nu preciza rolul și locul acestora în evoluția generală a fenomenului istoriografic național. Orientalistica-turcologia a fost una din „oferțele istoriografice” pe care cercetarea istorică națională a propus-o societății civile românești în intervalul 1878 -1948. Cum, de asemenea, **nu se poate scrie o istorie obiectivă și completă a istoriografiei orientalistico-turcologice europene și mondiale, în epocile modernă și contemporană, fără a nu analiza preocupările și realizările românești în domeniu și a nu le integra organic în sfera vastă a orientalisticii**⁶²⁰.

---

⁶²⁰ Dan Prodan, *Considerații generale referitoare la evoluția turcologiei românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și în prima jumătate a celui următor*, în vol. *Turcologul Mihai Maxim la 60 de ani*, Cluj, 2003, extras, 10 p.

PREOCCUPATIONS OF ORIENTAL STUDIES– TURKOLOGY IN ROMANIA IN THE PERIOD 1918-1948 (SUMMARY)

These preoccupations represented an important part of the historiographic Romanian activity at the end of the XIXth century and the first part of the next century. The thematic preoccupations between 1918-1948 continued those from 1875-1918 and consolidated those from the second half of the XXth century. The turkologic part materialized in **two** thematic directions: **1. scientific-historiographic research activities and finalities**; **2. institutional didactic-formative universitive initiatives and accomplishments.**

The preoccupations from the first category are characterized by: **different origins and motivations**, the **increasement** of the place, the role and the identity in Romanian historiographic area of the age; their continue **personalization** in the Romanian and universal historiography; the **thematic difference** of the scientific approaches, the **qualitative variety** (the consistency of the scientific analysis realized, the historic material used, the advanced hypothesis, the conclusions etc.) and the **quantitative variety** of the historiographic productions; the **unity in diversity** and the **thematic complementarity** of the published turkologic contributions; the **variety** of the university/postuniversity formative didactic studies of the persons preoccupied of turkology. These characteristics can be characterized in a causal range: **reasons-diversity-variety-complementarity-turkologic accomplishments.**

Regarding the scientific approaches and finalities of research, the next **directions of activity** have been particularized: the discovery, the translation and the issuing of the historic sources Ottoman-Oriental; preoccupations with a historic character, researches with an ethnographic thematic also folkloric, linguistic and lexical; studies with a toponimic, hidronimic, sigilographic and numismatic content. All these contributions treated the history of Mongols, Tatars, Ottomans and of the Romanian-Ottomans relations between the XIIIth and the XIXth centuries.

The complex initiatives and approaches, with didactic-formative motivations have manifested in the first half of the XXth century, obtaining some real results and these were: the **invitation** of the German Turkologist Franz Babinger in Romania and

his hiring with a contract in Bucharest (1935-1937 by Nicolae Iorga) and then in Iași (with direct intervention of Gh.I. Brătianu) for teaching the course of the **History of the Ottoman Empire and of the Romanian-Ottoman Relations**; philological and historical **scholarships** of turkology for the young Romanian bachelors, in Turkey, France, Germany. We can add to these the didactic and scientific orientalist-turkologic-ottoman **activity in the Institutes**, such as: The Institute for the Study of the South-Oriental/Estic Europe (Bucharest, 1914-1948), The Institute of Turkology (Iași, 1940-1945), The Institute of Balkanic Studies and Researches (Bucharest, 1943-1948), The Superior School of Archives (Bucharest, 1943-1945).

The Oriental-Turkological preoccupations and contributions published between 1918-1948 **belonged to the Romanian historiography**, being one of the **“historiographic offerts”** which the national historic research suggested to the Romanian civil society of that time. These initiatives and accomplishments also **belonged to the international turkology**.

The history of the Romanian historiography would be incomplete if there weren't for the analisation and the individualisation of the Oriental-Turkologic contributions. In a history of the international turkologic historiography the Romanian preoccupations must also be **organic integrated** in the general sphere of these realisations and must be realistically and objective **personalized**.

Abrevieri

- “A.” : “Arabica”, Leiden;
“A.A.R.M.S.I.” : “Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, București;
“A.B.” : “Analele Brăilei”, Brăila;
“A.D.” : “Arhiva Dobrogei”, Constanța–București;
“A.G.A.” : “Anuar de Geografie și Antropologie”, București;
“A.G.N.T.” : “Archiv für Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik”, Leipzig;
“A.I.É.S.E.E. Bulletin” : “Association Internationale d'Études Sud-Est Européen. Bulletin”, Bucarest;
“A.I.I.A.X.I.”, : “Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol» din Iași, 1964–1989, Iași;
“A.I.I.N.C.” : “Anuarul Institutului de Istorie Națională din

- Cluj", Cluj;
- "A.I.I.X.I." : "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie
«A. D. Xenopol» din Iași, 1990..., Iași;
- "A.I.R." : "Arhiva Istorică a României", București;
- "An. D." : "Analele Dobrogei", Constanța–Cernăuți;
- A.N.R., : Arhivele Naționale ale României, Direcția
D.A.I.C.B. Arhivelor Istorice Centrale, București;
- A.N.R., D.J.I. : Arhivele Naționale ale României, Direcția
Județeană Iași;
- A.N.R., : Arhivele Naționale ale României, Direcția
D.M.B. Municipiului București;
- "A.O." : "Archiv Orientalni", Praga;
- "A.R." : "Arhiva Românească", București;
- ar. : arab;
- "A.S.Q." : "Arab Studies Quarterly", U.S.A.;
- "A.Ș.U.I.I." : "Analele Științifice ale Universității «Al. I.
Cuza» – Iași. Istorie", Iași;
- "A.U.B.I." : "Analele Universității din București. Istorie",
București;
- "A.Z.G." : "Armee–Zeitung Jildirim", Damasc;
-
- "B." : "Balcania", București;
- B.A.R. : Biblioteca Academiei Române, București;
- "B.C.I.R." : "Buletinul Comisiunii Istorice a României",
București;
- "B.C.M.I." : "Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice",
București;
- B.C.U.I. : Biblioteca Centrală Universitară– Iași;
- "B.I.É.E.S.O." : "Bulletin de l'Institut pour l'Étude de l'Europe
Sud-Orientale", Bucarest;
- "B.O.R." : "Biserica Ortodoxă Română", București;
- "B.S.G.R." : "Buletinul Societății Geografice Române",
București;
- "B.S.N.R." : "Buletinul Societății Numismatice Române",
București;
- "B.Z." : "Byzantinische Zeitschrift", Leipzig;

- c. : circa...;
- "C.E.M.O.M.T : "Cahiers des Études sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien", Paris;
- .I." : "Cerecări Istorice. Revistă de istorie românească", Iași;
- "C.I." : "Cerecări Istorice. Revistă de istorie românească", Iași;
- "C.L." : "Convorbiri Literare", Iași-București;
- "C.L.S.O." : "Caietele Laboratorului de Studii Otomane", București;

- d. : dosar (arhivistic);
- "D.A.Z." : "Deutsche Allgemeine Zeitung", Berlin;
- "D.R." : "Dacoromania", Cluj;
- "D.R.G." : "Deutsche Rundschau für Geographie", Wien-Leipzig;

- e.c. : era creștină;
- E.I.S.L.A. : *Enciclopedia Italiana di Scienze, Lettere ed Arte*, Roma;
- E.Ș.E. : Editura Științifică și Enciclopedică, București;
- E.S.S. : *Encyclopedia of the Social Sciences*, New York;
- "E." : "Die Erde", illustrierte Monatsschrift für Länder und Volkerkunde, Weltverkehr und Kulturpolitik, Dresden;
- "Euph." : "Euphoron", Zeitschrift für Literaturgeschichte, Wien und Leipzig;

- f. : fila;
- f.a. : fără an;
- fasc. : fascicola/fascicolele;
- f.f. : filele;
- "F.F." : "Forschungen und Fortschritte", Berlin;

- F.L.F.B. : Facultatea de Litere și Filosofie din București;
 F.L.F.I. : Facultatea de Litere și Filosofie din Iași;
 "F.Z." : "Frankfurter Zeitung", Frankfurt am Main;
- "G.B." : "Glasul Bisericii", București;
- H. : Hegira (*Hicre*);
 "H." : "Hrisovul", București;
 "H.B." : "Hessische Biographien", Darmstadt;
 "H.C." : "Hamburgischer Correspondent", Hamburg;
- I.A. : *Islâm Ansiklopedisi*, Istanbul–Ankara;
 "I." : "Der Islam", Berlin;
- "J.A." : "Journal Asiatique", Paris;
 "J.A.K." : "Jahrbuch der asiatischen Kunst", Leipzig;
 "J.J.T." : "Jugoslavija. Jugoslovenski Turizam", Split, III,
 1930 ...;
 "J.T." : "Jugoslovenski Turizam", Split, I-II, 1929;
- "L.F." : "Lebensläufe aus Franken", München und
 Leipzig;
- m./mem. : memoriul.../memoriile...
 "M." : "Morgenblatt", Zagreb;
 "M.'a." : "Al-Mustaqbal al-'arabi", Cairo;
 M.A.S. : Ministerul Afacerilor Străine (din România),
 București;
 "M.D.T.V." : "Mitteilungen der Deutsch-Türkischen
 Vereinigung", Berlin;
 M.E.N. : Ministerul Educației Naționale, București;

- "M.G.W.J." : "Monatschrift zur Geschichte und Wissenschaft der Judentums", München;
- "M.I." : "Magazin Istoric", București;
- "M.M.S." : "Mitropolia Moldovei și Sucevei", Iași;
- "M.N.N." : "Münchener Neusten Nachrichten", München;
- "M.O.G." : "Mitteilungen zur Omanischen Geschichte", Wien–Hannover;
- "Ms." : "Manuscriptum", București;
- "M.S.O.S.II.A
b.W.S." : "Mitteilungen des Seminars für orientalischen Sprachen. II. Abteilungen, Westasiatischen Studien", Berlin;
- "M.S.S.I." : "Memoriile Secției de Științe Istorice" ale Academiei Române, București;
-
- n. : notă;
- "N.G.H." : "Nachrichten der Giessener Hochschulgesellschaft", Giessen;
- "N.O." : "Die Neue Orient", Berlin;
- "N.R.R." : "Noua Revistă Română", București;
-
- "O." : "Die Oberpfalz", Kallmünz;
- "O.M." : "Oriente Moderno", Roma;
- "O.R.P.R." : "Ortodoxia. Revista Patriarhiei Române", București;
-
- p. : pagina;
- "P.O." : "Przegląd Orientalistyczny", Warszawa;
- pp. : paginile;
-
- "R.A." : "Revista Arhivelor", București, s.v. și s.n. ;
- "R.dI." : "Revista de Istorie", București;
- "R.É.I." : "Revue des Études Islamiques", Paris;
- "R.É.S.E.E." : "Revue des Études Sud–Est Européen",

- Bucarest;
- "R.F.R." : "Revista Fundațiilor Regale", București;
- "R.H." : "Revue Historique", Paris;
- "R.H.S.E.E." : "Revue Historique du Sud-Est Européen",
Bucarest;
- "R.I." : "Revista Istorică", București;
- "R.I.A.F." : "Revista pentru Istorie, Arheologie și
Filologie", București;
- "R.I.R." : "Revista Istorică Romană", București;
- "R.I.T.L." : "Revista de Istorie și Teorie Literară",
București;
- rom. : român, românesc;
- "R.R.H." : "Revue Roumaine d'Histoire", Bucarest;
- "R.S.O." : "Revista degli Studi Orientali", Roma;
- s. : seria...;
- "S." : "Der Sammler", beletristische Beilage zur
"Augsburger Abendzeitung", Augsburg;
- "S.A.I." : "Studii și Articole de Istorie", București;
- "S.A.O." : "Studia et Acta Orientalia", Bucarest;
- "S.M.I.M." : "Studii și Materiale de Istorie Medie",
București;
- s.n. : serie nouă...;
- "S.O.F." : "Sudostforschungen", München;
- "S.R.dI." : "Studii. Revistă de Istorie", București;
- "S.T." : "Studii Teologice", București;
- s.v. : serie veche...;
- subl. : subliniere/sublinieri;
- t. : tomul...;
- "T." : "Der Tag", Berlin;
- tc. : turc, turcesc;
- "T.M.I.R." : "Tezauru de Monumente Istorice pentru
România", București;
- "T.R." : "Transylvanian Review", Cluj-Napoca;

U.B. : Universitatea din București;
U.B.R. : U.B.–Rectoratul;
U.I. : Universitatea din Iași;
U.I.R. : U.I.–Rectoratul;

“V.B.” : “Viața Basarabiei”, Chișinău;
“V.R.” : “Viața Românească”, Iași;
vol. : volum/volume;

“W.I.” : “Die Welt des Islams”, Berlin;

“Z.B.” : “Zentralblatt für Bibliothekswesen”, Leipzig;
“Z.D.M.G.” : “Zeitschrift der deutschen morgenländischen
Gesellschaft”, Leipzig;

APORTUL CLERULUI ROMAȘCAN LA UNIREA PRINCIPATELOR ROMÂNE

FLORIN ȚUSCANU

Deceniul șase al veacului al XIX-lea, a fost dominat atât în Moldova cât și în Muntenia de epocala acțiune pentru unirea celor două țări române, existând, pretutindeni unde locuiau români, o conștiință a unității naționale.

„Ideea unirii politice a românilor de pretutindeni – aprecia istoricul Constantin C. Giurescu – devine acum tot mai puternică și ajunge să se impună ca o necesitate obiectivă.”¹

Apăruseră deja cărți și publicații periodice care militau pentru înfăptuirea unirii. Tratatul de pace de la Paris, semnat la 30 martie 1856, după războiul Crimeii, prevedea alegerea câte unui Divan ad-hoc în cele două țări române, care să formuleze dorințele pe care le aveau românii, urmând ca acestea să fie analizate de puterile europene într-oconvenție.

Îndată după aceasta s-au organizat comitete unioniste centrale și ținutale, s-au ținut consfătuiri și întruniri la care s-a scos în evidență ideea că unirea era singura alternativă a poporului român care aduce nu doar frăție ci și bunăstare, *„românii fiind frați de același sânge și nume, de același obiceiuri și limbă, de același trecut și viitor.”²*

În vara anului 1856, la Iași și București s-au format comitete electorale unioniste în vederea alegerilor deputaților pentru Adunările Ad-hoc. Au fost solicitate în acest sens și ținuturile, între care și ROMANUL, care au dat un răspuns prompt.

Prima acțiune a romașcanilor în sprijinul unirii a fost momentul semnării actului de adeziune la Unire, din 10/22 iunie 1856, semnat de un număr de 67 de persoane aparținând diferitelor pături sociale, act ce a fost expediat comitetului Unionist central de la Iași. Fără îndoială numărul unioniștilor era mult mai mare.

Primul care semnează acest act este locțiitorul de episcop al Romanului, arhiereul NECTARIE Hermeziu Sotiriopolios, urmat de arhimandritul Bartolomeu –

¹ Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor*, București, 1971, p. 540

² Dan Berindei, *Epoca Unirii*, București, 1979, p. 12

probabil egumenul Mănăstirii Precista Mare – precum și de câțiva slujitori ai bisericilor din oraș: Protopopul Dimitrie Matcaș – directorul Seminarului, economul Ștefan Toboca, Ioan econom, Eftimie econom, ș.a.

Imediat însă au început și persecuțiile politice practicate deschis de caimacanul Vogoride prin „uneltele” lui locale. Separatiștii făceau propagandă din casă-n casă, dar și unioniștii procedau la fel. Mulți dintre unioniști vor trece în tabăra adversă, unii vor avea momente de șovăială în vremea represiunii, dar cei mai mulți vor rămâne fideli cauzei, înfruntând fulgerele stăpânirii.

Organizarea locală a unioniștilor se va face abia la începutul anului următor – la 16/28 martie 1857, când a fost ales un comitet local, format din opt membri, între care și preotul iconom Dimitrie Matcaș.

Cu unele excepții regretabile, începând de la mitropolitul țării și până la umilul preot de la sat, slujitorii Bisericii s-au aflat constant în rândurile luptătorilor pentru unire.

Din nefericire, printre cei care n-au înțeles covârșitoarea importanță a unirii pentru noua etapă istorică a poporului român a fost și arhiepiscopul Nectarie Hermeziu, influențat poate și de fratele său, Grigore Hermeziu – președintele Tribunalului Roman, care avea moșii întinse pe raza satelor Butnărești și Giulești.

Amintesc câteva din atitudinile de șovăială ale ierarhului de Roman legate de evenimentele premergătoare Unirii:

– la 29 iunie 1856 arhiepiscopul Nectarie și-a dat acordul pentru înființarea Comitetului unionist din Roman.³

– la 21 aprilie 1857, împreună cu câțiva clerici, arhiepiscopul a fost primit de comisarul sultanului – SAVFAT EFFENDI, aflat temporar în Roman, în drum spre capitala țării, prilej cu care i-a expus acestuia doleanțele unioniștilor româșcani.⁴

– la 8 aprilie 1857 însă, arhiepiscopul Nectarie cere ministrului de interne – C. Catargiu, înlăturarea din funcție a directorului Cancelariei Eparhiale pe motiv că acesta era unionist.⁵

– dintr-o adresă a Comitetului unionist româșcan, datată 26 iunie 1857, expediată către Comitetul Central al Unirii din Iași, aflăm că arhiepiscopul Nectarie interzicea preoților „intrarea în casa comitetului Unirii”, amenințându-i cu îndepărtarea din funcție pe cei care ar subscrie protestului împotriva autorităților antiunioniste.⁶

---

³ ACTE ȘI DOCUMENTE REFERITOARE LA ISTORIA RENAȘTERII ROMÂNIEI, publicate de Ghenadie Petrescu, D.A. Sturdza și D.C. Sturdza, vol. III, București, 1889, p. 552

⁴ Ibidem, vol. IV, București, 1889, p. 379

⁵ Ibidem, p. 268. Nu apare numele directorului în acest document, dar credem că este vorba de Vasile Stepleano, numit în acest post cu câteva luni înainte prin garanția lui Grigore Hermeziu

⁶ Ibidem, p. 978

– la 7 iulie 1857, prin ordinul 423, a fost destituit din funcția de protopop al districtului Roman, iconomul Dimitrie Matcaș, pe motiv că a îndemnat preoții să nu voteze candidatul cleric propus de antiunioniști.⁷

– la 8 iulie 1857, cu ordinul 431, a scos din funcția de membru al Consistoriului Eparhial pe pr. iconom Vasile Brăiescu, cunoscut unionist.

În aceeași zi, preoții din Roman au adresat mitropolitului un raport prin care arătau că arhiepiscopul Nectarie și fratele său – Grigore Hermeziu, au constrâns prin diferite metode clerul românesc să voteze candidatul cleric impus de antiunioniști.⁸

Alegerile din 7 iulie 1857 au dat loc la cele mai sfruntate încălcări ale dreptului la exprimare liberă a alegătorilor.

Înainte de alegeri, în zona învecinată Romanului – Ocolul Siretul de jos și ocolul Fundu. unioniștii formau echipe de turneu electoral prin ținut. O astfel de echipă din care făceau parte: Constantin Sturdza Șcheianul, Grigore Vârnab și Constantin Cazimir, a vizitat satele învecinate Romanului, lămurind sătenii despre însemnătatea actului Unirii.

Astfel, la BROȘTENI, în favoarea Unirii între alții a semnat și preotul satului – Dimitrie; la HOCIUNGI – preotul Savin Ciocan; la PORCEȘTI (astăzi Moldoveni), în casa arendașului Lascăr Ciudin au semnat zece răzeși în frunte cu preotul Gh. Nădejde și judecătorul sătesc („pașnicul”) Niță Uscatu; la BAHNA au semnat 8 răzeși și preoții satului adunași în casa arendașului Anastasie Ciulei.

La protestele celor care doreau cu orice preț Unirea, alegerile au fost anulate, urmând ca la finele lunii august și începutul lunii septembrie 1857, să fie organizate noi alegeri, în urma cărora au fost desemnați deputați, înflăcărații patrioți stăpâniți de idealul Unirii. Între cei șase delegați pentru Adunarea ad-hoc, a fost ales și iconomul Dimitrie Matcaș, ca deputat al clerului.

Teroarea separatistă a avut un rol important în realizarea marelui act istoric, ea a atârnat flacăra unionistă în loc să o stingă.

În sfârșit, la 7 oct. 1857 s-au deschis lucrările Divanului ad-hoc unde au fost votate cu 81 de voturi pentru și două – împotriva (arhiepiscopul Nectarie și marele latifundiar Alecu Balș), „dorințele” privind viitoarea organizare a țării precum și cea mai mare dorință a românilor – Unirea Principatelor într-un singur stat.

Anul 1858 va aduce noi probleme unioniștilor legate de neînțelegerile privind alegerea unui nou domn. Urmare a împăcării tuturor deputaților alegători, la 5 ianuarie 1859, a fost ales domn al Moldovei – Alexandru Ioan Cuza. A fost o bucurie unanimă, iar discursul lui M. Kogălniceanu circula din mână în mână.

Peste puține zile, la 24 ianuarie 1859, a avut loc Unirea Principatelor stârnind noi valuri de bucurie pretutindeni. Visul românilor devenise realitate. La Roman, în

⁷ Ibidem, vol. V, București, 1890, p. 163

⁸ Ibidem, p. 185, 191 – 192

fața Eforiei târgului, localnicii s-au prins într-o mare horă a Unirii. O placă comemorativă amplasată ulterior pe acel loc-în fața casei lui G.R. Melidon (Biblioteca Municipală), amintește până astăzi despre acel măreț moment din viața urbei noastre.

Înțelegând, fără îndoială, urmările binefăcătoare ale Unirii, arhiereul Nectarie și-a schimbat atitudinea. La 24 ian. 1863, acesta împreună cu câțiva preoți din oraș – între care și un preot romano-catolic (L.Rossi), a adresat domnitorului A.I.Cuza, o vibrantă "depeșă telegrafică": "Cu cât 24 ianuarie serbându-se se repetă, România saltă de bucurie văzând realizându-se principiul pentru care Providența a voit să-l prezidați și v-au chemat să-l consolidați. Cetățenii din Roman, parte din România, plini de bucurie și respect vin a vă zice: Să trăiți Măria Ta, zile multe și fericite pe tronul României, una și nedespărțită".⁹

Din cele arătate anterior, am putut constata aportul clerului romașcan la evenimentele legate de Unirea Principatelor, precum și atașamentul Bisericii la năzuințele poporului.

În loc de concluzii, amintim memorabilele cuvinte rostite de mitropolitul Moldovei Sofronie Miclescu în Adunarea ad-hoc din oct. 1857: "Unde-i turma, acolo va fi și păstorul...".

---

⁹ MONITORUL OFICIAL AL PRINCIPATELOR UNITEROMÂNE, nr. 20/28 ianuarie 1863.

BUCOVINA „PARTEA CEA MAI VECHIE ȘI MAI FRUMOASĂ A ȚĂRII, RAJUL MOLDOVEI”**BUCOVINA
(DOCUMENTAR)***ION FETCU*

Țara de Sus a Moldovei, străjuită de codrii de fag (bucovine) – contra invaziilor din Polonia, aici răsună peste veacuri vuietul bătăliei din pădurea Sepenișului și din Codrii Cosminului – constituie partea cea mai evoluată a meleagurilor moldovene, cu sate și orașe înfloritoare, cu o populație oricând gata de luptă (formată în acest spirit încă din timpul lui Ștefan cel Mare și Sfânt), dar și iubitoare de artă și literatură. Ea poartă frumoasa și inestimabila zestre a unor bogate peisaje naturale, îmbinate organic cu neîntrecutele bijuterii create de om – mănăstirile ce vorbesc de sufletul și talentul românesc. În mănăstirile din această parte de țară ni s-au păstrat cele mai vechi și mai prețioase mărturii de pictură și arhitectură moldovenească. În clopotnița mănăstirii de la Voroneș – cel mai vechi izvor al limbii noastre românești, celebrul Codice Voroneșian. Nicolae Iorga, marele prieten al Bucovinei, spunea că în întreg pământul locuit de români nu se găsesc alte ținuturi, relativ mici, ca acelea, care să cuprindă atâta frumusețe și atâta îmbelșugare în amintiri din trecut, așa de îndepărtate și sfinte.

Până în anul 1775, istoria Bucovinei se confundă cu cea a Moldovei medievale, constituind ținutul Cernăuților și o bună parte din ținutul Sucevei. Aceste două ținuturi, ocupate de austrieci, au fost numite, împreună, de către noii stăpâni, Bucovina și încorporate monarhiei habsburgice. Timp de zece ani, Bucovina a fost sub administrație militară, iar din 1786, înglobată Galiției ca cerc administrativ bucovinean. În 1849, a fost despărțită de Galiția și declarată provincie autonomă a Casei de Austria. Desăvârșirea acestei autonomii a durat până în anul 1860, când și-a ales Dieta (parlamentul) propriu.

Răpirea părții de Nord a Moldovei

Țările Române, situate la confluența intereselor marilor imperii ale vremii, au avut mult de suferit din cauza războaielor, unele desfășurându-se chiar pe teritoriul acestora, care au produs imense pierderi umane și materiale, a ocupațiilor materiale, atrăgând după ele subdezvoltare, sărăcie, conflicte, calamități sociale, instabilitate, punând în pericol existența lor și chiar a neamului românesc. Semnificative sunt concepțiile planului ministrului prusac Hertzberg, potrivit căreia Prusia urma să ajungă cea dintâi putere din Europa. El sfătuia Poarta să cedeze împăratului Austriei Moldova și Valahia iar Rusiei Crimeea, Oceacovul și Basarabia – scria A.D.Xenopol, care conclusea: „Numai cei mari și tari au dreptul de a trăi, iar cei mici pot cel mult să năzuiască a sluji celor mari de spadă și de ospăț”.

Imperiul austriac își stabilise de multă vreme intențiile sale expansioniste asupra părții de Nord a Moldovei, de fapt asupra întregii provincii istorice. După războiul ruso-otoman, din 1768 – 1774, s-a încheiat pacea la Kuciuc – Kainargi (10 iulie 1774). În timpul desfășurării războiului, imperiul austriac urmărea cu îngrijorare succesele trupelor rusești și profitând de slăbiciunea Porții, viza să obțină compensații teritoriale în detrimentul poporului român, căruia deja îi acaparase Maramureșul, Ardealul și Banatul. Deși participase cu Rusia și Prusia, în 1772, la prima împărțire a Poloniei, ocupând o serie de teritorii, printre care și Galiția, apetitul austriac era în creștere. În ianuarie 1773, cancelarul austriac Kaunitz dădea instrucțiuni baronului F.M.Thugut, ambasador la Istanbul, să se informeze asupra teritoriilor românești de dincolo de Orșova, precum și ale Moldovei de Nord din vecinătatea Pocuției.

Au fost „fabricate” diferite pretexte în scopul răpirii părții de Nord a Moldovei, ca și acela al apartenenței acestei zone de Galiția poloneză. „Motivația” susținută cu tărie față de Imperiul otoman era aceea a „necesității” existenței unei fâșii de teren care să facă legătura între Galiția și Ardealul ocupat încă din 1691. Se înțelege că acest demers nu avea nici o justificare, cu atât mai mult cu cât o astfel de cale de comunicație între Galiția și Ardeal exista prin trecătoarea Kőrösmező. De menționat și faptul că Imperiul otoman, conform capitulațiilor, nu avea nici un drept să înstrăineze măcar o palmă din pământul moldovenesc. Folosind propria declarație a cancelarului austriac, Kaunitz, Imperiul austriac, prin „intimidarea, coruperea și alte mijloace convingătoare”, a obținut partea de Nord a Moldovei (Bucovina). Rusia, care s-ar fi putut opune, în virtutea dreptului de protecție obținut prin pacea de la Kuciuc – Kainargi și a cărei intervenție fusese solicitată de domnul Moldovei și boierii divanului, la începutul anului 1775 – nu a schițat nici un gest de împotrivire față de anexiunea făcută de Austria, datorită intereselor comune în Polonia. Unii înalți demnitari – ca mareșalul Rumianțev, căruia i s-a oferit din partea austrieșilor un cadou de „5000 de galbeni și o tabacheră de aur împodobită cu briliante” – au manifestat chiar o atitudine binevoitoare.

Actul de delimitare a noii frontiere, semnat la Palamutka, pe Nistru, în ianuarie 1776, consemna anexarea de Austria a unui teritoriu de 10441 km², cu peste 75000 de locuitori așezați în orașele Cernăuți, Siret și Suceava și în cele 225 de state. În noua provincie, numită la început „Moldova austriacă”, iar mai apoi Bucovina, a fost introdusă o administrație militară cu subordonare directă față de Viena. Încă înainte de comiterea crimei împotriva poporului român, de răpirea unei părți din teritoriul său strămoșesc, domnul Grigore Ghica și boierii divanului Moldovei au protestat cu energie față de Imperiul otoman și de cel austriac, împotriva răpirii Bucovinei. M.Kogălniceanu, cu prilejul centenarului răpirii Bucovinei, într-o lucrare bazată pe documente inedite revelatoare, dezvăluia cum guvernul de la Viena a procedat pentru săvârșirea mutilării teritoriului nostru național, și de această dată. În introducerea lucrării, el scria, cu deplină îndreptățire: „... atunci când nu-i venea la mână a apuca tot, ea, Austria, se mulțumea a lua părți și chiar părțile”.

În seara zilei de 1 octombrie 1777, domnitorul Grigorie Ghica era decapitat, în palatul de la Iași, de către emisarul sultanului. Un martor la supliciu nota: „Să se știe când au tăiat turcii pe măriă sa Grigore Alexandru Ghica Voievod în Iași, cu viclesug prin un spurcat de turc capugiu la casele din Beilic la Văleatul 1777, octombrie 1, duminică spre luni”. Iar reputatul istoric bucovinean Ion Nistor, în „Istoria Bucovinei”, reproduce însemnările unui corespondent din Istanbul, date la 19 noiembrie 1777, privind cauza asasinării domnitorului Moldovei, din ordinul sultanului: „... Districtul Bucovinei a fost principala cauză a asasinării princepelui Ghica. Acest domn nu vroia să consimtă la cesiunea Bucovinei în favoarea Austriei. El se comporta, precum se vede, ca un suveran independent.” La comemorarea lui Grigore Ghica la Iași, cel mai mare poet național, M.Eminescu, scria: „Popor românesc! Mari învățături îți oferă această întâmplare. Dacă fiii tăi ar fi fost uniți totdeauna, atunci și pământul strămoșesc rămânea unul nedespărțit. Dar vremuri de dezbinare neîntreruptă te-au adus la slăbiciune...”. Aupra acestor cuvinte profetice, valabile și în zilele noastre, ar trebui îndelung și cu responsabilitate meditat, cu atât cu cât geniul eminescian ne îndeamnă: „Nu merge la mormintele domnilor tăi cu sămânța dezbinării în inimă, ci împărtășește-ți sufletul tău cu reamintirea trecutului; fără patimă și fără ură între fiii aceluiși pământ, care oricât de deosebiți ar fi în păreri, frați sunt, fiii aceleiași mame sunt” De asemenea, M. Eminescu ne arată și calea ce trebuie urmată de toți românii. „Când virtutea – spune Eminescu – strămoșilor noștri va reînvia între noi, ne va reveni și dulcea Bucovină; căci minciuna, corupția și răpirea niciodată nu pot constitui un drept; căci cauzele cele mai drepte, întocmai ca și dreptatea lui Dumnezeu, nu pier niciodată”.

Populația Bucovinei

La venirea ocupanților imperiali austrieci, românii au fost cei mai vechi locuitori ai acestei părți de țară. Din cauza politicii discriminatorii, de desnaționalizare și persecuții, numărul lor a scăzut. În primii ani de după răpirea Bucovinei, potențialul demografic a crescut datorită nou veniților din Ardeal, Maramureș și Galiția, cărora li se acordau o serie de privilegii (populația era destul de rară în zonă). Nou veniții, în afară de agricultură, se ocupau cu diferite meserii; ei erau: morari, cojocari, fierari, olari, învățători, preoți. Secuții colonizați pe moșiile boierești din Galiția și Pocuția, sectarii ruși numiți lipoveni, au format diferite sate, care există și în zilele noastre (Climăuți, Lipoveni, Fântâna Albă ș.a.); slovacii s-au așezat în Solonețul Nou, Pleșul și Poiana Micului. Alături de ei s-au stabilit coloniști germani, evrei, armeni, țigani. Nobilimea română din Bucovina nu se bucura de aceleași privilegii ca cea poloneză din Galiția, fapt pentru care o parte din boieri s-au retras la Iași, după cum mulți țărani români, din cauza condițiilor grele în care se aflau, a prigoanei și a amenințărilor concurențiale cu rutenii, politică promovată cu perseverență de către ocupanții austrieci, au fost nevoiți să-și găsească adăpost în Moldova. O analiză succintă a datelor statistice oficiale austriece din perioada de ocupație de 143 de ani demonstrează urmările produse de ocupanți asupra populației băștinașe. Austriecii au fost deosebit de interesați să aducă în Bucovina cât mai mulți coloniști germani, maghiari, ruteni pentru a diminua elementul autohton, respectiv pe români. O parte însemnată din românii bucovineni au fost nevoiți să-și „ia lumea în cap”, plecând în statele Unite și Canada, de unde n-au mai revenit nici până în prezent (cei mai mulți).

Viața națională a românilor bucovineni

În epoca modernă a Bucovinei, viața națională a românilor de aici a cunoscut o evoluție ascendentă, întreținută de intelectualitatea proprie: oameni de litere, dascăli, preoți ș.a. Un rol deosebit l-au avut cei șapte frați Hurmuzaki și tatăl acestora, a căror activitate s-a desfășurat, în principal la Cernauca, în apropiere de Cernăuți. În casa acestora avea loc un adevărat model de viață românească. Nu întâmplător Andrei Mureșan a numit această familie „Grachii României”.

Revoluția de la 1848, extinzându-se într-o mare parte în Europa, a cuprins și Imperiul austriac. Frunțașii români din Bucovina au convocat, la 20 mai 1848, o Mare Adunare Națională la Cernăuți. A venit o mare mulțime din întreaga Bucovină și au fost reprezentate toate clasele și categoriile sociale. Doleanțele înaintate împăratului cuprindeau 12 puncte, din care subliniem cele mai importante: separarea Bucovinei de Galiția și constituirea ei în țară de Coroană autonomă; conservarea naționalității române și crearea de școli naționale; dezrobirea țăranilor prin desființarea clăcii și a

dijmei; desfacerea de mitropolia ortodoxă de la Carlovăț (românii au fost umiliți și prin subordonarea bisericii lor ortodoxe față de cea sârbească, condusă de mitropolia de la Carlovăț).

La Cernăuți și la Cernauca, au venit o parte din conducătorii revoluției din Moldova: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, ca și unii fruntași ardeleni: Timotei Cipariu. Aron Pumnul ș.a. Aici a fost redactat, de către M.Kogălniceanu, documentul intitulat „Dorințele Partidei Naționale în Moldova”. S-au adunat ofrande pentru legiunile lui Avram Iancu și s-a discutat viitorul românilor. Diplomatul rus Nesselrode, într-un raport din 31 iulie 1848, atrăgea atenția că în planul revoluționarilor români adunați în Bucovina se preconiza crearea unui stat daco-român, unde Moldova, Bucovina și Basarabia (deci fosta Moldovă) să se unească cu Țara Românească și Transilvania. Pe parcursul anului revoluționar 1848, la liceul latino-german din Cernăuți lua ființă o catedră de limba și literatura română, încredințată lui Aron Pumnul, fost profesor la Blaj. De asemenea, lua ființă o școală normală (Preparandie) românească, pregătind învățători pentru Bucovina. La 4 octombrie 1848, apărea la Cernăuți „Bucovina”, gazetă românească de politică, religie și literatură, scoasă de trei dintre frații Hurmuzaki. Pe plan social, patenta imperială din 1848 desființa claca, obligând totuși pe țărani să achite unele sume. Chiar dacă patenta nu asigura desființarea completă a rămășițelor feudale, era totuși un pas înainte în emanciparea țăranului bucovinean.

Învățământul era sub controlul statului, majoritatea cadrelor didactice erau de naționalitate germană. În toamna anului 1875, a luat ființă Universitatea din Cernăuți (cu trei facultăți). Menirea acesteia era de a deveni un puternic centru cultural și științific german, ca avanpost în răsărit, care să contracareze universitățile din Cracovia (1870) și Liov (1871), unde se preda în polonă, și pe cea din Cluj (1872) cu limba de predare maghiară. Un ziar vienez („Neue Freie Presse”) preciza că menirea Universității din Cernăuți era „de a desăvârși germanizarea Bucovinei și de-a arunca raza civilizatoare asupra Moldovei și Basarabiei”. De fapt, potrivit unui cronicar român din secolul al XVIII-lea care a spus: „neamțul se lățea (era după ocuparea Olteniei) și Dunărea hotar voia”. În timpul războiului Crimeii (1853-1856), trupele austriece au ocupat Moldova și Muntenia și numai protestul energetic al Europei le-a scos în 1857. de data aceasta, Austria spera să-și atingă scopul propus pe cale economică. Planuri aveau și Rusia și Franța cu privire la țările române. Un moment important din istoria Bucovinei, din anii ocupației austriece, l-a constituit înființarea, în martie 1892, a Partidului Național Român (P.N.R.) al cărui program prevedea menținerea autonomiei acestei provincii și păstrarea individualității ei istorice-politice. De subliniat că repetatele proteste împotriva nerespectării statutului și individualității politice a Bucovinei ca și împotriva uzurpării drepturilor naționale legitime ale locuitorilor săi, au constituit însemnele sub care s-a desfășurat întreaga viață politică românească a ținutului până la unirea din 1918.

Formarea statului național român (1859) și dobândirea independenței de stat (1877) au trezit în sufletele românilor subjugăți ideea că România nu putea să se dezintereseze de soarta conașionalilor aflați sub stăpânire străină. Contactul menținut permanent cu cei rămași în Moldova, întâlnirea pe pământul Bucovinei a fruntașilor românilor de pretutindeni, cu prilejul unor momente deosebite, cum a fost cel de la 1871, când, de la inițiativa studenților români de la Viena, în frunte cu Eminescu și Slavici, s-au sărbătorit 400 de ani de la sfințirea mănăstirii Putna, au accentuat ideea de unitate națională. Gestul membrilor studențești „Arboroasa”, din Cernăuți, în frunte cu Ciprian Porumbescu, de a trimite, în octombrie 1877, la Iași, o telegramă de adeziune cu ocazia comemorării voievodului martir Grigore Ghica, ucis de otomani, la care se adaugă cel al altor studenți de a se înscrie ca voluntari în războiul de independență, sau al femeilor din Bucovina de a aduna ofrande pentru soldații români răniți și nu pentru cei turci, cum ordonase autoritățile austriece, se constituie în tot atâtea manifestații curajoase împotriva stăpânirii străine, ca însemne vădite de solidaritate și conștiință națională românească.

Pentru a contrabalansa acțiunea românească, Curtea de la Viena sprijinea tot mai mult aspirațiile politice ale elementelor alogene din Bucovina, în special ale ucrainenilor, care imigrase din Galiția în număr mare în Bucovina, după anexare și mai ales după 1876. Indiscutabil, concesiile Vienei în folosul aspirațiilor ucrainene erau făcute în dauna românilor băștinași, păstrători și continuatori ai tradițiilor istorice și culturale moldovenești. Politicii de desființare și reducere a elementului autohton în propria sa țară, bucovinenii și mai ales tineretul intelectual, grupat încă din 1904 în jurul revistei „Junimea Literară”, i-a răspuns printr-o propagandă vie în ideea unității culturale a românilor de pretutindeni, care trebuie să premeargă unirea politică. Aceasta explică, printre altele, de ce la declanșarea primului război mondial mulți tineri români bucovineni, refuzând să se înroleze în armata austriacă, s-au refugiat în România. Unii dintre ei, ca Ion Grămadă, Lascăr Luția și mulți alți voluntari bucovineni din armata regelui s-au jertfit pe câmpul de luptă în marile bătălii din vara anului 1917, pentru izbânda cauzei unității naționale.

Bucovina în anii primului război mondial

O scurtă privire asupra situației Bucovinei în preajma începerii primului război mondial ajută la o mai profundă înțelegere a fenomenelor ce au avut loc și a factorilor care le-au determinat. La începutul veacului trecut, populația Ducatului (din 1862 era Ducat, avea și o Dietă) ajunsese la 723504 locuitori. Colonizările și imigrările au continuat cu consecințe grave pentru populația românească, a cărei proporție a scăzut treptat: 68% în 1786, 55,4% în 1848, 34,4% în 1910. În timp ce numărul românilor a crescut de 4,3 ori, cel al rutenilor și evreilor a crescut de 36 de ori și, respectiv de 198 de ori. Procentul populației germane în Bucovina era de 20,6%, concentrați, mai ales

în centrele: Gura Humorului, Rădăuți, Siret, Suceava, Cernăuți. De fapt, Bucovina reprezenta un veritabil mozaic etnic, alcătuit din 12 naționalități și 10 confesiuni. Românii, potrivit ultimului recensământ austriac, reprezentau abia o treime (34,4%) din totalul locuitorilor Bucovinei. Cauzele s-au arătat mai sus.

Multitudinea naționalităților din Bucovina, reflectând starea de neliniște și frământări din întreg imperiul, încercau să-și definească și să-și promoveze opțiunile politice proprii. În anii primii mari conflagrații mondiale, Bucovina a trăit din plin ororile războiului, prin ocupațiile succesive atât ale trupelor rusești (septembrie – octombrie 1914, noiembrie 1914 – februarie 1915; iunie 1916 – august 1917), cât și cele ale austro - ungare. Mulți bucovineni învinuși de trădare și spionaj, au fost executați de trupele de jandarmi ale colonelului Fischer sau au fost deportați în lagărele din interiorul Austriei cum era acela de la Thalerhof, din Stiria. Rezerviștii români au fost mobilizați în regimentele 23 și 41 infanterie, și 4 dragoni (D.43). Guvernatorul Bucovinei (Meran), profitând de sentimentele austrofile ale deputatului Aurel Onciul, i-a dat sarcina să organizeze un corp de legionari români. La fel au procedat și ucrainenii. La revenirea lor în Cernăuți (26 noiembrie 1914), rușii au ucis, recurgând la ambuscade, mulți dintre luptătorii români. Unii mai norocoși au reușit să se refugieze pe teritoriul român (era în perioada neutralității). Fiecare perioadă de ocupație era însoțită de arestări, condamnări, persecuții, jafuri, în condițiile în care nu avea cine să le ofere (românilor) un ajutor, ei aflându-se la discreția ocupanților.

Izbucnirea Revoluției ruse, din februarie – martie și a celei din octombrie 1917, tratativele de pace de la Brast – Litovsk, între Rusia și Puterile Centrale, au readus Bucovina în atenția factorilor de decizie din cadrul tranzacțiilor diplomatice, care s-au desfășurat în iarna și la începutul anului 1918. după ce au fost imaginate diferite planuri, legate de constituirea unui „regat al Poloniei”, sau a unei „Ucraine Mari”, austrofilă, în care urma să fie inclusă și Bucovina, victoria bolșevicilor asupra Kievului, la 15/28 ianuarie 1918, și evoluția evenimentelor pe Frontul de Răsărit au silit guvernul austriac să abandoneze planurile oficiale și să accepte refacerea unui așa – zis Regat al Haliciului, prin unirea Galiției Orientale, a Bucovinei și a „Rusiei subcarpatice” într-o mare provincie, sub sceptrul Casei de Austria. Acest târg s-a negociat și s-a încheiat la 27 ianuarie/9 februarie 1918, la Brest – Litovsk, fiind supranumit „pacea pâinii”. În schimbul acestei rezolvări politice favorabile ucrainenilor, ei trebuiau să furnizeze Austriei un milion de tone de grâu. Românii, ca și celelalte naționalități implicate, au protestat, respingând cu indignare astfel de planuri. Din cele de mai sus, rezultă că Bucovina era râvnită de ruși, ucrainenii, austrieci, polonezi, însă românii bucovineni, exploatând situația politico – militară, așa cum evoluase în prima parte a anului 1918, din toamna aceluiași an, au trecut hotărât să-și direcționeze viitorul, prin Unirea necondiționată cu România.

Unirea Bucovinei cu România

De la început trebuie subliniată importanța pe care a avut-o semnarea, de către reprezentanți abilitați ai României, Rusiei, Franței și Marii Britanii, a documentelor ce au alcătuit Convenția politico – militară, din 4/17 iulie 1916. Această convenție prevedea: garantarea integrității teritoriale a Regatului și reunirea cu aceasta a Bucovinei, Transilvaniei și Banatului; intrarea în război numai împotriva Austro – Ungariei (așadar, nu și împotriva Germaniei, imperiului otoman și a Bulgariei); încetarea legăturilor economice cu Puterile Centrale și drepturi egale pentru statul român la viitoarea Conferință de pace. Prin urmare, Bucovina până la Prut, cu capitala sa, Cernăuți, era recunoscută și de către Rusia ca parte componentă a statului național unitar român. Mai mult, armatele rusești aveau să lupte, cot la cot cu cele române, pentru eliberarea de sub ocupație austriacă a acestei străvechi vetre românești, conform înțelegerilor întărite prin Convenție.

Odată cu extinderea spiritului de dezordine și anarhie, a nestăpânirii situației create în Rusia, și în Bucovina au început să ia ființă comitete revoluționare ostășești, atât rusești, cât și ucrainiene, abia proclamat. Haosul și nesiguranța au luat proporții fără precedent. S-a declanșat o cruntă prigoană împotriva românilor bucovineni, aceștia fiind amenințați cu moartea, acuzați de spionaj și trădare. Mulți dintre ei au fost nevoiți să ia drumul bejeniei în România. Aici a fost editată, la București, „Revista Bucovinei”. O bogată activitate au desfășurat membrii Comitetului refugiaților bucovineni sub președinția lui Ion Nistor, mai ales în rândul studenților și al elevilor, ca și al ostașilor. Mulți bucovineni luați în armata austriacă și căzuți mai apoi prizonieri la ruși au fost organizați în regimente, alături de frații lor ardeleni și bănățeni. Câteva asemenea unități au sosit la Iași, la 8 iunie 1917, unde, în Piața Unirii, li s-a făcut o primire entuziastă. Ion Nistor li se adresa astfel: „Steagul la care ați jurat nu este nou pentru toți. Sub cutele lui au biruit strămoșii noștri la Codrii Cosminului. Vouă, soarta v-a rezervat cea mai mare cinste de care se pot învrednici fiii Bucovinei: cinstea de a împlânta din nou steagul național la Suceava și la Cernăuți, de care fusese smuls acum 143 de ani de către răpitoarea pajură habsburgică”. Peste puțin timp s-a constituit, la Iași, Comitetul național al Românilor ardeleni și bucovineni, aflători în Moldova și Basarabia, și Corpul ofițeresc de voluntari.

Cu prilejul tratativelor de pace de la Brest – Litovsk s-au iscat serioase divergențe între partea rusă și cea ucraineană. Cu acordul aliaților, România a fost nevoită să încheie pace separată (mai 1918). Teritoriul Bucovinei, stăpânit de către austrieci, urma, potrivit prevederilor acestei păci, să fie mărit prin înglobarea ținutului Hotinului, o parte din ținutul Dorohoiului și din județul Fălticeni (Baia). Aceste prevederi, din fericire, n-au mai avut valabilitate în urma slăbirii poziției Germaniei și Austro – Ungariei din vara anului 1918, a prăbușirii acestora. În numărul 2 al „Glasului Bucovinei” a fost publicat articolul „Dumnezeu s-o ierte”, prin care era

spulberat mitul monarhiei habsburgice. Ziarul era difuzat în Ardeal, la Iași și în rândurile bucovinenilor refugiați la Chișinău și în alte părți ale Basarabiei.

În acest context, a luat ființă, la Cernăuți, în ziua de 27 octombrie 1918, o Adunare Constituantă, sub președinția lui Dionisie Bejan. La această manifestare au fost prezenți deputații români din Parlamentul de la Viena, foștii deputați din ultima Dietă bucovineană, primari din localitățile provinciei, alți reprezentanți ai populației românești. În moțiunea adoptată, reprezentanții respectivi se declarau, „în puterea suveranității naționale, Constituantă a acestei țări românești”. Constituanta hotărâ „unirea Bucovinei integrale cu celelalte țări românești într-un stat național independent” și urma să purceadă „spre acest scop în deplină solidaritate cu românii din Transilvania și Ungaria” Constituanta a instituit un Consiliu Național, alcătuit de 50 de membrii. „spre a conduce poporul român din Bucovina și a-i apăra drepturile și spre a stabili o legătură între toți românii”. Moțiunea respingea, „cu hotărâre, orice încercare care ar ținti la știrbirea Bucovinei”, precizând totodată că se urmărește a se trăi în înțelegere cu celelalte popoare conlocuitoare. Moțiunea de unire, prezentată de Iancu Flondor, a fost primită în unanimitate și cu îndelungateaclamații.

Consiliul național a instituit un organism cu caracter de guvern, Consiliul Secretarilor de Stat, compus din 14 secretari de stat, cu un comitet executiv, compus din Iancu Flondor (președinte), Vasile Bodnărescu, Radu Sbiera și L.Tomoioagă (secretari). Hotărârile Adunării au fost aduse la cunoștința guvernatorului Ezdorf, care a fost somat să transmită puterea administrativă guvernului nou constituit. Asemenea Declarației de la Oradea, a Comitetului Executiv al Partidului Național Român, și declarația lui Vaida – Voevod din parlamentul de la Budapesta, hotărârile Adunării Constituante au avut o importanță deosebită în desprinderea de Imperiu, pe baza principiului autodeterminării naționale, în vederea unirii cu Țara.

Pentru contracararea acțiunilor anarhice și periculoase întreprinse de naționaliștii ucraineni, s-a cerut sprijinul armatei române. Drept urmare, Divizia 8 Infanterie, cu garnizoana în Botoșani, sub comanda generalului Iacob Zadăc, a intrat, la 9 noiembrie 1918, în Bucovina. În proclamația dată cu acest prilej se spunea, printre altele. „Trecând hotarul pus între noi de o soartă vitregă acum o sută de ani și mai bine, trupele române sosesc în mijlocul vostru aducându-vă dragostea și sprijinul lor, pentru libera împărțire a dorințelor născute din dreptul legitim al popoarelor de a dispune de soarta lor”. La 11 noiembrie 1918, unitățile române pășeau în Cernăuți. În amintirile sale, profesorul N. Tcaciuc – Albu reflectă primirea entuziastă făcută armatei. „Clasa intelectuală era îmbibată de cultura românească” – scria el. De la Cernăuți trupele au înaintat până la vechea graniță a Bucovinei și a Moldovei de pe Ceremuș, Colacin și Nistru. La 27 noiembrie 1918, tricolorul a fost arborat pe clădirea Universității, iar a doua zi a fost convocat Congresul General al Bucovinei „pentru stabilirea rapoartelor politice ale fostei provincii austriece cu regatul Român”.

La Congres au fost și invitați și reprezentanții ucrainenilor, germanilor, polonezilor și evreilor. N-au venit decât reprezentanții germanilor și polonezilor, precum și delegați ai câtorva sate ucrainene, evreii lipsind. Deschis la ora 11, în sala de Marmoră a Mitropoliei, Congresul a întrunit 74 de membrii ai Consiliului Național Român, șapte delegați germani, șase delegați polonezi și 13 din comunele ucrainene (între care s-au aflat și mulți români, după nume, precum Teodor Mardare, Nicolae Răileanu, Gheorghe Țintă sau Ionică Mintici). Basarabia era reprezentată de Pan Halipa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan și Grigorie Cazacliu. Lucrările Congresului au fost conduse de Iancu Flondor, șeful guvernului bucovinean, cum rezultă din salutul de rigoare al lui Dionisie Bejan, președintele Consiliului Național. Într-un entuziasm de nedescris s-a dat citire Declarației de Unire, care în sinteză, făcea următoarele precizări: „ Bucovina a făcut pururea parte din Moldova și în jurul ei s-a încheiat statul. În perimetrul Bucovinei se găsesc gropnițele domnești de la Rădăuți, Putna și Sucevița și alte urme scumpe din trecutul Moldovei. Fii acestui pământ, sub conducerea aceluiași domnitori români, și-au păzit moșia românească, până ce în 1774, prin vicieșug, ea a fost smulsă din trupul Moldovei de coroana Habsburgilor. 144 de ani au luptat bucovinenii, ca niște mucenici, pe toate câmpurile de bătaie din Europa, sub steag străin, pentru gloria Austriei. A venit ceasul ca țările române dintre Nistru și Tisa să formeze un singur stat unitar”. Congresul a hotărât în unanimitate Unirea necondiționată a Bucovinei, în vechile ei hotare până la Ceremuș, Colacin și Nistru, cu Regatul României. Apoi, în Piața Unirii, s-a încins o uriașă horă: Un martor ocular consemna: „O sărbătoare cum poate n-a mai fost de pe timpul lui Ștefan cel Mare, după vreo mare victorie”.

Desigur, Unirea din 28 noiembrie 1918 n-a fost decât începutul unui profund proces de reforme și desăvârșire a unirii. La telegrama Congresului bucovinean, privind Unirea cu România, a răspuns regele: „Din adâncul sufletului meu, mulțumesc proriei cerești că mi-a îngăduit ca sub domnia mea, fiica răpită acum 144 de ani să se reîntoarcă la sânul țării – mame, aducând noi forțe pentru propășirea neamului”. O delegație de 15 persoane bucovinene, sub conducerea lui Iancu Flondor, a predat regelui Mesajul Unirii. La 18/31 decembrie 1918, apărea Decretul – lege privitor la Unirea Bucovine cu Țara. Pe moment au rămas în vigoare vechile legi și ordonanțe, schimbările putându-se face prin decrete – legi. Pentru Bucovina intrau în Guvern doi miniștri de stat fără portofoliu, unul însărcinat cu administrația, având sediul la Cernăuți, iar celălalt la București. La 1 ianuarie 1919, Iancu Flondor era ministru la Cernăuți, iar Ion Nistor la București. Serviciul administrativ local cuprindea 9 secretariate. Afacerile externe, armata, siguranța generală a statului, vămile, P.T.T. țineau de puterea centrală de la București. Între timp, raporturile dintre cei doi miniștri bucovineni s-au deteriorat, Iancu Flondor socotea că procesul de unificare era prea accelerat, acesta fiind sacrificat și înlocuit cu Ion Nistor. Au avut loc remanieri în administrație și justiție. În locul limbii germane a fost introdusă limba română, ca

limbă oficială, în administrație, justiție și școli; jandarmeria a fost reorganizată după sistemul românesc, au fost numiți noi judecători și procurori. De asemenea, a luat ființă Curtea de Apel a Bucovinei (la Cernăuți), iar din aprilie 1920, ministrul delegat devenea președintele Comisie Bucovinei, cu misiunea de a lichida serviciile regionale. La 24 octombrie 1920, a fost inaugurată Universitatea românească din Cernăuți; grădina familiei Hurmuzaki, de la Cernauca, a fost achiziționată pentru Universitate; în fruntea județelor au fost numiți prefecți români. Prin Legea agrară, din 1919, au fost expropriate, în Bucovina, 97310 ha de pământ arabil, cu care au fost împrăștiți țărani, fără deosebire de naționalitate. „Societatea meseriașilor, comercianților și industriașilor români din Moldova de Sus” a dat impuls acestor sectoare de activitate. Tinerii talentați, deși unii din ei săraci, au primit burse și au putut urma școli de arte și meserii, gimnaziile și licee comerciale și industriale.

Pe plan extern, prin pacea de la Saint Germain en Laye, Austria se transformase într-un stat foarte mic (84000km²), recunoscând vecinilor săi independența și teritoriile care li se cuveneau (10 septembrie 1919). Art.59 prevedea: „Austria renunță în ceea ce privește, în favoarea României, la toate drepturile și titlurile asupra părții fostului Ducat al Bucovinei cuprinsă dincoace de fruntariile României, astfel cum vor fi fixate ulterior de principalele puteri aliate și asociate”. Pe bună dreptate, istoricul britanic G.M.Trevelyan afirmă că: „în general, trasarea frontierelor europene nu a fost rău lăcută la Versailles. Europa nouă era alcătuită dintr-un număr de state ce se sprijineau pe adevăratul principiu al naționalităților. Într-adevăr, statele care au devenit moștenitoarele Austro - Ungariei se formaseră prin vrerea propriilor lor populații, drept rezultat al ultimei etape a războiului, chiar mai înainte ca oamenii de stat să se întrunească la Versailles spre a confirma schimbarea”. Prezența României, alături de țările mici și mijlocii, ca membră fondatoare a Societății Națiunilor (1919) relevă mutațiile petrecute în lume și, în special, în Europa.

După votarea Constituției din 1923, Bucovina s-a integrat total în viața economică, socială, administrativă a României, deși și-a păstrat până în 1932, ministrul său în guvernul de la București. Miniștrii respectivi erau, de regulă, figuri marcante ale mediului românesc bucovinean: Ion Nistor (în mai multe rânduri), Ion Stârcea și Teofil Săveanu. Biserica ortodoxă – pivot al rezistenței și existenței românești în Bucovina – și-a păstrat mitropolia de la Cernăuți, având în subordine și episcopia Hotinului, la cârma acesteia fiind, în decursul anilor, Vladimir Repta (până în 1924), apoi Nectarie Cotlarciuc (până în 1935), Visarion Puiu (a cărui păstorie durează până la 11 mai 1940, când și-a prezentat demisia); la 13 iunie 1940, a fost ales mitropolit Tit Simezea. În acești ani, a fost soluționată chestiunea fondului bisericesc al Bucovinei, în interesul clerului.

Bucovina în cadrul României Mari

În anul 1930, a fost efectuat recensământul populației cu următoarele date pentru Bucovina: 379.691 români, 41,01% din populația provinciei, ucrainenii (ruteni, huțani) 236.130 (adică 27,7%), evreii 82.492 (10,81%) așezați cu precădere în mediul urban, germanii 75.533 (8,8%), aceștia erau urmași de polonezi, unguri, ruși, armeni, cehi, slovaci, țigani ș.a. Cernăuțul era un oraș cosmopolit – moștenire de la austrieci – loc unde se ciocneau diferite interese, materializate în unele conflicte, cu unele consecințe. Totodată, capitala Bucovinei devenise un important centru cultural românesc, mai ales în activitatea Universității, care funcționa cu patru facultăți: Drept – științe de stat. Litere și filozofie, Științe, Teologie, la acestea se adaugă Conservatorul de muzică și artă dramatică. Universitatea a fost încadrată cu elemente românești tinere, dar capabile. Cernăuțul mai avea un liceu militar – cu remarcabilă reputație, un seminar, mai multe licee teoretice de băieți și fete, comerciale, industriale și gimnazii.

Bucovina sub stăpânirea imperială a fost socotită și tratată ca o provincie periferică, mult rămasă în urmă față de alte zone ale mării Austriei. Totuși, cu moștenirea preluată în 1918 și în urma măsurilor luate în anii de după Unire, s-au înregistrat unele schimbări în bine, în sensul că din punct de vedere economic și social această provincie românească a cunoscut progrese de seamă. Continuau să fie deficitare unele județe în ceea ce privește cultura cerealelor; Cernăuțul avea 67% din suprafața județului aptă pentru culturile de porumb, secară, grâu, orz, ovăz, în timp ce Câmpulungul avea doar 2% pentru astfel de culturi, în schimb dispunea de 192.390 ha de păduri, pășuni, pomi fructiferi, ocupația principală era creșterea vitelor, exploatarea lemnului, prelucrarea produselor lactate (și în celelalte județe bucovinene). În zona muntoasă se dispunea de roci cristaline (granite, gneisuri), ape minerale acidulate (Vatra Dornei, Poiana Negri, Dorna Căndrenilor), sulfuroase (Iacobeni), minereuri metalice (mangan la Iacobeni și Dorna). În toate județele funcționau multe mori țărănești, fabrici de bere și spirt, de cherestea, mezeluri, de zahăr, brânzeturi și unt ș.a. Bucovina a fost și este recunoscută ca o zonă renumită în creșterea vitelor: oile, vacile de lapte, caii.

Întreaga Bucovină, atât de iubită și de prețuită de marile personalități de cultură și știință, începând cu M. Eminescu, V. Alecsandri, Nicolae Iorga etc, etc, etc, este un muzeu, o relicvă scumpă poporului român. E vorba de vestitele mănăstiri medievale – fală a Europei, Dumbrava Roșie – amintire a strălucitei victorii împotriva polonezilor, orașul Vijnița, leagănul familiei Tăutul, de Storojineț, unde se află conacul lui Iancu Flondor – omul nr.1 al Unirii din 1918, mănăstirea Putna, ctitorie și loc de veci a lui Ștefan cel Mare și Sfânt ridicată după victoria de la Lipnic împotriva tătarilor, de zidurile cetății de Scaun ale Sucevei, întemeiată de Petru Mușat, stâlpul lui Vodă din orașul Vama, biserica Toporăuți, înălțată de Miron Radu Barnovschi,

conacul și biserica de la Cernauca a familiei Hunnuzaki etc. Totodată, pe teritoriul Bucovinei există biserici, monumente, locuri legate de locuitorii veniți pe aceste meleaguri: ucraineni, germani, polonezi, evrei, armeni. Minorități cu care românii, de-a lungul timpului, s-au înțeles bine, efectuându-se și mai multe căsătorii mixte. Ziarul „Timpul”, din 6 martie 1938 publică o statistică, potrivit căreia, în cei 17 ani trecuți de la Unire, au fost contractate 133.115 căsătorii mixte, în care unul din parteneri era român.

Realitatea ne arată, totodată, că în acești ani, mulți români au continuat să emigreze în S.U.A. și Canada, unii dintre ei se declarau că sunt ruteni pentru a putea obține mai ușor pașaportul; existau adevărate rețele pe această problemă, escrocheria era activă și în această perioadă, mulți țărani au fost înșelați.

A doua răpire a Bucovinei

În Bucovina au apărut și publicații mai puțin cunoscute: „Tribuna” – organ independent, apărea la Cernăuți, din 1929, și „Timpul”. Prin Constituția din 1938 s-a realizat o nouă arondare administrativă, înființându-se ținutul Sucevei, care cuprindea Bucovina, județele Dorohoi și Hotin, în fruntea acestuia se afla un rezident regal.

Odată început cel de-al doilea război mondial, situația din Europa devenise foarte complicată și nesigură pentru multe state și popoare. Continua, însă, să funcționeze din plin Tratatul sovieto – german, din 23 august 1939, îndeosebi anexa secretă a acestuia. Rusia sovietică exploata cu succes condițiile nou create în urma mutațiilor petrecute în vestul Europei. A ocupat o parte din Finlanda, și-a anexat Țările Baltice, a copleșit jumătate din Polonia și imediat după căderea Franței sub loviturile mașinii de război germane, din iunie 1940, a socotit că e timpul propice pentru a profita din plin, ridicând noi pretenții imperialiste. Deși România se declarase neutră la declanșarea conflictului din 1 septembrie 1939, vâltoarea războiului se apropia amenințător de granițele țării noastre. La 30 aprilie 1940, ambasadorul român la Moscova, Davidescu, raporta că atașatul militar turc îl informase despre masivele concentrări de trupe și material de război sovietic în apropiere de Nistru. La 4 mai 1940, șeful secției consulare române de la Moscova întreprindea două călătorii în zona Liov, constatând prezența unui număr mare de trupe la frontiera Bucovinei. Ofițerii sovietici se lăudase față de localnici că „eliberarea” Basarabiei va sosi curând, învâluirea venind însă dinspre nord, din Galiția și Ucraina Subcarpatică, și nu din est cum se așteptau românii. Aceeași sursă transmitea Bucureștiului că informații identice deținea consulul american, M. Ward. El îl avertizase pe Davidescu despre un posibil atac al rușilor în Bucovina. Toate acestea se petreceau după cunoscutul discurs în sovietul suprem de V.M. Molotov, la 29 martie 1940.

În timp ce oficialitățile ruse își continuau declarațiile liniștitoare, arătând că nu au, în privința Bucovinei, decât intenții pașnice, semnele de îngrijorare se întreau tot

mai mult. La 20 mai 1940, Mascia, însărcinată cu afaceri ad – interim al Italiei, îi telegrafia lui Ciano (ministrul de externe italian) de la Moscova: „De câteva zile circulă zvonuri despre importante mișcări de trupe spre Basarabia. Știrea este lansată de atașatul militar turc și confirmată de Oficiul militar al ambasadei germane. Toți miniștrii balcanici sunt alarmați. Ambasadorul german manifestă mult calm.”. În aceeași perioadă, Biroul 2 de informații al armatei raporta că germanii din Bucovina au colectat pentru soldații Reichului, aflați pe front. 3000 perechi ciorapi și 3000 de pieptare. Tot în această perioadă, directorului Institutului științific german din București a conferențiat, la Cernăuți, despre „Nietzsche și prezentul”, în final spunând: „acțiunea germană din România se desfășoară în concordanță perfectă cu interesele politice și economice ale Reichului, iar minoritatea germană se încadrează tot mai mult în acțiunea pan germană”. Lucrurile erau destul de clare pentru toată lumea.

La începutul lunii iunie 1940, Miklos Horthy, regentul Ungariei, îi trimitea, prin intermediul lui Telcki, o scrisoare lui Hitler. Referindu-se la spectaculoasa înfrângere a Franței, el spunea că a sosit momentul ca ungurii, împreună cu bulgarii, să-și realizeze pretențiile teritoriale față de România. O Ungarie puternică, cu granițele la Carpați – sublinia acesta – ar constitui un avanpost sigur în Răsărit și pentru Germania. Pe de altă parte, în timp ce evreii din România și în special cei din Ardeal păreau „mulțumiți cu toții de dominația română”, ungurii n-ar fi putut să se lase mituiți, aplicând față de evrei, politica Reichului. Și această situație dovedea cât de izolată era România și cât de ineficace au fost manevrele lui Carol al-II-lea în domeniul politicii externe. Contextul menționat sublinia faptul că a doua răpire a Bucovinei se afla în strânsă legătură cu acțiunea U.R.S.S. pentru ocuparea Basarabiei.

Desfășurarea evenimentelor așa cum rezultă din documentele vremii. La 23 iunie, ora 9,26, ambasadorul german la Moscova, contele von Schulenburg, era față în față cu V.M.Molotov, care îi declara că „rezolvarea problemei basarabene nu suferă nici o amânare”. Însă nu chestiunea Basarabiei îl preocupa pe diplomat, ci faptul că cererile sovieticilor se extindeau și asupra Bucovinei, cu motivația că aceasta ar fi fost populată cu ucraineni. Același Schulenburg trimitea numai peste două ore o altă telegramă la Berlin, comunicându-i lui Ribbentrop că reușise să-l convingă pe Molotov să amâne momentul trecerii la acțiune până la 25 iunie, timp în care trebuia să sosească răspunsul la întrebările solicitate prin prima telegramă. Aici trebuie menționat faptul că Hitler, la auzul măririi pretențiilor sovietice asupra Bucovinei, a avut o reacție extrem de violentă: „Nu vreau să fiu luat drept un imbecil de către ruși”. Drept răspuns, Ministrul de Externe german, într-o notă transmisă Kremlinului, arăta că pretențiile sovietice asupra Bucovinei constituie o noutate, precizând că în trecut aceasta a aparținut Coroanei austriece (deci niciodată Rusiei – n.n.) și este „dens populată de germani”. Față de această atitudine germană, sovieticii, la 26 iunie 1940, au fost nevoiți să se limiteze numai la partea de Nord a Bucovinei cu orașul Cernăuți. Surprinderea autorităților române era și mai mare decât cea a germanilor, dar România

izolată, lipsită de sprijinul german va cădea presiunilor și va accepta ultimatumul. Înainte de a trece la alte probleme, se cuvine să menționăm că „noutatea” cu pricina nu era chiar pentru prima dată. Încă de la tratativele de la Viena, din 1924, diplomatul sovietic, participant la discuții, referindu-se la referendumul în problema Basarabiei, a făcut și următoarea afirmație: „Numai pe această cale guvernul român se va putea elibera de învinuirea că deține Basarabia cu forța, după cum deține și Bucovina împotriva voinței majorității țăranilor ucraineni care locuiesc în această provincie”. Așadar, Rusia Sovietică, și în 1924, contesta dreptul legitim și firesc al României asupra Bucovinei și, totodată, problema Bucovinei era ridicată în strânsă corelare cu cea a Basarabiei. Or, noi ne reamintim de planurile Austro – Ungariei, din partea finală a anului 1918, când Bucovina a fost vândută pe cereale, din cauza foametei, iar pacea de la Brest – Litovsk a fost contestată de sovietici, ca fiind imperialistă. Momentul prielnic pentru a pune problema Bucovinei pe tapet a fost socotit iunie 1940, când Germania, concentrându-și eforturile în vest, aflată în perspectiva unei confruntări decisive cu Anglia, după înfrângerea Franței, nu era dispusă să se opună pretențiilor expansioniste sovietice. Garanțiile germane date României, în august 1940, au iritat Kremlinul. Cu prilejul vizitei, la Berlin, a lui Molotov, din toamna anului 1940, acesta a comunicat interlocutorilor săi germani, printre altele, și intenția sovieticilor de a dobândi și restul Bucovinei. Faptele, așa cum s-au petrecut, sunt mai multe și de amănunt privind succesiunea demersurilor și târgul dintre Moscova și Berlin și în problema Bucovinei. Din fericire, înghițirea întregii Bucovine nu s-a materializat, aceasta nu înseamnă că chiar în condițiile de astăzi și ale celor viitoare, ideea ar fi abandonată de pretendenți, mai ales că au primit și încurajări prin Tratatul româno – ucrainean din anul 1997. Totodată, din nefericire, rapturile teritoriale, inclusiv partea de Nord a Bucovinei, din iunie 1940, pe baza aceluși blestemat Tratat, cu Protocolul său secret, din 23 august 1939, au căpătat confirmarea internațională prin Tratatul de la Paris, din 1947.

La întâlnirea „particulară” a delegației române la Conferința de Pace, de la Paris, cu cea sovietică, când s-a ajuns la problema Basarabiei, V.M.Molotov – ministru de externe sovietic – a refuzat să discute chestiunea, aducând acuze României. La întrebarea delegației române privind viitorul Bucovinei de Nord și al Ținutului Herța, Gheorghe Gheorghiu-Dej a declarat, ulterior, la o Plenară a C.C. al P.M.R., potrivit căreia V.M.Molotov a spus că teritoriile respective au fost incluse în granițele Uniunii Sovietice, „pe o perioadă de 25 de ani”, ca despăgubiri din partea României pentru ocuparea Basarabiei... În continuare, liderul român a apreciat că la Conferința de Pace, guvernul sovietic a participat la umilirea și nedreptățirea României și a cetățenilor săi. În ceea ce privește cei „25 de ani”, din spusele lui Molotov, românii s-au convins, de multă vreme, că totul a fost vorbe goale.

Prin forță și dictat, U.R.S.S., nerespectând nici termenele proprii din ultimatumuri, a recurs la agresiune, pătrunzând în spațiul aerian și terestru al

României. Dintr-o „greșeală”, depășind linia trasată pe hartă, trupele sovietice au ocupat Ținutul Herța, zonă compusă din orașul cu același nume și circa 30 de sate și comune, ce aparțineau de județul Dorohoi. Primii eroi ai apărării pământului strămoșesc, atunci, au dat jertfa lor supremă. Căpitanul Ion Boroș, Sublocotenentul Alexandru Dragomir și soldatul Solomon, atunci când ofițerul român a încercat să parlanezeze cu agresorii, aceștia au deschis focul cu mitralierile de pe tancuri omorându-i pe loc pe patrioții români. Ceilalți ostași ai căpitanului Boroș (R.16 A.) s-au împrăștiat, iar trupele sovietice au ocupat Herța.acest teritoriu, după cum se știe, a fost integrat Ucrainei, deși nici picior de ucrainean sau rutean nu se afla atunci în acea zonă, ca locuitor băstinaș. Încă o dovadă că dreptatea umblă întotdeauna cu capul spart, iar peștele cel mare înghite pe cel mic.

Retragerea Armatei Române din Bucovina, ca și din întreaga Basarabie, a fost umilitoare și dezonorată, a marcat o pagină tristă din istoria sa. De fapt, nu ea a fost de vină, ci conducerea țării, care a ordonat retragerea din teritoriile românești Basarabia, Bucovina și Ținutul Herța, iar în august și din părțile de vest, nord și est ale Ardealului. Referitor la această situație, Gheorghe Tătărescu, președintele Consiliului de Miniștri de atunci, afirma: „Aduc în numele țării un omagiu de recunoștință armatei, care a vegheat până mai ieri la hotarele Nistrului și căreia i-am impus cea mai dureroasă jertfă: să se retragă fără luptă și să cedeze pământ românesc. Recunoștința ofițerilor și trupei, care și-au înfășurat cu strângere de inimă drapelele și stindardele și care au executat fără murmur ordinul dureros dat în numele rațiunii superioare a conservării Statului”.

Pentru populația din teritoriile ocupate de sovietici a început un adevărat calvar. Întreaga gamă, recunoscută, de altfel, de persecuții, crime, suspiciuni, denunțuri imaginare (dacă cineva avea necaz pe un anume cetățean și voia să se răzbune, îl pâra la autoritățile sovietice și fără nici o judecată, noaptea era luat de la domiciliu și dus în adâncuri de Siberii, de unde, de regulă, nu mai scăpa cu viață). Sute de mii de români bucovineni din rândul celor peste 1.300.000 ridicați de sovietici în teritoriile ocupate (Basarabia, Bucovina, Herța) și-au pierdut viața sau au rămas în Siberia. Alte sute de mii au luat drumul refugiului, exilului ș.a. Monstruoase crime au fost săvârșite împotriva românilor care aveau „vina” că sunt români și nu erau de acord cu jugul impus de străinii ocupanți, năvălitori de pe alte meleaguri. Cum altfel pot fi calificate crimele odioase săvârșite de ocupanții sovietici împotriva unor români bucovineni după ce acest petec de pământ românesc a intrat sub stăpânirea acestor hapsâni și nepoftiți, decât așa cum merită a fi calificate – oribile. În cartea de reportaje de război, intitulată „Ard malurile Nistrului”, sub semnătura lui Constantin Virgil Gheorghiu, printre altele, se relatează: „Cineva ne povestește că vreo câteva sute de români au fost ridicați din Cernăuți cu câteva zile mai înainte de către poliția comunistă și uciși prin strivirea cu tancurile aproape de Nistru... Cum s-au petrecut aceste fapte oribile? Arestații au fost legați unul de altul și au fost așezați cu fața în jos

pe pământ, într-un câmp de pe malul Nistrului. După ce au făcut acest pod viu, tancurile sovietice au trecut peste ei cu uruitul lor macabru. Au fost asasinați acolo prin strivirea cu tancurile câteva sute de oameni. Peste cadavrele lor, transformate în mormane de carne diformă, a fost aruncată apoi țărână. A existat vreodată pe lume un mormânt mai grav? Te îngrozești numai când citești despre așa ceva. Într-adevăr o atrocitate incredibilă, care, dorim, să nu se mai repete niciodată nicăieri pe planeta noastră!

Nu putem trece mai departe fără să subliniem masacrul, din prima decadă a lunii aprilie 1941, de la Fântâna Albă și de la Lunca. Era la mai puțin de un an de când partea de Nord a Bucovinei a fost ocupată de sovietici și autoritățile puse în slujba lor, românii bucovineni ajunseseră într-o stare disperată. Țăranii români din Fântâna Albă și apoi și cei din Lunca, împreună cu alți conaționali din satele din jur au hotărât să se adune și să treacă în teritoriul liber al României, mai ales că sovieticii au promis că nu vor crea obstacole celor care vor dori să facă acest lucru. Numai că lucrurile nu au stat așa cum s-a spus. Aupra sutelor și sutelor de români din zonă, grănicerii sovietici au deschis un foc ucigător, răpind viața unor bărbați, bătrâni, femei, copii nevinovați. Nici până în prezent nu se știe câți oameni au fost masacrați. Nu se vrea să se facă lumină în această monstruoasă. Accesul la arhivele KGB nu este permis, cu toată „democrația” de care se face mult caz. Simbrișii criminalilor „inventează” tot felul de născociri pentru a ascunde faptele ca pisica cum își ascunde... Aceștia acuză pe români de fascism, anarhie (țăranii în cauză), iar România ca fiind un stat imperialist ce a urmărit anexarea de teritorii străine, punând la cale investigații. Acei țărani omorâți ca niște animale prin pădure au renunțat la avutul lor, agonisit de o viață, la locurile băștinașe, atât de scumpe fiecărui om cu mintea întreagă, la mormintele înaintașilor, la ogoarele deja însămânțate, la animalele din saule, la tot, și au luat drumul pribegiei, preferând mai bine să moară decât să trăiască în umilință, sub jug străin, îngenuchiați în fața dușmanului de moarte. Ei erau conștienți că măsurile draconice nu întârzie să apară, dacă în vreun fel se vor împotrivi cotropitorilor. De fapt la puțin timp după masacrul, în iunie 1941, au fost deportate 13000 de familii de țărani, intelectuali români bucovineni, în glaciala Siberie, Kazahstan ș.a. Desigur aceste crime, inclusiv omorârea prin înfometare – au fost săvârșite nu de ucraineni, ci de autoritățile sovietice, de cei care hotărâu soarta popoarelor și a oamenilor nevinovați. Criminalii, care au avut mâinile și conștiința pline de sânge românesc, la Fântâna Albă și Lunca, sunt socotiți de către cei care proslăveau astfel de fapte, drept „martiri” ai patriei sovietice și ucrainene. Ei nu au nici un pic de respect față de victime și de urmașii lor, proslăveau ura și neomenia. Crimele nu pot fi uitate și nu trebuie uitate niciodată. Dar vinovații trebuie să răspundă. Martirii poporului români cer dreptate și scoaterea la lumină a adevărului.

„Suntem copii ai suferinței. Dar tocmai această îndelungată și amară suferință – scria M.Sadoveanu – ne-a legat mai strâns de acest pământ. E bunul nostru, e

credința și nădejdea noastră. Noi suntem oamenii acestui pământ! Au trecut peste aceste meleaguri multe limbi rele. Au fost neamuri ale pustiei. Au venit ca aduse de vânt; și s-au mișcat ca nisipurile mării; s-au dus. Noi am prins rădăcini aici, ca și codrii străvechi, noi ne-am înfrățit cu pământul. Ne-au bătut furtunile, dar am stat pe loc ca să vină ceasul înfloririi”.

Eliberarea părții de Nord a Bucovinei de sub ocupație sovietică și pierderea din nou a acesteia

Intrarea României în război, la 22 iunie 1941, alături de Germania, nu a urmărit țeluri de cotropire a altor popoare sau de anexare a unor teritorii străine. Ea a avut scopul de eliberare a pământurilor străvechi românești răpite prin forță și dictat în 1940. În Ordinul dat armatei de generalul Ion Antonescu, la 22 iunie 1941, se ordonă ostașilor să reîmplinească „ în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii voievodali ai Bucovinei”, să lupte „pentru gloria neamului ... să cinstească amintirea lui Mihai Vodă și a lui Ștefan cel Mare ...”. Numai dușmanii României și ignoranții se pretează la falsificarea adevărului istoric, la mistificare în scopul justificării fărădelegilor la adresa poporului român. Pentru eliberarea Bucovinei au luptat cu bărbăție și multă vitejie trupele române din cadrul Armatei 3, comandată de generalul corp de armată Petre Dumitrescu, având în componere Corpul de munte, Divizia 7 infanterie, Bg.8 cavalerie și alte unități și subunități (de mitraliere, artilerie grea și alte arme, inclusiv escadrile de aviație de recunoaștere, de observație și de legătură). În primele zile au fost desfășurate acțiuni cu caracter local, mai ales în terenul muntos – împădurit al Bucovinei, incursiuni și acțiuni de cercetare prin luptă. În concepția ofensivei A.3 române s-a prevăzut o lovitură principală pe direcția Mihăileni, Noua Suliță, Hotin și o lovitură secundară pe direcția Vicovului de Jos, Storojineț, Cernăuți, Hotin. Declanșate la 3 iulie 1941, operația ofensivă a durat șase zile. După două zile de luptă îndârjite, la 5 iulie 1941, Cernăuțiul a fost eliberat printr-o manevră dublu învăluitoare a două brigăzi mixte de vânători de munte. După câteva zile, generalul Antonescu a vizitat orașul și, la o conferință de presă cu ziarisții români și străini, a declarat „Aici totul este românesc, aici este leagănul nostru unde se găsesc înmormântați domnitorii glorioși și voievozii care au zidit din temelii, prin luptele și sacrificiile noastre, întreg tezaurul național”. De remarcat că în cursul operației ofensive executate de A.3 română (Hotinul a fost eliberat la 8 iulie) pentru eliberarea părții de Nord a Bucovinei și a Ținutului Herța s-au desfășurat acțiuni variate și complexe: atacuri frontale (Divizia 7 infanterie, Brigadă 2 mixtă munte, Brigada 8 cavalerie); manevră dublu învăluitoare (brigăzile 1 și 4 mixte munte la eliberarea orașului Cernăuți); manevră de întoarcere (Detașamentul „Colonel Albuștin”, la aripa stângă a armatei, pe direcția Siletin, Vijnîța); forțarea sau trecerea unor cursuri de apă

(Siret, Prut) etc. Astfel s-a încheiat una din cele mai remarcabile pagini din istoria militară a poporului român.

După eliberare, treptat viața a început să intre în normal. Au fost refăcute școlile, bisericile, instituțiile publice, spitalele. Funcționarii, polițiștii, jandarmii, învățătorii, preoții, profesorii au revenit în cea mai mare parte la posturile lor, în timp ce administrația se retrăgea odată cu Armată Roșie... Din păcate, această perioadă de refacere și intrare în normal nu a durat prea mult timp. La începutul anului 1944, s-a declanșat ofensiva sovietică pe direcția Iași – Chișinău. În perioada martie – mai 1944, au fost evacuați din fața înaintării sovietice 82580 basarabeni și 32958 bucovineni, fără a mai socoti zecile de mii de oameni care au plecat pe propria răspundere. În primăvara și vara anului 1944, partea de Nord a Bucovinei a fost ocupată de U.R.S.S. Au urmat patru decenii de stăpânire sovietică. Calvarul pentru românii bucovineni a continuat cu urmări din cele mai grave.

Partea de Nord a Bucovinei în zilele noastre

Potrivit unor date statistice ale ocupanților actuali, în partea de Nord a Bucovinei, rezultă că 66,9% sunt ucraineni (inclusiv ruteni), 19,5% români (aici sunt incluși și moldovenii, care, conform concepției staliniste atât de prezentă și în Ucraina de astăzi, moldovenii nu sunt considerați români), iar restul (13,6%) ruși, evrei, polonezi, cehi, armeni, țigani ș.a. Așadar, în anii de ocupație austriece și ai celei sovietice, ponderea românilor a scăzut de peste patru ori. În realitate, românii continuă să fie majoritari în foarte multe localități, unele fiind în întregime românești. Din datele oficiale, concluzia este evidentă în ceea ce privește „perspectivele” celor mai vechi locuitori ai pământului lor strămoșesc. Pe această cale, șicanele, necazurile și măsurile antiromânești se succed, în fel și chip, către atingerea țelului final – lichidarea existenței românești în partea de Nord a Bucovinei, cu toate că se vorbește și se scrie mult despre „drepturile omului”, „egalitate în drepturi” ș.a. Însă năravul din fire, se pare, că nu are lecuire.

În anii din urmă, se depun eforturi din partea autorităților ucrainene pentru limitarea cât mai mult a învățământului în limbile minorităților naționale. În 1997 – 1998, a fost elaborată „Concepția despre învățământul în limbile minorităților naționale în Ucraina”, în care se prevedea ca predarea în limbile acestora să fie limitată la clasele I – IV (ciclul primar). La protestele vehemente al organizațiilor minorităților naționale din Ucraina, implementarea în învățământ a acestei „concepții” – atât pe cale legislativă (la nivel parlamentar), cât și în baza diferitelor „ordine” și „dispoziții” ale Ministerului învățământului de la Kiev – nu au încetat nici un moment, dimpotrivă, se succed într-un ritm și mai rapid. O altă măsură, tot subtilă, înșelătoare, este cea referitoare la predarea literaturii minorităților naționale. S-a hotărât ca aceasta să se predea integrată în „literatura universală”, măsură discreționară și discriminato-

rie, fiindcă se încalcă drepturile fundamentale referitoare la păstrarea identității etnice, lingvistice și culturale, contravine principiului egalității în drepturi a tuturor cetățenilor statului respectiv (așa cum este consemnat și în constituția Ucrainei).

Din vara anului 2001, se recurge la metode subtile și deosebit de periculoase în regiunea Cernăuți și anume – constituirea de clase cu predare în limba ucraineană în școlile românești. Astfel de clase funcționează deja în unele localități: Noua Sulița, Vancicăuți, Mămăliga ș.a. Acțiunea a fost întreprinsă de autorități prin înșelăciune, forță și constrângere, pretextându-se că elevii minorităților nu-și însușesc bine limba de stat și nu ar avea aceleași șanse cu elevii aparținând majorității. În satul Bahrinești, raionul Hliboca, sat cu populație românească 100%, s-a obținut „asentimentul” părinților elevilor, promițându-le că astfel de clase sunt constituite pentru aprofundarea cunoașterii limbii ucrainene. Este un exemplu. Cazuri asemănătoare se petrec și în alte locuri. De asemenea, în posturile de conducere ale școlilor românești sunt promovate, de regulă, cadre cu o pregătire pedagogică precară, în detrimentul celor românești corespunzătoare. Dotarea și finanțarea școlilor românești (mai ales baza materială) sunt inferioare celor corespunzătoare aparținând majorității ucrainene. Așa stau lucrurile și în ceea ce privește asigurarea manualelor necesare, computerelor ș.a.

Românii noștri din Bucovina ocupată au o tristă experiență, viața i-a pus la grele încercări. Multe din valorile acesteia au fost sfărâmate. Mai au încă multe de întâmpinat. Dușmanul lor este încă viguros și dispune de multiple mijloace pentru atingerea scopurilor urmărite. Nu întâmplător se năpustește cu atâta furie, dezgropând teorii pe care vremea le-a băgat la index, prin care falsifică istoria noastră națională, nesocotesc martirajul românilor în lupta lor pentru existență, împotriva cotropitorilor. Ei procedează întocmai ca hoțul care strigă cât îl ține gura de mare „că vinovat nu este el, ci păgubașul”. Românul este pașnic, prietenos, dorește să conviețuiască cu toți cei din jur în condiții civilizate, de respect reciproc. El n-a râvnit și nu rânește la pământul altuia, nu a urmărit niciodată să cotopească popoare, să înrobească pe alții, dar pretinde îndreptățit, să i se respecte ceea ce este al său, demnitatea și omenia. Veninul și răutatea, propagate în unele mijloace mass – media, din regiunea Cernăuți, sperăm să le sece izvoarele și să se așeze liniștea, respectul reciproc și colaborarea firească aducătoare de satisfacții și bucurii. Ei rămân niște optimiști, speră să fie mai bine!

BIBLIOGRAFIE

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VI, Editura Enciclopedică, București, 2002, p.681-697.

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p.199-209, 295, 780-787.

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VII, tom II, Editura Enciclopedică, București, 2003, p.355-368, 498-507.

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VIII, Editura Enciclopedică, București, 2003, p.365-374.

Ion Nistor, **Istoria Bucovinei**, Editura „Humanitas”, București, 1991

Asociația Națională a Veteranilor de Război. **Armata română în vâltoarea războiului(1941-1945)**, București, Editura „Vasile Cârlova”, 2002, p.30-35, 46, 50-57.

Petru Rusșindilar, **Hurmuzăcheștii în Viața culturală și politică a Bucovinei**, Editura „Glasul Bucovinei”, Iași, 1995.

„Națiunea”, nr. 120, 121 și 122 din oct. – noiembrie, 2001.

BASARABIA – STRĂVECHI PĂMÂNT ROMÂNESC – 85 DE ANI DE LA UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA –

ION FETCU

1. În urmă cu 85 de ani, la 27 martie/ 9 aprilie 1918, Sfatul Țării hotăra, la Chișinău, Unirea pe vecie a Basarabiei cu patria mamă – România. La acest moment aniversar pentru întreaga suflare românească, se cuvine să ne aplecăm cu toții asupra semnificației acestui eveniment, să-i înțelegem sensul pentru prezent și, mai ales, pentru viitor; să ne dăm seama că drama românilor basarabeni în decursul vremurilor vitrege, drama Basarabiei este, de fapt, drama poporului român, care – așa cum aprecia savantul Simion Mehedinți - „a trăit asediat”, sau cum spunea cronicarul Grigore Ureche, „în calea răutăților”.

Desigur, permanenta amenințare externă a avut și un rol pozitiv în păstrarea și dezvoltarea conștiinței de neam, a descendenței traco – daco – romane, a unității de limbă, cultură materială și spirituală, impulsionând factorii politici de decizie români spre realizarea unității statale în decursul timpului, îndeosebi în secolele XIX și XX. Anul 1918 a marcat triumful acestui deziderat al națiunii noastre în întreg spațiul carpato – pontic – danubian. N-a trecut prea mult timp și actul UNIRII din 1918 a fost compromis de marile puteri continentale, românii au trăit și continuă să trăiască drama poporului de veche obârșie, cultură și civilizație plasat la interferența bimilenarei și zbruciumatei sale istorii atât de lapidar și cuprinzător exprimată de marele nostru istoric Nicolae Iorga „Când Nordul a vrut să meargă spre Sud, când Apusul a vrut să se atingă cu Răsăritul, aici s-a întâlnit”. Mai marii lumii au neguțat în secret soarta poporului român, ca ființă etnică, politică, economică, socială și spirituală la Tilsit (1807), Moscova (1939), Teheran (1943), Yalta (1945), Malta (1989); un astfel de pericol ne pândește chiar și în zilele noastre.

De fiecare dată, însă, românii au știut să depășească adversitățile și să supraviețuiască.

În condițiile noilor schimbări din Europa, Basarabia constituie, încă o problemă deosebit de complexă și gingașă, dar și una din cele mai importante ale devenirii românești. Cunoașterea ei dă armătura unei abordări conștiente și ferme în măsura în

care cheștiunea Basarabiei este cuprinsă în „logica istorică” și a proceselor sale necesare și ireversibile. Pline de înțelepciune, în acest sens, sunt cuvintele exprimate de academicianul Dan Berindei: „Granițe firești, de seculară vechime, brutal încălțate cu mai puțin de două veacuri în urmă și din nou la mijlocul acestui veac (veacul XXI n.n.), se cer restatornicite, iar legăturile dintre cele două părți principale ale românității trebuie pe deplin reînnoite prin muncă statornică desfășurată pe amândouă părțile Prutului, în așa încât romanitatea să reprezinte o singură entitate spirituală, politică și statală”.

2. Străvechi teritoriu românesc, partea de la Dunăre și Marea Neagră, Prut și Nistru, adică ceea ce se numește Câmpia Bugeacului, a căpătat numele de Basarabia. Acest teritoriu a fost o vreme sub stăpânirea genovezilor, apoi a tătarilor.

Când Mircea cel Bătrân a pus stăpânire pe Cetatea Albă, aceasta a însemnat fundamentarea Basarabiei răsăritene, excluderea de la gurile Dunării a supremației italiene, a celei bizantine și bulgare. Apoi Alexandru cel Bun și-a întins stăpânirea spre sud, Moldova ieșind de sub influența Poloniei, Cetatea Albă și Chilia au cunoscut o perioadă de înflorire în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și Sfânt. Cucerirea acestora, ca și a gurilor Dunării, în 1484, de către Imperiul otoman nu a însemnat și ruperea lor totală de teritoriile vecine. Pe aici se făcea comerț cu străinătatea, în continuare. La venirea rușilor ocupanți, în 1812, denumirea de Basarabia a fost extinsă la întreg teritoriul dinspre Prut – Nistru – Dunăre – Marea Neagră și vechea graniță cu Imperiul austriac (în nord).

Istoricii de seamă ai neamului, precum Nicolae Iorga, A.D.Xenopol, Constantin C.Giurgescu, Ion Nistor și alții, pe baza unor numeroase și veridice documente despre viața românească în acest spațiu, au demonstrat că Basarabia este pământ românesc la fel ca oricare altă parte a României, combătând cu argumente falsificările, aprecierile nefondate ale celor care voiau să justifice actul de hoție imperială prin subjugarea românilor basarabeni. În acest spirit, Nicolae Iorga scria „... împotriva mărturiilor istorice, nici un interes politic, nici o patimă antiromânească și nici o slugarnică lingușire față de stăpânii de astăzi nu-l pot răsturna; că viața istorică a așa – numitei Basarabii începe cu domnia Moldovei și se întărește, se acoperă cu bogăția negustorească și de gloria războinică prin această domnie”. În continuare, el aprecia că: „nu e ogor, monument, așezământ local, neam vechi în Basarabia care să nu fie al nostru, sânge românesc, faptă românească, gând românesc”.

Este lucru cunoscut că pământul dintre Prut și Nistru a fost locuit din cele mai îndepărtate timpuri, mărturie fiind importante urme ale civilizației umane încă din Paleoliticul mijlociu, vestigiile aparținând traco – geților. În secolele II – IV, partea de sud a Basarabiei (Bugeacul) s-a aflat sub stăpânirea imperiului roman, în restul teritoriului continuând să viețuiască dacii liberi (carpii). În tot acest timp a avut loc un pronunțat proces de romanizare, care a continuat și după retragerea aureliană din Dacia (anii 271-275). În secolele IV – XIII, proaspătul popor român s-a înfruntat cu

valurile populațiilor migratoare, printre care au fost și slavii (secolele VI - VII). În anul 1359, s-au pus bazele statului românesc de - sine – stătător. Moldova, care, mai târziu, a unit sub sceptrul său toate teritoriile românești cuprinse între Dunăre, Marea Neagră, Nistru, Ceremuș și Carpații Orientali. Domnii Moldovei, începând cu Roman Mușat, au creat un sistem complex de apărare, construind și întărind cetățile Tețina (Cernăuți), Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă, Chilia – solide bastioane de rezistență împotriva vrăjmașilor invadatori. În 1538, partea de sud a Basarabiei a fost anexată Imperiului otoman (raiaua Tighina, numită de turci Bender). Începând cu 1718 și până în 1771, aceeași soartă a avut-o și Hotinul.

3. În mai 1565 s-a încheiat un tratat de alianță între Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei, și țarul Rusiei, Alexei Mihailovici, prin care Imperiul țarist se obliga să respecte rânduielele interne ale Moldovei (fără amestec în domeniile politic și administrativ, iar teritoriile anexate de Imperiul otoman să fie redade Moldovei). În aprilie 1711, prin Tratatul de la Luțk, încheiat între Dimitrie Cantemir și țarul Petru I, Rusia recunoaște frontiera pe Nistru, suveranitatea și integritatea Moldovie, obligându-se să o apere împotriva tendințelor de aservire totală venite din partea Imperiului otoman. Tratatul este important pentru că pentru prima dată într-un astfel de document se menționează cu precizie hotarele Moldovei. Astfel, textual, la art.11, se arată că: „Hotarele Principatului Moldovei după drepturile sale antice, sunt acelea ce se descriu cu râul Nistru, Cameneț, Bender (Tighina), cu tot teritoriul Bugeacului, Dunărea, Muntenia, marele Ducat al Transilvaniei și cu teritoriile Poloniei...”.

Lucrările au început să capete o orientare din ce în ce mai expansivă în timpul țarinei Ecaterina a II-a, când Imperiul rus a ajuns, în 1787, la Nistru (partea inferioară a acestuia), faptul fiind confirmat la tratatul ruso – otoman încheiat la Iași, în ianuarie 1792. ajungând la granița cu Moldova, prin cucerirea teritoriilor dintre Bug și Nistru (desăvârșită în 1793, ca urmare a celei de-a doua împărțiri a Poloniei între Rusia și Austria). Imperiul țarist a început să se amestece în treburile interne ale Țărilor Române, cu consimțământul Imperiului otoman, care încălca din nou prevederile capitulațiilor. Printr-un document (hاتیșریف) din 1802, Imperiul otoman recunoștea că „Gospodarii (domnii (n.n.) din Moldova vor primi reprezentările pe care trimișii Rusiei le-ar putea face fie pentru afacerea impozitelor, fie pentru privilegiile țării”.

Mobilul expansiunii rusești spre vest l-a constituit dorința imperiului de a ajunge în Balcani, a pune stăpânire pe Constantinopol și a transforma Marea Neagră într-o mare rusească, de a se folosi din plin de Dunăre – artera principală ce duce spre inima Europei. Înțelegând potențialul strategic al Principatelor Române (Moldova și Muntenia) în stăvilirea expansionismului rusesc, în 1805, Talleyrand – ministrul de externe al Franței – i-a sugerat lui Napoleon I Bonaparte „să ofere” cele două principate românești Austriei, pentru a crea un puternic imperiu tampon de-a lungul Dunării. Evenimentele au luat însă un alt curs.

4. La 28 octombrie 1806, a început un nou război ruso – otoman, care, ca și cele

anterioare, s-a desfășurat pe teritoriul românesc, cu întregul cortegiu de necazuri pentru români. Armatele țariste au ocupat Moldova și Muntenia. Cu acel prilej, ministrul de externe rus, din ordinul țarului, declara că imperiul „nu are nici cea mai mică intenție să cucerească ceva de la Turcia”. Faptele ulterioare au dovedit contrariul. „Eliberatoare” și „apărătoare a ortodoxiei”, Rusia, îndemna, cu obstinție, boierimea română să accepte „legea rusească”. Napoleon I, care a pozat în eliberator de popoare, a încurajat și sprijinit poftele nesățioase, apărătoare și cotoptoare ale țarismului. Țările Române, sub influența franceză, a început să li se spună principate, denumire politică prin care se anula apartenența etnică, conotația istorică a vechilor lor nume.

Prin această denumire, imperiile austriac, rus, francez și otoman transformau statele românești, istoric constituite, în petece de pământ, fără apartenență precisă, apte oricărei tranzacții. Pentru Napoleon, ele au fost un simplu obiect de troc: el voia să se folosească de slăbiciunea Imperiului otoman în scopul întăririi poziției Franței. Dar pentru aceasta avea nevoie de mână liberă, de aici înțelegerea cu Rusia. În 1807 – scria Nicolae Iorga – „La întâlnirea de la Tilsit, Napoleon, care umbla cu fel de fel de planuri în ceea ce privește Răsăritul și ne-a dat pe rând pe mâna austriecilor și rușilor – pe noi, pe toți, sau câte o parte numai din pământul românesc la Dunăre, Napoleon, va -să - zică, se învoi cu Țarul Alexandru ca acesta să ia, pe de o parte, de la Suedia, Finlanda, iar pe de altă parte de la turci amândouă principatele noastre”.

În decurs de câțiva ani, relațiile ruso – franceze s-au schimbat, mai ales după eșuarea proiectatei căsătorii a lui Napoleon cu sora țarului, Anna Pavlovna. Rusia a continuat să acționeze pentru atingerea obiectivului său strategic în război – fixarea graniței dintre imperiile țarist și otoman pe Dunăre. În acest sens, ministrul de externe rus, Rumianțev, a scris generalului Kutuzov, comandatul armatelor ruse de la Dunăre: „scopul cel mai evident și mai important este alipirea celor două Principate la Rusia. Nici o achiziție n-ar putea să le înlocuiască”. Sub presiunea iminentei invazii napoleniene, tratativele ruso – otomane pentru încheierea păcii, în urma războiului din 1806 – 1812, au fost urgentate. Totodată, a fost provocată „în mod abil, o atmosferă de panică în jurul marelui vizir”, și ca lucrurile să fie cât mai tulburi, țarul a renunțat, pentru moment, la pretențiile inițiale – de a dispune de întregul curs al Dunării pe teritoriul românesc. În Tratatul de la București, încheiat la 28 mai 1812, acea „zi funestă pentru români” (Nicolae Iorga), s-a consemnat cedarea de către imperiul otoman către cel rus – mai mult din neștiință decât silit – a Moldovei dintre Prut și Nistru. Prin aceasta au fost încălcate prevederile capitulațiilor, conform cărora otomanii nu aveau voie să înstrăineze nici o palmă din pământul românesc. Cel mai strălucit diplomat al tuturor timpurilor, Nicolae Titulescu, scria, în 1939: „Turcia a cedat Basarabia Rusiei. Prin această concesie Turcia a violat pur și simplu contractul (capitulațiile (n.n.) său de valabilitate și Rusia a devenit complicele violării unui contract de drept internațional. Or, complicitatea la violarea unui contract de drept internațional nu poate crea dreptul”. Deci, răpirea părții de răsărit a Moldovei, de către

Rusia, reprezintă un act semavolnic și are serioase vicii de fond din punct de vedere internațional. Răpirea s-a impus prin dreptul celui mai tare, prin prezența baionetelor rusești pe teritoriul național român și prin abilitatea diplomaților țariști, tocmai în condițiile care nu erau favorabile imperiului de răsărit. Graba cu care otomanii au trecut la tăierea capului dragomanului Moruzi, a fost un act sentimental, care a marcat in justiția, însă a rămas complet inoperant în plan statal, diplomatic. Răpirea s-a hotărât la masa verde între mai marii Europei, în spiritul împărțirii sferelor de influență, care, din păcate, funcționează din plin și în zilele noastre.

5. Ocupanții ruși au răspândit versiunea potrivit căreia Basarabia era mai mult un teritoriu pustiu, nelocuit, că la sosirea lor au găsit ceva turci și tătarui locuind în corturi. Dacă este vorba de pustiire, trebuie arătat că Moldova și Muntenia, pe timpul ocupației și războiului 1806-1812, au fost crunt jefuite. Un raport al francezului Meriege, unul din martorii tragicelor evenimente, arăta: „armata rusă a devastat Valahia (Muntenia (n.n.) în așa fel încât acesta nu mai prezenta la începutul anului 1809 decât aspectul unui deșert. Jaful, brigandajul, abuzurile, grelele impozite impuse de generalii ruși au dat acestei țări la limita extremă a sărăciei. Chiar țarul însuși spunea, în 1813, referindu-se la plângerile nenorociților moldoveni, că el nu poate să mai sufere mai mult timp astfel de erori”.

Or, Basarabia nu era „un petic amărât de pământ, ci reprezenta mai mult de jumătate de Moldova și aume partea ei cea mai importantă, mai bogată, apreciată de unii „raiul pe pământ” pentru rodnicia solului. Recensământul executat de autoritățile rusești, în 1817, arăta că din cei aproximativ 500.000 de locuitori ai Basarabiei, 86% erau români și numai 6,5% ruteni, ucraineni și ruși - luați la un loc. urmare a politicii de rusificare, la recensământul din 1897, românii reprezentau numai 47,5%, în timp ce rutenii, ucrainenii și rușii ajunseseră la 27,8%.

Populația Basarabiei a primit cu indignare pe ocupanții ruși. Numeroase familii au emigrat peste Prut, în partea de vest a Moldovei. La sfârșitul anului 1812, fuga țăranilor români din Basarabia a luat un caracter de masă. Ca să împiedice o asemenea imigrare, autoritățile rusești au închis granița la Prut sub pretext că a izbucnit ciuma.

În scopuri propagandiste, de ducere în eroare asupra adevăratelor obiective strategice urmărite – ocuparea Balcanilor, Dunării cu gurile sale și a strâmtorilor (Bosfor și Dardanele) Rusia a pozat în „eliberatoare” și „apărătoare a ortodoxiei”, acordând Basarabiei o largă autonomie, dreptul de a se folosi limba română în administrație, școală și biserică, alături de limba rusă. Un asemenea statut a durat până în anul 1826, când autonomia a fost anulată, Basarabia fiind condusă direct de la Petersburg, limba română izgonită de peste tot; în cele din urmă, provincia ocupată a fost transformată într-o gubernie (1870); s-a deslănțuit o cruntă campanie de deznaționalizare.

Prin pacea de la Adrianopole (1829), țarismul a anexat la Rusia Delta Dunării și Insula Șerpilor, noua frontieră fiind stabilită pe brațul Sfântul Gheorghe. Abia în 1856,

tot la masa verde, prin Tratatul de la Paris, când Rusia a ieșit învinsă din războiul Crimeii (1853-1856), Moldovei i-au fost restituite cele trei județe sud – basarabene: Ismail, Cahul și Bolgrad, în timp ce Imperiul otoman primea Delta Dunării. În condițiile din 1878, când Franța era după pierderea războiului cu Prusia (1870-1871), Rusia a socotit că trebuia să șteargă amintirile rușinoasei înfrângerii din 1853-1856, amenințând chiar că armata română ar putea fi dezarmată, la care prințul Carol a răspuns demn: „armata poate fi zdrobită, dar nu se va lăsa niciodată dezarmată”.

În realizarea scopurilor acaparatoare, Rusia a fost încurajată și sprijinită, la Congresul de la Berlin (iunie 1878), de marile puteri, care nu mai aveau aceleași interese cu privire la gurile Dunării, oferindu-i Rusiei avantaje. Textual, Bismark declara: „Opera Congresului ar fi incompletă dacă ar exista o dispoziție de care ar fi legată pentru viitor o amintire penibilă pentru națiunea rusă ...”. („Corb la corb nu-și scoate ochii”). Ca atare, partea de sud a Basarabiei a fost făcută cadou Rusiei.

6. Încă din 1905, după revoluția rusească din acel an și sub influența ei, în Basarabia, mișcarea de eliberare națională a cunoscut o înviore, la care o contribuție importantă au avut-o Constantin Stere, Ion Inculeț, Ion Pelivan, Vasile Stroescu, Pantelimon Halippa și alți intelectuali patrioți. Ei au editat ziarul românesc „Basarabia”, iar zemstvele (organe locale administrative) au militat pentru introducerea limbii române în școli; s-au ținut adunări publice la Chișinău, cu care prilej au pus bazele „Societății Moldovenesti pentru Răspândirea Culturii naționale”. Au început să fie puse pe prim plan: emanciparea națională, reforma agrară, introducerea limbii române în școli, biserică și în instituțiile publice. Față de revendicările democratice și naționale ale românilor basarabeni, reacția represivă a ocupanților n-a întârziat: arestări, execuții, distrugerea sediilor organizațiilor naționale; ziarul „Basarabia” a fost suprimat, tipografia și sediul redacției arse, redactorii arestați. Cu toate acestea, procesul odată declanșat n-a mai putut fi stăvilat, lupta pentru eliberare națională în Basarabia s-a înscris pe noi coordonate, mai ales după prăbușirea țarismului, în februarie 1917.

În acest context, să reamintim cele spuse de V.I. Lenin, în 1914 și la începutul anului 1917, referitor la noi, români, pentru a gândi și aprecia. Popoarele asuprite – relatea el – au dreptul la autodeterminare, trebuiau să scuture stăpânirea velicorușilor (cazul românilor basarabeni); se va renunța la toate anexiunile făcute de țarism (Basarabia era anexată din 1812); recunoașterea dreptului inalienabil al românilor, care erau sub jug străin, de-a se despărți de statul rus și a se uni cu conaționali lor vecini și cu statele lor suverane. La cele de mai sus, să reținem și orientările date de V.I.Lenin delegației Partidului Național Moldovenesc, condusă de Pantelimon Halippa, celei studențești a lui Văleanu și, îndeosebi, celei militare de pe frontul român, în friunte cu sublocotenentul Gherman Pânteș și anume să facă ceea ce doreau moldovenii, dar să respecte democrația. Realitatea a demonstrat că tot ce a spus V.I.Lenin a rămas vorbe goale, mai ales din octombrie 1917, nici o deosebire între

tarism și politica leninistă față de poporul român.

Salvarea românilor nu putea veni de aiurea, era în propriile lor forțe. De aceea, asociațiile, partidele politice românești, organele lor de presă au desfășurat numeroase acțiuni de conștientizare și revoluționare a maselor. Chiar din martie 1917, s-au organizat și desfășurat mitinguri, demonstrații de stradă, congrese (ale țăranilor, ostașilor, cadrelor didactice, preoților, cooperatoarelor ș.a.), cercuri profesioniste și multe altele, dar care toate aveau, pe lângă probleme specifice, revendicări comune: autodeterminarea teritorială și politică, dreptul de a se folosi limba română, reforma agrară, armata națională, legi proprii etc. cea mai mare parte era inspirată din programul Partidului Național Moldovenesc, înființat la 3/ 16 aprilie 1917.

Un loc aparte l-a avut Congresul soldaților moldoveneni (20-27 octombrie 1917), care a luat în dezbateri, printre altele, înființarea, componența și modul de organizare a Organului suprem de care trebuie să dispună Basarabia și căruia i s-a dat denumirea de Sfatul Țării. Inițial, s-a prevăzut că din Sfatul Țării să facă parte 120 de deputați, ulterior s-a ajuns la 150. O analiză chiar succintă demonstrează caracterul democratic, reprezentativ al acestui organ suprem legislativ. În cadrul său erau reprezentate: Congresul soldaților – 44 deputați; Sfatul gubernial al Țăranilor – 31; Partidul Național Moldovenesc – 4; Societatea Culturală a Românilor din Basarabia – 1; Uniunea Cooperatorilor – 5; Liga Culturală a Femeilor Moldovene – 1; Societatea Studenților Moldoveni „Renașterea” – 1; Preoțimea Moldovenească – 1; Zemstvele ținutele – 9; Partidul Social Democrat – 1; Partidul Socialist Revoluționar – 1. Restul, până la 150 deputați, reprezentau diferite alte societăți, asociații, cooperative, ligi. De asemenea, erau reprezentate minoritățile: ruteni, ruși, ucraineni, găgăuzi, nemți, bulgari ș.a. Modul de constituire a Sfatului Țării n-a diferit cu nimic de dietele formate în alte republici asemănătoare Basarabiei și nimeni nu le-a contestat. Din moment ce Sfatul Țării a stabilit legături cu guvernul român de la Iași, sovietele, în frunte cu V.I.Lenin și Rada Ucraineană, și-au dezlănțuit năduful și urgia asupra românilor.

7. Paralel cu organizațiile democratice, naționale ale românilor, în Basarabia au luat ființă soviete, conduse direct de la Petrograd, Moscova și Kiev. În același timp, Rada Centrală de la Kiev (parlamentul) pretindea ocuparea teritoriului Basarabiei, ca și sovietele. Acestora li s-a alăturat, din octombrie 1917, „Frontodelul” condus și susținut nemijlocit din capitala Rusiei. În aceste condiții, la 2 decembrie 1917, Sfatul Țării de la Chișinău a proclamat REPUBLICA DEMOCRATICĂ MOLDOVENEASCĂ, în cadrul Federației Ruse. La puține zile (8 decembrie) s-a constituit guvernul (CONSILIUL DIRECTORILOR). După încheierea păcii de la Brest – Litovsk (3/17 decembrie 1917) situația din Basarabia s-a agravat și mai mult; anarhia a luat proporții (trupe germane și rusești în retragere, foști prizonieri din ambele tabere aveau pe aici trecere sute de mii de oameni într-o deplină debandadă, era un dute – vino, nimeni nu mai ascultă pe nimeni, crimele, jafurile depășeau închipuirile). Situația a devenit insuportabilă, avutul public, existența instituțiilor,

viețile sutelor de mii de locuitori erau în pericol. Pentru ieșirea din catastrofă, Sfatul Țării a solicitat ajutor, la care conducerea Ucrainei nu s-a oferit, guvernul român interesat și pentru faptul că multe depozite au fost evacuate în Basarabia, în anul 1916, a trimis în sprijin două divizii de infanterie (11 și 13) și două de cavalerie (1 și 2). Puse la dispoziția Sfatului Țării (care nu avea cu ce face față situației), aceste divizii și-au îndeplinit cu cinste misiunile ce li s-au încredințat, fără să se amestece în treburile interne.

Atitudinea României de ajutorare a fraților basarabeni a fost considerată la Petrograd și Kiev, ca fiind dușmănoasă; ca urmare, a fost o adevărată „invazie” de ultimatumuri și amenințări, unele purtând semnătura lui V.I.Lenin, ca cel din 3 ianuarie 1918; ambasadorul României la Petrograd, C.Diamandy, și personalul ambasadei noastre au fost arestați, vase românești și tezaurul național românesc – sechestrate. Rusia a rupt relațiile cu România, declarându-i război. Precipitarea evenimentelor a determinat Sfatul Țării, la 24 ianuarie 1918, să proclame independența (față de foștii stăpâni). N-au trecut decât câteva zile și Ucraina, în 2/15 februarie 1918, a adresat un nou ultimatum guvernului român, aflat la Iași, în care se cerea ca în decurs de 48 de ore să fie retrase trupele române din Basarabia. „Nepriimirea unui răspuns afirmativ din partea guvernului dvs. – se menționa în ultimatum – va atrage deschiderea imediată a unei acțiuni militare viguroase din partea armatei revoluționare ruse” Această atitudine ucraineană era un argument potrivit căruia atunci când Rusia imperială slăbește frâul, Ucraina revendică Basarabia, un prim pas pentru înfăptuirea unui plan mai amplu pe seama României. Așa cum ne spunea Constantin Stere, Ucraina voia să se întindă până la Carpații Orientali, să aplice proiectul „Federației Mării Negre”, în care trebuiau să intre Basarabia, România, regiunea Donului și cea a Cubanului, Caucazia – cu capitala la Odessa (Toți își făceau planuri pe seama României).

8. Nimeni și nimic nu mai putea să abată de pe această cale pe românii basarabeni, ei știau ce vor și credeau în victorie. Cu această convingere și-a rostit cuvântul său Teofil Iancu, în numele delegației Partidului Național Moldovenesc, la Congresul naționalităților din Rusia (septembrie 1917), de la Kiev: „Salut congresul națiunilor în numele românilor din Basarabia. Mulți ați auzit de moldoveni, dar puțini cred că știți că națiunea moldovenească nu există. Este o națiune română. Numele de moldovean și moldoveni este numai teritorial, dar nu național, iar dacă noi numim moldovenești comitetele și organizațiile noastre, o facem aceasta numai din punct de vedere tactic, fiindcă cuvântul român sună prea aspru la urechea vrăjmașilor noștri, de care avem mulți, ca și dumneavoastră”. Acest citat, după opinia mea, ar trebui să se afle pe copertile manualelor tuturor elevilor din Basarabia.

Știrul presiunilor și al pericolelor asupra Basarabiei a continuat cu intensitate. La 16 martie 1918, Ucraina sovietică a transmis guvernelor german, austro – ungar, turc, bulgar și român o notă în care se afirma: „Basarabia, din punct de vedere etnografic,

economic și politic formează o unitate indivizibilă cu teritoriul Ucrainei”. Numai după câteva zile, tot Ucraina propunea împărțirea Basarabiei. Rumcerodul (autoritățile sovietice de la Odessa) a prezentat guvernului român, condus de generalul Averescu, un document cu cinci puncte, prin care se cerea, în principal, retragerea trupelor române din Basarabia, cu care România nu a fost de acord. Acei istorici, care susțin că s-a ajuns la o înțelegere ucraineană, exprimă un neadevăr istoric. Însuși ministrul de externe sovietic, Cicerin, recunoaște, în martie 1920, că negocierile din februarie / martie 1918 au fost zădărnice „prin invaziunea germanică și austriacă”, care a dus la ocuparea Odessei și la încetarea existenței organizațiilor sovietice, inclusiv a Rumcerodului.

În fața pericolului tot mai amenințător, semnalul urgentării înfăptuirii UNIRII I-au dat studenții, zemstvele din unele districte, alte categorii sociale: „Noi socotim că mântuirea neamului nostru este numai unirea tuturor fiilor noștri într-o singură țară – se spunea în Chemarea conducerii studenților adresată tineretului basarabean. Noi de la străini nu mai așteptăm nimic; nădejdea ne-o punem în viața la un loc cu toți frații noștri români. Noi vrem o Românie a tuturor românilor”. La rândul său, Corpul Didactic din Chișinău declara, în acele zile fierbinți, că România era „mama tuturor românilor”.

După efectuarea pregătirilor necesare – organizatorice, de conștientizare, tehnice, de securitate – la 27 martie / 9 aprilie 1918, într-o atmosferă de înălțător patriotism și în prezența primului ministru al României, Alexandru Marghiloman (invitat), Sfatul Țării a votat UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA. Pentru acest act istoric s-au pronunțat 86 de deputați (68,8%), 3 au fost împotriva (2,4%) și 36 (28,8%) s-au abținut (26 dintre ei fiind străini de Basarabia – profesori, deputați, ucraineni, bulgari, germani trimiși în acest teritoriu de guvernul țarist). Declarația de unire consfințea că Basarabia „de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama sa, România”.

Actul istoric de la 27 martie / 9 aprilie 1918 – primul din procesul făuririi României Mari în acel neuitat an 1918 – a produs un entuziasm deosebit în rândul populației românești din Basarabia, asupra unui larg cerc de instituții, organizații și personalități din România și din alte țări. Spre exemplu, „La Botoșani – scria ziarul „Neamul Românesc” din 4 aprilie 1918 – ziua de 28 martie s-a serbat cu o deosebită solemnitate. Peste tot în oraș fâlfâia tricolorul românesc”.

9. Drumul spre unire a fost lung și anevoios, presărat cu multe jertfe și sacrificii. Românii basarabeni au fost conduși spre acest țel nobil, de minți luminate, de personalități practice de primă mărime: Ion Halippa, Ion Pelivan, Ion Buzdugan, Daniil Ciugureanu, Pantelimon Erhan, Ion Inculeț, Gherman Pântea, A.Crihan, V.Bărcă, St. Ciobanu ș.a. Desigur, lucrurile nu s-au oprit aici. A trebuit apărută și consolidată Unirea. După promulgarea actului din 27 martie de către șeful statului și ratificarea lui din partea Parlamentului României Mari, în decembrie 1919, conducerea

țării, în toată perioada interbelică, a militat pentru promovarea unor raporturi de bună vecinătate: a apărat drepturile istorice, etnice și politice pe care s-a întemeiat actul unirii Basabiei cu România; a demonstrat nețemeinicirea aprecierii potrivit căreia țara noastră a profitat – în 1918 – 1921 (mai ales în 1918) – de slăbiciunea militară a Rusiei Sovietice; a subliniat că unirea a fost expresia voinței majorității populației basarabene, că teritoriul dintre Prut și Nistru, până la răpirea lui de către Rusia, în 1812, a făcut parte integrantă din patrimoniul românesc; a respins obiecția sovietică referitoare la nevalabilitatea Tratatului de la Paris, din 28 octombrie 1920, pe motiv că Parlamentul Japoniei nu l-a ratificat.

Atitudinea Rusiei sovietice (din 1922, Uniunea Sovietică) n-a fost constantă, ea s-a modelat și în funcție de evoluția situației internaționale. Astfel, în perioada 1919-1922, când războiul civil era în toi, Rusia sovietică a mers de la fermitate la propunerea de efectuare a unui târg: recunoașterea apartenenței Basarabiei la România în schimbul renunțării de către guvernul de la București la Tezaurul național evaluat la 413 miliarde de lei, valuta anului 1938, depus la Moscova în 1916-1917. După ce perioada critică a trecut, U.R.S.S. a adoptat alte metode: a creat, în 1924, pe malul stâng al Nistrului, Republica Sovietică Autonomă Moldovenească, cu capitala la Balta, în scopul de a produce confuzie, sugerând existența moldovenilor ca națiune de sine – stătătoare și, în perspectivă, o eventuală alipire la aceasta a majorității teritoriilor românești (moldovenești) din partea dreaptă a Nistrului. Tot în anul 1924, a fost provocată răzvrătirea de la Tatar – Bunar, pentru a „demonstra” adversitatea populației basarabene față de România și a avea câștig de cauză „justificată” în problema plebiscitului, susținută la reuniunea româno – sovietică de la Viena, din aprilie 1924. În februarie 1929, cu prilejul semnării de către U.R.S.S., Polonia, România, Letonia și Estonia a Tratatului Briand – Kellogg cu privire la neagresiune, reprezentantul guvernului sovietic a declarat că semnarea acestui protocol nu înseamnă recunoașterea Basarabiei în hotarele României. În iunie 1933, semnând Convenția de definire a agresorului și a teritoriului, U.R.S.S. recunoaște statu – quo – ul politic și teritorial al României.

10. Într-o discuție cu Nicolae Titulescu (în 1934), Maxim Litvinov, ministrul de externe sovietic, a afirmat: „În primul rând Basarabia este o chestiune pe care nu trebuie s-o mai ridicăm, având în vedere semnarea convenției de neagresiune care definește teritoriul fiecăruia dintre semnatori ca fiind teritoriu ce există în prezent sub autoritatea fiecăruia dintre ei”. În legătură cu semnarea acestei convenții, afirma că Litvinov i-a declarat: „Îmi dau perfect seama că, cu definiția dvs. a teritoriului menținută în Convenția despre agresiune, semnată la Londra, noi am pierdut „Basarabia din punct de vedere juridic”. Înainte de 1933, noi puteam ocupa Basarabia ca teritoriu rus fără a viola măcar pactul Kellogg. Dar cu definiția agresorului, lucrurile s-au schimbat în defavoarea noastră.. și faptul că în formularea dvs. nu există cuvântul „Basarabia”, pot să mă apăr în comitetul Central contra exigențelor

ucrainenilor și celor ale dușmanilor mei. Aflați că Basarabia nu este o chestiune care interesează Moscova (urmărea încă realizarea revoluției mondiale – n.n.) ci Kievul”.

Primirea U.R.S.S. în Liga Națiunilor (1934), însemna că statul sovietic recunoștea statu – quo-ul politic și teritorial și nu avea revendicări teritoriale față de nici un membru al Ligii (aceasta era o prevedere statutară). În vara anului 1936, cei doi miniștrii de externe – român și sovietic – au elaborat un proiect de Pact de asistență mutuală româno – sovietic. La punctul 4 din protocol se cita Nistrul, într-o manieră formală și explicită, drept frontieră între Ucraina Sovietică și România. Litvinov i-a declarat, la 21 iulie 1936, lui Titulescu: „De astă dată eu văd că dumneavoastră nu sunteți singurul (N.T. avea înputernicire de la rege, parlament și guvern – n.n.) care voiți pact de asistență cu U.R.S.S. Noi îl vom semna, deci, în septembrie, la Geneva”. După înlocuirea lui Titulescu (29 august 1936) de la conducerea diplomației românești (o mare gafă politică (n.n.)), Uniunea Sovietică a socotit că politica externă a României și-a schimbat orientarea, ca urmare, raporturile româno – sovietice au intrat într-o criză tot mai accentuată.

Ideea de a nu le scăpa Basarabia nu i-a părăsit, semnificative fiind și cuvintele exprimate de un diplomat sovietic atunci când s-a referit la situația Odesei, care devenise „port mort de când a pierdut (Rusia n.n.) hinterlandul Basarabiei”, și nu numai atât – o bază strategică pentru planurile expansioniste sovietice spre Balcani. În acest spirit, Litvinov, chiar în 1937, declara: „Noi voim ca potențialul pe care-l reprezintă Basarabia să devină rus și nu german”. De asemenea, eu țin să-i comunic lui Titulescu (cu care corespundea neoficial (n.n.) că noi vom încerca să reluăm Basarabia prin toate mijloacele juridice și militare care ne vor fi posibile”. România - după aprecierea lui Nicolae Iorga – devenea tot mai mult dintr-o „țară pândită”, „o țară asediată”. Titulescu era convins că un tratat cu Uniunea Sovietică se impunea înainte ca Germania să pornească război împotriva acestei țări sau să se înțeleagă cu ea. El trebuie realizat în timp util, altfel apropierea ruso-germană se va face împotriva noastră”. Desfășurarea evenimentelor ulterioare i-a dat dreptate.

11. Anul 1940 a fost pentru România, poate, anul cel mai negru; țara noastră a ajuns complet izolată, la cheremul Germaniei și Uniunii Sovietice (funcționa din plin pactul Ribbentrop – Molotov din 23 august 1939). Cele două mari puteri și-au dat mâinile și au trecut serios la reîmpărțirea sferelor de influență. La 29 martie 1940, Molotov, ministrul de externe sovietic (Litvinov fusese schimbat la 5 mai 1939 – n.n.), declara: „Printre țările meridionale, vecine, este una cu care noi nu avem un pact de neagresiune, România. Aceasta se explică prin existența unei chestiuni litigioase nerezolvate, aceea a Basarabiei, a cărei anexare de către România nu a fost niciodată recunoscută de Uniunea Sovietică”. Cu cinismul care l-a caracterizat în întreaga carieră, Molotov, continua: „Este locul să credem că România va înțelege că asemenea lucruri nu ar mai putea să fie tolerate”. Referindu-se la convorbirea avută cu șeful diplomației sovietice, în ziua de 22 iunie 1940, ambasadorul german la Moscova,

raporta șefilor săi la Berlin: „Molotov mi-a făcut astăzi următoarea declarație: «Rezolvarea problemei basarabene nu mai suferă nici o amânare. Guvernul sovietic este hotărât să folosească forța în cazul în care guvernul român refuză o înțelegere pașnică. Cererea sovietică se extinde de asemenea și asupra Bucovinei...»”

Germania nu era dispusă să vină în sprijinul României, dimpotrivă, dorea s-o „pedeapsească” pentru atitudinea sa antifascistă și antirevizionistă, totuși se arăta îngrijorată în perspectiva unui eventual conflict sovieto – român –voia să se folosească, pentru transpunerea în fapt a planurilor sale războinice, de petrolul românesc. Extinderea pretențiilor sovietice și asupra Bucovinei a provocat nedumeriri și chiar furie căpeteniei naziste. Hitler l-a mustrat pe Ribbentrop pentru că nu a definit mai clar, în cadrul tratatelor de la Moscova (august 1939), sferile de influență; el ar fi strigat: „Nu vreau să fiu luat drept un imbecil de către sovietici”. În acest timp, guvernul român era ocolit și dezinformat. Totuși, iritarea lui Hitler în chestiunea Bucovinei l-a determinat pe Stalin să reducă cererea privitoare la această provincie românească numai la partea sa nordică. Începând încă din aprilie 1940, U.R.S.S. a concentrat importante forțe militare de invazie la granița cu România (circa 60 de divizii, inclusiv cu cele ce puteau fi aduse de pe teritoriul ocupat al Poloniei, organizată în două grupuri – de nord și altul de sud, cu o legătură între acestea). Planul operațiilor (de invazie) a fost elaborat sub conducerea lui Jukov: direcția loviturii principale urma să fie – CERNĂUȚI – VALEA SIRETULUI în scopul de a cădea în spatele forțelor române din fortificațiile de pe Nistru și Prut, nimicind în același timp, rezervele și centrele de aprovizionare ale armatei române din Basarabia și de la est de SIRET, în timp ce Grupul de Sud, în cooperare cu flotele MAREA NEAGRĂ și DUNĂREA, urma să atace pe direcția generală CETATEA ALBĂ – BOLGRAD. Deci era vorba de o dublă învăluire pentru a prinde ca într-un clește armata noastră. Așa se prezenta situația în ajunul celor două ultimatumuri (dictate) sovietice din iunie 1940, adresate României.

12. Având și asentimentul Germaniei, conducerea Uniunii Sovietice, la 26 iunie 1940, ora 2200, a înmănat ministrului român la Moscova – Gheorghe Davidescu – un ultimatum, urmat de altul la 27 iunie, pentru guvernul de la București, expresie tipică a politicii de forță și dictat în relațiile dintre țări și popoare (promovată de marile puteri), de cinism diplomatic și falsificare a istoriei. Prin cele două ultimatumuri s-a cerut Basarabia și transmiterea către U.R.S.S. „a acelei părți a Bucovinei a cărei populație este legată în marea sa majoritate de Ucraina Sovietică”, aceasta ca „mijloc de despăgubire” pentru stăpânirea timp de 22 de ani a Basarabiei de către România. Totul trebuie rezolvat în numai 24 de ore, termen socotit, totuși, de către sovietici, prea lung; cu întreruperile telefonice realizate de N.K.G.B. în transmiterea la București a primei note ultimative, mai rămăseseră 16 ore. Noile „frontiere” erau trecute pe hartă la scara 1/ 1.800.000, cu un creion roșu a cărei urmă (grosime) reprezenta 10 km, producând mari greutăți în delimitarea unor localități. Traseul liniei era marcat atât de grosolan,

încât a trecut și peste Ținutul Herța, care nu fusese menționat în nici unul din cele două ultimatumuri și nu aparținea nici Basarabiei, nici Bucovinei, ci de județul Dorohoi. Molotov avertiza că în cazul dacă România nu accepta ultimatumul, la termenul fixat, avea de înfruntat atacul militar al U.R.S.S. și instalarea „frontierii” pe Carpații Orientali.

Guvernul sovietic a respins propunerea Bucureștiului de a începe imediat tratativele în scopul rezolvării pașnice a conflictului. Germania și Italia au insistat ca România să nu facă „prostia” de a opune rezistență, cauza fiind cunoscută. În același timp, Bulgaria și Ungaria își masaseră trupele la granița cu România, socotind că a sosit momentul să se năpustească asupra țării noastre pentru a o sfărteca. Analiza situației politico – militare a determinat pe șeful Marelui Stat - Major al Armatei Române să raporteze conducerii țării că nu putem rezista pe trei fronturi, că împotrivirea (firească) ar duce la pierderea armatei. Izolată complet, fără nici un ajutor din afară, amenințată cu invazia din toate părțile, România a fost nevoită să accepte condițiile de evacuare specificate în răspunsul sovietic. În ședințele Consiliului de Coroană s-a hotărât numai acceptarea cererii de retragere a armatei și autorităților administrative din teritoriile respective – Basarabia și partea de nord a Bucovinei – fără a recunoaște vreo justificare legală pentru acțiunea cotropitoare sovietică. La 28 iunie, numai la câteva ore – fără ca U.R.S.S. să respecte termenul de 4 zile stabilit prin al doilea ultimatum – parașutiștii sovietici, cu concursul cozilor de topor, au ocupat, în jurul orei 14,00, punctele strategice: Cernăuți, Chișinău, Cetatea Albă. La Nistru, acțiunea începuse deja la ora 6,30, în comuna Moladova. Subunități din Regimentul 6 cavalerie au deschis focul; în aceste condiții s-au oprit și au cerut să parlanezeze cu comandatul român din zonă. După ce au trecut de Cernăuți, spre sud, invadatorii au dorit să pună mâna și pe orașul Siret; la fel au procedat și la Herța. Ocupanții au tăiat calea de retragere a trupelor române, umilind militarii noștri, dezarmându-i (cazul Regimentului 54 infanterie și al altor unități și subunități) au mifraliat coloane în marș. Numeroase documente aduc mărturie despre barbaria dezlănțuită de trupele sovietice și bandele puse în slujba lor, recrutate din rândul unor minorități locale cu sentimente antiromânești. „Elementele armatei române – se raporta, la 3 iulie, din Ungheni – care se refugiază arată o înfățișare jalnică, îndeosebi ofițerii, fiind desculți, cu epoleții ruți, fără șapcă sau purtând câte o șapcă rusească. Aceasta se datorează faptului că ofițerii și soldații români au fost atacați și maltratați de populația minoritară și de bandele înarmate”. Unii militari români au fost împușcați, mulți ofițeri n-au putut suporta gradul de umilință, punându-și capăt zilelor. Dorința de a nu accepta situația în care au fost aduse trupele române, de a se împotrivi dușmanului, a fost stopată, cu mare greutate, de ordinul categoric de a nu se trage nici un glonț, pentru a nu se folosi acest pretext invadatorii, ca să dezlănțuie un război declarat României. Uniunea Sovietică a săvârșit o gravă încălcare a Tratatului de neagresiune (din 1939), la care a aderat, a nesocotit durerea unui popor (român) și

demnitatea de om.

13. Prin evacuarea de către România a Basarabiei, a părții de Nord a Bucovinei și Ținutul Herța, a fost anexat la U.R.S.S. un teritoriu de circa 51.000 km², cu o populație de aproximativ 4.000.000 de locuitori, în marea lor majoritate români. De menționat că Bucovina n-a fost niciodată sub stăpânire rusească sau ucraineană, iar Ținutul Herța (orașul cu același nume și nouă comune din județul Dorohoi), locuit numai de români, nici n-a fost pretis în notele ultimative sovietice. De aceea, ziua de 28 iunie 1940 a intrat în inima și conștiința românilor ca o zi de doliu național, începutul unei perioade de calvar pentru cei subjugați, al unei adevărate tragedii prin modul în care s-a realizat ocupația și prin consecințele sale. Pe bună dreptate, în Declarația Frontului Popular din Moldova (Basarabia), referitor la ziua de 28 iunie 1940, se arată nefastele consecințe: dezmembrarea teritorială, exterminarea fizică, deportările în masă (peste 1.300.000 de persoane), foametea organizată, interzicerea oricărei legături cu România. Acest act de genocid – continua documentul enunțat – se mai răsfrânge și astăzi destul de dureros, asupra populației românești din județele trecute în mod nelegitim sub jurisdicția Ucrainei. Sute de mii de români, de-a lungul anilor, au fost nevoiți să ia drumul bejeniei, refugiindu-se în partea dreaptă a Prutului.

Evacuarea provinciilor românești a avut urmări nefaste: dezorganizarea economiei naționale; seisme în domeniile social, demografic, etnic și cultural; afectarea capacității de apărare a țării ș.a. Bogăția națională s-a redus de la 8.717 milioane la 6.220 milioane de dolari. S-a întărit convingerea oficialităților de la Budapesta și Sofia că vor realiza, într-un mod asemănător, împlinirea planurilor lor revizioniste, prin ocuparea unei părți din teritoriul României. Nu ne propunem acum să analizăm cauzele acceptării evacuării ținuturilor din nordul și estul României. Cert este că rapturile din anul 1940 au lovit în opera înfăptuită de poporul român în anul 1918, în actele istorice săvârșite anterior.

Deși se căzuse de acord asupra principiului trasării frontierelor fluviale pe talvegul principal al canalului Chilia, delegația sovietică a cerut fixarea traseului tot pe canal, dar mai la sud. Astfel, prin forța trupelor sovietice, au fost ocupate gura vechiului Sтамбул și insulele Salagic (Tătaru), Dalerul Mare, Dalerul Mic, Maican, însumând o suprafață de 23,75 km².

În august 1940, autoritățile sovietice au modificat granițele interne și împărțirea administrativă a teritoriilor recent ocupate, complicând și mai mult situația acestora. Cele două treimi centrale ale Basarabiei, cu o populație predominant românească, împreună cu o fâșie de pământ de pe malul stâng al Nistrului, ce aparținuse așa-numitei Republici Socialiste Sovietice Autonome Moldovenești, locuită cu precădere tot de români, au format ceea ce de atunci s-a numit Republica Socialistă Sovietică Moldovenească. Partea de Nord a Bucovinei, Ținutul Herței, districtele Hotin, Ismail, Bolgrad și Cetatea Albă, împreună cu cea mai mare parte a fostei republici autonome, au fost atașate Ucrainei.

14. Situația dramatică a României din vara anului 1940 se datorează Germaniei naziste și Uniunii sovietice, care au împărțit între ele Europa după gusturile și interesele lor pe seama statelor mici și mijlocii. O mare vină a revenit clasei politice conducătoare din România interbelică, mai ales lui Carol al II-lea, pentru incapacitatea de a adopta măsurile ce se impuneau în vederea asigurării frontierelor țării. Rapturile din 1940 au adus statul și națiunea română într-o stare jalnică, la un pas de lichidare. În aceste condiții, a ajuns la cârma României generalul Ion Antonescu. În programul său de guvernare figurau trei mari obiective: izgonirea lui Carol al II-lea, lichidarea rebeliunii legionare și reîntregirea neamului în granițele firești ale României Mari. Referitor la reîntregire, el socotea că recăpătarea părții de nord a Transilvaniei era o problemă de căpetenie, nesubestimând eliberarea celorlalte teritorii, dar nu găsisese soluția potrivită. Planurile lui Hitler le-a cunoscut mult mai târziu (în detaliu, abia la 11 iunie 1941). Avea senzația îngrijorătoare că între statele sovietic și german nu se puteau pune la cale noi acțiuni care să afecteze și România. Aceasta cu atât mai mult cu cât prima vizită a lui Antonescu la Hitler a avut loc la mai puțin timp după cea efectuată de Molotov la Berlin și nu se știa ce s-a discutat cu acel prilej. De aceea, Ion Antonescu a militat, până în ianuarie 1941, pentru încheierea unui tratat de bună vecinătate cu Uniunea Sovietică, socotind că lupta diplomatică era singura posibilitate de acțiune și câmp de manevră pentru reîntregire. Numai după ce s-a edificat cu intențiile Germaniei, după a doua și a treia întâlnire cu Hitler, a fost clară intrarea României în război alături de Germania, însă dată începerii ostilităților a cunoscut-o abia în ziua de 21 iunie 1941.

Intrarea României în război a fost determinată de necesitatea recuperării teritoriilor ce ni s-au furat în vara anului 1940. Așa cum scria, la timpul său, Octavian Goga: „Basarabia, ca și Ardealul și Bucovina, nu este un pământ de cucerire, hărăzit nouă prin verdictul vreunui tribunal internațional sau prin recunoașterea celui învins, ci repararea unui drept imuabil al orânduirii de stat”. Trebuia înlăturată marea nedreptate, șterse rușinea și umilința ce ni s-au făcut, obținută eliberarea fraților noștri de un sânge și o lege. Participarea la război era și o modalitate de a ne păstra armata, care implicit, lupta și pentru refacerea frontierei din vest. Pe teritoriul României se aflau încă din octombrie 1940, trupe germane și era de neconceput ca armata germană să înceapă atacul la Prut, iar armata română să fie în postura de spectatoare la evenimente. De altfel, generalul Ion Antonescu a exprimat cu claritate cerința imperioasă a momentului: poporul român nu i-ar ierta niciodată, ca în timp ce soldații germani luptă pentru eliberarea teritoriilor românești, anexate la U.R.S.S., la 28 iunie 1940, armata română să stea cu arma la picior. Putem spune, deci, că intrarea României în războiul antisovietic ne-a fost impusă de agresiunea militară cotropitoare, din vara anului 1940, a Uniunii Sovietice.

15. Începerea ostilităților , la 22 iunie 1941, ca urmare a istoricului Ordin „OSTAȘI, VĂ ORDON: TRECEȚI PRUTUL!”, a fost de natură să zădărnicească

aplicarea planurilor sovietice potrivit cărora Armata Roșie urma, în viitorul cel mai apropiat, să-și deschidă calea spre „Poarta Focșanilor” și spre câmpurilor petroliere din sud, Câmpia Română, Dunărea. Erau preconizate două variante: 1) situația când românii ar rezista; 2) în cazul retragerii lor benevole. Frontul de Sud (sovietic) era format din armatele 9 și 18, cu un total de circa 20 de divizii de infanterie, tancuri, cavalerie, vânători de munte, motomecanizate, sprijinite de importante forțe de artilerie și aviație. Marea majoritate a unităților și marilor unități sovietice erau dispuse pe linia Prutului, Dunăre, litoralul Mării Negre și la jumătatea distanței dintre râurile Prut și Nistru. În rezervă se aflau trei divizii. Dispozitivul evidențiază scopurile operativ - strategice ofensive ale sovieticilor.

Trupele româno - germane ocupau următorul dispozitiv de luptă: Armata 3 română (comandant - generalul Petre Dumitrescu), în partea de nord a Moldovei și Bucovinei; Armata 4 română (comandant - generalul Nicolae Ciupercă) ocupa dispozitivul pe linia Prutului începând de la sud de Huși; Armata 11 germană (comandant - generalul Eugen von Schobert) între cele două armate române. Toate aceste trei armate, la un loc, constituiau Grupul de Armate „General Antonescu”, pus sub comanda lui Antonescu. În perioada 22 iunie - 2 iulie 1941, forțele româno - germane au dus operații și lupte de apărare activă pe front larg, au realizat peste 20 de capete de pod, pregătind condițiile trecerii la ofensivă - în același timp, 442 militari români au căzut la datorie pe câmpul de onoare, 659 au fost răniți și 374 dispăruți.

Sub loviturile impetuoase ale Corpului de Munte (comandant - generalul botoșănean Gheorghe Avramescu), inamicul și-a precipitat retragerea la nord de Prut. La 5 iulie 1941, a fost eliberat Cernăuțul, iar după trei zile și orașul Hotin. Operațiilor pentru dezrobirea părților de nord ale Bucovinei și Basarabiei s-au desfășurat până la 16 iulie 1941, când bravii ostași români au ajuns la Moghilev, în stânga Nistrului. O rezistență înverșunată au opus forțele sovietice, în perioada 6-10 iulie 1941, în masivul păduros CORNEȘTI de pe direcția Prut - Chișinău. Inamicul a reușit să stăvilească ofensiva diviziilor 15 și 11 infanterie române, iar divizia 35 infanterie a suferit o gravă înfrângere, la care au contribuit incapacitatea comenzii acesteia, organizarea necorespunzătoare.

Aici, generalul Ion Antonescu a oprit ofensiva, ordonând elaborarea unui alt plan de luptă, în care s-a pus accent pe manevra de forțe și mijloace, pe o cooperare eficace româno - germană. Aplicarea măsurilor stabilite a dus la succesul din 14 iulie, când s-au deschis perspectivele eliberării, la numai două zile, a Chișinăului și ajungerii la râul Nistru. Evenimentul a fost sărbătorit în toată țara, având un puternic răsunset în presa națională și în cea internațională. Cele mai grele și mai sângeroase lupte au avut loc, însă, în micul cap de pod, Stoenești - Țiganca - Epureni - Cania (est Fălciu), greu, timp de zece zile, l-au dus diviziile 21 infanterie (comandant N.Dascălescu) și 1 gardă (comandant N. Șova) române. Inamicul a dezlănțuit repetate și puternice contraatacuri, ziua și noaptea, sprijinite de artilerie și aviație, provocând mari pierderi trupelor

noastre. Vigoarea, rezistența, eroismul și spiritul de sacrificiu al ostașilor români au triumfat. La 26 iulie 1941, întregul teritoriu românesc, ocupat de sovietici în 1940, a fost eliberat. Jertfa de sânge, în perioada 22 iunie – 26 iulie 1941, a armatei române a constat în 31.575 de militari (20% din trupele angajate în lupte) – morți, răniți și dispăruți.

16. În anii de după eliberare (1941 - 1944) au fost trezite noi speranțe în rândul românilor basarabeni și nord - bucovineni. Din păcate, evoluția evenimentelor politico – militare de pe teatrele de operațiuni a dus la reinstaurarea ocupației sovietice în provinciile românești la care ne referim. În toată perioada războiului, marile puteri, îndeosebi U.R.S.S., au avut o „grijă” aparte față de România. La Conferința de la Moscova (19 - 30 octombrie 1943) a reprezentanților S.U.A., Marii Britanii și U.R.S.S., vecina de la răsărit a pretins ocuparea noastră militară, până la încheierea păcii, în concret Moldova dintre Carpați și Nistru – un vechi deziderat rusesc -, precum și Dobrogea, deci stăpânirea sigură a Gurilor Dunării; această ocupație militară era motivată ca o necesitate urgentă și impusă de ordin „politic și economic”. Noroc că nu s-a obținut consensul. Erau relevate vechile planuri țariste cu privire la pământul românesc, și puse pe tapet la masa verde. Eforturile guvernului și opoziției românești au fost întâmpinate de refuzul reprezentanților americani, britanici și sovietici. Drama României continua aproape la aceleași proporții ca în 1940.

Delegația română, care a semnat armistițiul la 12 septembrie 1944, a propus reexaminarea traseului frontierei între punctele Pelihecenii și Mihăilenii (județul Dorohoi), deoarece în 1940 se săvârșea o eroare. V. M. Molotov a respins argumentul, declarând că granița de est a „României, așa cum este, a fost pusă de la început drept bază a armistițiului”. Conferința de pace de la Paris, în ședința din 8 mai 1946, a fixat frontiera dintre România și U.R.S.S. pe linia existentă la 28 iunie 1940. În mod abuziv, acaparator, U.R.S.S. a mutat frontiera mai spre sud de talvegul brațului Chilia, înglobând în limitele frontierelor sale unele ostroave ce aparțineau României, precum și brațul principal de vărsare – Vechiul Stambul - , creând precedente pentru acapararea ulterior, și a Insulei Șerpilor (februarie 1948), în felul acesta a limitat drepturile României asupra regimurilor Gurilor Dunării.

Drama românilor din teritoriile ocupate de sovietici a fost cumplită. Cruntă și blestemată a fost și politica deportărilor, dezrădăcinărilor populației românești și pulverizării ei în imensitatea spațiului sovietic, mai ales în glacialele Siberiei. Mulți dintre cei deportați au pierit din cauza gerurilor aspre. Primul val de deportați a avut loc pe 13 iunie 1941 (circa 300.000 români basarabeni), în zilele următoare erau prevăzute altele, dar începerea ostilităților de la 22 iunie, a făcut imposibilă acțiunea. I.V. Stalin dorea ca Basarabia să fie golită complet de români, în locul lor să fie aduși ruși, ucraineni, neamuri turcice ș.a. După ce România a fost „dată” în sfera de influență sovietică, s-a „renunțat” la acest plan, pentru a evita ecoul nefavorabil U.R.S.S.-ului în țara noastră. În realitate, deportările au continuat. În anul 1949, a avut

loc o nouă și masivă deportare în Siberia, apoi în 1972. deportările s-au dovedit o ruinare de suflet, o desființare a oricărei individualități umane, prin misterul ce le caracteriza, un uriaș genocid ce nu trebuie dat uitării. La măsurile de exterminare fizică s-au adăugat inoculările ideologice ale ocupantului agresor, falsificarea istoriei, mutilarea limbii materne, încercările de înstrăinare de viața culturală și spirituală națională. Zeci de mii de proaspeți absolvenți ai unor forme de învățământ erau repartizați, anual, la distanțe de mii de km de vatra părintească, au fost practicate la maximum, sub diferite motivații, căsătoriile mixte, s-a susținut, prin toate mijloacele, că moldovenii nu-s români, că limba lor e altceva față de cea română (acest lucru este susținut și în prezent de echipa lui Voronin, de vechii adepți ai stalinismului).

17. În perioada de ocupație sovietică au fost inventate și puse în circulație multe prefabricate „științifice” despre poporul sovietic, potrivit căruia trebuiau să dispară trăsăturile naționale: Basarabia nu este teritoriu românesc pentru că a fost anexată de Rusia cu câteva decenii înainte de constituirea statului național România; votul Sfatului Țării din 27 martie 1918 a fost ilegal ș.a. Autorii sovietici, preluând tradiția țaristă, afirmau că „Basarabia este locuită de latini, slavi și mongoli, care vorbesc românește, iar moldovenii numai după limbă seamănă cu românii, dar de fapt sunt o naționalitate deosebită”

Interesant de reamintit că, în 1979, la Chișinău, a luat ființă o comisie specială pe lângă Academia locală cu misiunea de a studia „legăturile slave – valahe și originea grupului național moldovenesc”. Concluzia comisiei: așa cum slavii de est au dat naștere rușilor, ucrainenilor și bielorușilor, tot așa valahii au dat naștere moldovenilor, românilor și valahilor balcanici. Cu mențiunea că etapa finală a formării naționalității moldovenești burgheze s-ar fi produs sub guvernarea țaristă, în secolul XIX-lea. Asemenea surrogate, falsuri, artificii nu au nimic comun cu argumentele istoriei, ale științei; ele arată goliciune, disperare, neputință și nu merită să ne oprim mai mult asupra lor. De reținut, însă, că „inventatorii” țariști și sovietici au venit cu asemenea „descoperiri” numai la adresa românilor, celelalte popoare care au fost sub stăpânire rusească (sovietică) nu s-au „bucurat” de o astfel de atenție. Ele subliniază, încă o dată, importanța dată teritoriilor ocupate pe seama poporului român în spectrul geopolitic european.

Cu toate măsurile represive, draconice, luate de ocupați, concomitent cu cele de ordin ideologic, „teoretico-științific”, românii basarabeni și-au apărat naționalitatea, limba și viața spirituală. Elementul de bază al acestei rezistențe seculare l-a constituit țărâniea – păstrătoarea bogăției sufletului românesc, a limbii române, folclorului, obiceiurilor, datinilor și credinței strămoșești, a tot ce e frumos și mai demn pentru un neam ca al nostru. Un rol activ și permanent în lupta de supraviețuire românească din Basarabia a revenit bisericii ortodoxe. Nu în ultimul rând, influența fraților din dreapta Prutului, cu toată politica țaristă și sovietică izolaționistă, s-a făcut simțită, a constituit licăriri de speranțe spre vremuri mai bune și pentru cei aflați sub jug străin.

Începuturile dezghețului politic și-au făcut, în cele din urmă, apariția și pe străbunul pământ dintre Prut și Nistru. A doua jumătate a deceniului al nouălea, din trecutul secol, marchează primele semnale ale procesului amintit. După acumulările în timp, o conferință obișnuită a scriitorilor a reușit să reformeze întreaga viață a breslei respective, în cadrul căreia a luat ființă cenaclul tinerilor „Alexandru Mateevici” și organizația Frontul Popular din Moldova (Basarabia), care a formulat o serie de revendicări culturale și naționale (1987). În perioada 1988-1989, au avut loc mitinguri neautorizate prin care s-au cerut reforme sociale și culturale în sens național. Tot în acești ani s-a desfășurat și primul miting autorizat, organizat de Frontul Popular din Moldova, în Piața Mare a Chișinăului, la care au participat peste 500.000 de oameni; a fost denunțat pactul Ribbentrop – Molotov: intrarea trupelor sovietice, la 28 iunie 1940, în Basarabia a fost calificată ocupație; s-a abordat tricolorul (roșu, galben și albastru) și alte însemne românești.

18. Marea Adunare Națională de la Chișinău, din 27 august 1989, la care au participat circa 700.000 de oameni, are o importanță istorică: a votat pentru limba română ca limbă oficială de stat, a prefațat furtunoasele dispute parlamentare ale căror rezultate s-au concretizat în legiferarea limbii „moldovenești” și a grafiei latine, pretext pentru rusofoni să declanșeze greve în orașele Tiraspol, Râbnița ș.a., pregătind viitoarele mișcări centrifuge ale rușilor transnistreni și găgăuzilor, starea conflictuală din 1991-1992. din nou Marea Adunare Națională a fost chemată, la 16 decembrie 1990, prin voința celor 800.000 de participanți, să se pronunțe cu privire la independența Moldovei. Concomitent, s-a produs „spargerea” zidului de la Prut prin acele „poduri de flori”, care trebuie să devină adevărate și trainice poduri de suflet românesc, de unire în cuget și simțiri, de viață fericită românească. În șirul acestor evenimente se înscrie și proclamarea independenței de stat a Republicii Moldova (27 august 1991).

Sunt prea puternice traumatismele pricinuite de cei peste 150 de ani de ocupație străină în Basarabia și nestinsă a rămas flacăra patriotismului pentru ca lucrurile pe acest străvechi pământ românesc să nu se înscrie într-un curs firesc spre depășirea greutăților actuale. Românii nu s-au înspăimântat niciodată în decursul zbuciumatei lor istorii, au crezut în justețea și triumful cauzei lor drepte. Miracolul renașterii noastre naționale își așteaptă împlinirea, care nu poate veni decât din lupta neabătută și permanentă, dusă cu pricepere și inteligență, pentru atingerea țelului final – mântuirea neamului românesc care nu poate fi decât România întregită în hotarele sale de la Nistru până la Tisa, așa cum au înfăptuit-o generațiile de la 1918.

Întreaga suflare românească, într-o deplină unitate de acțiune și voință, are îndatorirea profund patriotică, să nu cunoască odihna până ce nu se realizează acest țel, fiindcă așa cum sublinia marele om politic și patriot Ion I.C. Brătianu: „Sunt clipe în viața unui neam de fericire atât de mare că răscumpără veacuri întregi de dureri. Bucuria noastră nu e bucuria unei singure generații, e sfântă cutremurare a întregului

popor românesc, care de sute de ani a stat sub urgia soartei celei mai cumplite fără a pierde din credința lui neștrămutată în acea zi care ne unește și care trebuie să vie...”. În acest spirit și cu această convingere noi, românii, sărbătorim, în 2003, împlinirea a 85 de ani de la Marea Unire, de la făurirea României Mari, de la desăvârșirea statului național unitar român.

BIBLIOGRAFIE

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VI, Editura Enciclopedică, București, 2002, p. 697-719.

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VII, tom I, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 209-221, 433, 787-794.

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VII, tom II Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 368-377.

Academia Română, **Istoria Românilor**, vol VIII, Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 532-559, 565-575, 589-599.

Ion Nistor, **Istoria Bucovinei**, ediția a II-a, Cernăuți 1923, Institutul de arte grafice, Editura „Glasul Bucovinei”

A. Boldur, **Istoria Basarabiei**, Editura „Victor Frunză”, București, 1992

Gh.Tătărescu, **Mărturii pentru istorie**, Editura Enciclopedică, 1996, p.225-242

Ștefan Ciobanu, **Unirea Basarabiei**, Editura „Universitas”, Chișinău, 1993

II. MEMORIALISTICĂ

DIN ÎNSEMNĂRILE DE RĂZBOI ALE COLONELULUI DOBJANSCHI RAUL (1891 - 1938)

AMINTIRI DESPRE POETUL ALEXE MATEIEVICI

IONEL BEJENARU

„În toată viața mea n-am cunoscut o iarnă mai haină ca cea trăită pe front în primele luni ale anului 1917. Era un ger de crâpau pietrele și bătea un vânt vrăjmaș ce tăia ca cuțitul. În țară era o jale și o mizerie de nedescris. Cea mai mare parte a teritoriului național era ocupat de inamic, iar porțiunea ce ne mai rămăsese era congestionată prin adaosul populației refugiate, al prizonierilor, al armatei române repliate și a numeroaselor unități și servicii ale armatei ruse. Pe de altă parte, din cauza pierderilor suferite, a dezorganizării inerente situației, a nămeților, a frigului și a aglomerărilor, comunicațiile erau precare, iar resursele de trai extrem de reduse. Și, culmea, în afara marilor jertfe cerute de front, în orașe și în sate, tifosul exantematic, febra recurentă și gripele făceau ravagii.

Venisem cu un tren de noapte într-o localitate din apropierea frontului. În calitate de curier la un comandament. Deși distanța parcursă era o nimica toată, pierdusem, cu una – cu alta, o noapte întregă ca să ajung la destinație. Trenul fiind neîncălzit, am dărdăit tot timpul de frig și n-am putut ațipi nici un pic. De bine – de rău, ajunseseam și, după o bună oră în care m-am achitat de misiune și m-am mai dezmorțit puțin, eram din nou în gară, pentru a rezolva problema înapoierii. Șeful biroului de mișcare m-a informat că trenul de care aveam nevoie va pleca, în cel mai bun caz, pe la amiază. În fața acestei neplăcute perspective revenii pe peron, reflectând la modul cum mi-aș putea trece timpul până la plecarea trenului, cum mi-aș putea potoli foamea și, mai ales, cum mi-aș putea satisface nevoia de căldură, ca unul ce mă apropiam de limita rezistenței. În jurul meu forfoteau ostași români și aliați, majoritatea îndreptându-se spre cantina de „cruce roșie” rusească, unde, ca și la cantinele românești, se distribuia ceai și pesmeți ostașilor în trecere, fără deosebire de uniformă. Punctul de distribuție era chiar pe peron, la unul din extremitățile acestuia. Când mă apropiai de acel loc și adulmecai gustul ceaiului simții o așa de puternică răscolire a sucurilor gastrice, încât aș fi fost în stare să ofer, pentru conținutul unei

cești, de câteva zeci de ori prețul normal. Ca să afli o băutură fierbinte în altă parte, era o problemă destul de complicată. Mă uitai cu jind la ostașii care sorbeau cu voluptate licoarea fumegândă, dar, încercat de un sentiment de jenă, pășii înainte.

Deodată mă pomenii solicitat de o voce plăcut timbrată, într-o curată limbă românească:

– Domnule locotenent, nu poftiți cumva, să beți cu noi un ceai?

Mă oprii și îmi fixai privirea asupra persoanei care mă îmbia. Era un bărbat tânăr, cu un păr bogat de culoare închisă, cu fața rotundă, prelungită cu o bărbuță și cu privirea nespus de blândă. Purta păslari siberieni, o manta gri înblănită și o căciulă brumărie. La mână purta o brasardă albă cu crucea roșie, iar în loc de armă purta o geantă cu baiera trecută peste umăr. Se vede însă că manifestai o atitudine cam șovăielnică, căci respectiva persoană își repetă invitația într-o formă și mai îmbietoare:

– Pofțiți, vă rog! avem și o leacă de rom și pesmeți...

Termenii amabili în care îmi fusese adresată oferta, pe de o parte, iar pe de alta starea mea rebegită, m-au obligat s-o accept.

Peste câteva clipe, țineam într-o mână o teică cu ceai fierbinte și binemirositor, iar în alta un pesmet. Începui să sorb cu lăcomie din conținut, simțind cum îmi revin puterile. Când terminai de consumat ceaiul, mă simții obligat să fac în mod formal cunoștința celui căruia îi datoram neprețuita binefacere; aceasta cu atât mai mult, cu cât graiul său neaoș românesc mă intrigase. Adresându-i cuvenitele cuvinte de mulțumire, mă prezentai conform uzanțelor militare și îi întinseși mâna. El îmi strânse mâna cu efuziune și se recomandă la rândul său:

– Sunt preotul Alexe Mateievici.

– Mi-a tresărit inima, auzind cât de bine se potrivesc graiurile noastre! îi spusei eu.

– Cum să nu se potrivească?! răspuse el, învăluindu-mă într-o privire plină de înțeles.

– Totuși nu m-aș fi așteptat la așa grad de perfecțiune, dată fiind situația dumneavoastră și presupunând că v-ați făcut studiile în altă limbă.

– Adevărat că mi-am făcut studiile în altă limbă, dar limba mea de toate zilele a fost acea vorbită de poporul băștinaș. Afară de asta, am menținut mereu contactul cu literatura română, bine reprezentată în biblioteca mea. Chiar și în drum, trecând prin lași, mi-am mai procurat câteva cărți, între care și un tratat de istorie a d-lui Iorga.

Auzind acestea, privii la interlocutorul meu cu încântare și întru câtva uimit, și simții dorința de a-l cunoaște mai de aproape. Nu știam însă cum să-l rețin, mai ales că gerul atmosferic nu era deloc prielnic pentru prelungirea dialogului nostru. Spre satisfacția mea, inițiativa porni de la dânsul. Mă întrebă dacă mai am mult de zăbovit în gară. Când a aflat de trista perspectivă ce aveam de a prinde un tren, mi-a propus să mergem în biroul comandantului militar, unde puteam sta de vorbă în toată voia.

Comandantul militar ne întâmpină cu multă bucurie și ne cinsti cu câte un coniac, dar se scuză, că având treburi pe teren, trebuie să ne lase singuri. Rămași singuri începurăm a închea o nouă conversație. Vorbirăm despre situația de pe front

și din spatele frontului, și ajunseserăm la rosturile noastre personale. Aflai că interlocutorul mei își avea reședința în Chișinău, unde își lăsase familia, că înainte ca România să fie angajată în conflagrația mondială, fusese mobilizat, ca preot de campanie la formațiune ce opera în Galifia; iar la intrarea României în război, a fost repartizat, după cererea sa, la o unitate afectată frontului românesc. Apoi veni iarăși vorba despre literatura românească și în special despre poezie.

– Iubiți mult poezia, făcui eu observând predilecția pe care o manifesta pentru această formă literară.

– Foarte mult! așa de mult încât, când am răgaz îmi îngădui să ticluiesc și eu câte o poezioară, răspunse preotul cu modestie.

– M-ar interesa mult să ascult sau să citesc din poeziile dumneavoastră... am spus eu.

– Am chiar la mine câteva, dar pentru că pe dumneavoastră v-a surprins graiul meu, am să vă citesc una în care tocmai despre grai este vorba; e intitulată „Limba noastră”, răspunse preotul, scoțând din geantă un carnet. Apoi, încredințat de atenția mea, dădu glas versurilor sale, cu o căldură izvorâtă din adâncul sufletului:

Limba noastră-i o comoară
În adâncuri înfundată,
Un șirag de piatră rară
Pe moșie revărsată.

Limba noastră-i foc ce arde
Într-un neam ce, fără veste,
S-a trezit din somn de moarte,
Ca viteazul din poveste.

Limba noastră-i numai cântec,
Doina dorurilor noastre,
Roi de fulgere, ce spintec
Nouri negri, zări albastre.

Limba noastră-i graiul pâinii
Când la vânt, se mișcă, vara,
În rostirea ce bătrânii
Cu sudori sfințit-au țara.

Limba noastră-i frunză verde,
Zbuciumul din codrii veșnici,
Nistrul lin, ce-n valuri pierde
Ai luceferilor sfeșnici.

Limba noastră-i vechi izvoade,
Povestiri din alte vremuri,
Ce cetindu-le-nșirate
Te-nfiori adânc și tremuri.

Limba noastră îi aleasă
Să ridice slavă-n ceruri,
Să ne spue-n hram și-acasă,
Veșnicile adevăruri.

Limba noastră-i limbă sfântă,
Limba vechilor cazanii,
Care-o plâng și care-o cântă
Pe la vatra lor, țărani.

Învățați-vă dar graiul,
Ruginit de multă vreme,
Ștergeți slinul, mucegaiul,
Al uitării-n care geme.

Strângeți piatra lucitoare,
Ce din soare se aprinde,
Și-ți avea în revărsare
Un potop nou de cuvinte.

Nu veți plânge-atunci amarnic,
Că vi-i limba prea săracă,
Și-ți vedea cât e de darnic
Graiul țării noastre dragă.

Răsări-va o comoară
În adâncuri înfundată,
Un șirag de piatră rară
Pe moșie revărsată”.

De la prima strofa mi-am dat seama că aveam în fața mea un poet autentic. L-am ascultat cu încântare crescândă sorbindu-i cu vie bătaie de inimă flecare cuvânt, ca pe un elixir dătător de viață, ca pe o muzică divină. Când isprăvi de rostit, am privit admirativ la autor și am exclamat: E sublim !

– V-a plăcut chiar așa de tare? Întrebă el, ca și cum s-ar fi crezut nedemn de atare apreciere.

Am răspuns:

– Cu toate că nu reprezintă vreo autoritate în materie, îmi îngădui să afirm că ceea ce ați creat dumneavoastră nu e „o poezioară”, ci un monument literar, „o piatră rară” care va trăi în veacuri și vă va promova în rândul nemuritorilor.

El întâmpină cuvintele mele cu un aer stingherit și răspunde cu glasul scăzut:

– N-am avut niciodată veleități de nemurire. Am căutat numai, să exprim cât mai just și mai convingător un adevăr a cărui valoare întrece cu mult aprecierile comune.

– Am reușit pe deplin, atât în fond, cât și în formă. Și, dacă vreți să-mi faceți un dar neprețuit, să-mi dați voie să-mi iau o copie după versurile auzite, pentru a le putea împărtăși, cu un ceas mai devreme, și altor români.

– Cu dragă inimă! Vi le copiez chiar eu, răspunde poetul. Scoase numaidecât o foaie de hârtie din geantă și începu a scrie. Scria calm, din când în când luptându-se cu suvițele de păr ce-i alunecau pe fruntea admirabil boltită. Când termină de scris, mi-o înmânaînsoțindu-și gestul de cele mai simple cuvinte: „O mică amintire...”.

Am mai stat încă de vorbă cu dânsul, despre demnitatea și tenacitatea cu care poporul român își duce crucea pe umeri și despre visul secular al tuturor românilor, ce trăiesc rătăciți sub coroane diferite, de a înfăptui pentru vecie ceea ce a înfăptuit vremelnicele voievozi Mihai Viteazul. El a privit în sus și a încheiat pe ton solemn:

– Fie ca Cel atotputernic să se îndure de noi!

– Amin! am îngânat eu, și ne despărțiserăm strângându-ne reciproc mâinile și urându-ne sănătate și izbândă.

Am plecat din acel loc, luând cu mine o amintire de neuitat și prețiosul manuscris, care avea să facă minuni în rândurile ostașilor la care mă întorceam. Mă încerca același sentiment pe care îl mărturisește poetul V. Alecsandri, după ce descoperise balada „Miorița”. Spunea că avea simțământul că duce cu sine o comoară, și îi era parcă teamă să nu moară înainte de a o da la lumină.

Când am citit poezia – în aceeași seară – la popota garnizoanei, a smuls strigăte de entuziasm și aplauze frenetice, iar ca urmare, în cursul nopții a fost multiplicată pentru a fi difuzată numeroșilor solicitanți.

*

* *

Anul 1917 a continuat să fie anul marilor jertfe și suferinți, răsplătite doar cu strălucitele biruinți de la porțile Moldovei, împotriva gigantului atacator.

Primăvara anului 1918 ne-a găsit ca vai de noi, în urma păcii (citește diktatului) de la Buftea. Se chema că țara era în stare de pace, dar gema sub călcâiul câștigătorului temporar al partidei – blocul puterilor centrale. Armata fusese demobilizată, iar nucleele active, extrem de reduse și anemiate, au trebuit împrăștiate

prin diverse sate și coclauri, pentru necesitățile de trai. Regimentul din care făceam parte a fost dizlocat într-o mică localitate la câteva stații depărtate de Chișinău. Cu acea ocazie mi-am adus aminte că Chișinăul era orașul de reședință a poetului Alexe Mateievici pentru care îmi făurisem un cult, și am simțit, ca o necesitate sufletească, dorința de a folosi această apropiere pentru a-i aduce un salut frătesc și a mă împărtăși din imensa sa bogăție spirituală. Momentul pe care îl trăia țara, dădea și mai mult sens acțiunii mele.

La vreo săptămână după instalarea în noul cantonament, conform planului ce-mi făcusem, m-am urcat în tren și am plecat în capitala provinciei. Am nimerit într-un compartiment în care se aflau și doi intelectuali din partea locului, cu care, așa cum se obișnuiește în călătorii, m-am dat în vorbă. Și cum eram mereu cu gândul la poetul ivit ca o stea de prima mărime pe orizontul literaturii române, am adus vorba despre aceasta și mi-am exprimat intenția de a-l vizita. Când au luat cunoștință de intenția mea, ambii interlocutori m-au învăluit într-o privire compătimitoare, iar o clipă mai târziu, unul din ei clătină trist din cap și răspunse pe un ton suspinător:

– Din nefericire, nu-l veți mai putea vedea niciodată!

Am privit la acesta cu stupoare, așteptând parcă să se dezmință, să află că la mijloc era o greșeală. Dar vecinul acestuia îmi risipi nădejdea, adăugând:

– A fost mobilizat într-o calitate în care mulți îl credeau în afară de orice pericol și, când colo, datorită excesivului său devotament față de suferinzii de pe front, s-a contaminat de tifos exantematic și a murit, în vârstă numai de 29 ani*.

Vestea m-a consternat și nu mi-am putut reveni mult timp. Ce moarte frumoasă pentru un tânăr poet și pentru o față bisericească, dar ce pierdere imensă pentru neamul său și pentru familia sa!

Soarta, care i-a curmat atât de timpuriu firul vieții, nu i-a îngăduit să se realizeze în toată măsura geniului său. A fost însă de-ajuns să scrie „Limba Noastră”, pentru a deveni demn să i se pună pe frunte cununa de lauri și pentru ca, în memoria celor pentru care a scris, să trăiască în veci.

Ca prinos al admirației pe care mi-a inspirat-o și al adâncului regret încercat prin pierderea sa, nu mi-a mai rămas decât să adaug o floare mai mult la mormântul său și să hărăzesc un gând pios.”

NOTĂ:

Versurile au fost puse pe o melodie, tot așa de fericit inspirată de către un valoros muzician din același oraș cu poetul și purtând aceiași haină – preotul Alexandru Cristea. Mormântul acestuia, sub o placă cu notele muzicale respective, se află la cimitirul Bellu.

---

* 13 august 1917.

CONSTANTIN GH. CUCU „GLORIOASA EPOPEE ROMÂNĂ A MARELUI RĂZBOI DE ÎNTREGIRE 1916-1918”

GHEORGHE MEDIAN

În noiembrie 1924 apărea la Botoșani, sub direcția lui Constantin Gh. Cucu și sub înaltul patronaj al Uniunii Generale a ofițerilor în rezervă din România, publicația „Biblioteca Războiului de Întregire” În „Înainte Cuvântare” semnată de directorul publicației, în primul număr, era adus la cunoștință publicului cititor scopul acesteia: „răspândirea și vulgarizarea în masele mari ale populației române de pretutindeni, a tuturor faptelor mari și glorioase săvârșite în timpul marelui nostru război de întregire, în toate fazele lui, pe toate fronturile și, dacă se poate pe toate pozițiile”¹

Ca modalitate de evocare a marilor confruntări militare la care a participat croica armată română, Constantin Gh. Cucu a ales scrierea unui poem în versuri intitulat „Glorioasa Epopee Română a Marelui Război de întregire 1916 - 1918”, care urma să apară în mai multe capitole intitulate: „Luptele de la Mărăști”, „Luptele de la Sibiu, Căineni și retragerea de pe Valea Oltului”, „Luptele de la Jiu”, „Luptele de la Oituz”, „Dobrogea”, „Dezastrul de la Turtucaia”, „Retragerea din Muntenia”, „Luptele de la Mărășești”, „Luptele de la Tisa” și „Ocuparea Budapestei”².

Ideea scrierii unui asemenea poem i-a fost sugerată, indirect, publicistului botoșănean, de marele istoric Nicolae Iorga, care, într-o alocuțiune ținută la deschiderea Universității populare „N.Iorga” din Botoșani, la 27 decembrie 1924, își exprimase surprinderea că, deși trecuseră șase ani de la încheierea războiului, nici un poet nu scrisese o operă care să glorifice eroismul armatei române. Spre a umple un asemenea gol, Constantin Gh. Cucu s-a decis să scrie un poem dedicat războiului și pentru ca acesta să ajungă în mâinile cât mai multor cititori, să scoată și o publicație proprie în care să-l publice.

¹ Constantin Gh. Cucu – „Glorioasa Epopee a marelui Război de Întregire 1916 - 1918” vol. I „Mărășești”, „Răzoara”, „Oituz 1916”, Botoșani, Tipografia „Concurența”, 1928 p. 9

² Ibidem

La jumătatea anului 1925 primul capitol al Epopeii intitulat „Luptele de la Mărășești” era gata, puțin timp după aceea văzând lumina tiparului încă trei capitole: „Luptele de la Mărășești”, „Luptele decisive de la Răzoare” și „Luptele de la Oituz, 1916”. Rapiditatea cu care au fost scrise cele patru cicluri ale poemului este de înțeles, dacă ținem cont de faptul că autorul nu era un novice în ale scrisului, el fiind cunoscut botoșănenilor pentru câteva volume de versuri apărute anterior, între care „Încercări pripite” (1914), „Spre ideal” (1916) și „Cultul Eroilor” (1918).

După apariția celui-de-al patrulea capitol al Epopeii, la 15 august 1925, Constantin Gh. Cucu îi făcea cunoscut lui Nicolae Iorga rezultatul strădaniei sale, într-o scrisoare, din care redăm câteva fraze:

„Cu ocazia deschiderii Universității populare „N.Iorga” din Botoșani, v-ați exprimat de la tribună mirarea că nu s-au găsit până în prezent scriitori care să cânte în versuri marele și gloriosul nostru război și ați spus că doriți să se găsească autori care să cânte vitejia românească și să o răspândească prin școli și cazărmi.

Cu modestele mele mijloace v-am îndeplinit dorința: am scos patru capitole în câte 5000 exemplare – total 20.000 exemplare – și am cules pe drept, sau pe nedrept, laude, mulțumiri, felicitări din toate părțile.

Odată cu aceasta îmi permit a vă prezenta un exemplar din modesta mea scriere „Epopeea Română Nr. 2 – Luptele de la Mărășești, 1917”, pe care cu onoare le dedic Domniei Voastre, ca unul ce cu mulți ani înainte ați pregătit sufletește pe românii din cele patru unghiuri ale românismului pentru ziua cea mare a unirii tuturor românilor pe care ne-a dat-o, hotărâtor, Mărășeștii.”³

În privința documentării referitoare la evenimentele evocate, tot în „Înainte Cuvântare”, Constantin Gh. Cucu arată că izvoarele de care s-a folosit au fost „informații verbale de la luptători, comunicate, articole de ziare, memorii de corpuri, și mai cu seamă... eminenta și documentata lucrare „Istoria războiului de întregire” datorată penei măiestre a domnului Constantin Kirițescu.”⁴

„Glorioasa Epopee Română” începe cu „Luptele de la Mărăști” – 22 iulie - 1 august 1917, poem în 24 episoade precedat de o succintă prezentare a taberelor aflate în conflict, în care sunt prezentați comandanții și trupele. Fiecare episod poartă un nume semnificativ, care punctează momente din derularea evenimentelor, de la debutul confruntării până la deznoământul acesteia. Dintre ele amintim pe cele intitulate: „Întăririle dușmane”, „Ordin de zi”, „Atacul general”, „Atacul Mărăștilor”, „Luptele de la Poiana Înțarcătoarea”, „Măgura Cașinului”, „Însemnătatea Mărăștilor”, „Victoria”.

Capitolele dedicate bătăliilor de la Mărășești, Răzoare și Oituz sunt redactate în aceeași manieră, ceea ce le deosebește de primul fiind doar numărul de grupaje de

³ Academia Română, Corespondență N. Iorga, vol. 80, p. 64

⁴ C. Gh. Cucu – op. cit. p. 10

versuri (77 capitolul II, Mărășești - 40, capitolul III - Răzoare și 17 capitolul IV - Oituzul).

În toate cele patru capitole publicate în anii 1924 - 1925, pe lângă relatarea confruntărilor militare, sunt reliefate figurile unor luptători distinși pe fronturile de luptă, printre care generalii Alexandru Averescu, Eremia Grigorescu, Alexandru Mărgineanu, Nicolae Rujinschi, Ion Popescu, căpitanul Grigore Ignat, sergentul Ignat Iliescu și sublocotenentul Ecaterina Teodoroiu.

În anul 1928 cele patru capitole au fost reunite într-un singur volum în care au mai fost incluse două poezii dedicate contribuției botoșănenilor la primul război mondial („Un episod din povestea neamului românesc” închinat bravei armate române și în special eroilor din Regimentele 69 și 77 Infanterie din Dorohoi și Botoșani, și „Viața la Spitalul Botoșani No. 281”) câteva poezii patriotice („Grănicerul”, „Pentru Neam și Țară”, „Dulce Bucovină”, „Conștiință și Unire”) și mai multe scrisori adresate autorului de câteva personalități cărora le-a fost trimisă publicația, ori s-au regăsit în poemele lui Constantin Gh. Cucu. Ținând cont de semnatarii acestor scrisori și de relevanța opiniilor acestora vis-a-vis de opera în discuție, redăm în continuare câteva extrase din acestea:

„Mulțumesc D-lui C. Gh. Cucu, pentru Nr. 1 din „Biblioteca Războiului” și-l felicit pentru lăudabila idec de a contribui la răspândirea pe la sate, amintire a faptelor mărețe ale neîntrecuților noștri luptători din mare război pentru întregirea Neamului.”⁵(General Averescu)

„Acei care au fost pe front în tranșee și au stat neclintii în toiul luptelor la datorie, nu o zi două, dar toată campania, cetind aceste cântări, vor retrăi acele vremuri, vor simți încă cutremurul bombardamentelor, țiuitul gloanțelor, tic-tacul mitralierelor și exploziile seci și violente ale granatelor.

Vor revedea parcă desfășurarea luptelor, avântul fără seamăn al ostașilor noștri și strălucirea izbânzii lor.

Ca ostaș apreciez lucrarea ce merită a se răspândi adânc în școli, în cazărmi și în popor, o consider o lucrare patriotică și plină de pilde frumoase, de eroism, iubire de Neam, Țară și Rege.

Lucrarea fiind merită să fie citită de tineret, de ostași etc. cred că era nevoie și de povestirea faptelor mici dar pline de curaj și sacrificii ale multor grade inferioare și ofițeri inferiori. Presărată așa, pe ici pe colea cu asemenea povestiri, se împărțea cântarea și laudele între cei mari și cei mici.”⁶ (General Rujinschi)

„Folosul lucrării acesteia și mai ales tăria și moralitatea ce va decurge din șirurile de rânduri închinată luptătorilor morți și vii depinde numai de adevărul celor ce va cuprinde. Atârnă de Dv. scriitorii să-i dați viață ca să poată trăi în veșnicie

⁵ Ibidem, p. 1

⁶ Ibidem, p. 6

faptele celor ce au hotărât neamului o țară îndoit de mare, de cât au putut-o face străbunii noștri, în zeci de secole.

„...Îți doresc din toată inima, mulți ani fericiți, sănătate și răbdare; dându-mi seama și de greutățile prin care trece și va trece lucrarea D-tale, îți urez spor la muncă și inspirații, să transformi eroismul și devotamentul nostru, al tuturor, în cât mai plăcute și mai frumoase pagini literare.”⁷ (General Atanasiu-Comandantul Corpului 6 armată - teritorial)

„Am citit cu plăcere publicațiunea D-voastră pe care o găsesc foarte necesară - în special pentru tineret - care trebuie să-și formeze educația și să-și călească sufletul din frumoasele pilde ale celor ce și-au făcut datoria în timpul războiului pentru binele și propășirea acestei țări.

Eu voi căuta prin mijloacele ce-mi stau la dispoziție, să o fac să pătrundă cât mai mult în rândurile ostașilor.”⁸ (Căpitan M. Stoenescu – Directorul „Casei Ostășești” – Focșani)

„Am primit și citit lucrarea D-voastră „Luptele de la Mărășești”. E o lucrare destul de interesantă care trebuie răspândită cât mai mult spre a se cunoaște în lume diferitele episoade din Războiul pentru întregirea Neamului.

Am recomandat lucrarea D-voastră regimentelor în subordine și cred că v-au și onorat cu comanda.

Vă urez din parte-mi sănătate și izbândă în lupta ce o duce pentru răspândirea episoadelor din războiul nostru glorios publicațiunea D-voastră patriotică „Biblioteca Războiului”⁹. (General Toma Popescu – Comandantul Brigăzii 19 Artilerie, Turnu Severin)

„Recomandăm călduros Comandanților de regimente, patriotica lucrare a D-lui Constantin Gh. Cucu – Botoșani (publicist), lucrare intitulată „Glorioasa Epopee Română” a marelui război de întregirea neamului; care prin felul cum este întocmită, glorificând faptele de arme ale eroilor care și-au sacrificat viața pentru realizarea visului nostru de veacuri, va fi de un netăgăduit folos educator, atât în școli, cât mai ales trupei.

Această lucrare fiind scrisă în versuri și pe înțelesul tuturor, este tot atât de atrăgătoare pe cât este și folositoare, pentru dezvoltarea sentimentului patriotic al ostașilor noștri, prin numeroasele pilde de bravură, iubire de Țară și Dinastie, ce sunt descrise întrânsa”¹⁰ (General Gr. Tomescu – Comandantul Diviziei a 16a)

Generalul Alexandru Mărgineanu căruia Constantin Gh. Cucu îi adresase rugămintea de a-i prefața lucrarea îi răspundea printr-o scrisoare plină de simțire în

---

⁷ Ibidem, p. 39

⁸ Ibidem, p. 40

⁹ Ibidem, p. 41

¹⁰ Ibidem, p. 2

care, între altele scria: „îmi faci cinstea să-mi ceri o prefață la însuflețita D-tale lucrare. Dar cum aş putea s-o recomand eu publicului, mai bine decât se recomandă ea însăși, prin avântul, emoțiunea și sentimentul de iubire de patrie ce palpită în fiecare din strofe?

Mă mărginesc, dar, să-ți mulțumesc că aduci pe această cale prinosul de recunoștință al tuturor Românilor față de Eroii Neamului, de vitejii căzuți cu sutele de mii pentru idealul nostru sfânt, de ostașii glorioși, care au spălat cu sângele lor înfrângerea începutului și au dat cu pilda lor cheazășia viitorului României tari și neînfricate.”¹¹

Cuvinte de apreciere pentru opera lui Constantin Gh. Cucu conține și scrisoarea expediată acestuia de generalul francez Henri Berthelot la 15 septembrie 1925: „Mulțumesc pentru amabila voastră atenție. Am primit cele 3 broșuri asupra „Glorioasei epopee română” și vă felicit de a fi întreprins gestul.

Este totuși un nume glorios între toate, pe care l-ați uitat de a-l glorifica în opera D-voastră: este acela al Generalului Prezan care fu veritabilul animator al armatei române, dar din modestie, nu se acomodează deloc publicității. Deci publicitatea să forțeze modestia sa.

Credeți, scumpe Doamnă, în cele mai bune sentimente ale mele. (General Berthelot)”¹²

Rândurile adresate autorului de personalitățile mai sus citate sunt o dovadă indubitabilă a succesului de care s-a bucurat opera lui Constantin Gh. Cucu. Totodată, prin faptul că a purtat spre inimile a mii de români o scriere cu valențe morale, educative și patriotice „Biblioteca Războiului de Întregire” se înscrie în rândul celor mai importante publicații cu valențe patriotice care au apărut în România după realizarea statului național unitar.

¹¹ Ibidem, p. 12

¹² Ibidem, p. 35

III. CIVILIZAȚIE - CULTURĂ

CRĂINICENI – JUDEȚUL BOTOȘANI UN REPER GEOGRAFIC ȘI DE SUFLET ÎN ORTODOXIA ROMÂNĂ

STELIANA BĂLTUȚĂ

În Repertoriul Arheologic al județului Botoșani, Crăiniceni apare ca “sat desființat și înglobat în satul Horodiștea, com. Păltiniș în 1968; mențiuni documentare 1436 – 1442; 1645 și pe o hartă din 1835. În punctul Sub Dealul Crucii s-au descoperit fragmente ceramice de secol XVII-XVIII. Într-un alt punct din S-S-E s-au găsit fragmente ceramice din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și secolele XVII-XVIII. Este foarte posibil ca în această zonă a satului să fi existat vatra vechiului sat Crăiniceni.”¹

Satul a fost în toamna anului 2003 – 6 septembrie, locul unei noi sărbători a ortodoxiei române. A fost binecuvântat și acest colț de țară românesc.

Lumina candelii nestinse ne arată că Sfânta Treime (care este și hramul bisericii din sat) veghează și ne ocrotește și prin sfinții care au trăit ca oameni, chiar în zilele noastre. Aceste semne trebuie să ne întărească credința.

“Preacuviosul Ieroschimonah Ioan Iacob s-a născut la 23 iulie 1913 înainte de vâltoarea primului război mondial, în comuna Horodiștea (azi Păltiniș), satul Crăiniceni, Județul Botoșani”.

Pentru că s-a născut la numai 3 zile după Sfântul Ilie va purta numele profetului; de la botez până în 1936.

Mama Ecaterina îmbolnăvindu-se, a murit când copilul avea doar 6 luni. În 1916 a rămas și fără tată, care a căzut pe front. Micuțul Ilie rămas orfan a fost luat de bunica Maria care-l va crește până în anul 1924, în căsuța sa (cu o cameră și tindă).

Începând școala în Crăiniceni în 1920 și după moartea bunicii, a fost luat în grijă de unchiul Alecu Sandu, care l-a susținut pe “Iluză” de la vârsta de 11 ani să continue gimnaziul “Mihail Kogălniceanu” din Lipcani – Hotin, apoi liceul “Dimitrie Cantemir” din Cozmeni-Cernăuți, absolvind după încheierea bacalaureatului din vara anului 1932.

¹ Alexandru Păunescu, Paul Șadurschi, Vasile Chirica, Repertoriul Arheologic al Județului Botoșani, vol. II, București, 1976. p. 324

Într-o duminică a anului 1933, îi este iluminată calea și deschisă definitiv către “Iogodna” cu Iisus Cristos, astfel că la 8 aprilie 1936 a fost călugărit cu numele de Ioan în biserica Mănăstirii Neamț unde va face multă ascultare. Acesta este și anul când flacăra puternică a credinței, îl călăuzește către Țara Sfântă pentru a fi aproape de locul unde Iisus Hristos a trăit ca OM și DUMNEZEU de la NAȘTERE la ÎNVIERE.

În 1952 “se oprește la Mănăstirea Sfântul Gheorghe Hozevitul” așezându-se după un an în Chilia Sfânta Ana, unde “s-a nevoit” până la săvârșirea sa din viața pământească, simțind dinainte ziua adormirii sale, pe care a însemnat-o pe peretele peșterii – 5 august 1960 (la vârsta de 47 de ani)”.

Așa cum Dumnezeu pregătește sfinților semne ale trecerii prin viața de om, la fel a fost și cu Sfântul Ioan Iacob, care dezgropat în 1980 din mormântul său aflat în pustiul Hozevei în stâncă la o înălțime de 7 m, a fost găsit cu trupul neatins de putreziciune.

Sinodul Bisericii Ortodoxe Române l-a canonizat pe Cuviosul Ioan Iacob în anul 1992, pomenirea sa făcându-se în ziua de 5 august în fiecare an de acum peste timp.

Având binecuvântarea Înalt Prea Sfințitului Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, Prefectura județului Botoșani prin însuși prefectul său domnul Costică Macaleți, Direcția Județeană pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național – director doamna Dana Pietrariu, Muzeul Județean Botoșani – director doamna Lucica Pârvan, Protopopiatul Darabani, Parohia “Sfânta Treime” Crăiniceni preot Vasile Șusu, Primăria Păltiniș au demarat în luna iulie 2003 lucrările de reconstruire și reconstituire a casei unde Sfântul Ioan Iacob de la Neamț – Hozevitul, copil fiind a locuit între anii 1913 – 1924 cu bunica, așa cum a scris în versurile sale:

“Părinții mei săracii,
De timpuriu s-au stins,
Și eu, fiind prea fraged
Atuncea nu i-am plâns

.....
Căci Domnul rânduise
Bunica să mă crească
Să-mi fie ea și tată
Și maică pământească”.

Spre această ZIDIRE a casei, a pornit ca o mare, gândul și fapta sutelor de persoane.

“Pomenesc, așadar, numele a o parte din cei care au contribuit la împlinirea frumosului gând: domnul Cornel Tomescu de la S.C. Codin”, domnul Mihai Peiu de la Filiala Suceava a Societății de Construcții Feroviare, domnul Vasile Gherase de la Drumuri Naționale, domnul Mihai Bradu de la RESTACO Suceava. Arhitectul Mihai Mihăilescu a proiectat ansamblul. Părintele Mihai Mihoc directorul Seminarului de la

Neamț a oferit șindrilă. Lucrările au fost sprijinite și de domnul Mihai Vrăjitoru de la S.C. Conrec, o mână de ajutor întinzând și S.C. MINDO Dorohoi. Domnul Alexandru Sandu, consilier la Direcția pentru Cultură, Culte și Patrimoniul Cultural Național a fost “diriginte de șantier”.

Măicuțele de la Agafton în frunte cu maica stareță au oferit lemnăria², piese de mobilier și de uz casnic. Căsuța mică reconstruită se proiectează pe lunca Prutului unde cerul parcă se unește cu apa încadrându-se în natura dumnezeiește creată.

La reconstituirea interiorului care a conturat altădată personalitatea copilului Ilie (astăzi Cuviosul Ioan) a contribuit cu obiecte întreg satul Crăiniceni și unii mireni din satele Rediu și Ivancăuți.

Părintele Vasile Șuşu tânăr dar cu har, păstorind în Crăiniceni, a știut să mobilizeze pe săteni și i-a făcut să înțeleagă că nașterea Cuviosului Iacob aici, a fost un semn de binecuvântare.

Trebuie spus că părintelui i-au stat aproape în această împlinire, familii exemplu pentru credincioși (familia dascălului Ioan Sârbu, a episcopului Viorel Balahura).

Atmosfera casei, cu obiecte din donația gospodarilor a fost atât de vie, încât la sfințirea din sâmbăta lui 6 septembrie 2003, ne-a creat impresia că, în orice moment, copilul Ilie (azi cuviosul Ioan) ar fi putut să apară lângă bunica torcând firul și vorbind despre ce scrie în Cartea Sfântă. Minunata zi de sfințire a Casei “Sfântul Ioan Iacob Hozevitul”, din toamna anului 2003, de către un mare sobor de preoți cu Înalt Prea Sfințitul Daniel, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei, nu trebuie să rămână doar ca o amintire a unei însorite zile de 6 septembrie.

În veacul vecilor a fost să fie, ca satul Crăiniceni al comunei Păltiniș din județul Botoșani să rămână un reper geografic și de suflet pentru ortodoxia română.

² Traian Apetrei, “Avem nevoie de modelul vieții sfinților”, în VIAȚA (Săptămânal de opinii și comentarii) nr. 153, 11 – 17 septembrie 2003, pag. 4.

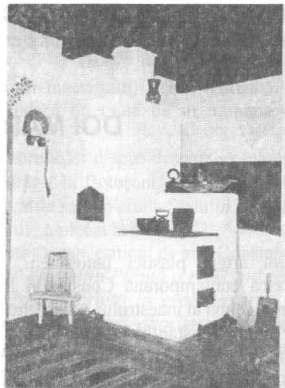
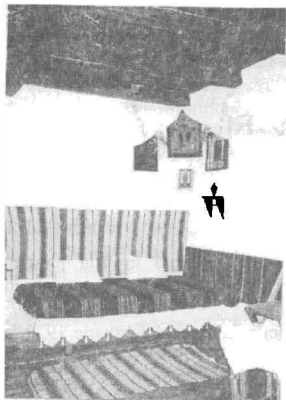

**Casa reconstruită "Sf. Ioan Iacob-Hozevitul"
După sfințirea din 6 septembrie 2003**

**Sfințirea casei Cuviosului Ioan Iacob-Hozevitul
(Foto - Traian Apetrei)**

**Interior cameră
Casa "Sf. Ioan Iacob-Hozevitul"**

Tinda Casei "Sf. Ioan Iacob-Hozevitul"

**Interior cameră
Casa "Sf. Ioan Iacob-Hozevitul"**

DOI MARI MAEȘTRI

LUCICA PÂRVAN

Doi artiști plastici botoșăneni, două nume de referință în arta plastică românească contemporană Constantin Piliuță și Petre Achițenie, ambii născuți în 1929, ambii elevi ai maestrului Alexandru Ciucurencu.

Primul, Constantin Piliuță, a văzut lumina zilei în ziua de 4 februarie 1929 la Botoșani, al treilea copil într-o familie de funcționari.

Între 1936 – 1948 urmează cursurile Școlii primare și Liceului „A. T. Laurian” la Botoșani iar între 1949 – 1955 Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu” București, clasa prof. Alex. Ciucurencu, de la care Constantin Piliuță a învățat că „un tablou oricâtă ambiție narativă ar avea, este înainte de toate un câmp de lumină, un ecran pe care se proiectează și se organizează după reguli compoziționale și de perspectivă stările irepetabile ale artistului”.¹

În 1956 debutează la expoziția interregională de la București, pentru ca un an mai târziu, în 1957 să deschidă prima expoziție personală la București. Expresia „un nou pictor” așezată chiar în titlul cronicii prilejuite de expoziția lui Piliuță, nu voia să se instituie într-un simplu anunț ci saluta apariția a încă unui talent dintr-o generație ce avea să dea multe nume de referință.

Revine cu o expoziție personală, cinci ani mai târziu, în aceeași galerie, cea de pe Calea Victoriei nr. 132, considerată cea mai importantă galerie a timpului.

Între 1964 și 1967 participă cu 22 de lucrări la expoziția de pictură și sculptură românească contemporană de la Moscova, expoziția de artă contemporană de la New Delhi și salonul de pictură de la Veneția.

La 38 de ani primește premiul pentru pictură al Uniunii Artiștilor Plastici iar în 1974 premiul „Ion Andreescu” al Academiei Române.

Numeroase participări la expoziții naționale și internaționale (Malmö 1970, Varșovia, Praga, Leningrad 1972, Paris 1973, Atena, Cairo, Berlin, Glasgow 1974, Ankara și Lisabona 1975) lucrări în colecții particulare din țară și străinătate, lucrări în colecții muzeale.

---

¹ C-tin Piliuță – Album, Editura Meridiane, 1984, p

Proape 10 ani, Constantin Piliuță a condus tabăra de creație de la Agafton, perioadă din care datează cea mai mare parte a lucrărilor aflate în colecția secției de artă a Muzeului Județean Botoșani.

Pentru cei mai mulți dintre concitadinii maestrului, fresca realizată în 1980 împreună cu Gh. Spiridon la fosta întreprindere Integrata de in, rămâne cea mai cunoscută lucrare semnată Constantin Piliuță.

„Un om înzestrat cu har, cu simțul umorului și dispus deseori să înlocuiască o privire crispată cu un zâmbet”² - foarte îndrăgit la Botoșani, unde și-a făcut mulți prieteni și unde este prezent și astăzi, prin lucrările sale în ciuda faptului că anul acesta în luna mai se va împlini un an de când maestrul „a plecat la Domnul”.

În ce privește opera artistului, un alt botoșănean, criticul de artă Constantin Prut, scria în prefața la albumul realizat în 1984: „Constantin Piliuță a realizat lucrări sau serii de lucrări ce sunt considerate puncte de referință în evoluția artei plastice contemporane. De la peisajele de un calm provocator el abordează pe rând toate genurile picturii, dezvoltând într-un fel sau altul pornirea sa temperamentală spre angajarea necondiționată a atenției privitorului operei de artă.”³

Proape nu există critic de artă care să nu fi scris despre Constantin Piliuță: Petru Comărnescu, Ion Frunzetti, Octavian Barbosa, Mircea Deac, Dan Hăulică, Dan Grigorescu, Alexandra Titu, Constantin Prut, Valentin Ciucă, Virgil Mocanu, Alexandru Cebuc, Marina Preutu sau scriitorii Eugen Barbu, Ion Băeșu, Fănuș Neagu, jurnaliștii Tudor Octavian, Corneliu Ostahie și mulți alții.

Ziaristul Corneliu Ostahie scria în 1981: „Omul este cuceritor, boem din fire, aprins în discuții, generos, cunoscut de toată lumea, căutat și găsit de cine te aștepți și de cine nu te aștepți”⁴.

Legătura de suflet cu orașul în care s-a născut a continuat și după 1990, în 1994 Primăria Botoșani acordându-i titlul de Cetățean de Onoare al orașului.

Dacă ar fi trăit..... Prietenii din Botoșani și-au amintit de Constantin Piliuță în chiar ziua de 4 februarie, ziua în care ar fi împlinit 75 de ani. Cu siguranță maestrul ne privește și se bucură că nu l-am uitat. În memoria artistului o stradă din Botoșani se va numi Constantin Piliuță.

Cel de-al doilea

Petre Achițenie

S-a născut la 27 mai 1929 la Havârna în județul Botoșani, ca fiu al agricultorilor Ion și Zoița Achițenie.

Între 1945 – 1948 urmează cursurile Școlii de Arte Frumoase, clasa prof. Camil Ressu și cursurile Școlii superioare de pictură monumentală din București unde are

² V. Ciucă - Vernisaje electve Ed. Augusta Timișoara 2000 p. 47

³ C. Piliuță - Album, Ed. Meridiane, 1984, p.

⁴ Corneliu Ostahie

deosebita șansă de a fi remarcat de Gh. Popescu, acela al cărui nume are în contextul artei noastre tradiționale semnificația de a o fi readus pe aceasta la strălucirea din timpul lui Pârvu Mutu sau Radu Zugravul, dându-i o mare amploare și o expresie, adăugându-i orizonturi necunoscute până la el.

Între 1948 – 1951 studiază la Institutul de Arte Plastice „Nicolae Grigorescu”, clasa profesor Alexandru Ciucurencu care remarcă în 1963 că „*Petre Achitenie are o foarte serioasă pregătire artistică, ceea ce se vede în desenul lui sigur, în armonizarea culorii și valorii, în rezolvarea spațiului compozițional.*”⁵

Venind din locurile pe care le-au sfințit numele lui Eminescu și Luchian, Achitenie a rămas credincios unor idealuri de la care nu a abdicat niciodată, o neabătută credință în semnificațiile adânci ale unei tradiții ce dă spiritului românesc dintotdeauna un înțeles și o valoare de neconfundat în cuprinsul civilizației europene.

Nu s-a despărțit niciodată de temeiurile artei românești slujite de el cu pioasă devoțiune. Petre Achitenie este incontestabil un exemplu de sinceritate, pasiune și nepotolită bucurie de „a face” artă, dăruind oamenilor nenumărate și impresionante dovezi de sinceritate și probitate în meșteșugul artei.

Între 1951 – 1957 studiază la Academia de Arte „Repin” din Leningrad și devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici iar în 1962 urmează cursuri de specializare la Academia de Arte „Petro Vanucci” Perugia – Italia.

Prezența în școli și academii din țară și străinătate, ca învățăcel sau apoi ca dascăl i-au oferit posibilitatea de a descoperi în lungă și bogată lui activitate orizonturi stilistice și tehnologice mergând de la realism la abstract, de la minusculul desen cu vârf de creion, la vaste suprafețe acoperite cu moderne și sofisticate materiale și procedee sau la impozante forme spațiale.

Din același an 1957 devine membru al Uniunii Artiștilor Plastici beneficiind de numeroase călătorii de studii și documentație în Ungaria, Germania, Cehia și Slovacia, Italia, Franța, Austria, Olanda, Belgia, Spania, Bulgaria, Grecia, Iugoslavia, în multe dintre ele participând cu lucrări, la expoziții de grup.

Începând cu anul 1970, artistul a executat mii de metri pătrați de frescă la diferite monumente istorice și edificii culturale; iar în calitatea sa de cadru didactic la Academia de Arte „Nicolae Grigorescu” a fost prezent alături de studenții atât în expoziții cât și în realizarea unor lucrări de artă monumentală: București, Constanța, Slatina, Slobozia, Zimnicea, Botoșani precum și binecunoscuta frescă de la Mărășești: „din istoria neamului”.

Expoziții personale și de grup în țară și străinătate: București, Constanța, Suceava, Botoșani, Iași, Berlin, Roma, Veneția, Dresda, Moscova, Chișinău, lucrări în colecții muzeale: Arad, Oradea, Timișoara, Bacău, Sibiu, Galați, Craiova, Ploiești, Târgu-Mureș, Constanța.

⁵ Album Petre Achitenie, 1989 p. 2

Legat sufletește de Botoșani, artistul donează în 1989, aproape întreaga sa creație, secției de artă a Muzeului Județean Botoșani, peste 270 lucrări, valorificată patrimonial, la acea dată într-o expoziție cuprinzând mai multe săli, gândite ca un spațiu de sine stătător.

În același an, 1989, la 120 de ani de la nașterea lui Luchian, Petre Achițenie „se luptă” la București pentru ca fiecare artist plastic contemporan să doneze câte o lucrare pentru expoziția ce urma să fie deschisă la Ștefănești, ca un omagiu adus lui Ștefan Luchian – peste 100 de lucrări: pictură, grafică, sculptură.

„Personajul Achițenie e curtenitor și generos, sensibil și lovrace gata să se așeze la masă cu un necunoscut iar scurtele pauze de lucru pe care și le îngăduie în răstimpuri, le consacră călătoriilor de documentare, studenților de la artă monumentală, dialogului cu confrății.”⁶

De-a lungul timpului, Petre Achițenie a dovedit cunoașterea până la perfecțiune a secretelor meseriei și a demonstrat capacitatea de a parcurge mari etape din istoria picturii, de a și le însuși spre a o putea lua mereu de la capăt.

Botoșănenii care-l iubesc și cărora accesul la opera maestrului le este cel puțin în momentul de față, interzis, din lipsa unui spațiu de expunere corespunzător, intră pentru câteva momente în Biserica Uspenia din Botoșani admirând acolo aureolele sfinților de pe boltă și din miile de stele ce împodobesc cerul sfântului lăcaș.

Să-l asigurăm de prețuirea noastră la cei 75 de ani pe care-i va împlini pe 27 mai și să-l asigurăm așa cum a făcut-o și criticul de artă Valentin Ciucă la ultima expoziție deschisă la Iași în 2000 că „la bursa timpului numele său nu va putea fi ignorat”.⁷

⁶ V. Ciucă – Vernisa je elective, Ed. Augusta Timișoara 2000 p. 60

⁷ Idem p. 61

ORNAMENTICA INTERIOARĂ ȘI LEGĂTURA ARTISTICĂ LA CARTEA VECHĂ ROMÂNEASCĂ (EVANGHELII) DIN DEPOZITUL MĂNĂSTIRII VORONA (BOTOȘANI)

ANGELA BĂLAN ȘI LUCICA PÂRVAN

Acțiunea declanșată în perioada anilor 1979 - 1980 de comasare a bunurilor de la unitățile de cult din fiecare județ în centre speciale, din varii motive a dus la realizarea și în județul Botoșani, în incinta Mănăstirii Vorona a depozitului de carte veche românească.

Deși contestată (chiar și în prezent de unii slujitori ai bisericii) măsura s-a dovedit a fi benefică mai ales după 1990 când vidul de legislație în domeniul patrimoniului cultural național a cauzat multiple furturi și distrugerii de bunuri din lăcașele de cult.

În depozitul de la Vorona organizat după regulile tipodimensionării sunt asigurate condiții optime de conservare; de-a lungul anilor s-au efectuat tratamente prin bromurare, pentru stoparea atacului biologic (vegetal și animal), la întreg spațiul; și la fiecare volum prin curățire uscată și umedă de alte depuneri, sunt asigurate condiții de securitate (sisteme de protecție antifurt antifoc, și antifum), depozitul constituindu-se în același timp și ca un punct de documentare pentru cercetătorii în domeniu.

Patrimoniul cultural de carte veche românească existent pe teritoriul județului Botoșani se constituie într-un tezaur valoros, punând în lumină trecutul nostru cultural, integrându-se în cel național, oferindu-ne posibilitatea cunoașterii evoluției culturale la români, sub diverse aspecte, probând unitatea și continuitatea de cultură a poporului român.

Câteva aspecte ce trebuie remarcate:

- volumele sunt editate în toate cele trei provincii românești: Moldova, Transilvania și Țara Românească, deci se relevă o circulație la nivel național a cărților tipărite în secolele XVII-XVIII (amintim doar câteva tipografii: Iași, Neamț, Brașov, București, etc);
- ca titluri de carte, depozitul deține aproape toate titlurile care circulau la

vremea respectivă: Apostol, Evanghelie, Liturghii, Viețile Sfinților, Octoii, Biblie, Mineeetc;

- ca datare menționăm exemplarele de Apostol de Buzău, 1704, ca fiind cele mai vechi, în rest existând volume editate din toată perioada când s-a tipărit în chirilică (până la 1900);
- ca număr de exemplare depozitul deține peste 4000 de volume de carte veche românească.

Pe majoritatea lor se găsesc însemnări în chirilică, acestea ilustrând: circulația de la o biserică la alta, sau de donație a unor persoane particulare către biserică, de cumpărare și preț, puține fiind acele însemnări despre evenimentele mai importante din viața comunității respective, ori fenomene meteorologice.

Cărțile au dimensiuni și grosimi diferite în funcție și de titlul fiecăreia și de editură. Legăturile sunt fie din carton în hârtie sau piele, fie din lemn în piele. La o parte din exemplare legăturile din lemn și piele prezintă, pe lângă aceste materiale, "îmbrăcăminte" din catifea și metal iar unele din aceste legături prezintă și încuietori din metal și piele, unele încă funcționale. Legăturile din piele au majoritatea lor desene simple sub forma unor chenare cu motive geometrice și cu un medalion simplu în mijloc. Altă parte din legături au o ornamentație mai complexă: medalioane la colțuri și în mijloc, cu diferite reprezentări de scene religioase.

Și în interiorul cărților unele exemplare prezintă o ornamentică specifică: vigniete, frontispicii, de dimensiuni mai mici sau mai mari tot cu reprezentări de scene religioase.

Unele exemplare cum ar fi Evangheliile la care de fapt vom face referire în lucrarea de față, au inițialele de început de psalm cu reprezentări de scene religioase, motive florale sau geometrice de dimensiuni: 2/2,5; 3/4; 6/8 cm alb-negru sau alb-roșu.

Ne vom referi, deci, în cele ce urmează la câteva exemplare de Evanghelii:

EVANGHELIE -1803

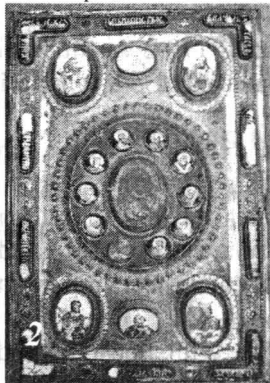
Volumul este incomplet, nu are foaie de titlu. Prezentăm totuși acest volum pentru ornamentația copertilor. Marginea blocului este ornamentată cu motive geometrice. Legătura este din lemn, metal și email colorat și este foarte frumos ornamentată. Dimensiunile sunt: L = 37,5x24,5x9 cm; B – 33x20x6,5 cm.

Coperta a I-a: central prezintă 10 sfinți în medalioane mici de 2x2 cm, din email colorat încadrate de un soclu metalic din care lipsește medalionul central, (foto 1). În cele patru colțuri sunt prezenți, în medalioane de 5x3 cm, cei patru evangheliști, tot în email colorat (foto2). În partea de sus, în mijloc este un medalion de 3,5x5,5 cm (oval) reprezentând Ochiul lui Dumnezeu. În aceeași poziție, de aceeași formă și dimensiuni dar reprezentând

pe Sf Apostol Pavel este situat un medalion, dar în partea de jos a copertei (foto

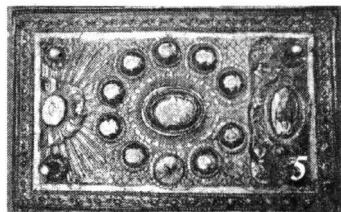

3). 3

Exemplarul prezintă pe marginea copertei, punctual, pe toate laturile, ornamente din email albastru cu inscripționări (foto 4).

Coperta a II-a prezintă motive florale din metal galben, prelucrat prin tehnica ambutisării (foto 5), are tot 10 medalioane mici de 2x2 cm reprezentând tot sfinți (unul lipsește). În cele patru

colțuri are aceleași medalioane cu reprezentări religioase din metal galben. Prezintă butoni ca piciorușe de susținere (foto 6).

Cotorul este din metal galben în motive decorative obținute manual prin

impresiune (foto 6).

EVANGHELIE-BUDA, 1812

Exemplarul este complet, are foaia de titlu și prezintă 142 f.

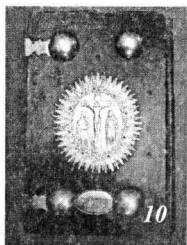
L = 33,5x22x4 cm; S= 33x21x3 cm. Legătura artistică este din lemn, piele, metal A aparținut Bisericii din Tudora; nr. inv. 19; nr. inv. depozit 800.

Ornamentica interioară F (t) are chenar dublu, cu motive geometrice iar sus central are un mic frontispiciu; verso prezintă ilustrații în tehnica gravurii în zinc pe Sf Evanghelist Ioan, dimensiuni: 24,5x15,5 cm (foto 7); în interiorul blocului toate paginile au chenar simplu, liniar. Pagina 1 are un frontispiciu - tot prin tehnica gravurii în zinc, iar central are un medalion de 5,5x5,5 cm reprezentându-l pe Isus Hristos.

Coperta I este din piele; în colțuri pe ornamente din metal alb, ambutisat, reprezentând scene figurative, are 4 medalioane reprezentându-i pe cei 4

evangheliști stilizați în stil bizantin, din metal alb prin tehnica ambutisării, cu dimensiuni de 7x5,5 cm (foto 8). Central, din același material, în aceeași tehnică este un medalion de 14,5x13 cm reprezentând o scenă religioasă. Mai prezintă 4 bumbi metalici, decorativi, reprezentând o stea în 5 colțuri (2 bumbi lipsesc) (foto 9).

Coperta a II-a prezintă în cele 4 colțuri ornamente din metal alb, în relief mărunț prin metoda ambutisării iar central un medalion tot din metal alb prezentând Răstignirea, dimensiuni 15x13 cm. Mai prezintă 4 butoni de susținere cu rol de piciorușe, din același metal (foto 10). Are

închizători metalice obținute prin turnare care sunt funcționale.

EVANGHELIE-NEAMȚ, 1821

Exemplarul este complet, are foaia de titlu și 676 p. Dimensiuni L = 49x35x10 cm; B = 45x31x6 cm.

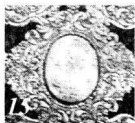
A aparținut Bisericii "Sf Spiridon" din Botoșani cu nr. inv. 224; nr. inv. depozit 803.

Ornamentica interioară: foaia de titlu are chenar cu scene religioase – sfinți în medalioane, iar pe verso în interiorul chenarului are și o ilustrație – Troparul hramului. Toate paginile au chenare cu reprezentări de scene religioase. Pe majoritatea paginilor literele de început de psalmi sunt majuscule cu dimensiuni de 4x3 sau 8x6 cm.

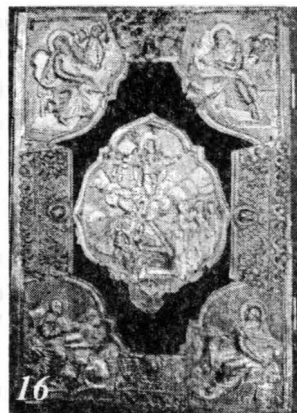
Alte ilustrații: pe f(3) verso, p (76), p(205) și p (360) în interiorul chenarului sunt reprezentați, în ordinea respectivă cei patru evangheliști - Ioan, Matei, Luca, Marcu, fiecare cu dimensiuni de 24,5x16,5 cm.

Pe unele pagini sunt vigniete de 10/12 cm pe alte pagini sunt frontispicii de 16/7 cm, pe p (342) este o scenă religioasă - înfricoșata judecată a Domnului nostru Iisus Hristos (foto 13).

Coperta I este din lemn îmbrăcată în catifea și acoperită cu motive florale din metal comun, galben, lucrate prin tehnica ambutisării cu traforuri din metal alb. În colțuri sunt cei patru evangheliști în medalioane de 7,5x5,5 cm obținute prin tehnica - traforuri (foto 14). în centrul copertei este situat un alt medalion de 10x5 cm reprezentându-l pe Isus Hristos (foto

15). Coperta a II-a pe fond de catifea sunt motive florale din metal alb, lucrat în relief mărunț prin ambutisare; are și 4 butoni din același metal cu rol de piciorușe de sprijin (foto 16).

Cotorul este cu motive florale din metal galben prelucrat prin metoda decorativă a alternanței.

Marginea blocului prezintă ornamentație florală. Legătura a avut două încuietori metalice din care numai una este funcțională.

EVANGHELIE-BUCUREȘTI, 1742

Exemplarul este complet, are foaia de titlu și prezintă 180 f L = 32x23x4 cm; B = 29x20x3 cm. Legătura artistică din lemn, catifea, metal comun.

A aparținut Bisericii „Cuvioasa Parascheva”; inv. 160; inv. depozit 802.

Ornamentica interioară: foaia de titlu are chenar cu motive florale și în frontispiciu 3 medalioane: mijloc - Isus Hristos, dreapta - Sf. Ioan, stânga - Fecioara Măria - fiecare de dimensiuni 4x6 cm (foto 17). F(t) verso are chenar cu motive florale - în mijloc - stema Țării Românești cu dimensiuni 10x9 cm

(foto 18). În interior fiecare pagină prezintă chenar simplu, apoi pe 4 p ilustrații reprezentând pe cei patru evangheliști, dimensiuni 23,5x15,5 cm fiecare. În partea de sus a unor pagini sunt ilustrații: frontispicii cu medalioane ca pe F(t) alternând cu frontispicii reprezentându-l în medalion pe Isus Hristos.

Coperta I este din lemn învelit în catifea și cu îmbrăcăminte din metal alb. În colțuri sunt 4 medalioane reprezentând pe cei 4 evangheliști - Sf. Ioan, Luca, Matei, Marcu; dimensiuni: 10x8 cm, iar central un medalion - învierea. D = 16x12 cm (foto 19).

Coperta a II-a în colțuri are tot cei 4 evangheliști în medalioane; central - Răstignirea lui Iisus Hristos. Fiecare are aceleași dimensiuni ca și pe prima copertă (foto 20).

Tehnica lucrării motivelor florale este prin ambutisare.

Cotorul este decorat cu motive florale prin metoda decorativă - alternativă (foto 21).

SUMMARY

The inner decoration and the artistic UnK at the Gospels from the storehouse of Vorona Monastery.

The present work reveals some general dates about the volume of Romanian book from the Botoșani district but gathered in the Vorona Monastery.

Existing some rich decorated volumes, we stopped at several model of the Gospels and we illustrated their decoration.

We also emphasized their special covers.

IV. MUZEOGRAFIE, RESTAURARE – CONSERVARE, ETNOGRAFIE

LADA PENTRU ZESTRE - PIESĂ DE MOBILIER ÎN LOCUINȚA ARHAICĂ

STELIANA BĂLTUȚĂ

Lada pentru zestre este una dintre piesele de mobilier importante pentru locuința veche, având o arie largă de răspândire în toate zonele etnografice.

“În locuința țărănească din România ca și în casele boierești din secolul al XVIII-lea, nu întâlnim dulapul pentru păstrat îmbrăcăminte. Funcția dulapului a fost îndeplinită timp îndelungat de lada de zestre, care ocupa un loc de cinste în cadrul interiorului fiind așezată la capătul patului sau pe laviță”.¹

Fiind folosită ca piesă de mobilier în case aparținând diferitelor categorii sociale, lada pentru zestre (“sipetul”, “cufărul”) apare la cei bogați, menționată în foile dotale.

Direcția Județeană Botoșani a Arhivelor Naționale, deține registre de foi unde în inventarul de zestre pentru mireasă “sipetul” nu lipsește.

Pentru că locuința arhaică rurală avea până la 2 camere, piesele de mobilier erau reduse la strictul necesar astfel că lada pentru zestre își avea rolul dar și locul bine stabilite. Aceasta era “mobila” cu care tânăra fată pleca din casa părinților, către noul ei cămin, de după căsătorie.

Meșterii lădari se întreceau în realizarea acestor piese care aveau un simbol aparte în ritualul nunții.

La confecționarea lăzilor, dar și a altor piese de mobilier erau folosite ca esențe de lemn, gorunul, fagul și bradul.

Pentru decorat erau folosite ferecătura metalică, incizia, pictura, intarsia sau împletirea unora din tehnicile menționate.

Lăzile erau de diferite mărimi în funcție de utilitate, având capace plate sau bombate (“asemănătoare sarcofagelor romane”). În cele mai mari erau păstrate piese de îmbrăcăminte textile și podoabe. În lăzile mici erau ținute valurile de pânză.

Cercetarea etnografică a dovedit că unele lăzi foloseau la păstrarea icoanelor prăznicare, în biserici².

¹ Georgeta Stoica, Interiorul locuinței țărănești, Editura Meridiane, București, 1973, p. 25

² Prof. Florica Ichim, prof. dr. Dirinel Ichim, Zona etnografică a Colinelor Tutovei, Editura Diagonal, Bacău, 2002, p. 110.

Din diverse gospodării din zona Botoșani, Muzeul Județean deține în inventarul Secției de Etnografie un număr de 10 lăzi pentru zestre decorate cu ferecătură, incizate, pictate. Piesele la care ne referim au intrat în muzeu prin achiziție și donație. Cei care le-au deținut n-au mai păstrat în timp, pentru a oferi muzeului, date despre centrele de meșteri unde au fost lucrate. Doar făcând comparație cu piese asemănătoare din alte zone, am putut stabili, parțial, proveniența.

Unele dintre lăzile pictate au ajuns din atelierele meșterilor transilvăneni și prin târgurile din Moldova³. Alte lăzi pictate au decorul asemănător celor din zona etnografică Dolj.

O singură ladă aflată în colecție și care necesită lucrări de restaurare, are decorul incizat în care elementele predominante sunt rozeta amintind de motivul străvechi legat de “cultul soarelui” și “dintele de lup”, pare a fi fost lucrată într-un atelier din Suceava, dar are și elemente asemănătoare cu ale unor lăzi de Bacău, Vaslui sau chiar din Ucraina.

Până în acest punct de cercetare, în zona Botoșani, nu sunt dovezi nici de arhivă, nici din vreo altă sursă că ar fi existat vreun centru de meșteri lădari.

La o analiză mai atentă, frumusețea lăzilor de zestre pictate este conturată de motivele decorative predominant florale și dispuse în registre la partea din față, într-o bogată gamă cromatică.

Ca vechime, lăzile amintite se încadrează în secolul al XIX-lea. Menționăm existența ca unicat a unei lăzi – bancă datată în anul 1853, înscris central în față (înscris într-o inimioară) și donată Muzeului Botoșani de familia Pillat pentru expoziția memorială de la Miorcani. Această piesă unică face parte din Colecțiile Secției de Istorie Modernă, fiind temporar transferată în custodie pentru expoziția Secției de Etnografie.

Prin decorul floral policromat asemănător cu al lăzilor pictate pe care le-am prezentat, și această piesă ne conduce în atelierele meșterilor din Transilvania secolului al XIX-lea.

Așa cum și un recunoscut studiu etnografic menționează că: “Lada de zestre, cu răspândire în arta populară europeană, s-a menținut până târziu în multe case țărănești românești ca o piesă esențială a interiorului”⁴, rămâne peste secole ca o dovadă documentară că această piesă de mobilier are valoare utilitară și artistică până în prima jumătate a secolului XX.

---

³ Idem (“Cumpărate din iarmaroacele organizate în târgurile și orașele din zonă sau din apropiere, lăzile pictate proveneau, de fapt din Brașov sau din alte ateliere învecinate”).

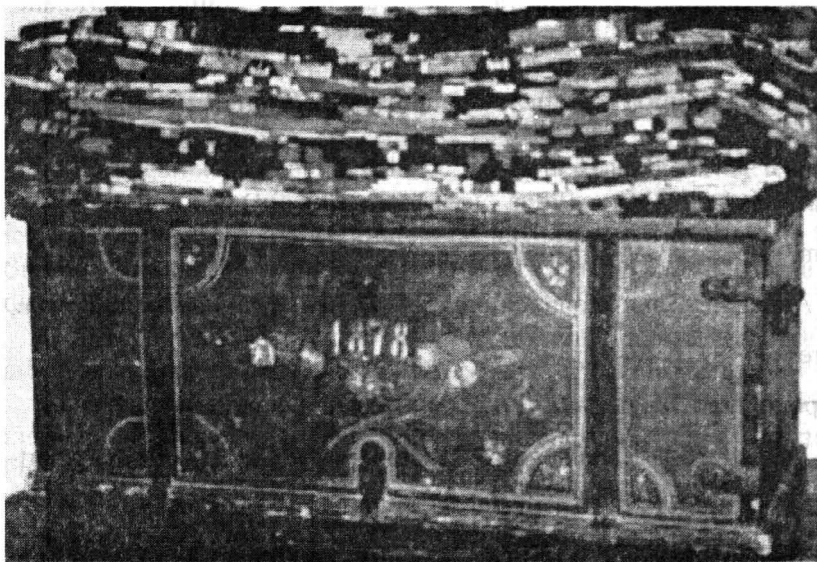
⁴ Georgeta Stoica, Olg a Horșia, Meșteșuguri artistice tradiționale, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 36-37.

BIBLIOGRAFIE

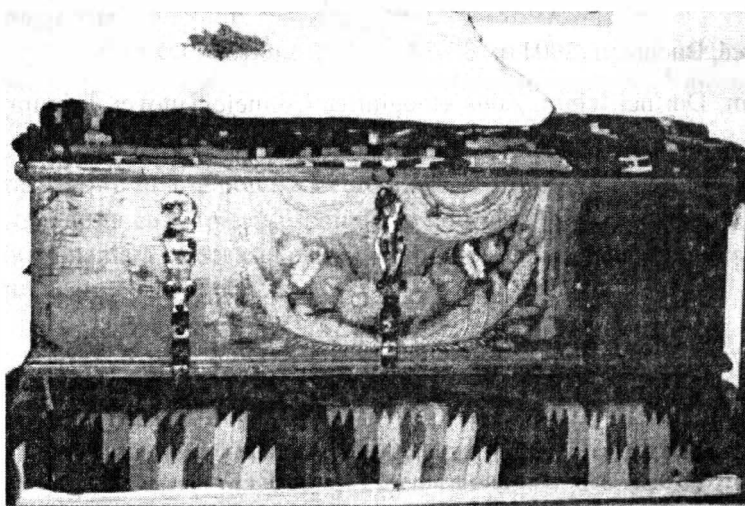
1. Georgeta Stoica, Interiorul locuinței țărănești, Editura Meridiane, București, 1973, p. 25-26.
2. Maria Cioară, Zona etnografică Rădăuți, Editura Sport-Turism, București, 1979, p. 64-67.
3. Ștefan Enache, Teodor Pleșa, Zona etnografică Dolj, Editura Sport-Turism, București, 1982, p. 55.
4. Ioan Augustin Goia, Zona etnografică Meseș, Editura Sport-Turism, București, 1982, p. 64-72.
5. L'art populaire Ukrainen, Editions D'art Aurora, Leningrad, 1982, p. 19.
6. Sabin Șainelic, Maria Șainelic, Zona etnografică Chioar, Editura Sport-Turism, 1986, p. 55-60.
7. Mihai Spânu, Gheorghe Bratiloveanu, Zona etnografică Suceava, Editura Sport-Turism, București, 1987, p. 48-51.
8. Georgeta Stoica, Olga Horșia, Meșteșuguri artistice tradiționale, Editura Enciclopedică, București, 2001, p. 36-37.
9. Florica Ichim, Dorinel Ichim, Zona etnografică Colinele Tutovei, Editura Diagonal, Bacău, 2002, p. 110.

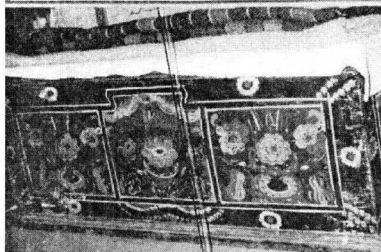
LĂZI PENTRU ZESTRE DIN COLECȚIILE SECȚIEI DE ETNOGRAFIE

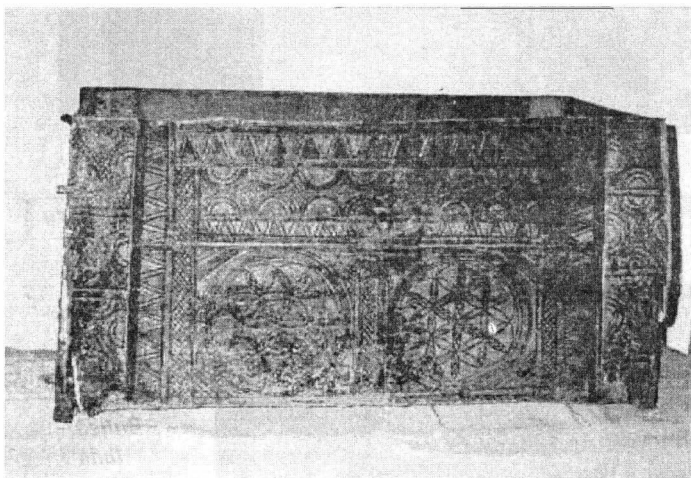
*Ladă
cu
zestre*

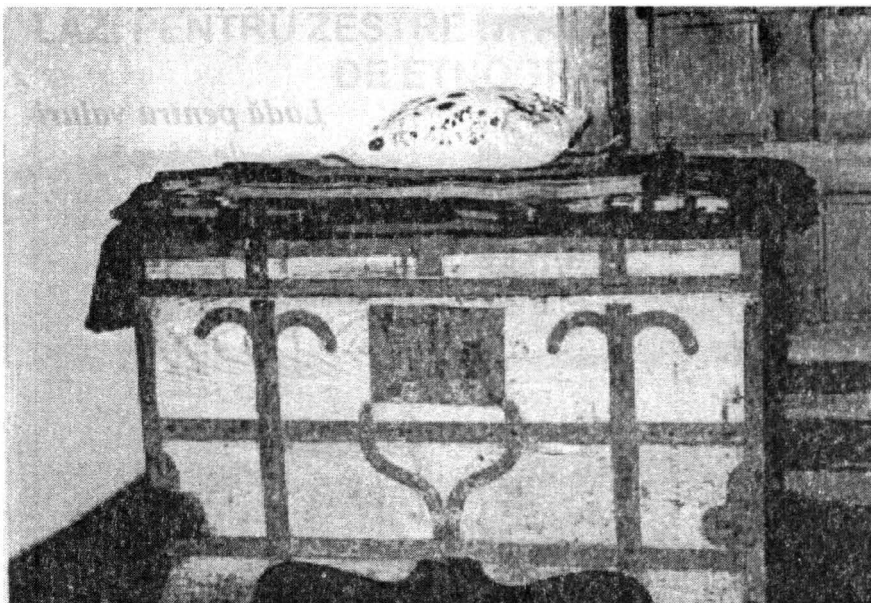
*Ladă
pentru
zestre*

*Ladă pentru valuri
de pânză*

*Ladă pentru zestre cu décor incizat care a aparținut
colecției Muzeului de Arheologie Săveni*

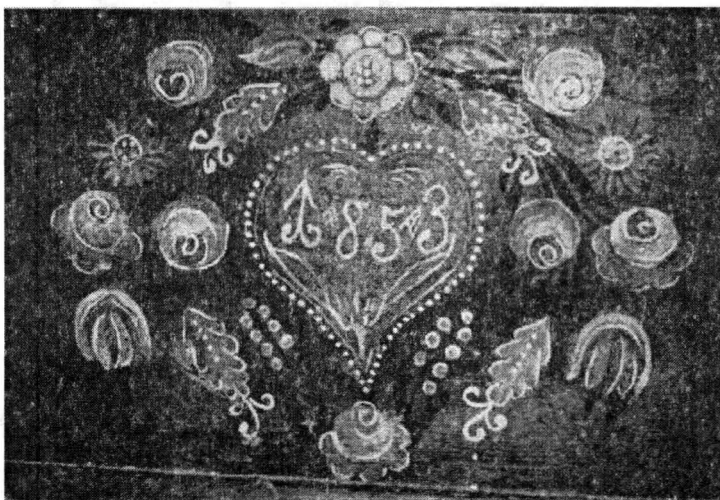

Ladă cu ferecătură metalică

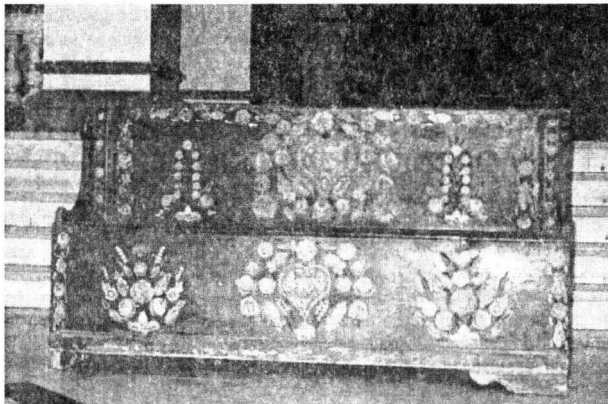
Din donația învățător

Sulița - Botoșani

Ștefan Ciubotaru

*Bancă –
ladă
Pillat -
Miorcani*

*Bancă – ladă
Pillat - Miorcani*

RESTAURAREA UNEI SCOARȚE DIN JURUL ANULUI 1880

ELENA VĂCULIȘTEANU

În zona Botoșanilor, ca și în restul Moldovei, în zestrea fetei la căsătorie, lăicerele și scoarțele au un rol de bază, numărul lor constituind o adevărată mândrie pentru mireasă, atunci când se “joacă zestrea”.

Scoarțele realizate în Moldova au unele particularități privind:

1. proporțiile și forma
2. materialele și procedeele tehnice
3. gama coloristică și concepția ornamentală, care dau originalitate și o valoare estetică deosebită țesăturilor de aici.

Datorită faptului că agricultura și creșterea animalelor a fost ocupația de bază a locuitorilor de pe aceste locuri, materialul folosit pentru scoarțe a fost lână. Ca urzală se folosea părul de lână, ce avea calitatea de a fi rezistent, elastic și se putea toarce cu ușurință, iar ca băteală cămuru (lână moale de la oi țigăi și merinos).

Fiindcă dimensiunile camerelor erau mari, scoarțele aveau și ele dimensiuni cuprinse între 4-5 m lungime și 0,9 – 1,50 m lățime iar culorile predominante erau brunul, verdele, galbenul, culori bine armonizate, obținute prin folosirea plantelor, un procedeu foarte vechi din Evul Mediu, transmis prin ani lumii de la țară. Sub aspectul compoziției și concepției, scoarța din zona Moldovei prezintă, de asemenea, unele note particulare:

- arborele vieții, în diferite variante, cu adânci sensuri simbolice, cu stilizarea lui până la schematizare, constituie principalul motiv ornamental ce a dat originalitate țesăturilor din zonă;

- motivul solar, care este cel mai des întâlnit, este și cel mai vechi ornament de pe teritoriul țării noastre, datând încă din preistorie.

Scoarța adusă la restaurare, este reprezentativă pentru covoarele din colecția Muzeului Județean. Ea este achiziționată din Trușești, este datată circa 1880 și are atât urzeala cât și băteala din lână țigaie. Inițial scoarța era compusă din două foi, unite la mijloc dar s-a păstrat înjumătățită. Tehnica de lucru este în două ițe, decorul este geometric și vegetal.

Decorul vegetal și motivul din câmpul scoarței sunt realizate în “alesătură legată” în care suprafețele de culoare diversă sunt unite între ele prin introducerea alternativă a firelor de băteală.

Pentru motivele din chenar s-a folosit “alesătura în găurele”, în care porțiunile colorate diferit nu sunt legate între ele. Între suprafețele colorate apar spații datorită faptului că firele de băteală ajungând la motivul alăturat, nu fac legătura între cele două, sau între suprafețele colorate diferit. Acest sistem se mai numește și Karamaniu – pentru că își trage originea din sistemul covoarelor orientale, din acea zonă. Această “foaie” din scoarță are un chenar lat de 18 cm ce o mărginește de jur-împrejur, are un fond de culoare bej pe care se înșiruie motivele florale stilizate (boboci de lalea și flori în diferite variante, colorați în nuanțe de cafeniu și verde). Pe marginile exterioare chenarul are o bandă îngustă de culoare cafeniu închis. În partea interioară chenarul este mărginit de o bandă de culoare neagră ce încadrează câmpul unei jumătăți de scoarță de jur împrejur, bandă ce este ornamentată în motiv zig-zag, cu vreji și frunzede culoare galben și verde deschis. În câmpul scoarței, dispuși pe toată lungimea țesăturii se află doi pomi stilizați cu frunze și boboci de trandafiri încadrați de trei motive romboidale. Pomii au culoarea cafeniu deschis cu fructe și flori de culoare mov, alb și galben. Această scoarță este generalizată în zonă, pomul vieții fiind o variantă deosebită prin stilizarea sa modernă.

În timp piesa a suferit degradări fizico – mecanice (prin tocirea și uzarea firelor), degradări fizico-chimice (decolorări, pierderi ale elasticității și higroscopicității materialului), degradări biologice (atac de molii); la toate acestea s-au adăugat depuneri de praf și murdărie. Era necesară în primul rând o curățire mecanică, apoi o curățire umedă.

Curățirea mecanică a constat în desprăfuirea scoarței cu ajutorul unei perii cu părul moale și a aspiratorului.

Curățirea umedă s-a făcut după o testare a coloranților folosiți la vopsit, pentru a evita o surpriză prin migrarea culorilor.

Soluția folosită a fost Romopal O.F.10. 3-4% și apă curentă la temperatura de 18° – 20° C. După spălare, scoarța s-a limpezit în mai multe ape, până la eliminarea totală a spumei. În ultima apă de clătire s-a adăugat acid acetic 1-2% pentru împrospătarea culorilor și glicerină 1-2% pentru avivare. Uscarea s-a făcut pe o suprafață plană la temperatura camerei.

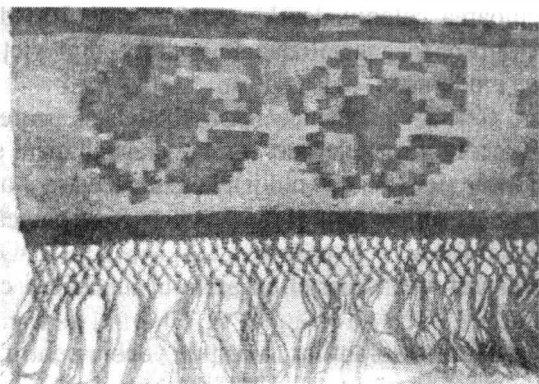
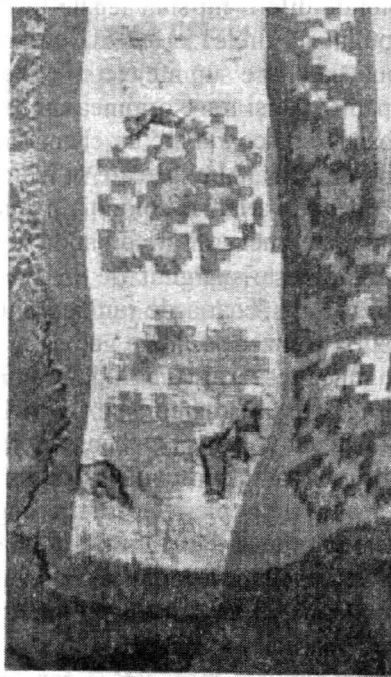
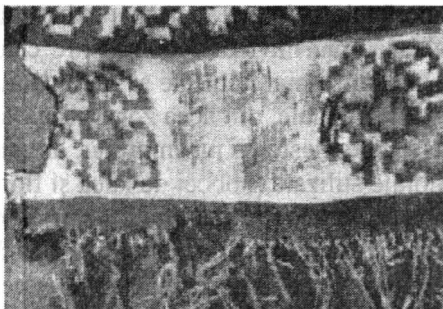
O etapă care a precedat restaurarea propriu-zisă este alegerea firului de lână cu care s-a lucrat. El trebuie să aibă aceeași grosime, finețe și culoare cu firul original. Vopsirea este o altă operațiune importantă deoarece culoarea firului de lână trebuie să aibă o nuanță foarte apropiată (dacă nu aceeași) cu firul cu care s-a lucrat.

Restaurarea propriu-zisă a constat în:

- reconstituirea zonelor lipsă prin analogie

- consolidarea zonelor în care băteala a fost roasă sau scămoșată, acestea constând într-o rețesere printre firele de băteală existente cu un fir cu o grosime mai mică (la jumătate) decât a firului original.

Restaurarea s-a făcut în război manual, orizontal, în tehnica două ițe.

Pentru că urzeala la ambele capete era ruptă pe porțiuni mari, a fost necesară introducerea unor fire de urzeală noi, de-a lungul celor existente, care s-au legat de două benzi groase de in ce s-au fixat la rândul lor pe gherghef.

Covorul s-a rulat și s-a început restaurarea ed la unul din capete. Zonele lipsă s-au reconstituit, cele slăbite s-au consolidat, pe toată suprafața piesei.

Firele de urzeală noi introduse de la capete s-au legat într-o rețea de noduri ca și cele originale.

Scoarța s-a călcat cu o pânză umedă, s-a dublat, s-au cusut manșoane și cheițe pentru prinderea în cuie. A fost pusă deja în expoziția de bază a Secției de Etnografie.

V. NOTE, COMENTARII, IDEI

SONDAJUL ARHEOLOGIC EFECTUAT ÎN AȘEZAREA CUCUTENI B 2 ȘTEFĂNEȘTI - "LA STÂRCEA" * (1974 - 1975)

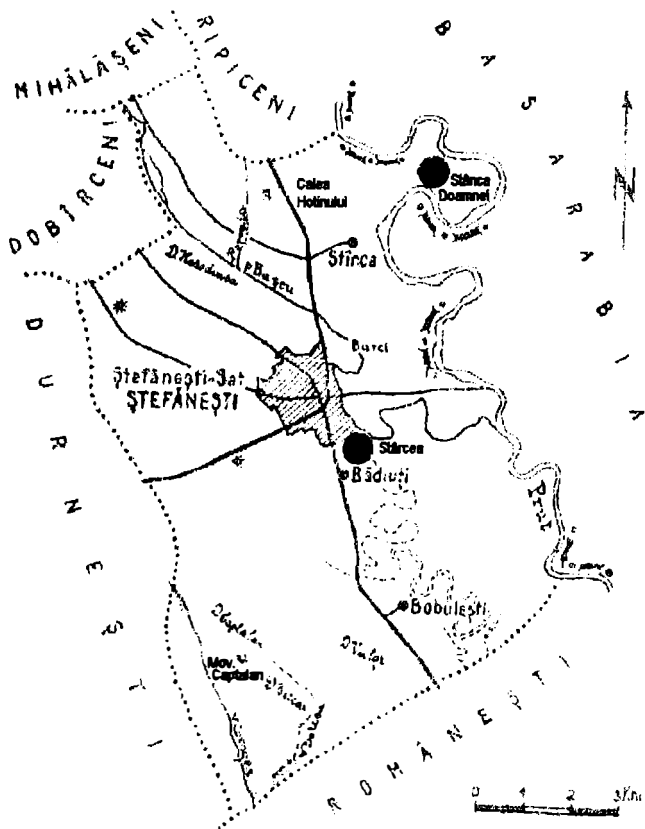
ANTON NIȚU ȘI PAUL ȘADURSCHI

A doua așezare descoperită prin cercetări de suprafață și cunoscută sub denumirea inexactă „Bulboana lui Stârcea” se află la capătul sud-sud-estic al Ștefăneștilor, pe o porțiune liberă a terasei Bașeului , numită de localnici La Curte” sau „La Stârcea”. Acest loc este cuprins între marginea de est a târgului Ștefănești și satul vecin , Bădiuți.

Terasa este perfect plană, fiind tăiată într-o veche albie majoră a Prutului. Pe latura de sud-est , terasa coboară în pantă prelungă , dar pe latura de nord-nord-vest marginea terasei este abruptă , fiind surpată și chiar scobită în absidă, pe o porțiune , de apele Prutului și ale Bașeului , în timpul inundațiilor. Acest loc este denumit de pescari „La Bulboană”. La inundațiile din 1974 , apele au surpat parțial conținutul unei gropi mari situată la mijlocul absidei (fig 1).

---

* Prima așezare, cercetată de același colectiv (Dr. Anton Nițu - din partea Institutului de Arheologie din Iași și Paul Șadurschi - din partea Muzeului județean Botoșani) , este situată în satul Stânca , în aceeași comună - Ștefănești , punctul " *Stânca Doamnei* ". La săpături a mai participat , pe ambele șantiere, Dragomir Popovici , pe atunci student la Facultatea de Istorie a Universității "Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Raportul de săpătură a fost prezentat în ziua de sâmbătă 25 martie , 1978 , la *Sesiunea de comunicări științifice* organizată de *Muzeul Județean din Botoșani*. Manuscrisul a fost predat spre publicare revistei *Arheologia Moldovei*, pentru numărul IX din 1980 . Din lipsă de spațiu , materialul nostru nu a mai fost inserat în acel număr, încât îl publicăm abia acum. Prima parte a lucrării , care se referă la cercetările noastre de la " *Stânca Doamnei* " , din aceeași comună , Ștefănești , s-a publicat în *Hierasus, IX din 1994*.

Harta comunei ȘTEFĂNEȘTI

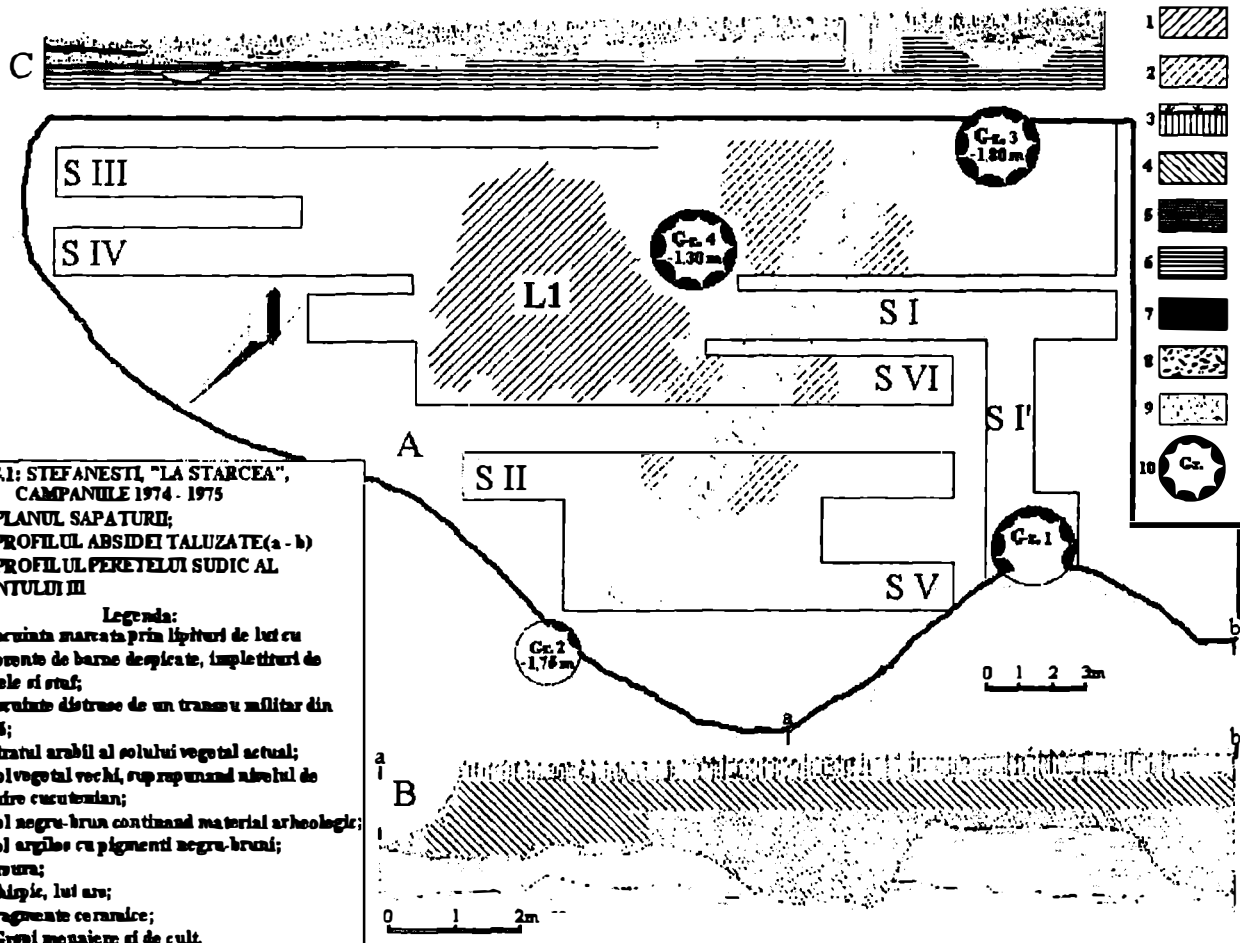

FIG.1: STEFANESTI, "LA STARCEA",
CAMPANILE 1974 - 1975

A: PLANUL SAPATUREI;
B: PROFILUL ABSIDEI TALUZATE (a - b)
C: PROFILUL PERETELUI SUDIC AL
SANTULUI III

Legenda:

1. Locuința marcată prin lipitură de lut cu amprente de barmă despicată, împletituri de nucleu și staf;
2. Lăcuțu distrus de un tranșeu militar din 1916;
3. Stratul arabil al solului vegetal actual;
4. Sol vegetal rochi, suprapunând absoțul de locuire carolingenă;
5. Sol negru-brun conținând material arheologic;
6. Sol argilos cu pigmenți negru-brunzi;
7. Ansură;
8. Chispițe, lut ars;
9. Fragmente ceramice;
10. Grupi monajice și de cult.

Fig.2 : Vas mare cu umăr proeminent, lustruit și pictat în stil ζ cu reprezentări serpentiforme

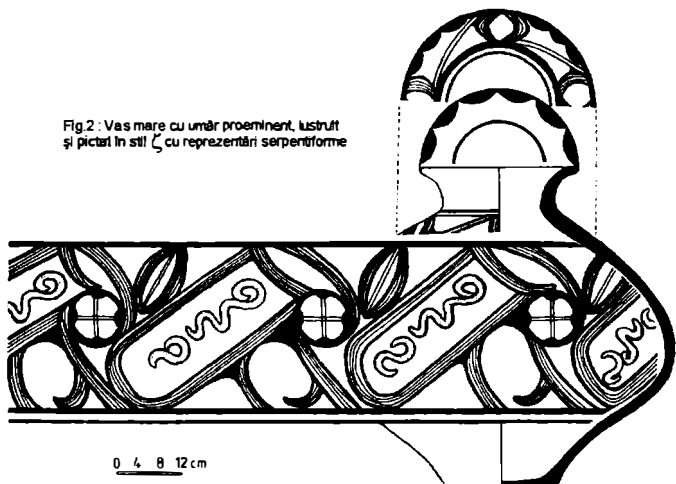

Fig.3 : Jumătatea superioară a vasului cu umăr proeminent, recuperat de elevii școlii din Ștefănești

Punctul fiind deja cunoscut și aflându-ne în zonă, ne-am deplasat, însoțiți de studentul de atunci, Dragomir Popovici, la fața locului. În timpul acestei periegeze

s-au găsit, dislocate din mal, de inundație, câteva piese interesante: *un urs*, statuietă modelată în stil naturist, din argilă, ars la roșu, provenind din aceeași groapă eneolitică (fig. 4) și un vas, tip *borcan*, din pastă cenușie, lucrat la roată, rostogolit din stratul arabil al profilului malului. Acest vas conținea oase sparte calcinate, cărbuni mărunți, cenușă și pământ.

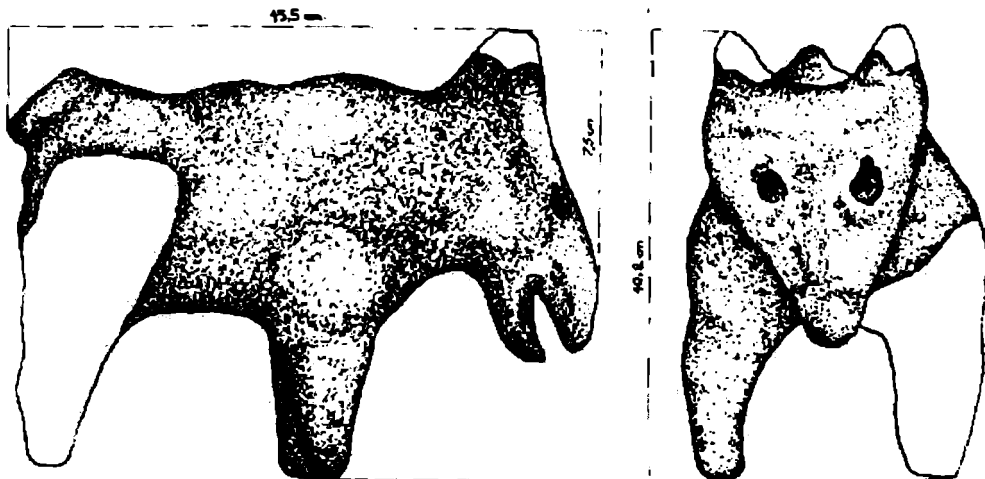

Fig.4 : Urs modelat din lut, în stil naturist, recuperat cu prilejul periegezei din vara anului 1974, după inundația din iulie

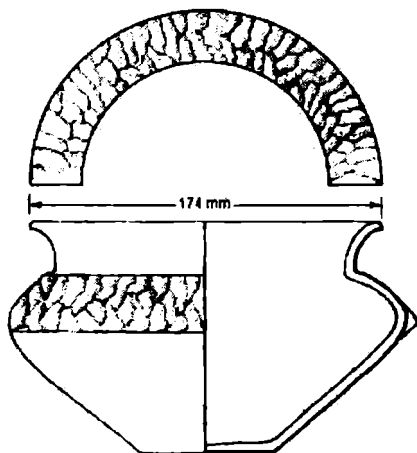

Fig.5 Strechina fragmentară, "varianta Monteoru" găsită în groapa nr.2 în asociere cu ceramică pictată în stil ζ

După retragerea apelor, elevii liceului din Ștefănești au cules din același loc, fragmentele jumătății superioare a unui vas de mari dimensiuni, cu umăr proeminent, pe care l-au păstrat cu grijă, în școală. Alte fragmente din acest vas, dar și dintr-un vas asemănător, chiar ceva mai mare, s-au găsit apoi, în cadrul săpăturii noastre (fig. 2).

Sondajul a început prin degajarea completă a profilului stațiunii și al gropii, în dreptul „bulboanei” și prin secționarea terasei cu două șanțuri longitudinale (S I-II) și a unui șanț transversal, în dreptul

gropii (S I). Pe partea de nord a terasei s-a putut degaja marginea unei gropi, distrusă prin surpare (Gr. 2), în care s-a găsit ceramică pictată, aparținând grupei ζ și jumătatea unei străchini cu lustru cenușiu-negru, aparținând variantei Monteoru (fig. 5)

Profilul stratigrafic prezintă, sub pătura solului vegetal, un strat cenușos, prea gros pentru un singur nivel de locuire cucuteniană, încât este posibil să se determine, în sondajele viitoare, un nivel anterior. Șanțul I a secționat suprafața de chirpic a pereților unei locuințe (L1) situată la limita superioară a stratului cenușos.

Puținele fragmente ceramice, între care se remarcă cele câteva provenind de la un gât de *amforetă*, decorată cu o pereche de carnasieri, pictați cu roșu întins pe suprafața lustruită a vasului de stil Valea Lupului (fig. 6), arată că locuința și cele două gropi aparținând aceluiași nivel de locuire.

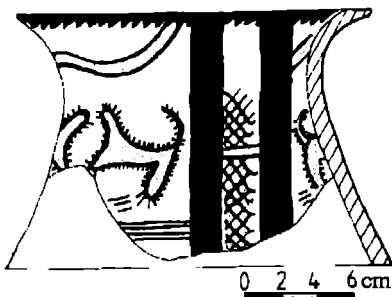

Fig 6 : Amforetă fragmentară decorată pe umăr cu două perechi de carnasieri afrontați

Fig. 7. Fragment ceramic de tip Sântana de Mureș - Cerneahov, găsit în zona umedă a unui șanț în șanțul I. Căminul nr. 206

Șanțul II a rămas neterminat, dar imediat sub pătura de sol negru, s-au descoperit două urne de incinerare fragmentare, pe care inițial le-am considerat de tip *Sântana de Mureș - Cerneahov*, apoi ne-am convins că erau, de fapt, fragmente ceramice *carpice*, de tip *Poienesti* și au fost folosite în expoziția de bază a Muzeului de istorie din Botoșani, ca atare, în sala de expoziție purtând numărul 7 (fig. 7)

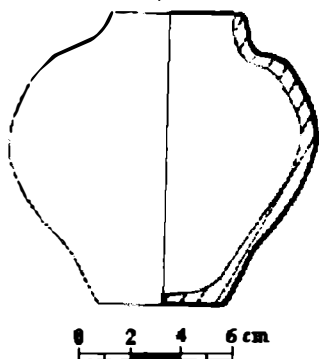

Fig. 8 : Ves miniatural modelat cu mâna din pastă de factură cucuteni "C"

Locuința 1 este fără platformă și fără lipitură, pe sol, ca și locuințele de la „*Stânca Doamnei*”. De asemenea, gropile au aceeași formă troconică. *Groapa 1* conținea multă cenușă și era plină de ceramică fragmentară, dar s-a găsit în ea și o amforă cucuteniană, intactă. Alături de ceramica pictată, s-au găsit și cele două păhăruțe globulare, unul aparținând ceramicii *Cucuteni C* (fig. 8) și celălalt variantei *Monteoru*.

Ceramica este împărțită în trei categorii: *ceramica pictată*, a grupelor ϵ și ζ , *ceramica Cucuteni „C”*, și *ceramica varianta Monteoru*.

Proporția predominantă a grupei ζ și asocierea ei cu *varianta Monteoru*, determină clar secvența acestei așezări, în cuprinsul etapei **Cucuteni B2**.

Grupa τ cuprinde forme ceramice și aspecte decorative caracteristice, pe de o parte, ceramicii cucuteniene din Depresiunea *Prutului* și Depresiunea *subcarpatică*, iar pe de alta, caracteristice pentru zona *nordică a Depresiunii Prutului* și zona de *interferență a ariei cucuteniene, cu ariile galițiană și tripoliană*.

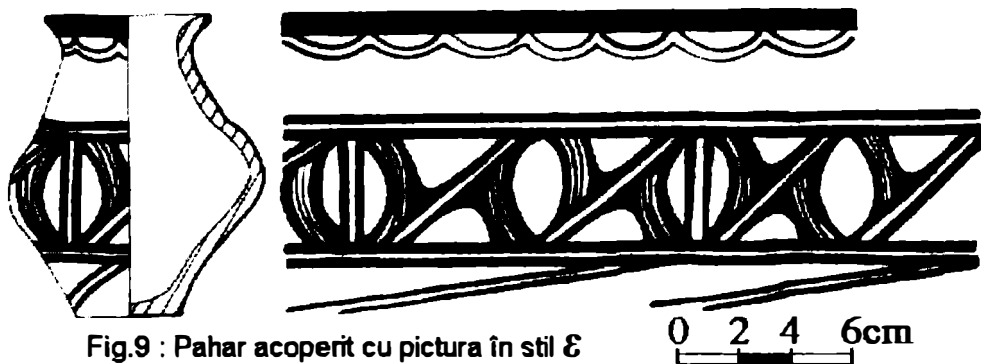

Fig.9 : Pahar acoperit cu pictura în stil ϵ

Ca forme de vase, mai importante, distingem: **Amfore**, decorate pe gât cu bandă serpentiformă (fig. 2), ca pe amforele de la Valea Lupului: **Amfore** decorate pe umăr cu „*elipse flancate de perle*” încadrate de benzi unghiulare („*arcade*” sus și „*ghirlande*” jos) și benzi de legătură arcuite, identice, ca pe amforele de la *Trușești* și *Varvarovca XVI*; **Craterelor amforoide** cu benzi în zig-zag, dispuse vertical, în zona

gâtului, ca pe exemplarul de la *Valca Lupului*, dar prevăzute în unghiuri cu „croșete”, ca pe benzile în zigzag, de pe ceramica de la *Darabani*, pe Nistru (fig. 10).

Vase cu umăr proeminent de dimensiuni mari (fig. 13), decorate pe umăr cu „spirale agățate cu ochi circulari”, prevăzute în interiorul ochilor cu motive crucifor-

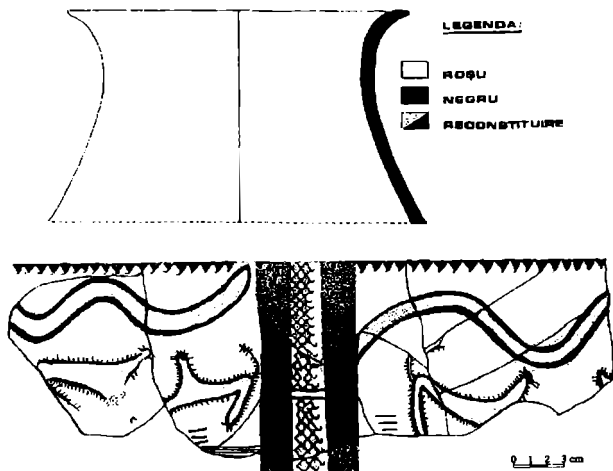

Fig. 10 : Decorul zoomorf desfășurat al gâtului de amforetă, evidențiază „croșetele” din decor și ghearele camasierei

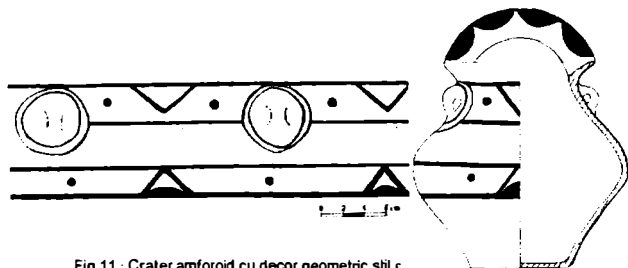

Fig. 11 : Crater amfroid cu decor geometric stil c.

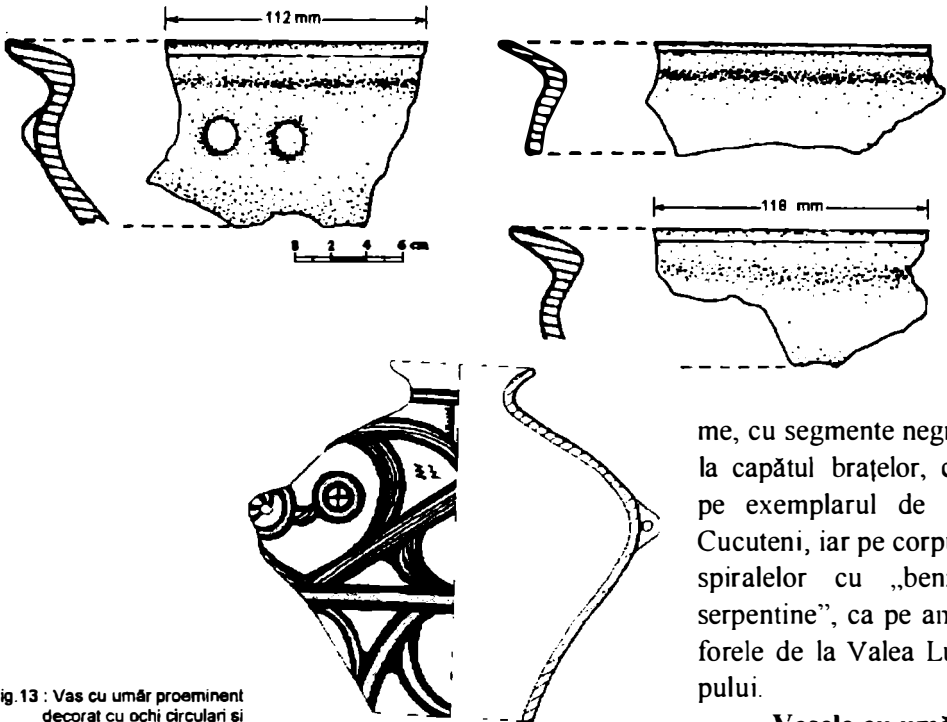
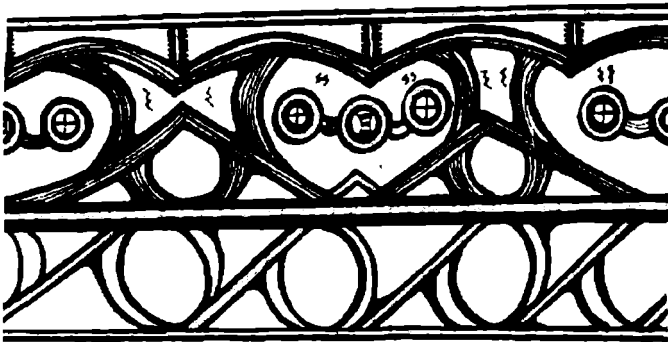

Fig. 13 : Vas cu umăr proeminent decorat cu ochi circulari și motive cruciforme

„Cetățuia” de la *Cucuteni*, sau un decor cu „elipse și tangente”, care nu se întâlnește pe aceste vase în restul ariei cucuteniene.

Străchinile prezintă, ca aspecte decorative, cu deosebire, două compoziții cruciforme, proiectate în interior, una cu elipse între brațele crucii și „perle” între elipse, (fig. 18) cealaltă, cu grupe de linii arcuite în segmentele dintre brațe și benzi în zigzag pe brațele crucii (fig. 19).

me, cu segmente negre la capătul brațelor, ca pe exemplarul de la *Cucuteni*, iar pe corpul spiralelor cu „benzi serpentine”, ca pe amforele de la Valea Lupului.

Vasele cu umăr proeminent, de dimensiunea paharelor (fig. 14) introduc în metopele de pe umăr, aspecte decorative derivate din „spirale cu tangentă”, caracteristice acestor vase la *Podul* în Depresiunea Subcarpatică și pe

Fig.14 : Vas cu umăr proeminent de dimensiunea unui pahar

0 2 4 6 cm

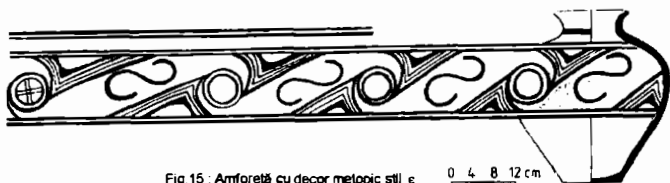

Fig. 15 : Amforetă cu decor metopic stil e

0 4 8 12 cm

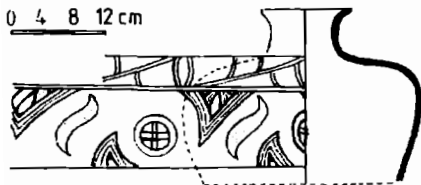

Fig.16: Amforetă cu decor ζ

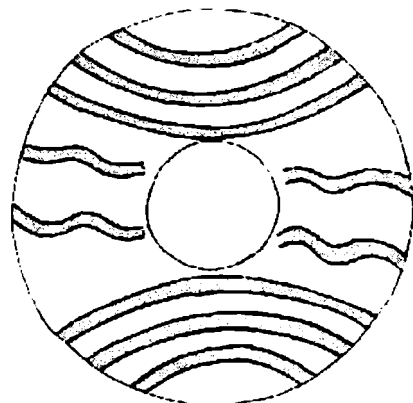
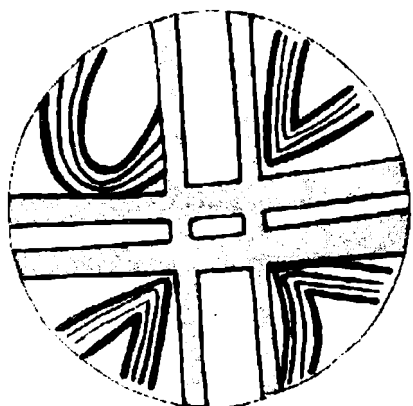
Fig. 17 : Amforetă piriformă
(fragmentară)

La exterior unele străchini au „ghirlande cu benzi verticale” sau cu „arcuri” din benzi liniare (fig. 20). Benzile în zigzag pe corpul tangentelor sau pe banda mediană a elipselor, sunt frecvente pe străchinile de la *Darabani* (fig. 21). Compoziția

cruciformă, cu segmente liniare, în formă de bandă tetralobată și ghirlandele cu benzi verticale, se întâlnesc pe strachina unică de la Cucuteni (fig. 22 - 26).

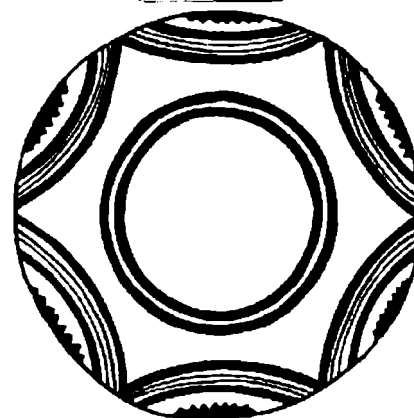
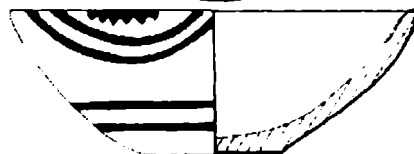
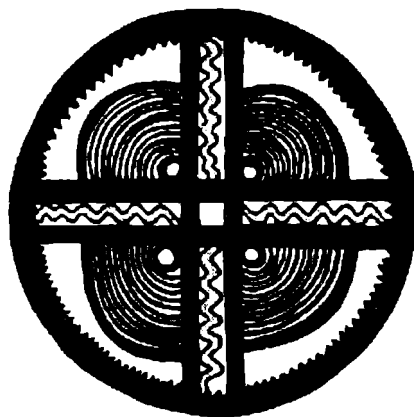
Ceramica Cucuteni C, cu pasta amestecată cu nisip și scoică sfărâmată, prezintă și un pahar globular întreg (fig. 8)

Ceramica denumită **Cucuteni D** la **Cucuteni** sau **varianta Monteoru** la **Podet** și **Gura Văii**, considerată ca o sinteză finală între ceramica Cucuteni C și ceramica cucuteniană, prin epurarea treptată a pastei, de nisip și scoică și acoperirea suprafeței

0 2 4 6 cm

Fig.18. Strachină cu decor cruciform și elipse cu "perle" între brațele crucii

0 2 4 6 cm

Fig.19 Strachină cu decor cruciform, benzi în zigzag umplute cu roșu și linii arcute între brațele crucii

cu o fețuială fină și lustruită de culoare negricioasă sau brună-roșie ca și prin păstrarea perechilor de butoni și a decorului cu protome zoomorfe în relief de pe ceramica Cucuteni C, prezintă și la *Ștefănești - Stârcea* aceleași forme în pastă negricioasă și cu perechi de butoni, *străchini* cu umăr arcuit și cu gura evazată (fig. 10), sau paharul globular, identic cu cel în pastă Cucuteni C. Strachina reproducă are pe fața interioară a buzei și pe curbura umărului, caneluri transversale, foarte înguste și cu totul superficiale, schițând probabil, un decor în zigzag, (fig. 5)

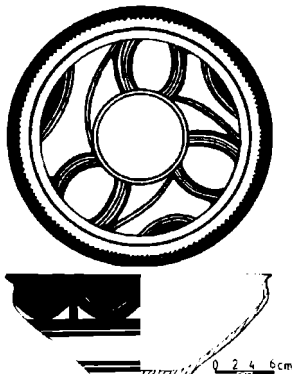

Fig 20 - Strachină decorată la interior cu ghimbur și barză vestică

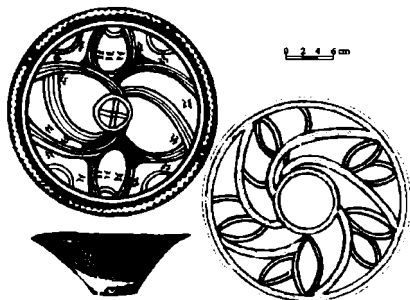

Fig 21 - Strachină cu decor tip Darabani II (Hahn)

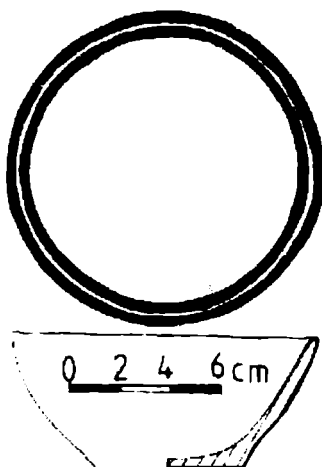

Fig.22. Strachină miniaturală cu pictură pe fața interioară

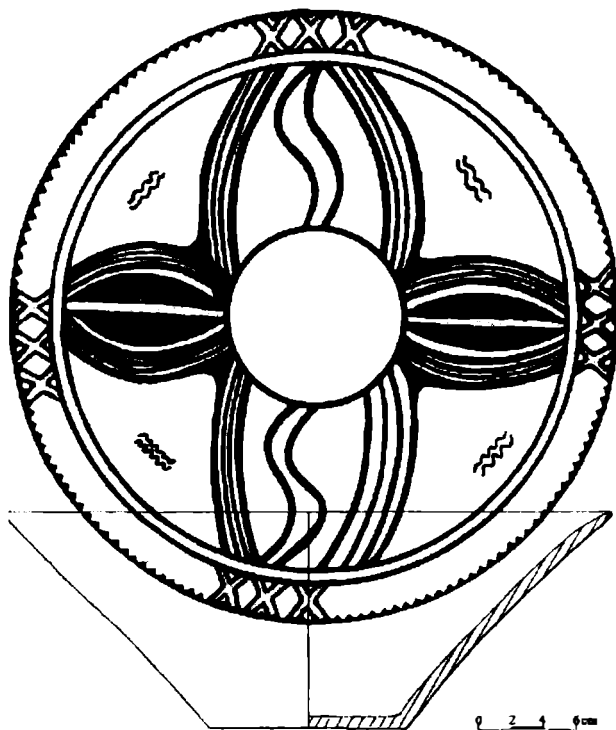

Fig.23 : Strachină cu decor cruciform

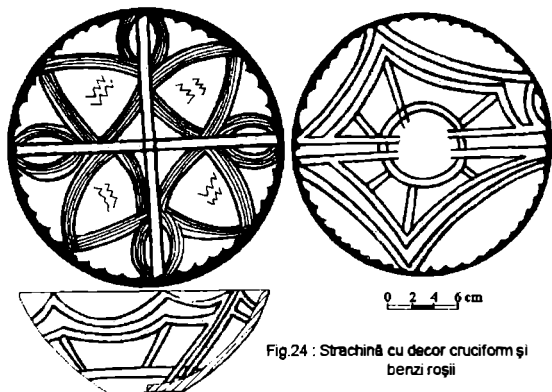

Fig. 24 : Strachină cu decor cruciform și benzi roșii

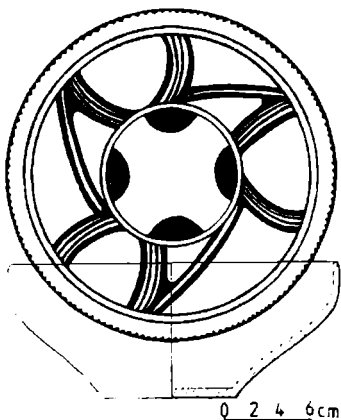
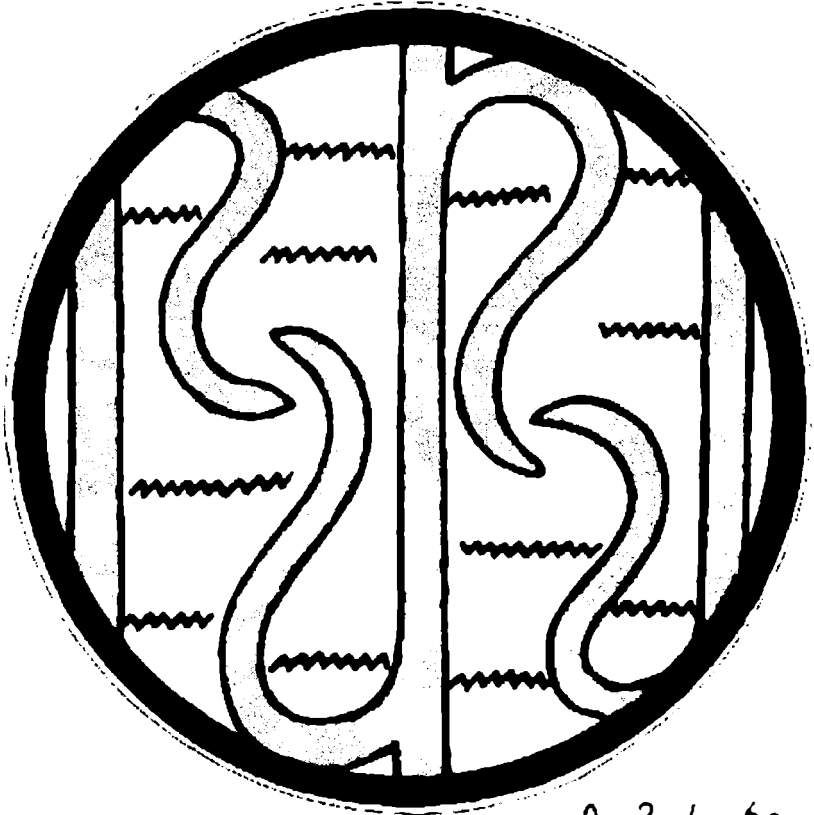

Fig. 25 : Strachină cu decor de linii arcuite și „perle” dispuse cruciform

0 2 4 6 cm

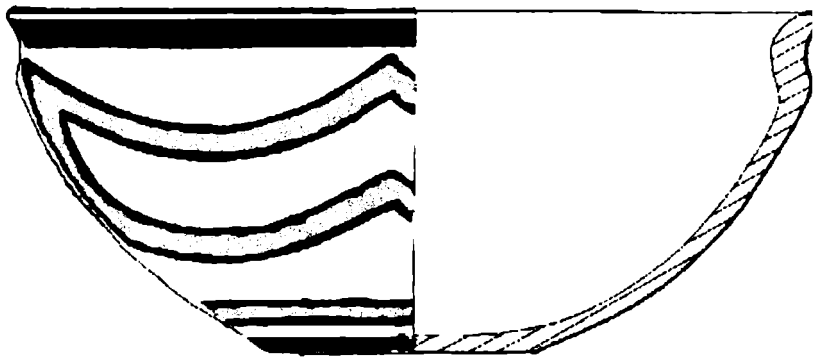

Fig.26 : Strachină decorată cu benzi umplute cu roșu dispuse serpentiform și în ghirlande

Cele două compoziții cruciforme și decorul exterior cu "ghirlande" sau "arcuri" pe străchinile grupei ζ , anticipează aspectele decorative ale străchinilor din perioada *Gorodsk-Usatovo* la *Usatovo și Tiraspol* sau la *Vihvatini*. De asemenea umplerea spațiilor libere ale decorului grupei ζ cu grupe de liniuțe negre, linii roșii mărginite de liniuțe sau puncte negre sau linii în zigzag negre, va caracteriza cu deosebire ceramica *Gorodsk - Usatovo*.

Definirea *grupei Cucuteni B2* în cele trei niveluri de pe „Cetățuia” de la *Cucuteni*, numai prin asocierea grupelor *t - I* și prin creșterea proporției grupei ζ de la un nivel la altul, nu este suficientă. Creșterea proporției grupei ζ caracterizează și așezările cu un singur nivel, deoarece la *Frumușica* există un singur vas aparținând acestei grupe, la *Trușești* și la *Glăvăneștii Vechi (lași)* proporția acestei grupe crește și devine preponderentă la *Valea Lupului*, indicând astfel secvențele timpurii ale *etapei B2*. Din contra, aspectele decorative ale *vaselor cu umăr proeminent*, de la *Podei, Cucuteni și Ștefănești-Stârcea*, ca și *asocierea lor cu ceramica variantei Monteoru* în aceleași așezări, nu se întâlnesc în celelalte așezări ale etapei B2, nici la *Frumușica* în Depresiunea subcarpatică, nici la *Trușești, Glăvăneștii Vechi și Valea Lupului*, în Depresiunea Prutului. ***Deci aceste așezări indică secvențe târzii ale etapei B2.***

Aspectele decorative ale străchinii de la *Cucuteni* și a celor de la *Ștefănești-Stârcea*², sunt *de-a dreptul, aspecte usatoviene* și pot aparține chiar secvenței finale a etapei *Cucuteni B2*.

Prezența acestor elemente la *Cucuteni*, arată clar că ***nivelul III de pe "Cetățuia" aparține cel puțin secvenței Podei, dacă nu direct secvenței finale de la Ștefănești -Stârcea.***

NOTE:

- 1.) N. Zaharia , M. Petrescu - Dîmbovița și Emilia Zaharia , *Așezări din Moldova (de la paleolitic până în secolul al XVII- lea)*, București, 1970 , p.281 ; Alexandru Păunescu , Paul Șadurschi, Vasile Chirica , *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, București 1976 , p.257 ; Anton Nițu , *Cercetări Istorice XI*, Iași 1980 p.155 și următoarele ; Dan Monah , Ștefan Cucuș , *Așezările Culturii Cucuteni din România*, Editura Junimea , Iași 1985,p.150.
- 2.) Aducem mulțumirile noastre domnului profesor Victor Hreniuc din Botoșani și doamnei Ecaterina Rusu, desenatoare la Muzeul Județean din Botoșani pentru colaborarea în realizarea ilustrației la prezentul articol.

O sinteză necesară și mult așteptată: tratatul de *Istoria Românilor*

DAN PRODAN

Precedentul tratat de *Istoria României* a fost proiectat în opt volume și elaborat la începutul deceniului VII al veacului trecut. Au fost publicate doar primele patru tomuri, în perioada 1960-1964. A fost proiectată o nouă ediție, actualizată și augmentată, în 1980, "dar proiectul nu s-a realizat deoarece imixtiunile factorului politic deveniseră din nou puternice și mai apăruseră și nocivele teorii tracomanice, susținute de o parte a factorilor politici"¹

După 1990 s-a reluat proiectul elaborării unui nou tratat de *Istoria Românilor*, care să reflecte nivelul ascendent de dezvoltare al istoriografiei românești la cumpăna dintre secolele XX-XXI și mileniiile II-III. Cele opt volume ale noului tratat, apărute în perioada 2001-2003, sunt rezultatul firesc al amintitei inițiative, cât și a truismului că fiecare generație de istorici scrie istoria timpului și neamului său, pe baza achizițiilor istoriografice calitative și cantitative de până atunci.

În ianuarie 2002 Academia Română, părintele spiritual al tratatului, a lansat oficial primele patru volume ale sintezei istorice naționale. Acad. Eugen Simion, președintele Academiei Române, a precizat cu claritate în *Argument*: "Românii merită să aibă o *istorie* integrală, nici mitizată, nici minimalizată, o istorie scrisă, așa cum cerea Braudel, cu o *pasiune exigentă*. [...] *Tratatul* de față, coordonat de acad. Dan Berindei și acad. Virgil Cândea, încearcă să împace pasiunea cu exigența. Dorința noastră, a tuturor, este ca Academia Română să dea românilor și celor interesați de istoria lor o operă, întra-adevăr, *totalizantă* [...], adică o operă lucidă, *dreaptă*, cuprinzătoare (cât este omenește posibil și cât știința istorică actuală permite), în fine, o operă care să nu înfrumusețeze istoria noastră, dar nici s-o denigreze în chip aberant (subl. E.S.)"².

Acad. Dan Berindei, unul din coordonatorii tratatului, a subliniat în *Prefață* valențele științifico-informative și moral-civice-formative ale monumentalei lucrări: "Volumele vor realiza în această amplă sinteză, bilanțul cunoștințelor oferite de sursele istorice și al concluziilor lucrărilor de interpretare pe care ni le pune la

¹ Dan Berindei, *Prefață*, în *Istoria Românilor*, I, București, 2001, p. XIX.

² Eugen Simion, *Argument*, în *Istoria Românilor*, I, p. XIV.

dispoziție istoriografia noastră modernă și contemporană după o evoluție de două veacuri [...], și ele au menirea de a căuta să înfățișeze, cu echilibru și măsură, stadiul cunoașterii istorice privind începuturile cele mai îndepărtate și până în apropierea zilelor noastre. [...] Tratatul, conexas stadiului actual de dezvoltare a istoriografiei mondiale, răspunde unei necesități științifice, este lucrarea-bilanț pe care istoricii români trebuie să o aibă la îndemână la început de mileniu și, totodată, să o poată oferi societății românești, ca și colegilor de peste hotare. Este o realizare de interes național. [...] Lucrarea de față răspunde, neîndoielnic, unei necesități a societății noastre și misiunii care-i revine istoriei ca liant al cetățenilor României”³.

Volumul I, intitulat: *Moștenirea timpurilor îndepărtate*⁴, tratează istoria spațiului geografic românesc din paleolitic până la cucerirea Daciei de către romani (106 d.H.). După sublinierea legăturilor dintre mediul natural românesc și locuitorii acestui areal istoric⁵, autorii au prezentat caracteristicile evoluției societății omenești la nordul Dunării în *preistorie*: paleolitic și mezolitic⁶, neolitic-eneolitic⁷, epoca metalelor⁸.

Civilizația materială și spirituală a tracilor⁹ și geto-dacilor¹⁰, evoluțiile politice, diplomatice, militare, relațiile acestora cu vecinii ocazionali, războaiele romano-dacice din timpul regelui Decebal și a împăratului Traian¹¹ au fost prezentate în partea a II-a a volumului, subintitulată: *La începuturile istoriei*. Istoricul Mircea Babeș a punctat locul și rolul Daciei romane în mileniul I d.H.: “[...] acest spațiu, locuit odinioară de geți și de daci și incorporat în Imperiu de către Traian, avea să devină, de-a lungul secolelor, un nucleu masiv și durabil al romanității orientale”¹².

Istoria Daciei romane și postromane în perioada 106-sec. VI d. H. a fost tratată în vol. II al sintezei, intitulat: *Daco-romani, romanici, alogeni*¹³. Evoluțiile complexe, pe diverse planuri, din Dacia romană și integrarea acestei provincii în Imperiul Roman

³ D. Berindei, *op. cit.*, pp. XVII-XX.

⁴ Coordonatori: acad. Mircea Petrescu-Dâmbovița, m.c. A.R. Alexandru Vulpe, Editura Enciclopedică, București, 2001, XXIX + 865 p. + 64 planșe.

⁵ *Istoria Românilor*, I, pp. 3-66.

⁶ *Idem*, pp. 67-110

⁷ *Idem*, pp. 111-209.

⁸ *Idem*, pp. 211-397.

⁹ *Idem*, pp. 399-416.

¹⁰ *Idem*, pp. 417-653.

¹¹ *Idem*, pp. 655-795.

¹² *Idem*, p. 802.

¹³ Coordonatori: prof. univ. dr. Dumitru Protase, c.p. I. dr. Alexandru Suceveanu, Editura Enciclopedică, București, 2001, XXI + 842 p. + 26 planșe.

au fost prezentate detaliat în partea I a volumului¹⁴. În vecinătate trăiau dacii liberi¹⁵, iar provincia Dobrogea¹⁶ devenea un puternic bastion avansat roman împotriva migratorilor. *Periouda de trecere la evul mediu* (275-sec. VI d.H.)¹⁷ s-a caracterizat prin multiple și profunde transformări în toate planurile existenței umane: în primul rând s-a format un nou popor, *românii*, care vorbea o nouă limbă, *româna*, de sorginte latină. În paralel, diverse seminții migratoare au trecut peste teritoriul nistro-tiso-dunăreano-pontic, unele continuându-și drumul, altele fiind asimilate de romanici.

Secolele VII-XIV ale istoriei românilor, caracterizate prin cristalizările prestatate și statele românești, au fost analizate în volumul III al tratatului, tom intitulat *Genezele românești*¹⁸. Caracteristicile etno-demografice, economice, sociale, politice, cultural-religioase ale începuturilor medievale românești (secolele VII-XI)¹⁹ au fost prezentate în partea I a volumului. Realitățile complexe anterior enumerate au făcut posibile *împlinirile prestatate* locale românești ale secolelor X-XIII²⁰, dezvoltate în cristalizările statale zonele ale secolului al XIV-lea din Țara Românească, Țara Moldovei și Dobrogea²¹. Astfel, Țara Românească și Țara Moldovei independente au devenit centre și factori de putere importanți în Europa central-balcanică a anului 1400, jucând un rol determinant în evoluțiile complexe de la nordul Dunării în secolul al XV-lea.

În volumul IV, intitulat *De la universalitatea creștină către Europa "patriilor"*²², a fost prezentată evoluția societății românești de la cristalizările statale din sec. XIV până la epopeea lui Mihai Viteazul inclusiv. Organizarea și consolidarea internă a Țărilor Române²³, dezvoltarea economică²⁴, afirmarea politică independentă a statelor românești în Europa centrală-dunăreană-balcanică, în timpul voievozilor și cavalerilor Mircea cel Bătrân²⁵, Alexandru cel Bun²⁶, Iancu de Hunedoara²⁷, Vlad

¹⁴ *Istoria Românilor*, II, pp. 35-289.

¹⁵ *Idem*, pp. 401-465.

¹⁶ *Idem*, pp. 291-400, 467-553

¹⁷ *Idem*, pp. 555-737.

¹⁸ Coordonator: acad. Ștefan Pascu și acad. Răzvan Theodoreanu, Editura Enciclopedică, București, 2001, XVI + 695 p. + 41 planșe.

¹⁹ *Istoria Românilor*, III, pp. 21-315.

²⁰ *Idem*, pp. 317-554.

²¹ *Idem*, pp. 554-618

²² Redactori responsabili: acad. Ștefan Ștefănescu, acad. Camil Mureșan, secretar: prof. univ. dr. Tudor Teoteoi, Editura Enciclopedică, București, 2001, XVII + 878 p. + 79 planșe.

²³ *Istoria Românilor*, IV, pp. 165-271.

²⁴ *Idem*, pp. 57-163.

²⁵ *Idem*, pp. 274-290.

²⁶ *Idem*, pp. 290-302.

Tepeș²⁸, Ștefan cel Mare²⁹, sunt liniile de evoluție istorică românească caracteristice perioadei 1370-1504. Istoria Țărilor Române în secolul XVI a fost studiată în partea a II-a a volumului. Pierderea treptată a independenței politice a statelor românești, în paralel cu accentuarea dominației otomane la nordul Dunării inferioare³⁰ au irumpt la sfârșitul secolului XVI în epopeea lui Mihai Viteazul³¹, marele european care a dat un nou sens termenilor: *vitejie*, *independentă*, *unire*. Moștenirea ideatică lăsată de Mihai posterității românești a fost sintetizată de Ștefan Ștefănescu astfel: “Mihai Viteazul – eroul de la Călugăreni și de la Șelimbăr, cu sfârșit tragic pe câmpia de la Turda – a intrat în conștiința românească, în contururi aureolate, personificând ideea de independență și unitate statală”³². De altfel, vol. IV al tratatului a fost închinat lui Mihai Viteazul, la a 400-a aniversare a trecerii eroului în neființă. Un element de noutate al acestui volum este capitolul VII, intitulat *Țările Române și Imperiul Otoman (1400-1600)*, elaborat de turcologul Mihai Maxim³³. Autorul a prezentat caracterul complex al relațiilor româno-otomane în secolele XV-XVI, formele lor de manifestare și urmările acestora: regimul de protecție tributară, aspecte economice, *kazā*-lele otomane în nordul Dunării etc.

Țările Române în secolul XVII, de la Mihai Viteazul la fanarioți/consolidarea stăpânirii austriece în Transilvania, au fost studiate în vol. V al tratatului, tom intitulat: *O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*³⁴. Volumul a fost structurat în trei părți. În prima parte autorii au analizat *viața politică a Țărilor Române* în perioada precizată³⁵, subliniind eforturile neîncetate ale factorilor de conducere de a păstra statalitatea românească și de a rezista ciocnirilor de interese ale marilor puteri vecine spațiului românesc. În partea a doua istoricii medievaliști au prezentat *structurile* economice, sociale și instituționale românești în sec. XVII³⁶, cu accent pe populație, economie, instituții centrale și locale, biserică. Corolarul firesc al acestor realități obiective a fost dimensiunea culturală și artistică³⁷, detaliată în partea a III-a a volumului. Turcologul Mihai Maxim a redactat un capitol referitor la *Țările Române*

²⁷ *Idem*, pp.338-348.

²⁸ *Idem*, pp.348-364.

²⁹ *Idem*, pp.364-400.

³⁰ *Idem*, pp.407-529.

³¹ *Idem*, pp.593-647.

³² *Idem*, p. 639.

³³ *Idem*, pp.531-591.

³⁴ Coordonator: acad. Virgil Cândea, secretar științific: dr. Constantin Rezachevici, Editura Enciclopedică, București, 2003, LIV + 1123 p. + 64 planșe.

³⁵ *Istoria Românilor*, IV, pp. 3-387.

³⁶ *Idem*, pp. 389-801.

³⁷ *Idem*, pp. 865-991.

*și Imperiul Otoman*³⁸ în secolul XVII, analizând evoluțiile politice, cadrul juridic și regimul economic al relațiilor româno-otomane în acel veac agitat, pe baza izvoarelor istorice otomane, românești și europene disponibile.

Secolul fanariot a fost analizat în vol. VI, sugestiv intitulat: *Românii între Europa clasică și Europa luminilor* (1711-1821)³⁹, întreaga introspecție istorică fundamentând și justificând această evaluare. Evoluția Țărilor Române a fost situată pe multiple planuri: în context european⁴⁰, populație, economie și societate⁴¹, instituții centrale și locale⁴², regimul fanariot în Țara Moldovei și Țara Românească⁴³, regimul habsburgic în Transilvania și Banat⁴⁴, cultura și arta românească între medieval și modern⁴⁵. Au fost fixate, științific și obiectiv, locul și rolul românilor în cadrul "Problemei orientale" în perioada 1699-1815⁴⁶, insistându-se și asupra teritoriilor românești intrate vremelnic sub stăpânirea imperiilor vecine Habsburgic și țarist (1718-1821...) ⁴⁷. Acad. Gh. Platon a prezentat formarea și afirmarea națiunii române și a conștiinței naționale, în contextul evoluției principatelor românești de la medieval la modern⁴⁸. Concluzia analizei este clar formulată: "*Conștiința romanității* a reprezentat un catalizator care a îngăduit sinteza în care s-a materializat națiunea română. [...] În societatea românească [...] *conștiința națională*, axată pe realitățile sociale și politice ale vremii, devine un veritabil motor al dezvoltării istorice. Panoromânismul, formarea unui stat românesc unitar și independent, este integrat în arsenalul luptei politice" (subl. Gh.P.)⁴⁹.

Volumul VII prezintă *Istoria Românilor* în secolul Unirilor și Independenței politice statale (1821-1918), contribuțiile istoriografice fiind repartizate în două tomuri, din considerente tehnico-editoriale. Primul tom, intitulat *Conștiința României moderne*, analizează formarea statului modern român în perioada 1821-1878⁵⁰

³⁸ *Idem*, pp. 803-863.

³⁹ Coordonatori: dr. Paul Cernovodeanu, m. c. A. R., prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, m. c. A. R., secretar științific: Constantin Bălan, Editura Enciclopedică, București 2002, XL.III + 1072 + 64 planșe.

⁴⁰ *Istoria Românilor*, VI, pp. 1-49.

⁴¹ *Idem*, pp. 51-301.

⁴² *Idem*, pp. 303-433

⁴³ *Idem*, pp. 435-525.

⁴⁴ *Idem*, pp. 527-587.

⁴⁵ *Idem*, pp. 725-925.

⁴⁶ *Idem*, pp. 589-661.

⁴⁷ *Idem*, pp. 663-723.

⁴⁸ *Idem*, pp. 937-957.

⁴⁹ *Idem*, pp. 951, 953.

⁵⁰ Coordonator: acad. Dan Berindei, Editura Enciclopedică, București, 2003, XLVI + 974 + 48 planșe.

Revoluția din 1821 din Țara Românească condusă de Tudor Vladimirescu⁵¹, Regulamentele Organice⁵², evoluțiile social-economice⁵³, revoluția română din 1848-1849⁵⁴, dezvoltarea culturală⁵⁵ sunt etape ale modernizării românești în prima jumătate a secolului XIX. Unirea din 1859⁵⁶, domnia lui Cuza⁵⁷, Constituția din 1866 și întronarea lui Carol I⁵⁸, războiul pentru Independența României⁵⁹ au fost realizări ale românilor în contextul modernizării generale europene. “La mai puțin de două decenii după constituirea statului național, el își cucerise statutul de independență, recunoscut de marile puteri europene. În etapa următoare rămânea a fi realizată desăvârșirea unității statale a națiunii”, a concluzionat Nichita Adăniloae⁶⁰. În tomul II, intitulat *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*⁶¹, autorii au prezentat premisele sociale-economice⁶², politice⁶³, naționale⁶⁴ diplomatico-militare⁶⁵, cultural-ideologice⁶⁶ ale făuririi României Mari (1918)⁶⁷. “Marea Unire a însemnat un eveniment de importanță capitală pentru destinele națiunii, a marcat sfârșitul unei etape și intrarea societății românești într-o nouă etapă a evoluției sale istorice, întreruptă brutal la începutul celui de-al doilea război mondial”⁶⁸, a apreciat Ion Agrigoroaiei.

Istoria României Mari a fost înfățișată în vol. VIII (intitulat: *România întregită/1918-1940*⁶⁹) al tratatului. Identificarea noului stat național unitar român a

⁵¹ *Istoria Românilor*, VII/I, pp. 21-53.

⁵² *Idem*, pp. 77-133.

⁵³ *Idem*, pp. 135-165.

⁵⁴ *Idem*, pp. 241-327.

⁵⁵ *Idem*, pp. 329-385.

⁵⁶ *Idem*, pp. 467-485.

⁵⁷ *Idem*, pp. 485-553.

⁵⁸ *Idem*, pp. 553-593.

⁵⁹ *Idem*, pp. 633-707.

⁶⁰ *Idem*, p. 698.

⁶¹ Coordonator: acad. Gheorghe Platon, Editura Enciclopedică, București, 2003, XIII + 692 p. + 40 planșe.

⁶² *Istoria Românilor*, VII/II, pp. 31-147.

⁶³ *Idem*, pp. 149-291.

⁶⁴ *Idem*, pp. 293-393.

⁶⁵ *Idem*, pp. 395-461.

⁶⁶ *Idem*, pp. 541-613.

⁶⁷ *Idem*, pp. 463-539.

⁶⁸ *Idem*, p. 530.

⁶⁹ Coordonator: prof. univ. dr. Ioan Scurtu, secretar: dr. Petre Otu, Editura Enciclopedică, București, 2003, LIII + 856 p. + 48 planșe.

fost analizată și prezentată pe plan geo-demografic⁷⁰, economico-social⁷¹, politic intern⁷² și internațional⁷³, cultural-artistic⁷⁴. Când dreptul forței a triumfat asupra forței dreptului, integritatea teritorială a României Mari s-a sfârșit (1940), vecinii rapaci ocupând samavolnic o treime din teritoriul și populația țării noastre⁷⁵. Astfel, “s-a prăbușit România întregită, opera cea mai prețioasă înfăptuită de români de-a lungul întregii lor istorii. De aceea, rupturile teritoriale au fost resimțite în primul rând ca o lovitură morală: s-a prăbușit un ideal care animase generații de români și care s-a înfăptuit în 1918. Întregul edificiu al statului național unitar s-a năruit după numai 22 de ani, în vara anului 1940. Era o pierdere ireparabilă, resimțită de toți românii, din adâncul sufletului lor”⁷⁶. Urmărilor acestor evenimente tragice au fost: ascensiunea la putere a generalului Ion Antonescu, abdicarea lui Carol al II-lea, “groparul României Mari” (conform caracterizării istoricului Armand Goșu), întronarea lui Mihai I, reorientarea României către Germania hitleristă (noiembrie 1940), participarea țării noastre la războiul antirusesc (22 iunie 1941-23 august 1944) și antihitlerist (23 august 1944-9 mai 1945), uzurparea treptată a puterii de către comuniști (1944-1947), abdicarea forțată a regelui-victimă Mihai I și proclamarea “Republicii Populare Române” (30 decembrie 1947). Toate aceste evenimente trebuiau prezentate tot în volumul VIII⁷⁷, dar cauze obiective și subiective, asupra cărora nu insist aici, le-au raportat în vol. IX al *tratatului*, care va fi elaborat în anii următori.

Fiecare volum al tratatului mai conține câte un *cuvânt înainte*, lista abrevierilor elementelor bibliografice utilizate, istoriografia și izvoarele istorice folosite în elaborarea contribuțiilor, bibliografia după fiecare capitol tematic, tabel cronologic, liste cu suverani, ierarhi, funcționari superiori etc., lista ilustrațiilor și planșelor, indici antroponimici, toponimici, hidronimici, de instituții, asociații, publicații etc. În plus, vol. IV-VII/I conțin arbori genealogici ai familiilor domnitoare, boierești, nobiliare etc., din spațiul geo-istoric românesc (sec. XIII-XIX). Volumele conțin figuri, planșe, reproduceri, scheme, hărți, tabele etc. alb-negru, ce sunt completate cu zeci de planșe color sau alb-negru pe hârtie cretată, adunate la sfârșitul fiecărui tom. Hârtia pe care au fost tipărite contribuțiile este de bună calitate, semivelină, garantând rezistența fizică a volumelor. Cele opt volume tipărite până acum însumează aproximativ 8300 pagini, cu 474 planșe. Greutatea acestora este de 15,7 kg, prețul între 3,5-4 milioane

⁷⁰ *Istoria Românilor*, VIII, pp. 31-73.

⁷¹ *Idem*, pp. 75-181.

⁷² *Idem*, pp. 183-427.

⁷³ *Idem*, pp. 3-30, 429-564.

⁷⁴ *Idem*, pp. 639-755.

⁷⁵ *Idem*, pp. 565-620.

⁷⁶ *Idem*, p. 591.

⁷⁷ *Istoria Românilor*, I, pp. XIII, XVII.

lei în funcție de furnizor/distribuitor, iar valoarea științifică este inestimabilă. Deci, o sinteză "cu greutate" din toate punctele de vedere.

Următoarele 2-3 volume ale tratatului vor apare în jurul anului 2010, termen până la care cercetarea istorică românească și străină poate amenda, parțial sau total, demonstrații și concluzii istoriografice cuprinse în vol. I-VIII. Este, de altfel, firesc și de dorit să fie așa, ținând cont de surprizele informaționale ce pot apare dintr-un șantier arheologic sau dintr-un dosar prăfuit, cu file îngălbenite, identificat în arhiva X sau Y, inaccesibilă până în 2008 explorării istoricilor. Se impune, prin urmare, ca un volum (sau o parte a unui volum) să fie destinat **Reconsiderărilor** istoriografice la nivelul anului 2010. Istoriografia cunoaște o **dezvoltare ascendentă, o evoluție dinamică**, fără a considera aceste expresii pleonasmе, iar concluziile, încheierile referitoare la un fapt/fenomen istoric nu pot fi bătute "în cuie" la nivelul unui anumit an, chiar dacă sunt cuprinse într-un tratat de **Istoria Românilor**.

Pentru străinătate, este necesar să se realizeze un compendiu în 2-3 volume, cu liniile generale de evoluție ale poporului român, bibliografie generală și toate celelalte accesorii ale unei lucrări de popularizare, cel puțin într-o limbă europeană. Este de dorit, de asemenea, ca atât **tratatul** în limba română, cât și **compendiul** pentru străinătate să fie accesibil pe CD-uri, pentru o mai sigură, mai ușoară și mai ieftină utilizare de către cei interesați.

Autorii contribuțiilor din tratatul de **Istoria Românilor** au studiat **toate** formele de manifestare ale evoluției omului, societății și statului în spațiul nistro-tiso-dunăreano-ponto-carpatic: economică, socială, politică, militară, culturală, artistică, religioasă, ideologică, etc., rezultând o sinteză echilibrată tematic. Astfel, riscând o contabilizare și o procentualizare a abordării amintitelor domenii, obțin următoarea statistică, după numărul de pagini din total alocat acestora: introducere/cuvânt-înainte – 0,49%, abrevieri – 0,41%, izvoare istorice și istoriografia problemelor abordate – 2,29%, societate, structuri și relații sociale – 5,87%, cadre și evoluții politice interne și externe – 28,17%, administrație – 3,22%, instituții interne – 6,00%, lingvistică – 0,26%, cultură – 7,40%, artă – 3,50%, organizare și aspecte militare – 1,43%, religie – 2,14%, bibliografie generală și specială – 7,18%, indici – 4,69%, tabele cronologice – 1,74%, liste de conducători – 1,03%, planșe alb-negru și color, hărți, tabele etc. În interiorul și la sfârșitul volumelor – 7,39%.

Cum anticipau și coordonatorii tratatului/volumelor în **Cuvintele-înainte** ale lor, sinteza de **Istoria Românilor** generează și va genera atitudini și poziții *pro* și *contra*, păreri și opinii mai mult sau mai puțin obiective/subiective, acceptări sau amendări, voalate sau tranșante, ale punctelor de vedere exprimate în paginile sale, apeluri la reanalizarea unor izvoare istorice și la reconsiderarea unor evenimente, fenomene, evoluții istorice etc. Este, de altfel, firesc să se întâmple așa. "Lista problemelor controversate ale istoriei românilor" este destul de mare, ele formând deliciul, dar și coșmarul, istoricilor români și străini din diferite timpuri.

Amintesc aici doar câteva dintre ele: campania lui Darius I la Dunărea inferioară, datată între 514-512 î. H.⁷⁸, retragerea aureliană din Dacia, plasată în anii 274-275⁷⁹, imigraționism *versus* continuitate: prezentarea fragmentată a procesului complex de formare a poporului român și a limbii române, în vol. II⁸⁰ și III⁸¹, ce afectează coerența expunerii, locul desfășurării luptei din noiembrie 1330 de la "Posada"⁸², data întemeierii Țării Moldovei⁸³, anii acordării de către otomani a 'ahdnâme-lor pentru Țările Române (secolele XV-XVII) și existența fizică a acestor acte juridice⁸⁴, debutul, evoluția, locul și rolul românilor în cadrul Problemei Orientale (sec. XVII-XIX)⁸⁵, caracterul și nivelul dezvoltării economice a României între 1878-1914⁸⁶, numărul țărănilor uciși, răniți și arestați în timpul răscoalei din 1907⁸⁷, locul și rolul legionarilor în România interbelică⁸⁸, caracterul dictaturii lui Carol II⁸⁹ etc. În unele cazuri termenii istorici utilizați nu reflectă destul de fidel realitățile desemnate: de exemplu s-a folosit "Moldova" în loc de "Țara Moldovei", cum a fost denumit statul est-carpatic în documentele medievale, "turci" pentru "turcii otomani/otomani" etc.

Pentru tinerii României, dar și pentru toți iubitorii de istorie nespécialiști în acest domeniu, este necesar să se elaboreze rapid *micul tratat de Istoria Românilor*, într-un volum de 400-500 pagini, cu hărți istorice și planșe aferente. În această variantă abreviată trebuie să se pună mai mult accent pe valențele didactice, formative, educative, moral-civice, comunitare etc. ale *Istoriei*, fără a se diminua cu nimic rigurozitatea analizei, logicii și expunerii științifice istorice.

Acest necesar volum ar putea fi un exemplu, un model și pentru autorii manualelor școlare de *Istoria Românilor* (clasele IV-VIII, XII) indiferent de profilul școlii/liceului sau numărul de ore alocat săptămânal acestei discipline. S-ar evita astfel greșelile științifice, minimalizările rău-voitoare și tendențioase, exagerările absurde ce se mai găsesc în manualele de *Istoria Românilor* utilizate astăzi în instituțiile școlare preuniversitare românești.

⁷⁸ *Idem*, p. 451

⁷⁹ *Istoria Românilor*, II, p. 265

⁸⁰ *Idem*, pp. 137-169, 259-269, 449-457, 555-607, *passim*.

⁸¹ *Istoria Românilor*, III, pp. 21-122, *passim*.

⁸² *Idem*, III, pp. 580-581.

⁸³ *Idem*, pp. 586-587.

⁸⁴ *Istoria Românilor*, IV, pp. 531-584, V, pp. 803-852, VI, pp. 589-600.

⁸⁵ *Istoria Românilor*, VI, pp. 589-654, VII/1, pp. 3-16, 387-399, 633-699

⁸⁶ *Istoria Românilor*, VII/II, pp. 31-36, 75-140

⁸⁷ *Idem*, p. 101.

⁸⁸ *Istoria Românilor*, VIII, p. 242-244, 368-390, 415-421.

⁸⁹ *Idem*, pp. 391-422.

Tratatul de *Istoria Românilor trebuie* să existe în fiecare bibliotecă județeană și municipală, la dispoziția și pentru utilizarea de către fiecare curios interesat și pasionat de istoria pământului românesc și a oamenilor care l-au locuit. Consiliile județene și primăriile *trebuie* să aloce fondurile necesare pentru această achiziție, triplu profitabilă: științific-informativ, didactic-formativ-educativ, moral-cetățenesc-comunitar. Varianta pentru străinătate este necesar să fie distribuită la toate ambasaderele și consulatele românești din străinătate, cât și marilor biblioteci din centrele de cultură ale lumii. Pentru realizarea acestui obiectiv trebuie să existe un program concret și fonduri speciale, oferite de M.A.E., M.E.C., M.C.C. etc.

De asemenea, *micul tratat* este necesar să se găsească în biblioteca fiecărei instituții școlare, cu sprijinul financiar al M.E.C. Nu în cele din urmă, acest volum trebuie să devină un instrument indispensabil de lucru pentru profesorul de istorie, atât pe plan științific-de cercetare, cât și didactic-educativ-formativ, găsindu-și locul cuvenit în biblioteca acestuia

Ajuns la sfârșitul acestor note de prezentare nu pot să nu mă întreb când vom avea pe masa de lucru volumele tratatului de *Istoria Universală*, elaborat de istorici români? Un prim pas concret în această direcție s-a realizat deja, în cele opt volume ale sintezei *Istoria Românilor* existând capitole/subcapitole speciale referitoare la evoluțiile politice, militare, diplomatice, economice, sociale, culturale, religioase etc. din Europa și Orient în perioada 3000 î.H.-1940. Îmi amintesc că prin anii '80 ai secolului trecut au existat inițiativa și proiectul elaborării tratatului de *Istorie Universală*, demers complex, îndrăzneț, nematerializat însă. Există acum condiții propice: dorința și vocația sintezei istorice (vezi *Istoria Românilor* !), acumulări istoriografice cantitative și calitative, istorici doritori de implicare în proiect, sprijinul forurilor specializate în domeniu și, la fel de important, însăși *provocarea sintezei*. Deci, pe când tratatul de *Istorie Universală* ?

A NECESSARY AND LONG WAITED FOR SYNTHESIS: THE TREATY OF: THE HISTORY OF ROMANIAN PEOPLE (SUMMARY)

The author presents the new treaty of **The History of Romanian People** in 8 volumes, 2001-2003, issued and coordinated by the Romanian Academy. The new treaty is projected in 11 volumes, the last 3 of them will issue by the end of 2010.

The first volume (entitled **The Enheritance of a long Time Ago**, 2001) deals with the history of the Romanian geographic space from paleolithic up to the conquest of Dacia by the Romans (106 after Christ). In the next volume (entitled **Daco-Romans, Romanics, Allogens**, 2001) it is presented the history of the Romanian Space to the foundation of the Romanian people and the Romanian Language (106-VIth century after Christ). The end of the Romanian etno-genesis, the evolution of the pre-statal political parties (VI-XIV centuries) have been analysed in volume III (entitled **Romanian Genesis**, 2001). Volume IV (entitled **From the Christian Universality to the Europe of countries**, 2001) presents the evolution of Romanian Society from the foundation of feudal states up to the epic of Mihai Viteazul (Michael the Brave)- (middle of XIVth century-1601).

The history of the Romanian Countries in the XVIIth century (1601-1711/1716) has been studied in the fifth volume (entitled: **An Epoch of Renovation in European Spirit**, 2003). In the next volume the evolution of the Romanian Society in the XVIIIth century has been presented (**Romanians between Classic Europe and the Europe of Enlightenment [1711-1821]**, 2003). The foundation of the modern Romanian State has been analysed in the VIIth/1 volume (entitled **The Constitution of the Modern Romania(1821--1878)**, 2003). The history of the modernisation of the Romanian Society and the foundation of the Great Romania have been presented in the volume VIIth /2 (with the title: **From the Independence to the Great Union(1878-1918)**, 2003). In the eighth volume (entitled **Completed Romania. 1918-1940**) has been studied the history of the Great Romania from its constitution up to its dissolving in the tragic and hot summer of year 1940.

In the volumes IX and X the history of the Romanian People from 1940 up to present it is presented, and in XIth volume the evolution of the Romanian Historiography (XVth-XXth centuries). The new treaty of **The History of the Romanian People** is a great accomplishment of the Romanian historic school, it is the "visiting card" of the Romanian historic writing in the world-wide historiography. The new Romanian historic synthesis is a great historiographic accomplishment from all points of view. It has to be completed with the Romanian treaty of **Universal History**, from the beginnings up to present.

vol.5

vol.6

vol.7/1

vol.7/2

vol.8

FRANZ BABINGER – 35 †
NICOARĂ BELDICEANU – 10 †
IN MEMORIAM !

FRANZ BABINGER ÎN IZVOARE EPISTOLARE
(1920-1991)

DAN PRODAN

Franz Babinger (1891-1967), unul dintre cei mai mari orientaliști-turcologi ai lumii din secolul al XX-lea¹, și-a desfășurat activitatea didactico-științifică turcologică în România în perioada 1935-1943². Primul și, poate, cel mai important colaborator român a lui Fr. Babinger a fost **Nicolae Iorga**, istoric cu reale și constante preocupări de turcologie didactică, științifică și organizațională, în primele patru decenii ale seco-

¹ H.J. Kissling, *Franz Babinger (1891-1967)*, în "S.O.F.", XXVI. Band, 1967, München, pp. 375-379; H.W. Duda, *Franz Babinger*, în "A.O.A.W.", 118. Band, Wien, 1968, pp. 317-325; Mihail Guboglu, *Franz Babinger*, în "S.A.O.", VII, 1968, București, pp. 233-235; *Franz Babinger*, în *The International Who's Who, 1967-1968*, ed. XXXI, London, p. 67; Dan Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești. Franz Babinger și Institutul de Turcologie de la Iași (1940-1945)*, în "C.L.S.O.", 2, 1993, coordonatori Mihai Maxim și Bogdan Murgescu, București, pp. 164-201; idem, *Franz Babinger – turcolog celebru și agent secret?*, în "M.I.", s.n., XXVIII, nr. 4(325)/aprilie 1994, București, pp. 49-51; idem, *Mid-17th Century Transylvania and Franz Babinger. On a Berät and an 'Ahdnâme handed to Prince Gheorghe Rákóczi II in 1649*, în "T.R.", III, no. 2/Summer 1994, Cluj-Napoca, pp. 127-134; idem, *Studiile lui Franz Babinger referitoare la istoria românilor și a relațiilor româno-otomane în evul mediu (secolele XIV-XVII)*, în "Hierasus", X, 1996, Botoșani, pp. 119-170; idem, *Anul 1649 în relațiile otomano-transilvane*, în "A.I.I.X.I.", XXXVII, 2000, Iași, pp. 205-222; idem, *Nicoară Beldiceanu sur Franz Babinger*, în "Romano-Turcica", I, 2003, Istanbul, Edit. Isis, 2003, pp. 249-257; idem, *Gh.I. Brătianu și Franz Babinger. Convergențe*, în vol. *Gh.I. Brătianu – 50 de ani de la moartea sa*, coord. Ștefan S. Gorovei, Iași, 2004.

² Dan Prodan, *Franz Babinger en Roumanie (1935-1943). Étude et sources historiques*, Edit. Isis, Istanbul, 2003, 339 p.

lului trecut³. Între Fr. Babinger și N. Iorga s-a derulat un dialog epistolar în perioada 1920-1937, scrisorile păstrându-se în fondul arhivistic *Corespondența Nicolae Iorga* (431 vol.) de la Biblioteca Academiei Române. Conținutul acestor scrisori oferă informații interesante referitoare la angajarea cu contract a lui Babinger la București și la primii ani ai activității sale în capitala României.⁴

În perioada 1948-1958 Fr. Babinger a fost profesor de turcologie la Universitatea din München și director al Institutului de Istorie a Orientului Apropiat și de Turcologie din capitala bavareză. În acel oraș Babinger a colaborat cu tânărul turcolog român Nicoară Beldiceanu, stabilit la Paris. În perioada 1990-1991 am corespondat personal cu regretatul Nicoară Beldiceanu (1920-1994)⁵, care a evocat astfel fapte și întâmplări, concepții și atitudini din viața și activitatea lui Babinger⁶. Astfel, informațiile din izvoare epistolare le-au completat pe cele din surse documentare.

I. Franz Babinger: "doresc foarte mult să pun Turcologia în București pe o bază solidă"⁷

În scrisoarea din 14 februarie 1920 tânărul Babinger îl ruga pe N. Iorga, autorul celebrei *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (vol. I-V, Gotha, 1908-1913), apreciată de turcologul german, să-i procure și să-i expedieze două contribuții de referință în cadrul preocupărilor de orientalistică-turcologie de la

---

³ M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'empire Ottoman*, în "Balcania", VI, 1943, Bucarest, pp. 101-122; idem, *Nicolae Iorga, a Romanian Historian of the Ottoman Empire*, Bucharest, 1972, 190 p.; idem, *N. Iorga et l'Empire Ottoman*, în vol. *Nicolae Iorga l'homme et l'oeuvre...*, Bucarest, 1972, pp. 175-186; Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în "A.I.E.S.E.E. Bulletin", IX-e année, n-os 1-2/1971, Bucarest, pp. 29-33; Mihail Guboglu, *Nicolae Iorga – istoric al Imperiului Otoman și al istoriei otomane*, în vol. omagial *Parlamentul României. Sesiunea omagială Nicolae Iorga – Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, București, 1991, pp. 44-47; Dan Prodan, *Preocupările de orientalistică-turcologie ale lui Nicolae Iorga*, în "A.I.I.X.I.", 2001, Iași, pp. 215-228; idem, *Nicolae Iorga-140*, în "Mentor XXI", IV, nr. 3/2001, Botoșani, p. 6A; idem, *Contribuția lui Nicolae Iorga la dezvoltarea orientalisticii-turcologiei*, în "A.M.S.", II, 2002, Botoșani, pp. 72-133.

⁴ Dan Prodan, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, în "A.I.I.X.I.", XXXVI, 1999, București, pp.171-202.

⁵ Anca Popescu, *Nicoară Beldiceanu (1920-1994)*, în "R.I.", s.n., VI, nr. 5-6/1995, București, pp. 601-602.

⁶ Dan Prodan, *Nicoară Beldiceanu sur Franz Babinger*, în "Romano-Turcica", I, 2003, Istanbul, Edit. Isis, 2003, pp. 249-257.

⁷ Biblioteca Academiei Române, *Corespondență N. Iorga*, vol. 427/1937, f. 275, București: "Ich wünche das sehr, da mir alles daren liegt, die Turkologie in Bucarest auf einen festen Grund zu setzen".

începutul secolului al XX-lea: *Influența orientală asupra limbei și culturii române* (3 vol. București, 1900), de Lazăr Șăineanu, și *Historia Turchesca (1300-1514)*, compilație de Donado da Lezze (ediție de Ion Ursu, București, 1909)⁸. Textul scrisorii permite formularea a trei observații: prestigiul de care se bucurau contribuțiile și edițiile de izvoare istorice orientalistico-turcologice ale autorilor români; direcția prioritară de cercetare turcologică a lui Babinger: Europa central-sudică sub stăpânire otomană; cei doi istorici se cunoșteau anterior anului 1920, fără a putea preciza începutul cronologic al colaborării.

În scrisorile din 5 și 27 decembrie 1930, aflate în *Arhiva de familie N. Iorga*, în custodia lui Andrei Pippidi, nepotul istoricului, Fr. Babinger atrăgea atenția destinatarului asupra izvoarelor istorice epigrafico-narative ca surse importante pentru istoria românilor (sec. XVII)⁹. Începând cu anul 1931, cadența scrisorilor a crescut, în acest an Iorga primind cel puțin 4 epistole de la Babinger. Toate au avut ca subiect proiectata călătorie de studii pe care Babinger a acceptat să o efectueze, la invitația oficială a lui Iorga, în România, în regiunile locuite de populația musulmană (Dobrogea și sudul Basarabiei), pentru investigații istorico-filologice¹⁰.

Nivelul și intensitatea relațiilor științifice de colaborare dintre N. Iorga și Fr. Babinger au fost ilustrate și de conferința pe care ultimul a susținut-o la postul de radio "Deutsche Welle" din Berlin (3 decembrie 1931), consacrată relațiilor culturale complexe și influențelor reciproce germano-române până la primul război mondial. Conferința, susținută cu doar 3 zile înainte de Sf. Nicolae (6 decembrie), ziua prenumelui lui Iorga, pe atunci prim-ministru, a fost și un omagiu la adresa istoricului și premierului român¹¹. De altfel, tot Babinger a fost autorul unui articol, în coloanele ziarului "Deutsche Allgemeine Zeitung" din 6 decembrie 1931, dedicat personalității unice și activității multilaterale și fecunde a "domnului Ministru-Președinte N. Iorga"¹².

În scrisoarea din 29 ianuarie 1933 Babinger i-a precizat lui Iorga că era preocupat de evenimentele istorice ce au determinat sfârșitul domniei lui Vasile Lupu în Moldova (1653), solicitându-i istoricului român să-i trimită propriile-i lucrări despre

⁸ B.A.R., *Corespondență N. Iorga*, vol. 284/1920, ff. 279-279 v.; D. Prodan, *Franz Babinger și Nicolae Iorga. Corespondență*, pp. 172, 178

⁹ Cristina Feneșan, *Franz Babinger: ein deutscher Beitrag zur rumänischen Osmanistik*, în "R.E.S.E.E.", XXXII-e année, n-os 3-4/1994. Bucarest. pp. 320-322

¹⁰ B.A.R., *Corespondență N. Iorga*, vol. 367/1931, f. 18; vol. 363/1931, f. 169; vol. 373/1931, ff. 350-351; vol. 377/1931, f. 3; D. Prodan, *op. cit.*, pp. 173, 178-181

¹¹ B.A.R., *Corespondență N. Iorga*, vol. 393/1932, ff. 26-37; D. Prodan, *op. cit.*, pp. 172, 182-187.

¹² *Ibidem*, f. 38; *ibidem*, pp. 172, 187-188.

călătorii europeni în Orient în evul mediu. Între cei doi istorici exista un intens schimb de publicații științifice¹³.

De la 1 aprilie 1934 Fr. Babinger a fost suspendat din funcția de profesor de turcologie al Universității din Berlin, de către autoritățile hitleriste¹⁴, pe motiv că una din bunicile sale ar fi fost de origine evreiască. În aceste condiții, adversar declarat al hitlerismului, Babinger era dispus la o colaborare de profil cu o instituție științifico-didactică din afara Germaniei. N. Iorga a aflat despre această disponibilitate a lui Babinger prin intermediul orientalistului englez Sir Dennison Ross și i-a adresat o invitație oficială pentru a colabora cu Institutul pentru studiul Europei sud-estice din București¹⁵.

Discutarea detaliilor “tehnico-financiare” ale acestei dorite și profitabile colaborări bilaterale a constituit subiectul scrisorilor lui Babinger către Iorga din 1935. “Intermediar” al acestor tratative a fost consulul general al României la Berlin, C.I. Karadja, diplomat, istoric și discipol al lui N. Iorga. Prin scrisorile din 2 și 5 mai 1935 Babinger i-a cerut lămuriri lui Iorga în legătură cu invitația de a colabora didactico-științific cu Institutul pentru studiul Europei sud-estice din București. A solicitat, de asemenea, o întâlnire personală cu Iorga, la o dată și într-o localitate asupra căroră vor decide de comun acord¹⁶.

Efectuând cercetări în *Arhivele din Stettin* (Germania), Fr. Babinger a descoperit aici importante mărturii istorice despre Gheorghe Ștefan, marele voievod și domn al Moldovei (1653-1658) și raportul pastorului german Conrad Jacob Hildebrandt priutor la călătoria sa prin Țările Române (1656-1658). A comunicat, cu satisfacție, aceste descoperiri lui N. Iorga, în scrisoarea din 7 mai 1935¹⁷.

La Berlin, turcologul german a purtat discuții cu C.I. Karadja despre oportunitatea deplasării sale la București. Astfel, după discuția cu Babinger din 19 mai 1935, diplomatul român a comunicat lui Iorga că turcologul german era de acord să-și continue activitatea științifico-didactică la București, pe baza unei invitații oficiale, în calitate de “professeur agrégé”, solicitând o remunerație lunară de 12.000 lei, un permis permanent de călătorie pe C.F.R., pentru a studia populația și vestigiile musulmane din Dobrogea, și posibilitatea de a vizita în vacanțele anului universitar Germania¹⁸.

¹³ *Ibidem*, vol. 401/1933, ff. 143-143 v.; *ibidem*, pp. 173, 188-189.

¹⁴ *Ibidem*, vol. 416/1935, f. 22; *ibidem*, pp. 173-174, 189.

¹⁵ *Ibidem*, vol. 416/1935, ff. 22, 263; *Ibidem*, pp. 173-174, 189-190.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ B.A.R., *Correspondență N. Iorga*, vol. 422/1935-1937, ff. 244-244 v. D. Prodan, *op. cit.*, pp. 174, 189-190.

¹⁸ *Ibidem*, vol. 419/1935, ff. 267-267 v.; *ibidem*, pp. 174-175, 190-191.

După alte schimburi de oferte, la 18 august 1935 s-a încheiat *contractul* între Fr. Babinger și N. Iorga, prin care turcologul german devenea angajat al Institutului pentru studiul Europei sud-estice din București, de la 1 octombrie 1935. Activitatea sa avea ca obiect "cercetarea epocii turcești în Balcani". În timpul vacanțelor "profesorului Babinger îi este permis să dispună de timpul său conform bunului său plac și să călătorească în Germania, potrivit problemelor sale personale". Remunerația sa va fi de 15.000 lei lunar. I se va acorda un permis de călătorie gratuit pe C.F.R., "pentru călătoriile sale de studii, în special în Dobrogea și în zonele locuite de turci ale Regatului României". Contractul putea fi reînnoit pentru încă un an universitar, dacă niciuna dintre părți nu-l va denunța¹⁹. N. Iorga a contrasemnat contractul la sfârșitul lunii august 1935.

În scrisoarea din 12 septembrie 1935 Babinger i-a confirmat lui Iorga primirea invitației oficiale în limba franceză din partea institutului amintit și a contractului semnat de istoricul român. A solicitat lui Iorga detalii despre viitoarele sale teme de cercetare științifică turcologică, pentru a-și aduce în România cărțile necesare din propria-i bibliotecă de specialitate, estimată la aproximativ 8.000 de volume. La rândul său, Babinger a propus ca temă de cercetare abordarea istorico-etnică și lingvistico-literară a populației turcești din Dobrogea, aflată atunci în plin proces de imigrare în Turcia. Spera să obțină sprijinul moral și material al ministrului Turciei la București, Hamdullah Suphi Tanrıöver, pe care-l cunoștea personal²⁰.

În alte trei scrisori din octombrie 1935 Babinger comunica lui Iorga că s-a întâlnit la Cracovia cu filologul orientalist polon T. Kovalski, cu care a discutat despre tărării din Dobrogea și din zona bulgară a *Deliorman*-ului, că a ajuns în București, de unde a efectuat o scurtă deplasare la Constanța și în Dobrogea, cu obiective științifice. La 1 noiembrie 1935 Babinger intenționa să susțină la Institutul pentru studiul Europei sud-estice o conferință publică cu tema: "*Probleme der Islâmforschung in Südostruropa mit Besonderen Bezug auf Rumänien*"²¹, tradusă din germană în franceză de d-na Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca²².

Chiar și după începerea activității didactico-științifice la amintitul institut bucureștean, Babinger a continuat corespondența cu Iorga, atunci când unul dintre ei lipsea din capitală sau din țară. În aceste scrisori, din perioada noiembrie 1935-aprilie 1938, Babinger l-a informat pe Iorga în legătură cu schimburile de publicații dintre ei și cu propriile sale cercetări și contribuții istorice, articole despre *călătoria* englezului

¹⁹ A.N.R., D.A.I.C., *fond Ministerul Educației Naționale*, d. 729/1938, f. 10; D. Prodan, *op. cit.*, pp. 175, 192.

²⁰ B.A.R., *Correspondență N. Iorga*, vol. 415/1935, f. 152; D. Prodan, *op. cit.*, pp. 175, 193-194.

²¹ Vezi Franz Babinger, *Quelques problèmes d'études islamiques dans le sud-est européen*, în "L'Europe Orientale", XXXIV-e année, no. 7/1937, Paris, extras, 16 p.

²² D. Prodan, *op. cit.*, p. 176.

Robert Bargrave prin Moldova lui Vasile Lupu (1652)²³, despre *originea și sfârșitul* domniei principelui moldav (1653)²⁴, despre descrierea Țărilor Române a francezului Delacroix (mai 1676)²⁵, puțin cunoscută și utilizată în istoriografie, sau despre “câteva mărunțișuri interesante” de ordin cultural-bibliografic din secolul al XVIII-lea²⁶.

În scrisoarea din 14 mai 1937 Babinger a comunicat lui Iorga programul activității sale didactico-științifice în România pentru viitoarele luni, insistând în mod deosebit asupra necesității organizării unei “mici biblioteci, ce să reunească cele mai importante opere și izvoare istorice cu privire la istoria otomană”, la institutul bucureștean, pentru că, argumenta savantul german, “*doresc foarte mult să pun Turcologia pe o bază solidă* (subl.D.P.)”²⁷. Afirmția lui Babinger are o conotație obiectivă: nivelul incipient de dezvoltare instituțională-universitară a turcologiei românești, și una subiectivă: gradul de percepere a acestei realități concrete și modalități de influențare pozitivă a sa.

Această imagine “epistolară” a colaborării Iorga-Babinger și a rolului ultimului la dezvoltarea turcologiei românești interbelice este incompletă, deoarece nu au fost descoperite și publicate scrisorile istoricului român adresate turcologului german, în eventualitatea fericită în care ele se mai păstrează undeva, în arhive, fonduri sau colecții publice ori private. Precizez aceasta deoarece locuința, biblioteca și arhiva personală ale lui Fr. Babinger de la Würzburg-Bavaria au ars aproape în întregime în martie 1945, în urma unui bombardament al aviației aliate asupra aceluși oraș german²⁸. Dacă scrisorile lui Iorga se aflau la Würzburg, ele au fost distruse. Dar niciodată nu se știe ce surprize pot oferi fondurile arhivistice. *O speranță rămâne întotdeauna...*

II. Nicoară Beldiceanu despre Franz Babinger²⁹

Mă număr printre favorizații discipoli ai Muzei Clio care l-au cunoscut personal pe marele turcolog de origine română Nicoară Beldiceanu (1920-1994)³⁰. Actul cunoașterii a parcurs trei etape. În *prima etapă* l-am cunoscut pe Nicoară Beldiceanu – *turcologul*, prin intermediul contribuțiilor sale turcologice, de referință în acest domeniu de

²³ B.A.R., *Corespondență N. Iorga*, vol. 417/1935, f. 248; D. Prodan, *op. cit.*, pp. 176, 195-196.

²⁴ *Ibidem*, vol. 423/1936, f. 29; *Ibidem*, pp. 176, 198-199.

²⁵ *Ibidem*, f. 28; *ibidem*, pp. 176, 197-198.

²⁶ *Ibidem*, vol. 426/1937, f. 151; *ibidem*, pp. 176, 198-199.

²⁷ *Ibidem*, vol. 427/1937, ff. 217; *ibidem*, pp. 176, 198.

²⁸ *Franz Babinger Schriftenverzeichnis 1910 bis 1961*, München, 1962, p. 32/anul 1943-nr. 3.

²⁹ Partea a II-a a prezentei contribuții reprezintă un rezumat al articolului meu: *Nicoară Beldiceanu sur Franz Babinger*, în “Romano-Turcica”, I, 2003, Edit. Isis, Istanbul, pp. 249-257.

³⁰ Vezi *supra* nota nr. 5.

cercetare, elaborate și publicate pe parcursul unei jumătăți de veac. În *a doua etapă* am făcut cunoștință cu Nicoară Beldiceanu – *memorialistul și epistolarul*. Am corespondat în perioada noiembrie 1990-aprilie 1991, primind patru scrisori de la regretatul turcolog. În *a treia etapă* l-am cunoscut *personal* pe N. Beldiceanu la Iași, în iunie 1991, cu ocazia unor manifestări științifice organizate în acest oraș: o serie de conferințe despre Imperiul Otoman susținute de ilustrul invitat la Facultatea de Istorie: sesiunea de comunicări organizată la Institutul de Istorie "A.D. Xenopol". În aceste ipostaze l-am cunoscut pe N. Beldiceanu – *omul*: politicos, afabil, deschis dialogului pe varii teme, dornic să ofere informații inedite, dar și îndemnuri didactico-metodologice, credincios adevărului istoric și profesiei pe care și-a ales-o cu șase decenii în urmă.

Deoarece cele patru scrisori conțin informații inedite și foarte interesante despre Franz Babinger, consider că este necesar să le public în limba română, limbă în care ele au fost scrise. Cred că această inițiativă este un triplu câștig, pentru că se îmbogățește astfel nivelul informațiilor noastre despre: Fr. Babinger, rolul său în dezvoltarea turcologiei românești și cariera științifică a lui N. Beldiceanu. Greșelile de tehnoredactare au fost corectate tacit, iar completările de ordin gramatical, stilistic, semantic, științific etc. au fost introduse între paranteze drepte: [.....].

1

Nicoară Beldiceanu
Parc de Lormoy (G. I)
91240 St. Michel sur Orge

St. Michel sur Orge,
15 Decembrie 1990

Stimate Doamnă Prodan,

Răspund răvașului Dv. din 7 Dec. '90. Nu știu de știți, dar după bunica mea, Sofia Nădejde, sunt botoșănean, adesea îmi povestea despre copilăria ei, de școala primară unde a prins primele buchii, dar să vin la țelul scrisorii Dv.

Pe profesorul Franz Babinger l-am cunoscut la München în cursul lunii Noiembrie 1953. Venisem de la Istanbul la Paris în 1949 la îndemnul unui cunoscut care lucra în domeniul vechilor civilizații mesopotamiene și a lui Mircea Eliade (Eliade fusese asemenea mie elev la Liceul Spiru Haret din București). Aici mi-am dat repede sama că studiile otomane erau inexistente. Profesorul de turcă era pur filolog, iar și mai neplăcut, pe poziții [politice] diametral opuse mie. În fiecare zi dată de bunul Dumnezeu mă afundam în manuscrisele fondului turcesc de la Biblioteca Națională³¹ și publicam în raport cu trecutul româno-otoman. Profesorul F. Babinger era la München și mi-a citit articolele publicate în țară și în bejenie. El mi-a propus o bursă în 1953 pentru a veni și susține un doctorat sub direcția lui.

³¹ Din Paris!

La München am avut ocazia să-l cunosc, era un om care cunoștea perfect franceza, italiana, engleza și româna. A primit subiectul de teză propus de mine, ceea ce era o mare bunăvoință. Pe atunci subiectul era propus de profesor și studentul nu-l putea refuza. Am avut mai mulți colegi germani, le era teamă teribilă de Babinger. Mărturisesc că toți erau extrem de drăguți și gata să mă ajute pentru germană, atmosfera era plăcută în seminar când Babinger nu era prezent. Era un om extrem de nervos și avea adevărate crize de violență, asistentul, Kissling, tremura în fața profesorului. Nu știu de ce Babinger mi-a arătat totdeauna o mare bunăvoință, chiar și într-o zi când i-am spus că datează greșit prima emisie a unei monede de aur de către tarapanaua otomană a sultanului Mehmed II. Asistentul lui care era lângă mine a devenit alb de teamă. Babinger s-a uitat lung la mine și mi-a cerut să-i dau argumente. L-am trimis la documentele lui Ștefan cel Mare, ori biblioteca Institutului de turcologie³² nu posedă colecția. El o avea acasă. Mi-a spus: "vino mâine dimineață la 8 la mine acasă, luăm micul dejun și-mi dovedești că ai dreptate". M-am înființat la el dimineața următoare. I-am arătat o serie de documente emise de cancelaria lui Ștefan cel Mare. Era furios și când femeia de menaj a adus cafetiera, Babinger a luat-o pentru a mă servi, dar mâna îi tremura de enervare și a vărsat toată cafeaua pe masa din sufragerie, era stingherit de cele petrecute și încet s-a liniștit și s-a scuzat.

Cursurile lui consistau adesea din citirea articolelor din *Enciclopedia islamică*³³. În plus, joia făcea un seminar de paleografie după *documentele* publicate de F. Kraelitz³⁴. Era pasionat când ne vorbea despre cercetările lui personale, atunci cu adevărat aveai ceva de învățat, dar nu sunt sigur că studenții care erau începători trăgeau tot folosul și învățământul din aceste "cursuri" neprevăzute. Babinger avea un fler puțin comun în aflarea unor surse nebănuite. Dar natura lui vulcanică și pătimașă a contribuit la raritatea doctoratelor acordate de el. La cunoștința mea n-a decernat doctoratul la mai mult de 5 sau 6 persoane în peste 30 de ani. Printre ele mă aflu eu și soția mea, născută Steinherr, fiica hititologului care a deslegat pentru prima dată misterele scrierii hitite hieroglifice. Nevastă-mea nici ea n-avea teamă de Babinger, odată i-a arătat că s-a înșelat într-o trimitere la *GOW*³⁵. Am fost când Babinger a refuzat teza unui camarad. A ieșit val vârtej din biroul lui, a intrat în bibliotecă urlând și-a aruncat teza în capul studentului neamț, dându-i să înțeleagă că nu mai are ce căuta la cursul lui.

³² De la München!

³³ *Encyclopediu of Islam/ l'Encyclopédie de l'Islam/ Enzyklopädie des Islam*, ediția I, Leiden, vol. I-IV, 1915-1938 + vol. supl. 1943.

³⁴ Friedrich Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik*, Wien, 1922, 111 p. + XIV tabele.

³⁵ Franz Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Otto Harrassowitz Verlag, Leipzig, VII+477 Ss.

Din cauza mea a avut o ceartă de o violență puțin comună cu celebrul bizantinist Dölger, deoarece am refuzat acestuia de a face studii bizantine, arătând că n-am cunoștința necesară de greacă bizantină pentru a lua calea unor astfel de studii, eu nefiind interesat decât de lumea otomană. Mărturisesc că am fost puțin diplomat.

Îmi amintesc un episod interesant din viața lui, era student la Oxford și acolo a cunoscut pe acel ce a devenit celebrul colonel Lawrence³⁶. În timpul primului război mondial Babinger se afla pe frontul din Palestina, comanda, de-mi amintesc bine, o baterie de artilerie. Se întâlnește în fața lui un băiețel arab care-i înmânează o scrisoare dela Lawrence. Acesta îi scria că aflând că în fața liniilor comandate de el se afla o baterie comandată de vechiul lui coleg dela Oxford, îl invită să ia ceaiul împreună între cele două linii. Babinger i-a răspuns că regretă dar că în calitatea lui de ofițer german nu putea da urmare la invitație. Scrisoarea a păstrat-o, dar a ars cu biblioteca lui în urma unui bombardament în cursul celui de-al doilea război mondial³⁷. Nu știu dacă acest episod este cunoscut în afara celor 6 sau 7 studenți care-i audiau cursul.

D-na Brătianu mi-a povestit unele întâmplări ale lui Babinger când era la Iași. Babinger aprecia în mod deosebit pe profesorul G.I. Brătianu, dar nu cred că am dreptul de a da în vileag cele povestite mic de D-na Brătianu. Un lucru reiese, Babinger era un om bizar, dealtfel avea mereu certuri cu soția profesorului de studii grecești, Balmuș³⁸, de nu mă înșel locuia la familia Balmuș. Babinger avea o deosebită venerație pentru turcologul francez *J. Deny*³⁹, i se adresa lui când întâmpina unele dificultăți în textele otomane. Babinger a scris un foarte frumos *necrolog* la moartea lui Deny, printre altele povestește că atunci când el, Babinger, se afla la Galipoli⁴⁰ în liniile otomano-germane, Deny se găsea în fața lui pe un vas al escadrei franceze. Deny este au-

³⁶ Lawrence, Thomas Edward (zis Lawrence al Arabiei) – (1888-1935), scriitor și colonel britanic. În timpul primului război mondial a organizat și condus (1916-1918) în Orientul Apropiat răscoala arabilor împotriva dominației otomane, dobândind o faimă legendară. Jurnalul său, alcătuit cu această ocazie și tipărit cu titlul: *Cei șapte stâlpi ai înțelepciunii* (versiune prescurtată: *Revoltă în deșert*), evocă în stil simbolic frământata sa experiență de viață în Arabia.

³⁷ La 16 martie 1945 asupra orașului Würzburg-Bavaria de Nord.

³⁸ Constantin Balmuș (1898-1957), filolog clasicist român, profesor universitar la Iași și București. Academician (1948-1957).

³⁹ Jean Deny (1879-1963), orientalist-turcolog francez, unul dintre cei mai importanți savanți osmaniști ai secolului al XX-lea. Vezi Franz Babinger, *Jean Deny (1879-1963). Nachruf*, în "Z.D.M.G.", 114. Band, 1964, Wiesbaden, Ss. 6-12.

⁴⁰ Gallipoli, oraș și peninsulă în Turcia europeană. În timpul primului război mondial aici a avut loc o ofensivă navalo-terestră nereușită a unui corp expediționar anglo-francez (1915-1916) împotriva armatei otomano-germane. Azi localitatea Gelibolu.

torul celei mai bune *gramaticale ale turcei otomane*, carte⁴¹ care vine să fie republicată și este vândută la un preț astronomic.

Babinger a lăsat în urma lui o operă enormă, care arată interese foarte diferite⁴², *GOW* rămâne o operă capitală pentru acei interesați de sursele narative otomane. Era un om curios, plin de contradicții și ciudățenii, de pildă nu suporta să se vadă într-o oglindă. În biroul lui la Facultate⁴³ a cerut ca oglinda care se afla deasupra lavabolului să fie demontată.

Personal îi port o deosebită recunoștință, chemându-mă la München mi-a permis să susțin primul meu doctorat, după asta dat fiind renumele lui, prof. P. Lemerle mi-a cerut să intru în echipa lui, iar Babinger mi-a dat o scrisoare de recomandare pentru a fi acceptat la Centre Nat[ional] de la Recherche Scientifique⁴⁴. Și azi mă întreb de ce de la început mi-a arătat o deosebită simpatie, rămâne pentru [mine] un mister, dar asta n-a împiedicat să am unele probleme cu Babinger din cauza unui manuscris otoman dela Paris. În cele din urmă el a publicat facsimilul m[anu]s[crisului] iar eu traducerea în franceză. N-am auzit ca la München să se prepare sărbătorirea memoriei lui Babinger. Din păcate continuatorii lui la catedră sunt mult prea departe de capacitățile [pe] care le avea fostul meu director de teză.

Sper că aceste amintiri vor completa informația Dv. asupra unui om care a avut o viață destul de ciudată și aventuroasă, se spunea că aparținea serviciilor celebrului amiral Canaris. Care poate fi adevărul? În orice caz n-a fost niciodată un cirac al nazismului, după bunica lui era de origine franceză, asta mi-a spus-o el însuși. Știți că a murit accidental în Albania, pe al cărui dictator⁴⁵ îl cunoștea de când acesta era simplu profesor de liceu? Ce ași mai putea adăuga? Era în excelente relații cu marele elitist francez Louis Robert, la Istanbul trăgea la acesta, care era pe vremuri directorul Institutului francez de arheologie⁴⁶. Iubea enorm de mult mâțele și lăsa bani intendenței Institutului⁴⁷ pentru a hrăni pisicile care trăiau în jurul clădirii.

Vă las, Stimate Domnule Prodan, dorindu-vă Sărbători fericite! La mulți ani!

⁴¹ Jean Deny, *Grammaire de la langue turque. Dialecte osmanlis*, Paris, 1921, XXX+1216 p.

⁴² *Vezi Franz Schriftenverzeichnis, 1910-1968*, München, 1968.

⁴³ De la Universitatea din München!

⁴⁴ De la Paris!

⁴⁵ Enver Hodja (Hoxha) – (1908-1985), om politic comunist albanez. Secretar general (1943-1954) și prim-secretar (1954-1985) al Partidului Comunist Albanez (titulară până în 1948)/Partidului Muncii din Albania (titulară din 1948). Președinte al Consiliului de Miniștri al Albaniei (1944-1954). A condus țara în mod dictatorial, promovând apropierea de U.R.S.S. (până în 1961), apoi de R.P. Chineză (până în 1978).

⁴⁶ Din Istanbul!

⁴⁷ Din München!

N. Beldiceanu

[Scrisoare originală în românește, text tehnoredactat, cu semnătura autografă a expeditorului, în *Arhiva personală Dan Prodan*]

2

N. Beldiceanu
Parc de Lormoy (G. 1)
91240 St. Michel sur Orge

St. Michel-sur-Orge
28 Ianuarie 1991

Stimate Domnule Prodan,

Voi încerca să răspund întrebărilor mata[le] în măsura posibilităților⁴⁸, dar mai înainte vă mulțumesc pentru fotografia⁴⁹ unde se află tata în vremurile urmând primului război mondial.

Exista și există la München un institut, i-am aflat complicatul nume nemțesc într-o hârtie a soției mele privind atestația de participare la seminar (*PRO/HAUPTSEMINAR/ZEUGNIS*) semnată de Babinger și purtând ștampila Institutului: *Institut für Geschichte und Kultur des Nahen Orients*. Titlul arată că Babinger vroia, în principiu, să monopolizeze întreg Orientul Apropiat, dar practic era vorba de istorie otomană care cuprindea și lumea Balcanilor, în măsura cât aceasta a fost otomană. Nu-mi mai amintesc [nici eu] și nici soția mea, dacă aceste cursuri aveau un fir roșu, în fond erau mai probabil în raport cu preocupările momentane ale lui Babinger, adesea se mărginea să citească articole din *Enciclopedia Islamului*. Ceeace era permanent erau seminarile de paleografie joile dimineața. Unii doctoranzi prezentau comunicări, de-mi amintesc bine, am avut două, ambele au apărut în "Südost-Forschungen", mi-au fost plătite de Südost-Institut, ceea ce mi-a permis să pot termina doctoratul și susține teza.

Soția mea, asemenea mie, a susținut un doctorand la München, teza se intitulează: *Scheich Üftade der Begründer des Gelvetijje-Ordens*, n-a apărut decât în 1961 la München (132 p. + 13 p. + 1 foto. + 5 planșe în afara text.). La origin[e]a acestui ordin de derviși este un prizonier capturat în Moldova, probabil în vremurile lui Ștefan cel Mare. Soția mea, asemenea mie, a susținut la Sorbona un doctorat în

⁴⁸ Informațiile oferite mie de N. Beldiceanu în scrisoarea din 15 decembrie 1990 au generat noi întrebări, pe care le-am formulat în scrisoarea mea din 10 ianuarie 1991.

⁴⁹ Apărută în "Magazin istoric" nr. 12/1990 și trimisă lui N. Beldiceanu cu scrisoarea din 10 ianuarie 1991.

istorie și unul de Stat în Litere. Vă atrag atenția că sistemul doctoratului german nu era același cu acel a celui francez. În Germania aveai o materie principală unde preparai teza, plus alte două cu examene. Eu am avut [ca materii secundare] filologia romanică și ist[oria] universală; soția mea [a avut] araba și engleza.

În ce condiții a fost Babinger la Oxford n-ași putea spune, se pare că F[ranz] B[abinger] n-a luat calea otomanei decât după primul război mond[ial]. După ultimul război⁵⁰ tinerii caută discipline care asigură câștigarea existenței. Disciplinile noastre n-au deuseuri, în plus pentru a urma calea disciplinelor umane, îmi pare că cei ce iau acest drum trebuie să știe că va trebui să fie printre cei mai buni pentru a-și afla un loc. (De pildă fiul meu, deși începuse să prindă bine turca, a susținut un doctorat în Inteligență artificială/informatică.) Biblioteca care a ars se afla la Würzburg, totuși B[abinger] a reușit să adune iarăși o bibliotecă importantă. Babinger s-a refugiat la București, după ajungerea la putere a lui Hitler, se pare că o bunică, *fama est, dicitur*, ar fi fost evreică, B[abinger] mi-a vorbit odată de bunica lui, care era de origine franceză. Fiul unui anticar dela București⁵¹ mi-a povestit că Babinger, care era stingherit material, era adesea invitat la masă în familia lui, nu pun mâna în foc, dar am impresia că era vorba de un Pach⁵². Anticăria se afla în apropiere de casele anticarilor, care la origine, am voga amintire, ar fi fost o realizare a lui N. Iorga⁵³, se pare că tot Iorga a fost la baza creierii Inst[itutului] de Turcologie dela Iași⁵⁴, dar asta trebuie să o știți mai bine decât mine. Pe Babinger nu l-am cunoscut decât la München. În țară⁵⁵ Doamna Maria-Mathilda Alexandrescu [Dersca]-Bulgaru⁵⁶ și-a susținut doctoratul cu F[ranz] Babinger⁵⁷, o puteți chestiona, trăiește la București.

Gramatica lui J. Deny a fost reeditată fotografic în Germania, am văzut-o într-un catalog, costă enorm de scump, noi avem două din vechea ediție, una a mea, alta adusă de soția mea, dela socrul meu, care era și el orientalist. (El a descifrat primul

⁵⁰ Al doilea război mondial (1939-1945).

⁵¹ În octombrie 1935 (D. Prodan, *op. cit.*, pp. 176, 195-196)

⁵² Familie de anticari bucureșteni, de origine germană.

⁵³ După primul război mondial, N. Iorga a lansat inițiativa concentrării anticariatelor bucureștene într-o zonă unică a capitalei, pe o "stradă a anticarilor". Ideea s-a materializat, anticariatele respective devenind un centru de atracție pentru bibliofili și literați.

⁵⁴ În 1939-1940 (vezi D. Prodan, *Din tradițiile orientalisticii românești...*, 1993, pp.170-201)

⁵⁵ În România, la București!

⁵⁶ Vezi *Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda*, în E.I.R., București, 1978, pp. 32-33 (vocè de Florin Constantiniu)

⁵⁷ M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *La Campagne de Timūr en Anatolie (1402)*, ed. I. Bucarest, 1942, VIII+180 p.+5 hărți; ed. a II-a, Variorum Reprints, London, 1977.

hieroglifele hitite, susținând teza cu prof. Bossert la Istanbul.) Misterul simpatiei⁵⁸ lui Babinger! Nu-i cunosc bazele; am impresia că avea impresia că știam mult mai mult și mai temeinic decât era realitatea obiectivă. Îmi amintesc că era surprins și chiar neîncrezător când i-am spus că am mai multe regulamente otomane inedite promulgate de Băyezîd II imediat după cucerirea celor două așezări românești⁵⁹. Când a văzut că nu povestesc basme a găsit că sunt extrem de interesante. Babinger vorbea perfect românește. Povestea m[anu]s[crisului] dela Paris este penibilă. I-am scris când am intrat la CNRS că am fost luat pentru a edita documentele otomane aflate în m[anu]s[cris] dela Biblioteca Națională dela Paris, promulgate între începuturile emiratului⁶⁰ și începuturile secolului XVI. Într-o zi i-am scris că despuind fondul turc dela BNP am aflat *M[anu]s[cris] fonds turc anc[ien] 39*, care conține acte pasionante asupra emiterii de aspri și florini de către Mehmed II. Mi-a scris să-i trimet microfilmul pentru informație. Surprinderea a fost totală când primesc dela el la München în 1956, eram venit cu soția pentru câteva zile, vlușul unde publicase în facsimile *ms. 39*. Era extrem de penibil pentru mine și periculos pentru cariera mea, am scris lui P. Lemerle (bizantinist) la Paris, era directorul meu la CNRS, a urmat o corespondență dezagreabilă⁶¹; rezultatul practic este că Lemerle mi-a cerut să nu mai public actele descoperite la BNP în ordine cronologică cum era normal, ci să public mai întâi traducerea *ms. 39* (*Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, t. I, Paris - La Haye, 1960). Urmarea a fost că vol. II (422 p.) a fost dedicat actelor miniere și studiului mineritului în Țările sârbești în sec. XV, cartea a fost doctoratul meu în istorie la Sorbona⁶², altă parte din acte le-am editat cu un lung studiu (mai multe capitole) asupra instituțiilor urbane otomane⁶³. Peste 30 de acte dorm traduse în sertarele noastre, deoarece cercetările în arhivele din Istanbul ne-au deschis noi tipuri de documentație, noi orizonturi. Avem probabil în fotografii în jurul a 20.000 piese [documentare] fotografiate. În ce privește episodul "ms. 39", cenușa anilor s-a așternut în 35 de ani, l-am revăzut pe Babinger la München, era surprins de tot ce putusem scrie despre minele de aur și argint din epoca otomană, grație actelor sultanilor. Descoperirea bogățiilor enorme ale arhivelor otomane pun în umbră "răpirea" a 60 de acte, mai ales că [în] final eu le-am publicat în traducere.

⁵⁸ Lui Fr. Babinger față de N. Beldiceanu!

⁵⁹ Cetățile moldovenești Chilia și Cetatea Albă, cucerite de otomani în vara anului 1484.

⁶⁰ Emiratul otoman fondat de emirul Osmân (Othmân) I prin 1300.

⁶¹ Între Paul Lemerle și Franz Babinger!

⁶² Nicoară Beldiceanu, *Les Actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits de la Bibliothèque Nationale à Paris*, t. II: *Règlements miniers*, 1390-1512, Paris-Haga, 1964.

⁶³ Idem, *Recherche sur la ville ottomane au XV-e siècle, études et actes*, Paris, 1973.

Precizez, mama mea este născută în Iași, este fata lui Ion și Sofiei Nădejde, dar eu sunt născut la București, unde mi-am făcut școala primară, liceul și Facultatea.

De a făcut Babinger spionaj sau nu, ce ași [putea] eu spune? Se pare că era ofițer de rezervă, dar asta nu înseamnă absolut nimica. Unii spuneau că ar fi aparținut serviciilor amiralului Canaris⁶⁴; ce este adevărat numai arhivele Wermacht-ului ar putea infirma sau confirma. Nu cred că Babinger ar fi putut servi de traducător sultanului sau altcuiva.

Prof. [Hans Joachim] Kissling s-a stins din viață după pensionarea lui, a fost foarte marcat de personalitatea lui Babinger, iar din punct de vedere științific n-a mai dat mari roade, regret că o scriu. Pe vremuri într-o publicație m-a atacat, cum sângele răzeșesc se trezește adesea în mine, am răspuns dur, iar mai târziu am comentat puțin agreabil un volum de omagiu al studenților lui; se pare că la lecturarea celor scrise [de mine] ar fi plâns! În cariera mea am uneori schimburi dure, un coleg american mi-a răspuns unei critici, scriind că-mi sparge capul! Am răspuns puricând o publicație a lui, care dovedea că nu știe mare lucru nici în paleografia și nici în istoria otomană. A pierdut postul pe care-l avea la Washington! O regret, dar unii scriu fără a cunoaște din înfericire mare lucru asupra subiectului tratat.

Constat că am scris aproape două pagini. Nu știu de am satisfăcut toate întrebările sau nedumeririle mata[le], de nu, vina nu este decât a mea.

Vă las, dorind numai bine și succes la lucru!

N. Beldiceanu

[Scrisoare originală în românește, text tehnoredactat, cu semnătura autografă a autorului, în *Arhiva personală Dan Prodan*]

3

N. Beldiceanu

Ecole Pratique des Hautes Etudes

IVe Section

Sciences Historiques et Philologiques

Sorbonne

45-47, Rue des Ecoles – 75005, Paris

Paris, 01.III.1991

Stimate Domnule Prodan,

Răspund scrisorii Dv. din 14.II.1991 cu privire la cele ce mă întrebați.

---

⁶⁴ Wilhelm Canaris (1887-1945), amiral german, șef al serviciului de spionaj-contraspionaj al armatei germane (Abwehr) între 1935-1944. A fost arestat după atentatul nereușit împotriva lui Adolf Hitler (20 iulie 1944), acuzat de participare la complot și executat.

a) N-am nici o fotografie a lui F. Babinger și nu știu cine ar putea avea, poate prof[esorul] actual de Turcologie dela München.

b) d-na Brătianu⁶⁵ s-a stins din viață, deci nu-i pot cere autorizația de a vorbi asupra celor povestite de ea.

c) Volumul colectiv de *Istorie otomană*⁶⁶ a apărut la Ed[itura] Fayard. Am dat un volum⁶⁷ prietenului Gorovei⁶⁸, deci un exemplar există în Țara Moldovei.

Din păcate nu pot să vă ajut pentru cele întrebate. Numai bine!

N. Beldiceanu

P.S. O întrebare! Pe vremuri (1939-1943), de-mi amintesc bine, am avut la Litere la București o colegă Prodan, este o rudă a mata[le]?

[Scrisoare originală în românește, text manuscris, cu semnătura autografă a autorului, în *Arhiva personală Dan Prodan*]

4

N. Beldiceanu

Ecole Pratique des Hautes Etudes

IVe Section

Sciences Historiques et Philologiques

Sorbonne

45-47, Rue des Ecoles – 75005, Paris

Tél.: 633-19-94

St. Michel/Orge, 17.IV.1991

Stimate Doamnă Prodan,

Vă mulțumesc pentru cele scrise în ultima Dv. scrisoare, dar "deontologia" mă ține la o anumită rezervă în ce privește legăturile Babinger-Brătianu⁶⁹. Cu cele apărute

⁶⁵ Elena Brătianu, născută Sturdza, soția lui Gh. I. Brătianu (1898-1953), istoric medievist universalist român.

⁶⁶ *Histoire de l'Empire Ottoman*, sous la direction de Robert Mantran, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1989; ediția românească: *Istoria Imperiului Otoman*, coordonator Robert Mantran, traducere de Cristina Bîrsan, Editura Bic All, București, 2001, 682 p. +1 hartă.

⁶⁷ Un exemplar

⁶⁸ Ștefan S. Gorovei, istoric ieșean (n. 1948, Fălticeni).

⁶⁹ Am solicitat lui N. Beldiceanu informații "de culuse" despre colaborarea științifică Babinger-Brătianu, dar "deontologia" și cerbicia manifestate de turcologul parizian, acceptate până la un anumit punct, au împiedicat în cele din urmă evocarea lor.

în "Magazin [istoric]"⁷⁰ nu sunt în curent, dealtfel diverse obligații ce ne-au căzut pe cap, soției și mie, suntem sufocați de toate colaborările [științifice] ce ne sunt cerute.

Christos a înviat!

N. Beldiceanu

[Scrisoare originală în românește, text manuscris, cu semnătura autografă a autorului, în *Arhiva personală Dan Prodan*]

ABREVIERI

- "S.O.F." : "Südöstforschungen", München;
"A.Ö.A.W." : "Almanach der Österreichischen Akademie der Wissenschaften", Wien;
"S.A.O." : "Studia et Acta Orientalia", București;
"C.L.S.O." : "Caietele Laboratorului de Studii Otomane", București;
"M.I." : "Magazin Istoric", București;
"T.R." : "Transylvanian Review", Cluj-Napoca;
"A.I.I.X.I." : "Anuarul Institutului de Istorie "A.D. Xenopol" – Iași", Iași;
"A.I.E.S.E.E.Bulletin" : "Association Internationale d'Etudes Sud-Est Européen. Bulletin", București;
"A.U.B.I." : "Analele Universității din București. Istorie";
"A.M.S." : "Acta Moldaviae Septentrionalis", Botoșani;
"R.I." : "Revista Istorică", serie nouă (din 1990), București;
"R.E.S.E.E." : "Revue des Etudes Sud-Est Européen", București;
"Z.D.M.G." : "Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft", Leipzig;
E.I.R. : Enciclopedia Istoriografiei Românești, București, 1978;
B.A.R. : Biblioteca Academiei Române, București;
A.N.R., D.A.I.C. : Arhivele Naționale ale României, Direcția Arhivelor Istorice Centrale, București.

Information about Franz Babinger from letters (1920-1991) (Summary)

The German Turkologist Franz Babinger (1891-1967) carried on an university turkological scientific and didactic activity in Romania between 1935-1943. The

⁷⁰ În nr. 3/martie 1991.

background of this activity as well as the personality of Babinger are also seen from the letters written by and about the German historian between 1920-1991.

Franz Babinger and Nicolae Iorga used to write to each other between 1920-1938, the letters being kept at the Romanian Academic Library, *Correspondence N. Iorga*. These letters have diverse subjects: information, sources and scientific publications, the turkological collaboration between Iorga and Babinger in Bucharest (1935-1937), the Scientific activity of the German historian in the capital of Romania.

Half a century after this epistolary dialogue, I wrote to Nicoară Beldiceanu, French Turkologist of Romanian origin (1920-1994), former student of Fr. Babinger at München (1953-1955). In this four letters which he sent me, Nicoară Beldiceanu offered interesting informations, in part new, about the life, the work and the strong personality, sometimes disputed and strange, of the Turkologist Franz Babinger.

I publish now the four letters, written in Romanian language, which are in my private *Archive Dan Prodan*.

IN MEMORIAM ALEXANDRU PĂUNESCU

Oameni care au fost. Și care vor rămâne în amintirea muzei Clio*

PAUL ȘADURSCHI

Născut într-o familie de învățători și de țărani gospodari, din satul Nana, jud. Călărași, Alexandru Păunescu a crescut într-o atmosferă de respect pentru muncă, corectitudine și, mai ales, disciplină. Acestea au fost calitățile care l-au ajutat să parcurgă cu ambiție și tenacitate drumul de la școala primară, urmată în satul natal, spre studiile secundare, absolvite la Liceul „Mihai Viteazul” din București și cele universitare, terminate în 1954, la Facultatea de Istorie a Universității București. Încă din timpul facultății, a fost ghid la Muzeul Național de Antichități, care ulterior avea să devină institut de arheologie, după care, imediat, la terminarea facultății, a devenit cercetător la aceeași instituție, pe care nu avea să o mai părăsească până la moarte. Nu știm care a fost scânteia care l-a apropiat de domeniul arheologiei preistorice, dar odată declanșată, pasiunea pentru cercetare a rămas vie și neștirbită, până la ultima clipă. Primul șantier arheologic a fost cel de la Vădastra (jud. Olt), unde sub conducerea lui Corneliu Mateescu, unul din precursorii cercetării interdisciplinare în arheologia preistorică din România, a fost inițiat în tainele meseriei. După aceasta, timp de mai bine de 50 de ani, mai întâi ca elev al lui C.S. Nicolaescu - Plopșor, întemeietorul cercetării arheologice paleolitice din România, apoi ca responsabil științific al unora dintre cele mai importante șantiere arheologice paleolitice din România, a avut o activitate prodigioasă fiind socotit, pe drept cuvânt, cel mai important arheolog paleolitician al generației sale.

Opera sa științifică este impresionantă. Ea cuprinde peste 120 de articole, publicate în prestigioase reviste din țară și din străinătate, precum și nouă cărți, care se constituie în contribuții științifice importante pentru toate perioadele epocii paleolitice. Teza de doctorat - susținută în 1970 - a fost publicată în același an, la Editura Academiei, cu titlul *Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României*. Este un volum pentru care Alexandru Păunescu a primit, în 1978, Premiul Academiei. Lucrarea rămâne utilă și astăzi tuturor arheologilor preistoricieni care încearcă folosirea unei terminologii corecte în tipologia uneltelor din piatră. În

1993, Alexandru Păunescu publică prima monografie de așezare paleolitică din bibliografia românească (*Ripiceni-Izvor. Paleolitic și mezolitic. Studiu monografic*), pentru ca în scurtă vreme să urmeze un nou studiu monografic cu privire la așezarea mezolitică de la Ostrovu Corbului, jud. Mehedinți (lucrarea a fost scrisă în colaborare cu Petre Roman și a apărut în 1996). Trebuie pomenită, ca un exemplu de repertoriu arheologic, lucrarea scrisă în colaborare cu Vasile Chirica și Paul Șadurschi, Repertoriul arheologic al județului Botoșani, apărută în 1976. Dar cea mai importantă operă științifică va rămâne cu siguranță, seria de cinci volume, publicate între 1999 și 2003, cu privire la epoca paleolitică pe teritoriul României (*Paleoliticul și epipaleoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Carpați și Siret, Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Moldovei cuprins între Siret și Prut, Paleoliticul și mezoliticul de pe teritoriul Dobrogei, Paleoliticul și mezoliticul din spațiul Cuprins între Carpați și Dunăre, Paleoliticul și mezoliticul din spațiul transilvan*). Sunt adunate în aceste volume, cu migală și competență, informațiile arheologice și de paleomediu care vor rămâne multă vreme de acum înainte "enciclopedia" paleoliticului din zona României. Poate nu întâmplător, aripa morții a așteptat să se lase după ce maestrul trudit terminase, de câteva săptămâni, volumul final.

Dar scurta și total insuficienta noastră evocare nu poate fi cât de cât reprezentativă, dacă nu am adăuga activitatea din Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", unde peste 50 de ani, Alexandru Păunescu a venit zilnic, fără concedii sau perioade de odihnă, identificându-se cu interesele instituției, încercând să adune și să pună în ordine colecțiile de obiecte arheologice adunate de generații de arheologi în depozitele Institutului de Arheologie, documentațiile arheologice lăsate de aceștia (a lăsat manuscrisul unei lucrări de istorie a arheologiei românești pe baza unor documente inedite, care urmează a fi tipărit). Până în ultima clipă, a croit și a condus proiecte privind inventarierea și ordonarea acestora din urmă.

Viața și activitatea științifică a regretatului arheolog Alexandru Păunescu sunt un exemplu și o lecție de pasiune și dăruire pentru meseria aleasă. Dumnezeu să-l odihnească! (articol preluat din Dosarele Istoriei, 7 (83), iulie, 2003, semnat de Emilia Alexandrescu, cercetător științific principal la Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” București.

Câteva cuvinte, încă, despre Alexandru Păunescu

Am aflat târziu de tot, că prin 1971, când l-am cunoscut, era deja doctor în științe. Modestia sa fără seamăn îl determina să se apropie cu ușurință de oameni, indiferent de gradul lor de instruire, insuflându-le respect pentru munca pe care o prestau, adăugând la acestea și pasiunea sa fără margini pentru arheologie. Peste tot, pe unde a trecut, a lăsat oameni „contaminați” de arheologie. La Dorohoi a întâlnit un mic funcționar de primărie, Gheorghe Vasiliu pe care l-a determinat să devină

colecționar de unelte din silex și care să-i găsească așezarea paleolitică de pe Dealul Polonic unde avea să afle (pe atunci) o primă manifestare de artă a omului așa - zis primitiv. La Ghireni l-a întâlnit pe învățătorul Temistocle Malec, format la școala normală din Cernăuți, contaminat deja cu ideile lui N.N. Moroșanu și ale lui Ceslav Ambrojevici care sub îndrumările facultății de științe din Cernăuți și ale Muzeului Național de Antichități din București colectau roci, fosile, unelte de silex în bazinul Nistrului și Prutului. La Ripiceni, directorul școlii de atunci, Ion Bănculescu și profesorul de geografie, Amihăesei - care adunaseră deja fotografiile referitoare la fosta fabrică de zahăr și puține obiecte necesare mai ales practicii școlare, sunt ajutați să-și îmbogățească colecția școlară cu materiale ridicate "in situ" și piese de silex descoperite întâmplător în diferite puncte ale văii Prutului. Alături de directorul școlii, Alexandru păunescu se preocupă de înzestrarea acestui mic muzeu școlar cu mobilierul necesar (vitrine), fotografiile de pe teren, texte explicative, etichete etc învață gazdele să inventarieze și să inscripționeze exponatele, să tragă concluziile cele mai corecte. Primește pe șantier tineri și copiii ai lucrătorilor și ai cunoștințelor pe care-i face să simtă mirajul necunoscutului, înflăcăându-le fantezia. Unii dintre aceștia aveau să urmeze școli mai înalte, să devină istorici, istorici de artă, etnografi, artiști plastici sau iubitori de artă, de frumos și de adevăr. La Miorcani îl întâlnește pe profesorul Arcadie Mihăescu sprijinindu-l și pe acesta să pună bazele unei colecții școlare și să întreprindă, la rândul său, acțiuni de recunoaștere în teren. Beneficiind de sprijinul unui alt mare arheolog ieșean, Anton Nițu, fost asistent al profesorului Radu Vulpe), exponatele găsite în zona Miorcanilor ajung în colecția Muzeului Național de Antichități datorită unicității decorului, vase ceramice pictate în stil ε, aparținând culturii Cucuteni B1.

Cu materialele care nu puteau fi transportate la București, la Institutul Central de Arheologie (în care se transformase fostul Muzeu Național de Antichități) au fost înzestrate unele muzee aflate în zonă sau colecții înființate pe lângă școli, așa cum s-a întâmplat nu numai la Ripiceni, Miorcani sau Ghireni ci și la Săveni, Dorohoi, Drăgușeni, Botoșani, Suceava, Bacău, adică acele unități care se implicau prin oamenii lor (Aristotel Crășmaru, Simion Rață, Corneliu și Ioana Andriescu, Grigore Foit, Viorel Căpitanu, Filaret Aprotosoiaie, Ilie Pascal) la acțiunea de valorificare a materialelor prin expozițiile de bază ale unor colecții muzeale sau chiar muzee de curând înființate.

A fost un om activ prin excelență, care i-a dinamizat pe toți cei din preajma sa, determinându-i să lase comoditatea și să se implice, amânând odihna pentru mai târziu.

L-am auzit uneori exprimându-și dorința ca după moarte, rămășițele sale pământești să-i fie depuse pe locul șantierului de la Ripiceni. Am crezut, de fiecare dată, că o spune în glumă, dar după decesul său din mai 2003, am aflat mult mai târziu, că într-o zi toridă de vară, în același an, fiica sa Cristina și soția sa Larisa, aflate

într-o barcă pe luciul lacului de acumulare de pe Prutul mijlociu, au împrăștiat în dreptul fostului șantier arheologic de la Ripiceni - Izvor și al casei părintești a marelui său înaintaș de la Cuconeștii Vechi, Nicolae N. Moroșanu, cenușa funerară adusă într-o urnă de la București. Ambii savanți (Moroșanu și Păunescu) au contribuit prin întreaga lor activitate la documentarea fenomenului antropogenezei pe pământul românesc. N-au găsit însă osemintele celor două tipuri umane a căror succesiune s-a petrecut aici: paleoantropul de Neanderthal și neoantropul de Cromagnon. Le va găsi oare cineva?

Pentru aportul lor, ambilor savanți, fie-le țărâna ușoară!

ISTORICUL CERCETĂRILOR PALEOLITICE DIN MOLDOVA

*ALEXANDRU PĂUNESCU
(PRELUAT DUPĂ „INTERNET” 2003)*

Primele cercetări, începute în ultimele decenii ale secolului XIX și continuate mai intens la începutul secolului XX privind Cuaternarul și fauna pleistogenă, le datorăm unor iluștri geologi și paleontologi. Dintre aceștia, amintim pe Grigore Ștefănescu, Ion Simionescu, Romulus Sevastos, P. Enculescu și Em. Protopopescu-Pache.

De fapt, prima notiță științifică referitoare la partea ținutului Dorohoiului aparține marelui invitat în științele agricole Ion Ionescu de la Brad (1818-1891), care în 1886 face prima prezentare a unui profil de la Stânca-Ivancăuți.

Aceste investigații au dus în unele cazuri și la descoperirea primelor piese din silex pe teritoriul la care ne referim. Astfel, prima semnalare o datorăm lui Grigoriu Ștefănescu (1836-1911), care în 1885 găsea pe teritoriul satului Mitoc (jud. Botoșani) cu ocazia unor cercetări efectuate în depozitele loessice de pe Prut, câteva obiecte litice. Referindu-se la lucrările din campania anului 1885 el scria următoarele: "Pe malul Prutului la Mitoc am găsit la mai bine de doi metri de la suprafață mai multe silexuri lucrate, indicele unei stațiuni preistorice."

S-a considerat, până nu demult, că această așezare, identificată cu cea din punctul „La Pichetul vechi” (aflat la circa 1 km de satul Mitoc), ar fi reprezentat prima descoperire paleolitică din România. Din păcate însă ea constituie, așa cum am mai spus, prima semnalare paleolitică din Moldova, căci primele descoperiri de piese paleolitice, asociate cu defense de mamut s-au făcut în Transilvania cu aproape un deceniu mai înainte.

După 13 ani de la descoperirea lui Grigoriu Ștefănescu, Ion Simionescu (1873-1844), găsea în 1898 pe teritoriul aceluiași sat, Mitoc (fără a mai preciza punctul), piese de silex prelucrate, printre care și un frumos percutor lucrat pe un nucleu cilindric cu fațete regulate(fig. 3). În legătură cu aceste obiecte el scria în 1920: „...cremenele servea oamenilor preistorici din acele locuri la facerea de arme și unelte

casnice, deoarece și prof. Gr. Ștefănescu și eu, am găsit la Mitoc bucăți cioplite și rotunjite”.

În primele două decenii ale secolului nostru, cercetările din Moldova, privind fauna pleistocenă, cronologia Cuaternarului și chiar unele semnalări referitoare la industria litică a paleoliticului, încep a se intensifica.

Astfel, în 1903, apare studiul lui Romulus Sevatos asupra faunei pleistocene din Moldova, iar în 1906, tot el, publica prima cronologie detaliată a Cuaternarului din această provincie, folosind pentru studiul depozitelor, metoda stratigrafică-paleontologică. Câțiva ani mai târziu, alți doi geologi și pedologi, P. Enculescu (în 1908) și Emil Protopopescu-Pache (1912), au găsit cu ocazia unor cercetări agrogeologice câteva piese de silex preistorice în împrejurimile peșterii Stânca-Ripiceni, mai precis în punctul Ripiceni-Izvor, unde în anul 1902 se semnalaseră, așa cum am arătat, resturi de faună fosilă.

Cu descoperirile acestor învățați putem spune că se încheie prima etapă, de altfel destul de firavă, a cercetării paleoliticului din teritoriul cuprins între Carpați și Prut.

Cea de-a doua etapă a acestor cercetări, care începe imediat după sfârșitul primului război mondial este legată cu precădere, de figura lui Nicolae N. Moroșan (1902-1944), om de vastă cultură, deopotrivă arheolog, paleontolog și geolog. Astfel, în 1919 el face primele investigații în depunerile loessice din stațiunea Ripiceni-Izvor, descoperind un os de mamut, iar în 1925 găsește tot aici, obiecte litice pe care le atribuie paleoliticului superior. În anii 1925-1926 executa săpături în peștera Stânca-Ripiceni (unde în 1924 obținuse primele indicii privind existența unor resturi de faună fosilă), atribuind materialului litic recoltat aurignacianului. Rezultatul cercetărilor de aici a constituit obiectul unui scurt articol publicat împreună cu profesorul Ion Simionescu, în 1926. Astfel, articolul reprezenta cea dintâi lucrare în care se susține pe bază științifică existența paleoliticului în Moldova (Ion Simionescu, N.N. Moroșan, Une station aurignacienne en Moldavie, în BSSAR, X-e anée, XII, București, 1926, 3, p.59-64). În anul 1927 semnalează la Ghireni, Mitoc, Serpenita, Liveni și Bold o serie de așezări pe care le atribuie paleoliticului superior. Un an mai târziu (1928) descoperă în stațiunea de la Ripiceni-Izvor obiecte litice mustehene, iar în anii 1929-1930 executa sondaje în această așezare. În perioada 1930-1932 face interesante observații asupra Pleistocenului din nord-estul Moldovei având la bază cercetarea teraselor Prutului, subliniind totodată că, pentru studierea depozitelor cuaternale este nevoie să se aplice metoda mixtă stratigrafico-paleontologică la care trebuie să se adauge și metoda arheologică. Nicolae N. Moroșan a identificat prin intense și minuțioase cercetări de teren, pe malul drept al Prutului mijlociu, între Mitoc și Ștefănești, un mare număr de puncte paleolitice. Toate aceste puncte se găsesc publicate și prezentate la un înalt nivel științific în cunoscuta lucrare de sinteză „Le Pleistocene et

le Paleolithique de la Roumanie du Nord-Est”, apărută în 1938 (text predat la tipar în iulie 1933).

În concluzie, putem afirma că, prin numeroasele sale investigații de teren privind regiunea de nord-est a Nistului, cuprinzând teritoriile fostelor județe: Bălți, Soroca, Hotin, Dorohoi, Botoșani, Iași) precum și prin studiile referitoare la aceste descoperiri, N.N. Moroșan poate fi considerat pe drept cuvânt, întemeietorul cercetării complexe moderne a paleoliticului din țara noastră și precursorul studiilor interdisciplinare de la noi în domeniul preistoriei. Timp de aproape două decenii, el a dominat cercetarea paleoliticului de la est de Carpați.

În acea vreme, un alt pasionat cercetător Cezar Enric Ambrojevici (1900-1954), conferențiar la catedra de paleontologie și preistoria Cuaternarului a Facultății de Științe din Cernăuți, efectuează în calitate de delegat al Muzeului Național de Antichități, între 1923-1940, numeroase cercetări în unele așezări paleolitice și neolitice. La unele dintre aceste cercetări a participat și prof. Radu Popovici (1902-1970), specialist în anatomie vegetală, care a realizat interesante studii bazate pe analiza cărbunilor de lemn găsite în diferite așezări paleolitice. În 1924, după afirmațiile lui M. Roska, marele paleolitician francez Henri Breuil ar fi făcut cercetări, cu ocazia vizitei sale de documentare în Transilvania și în județul Vrancea, în localitățile Colacu și Vitănești. În anii 1934 și 1936 apar două articole ale lui Etienne Patte, profesor la Facultatea de Științe din Poitiers, în urma voiajului său de studii în țara noastră din 1932. Primul, se referă la descoperirile paleolitice între care sunt amintite și cele din Moldova și Basarabia (Ripiceni-Izvor, Stânca-Ripiceni, etc), iar al doilea, reprezenta un studiu paleontologic asupra elefanților fosili din România.

În anul 1932, C.S. Nicolescu-Ploșor (1900-1968) prezenta ca teză de doctorat la universitatea din București „Paleoliticul în România”, subliniind importanța descoperirilor de la est de Carpați, realizate de N.N. Moroșan și Cezar Enric Ambrojevici.

În anul 1937 cunoscutul geograf, prof. Victor Tufescu semnala obiecte litice paleolitice la Agafton (com. Curtești, jud. Botoșani).

Cea de-a treia etapă a cercetărilor privind paleoliticul din Moldova începe la câțiva ani după sfârșitul celui de-al doilea război mondial când, Muzeul Național de Antichități reia investigațiile de teren. Aceste cercetări cunosc o deosebită dezvoltare o dată cu înființarea în 1956 a sectorului paleolitic al Muzeului Național de Antichități, devenit în același an Institutul de Arheologie, care poartă numele marelui savant Vasile Pârvan.

Acum încep să se efectueze în Moldova și în celelalte provincii numeroase săpături în aer liber și în peșteri și totodată se intensifică cercetările perigietice care au avut ca rezultat descoperirea a câtorva sute de puncte. Sectorul Paleolitic, devenit în 1963 Secție, a fost condus peste un deceniu de către prof. C.S. Nicolaescu-Ploșor.

Până la dispariția sa în 1968, acest mare arheolog a dat cercetării paleolitice de la noi un pronunțat impuls.

Datorită lui, printr-o susținută colaborare cu alte instituții (Iași, Cluj, etc.) și mai ales cu muzeele, s-au obținut rezultate deosebit de valoroase în ceea ce privește cunoașterea paleoliticului în România. Acum s-au pus bazele unei metodologii moderne de investigații ce a permis un serios început de interpretare istorică a acestei străvechi epoci, conducând la elaborarea unor interesante studii și lucrări monografice (vezi de pildă, C.S.Nicolaescu-Plopșor, Al. Păunescu, Fl. Mogoșanu, *Le Paleolithique de Ceahlău, în Dacia, N.S.*, 10, 1966, p.5-116).

Primele descoperiri paleolitice de după al doilea război mondial le datorăm prof. Vladimir Dumitrescu (1902-1991) care în anii 1949-1950 efectuează intense săpături în așezarea cucuteniană de la Hăbășești (com. Strunga, jud. Iași). Aici au fost găsite în depunerea loessoidală de sub locuirea Cucuteni A, piese de silex patinat, care tehnico-tipologic aparțin gravetianului tot în același an, în stațiunea Glăvănești paleoliticului superior, piese refolosite apoi de către purtătorii culturii Starcevo-Criș.

În anul 1991, prof. Radu Vulpe (1899-1982) descoperă în punctul Cetățuia (identificat cu cetatea dacică Piroboridava) alte resturi osoase de faună pleistocenă cât și două piese de silex pe care C.S. Nicolaescu-Plopșor le-a atribuit din punct de vedere tipologic paleoliticul mijlociu. Un an mai târziu, s-a găsit cu ocazia săpării unor cenușare aparținând culturii Noua din punctul Valea Godinescului de la Vlădeni (com. Corlăteni, jud. Botoșani) un racloar de silex pe care C.S. Nicolaescu-Plopșor l-a încadrat tehnico-tipologic în musterian.

În anul 1954 arheologul Dinu Marin descoperă în nisipurile de la baza terasei inferioare a Bahluiului, de la Valea Lupului (com. suburbană Reditu, municipiul Iași) un fragment de molar superior de *Coelodonta antiquitatis* și o piesă de silex (slab platinată, cu lustru și urme neaccentuate de rulare) atribuită clactonianului (premusterianului).

Ceea ce este important de subliniat este faptul că, dintre toți arheologii care s-au preocupat de teritoriul dintre Carpați și Prut, Nicolae N. Zaharia (1899-1984) a fost primul care a deschis seria cercetărilor paleolitice de teren, după anul 1950, fiind pe drept cuvânt considerat ca un mare specialist al recunoașterilor arheologice de suprafață, un adevărat deschizător de drumuri în acest domeniu. Acest neobosit geograf și arheolog a făcut, în perioada 1952-1957 și după aceea, impresionante investigații pe tot întinsul Moldovei, descoperind numeroase puncte paleolitice și unele de faună pleistocenă. În afara acestor cercetări a efectuat în cadrul unor mari colective săpături și sondaje. Astfel, în 1955 participă la săpăturile de pe terasa Dârțu de la Ceahlău, în 1956 face un sondaj în așezarea swideriană de la Poiana Scaune din Masivul Ceahlăului, în 1957 execută sondaje în stațiunea Lutărie de la Bistricioara. Tot în perioada 1956-1957, Nicolae Zaharia descoperă pe terasa a II-a Bahluiului, într-

o lutărie din satul Holboca (jud. Iași) resturile osoase ale unui mamut în jurul cărora se aflau și câteva piese de silex musteriene precum și o mandibulă de rinocer.

În aceeași ani efectuează în punctele Malu Galben și Dealul Sărăturii (Valea Izvorului) de pe teritoriul satului Mitoc (jud. Botoșani) o săpătură în colaborare cu C.S. Nicolăescu-Plopșor. În anul 1960 executa mici sondaje în așezarea tardenoasiană de la Erbiceni (jud. Iași) pe care o localizează însă pe teritoriul satului vecin, Spinoasa. În calitatea sa de șef a Sectorului paleolitic și de conducător al grupului de cercetări complexe Bicaz, C.S. Nicolăescu Plopșor a coordonat, împreună cu prof. M. Petrescu-Dâmbovița, în perioada 1955-1958, întreaga activitate a colectivului arheologic care a efectuat ample săpături în așezările paleolitice din zona cuprinsă între localitățile Bicaz și Poiana Teiului, zonă ce urma să fie acoperită de apele lacului de acumulare a hidrocentralei Bicaz. De asemenea, în anii 1956-1957 a executat săpături în colaborare cu N. Zaharia în așezările amintite de la Mitoc, iar în 1958-1960 a făcut cercetări în așezarea de la Buda-Blăgești (jud. Bacău) împreună cu V. Căpitanu, V. Ursache și C. Buzdugan.

Regretatul cercetător Florea Mogoșanu (1929-1986), a cărei moarte fulgerătoare l-a răpit prematur dintre noi, a efectuat în cadrul colectivului paleolitic din zona Ceahlău săpături la Dârțu (1956), Bofu Mic (1957-1958), și Grinties (1958). În 1961 participă la săpăturile de la Ripiceni-Izvor, iar între 1979-1984 face cercetări la Izvorul-Alb Bicaz, în colaborare cu Mihai Matei, pe atunci muzeograf la Muzeul orașenesc Bicaz.

Autorul lucrării de față a executat, începând din 1955, fie singur, fie în colaborare, săpături și sondaje în mai multe așezări paleolitice din bazinul Ceahlăului, cum ar fi: Dârțu (1955-1956, 1980 și 1982-1983), Podiș (1957-1958), Bistricioara-Lutărie (1958, 1980 și 1982-1983), Cetățica I-II (1981, 1985-1986) și Poiana Scaune-Ceahlău (1983-1986). Tot el efectuează săpături timp de două decenii (1961-1981) în marea așezare de la Ripiceni-Izvor, precum și în altele de pe valea Prutului Mijlociu aflate la nord sau la sud de localitatea Ripiceni ca: Sadoveni, Manoleasa, Iorga, Ripiceni-Valea Badelui, etc. De asemenea, face săpături la Movileni-Helesteni (1960), la Erbiceni (1960-1962 și 1980-1982), la Strachina (Stracova-Ghilia, com. Șendriceni-1966), pe baza cercetărilor de suprafață realizate de Gh. Vasiliu în anii 1964-1965, la Topile-Valea Seacă (1969), pe temeiul investigațiilor de teren efectuate de V. Mihalache, la Ghireni-Coțușca (1970), în colaborare cu V. Chirica și la Icușeni-Vorona (1978), ca urmare a cercetărilor de teren întreprinse de C. Rusu între anii 1973-1978.

Totodată este necesar să amintim că pe teritoriul județului Botoșani s-au efectuat numeroase cercetări perighetice între anii 1961-1976 de către Al. Păunescu, P. Șadurschi și V. Chirica, descoperindu-se cu această ocazie 100 de puncte paleolitice și mezolitice.

De asemenea este important să menționăm că până la data predării volumului de față, autorul a continuat investigațiile sale de teren, îndeosebi pe teritoriile județelor Suceava și Vrancea, verificând unele semnalări sesizate de muzeografi Mugur Andronic (de la Suceava) Bobi Victor și Aurora Emilia Apostu (de la Focșani) sau descoperind cu aceștia noi puncte.

Un alt cercetător al Secției Paleolitice, Măria Bitiri-Ciortescu face în 1957, în colaborare cu Lucian Roșu săpături în punctul Cetățica Ceahlău și execută o serie de sondaje sau săpături, fie singură fie în colaborare, în mai multe așezări ca: Lespezi-Girteni (1962-1965 și 1967-1969), Bardos-Bicaz Chei (1965), împreună cu Viorel Căpitanu (1977-1978, 1981, 1983), Dolhasca-Dealul Viei (1974), Pojorâta (1982-1983), iar în 1989 efectuează un sondaj împreună cu Roxana Dobrescu la Piatra - Neamț-Poiana Cireșului.

În cadrul colectivului paleolitic care lucra în Bazinul Ceahlăului au mai participat în anii 1956-1958 câțiva muzeografi de la diferite muzee din țară, cum ar fi Lucian Roșu, Elena Kovacs, regretatul Ion Stratan, iar regretata Alexandra Bolomey, în calitate de paleontolog, a participat în anul 1955, la săpăturile de pe terasa Dârțu.

Arheologul Viorel Căpitanu de la Bacău executa săpături fie singur, fie în colectiv în mai multe stațiuni din bazinul Ceahlăului (Dârțu, 1955, Cetățica V-1956-1957 precum și la Buda Blăgești-1958-1960 și Lespezi Gârteni-1962-1965, 1967-1969 împreună cu Mara Bitiri-Ciortescu. De asemenea, în anul 1968 realizează o serie de sondaje la Piatra-Neamț-Poiana Cireșului, Bicajeli-Bicaz Chei și Curteni-Oltenești (jud. Vaslui).

Regretatul arheolog Sebastian Morintz descoperă în 1958, cu ocazia unor cercetări periegetice în jurul satului Bârsești (jud. Vrancea) câteva piese de silex pe care le atribuie paleoliticului superior.

Arheologul gălățean M. Brudiu executa în perioada 1955-1957 fie singur, fie în colectiv săpături și sondaje în mai multe așezări din Bazinul Ceahlăului (Dârțu, 1955, Cetățica I-IV-1956-1957, Cremenis-Lutărie-1956).

De asemenea între anii 1968-1976 efectuează în sudul Moldovei (județele Vrancea, Vaslui, Galați) numeroase cercetări de teren, cum ar fi cele din județul Vrancea (de la Câmpuri, Straoane, mănăstirea Fitionești) precum și săpături în stațiunile: Pleșa (1968-1969), Puricani (1968-1970), Cavadinești (1969), Berești-Dealul Taberei (1969-1971), împreună cu Eugenia Păpușoi, Băneasa-punctul Fântâna lui Toader Busilă (1969), Băneasa-Fântâna Gemenii (1971), Suceveni (1971-1973), Moscu-oraș Târgu Bujor (1973) și Țepu (1976). Același arheolog face săpături în 1971 la Valea Ursului-punctele Lupoia și Dealul Arșița (jud. Neamț), în anii 1974-1977 la Crasnaleuca-Coțușca (jud. Botoșani), iar în perioada 1977-1985 efectuează cercetări de amploare în așezarea Cotu-Miculini-punctul Gârla Mare (com. Coțușca, jud. Botoșani).

În anul 1962 Marcel Dragotescu, pe atunci muzeograf la Muzeul orășenesc Bicaz, executa unele sondaje în așezarea Podiș de la Ceahlău. În 1964 face un sondaj în stațiunea Bicaz-punctul Ciungi.

În 1963 C. Scorpan, fost muzeograf la Muzeul județean de istorie și arheologie din Piatra-Neamț, efectuează un sondaj din punctul Poaia Cireșului de pe teritoriul județului Piatra-Neamț, dar rezultatele acestor cercetări au rămas inedite.

Cercetătorul ieșean Vasile Chirica participa în 1970 la săpăturile de la Ghireni și Ripiceni, conduse de autorul acestei lucrări, între 1972-1978 executa săpături la Mitoc-punctul Pârâul lui Istrati, în 1976 face un sondaj la Dolhasca- punctul Dealul Viei (jud.Suceava), pe baza descoperirilor de suprafață întreprinse între 1967-1976 de către prof. Marcel Tanasachi, iar din 1978 până în prezent se efectuează cercetări în marea stațiune Mitoc-Malul-Galben. De asemenea, în perioada 1978-1984, împreună cu prof. Marcel Tanasachi a efectuat pe teritoriul județului Iași numeroase cercetări periegetice, identificând cu această ocazie și unele așezări paleolitice și mezolitice.

În anii 1977-1978 cercetătoarea Cornelia-Magda Mantu face săpături în așezarea de la Mitoc-punctul Valea lui Stan, împreună cu cercetătorul Dan Monah (în 1978), iar în 1980 execută câteva sondaje în punctele Coasta Nucului I și II pe teritoriul satului Cucuteni (jud. Iași). Începând din anul 1971, arheologul N.Ursulescu, profesor la fostul Institut de învățământ Superior din Suceava, ca de pildă, la Pojorâta, Bogdănești, Bosanci, Huși-Preutești, Poiana Stampei etc, cercetări ce au condus la identificarea unor noi puncte paleolitice. Alte investigații de teren aparțin muzeografilor Paraschiva Victoria Batariuc (Suceava - punctul Câmpia Ciorii în 1972, Fetești-Adâncata în 1991) și Mugur Andronic (Părhăuți-Codru.Cajvana, etc. în 1987-1988).

În ceea ce privește resturile faunistice pleistocene descoperite în spațiul cuprins între Carpați și Prut -în afara celor găsite în stațiunile citate - acestea reprezintă, ca de obicei, descoperiri întâmplătoare. Ele au fost în bună parte semnalate și discutate de geologi, geomorfologi, paleontologi precum: Sava Athanasiu, D.M. Preda, Ion Atanasiu, M. David, V. Băcăuanu, I. Donisa, V. Sficlea, I. Hârjoabă, N. Macarovici, Ion Sârcu, I. Gugiuman, Al. Obreja, Gr. Posea, T. Bandrabur, P. Giurgea, A. Saraiman, Leonid Apostol, Corina Ignat, Corneliu Eufrașin și alții.

O ADMIRABILĂ ANIVERSARE

AUREL DORCU

Apariția unei instituții culturale în viața comunității este un eveniment major, întrucât contribuie la îmbogățirea și înnobilarea vieții spirituale a oamenilor.

Un asemenea eveniment se petrecea în orașul Botoșani în urmă cu cincizeci de ani, când prin inițiativa, entuziasmul și strădania muzicianului Max Weber, împreună cu un grup de melomani asemeni lui, a fost înființată Filarmonica din orașul nostru.

Concertele aveau loc în sala mare a Teatrului "Minai Eminescu", iar auditoriul foarte numeros și select. De fiecare dată sala de concert era neîncăpătoare, pentru că în Botoșani trăiau foarte mulți intelectuali cu deschidere și cultură artistică, formați în climatul din prima jumătate a secolului trecut. Fără exagerare, fiecare concert din acei ani însemna o veritabilă sărbătoare intelectuală pentru noi. Cu vremea prietenii vârstnici ai Filarmonicii s-au rărit și auditoriul a prins să se restrângă, până când tinerii actuali au fost atrași spre muzica bună, muzica cultă în primul rând.

Cu sensibilitatea care mă caracterizează și cu prietenia mea pentru literatură și arte plastice, am fost atras spre muzica Filarmonicii de la apariția ei și am rămas apropiat, fidel, entuziast, de atunci până în prezent. Atât de entuziast, încât aștept cu nerăbdare ziua de vineri și sufăr realmente în lunile de vară, când stagiunea este închisă. Și poate n-ar trebui, întrucât dispun de foarte multă muzică de valoare, imprimată (majoritatea lucrărilor tuturor marilor compozitori ai lumii). Dar audiția muzicii imprimate, deși îmi oferă interpretări de excepție, mă lipsește de fiorul viu, de atmosfera trăită în sala de concert, atmosferă creată de interpreți și de publicul care trăiește muzica împreună cu membrii orchestrei. Obişnuiesc să le spun celor din jur: *„prefer muzica vie în raport cu muzica conservată”*.

Am încercat să antrenez și pe unii dintre elevii mei de la Colegiul Național „A. T. Laurian” la manifestările Filarmonicii. Încercarea mi-a fost facilitată de faptul că m-am preocupat în anii de profesorat și de educația estetică a elevilor, prin frecvente prezentări de muzică cultă și de artă plastică. Sensibilizați și inițiați pe tărâmul muzelor, unii elevi au simțit și nevoia concertelor Filarmonicii și au rămas îndrăgostiți de muzica cultă. Exemplul semenilor contează mult în viața fiecăruia. Eu m-am apropiat de marea muzică și la îndemnul și exemplul unor intelectuali de vază, melomani avizați. Familia doctorului Dreuthel, în primul rând. Datorez nespus

memoriei lor. Ecoul muzicii ascultate de mine în sălile de concert și prin muzica cultă imprimată s-a regăsit și în prezentările mele de muzică și pictură, românească și universală, prezentări bilunare, timp de mai bine de 10 ani, 1990 – 2001, din cadrul Muzeului județean Botoșani, manifestări inspirate din arta principalelor epoci și curente de la Renaștere, Baroc, Clasicism, Romantism, către arta modernă. Sălile pline de prieteni ai frumosului artistic, tineri și vârstnici, elevi, studenți, oameni de diferite profesii au însemnat un pandant de emoție și cultură artistică pentru bucuriile muzicii oferite de concertele Filarmonicii noastre.

Viața artistică a Filarmonicii Botoșani a fost variată, complexă și cu rezultate interpretative cu caracter de satisfăcător, de bine și uneori de foarte bine. Totul a depins de componența colectivului orchestrei, de pregătirea lor profesională, de seriozitatea și dăruirea cu care au privit actul interpretativ, de valoarea și dăruirea dirijorilor, de valoarea soliștilor. În primii ani, calitatea de muzicieni amatori ai unora dintre filarmoniști era compensată cu brio de entuziasmul și dăruirea lor interpretativă. Un concert dirijat de către Emanoil Elenescu, Ion Baci, Petre Sbârcea, Radu Paladi, Ilarion Ionescu-Galați, Dumitru Goia, apărea cu evidentă tentă de firesc și încântare, în raport cu un concert ascultat în săptămânile precedente! Pregătirea dirijorului, intuirea justă a lucrărilor și trăirea muzicii în cauză, seriozitatea și exigența repetițiilor, harul de a transmite frumusețea și mesajul muzicii, toate conferă firesc, elevație, încântare. Când în sala de concert i-am admirat pe Ion Voicu, Valentin și Ștefan Gheorghiu, pe Ștefan Ruha, pe Radu Aldulescu și Vladimir Orlov, pe Dan Grigore, David Ohanezian, Dan Iordăchescu, am cunoscut veritabile momente de emoție artistică, clipe de neuitat până astăzi și prezența orchestrei a fost la înălțime, în vecinătatea soliștilor de excepție. Aveam puțin peste 20 de ani, când l-am ascultat pe Ion Voicu la Botoșani. Nu-l mai ascultasem direct niciodată. Am fost atât de impresionat, încât, cum eram educat din familie în spirit religios și cum doream de totdeauna să-l simt palpabil pe Dumnezeu, am avut atunci senzația că El mi s-a arătat.

Momente memorabile în viața Filarmonicii, Festivalurile anuale, autumnale, George Enescu, cu prezența unor opusuri enesciene, cu sesiuni de comunicări interesante și cu invitați de marcă, interpreți și muzicologi. Volumele tipărite anual întregesc omagiul enescian. Și totuși muzica compozitorului genial, unul din cei patru, cinci compozitori de maximă importanță din secolul trecut, pe plan mondial, se interpretează puțin în Botoșani și în țară. Motivul principal îl constituie interesul scăzut al colectivelor de conducere al instituțiilor muzicale de resort și nu interesul publicului meloman, pentru care muzica în cauză interesează și place. Nu cred nici că interpretarea ei, cu mici excepții, este dificilă. Să ascuți în orașul lui Enescu într-un an de zile numai Rapsodiile sale, Preludiul la unison din Suita pentru Orchestră Nr. 1, op.9 (și nu întreaga suită, care numai astfel se definește ca o lucrare deosebită) și rar câte o simfonie, este o situație de neconceput. Poate o simplă formalitate și nu o atitudine de prețuire îndreptățită, pentru cel mai mare compozitor român. Vă supărați

pe mine dacă vă îndemn să încercați să programați în fiecare lună câte o lucrare enesciană? Sunt sigur că este posibil, că veți fi mândri de asemenea realizare și veți avea ecou de simpatie și de urmat și în alte centre muzicale din țară. Exemplul austriecilor și al polonezilor pentru muzica lui Mozart și Chopin ne îndeamnă să cutezăm și să izbutim.

Nu vă supărați pe mine, sunt sigur, nici dacă vă solicit să reveniți la programele mai diversificate, de până nu demult. Mozart și Bethoven sunt corifeii marii muzici, dar prezența aproape săptămână de săptămână în concert, scade interesul și emoția pentru muzica lor, pentru muzică în general. Pe când din nou Stavinski, Bartok, Mahler, Prokofiev, Richard Strauss? Și programele camerale sunt puține și rare. Nu demult un cvartet propriu, de coarde, ne încânta. Să nu uităm că muzica de cameră este poate mai valoroasă decât muzica simfonică sau de operă, implicând o factură superioară; când e compusă și când este interpretată. Aici perfecțiunea se impune indiscutabil.

Privind retrospectiv peste cei 50 de ani de viață frumoasă ai Filarmonicii din Botoșani, voi spune puțin altfel decât Emil Cioran, care, spre a sublinia rolul real al muzicii lui Bach, pentru a ne apropia mai mult de Dumnezeu, prin caracterul ei de înaltă spiritualitate și meditație („*Dumnezeu, scria Cioran, datorește mult lui Bach*”), voi spune că noi, iubitorii de frumos din Botoșani, am fost și suntem datori Filarmonicii noastre pentru că ne-a și favorizat apropierea de Dumnezeu, făcându-ne mai sensibili, mai buni, mai umani. Cu atât mai important când ne gândim că puține orașe din țară se bucură de prezența unei asemenea instituții de cultură.

De aceea îi urăm Filarmonicii Botoșani:

„Vivat, crescat, floreat!”

Referiri la albumul „Botoșani – Datini și obiceiuri de iarnă” semnat de Ozolin Dușa au apărut după momentul lansării, dar o recenzie a lucrării, nu s-a scris până acum.

Recenzia a fost întocmită de către Emilia Pavel, distinsă etnografă, cercetătoare în domeniul culturii populare românești, autoare a mai multor studii, realizatoare a unor emisiuni de radio și televiziune, eminent cadru universitar.

Cu însemnată și recunoscută contribuție în cadrum muzeografiei românești, din anul 1951 activând la Muzeul Etnografic al Moldovei, aducând un aport substanțial la îmbogățirea colecției etnografice și la organizarea expoziției de bază a Muzeului ieșean.

Născută în județul Iași la 9 aprilie 1925, și astăzi la o frumoasă vârstă, doamna Emilia Pavel continuă să fie o prezență vie în etnografia românească.

STELIANA BĂLTUȚĂ

RECENZIE

EMILIA PAVEL

Ozolin Dușa este autorul albumului „Datini și obiceiuri de iarnă”, Botoșani, Honterus, Sibiu.

Publicația apare în colaborare cu Primăria și Consiliul local Botoșani, la 23 aprilie 2002, cu prilejul sărbătoririi patronului spiritual al orașului, Sf. Mare Mucenic Gheorghe.

Fotografiile din album, realizate de autor, redau cete de colindători, urători și jocuri cu măști, ce au avut loc cu prilejul „Festivalului Datinilor și obiceiurilor de iarnă”, la 16 decembrie 2001, ediția XXVII-a.

După cum menționează primarul Municipiului Botoșani, Florin Simion Egner, „Botoșanii sunt spațiu de interferență folclorică și aici s-au păstrat de-a lungul timpului nealterate, mesaje relevante ale unor tradiții mereu actuale”.

Primarul care este implicat în publicarea acestui album, este un pasionat păstrător al

tradițiilor și obiceiurilor românești, care au loc cu prilejul sărbătoririi Crăciunului și Anului Nou, în zona Botoșani.

Muzeografa Steliana Băltuță menționează: „Sărbătorile Crăciunului și Anului Nou, reprezintă trecerea ciclică spre un nou început... Datinile și creațiile folclorice, prin autenticitatea lor, devin nestemate ale locului... Botoșanii este una din zonele, care păstrează tradiția jocurilor de Anul Nou...Datorită frumuseții ritualurilor practicate, cu prilejul sărbătorilor de Crăciun și Anul Nou, se impune păstrarea tradiției, care îmbogățește spiritualitatea spațiului botoșănean, încărcat de istorie, legendăși artă”.

Albumul este bogat în fotografii color, ce reprezintă măști umane și animale, grupuri de colindători cu stea, grupuri de colindătoare (femei), grupuri de urători. Sunt menționate 75 de localități din zona Botoșani, ca fiind puternice centre în care tradiția datinilor și obiceiurilor de Crăciun și Anul Nou s-au păstrat până în prezent. Se remarcă prin fastul și bogăția măștilor, localitățile: Tudora, Bucecea, Avrămeni, Copălău, Coșula, Vârful Câmpului, Hlipiceni, Vorona, Corni, Broscăuți, Cordăreni, Mihăileni, Sarafinești, Cristești, Ungureni și altele.

Masca de „căiuți” predomină în zonă. Capra și urșii sunt măștile care îmbogățesc tradiția obiceiurilor din această zonă.

Măștile sunt purtate de tineri ce poartă costume specifice. Alaiul căiușilor este format din 6-7 personaje, a căror costumație imită vestimentația militarilor. Pe cap au chipiu roșu, de care atârnă panglici colorate, bluza roșie are epoleți pe umăr de culoare albă, peste care este legată cruciș cingătoarea îngustă în culorile steagului. Fusta călușarilor este albă, decorată cu roșu în motiv geometric. Pantalonii sunt roșii. La brâu poartă cingători, în picioare bocanci, iar în mână săbii de lemn colorate (Mihăileni).

În satul Cristești, costumația este asemănătoare cu cea prezentată mai sus, variante ale acestei costumații sunt folosite în toate centrele, unde există masca de „căiuți”.

Măștile de capră de la Broscăuți sunt originale prin faptul că au costumație din stof, care le apropie de blana autentică. Spre deosebire de capra de la Broscăuți, masca de capră de la Copălău este costumată cu țesături din lână. Din alaiul caprei fac parte personaje care poartă măști umane de bătrâni, babe, croitori, negustori, doctori.

Se remarcă jocul bătrânilor din Vorona, care sunt îmbrăcați în costume naționale iar pe cap poartă măști. Măștile umane de bătrâni se întâlnesc și la alaiurile de la Mihăileni și Avrămeni.

Bătrânii reprezintă pe strămoșii plecați care se întorc să petreacă în sat.

Urșii din Corni, fotografiați și pe coperta albumului, sunt costumați în stof, iar capul este bogat împodobit cu diferite coliere de mărgele, hurmuz, panglici colorate, care dau o notă originală acestor măști.

În afară de mascați, din alai fac parte și tineri îmbrăcați în costume naționale

specifice locului. Ei bat tobele sau cântă din fluier. Ca un exemplu de costumație dăm și grupul bombierilor de la Corni, Botoșani, care au cingători late bătute cu nasturi galbeni, de unde și denumirea de bombieri.

Recomand să se păstreze în jocurile cu măști, instrumentele străvechi, fluierul și toba. Ca o inovație, unele formații au înlocuit aceste străvechi instrumente cu acordeonul sau fanfara, care prin repertoriu îndepărtează jocurile cu măști de tradiția autentică, cunoscută de satul tradițional.

Nu lipsesc din album fotografii ce reprezintă grupuri de colindători cu stea (Vârful Câmpului), grupul de colindătoare (femei) de la Vorona, ca și grupuri de urători din același sat, care poartă cu ei și buhaiul.

Subliniem că cetele de colindători și urători sunt prezente în toate satele în care există alaiuri cu măști. În dimineața de Anul Nou se merge cu semănatul, aruncând cu boabe de grâu, simbol al belșugului și al vegetației.

Una din fotografii redă colindători aparținând societății „Raluca Iurașcu” din Vorona.

La colindatul cu steaua, se merge între Crăciun și Anul Nou, până la Bobotează.

Jocurile cu măști au loc în Ajunul și în ziua de Anul Nou.

În zona Botoșani și în general pe întreg teritoriul Moldovei este recunoscută bogăția de măști umane și animale, ce au loc cu prilejul Anului Nou.

Civilizațiile agricole, elaborează o religie cosmică, în care activitatea religioasă este concentrată în jurul misterului central „înnoirea lumii”. După Mircea Eliade „fiecare An Nou reîncepe creația, iar mitul cosmogonic, este considerat modelul exemplar al oricăror creații. Mitul cosmogonic se constituie ca imago mundi pentru al cărei adevăr, însăși existența stă mărturie” (Aspecte ale mitului, 1978, p. 32, 40, 6).

Vechimea, bogăția și spectaculozitatea măștilor de teatru tradițional din Moldova, în care este inclusă și zona Botoșani, atestă existența pe aceste meleaguri a unor milenare obiceiuri dar și continuitatea lor; totodată măștile în sine constituie dovezile istorice nescrise, a unor obiceiuri străvechi. Criticul de artă francez, Pierre Francastel, vorbind în general despre măști, afirmă: "Măștile sunt arhivele unui popor, care ignorând scrisul, n-a putut să-și înregistreze istoria în biblioteci... Societatea măștilor, rămâne cartea înțelepciunii popoarelor" (Realitatea figurativă, p. 146, 1972)

Constituie în alaiuri de capre, cerbi, cai, urși, în sunetul tălăngilor, al zurgălăilor, al fluierului și tobelor, măștile străbat și acum satele în Ajunul și în ziua de Anul Nou, amintind de serbările bacchice și dionysiace din antichitatea greco-romană, ca și în general de toate vechile serbări de pretutindeni, legate de cultul fertilității și fecundității. (Emilia Pavel, "Jeux a masques en Moldavie", p. 7, 1998).

Menționăm că harta, prezentată în p. a II a a albumului, redă centrele cu datini și obiceiuri de iarnă din zona Botoșani.

Stema orașului se află pe prima p. cu text.

Atât textul cât și etichetele de la fotografiile din album, sunt scrise în limba

română și engleză.

Albumul publicat de Ozolin Dusa, în colaborare cu Primăria Municipiului Botoșani, contribuie la îmbogățirea bibliografiei de specialitate.

BOTOȘANI

Datini și obiceiuri de iarnă

CUPRINS

I. ISTORIE

NICOLAI BODNARIUC	<i>Nordul Bucovinei în perioada lui Ștefan cel Mare.....</i>	5
MIHAI ONILĂ	<i>Lupta de la Lipnic.....</i>	8
GH. MACARIE	<i>Școli grecești în Moldova secolelor XVII - XIX .....</i>	14
FLORIN ȚUSCANU	<i>Un episcop al Romanului în Sinaxarul Bisericii Ortodoxe Române. Teodosie al II-lea .....</i>	44
DAN PRODAN	<i>Preocupări de orientalistică-turcologie în România de la Marea Unire până la instaurarea regimului comunist (1918 – 1948).....</i>	51
FLORIN ȚUSCANU	<i>Aportul clerului romașcan la Unirea Principatelor Române .....</i>	211
ION FETCU	<i>Bucovina (documentar).....</i>	215
ION FETCU	<i>Basarabia – străvechi pământ românesc – 85 de ani de la unirea Basarabiei cu România .....</i>	236

II. MEMORIALISTICĂ

IONEL BEJENARU	<i>Din însemnările de război ale colonelului Dobjenschi Raul (1891-1938) – Amintiri despre poetul Alexe Mateevici.....</i>	257
GH. MEDIAN	<i>C-tin Gh. Cucu – „Glorioasa epopee română a marelui război de întregire 1916-1918” .....</i>	263

III. CIVILIZAȚIE - CULTURĂ

STELIANA BĂLTUȚĂ	<i>Crăinicieni, jud. Botoșani – un reper geografic și de suflet în ortodoxia română.....</i>	269
LUCICA PÂRVAN	<i>Doi mari maeștri.....</i>	274
ANGELA BĂLAN ȘI LUCICA PÂRVAN	<i>Ornamentica interioară și legătura artistică la cartea veche românească (Evangelhii) din depozitul Mănăstirii Vorona (Botoșani).....</i>	278

IV. MUZEOGRAFIE. RESTAURARE-CONSERVARE. ETNOGRAFIE

STELIANA BĂLTUȚĂ	<i>Lada pentru zestre – piesă de mobilier în locuința arhaică .....</i>	285
------------------	---	-----

IV. NOTE. COMENTARIIL. IDEI

ANTON NIȚU ȘI		
PAUL ȘADURSCHI	<i>Sonda jul arheologic efectuat în așezarea Cucuteni B2 Ștefănești – „La Stârcea” (1974-1975).....</i>	296
DAN PRODAN	<i>O sinteză necesară și mult așteptată: tratatul de Istoria românilor.....</i>	313
DAN PRODAN	<i>Franz Babinger în izvoarele epistolare (1920-1991).....</i>	325
PAUL ȘADURSCHI	<i>In memoriam Alexandru Păunescu. Oameni care au fost. Și care vor rămâne în amintirea muzei Clio.....</i>	342
ALEX. PĂUNESCU	<i>Istoricul cercetărilor paleolitice din Moldova.....</i>	346
AUREL DORCU	<i>O admirabilă aniversare.....</i>	353
EMILIA PAVEL	<i>Recenzie.....</i>	356
DAN PRODAN	<i>Franz Babinger în izvoarele epistolare (1920-1991)</i>	325

Correspondența relativă la studiile incluse în actualul număr, cât și propunerile de materiale pentru numerele viitoare, pot fi trimise pe adresa Muzeului Județean Botoșani - 6800 Botoșani, str. Unirii nr. 15; tel. 0231/513446.

Tehnoredactor: Mihaela Vornicu

Tiparul executat la S.C. CAROMI S.R.L. Botoşani
Str. Constantin Gane, 12 bis / tel: 525909, 585050 / fax: 585050

Comanda nr. 31815/2002 • Coli tip: 10,93 70/100 70 g/m²

www.muzic.ro • www.tipom.ro • 30 august 2002 • Apărut: 30 august 2002

Redactor coordonator: Ionel Bejenaru

*Volumul de față include teme de
ISTORIE, MEMORIALISTICĂ,
CIVILIZAȚIE-CULTURĂ, MUZEOGRAFIE,
RESTAURARE-CONSERVARE,
ETNOGRAFIE, NOTE. COMENTARII. IDEI,
vechiul anuar al Muzeului Județean Botoșani, „Hierasus”,
fiind rezervat exclusiv ARHEOLOGIEI*